

ERMENİ ARAŞTIRMALARI

Dört Aylık Tarih, Politika ve Uluslararası İlişkiler Dergisi

sayı
49
2014

Olaylar ve Yorumlar

Ömer E. LÜTEM

2015'e Doğru

Pulat TACAR

Ermenistan Cumhuriyeti'nin Etnik Yapısı

Hatem CABBARLI

Rusya Arşiv Belgelerinde Kafkasya'nın Ermeni Din Adamlarının Osmanlı İmparatorluğu'nda Çıkarılmış İsyanlara (1890-1896 Yılları) Verdiği Destek

Ziyad EMRAHOV

Johannes Lepsius'un Ermeniler Lehine İddiaları

Ramazan YILDIZ

Bir Yol Ayrımının Sebepleri: Mondros Mütarekesi'nden İtibaren Lozan Antlaşması'na Kadar Fransa Cumhuriyeti İle Ermeni Komiteleri Arasındaki İlişkiler

Maxime GAUIN

ERMENİ ARAŞTIRMALARI

Dört Aylık, Tarih, Politika ve Uluslararası İlişkiler Dergisi
2014, Sayı 49

YAYIN SAHİBİ

Ali Kenan ERBULAN

SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ

Aslan Yavuz ŞİR

EDİTÖR

Ömer Engin LÜTEM

YAZI KURULU

Alfabetik Sıra İle

Prof. Dr. Kemal ÇİÇEK (Türk Tarih Kurumu, Karadeniz Teknik Üniversitesi)	Prof. Dr. Bayram KODAMAN (Süleyman Demirel Üniversitesi)
Dr. Şükrü ELEKDAĞ (Milletvekili, E. Büyükelçi)	Prof. Dr. Enver KONUKÇU
Prof. Dr. Temuçin Faik ERTAN (Ankara Üniversitesi)	Doç. Dr. Erol KÜRKÇÜOĞLU (Türk-Ermeni İlişkileri Araştırma Merkezi Müdürü, Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Yusuf HALAÇOĞLU (Gazi Üniversitesi)	Prof. Dr. Nurşen MAZICI (Marmara Üniversitesi)
Dr. Erdal İLTER (Tarihçi, Yazar)	Prof. Dr. Hikmet ÖZDEMİR (Siyaset Bilimci)
Dr. Yaşar KALAFAT (Tarihçi, Yazar)	Prof. Dr. Mehmet SARAY (Tarihçi)
Alev KILIÇ (E. Büyükelçi, AVİM Başkanı)	Dr. Bilal ŞİMŞİR (E. Büyükelçi, Tarihçi)
Doç. Dr. Davut KILIÇ (Fırat Üniversitesi)	Pulat TACAR (E. Büyükelçi)

DANIŞMA KURULU

Alfabetik Sıra İle

Prof. Dr. Dursun Ali AKBULUT (Ondokuz Mayıs Üniversitesi)	Prof. Dr. Nuri KÖSTÜKLÜ (Selçuk Üniversitesi)
Ertuğrul APAKAN (E. Büyükelçi)	Andrew MANGO (Gazeteci, Yazar)
Candan AZER (E. Büyükelçi)	Prof. Dr. Justin MCCARTHY (Louisville Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Kalerya BELOVA (Uluslararası İlişkiler Enstitüsü)	Prof. Dr. Azmi SÜSLÜ (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Salim CÖHCE (İnönü Üniversitesi)	Prof. Dr. Ömer TURAN (Orta Doğu Teknik Üniversitesi)
Edward ERICKSON (Tarihçi)	

Ermeni Araştırmaları yılda üç kez yayımlanır. Yerel Süreli Yayın.

Ermeni Araştırmaları hakemli bir dergidir. Ermeni Araştırmaları dergisi TÜBİTAK ULAKBİM tarafından taranmaktadır. Gönderilen yazılar ilk olarak yazı kurulunca bilimsel anlatım ve yazım kuralları yönünden incelenir. Daha sonra uygun bulunan yazılar, alanında bilimsel çalışmaları ile tanınmış üç ayrı hakeme gönderilir. Hakemlerin kararları doğrultusunda yazı yayımlanır ya da yayımlanmaz. Hakemlerin gizli tutulan raporları derginin arşivlerinde beş yıl süre ile tutulur.

İmtiyaz Sahibi
AVRASYA BİR VAKFI (1993)

Yayın İdare Merkezi
Terazi Yayıncılık Bas. Dağ. Dan. Eğt. Org. Mat. Kırt. Ltd. şti.
Abidin Daver Sok. No. 12/B Daire 4 06550 Çankaya/ANKARA
Tel: 0 (312) 438 50 23-24 • **Faks:** 0 (312) 438 50 26

www.avim.org.tr

Baskı Tarihi: 5 Aralık 2014

ISSN: 1303-068X

Sayfa Düzeni
Ruhi ALAGÖZ

Baskı:
Özyurt Matbaacılık
Büyük San. 1. Cad. Süzgün Sok. No: 7 İskitler / ANKARA
Tel: +90 312 384 15 36 **Belgegeçer:** +90 312 384 15 37

Abone Sorumlusu
Hülya ÖNALP
Terazi Yayıncılık Bas. Dağ. Dan. Eğt. Org. Mat. Kırt. Ltd. şti.
Süleyman Nazif Sok. No. 12/B Daire 4 06550 Çankaya/ANKARA
Tel: 0 (312) 438 50 23-24 • **Faks:** 0 (312) 438 50 26
E-posta: teraziyayincilik@gmail.com

Yurtiçi Abone Ücreti: 25 TL
Yurtdışı Abone Ücreti: 25 €

Aşağıdaki banka/posta çeki hesap numaralarına ödeme yapabilirsiniz:
Terazi Yayıncılık, Garanti Bankası-Çankaya/ANKARA şubesi 181/6296007
Posta Çeki Hesabı: Ankara/Çankaya/Merkez 5859221
IBAN No: TR960006200018100006296007

Aksi belirtilmediği sürece Ermeni Araştırmaları'nda yayımlanan yazılarda belirtilen olay ve fikirler sadece yazarına aittir. Yazı işleri müdürünü, yayın sahibini veya editörünü bağlamaz.

Tüm hakları saklıdır. Önceden yazılı izin alınmaksızın hiçbir iletişim, kopyalama sistemi kullanılarak yeniden baskısı yapılamaz. Akademik ve haber amağlı kısa alıntılar bu kuralın dışındadır.

İÇİNDEKİLER
(CONTENTS)

	Sayfa
Editörün Notu	5
(Editorial Note)	
MAKALELER	7
(ARTICLES)	
Olaylar ve Yorumlar	7
(Facts and Comments)	
Ömer E. LÜTEM	
2015'e Doğru	53
(Towards 2015)	
Pulat TACAR	
Ermenistan Cumhuriyeti'nin Etnik Yapısı	101
(Ethnic Composition of the Republic of Armenia)	
Dr. Hatem CABBARLI	
Rusya Arşiv Belgelerinde Kafkasya'nın Ermeni Din Adamlarının Osmanlı İmparatorluğu'nda Çıkarılmış İsyanlara (1890-1896 Yılları) Verdiği Destek	115
(The Support Given By Armenian Priests of the Caucasus for the Insurgencies Against the Ottoman Empire (1890-1896) As Shown By Russian Archival Documents)	
Dr. Ziyad EMRAHOV	
Johannes Lepsius'un Ermeniler Lehine İddiaları.....	125
(Johannes Lepsius' Pro-Armenian Allegations)	
Dr. Ramazan YILDIZ	
Bir Yol Ayrımının Sebepleri: Mondros Mütarekesi'nden İtibaren Lozan Antlaşması'na Kadar Fransa Cumhuriyeti İle Ermeni Komiteleri Arasındaki İlişkiler	159
(Reasons for Parting of Ways: Relations Between the French Republic and Armenian Committees From the Armistice of Mudros to the Treaty of Lausanne)	
Maxime GAUIN	
YAZIM KURALLARI	189
(STYLE SHEET)	

Dergimizin bu sayısında altı yazı yer almaktadır.

İlk yazı, yıllardan beri olduğu gibi, bir önceki sayıdan sonra geçen zaman içinde Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde ve ayrıca Ermeni sorununun ne gibi gelişmeler olduğunu anlatan ve bunları yorumlamaya çalışan “**Olaylar ve Yorumlar**”dır. Tehcirin 100. yılının yaklaşması nedeniyle yazımızın büyük bir bölümü bu yıldönümü münasebetliye çeşitli Ermeni çevrelerinin Türkiye’ye karşı ileri sürdüğü taleplere ve ayrıca 2015 yılında Ermenistan ve Diaspora tarafından yapılması planlanan etkinliklere ayrılmıştır.

E. Büyükelçi Pulat Tacar tarafından kaleme alınan “**2015’e Doğru**” başlıklı yazı bu yıldönümü bağlamında mevcut sorunlarda ne gibi gelişmeler olabileceğini açıklamaya çalışmaktadır. Yazı bu konuyu Ermenilerin siyasi, hukuk ve yargı alanında etkinlik ve beklentilerini, BM Milletler Genel Kurulu’na ve Uluslararası Adalet Divanı’na başvuru seçeneklerini ve 2015 yılı bağlamında planlanan faaliyetlerin halkla ilişkiler yönünü ele alarak incelemektedir.

Dr. Hatem Cabbarlı “**Ermenistan Cumhuriyeti’nin Etnik Yapısı**” başlığını taşıyan yazısında Kafkasya’da etnik yapı itibariyle Ermenistan’ın en homojen ülke olduğu ancak yakın geçmişte bunun tersi bir durum bulunduğunu, Birinci Ermenistan Cumhuriyeti döneminde, 1918–1920 yıllarında, Azerbaycan Türklerine karşı uygulanan sistemli katliam ve sürgünlerden sonra bugünkü homojen yapının ortaya çıktığı açıklanmaktadır.

Ziyad Emrahov’un “**Rusya Arşiv Belgelerinde Kafkasya’nın Ermeni Din Adamlarının Osmanlı İmparatorluğunda Baş Vermiş İsyanlara (1890–1896) Desteği**” yazısı ülkemizde az incelenmiş olan Kafkas Ermenilerinin ve özellikle bu bölgedeki Ermeni din adamlarının Ermeni isyanları sırasında Osmanlı Ermenilerine yapmış olduğu yardımları incelemektedir.

Ramazan Yıldız “**Johannes Lepsius’un Ermeniler Lehine İddiaları**” başlıklı yazısında Osmanlı İmparatorluğu’nun son yıllarında burada çalışmış olan Alman Protestan Papazı Johannes Lepsius’un yazı ve kitaplarının Almanca konuşulan çevrelerde Osmanlı Ermenileri hakkında birincil kaynak kabul edildiği, aslında bu yazıların Türkler aleyhine ve Ermeniler lehine olduğu böylelikle Lepsius’un gayet tarafgir davrandığı belirtilmektedir. Lepsius’un

yazı ve kitaplarındaki kasıtlı bilgiler ve bilinçli ihmaller çoktan beri bilinmektedir. Adı geçen bu nedenle uzun süre Almanya’da itibar görmemiştir. Ancak son yıllarda kendisine yeniden önem verilmeye başlanmış ve evi müze haline dönüşülmüştür. Lepsius hakkındaki bu tutum değişikliğinin bilimsel değil daha ziyade günümüzün koşullarına ilişkin siyasal bir tutumun sonucu olması muhtemeldir.

Maxime Gauin’in “**Bir Yol Ayrımının Sebepleri. Mondros Mütarekesi’nden itibaren Lozan Antlaşması’na kadar Fransa Cumhuriyeti ile Ermeni Komiteleri Arasındaki İlişkiler**” başlıklı yazısı sadece Türkiye’de değil Fransa’da da az bilinen bir konuyu incelemekte ve Birinci Dünya Savaşı sonrasında Anadolu’daki Ermeni Komiteleri ile iyi ilişkiler ve işbirliği içinde olan Fransa’nın kısa sayılabilecek bir zamanda Ankara Hükümetiyle ittifak kurmasının nedenleri ortaya konulmaktadır.

Ermenistan’ın bağımsızlığını kazanmasını izleyen yıllarda Türkiye’nin bu ülke ile olan ilişkilerinde önemli görevler üstlenen daha sonra “Babadan Oğul’a Kafkasya” başlıklı kitabı kaleme almakla bu bölgedeki girift sorunlara ışık tutan E. Büyükelçi Candan Azer’in vefatından duyduğumuz büyük üzüntüyü dile getiriyor, kendisine rahmet diliyoruz.

Dışişleri Bakanlığında en üst düzeydeki görevlerinde gösterdiği başarılar, daha sonra köşe yazarı olarak kaleme aldığı öğretici yazılar ve milletvekili olarak da, soykırım iddiaları konusunda Türkiye-Ermenistan arasında bir tarihçiler komisyonu kurulması önerisi dâhil, yaptığı çeşitli girişimlerle büyük hizmetlerde bulunmuş olan E. Büyükelçi Şükrü Elekdağ’ın doksanıncı yaşını kutluyor, sağlık ve mutluluk dileklerimiz ve derin takdir duygularımızla içten saygılarımızı sunuyoruz.

OLAYLAR VE YORUMLAR

(FACTS AND COMMENTS)

Ömer Engin LÜTEM
E. Büyükelçi
oelutem@avim.org.tr

Öz: Bu yazı Mayıs-Kasım 2014 ayları içinde Ermeni Sorunu ve Türkiye-Ermenistan İlişkilerindeki gelişmeleri özetlemektedir. Dört bölüme ayrılmış olup bunlar Türkiye-Ermenistan İlişkileri, Tehcirin 100. yılı sürecinde Türkiye'ye karşı ileri sürülecek talepler, 2015 yılı için planlanan etkinlikler ve diğer gelişmelerdir.

Anahtar Sözcükler: Türkiye, Ermenistan, Ermenilerin Türkiye'den talepleri, Tehcirin 100. yılı etkinlikleri, Serj Sarkisyan, Recep Tayyip Erdoğan, Çek Cumhuriyeti, Almanya, Yunanistan, Avustralya, İsveç

Abstract: This article relates the developments occurred within the period May-November 2014 and is divided to four parts namely Turkey-Armenia relations, Armenian demands to Turkey on the occasion of the 100th anniversary of the relocations, activities planned for the 100th anniversary and other developments

Keywords: Turkey, Armenia, Armenian demands from Turkey, activities for the 100th anniversary of the relocations, Serge Sarkissian, Recep Tayyip Erdoğan, Czech Republic, Germany, Greece, Australia, Sweden

I - TÜRKİYE-ERMENİSTAN İLİŞKİLERİ

İncelediğimiz yaklaşık yedi aylık dönem (Mayıs-Kasım 2014) içinde Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde kayda değer bir gelişme olmamış ve gergin ve olumsuz hava devam etmiş ve bu durum devlet adamlarının beyanlarına da yansımıştır.

Daha önce de olduğu gibi Başkan Sarkisyan başta olmak üzere Ermenistan yetkilileri hemen her fırsatta Türkiye ile ilişkilere değinmişlerdir. Bunun başlıca nedeni 2015 yılının yaklaşması karşısında bilinen Ermeni görüş ve taleplerinin kamuoyuna mümkün olduğu kadar fazla duyurulmasıdır. Buna karşın Türk Devlet adamları Ermeni sorununa ve Ermenistan ile olan ilişkilere az temas etmişlerdir. Bu, konuya ilgi duyulmamasından değil, Türkiye'nin gündeminin çok yüklü olmasından ileri gelmektedir. Diğer yandan Ermenilerin her söylediğine cevap vermek, bizzat Ermenilerin çok arzu ettiği bir polemige girmek olacağından, yararlı da değildir.

İncelediğimiz dönem içinde tarafların başlıca beyanlarını şu şekilde özetleyebiliriz.

Tehcirin 100. yılının anılmasına ilişkin faaliyetleri koordine etmek için kurulmuş olup başkanlığını bizzat Serj Sarkisyan'ın yaptığı Devlet Komisyonunun 27 Mayıs 2014 tarihinde Erivan'daki toplantısında Başkan Sarkisyan, Türkiye'nin kendi tarihi ile yüzleşmek, Ermeni soykırımını tanımak ve kınamak ve Osmanlı İmparatorluğunun suç ortağı olmaktan vazgeçmek dışında bir alternatifi olmadığını ve binlerce Türkün kendi Hükümetlerinden adalet isteyerek inkâr politikasının sona erdirilmesini talep ettiklerini söylemiştir.¹ Türkiye'nin bir tarihçiler komisyonu kurulmasını ve arşivlerin açılmasını istediğini ancak Ermenistan arşivlerinin her zaman araştırmacılara açık bulunduğunu, esasen Ermeni soykırımı gerçeğini için arşiv araştırması yapılmasına ihtiyaç bulunmadığını, her Ermeni ailesinde bu konuda bilgi olduğunu ayrıca bilgi alabilmek için Soykırım Anıtını gezmenin yeterli olduğunu belirtmiştir. Sarkisyan ayrıca Ermeni soykırımının en dokunaklı kanıtlarını yerinde görmek üzere seçimleri kazanacak olan Türkiye Cumhurbaşkanı 24 Nisan 2015 tarihinde Erivan'a resmen davet ettiğini bildirmiştir.

Recep Tayip Erdoğan Cumhurbaşkanı seçildikten sonra Başkan Sarkisyan kendisine bir kutlama mesajı göndermiş,² Erdoğan'a sağlık ve Türk halkına da refah ve ilerleme diledikten sonra "Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı

1 The State Commission on Coordination of the Events Dedicated to the 100th Anniversary of the Armenian Genocide Held Its Fourth Session. *President of the Republic of Armenia Press Release*, 27 Mayıs 2014.

2 President Serzh Sargsyan Congratulates President of Turkey Recep Tayyip Erdogan. *President of the Republic of Armenia Congratulatory Telegrams*, 13 Ağustos 2014.

görevini deruhte edince önkoşul olmadan ikili anlaşmalarımızın uygulanmaya konması için kişisel bir çaba göstermek fırsatına sahip olacağını” belirtmiştir.

Bu konuda şu noktaya dikkat çekmek istiyoruz. Devletlerin birbirini tanıdığı hallerde, ikili ilişkileri ne kadar sorunlu olursa olsun, bu tür kutlama mesajları gönderilmesi ve bu mesajların kutlama ve iyi dilek ifadeleri dışında, özellikle mevcut sorunlar konusunda görüşler içermemesi usuldendir. Oysa Sarkisyan bu kutlama mesajında iki ülke arasındaki önemli bir anlaşmazlık olan protokollerin önkoşul olmadan uygulanmasına, serzeniş gösteren bir şekilde değinmiştir. Bunu yapmaktan amacı, herhalde, kendi kamuoyunda Türkiye Cumhurbaşkanının sıkıştırdığı bir kanı yaratmak içindir.

Recep Tayip Erdoğan’ın göreve başlama vesilesiyle 28 Ağustos 2014 tarihinde verilen resepsiyona katılan Dışişleri Bakanı Edward Nalbantyan bu davet sırasında Erdoğan’a Serj Sarkisyan’ın davet eden mektubunu vermiştir. Bu hareket de usule uygun değildir. Normal olarak bu davet mektubunun Dışişleri Protokolü ile Cumhurbaşkanlığına ulaştırılması gerekirdi. Çok kalabalık bir davet sırasında Cumhurbaşkanını arayarak kendisine elden bir mektup vermek, özellikle bunu yapanın bir bakan olduğu düşünülürse, pek görülmuş değildir. Ancak burada da amacın yine kamuoyuna yönelik olduğu ve soykırım konusunda Türkiye Cumhurbaşkanına bir davet iletilmiş olduğunu herkese göstermek amacıyla hareket edildiği anlaşılmaktadır.

Bu münasebetle Ermenilerde propaganda ile politikayı karıştıran bir eğilimin bulunduğunu ve bu davranışın da sorunları çok kere daha karmaşık hale getirdiğini belirtmek isteriz.

Diğer yandan halkının çok büyük bir çoğunluğunu 1915 olaylarının soykırım olmadığına inanan ve bu tür iddiaları reddetmenin yanında, bir tür hakaret gibi algılayan bir ülkenin Cumhurbaşkanını 24 Nisan’da Erivan’da davet etmenin ve soykırım anıtına götürerek saygı duruşunda bulunmasını sağlamaya çalışmanın amacı kendisini küçük düşürmek olsa gerektir. Ayrıca Sarkisyan’ın böyle davranması Başbakan Erdoğan’ın Birinci Dünya Savaşında ölen Ermenilerin ailelerine taziyelerini bildirmek suretiyle başlatmak istediği yeni siyasi açılımı yeterli bulmadığı anlamına da gelmektedir.

Cumhurbaşkanı Erdoğan’a yapılan davetin yukarıda belirttiğimiz şekilde bir anlamı olduğu Ermenistan Parlamentosu Başkan Yardımcısı ve İktidardaki Cumhuriyet Partisi Sözcüsü Edvard Şarmazanov’un şu sözlerinden de anlaşılmaktadır: “Türk liderlerinin Ermeni Soykırım Anıtını gelip ziyaret etmeleri korkunç soykırım suçunu kabul ettikleri anlamına gelmektedir. Bu, kasaplar ile kurbanlarını eşit görmediklerini gösterecektir. Eğer gelmezlerse biz Türkiye’nin (soykırımı) inkâr politikasına devam ettiğini söylemeyi sürdüreceğiz” .

Bu arada Türkiye Cumhurbaşkanının aldığı davete icabet edip etmeyeceği hakkında Türkiye’de bir açıklama yapılmamış olması Ermenistan’da ve Türkiye’de bu konuda zihinlerde bazı sorular yaratmış görülmektedir. Ancak Başbakanın Ermeni asıllı Başdanışmanı dahi Cumhurbaşkanının 24 Nisan’da Ermenistan’a gitmesinin çok önemli bir jest olacağını ifade etmekle beraber böyle bir ihtimal görmediğini, Ermeni tarafı sert olduğu sürece Türkiye’nin böyle bir jest yapma olasılığının olmadığını söylemiştir.³

Başbakan Erdoğan’ın 23 Nisan 2014 tarihinde Ermenilere taziyelerini bildiren mesajı, Ermenistan’da ve Diaspora’da ilgi uyandırmış olmakla beraber olumlu bir karşılık görmemişti. Dışişleri Bakanı Davutoğlu Turkish Policy Quarterly Dergisine yazdığı bir yazıda Başbakan Erdoğan’ın taziyeye mesajının konjonktüre ilişkin bir adım olarak görülmemesi ve daha ziyade zihniyet ve anıların değiştirilmesinin bir başlangıcı olarak addedilmesi gerektiğini zira bu mesajın, sadece taziyeye bildirmek değil, ilgili tüm taraflara barış içinde ortak bir gelecek sunduğunu belirtmişti. Ancak bilindiği gibi Ermeni tarafı Başbakanın taziyesini böyle algılamadı ve gereken önemi de vermedi. Bir süre sonra Davutoğlu bu konuda bir gazeteye⁴ yaptığı bir beyanda eğer Ermenistan ve Diaspora, Erdoğan’ın yaptığı gibi, cesur adımlar attığı takdirde Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin yeni bir döneme gireceğini söyledi. Ermenistan’ı cesur davranmadığını ifade eden bu sözler derhal tepki gördü. Yukarıda adı geçen Şarmazanov, Davutoğlu’nun 1915 yılında Ermenilerin soykırımı maruz kalmadığı ve tarihi topraklarında yaşayan 1,5 milyon kadar Ermeninin sistemli bir ortadan kaldırmadığı gibi bir yanlış yaptığını ileri sürerek, Türk-Ermeni ilişkilerinde yeni bir dönem başlayabilmesi için Türkiye’nin kendi tarihiyle yüzleşmesi ve 20. asrın ilk soykırımını tanıması gerektiğini belirtti.⁵

Başkan Sarkisyan Temmuz ayında Latin Amerika’da soykırım iddialarını kabul eden Arjantin, Uruguay ve Şili’yi ziyaret etmiş ancak aynı durumda olan Venezüella’ya, gitmemiş veya gidememiştir.

Bu ülkeler arasında Ermeni soykırım iddialarını en fazla destekleyen Arjantin’de Devlet Başkanı Bayan Cristina Kirchner’in, rahatsızlığı ileri sürülerek, Sarkisyan’ı kabul edilmemesi dikkatleri çekmiştir. Arjantin Başkanının rahatsız ise o ülkeye gidilmemesi gerekirdi. Bu arada Arjantin Parlamentosunun geçmiş yıllarda üst üste soykırım iddiaları konusunda aldığı kararlar Arjantin Hükümetini Türkiye karşısında güç durumda bıraktığı ve bu durumu nispeten olsun telafi edebilmek için Başkan Cristina Kirchner’in 2011

3 “Mahçupyan’dan Yeni Türkiye Perspektifi” *CNN Türk*, 4 Kasım 2014.

4 “Turkey Mulls “Bold Steps” of Armenia to Begin “New Era” *Hürriyet Daily News*, 25 Haziran 2014.

5 “Sharmazanov: It is Turkey That Must Take A “Bold Step” by Recognizing and Condemning the Armenian Genocide” *Arminfo*, 27 Haziran 2014.

yılında Türkiye’yi ziyaret ettiği hatırlandığında Bayan Kirchner’in hastalığı “diplomatik” de olabilir.

Ancak Sarkisyan, Arjantin’deki militan ve nüfuzlu bir Ermeni kolonisi bulunduğunu dikkate alarak, kendi düzeyinde bir muhatap bulmasa dahi bu ülkeye gitmekten çekinmemiştir. Burada yaptığı bir konuşmada Dışişleri Bakanı Davutoğlu’nun “adil hafıza” görüşüne karşı çıkararak bunu kabul edemeyeceklerini, aslında bu görüşün, Ermeni soykırımını iddiaların reddedilmesinin güncelleştirilmiş, geliştirilmiş ve yeniden şekillendirilmiş bir hali olduğunu söylemiştir. Aynı konuşmasında Türk makamları soykırım yapılmış olduğunu reddettikleri sürece soykırımın sona ermiş olmayacağını, Türkiye’nin tarihi ile yüzleşmesi zamanının çok uzakta bulunmadığını, binlerce Türkün kendi hükümetlerinin politikasını kabul etmeyerek Ermeni halkı ile dayanışma halinde olduklarını da ifade etmiştir.⁶

Diğer yandan Buenos Aires şehir idaresi bir soykırım anıtı yapılması için bir yer tahsis etmiş burada yapılan törende de Federal Hükümetin alt düzeyde temsil edildiği görülmüştür.

Sarkisyan dünyada soykırım iddialarını ilk kez 1964-5 yılında tanıyan Uruguay’ı da ziyaret etmiş ve burada çok iyi karşılanmıştır. Sarkisyan’la bu ülkenin Başkanı Jose Mujica arasında yapılan görüşmeler sonunda yayınlanan ortak bildiri⁷ Karabağ Sorununun barışçı yollarla ve Minsk Grubun aracılığıyla çözümlenmesi, diğer ülkelerin ve uluslararası kuruluşların bu anlaşmazlık konusunda tarafsız davranması gerektiği belirtilmiş, abluka, yolların kısıtlanması ve ekonomik izolasyon gibi metotların uluslararası hukuk kurallarını ihlal ettiği vurgulanarak dünyanın tüm ülkelerine ve uluslararası örgütlere Ermeni halkına karşı 1915 yılında işlenmiş olan suçu tanımaları ve kınamaları çağrısı yapılmıştır. Bildiride Ermeni tarafının Uruguay’ın dünyada Ermeni soykırımını tanıyan ilk ülke olmasını şükranla andığı ayrıca Montevideo’da bir Ermeni Soykırımı müzesi inşa edilecek olmasını memnuniyetle karşıladığı gibi, tamamen Ermeni görüş ve tutumunu destekleyen hususların yer aldığı görülmüştür. Uruguay’ın bu aşırı Ermeni taraftarlığının temelinde bu ülkedeki küçük ancak zengin ve aktif Ermeni cemaatinin faaliyetleri vardır; bunun yanında Türkiye’nin adeta mevcut değildir.

Şili’de 1.500 kadar Ermeni yaşamaktadır; ancak bu küçük cemaat 2007 yılında bu ülke parlamentosundan bir soykırım kararı çıkartmayı başarabilmiştir. Sarkisyan’ın bu ülkeye yaptığı ziyarette Türkiye aleyhinde ifadelerde

6 “Sarkisyan Rejects Davutoğlu’s ‘Just Memory’” *Asbarez*, 8 Temmuz 2014.

7 Joint Statement on Results of Meeting Between President Serzh Sargsyan of Republic of Armenia and President Jose Mujica of Oriental Republic of Uruguay, *President of the Republic of Armenia Press Release*, 9 Temmuz 2014.

bulduğuna veya 2015'te soykırım iddialarını yansıtacak bir anıt dikileceğine dair haberlere rastlanmamıştır.

Latin Amerika ziyaretlerinde Sarkisyan'a refakat eden Dışişleri Bakanı Edvard Nalbantyan da Türkiye aleyhindeki söylemlere katılmıştır. Buenos Aires Herald gazetesine verdiği bir mülakatta⁸ Erdoğan Hükümeti yerine getirilmesi imkânsız önkoşullar ileri sürdüğü için iki ülke ilişkilerinin normalleşmesinin gerçekleşmediğini ve bunun için Türkiye'nin kusurlu olduğunu söylemiş, şimdi Türkiye'nin yeni koşullar koymaya başladığını iddia etmiş ve Türkiye için, ödeyeceği tazminatlardan ziyade kendi halkına gözlerinin içine bakıpta “ Size 99 yıldan beri yalan söyledik” demenin daha güç olduğu gibi demagojik ifadelerde bulunmuştur.

Nalbantyan gazeteler yoluyla Türkiye'ye karşı yürütmeye çalıştığı kampanyaya daha sonra da devam etmiştir. Eylül ayında Fransız Le Figaro Gazetesine gönderdiği bir yazıda⁹ Başbakan Erdoğan'ın taziye bildirmesini ve ayrıca Davutoğlu'nun Tarihçiler Komisyonu önerisini tekrarlamasını eleştirmiş, eskimiş taktikler yerine, Zürih Protokollerinin tasdiki, iki ülke ilişkilerinin normalleşmesi, sınırın açılması gibi somut ilerlemelerle uzlaşma sürecinin önünün açılması gerektiğini savunmuş ve Başbakan Erdoğan'ın taziyelerini bildirdiği 23 Nisan 2014 konuşmasını¹⁰ tenkit etmiştir. Tüm uluslararası toplumun Türkiye'nin Ermeni soykırımını tanımasını beklediğini ve binlerce Türk'ün bu tanımayı yaptığı ileri süren Nalbantyan Türkiye'nin geçmişini inşa etmek için geçmişle barışması gerektiğini belirtmiş ve Erdoğan'ın, Sarkisyan'ın davetine icabetle 24 Nisan 2014 tarihinde Erivan'da olmasını temenni ettiğini ifade etmiştir. Nalbantyan'ın bu yazısının önemi Türk tarafının taziye bildirerek Ermenilerle başlatmak istediği yeni uzlaşma sürecini kesin bir şekilde reddetmesidir. Yazıdan Türkiye soykırım iddiasını tanımadığı (ve sınırını açmadığı) sürece Ermenilerle olumlu bir ilişki geliştiremeyeceği sonucuna varılmaktadır.

Kısa vadede Ermenistan'ın Türkiye'den beklentisi Protokollerin uygulanması veya protokollerden bağımsız olarak Türkiye-Ermenistan sınırının açılmasıdır. Bu konuda A.B.D. ile A.B. ülkelerinden destek de almaktadır. Ancak Türkiye'nin, Karabağ Sorunu bir şekilde çözüm yoluna girmedikçe iki ülke

8 “Edward Nalbandian: It şs Difficult for Turkey to look at its Own People in the Eye and Say: “We've Been Lying to You For 99 Years” *Arminfo*, 10 Temmuz 2014.

9 “Génocide des Arméniens: Erdoğan Doit Dire la Vérite” *Le Figaro*, 6 Eylül 2014. Ermenistan Dışişleri Bakanlığı bu yazının İngilizce metnini aynı tarihte “Turkey Should Reconcile With Its Own Past” başlığı altında yayınlamıştır. <http://www.tert.am/en/news/2014/09/06/Nalbandian-lefigaro/> Bu metin Figaro'da yayınlanandan daha uzundur. Fransız tarihçi Maxime Gauin Nalbantyan'ın bu makalesine Avrasya İncelemeleri Merkezi Bülteni'nde yayınladığı uzun bir yazıyla yanıtlamıştır. Bu yazının Türkçesi <http://www.avim.org.tr/analiz/tr/1915-OLAYLARIYLA-ILGILI-OLARAK-EDWARD-NALBANDIAN%E2%80%99IN-YAZISI-VE-MAXIME-GAUI%E2%80%99IN-CEVABI/3661> 'dedir .

10 *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 47, ss 27-43

ilişkilerinin normal hale gelemeyeceğini belirten kararlı tutumu sınırın açılmasını geri plana itmektedir. Bu nedenle zaman zaman sınırın açılması konusu ayrıca gündeme getirilerek kamuoyu tarafından unutmaması sağlanmaya çalışılmaktadır. Bu bağlamda bir gazetede¹¹ Başbakan Erdoğan'ın Türkiye-Ermenistan arasındaki ilişkilerin normalleşmesi amacıyla ikinci adımı (birinci adımın Erdoğan'ın taziye bildirilmesi olduğu anlaşılıyor) atmaya hazırlandığına ve bu amaçla Alican Sınır Kapısını açılması için hazırlıkların tamamlanması talimatını verdiği, kapının Eylül ayı itibarıyla açılmasının planlandığına dair bir haber yayınlamış, ancak aynı gün Türk Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Tanju Bilgiç bu haberin gerçeği yansıtmadığını bildirmiştir. Ayrıca sınırın açılmasının ancak Güney Kafkasya'da kapsamlı ve sürdürülebilir bir normalleşmeye imkan sağlayacak gelişmeler çerçevesinde gündeme gelebileceğini, bu konuda Ermenistan'ın tüm komşularıyla sorunlarını çözme iradesini göstermesi ve buna göre adımlar atmasının belirli olacağını da ifade etmiştir.¹²

Recep Tayyip Erdoğan Cumhurbaşkanı seçildikten sonra Bakü'ye yaptığı ziyaret sonrasında gazetecilerin bir sorusuna cevaben "Eğer Azerbaycan-Ermenistan sorunu çözümlerse Türkiye- Ermenistan arasındaki sorun da çözülmüş olur, ama bu çözülmediği sürece aynı şekilde öbür tarafta Türkiye- Ermenistan arasındaki sorun da bu haliyle aynı şekilde devam edecektir"¹³ sözleriyle Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesini Azerbaycan-Ermenistan sorunlarının çözülmesine sıkıca bağlamıştır. Bu sözler doğal olarak Azerbaycan da memnuniyet yaratmış ve Başkan Aliev'in, Türkiye ve Azerbaycan'ın Dünya'daki Ermeni soykırımını efsanesini ortadan kaldırabilmek için beraberce çalışacakları sözleri Ermeni basınında da yankı bulmuştur.¹⁴

Türkiye'nin yeni Dışişleri Bakanı Mevlut Çavuşoğlu'nun da sözde Ermeni soykırımına karşı kardeş Azerbaycan'la birlikte mücadele edileceği, her konuda Azerbaycan ile güç ve çabalarını birleştirecekleri dair sözleri de Ermeni basınında yer almıştır.¹⁵ Daha sonra Çavuşoğlu'nun T.B.M.M.'de yaptığı bir konuşmada geçmiş kuşaklara ve Türk milletine atfedilen Ermeni soykırımını iddialarını Türkiye'nin tanımasının mümkün olmadığına dair sözlerine, her zaman söylenen ve herkes tarafından bilinen veya bilinmesi gereken bir husus olmasına rağmen, Ermeni basınında ön planda yer verilmiştir.¹⁶ Bu ilginin

11 "Ermenistan Kapısı Açılıyor" *Taraf*, 4 Temmuz 2014. Hüseyin Özay

12 "Dışişleri Bakanlığı: Ermenistan Sınır Kapısı Açılmayacak" *Ensonhaber.com*, 5 Temmuz 2014ç

13 "Cumhurbaşkanı Erdoğan Bakü'de" *Ülkehaber.com*, 3 Eylül 2014ç

14 "Aliev vows Support for Armenian Genocide Denial" *RFE/RL*, 3 Eylül 2014.

15 "Mevlut Çavuşoğlu: " Nous Allons Lutter Ensemble Avec L'Azerbaïjan Contre le soi-disant Génocide Arménien" *NAM*, 4 Eylül 2014.

16 "La Turquie Ne Reconnaîtra Jamais le Génocide A Déclaré Le Ministre Turc des Affaires Etrangères" *NAM*, 7 Kasım 2014; " Turkey Will Never Recognize Genocide, Says Turkish Foreign Minister" *Asbarez*, 6 Kasım 2014.

nedeni, büyük olasılıkla, Çavuşoğlu'nun sözlerinin 2015 yılında Türkiye'nin soykırımı tanıyacağı veya tanımak zorunda kalacağı gibi özellikle Diaspora'nın bir kısmına hâkim bir kanıyı bozmuş olmasından ileri gelmektedir.

1 Eylül 2014 tarihinde T.B.M.M.'de Başbakan Davutoğlu tarafından okunan 62. Hükümet Programında Ermenistan ile ilişkiler Kafkasya bölümünde yer almıştır.¹⁷ Bu bölüm şöyledir: Hükümetimizin bir diğer stratejik önceliği, Kafkaslar'da barış ve istikrarın temin edilmesi ve bölgedeki gerginlik ve çatışmaların asgari düzeye indirilmesidir. Bu bağlamda, ülkemiz Güney Kafkasya'daki anlaşmazlıkların barışçı yollardan çözümü doğrultusunda, Azerbaycan toprakları ile Yukarı Karabağ'daki işgalin sona erdirilmesi ve Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki gerginliklerin ortadan kaldırılması için çaba göstermeye devam edecektir. Önümüzdeki dönemde, Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesine yönelik adımlarımız da sürecektir. Ermenistan'ın tarihten husumet değil, karşılıklı yarar ve işbirliğinin önünü açacak kapsayıcı, âdil hafıza arayışı içine giren bir anlayışa yönelmesini ve açılımlarımıza ileri görüşle mukabelede bulunmasını bekliyoruz. Barış, istikrar ve refah ortamının Kafkaslar'a teşmilinin ancak böylelikle mümkün olabileceğini düşünüyoruz.”

Başbakan Davutoğlu'nun göreve geldikten sonra Azerbaycan'a yaptığı ilk ziyaret sırasındaki beyanları Türkiye'nin Ermenistan politikasını ve bu konuda Azerbaycan ile birlikte hareket etme azmini bir kez daha teyit etmiştir.¹⁸ Başbakan Ermenistan'ın Karabağ sorununda uzlaşmaz tutumunu sürdürdükçe bölge projelerin dışında kaldığını, hâlbuki Azerbaycan'ın toprak bütünlüğüne saygı gösterilse, bu çerçevede barış inşa edilse bundan diğer ülkeler gibi Ermenistan da istifade edeceğini ifade etmiş ve “Türkiye olarak bir kez daha burada, Bakü'de Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı olarak, bütün Türkiye halkını temsilen söylüyoruz ki Azerbaycan topraklarının her bir santimetre karesi kurtulana kadar Türkiye, Azerbaycan'ın verdiği mücadelenin yanında olacaktır. Uluslararası hukuk bunu böyle söylüyor. Uluslararası hukukun gereği yapılan kadar da Türkiye ile Azerbaycan omuz omuza bölgeyi barış bölgesi yapmak için çaba sarf edecektir ve Azerbaycan'a yönelecek her türlü olumsuz tavır, Azerbaycan'da olduğu kadar, Türkiye'de de aynı tepkiyi görür.”

Cumhurbaşkanı Erdoğan Suriye'deki durumu François Hollande ile tartışmak için gittiği Fransa'da yaptığı bir konuşmada Türkiye'nin Avrupa'da bir karalama ve yanlış bilgi verme kampanyasının kurbanı olduğunu, 1915 olayları konusunda Ermenistan ve Diaspora'nın yapıcı olmayan ideolojik yaklaşımları bulunduğunu, Türkiye'nin ise bu konuyu siyasi olarak görmediğini, Türk

17 Türkiye Cumhuriyet Başbakanlık, 62. Hükümet Programı

18 “Davutoğlu'ndan Karabağ Mesajı: Azerbaycan Kurtulana Kadar...” *AGOS*, 19 Eylül 2014.

arşivlerinin açık olduğunu, tarihçilerin, arkeologların, hukukçuların 1915 olaylarının daha iyi anlaşılabilmesi için çalışmaları gerektiğini söylemiştir.¹⁹

Ermenistan açısında önemli olaylardan biri de 19 ve 20 Eylül 2014 tarihlerinde Erivan'da 60 ülkeden 700 kadar delegenin katıldığı 5. Ermenistan- Diaspora Konferansı'nın toplanması olmuştur. Başkan Sarkisyan bu konferansta yaptığı konuşmada²⁰ 1915'in 100. yıl dönümünün boyutları ve anlamı itibariyle örneği olmayan olay ve hareketlere sahne olacağını, bu bağlamda geniş çapta siyasi faaliyetler yapılacağını ve bazı ülke başkanlarının Ermenistan'ı ziyaretinin beklendiğini söylemiş ayrıca 2015'in Ermeni milli uyanışı için yeni bir hedef olacağını belirtmiştir. Türk toplumunun tarihin yanlış yansıtılmasını sorguladığını, binlerce Türkün ülkelerinin inkâr politikasını reddettiğini, bu nedenle Türk makamlarının Ermeni soykırımın inkârına ilişkin tutumlarını bir çıkmaza ulaştığını ileri sürmüştür. Sarkisyan Türkiye'den bu ümitsiz ret politikasını durdurmasını, belleğini tazelemesini, geçmişin karanlık sayfalarını gözden geçirmesini, tarihle yüzleşmesini, eski suçları kabul edip kınamasını ve vicdanını arındırarak bu eski yükten kurtulmasını istemeye devam edeceklerini ifade etmiştir.

Bu sözlerde ilginç olan husus Sarkisyan'ın mevcut bir durumu değil, olmasını, gerçekleşmesini istediği bir durumu gerçek gibi dile getirmesidir. Türkiye'de Ermeni görüşlerini destekleyen bir kesim varsa da bunlar, Sarkisyan'ın sözlerini aksine, güçsüz ve etkisizdir. Bunun en çarpıcı kanıtı, T.B.M.M.'de oyları %90'ın çok üstünde olan dört partinin (AKP, CHP, MHM) Ermeni sorunu karşısındaki tutumlarının hemen hemen aynı olmasıdır. Sadece HDP Ermeni görüşlerini desteklemektedir ki "çözüm süreci" başarıya ulaştığı takdirde bu partinin de tutum değiştirmesi olasıdır.

Söz konusu 5. Ermenistan- Diaspora Konferansı'nda kabul edilen ve birçok konuya da değinen bildiri²¹ soykırım konusunda Türkiye'nin tüm sorumluluğunu kabul ederek soykırımı tanımaları ve sonuçlarını ortadan kaldırması ve din değiştirmiş Ermenilerin aslında Ermeni olduğunu beyan edebilmesine dair ifadeler dikkat çekmektedir.

Bilindiği üzere her yıl Eylül ayında yeniden çalışmaya başlayan Birleşmiş Milletler Genel Kurulu üye ülkelerin başlıca sorunlarını dile getirdikleri bir forum niteliğindedir. Başkan Sarkisyan bu yıl Genel Kurulda 24 Eylül 2014

19 "Les Quatre vérités sur le terrorisme de Président Erdoğan" *La Croix*, 1 Kasım 2014.

20 Statements and Messages of the President of Ra. Remarks by President Serzh Sargsyan At the 5th Armenia- Diaspora Conference, President of the Republic of Armenia, 20 Eylül 2014, <http://www.president.am/en/statements-and-messages/item/2014/09/20/President-Serzh-Sargsyan-Armenia-Diaspora-conference/>

21 Declaration, Adopted by the participants of the 5th Armenia-Diaspora Conference, <http://www.mindiaspora.am/en/News/3369>

tarihinde yapmış olduğu konuşmanın²² büyük bir bölümünü ülkesinin Azerbaycan ve Türkiye ile olan ilişkilerine ayırmıştır. Türkiye ile ilgili bölümde özellikle şu hususlar dikkati çekmektedir. Önce artık adet haline gelmiş olan, Türkiye'nin cesaret gösterip kendi tarihi ile yüzleşerek Ermeni soykırımını tanınması ve gelecek kuşakları bu ağır yükten kurtarması gerektiği görüşü tekrar edilmiş ayrıca, muhtemelen Başbakan Erdoğan'ın taziye bildirmesi ima ederek, Türkiye'den belirsiz mesajlar alındığı ifade etmiştir. Sarkisyan Ermenistan'ın Türkiye ile ilişkilerinin normalleşmesini hiçbir zaman Türkiye'nin soykırımını tanınmasına bağlamadığını, aslında Protokollerin imzalanması ile sonuçlanan normalleşme sürecinin Ermenistan tarafından başlatıldığını ancak Türkiye'nin Protokollerin onaylanmasını Karabağ sorununa bağladığını, artık Ermenistan'da ve Karadağ'da kişilerin “onayın canı cehenneme” ifadelerini kullandıklarını bu durumda Ermenistan'ın Protokolleri Parlamentodan geri çekmeyi düşündüğünü söylemiştir.

Hayli sert bu ifadeler aslında Ermenistan Devlet başkanı bilinen görüşlerini tekrarlamaktadır. Protokolleri Parlamentodan geri çekilebileceğine dair sözler yeni görülmeyle beraber aslında bir değişikliğe işaret etmemektedir. Zira Protokoller, zaten Ermenistan Parlamentosunun çalışma gündeminde değildir. Bu nedenle parlamentodan geri çekileceklerine dair sözlerinin bir anlamı yoktur. Sarkisyan'ın böyle yapmakla Türkiye üzerinde baskı kurmaya çalıştığı veya Protokollere gereğinden fazla önem veren A.B.D. ve A.B. ülkelerinde endişe yaratarak, onların Türkiye'ye baskı yapmasını amaçlaması olasıdır. Bu baskılarla Türkiye politikasında bir değişiklik sağlayamazsa o zaman Protokolleri reddederek kendi kamuoyunda prim toplamayı düşünmüş olması da mümkündür.

Başkan Sarkisyan'ın New York Times gazetesinin 26 Eylül 2014 tarihli sayısında çıkan bir yazısı da Genel Kurul konuşmasındaki öğelerden esinlenmiştir. Esas amacının, Türkiye'den Ermeni soykırımını tanınmasını isteyerek, Erdoğan'ın taziye dilemek yoluyla başlatmak istediği yeni bir uzlaşma sürecini önlemek olduğu görülmektedir.

Başta Sarkisyan ve diğer Ermeni devlet adamlarının ve Diaspora'daki Ermeni yazarların soykırım iddialarının tanınması, sonuçlarının ortadan kaldırılması ve özellikle Türkiye-Ermenistan sınır kapısının açılması konusundaki ısrarlı görüşlerinin, Türkiye'de resmi düzeyde tam bir ilgisizlikle karşılanmıştır.

Kamuoyunda ise küçük bir azınlık Ermeni görüşlerini desteklemeye devam etmektedir. Bunun son örneğini Hrant Dink Vakfı'nın Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesiyle birlikte, Fakülte binasında, 22 ve 23 Kasım 2014 tarihinde düzenlediği ve “Mühürlü Kapı: Türkiye-Ermenistan Sınırının Geleceği”

22 “Sarkisian Says Yerevan Considering Recall of Turkey-Armenian Protocols” *Asbarez*, 24 Eylül 2014.

başlıklı konferans oluşturmaktadır. Görüşleri zaten bilinen bazı Türklerden başka Ermeniler ve üçüncü tarafların katıldığı bu konferansta sınır kapısının açılmasının ne kadar yararlı olacağı konusu yoğun bir biçimde işlenmiştir. Sınırların açılmasının Ermenistan için yararlı olacağında şüphe yoktur. Ekonomik açıdan Türkiye için yararı gayet sınırlıdır. Siyasi açıdan ise sınırın, hiç bir karşılık almadan açılması Azerbaycan'ın çok aleyhine olduğu için Türkiye için de sakıncalıdır.

Bu konferansa ilişkin olarak dikkate alınması gereken diğer bir husus, yabancı bir ülkenin görüşlerini savunan ancak Türkiye'nin politikalarına ve çıkarlarına ters düşen hususları hakkında bir Devlet Üniversitesinin, karşı görüşlerin de ifade edilmesine imkan dahi vermeyen bir konferans düzenlemiş olmasıdır.

2015 yılının yaklaşması ve bu yılın anılmasına ilişkin hazırlıkların artması Ermenilerin Türkiye ile uzlaşması ve daha ileride barışmaları için Türkiye'nin yerine getirmesini istedikleri talepleri saptamaya başlamalarına neden olmuştur.

II –TEHCİRİN 100. YILI SÜRECİNDE TÜRKİYE'YE KARŞI İLERİ SÜRÜLECEK TALEPLER

2015 yılının yaklaşması ve bu yılın anılmasına ilişkin hazırlıkların artması Ermenilerin Türkiye ile uzlaşması ve daha ileride barışmaları için Türkiye'nin yerine getirmesini istedikleri talepleri saptamaya başlamalarına neden olmuştur. Bu talepleri Ermenistan Hükümetinin, Ermeni kiliselerinin ve Diaspora örgütlerinin talepleri olmak üzere üçe ayrılarak inceleyeceğiz.

1. Ermenistan Hükümetinin talepleri

Şu ana kadar Ermenistan hükümetinin Türkiye'den resmiyete dökülmüş bir talebi mevcut değildir. Ancak Devlet Başkanı Serj Sarkisyan'ın çeşitli konuşmalarında dile getirdiği ve ileride resmi talebe dönüşmesi olası bazı hususular vardır.²³ Bunları şu şekilde sıralayabiliriz.

23 Soykırımın tanınması ve sonuçlarının ortadan kaldırılması için 5 Temmuz 2013 tarihinde Erivan'da toplanan ve açılış konuşmasını Başkan Sarkisyan'ın yaptığı Ermeni Hukukçular Forumunda taleplerle ilgili hukuki belgelerin listesinin yapılması ve toplanması için bir karar alınmış ve bu amaçla özel bir komite kurulmuştur. Ayrıca bu Forum "Türkiye-Ermenistan arasındaki tüm anlaşmazlıkların hukuki çözümü için, gerekçeleriyle birlikte, büyük bir talepler paketi hazırlayıp Uluslararası Adalet Divanına başvurulmasını tavsiye etmişti. Ermenistan hükümetinin henüz bu konuda almış bir kararı ve dolayısıyla da Türkiye'den bir talebi yoktur. Hukuki belgeler ve gerekçeler saptandığında böyle talepler ileri sürülebilir. Bu konuda bkz. *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 45, s. 14,15

a. Türkiye'nin soykırım varsayımını tanınması

Sarkisyan Protokollerin akamete uğramasından sonra, yaklaşık 2010'dan beri, gitgide artan bir şekilde Türkiye'nin 1915 olaylarını soykırım olarak tanınması gerektiğini demeçlerinde dile getirmeye başlamıştır. Sarkisyan'ın bu konuda seleflerinden farkı Ter Petrosyan ve Koçaryan doğrudan Türkiye'yi zikretmeden, soykırım varsayımının "uluslararası toplum" tarafından tanınmasını istemeleriydi; böylece ismi zikredilmediği için Türkiye ile yeni bir sorun çıkmasından kaçınılmış oluyordu. Sarkisyan'ın böyle bir kaygısı bulunmadığı görülmektedir.

b. Soykırımın sonuçlarının ortadan kaldırılması

Bu deyimle Tehcire uğrayanların torunlarına tazminat ödenmesi, mallarının geri verilmesi ve Türkiye'nin Doğu Anadolu'dan Ermenistan'a, büyüklüğü belli olmayan, toprak verilmesi kastedilmektedir.

Sarkisyan, 2013 yılında Avrupa Konseyi Parlamenter Asamblesinde yaptığı bir konuşmadan sonra kendisine yöneltilen bir soruya cevaben Türkiye'den asla toprak talebinde bulunmadıklarını söylemiştir.²⁴ Bu beyanı geçmişe ilişkin bir tespit olarak görmek ve geleceği kapsamadığını düşünmek daha doğru olacaktır. Buna karşın, belki Güney Kıbrıs rejimi ve Suriye gibi Türkiye ile husumet ilişkileri bulunan ülkeler hariç, hiçbir ülkenin Ermenistan'ın Türkiye'den toprak talebinde bulunmasını destekleyeceği zannedilmemektedir. Ayrıca "küçük" Ermenistan'ın "büyük" Türkiye'den toprak istemesinin normal olmadığını düşünen ve hatta bir mizah konusu olarak görenler de çıkacaktır. Diğer yandan, aşağıda ayrıca açıklayacağımız üzere, Diaspora'da da toprak talebinin gerçek dışı niteliğinin anlaşılmağa olduğu ve alternatif arayışlarının başladığı görülmektedir.

Henüz üçüncü ülkelerde ciddi tartışma yapılmamış olmakla beraber Tehcire uğrayan Ermenilerin torunlarına tazminat ödenmesi ve el konan mallarının geri verilmesi konularında Ermenileri destekleyenler olacağı düşünülmektedir. Bu arada el konmuş olan Ermeni kiliseleri ve diğer dini yapıların geri verilmesi hususunda diğer ülkelerden ciddi destek gelmesi olasıdır.

c. Türkiye'nin Ermenistan ile olan sınırını açması

Bu talep yıllardan beri sadece Ermenistan Başkanları tarafından değil, diğer yetkililerce de, sınırın kapalı olmasının yasadışı olduğu belirtilerek, dile

²⁴ *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 47, s. 17. Sarkisyan'ın bu sözlerinin yarım bir gerçeği ifade ettiğini ve gerek kendisinin gerek selefî Robert Koçaryan'ın ileride Türkiye'den toprak talebinde bulunulması gerektiği anlamına gelen bazı beyanları olduğunu bu yazımızda belirtmiştik.

getirilmektedir. Diğer yandan soykırımın tanınması ve sonuçlarının ortadan kaldırılması için bir zaman belirtilmezken sınırların açılması acil olarak görülmektedir. Sınırların, herhangi bir önkoşula bağlı olmadan açılması konusunda A.B.D. ve A.B. ülkeleri Ermenistan'ı desteklemekte Azerbaycan ise kesinlikle karşı çıkmaktadır.

2. Ermeni Kiliselerinin talepleri

Bilindiği üzere Ermenilerin Türkçeye Baş Patriklik olarak çevrilebilecek, biri Lübnan'da Antelias'ta diğeri Erivan yakınlarındaki Eçmiyazin'de yerleşik , “katolikosluk” adı verilen iki büyük dini kuruluşu vardır. Bunlar da son zamanlarda Türkiye'den talepte bulunmaya başlamışlardır.

a. Katolikoslukların Ortak Talepleri

İki Baş Patrik, Vazken II ve Aram I, 24 Nisan 2013 tarihinde yayımladıkları bir ortak bildiriyle şu talepleri ileri sürmüşlerdir:²⁵ Türkiye'nin Ermeni soykırımını tanınması, Ermenilerin insan yaşamı ve insan hakları alanında tüm kayıplarının tazmin edilmesi, Türkiye'deki Ermeni kiliseleri, manastırları, kilise emlakı ve kültürel anıtlarının “Ermeni halkına” iade edilmesi.

A.B.D. Temsilciler Meclisi 14 Aralık 2011 tarihinde kabul ettiği H.RES.306 sayılı bir kararda Türkiye'den “Tüm kiliselerin ve diğer ayin yerlerinin, manastırların, dini okulların, hastanelerin, dini anıtların, dini kutsal eşyanın, kutsal yerlerin ve diğer dini yapıların ve ayrıca taşınır dini eşyanın hak sahiplerine geri verilmesini” istemişti.²⁶ Temsilciler Meclisin bu konuda bir yetkisi olmadığından söz konusu kararı daha ziyade bir fikir beyanı olarak görmek mümkündür. Türkiye'nin Ahtamar Kilisesi ve diğer bazı yerleri ibadete açılmasına ve Ermeni Vakıflarına ait mallarının geri verilmesini sağlamasına rağmen 28 Mart 2014 tarihinde H.RES 4347 sayısı altında Temsilciler Meclisine bir diğer tasarı verilmiş²⁷ ancak oylama aşamasına geçilememiştir. 2014 Kasım ayında yapılan seçimlerden sonra bu konunun yeniden Temsilciler Meclisine gelmesi olasıdır.

Sonuç olarak Ermeni kiliseleri ve diğer dini malların iadesi konusuna en azından A.B.D ilgi göstermektedir. Tamamı Hıristiyan ülkeler temsilcilerinden oluşan Avrupa Parlamentosunun da aynı ilgiyi göstermesi beklenebilir.

25 Bu konunun ayrıntıları için bkz. *Ermeni Araştırmaları* Sayı 44, s.22,23

26 *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 44, ss. 39-41

27 *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 47, ss.58,59

Diğer yandan bu konuda önemli olan bir husus da normal koşullarda aralarında bir rekabet ve bazen de sürtüşme olan Ermeni iki baş patrikliğinin, soykırım ve Türkiye’den talepler söz konusu olduğunda kolayca birleşmiş olmalarıdır.

Bu konudaki son gelişme Ermeni Apostolik Kilisesinin en büyük organı olan ve Türkiye dahil tüm ülkelerin piskopos ve başpiskoposların katıldığı Piskoposlar Sinod’unun 11-13 Kasım 2014 tarihinde Eçmiyazin’deki toplantısında kabul ettiği bir bildiriye “ Osmanlı Türkiye’si tarafından yapılmış olan 20. yüzyılın ilk soykırımının tanınması ve kınanması için” uluslararası topluma çağrıda bulunulmasıdır. Sinod ayrıca “Ermeni soykırımını tanınması ve Ermeni halkının haklarını iade etmesi” için de Türkiye’ye çağrıda bulunmuştur.²⁸

b. Kilikya Baş Patrikliğinin Talebi

19 Eylül 2014 tarihinde Erivan’da yapılan Ermenistan-Diaspora 5. toplantısında bir konuşma yapan Kilikya Baş Patriği Aram I, Sis’teki (Kozan ilçesi) tarihi merkezlerinin (binalarının) hak sahihi olan Ermeni Kilisesi ve Ermeni halkına iade edilmesi için yakında Türkiye Anayasa Mahkemesine başvuracaklarını, eğer bu mahkeme taleplerini reddederse davayı Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine götüreceklerini söylemiş bu girişimlerinin önemli fonlar gerektirdiğini ancak bu konuda Ermeni halkının desteğine güvendiklerini belirtmiştir. Aram I davayı kazanmamalarının dahi bir zafer olacağını, zira dava açmalarının uluslararası topluma Ermenilerin, soykırımın üzerinden ne kadar yıl geçerse geçsin, Ermeni milletinin haklarını talep etmekte kararlı olduğunu göstereceğini ifade etmiştir.²⁹ Tanınmış bir Ermeni köşe yazarı³⁰ buna itiraz ederek davanın kazanılmaması halinde Türk Hükümetinin bunu istismar edeceğini ve davanın reddedilmesini soykırım iddialarının kabul edilmediği gibi gösterebileceğini belirtmiştir. Aram I bu konuda başka bir vesileyle yaptığı bir konuşmada, hukukun çok fazla Ermenilerin lehine olmadığını bildiğini ancak çabaların bu yönde birleşmesi gerektiğini söylemiştir.³¹

3. Diaspora’nın talepleri

Türkiye’den talepler konusunda Ermeni Diasporası Ermenistan’a nazaran daima daha önde ve daha aktif olmuştur. Bu durum, Protokollerin akamete

28 “Déclaration du Synode des évêques de la Sainte Eglise apostolique Arménienne” *Armnews*, 15 Kasım 2014.

29 “Catholicosate of Cilicia to Sue Turkey Over JHistoric Headquarters in Sis” *Armenian Weekly*, 19 Eylül 2014.

30 Harut Sassounian “Lawsuits, Legislations, Lobbying: All Ahead of Genocide Centennial”, *California Courier Online*, 29 Eylül 2015.

31 “Catholicosate of Cilicia Consistent With Return of Catholicosate of Sis” *Armenpress*, 19 Kasım 2014.

uğramasından sonra değişmeye başlamış olup halen Ermenistan'ın tutumu Diaspora görüşlerine yaklaşmıştır.

Diaspora'nın görüşleri konusunda özel kişilerin ve Diaspora örgütlerinin görüşleri arasında bazı farklar bulunduğunu belirtmemiz gerekmektedir. Beklendiği gibi özel kişilerin görüşleri çok farklıdır. Bazıları Türkiye'nin soykırım iddialarını tanınması ve özür dilenmesi ile yetinirken çoğunluk bunların dışında Türkiye'nin tazminat ödemesini, malların iadesini ve hatta Türkiye'nin Ermenistan'a toprak vermesini istemektedir. Yerimiz müsait olmadığı ve kişisel görüş ve taleplerine, bunların sadece ilgili kişileri bağladığı ve genelde birbirinin tekrarı olduğu düşüncesinden hareketle, yazımızda yer vermeyeceğiz. Buna karşın önemli gördüğümüz bazı Diaspora örgütlerinin taleplerini yansıtacağız.

Bu örgütlerin başında Diaspora'nın büyük bir kısmını etkisi altında tutan Taşnak Partisi (Ermeni Devrimci Federasyonu) gelmektedir. Söz konusu Federasyon Türkiye'ye yöneltilecek talepler konusunda bir bildiri kabul etmiş ayrıca bu talepleri desteklemek üzere "Adil Çözüm – Ermeni Soykırımının Telâfisi" (Resolution With Justice – Reparation For the Armenian Genocide) başlığını taşıyan taleplere hukuki bir temel bulmaya çalışan bir rapor hazırlamıştır. Bunlar dışında A.B.D.'deki Ermeni Baro Birliği de bir talepler listesi hazırlamıştır.

Bu üç belgede yer alan bazen birbirinin tekrarı da olan talepleri aşağıda özetliyoruz.

a. Ermeni Devrimci Federasyonu (Taşnak Partisi) A.B.D. Batı Yakası Bölümünün Bildirisi.³²

Taşnak Partisi ABD Batı Yakası bölümü 23 Haziran 2014 tarihinde "Ermeni soykırımı için Adalet Talepleri" başlığı altında yayınlamış bulunduğu talepler, biraz kısaltılmış olarak şunlardır:

1. Türkiye Cumhuriyeti Ermeni soykırımını en açık şekilde tanımalı ve sonuçlarını üstlenmelidir.
2. Türkiye Cumhuriyeti insanlığa karşı soykırım suçu nedeniyle Ermeni milletinin tazmini için anlamlı ve ivedi adımlar atmalıdır. Bununla beraber tazmin girişimlerinin soykırım nedeniyle Ermeni milletinin milli yaşamının niteliği ve sayısal niceliğini geri getirmeyeceği bilinmelidir. Ermeni halkının gasp edilen haklarının geri verilmesi bir iyi niyet göstergesidir.

32 "ARF's Statement of Demands For Justice For he Armenian Genocide" *Asbarez*, 23 Haziran 2014.

3. Ermeni Ulusu'nun toprak haklarının geri verilmesi şunları içermelidir: Birleşik Devletler Başkanı Woodrow Wilson'ın 22 Kasım 1920 tarihli nihai ve bağlayıcı Hakem Kararı esas alınarak uluslararası sınırların tekrar çizilmesi, Van, Bitlis, Erzurum ve Karadeniz'e kısıtlanmadan erişim sağlayacak şekilde Trabzon vilayetleri topraklarının Ermenistan Cumhuriyeti ile tekrar birleşmesi, Ağrı Dağı ve çevresindekiler dâhil olacak ancak bunlarla sınırlı kalmayacak toprakların ve İkinci Ermenistan Cumhuriyeti'nin sınırları içinde yer almış olan Kars ve Ardahan bölgelerinin de Ermenistan ile birleşmesi
4. Ermeni milletinin topraklara ilişkin haklarının tam ve açık bir şekilde geri verilmesi, Yukarı Karabağ Cumhuriyetinin bu günkü sınırları içinde bağımsızlığının ve uluslararası egemenliğinin tanınmasını da içerecektir.
5. Ermeni milletinin topraklarına ilişkin haklarının tam ve açık bir şekilde geri verilmesi Nahcivan'ı da içermelidir.
6. Yukarıda değinilen Ermeni milletinin topraklarına ilişkin haklarının tam ve açık şekilde geri verilmesi, bir kısıtlama olmadan doğal kaynakların doğal veya inşa edilmiş taşıma yollarının ve toprakların kullanımını da içermelidir.
7. Türkiye Cumhuriyeti ve Azerbaycan Cumhuriyeti şimdiki ve gelecekteki sınırları içindeki yüzlerce Ermeni Kilisesi, manastır, mezarlık ve diğer tarihi ve kültürel yapıları tanımalı, masraflarını karşılayarak korumalı, muhafaza etmeli ve bunların tahrip edilmesi, silinmesi ve ortadan kaldırılması girişimlerinde bulunmaktan, teşvik etmekten veya hoş görmekten kaçınmalıdır.
8. Türkiye Cumhuriyeti ve Azerbaycan Cumhuriyeti; Ermeni Soykırımı'nın, bu soykırımın sonuçlarının ve burada ana hatlarıyla belirtildiği şekliyle tazminatlarla ilgili genel planının tam anlamıyla kabul edilmesinden yola çıkarak, bahsi geçen ülkeler arasında ilişkilerin normalleştirilmesi ve geliştirilmesi için Ermenistan'a ve Karabağ'a yönelik ablukayı derhal kaldıracak, sınırları içerisinden kısıtlanmadan geçiş sağlayacak ve diğer iyi niyet girişimlerinde bulunacaktır.
9. Türkiye Cumhuriyeti ve Azerbaycan Cumhuriyeti Ermenistan Cumhuriyeti ve Karabağ Cumhuriyetine karşı herhangi bir askeri veya diğer harekâta girişmekten, sınır ötesi şiddeti tahrik etmekten veya başka bir şekilde barışı bozmaktan kaçınmalıdır.
10. Türkiye Cumhuriyeti İstanbul Patrikliğinin, Kilikya Baş Patrikliğinin

ve/veya Ermeni Milletinin usulüne uygun olarak atadığı temsilcileri tarafından belirlenen diğer herhangi bir kuruluşun mülkiyet haklarını, tam ve kısıtlama olmadan geri verecek ve şimdiki ve gelecekteki sınırları içindeki Ermeni kiliseleri, manastır, mezarlık ve diğer dini veya inanca dayalı tarihi veya kültürel yapılara erişimi sağlayacak ve bu yerlerin geri verilmesini geçmiş veya gelecek herhangi bir emlak vergisi ve diğer bezer yükümlülüklerden muaf tutacaktır.

11. Türkiye Cumhuriyeti Ermeni soykırımı kurbanlarının torunlarına veya onları temsil eden örgütlerin temsilcilerine mali tazminat ödemeli, Ermenistan'a ekonomik yardım yapmalıdır.
12. Türkiye Cumhuriyeti Ermeni soykırımı kurbanlarının torunlarına, zaman aşımı söz konusu olamadan, mallarla ilgili kişisel taleplerini beyan edebilmeleri için, hukuk yollarına ve mahkemelere başvurmalarını kabul etmelidir.
13. Türkiye Cumhuriyeti eğitim sistemi içerisinde Ermeni soykırımını tanımalıdır. Ayrıca ülkesindeki gizli veya Müslümanlaştırılmış Ermenilerin gerçek kimliklerine dönmelerine izin vermelidir.
14. Türkiye Cumhuriyeti şimdiki ve gelecekteki sınırları içinde Ermenilere, etnik kökenleri nedeniyle ayrımcılık yapma, korkutma ve taciz etme girişimlerini geri çevirmek, önlemek ve cezalandırmak için gerekli önlemler alacak ve gizli veya İslamlaştırılmış Ermenileri, istedikleri takdirde, gerçek kimliklerine geri dönmelerine, ayrıca bir kısıtlama yapılmadan ve misilleme korkusu olmadan, dini ve etnik özelliklerini kullanmalarına izin verecektir.
15. Türkiye Cumhuriyeti her yıl 24 Nisan tarihini Ermeni soykırımı kurbanlarını anma günü olarak kabul etmeli ve 24 Nisan 2015 tarihinden itibaren bu gün için anma eylemleri yapılmasına izin vermelidir.

Bu bildiriye dikkati çeken ilk husus zamanın sanki Sevr Antlaşmasının imzalandığı tarihte dondurulmuş olduğu ve sanki o tarihten bu yana hiçbir değişiklik olmadığı gibi bir yaklaşım sergilenmesidir. Oysa Sevr onaylanmamış, ayrıca geçersiz olduğu Moskova (Mart 1921) ve Kars (Ekim 1921) Antlaşmalarında belirtilmiştir. Söz konusu Moskova Kars Antlaşmaları Türkiye'nin sınırlarını da saptamıştır. Bu iki antlaşma günümüzde de geçerlidir. Durum böyle iken halen Türkiye'den toprak istemek uluslararası hukuka aykırı olmanın yanında, Ermenistan ve Türkiye'nin boyutları ve gücü karşılaştırıldığında gerçekçi de değildir. Ermenilere ödenmesi istenilen tazminatlara gelince söz konusu iki antlaşma tazminatı öngörmemiştir. Lozan

Antlaşması için de durum aynıdır. Bu nedenle o dönem olayları için tazminat ödenmesinin hukuki bir dayanağı yoktur. Ermenilerin geride bıraktıkları mallara gelince Birinci Dünya Savaşından hemen sonra başta İngiltere olmak üzere, Müttefiklerin talebi üzerine, zamanın Osmanlı Hükümetleri Ermeni mallarının sahiplerine veya mirasçılara geri vermeye başlamışlardır. Bu uygulama Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar sürmüştür, sonra bu mallar ayrı bir mevzuata tabi tutulmuştur. Özetlemek gerekirse Ermenilerin Türkiye’den toprak talep etmek ve tazminat istemek için hukuki bir dayanağı yoktur. Mallar için ise ilgili mevzuata uymak gerekmektedir. Bu mülahazalarımız aşağıda ayrıca açıklayacağımız diğer Ermeni talepleri için de geçerlidir.

Taşnak Partisi ve Türkiye’den talepte bulunan diğer kuruluşların bu hukuki durumu bildiklerini var saymaktayız. O zaman akla bu taleplerin hangi yollarla gerçekleşebileceği sorusu gelmektedir. Hukukun izin vermediği hallerde, yasal olmamakla beraber zora başvurulduğu sıkça görülmektedir. Ermenistan halen Türkiye’ye karşı zor kullanarak taleplerini yerine getirecek durumda değildir ve gelecekte de böyle bir olanağa kavuşması beklenmemektedir. Bu durumda Ermenistan’ın, Birinci Dünya Savaşından sonra olduğu gibi, başka devletlerin yardımı ile taleplerini gerçekleştirebileceği akla gelmektedir. Ancak günümüz Türkiye’si 1920’lerden çok farklı ve çok daha “güçlü bir ülkedir. O nedenle şu anda, bazı manevi denebilecek destek dışında, hiçbir devletin taleplerinin gerçekleşmesi için Ermenilere yardım etmek niyetinde olmadığını söylemek mümkündür.

Bu durumda geriye siyasi alanda Türkiye baskı yapmak kalmaktadır ki bu konuda da Ermenistan’ın olanakları yetersizdir. Buna karşın bazı ülkelerin, hükümetleri değil, parlamentoları, basını ve sivil toplum kuruluşları Ermenilere yardım etmektedir. Ancak bu yardımlar şimdiye kadar Türkiye’nin tutumunda kayda değer bir değişiklik yapamamıştır. Önümüzdeki yıldan itibaren özellikle soykırım iddialarının tanınması, sınırların açılması, Ermenistan ile normal ilişkiler kurulması için Türkiye üzerindeki baskılar artacaktır. Ancak Türkiye halen eriştiği güçlü durumu ve çok önemli stratejik konumu nedeniyle bu baskılara kolaylıkla karşı koyabilecektir.

Görüldüğü üzere yukarıda özetlemeye çalıştığımız Ermeni taleplerinin gerçekleşmesi imkânı yoktur; ancak bu hususta düş kurmak ve bunlarla Diaspora ve Ermenistan kamuoyunu oyalamak daima mümkündür.

b. Ermeni Soykırımını Tazmin İçin İnceleme Grubu (The Armenian Genocide Reparations Study Group)

Taşnak Partisi tarafından sağlanan fonlarla 2007 yılında A.B.D.’de Ermeni

Soykırımını Tazminini İnceleme Grubu kurulmuştu. Çalışmalarına halen de devam eden bu grubun başkanlığını Worcester Devlet Üniversitesinden Profesör Henry Theriault yapmaktadır Grubun üyeleri tanınmış uluslararası hukukçu ve Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonun eski Sekreteri Alfred-Maurice de Zayas, Ermenistan’da Modus Vivendi Araştırma Merkezi Başkanı ve Ermenistan’ın eski Kanada Büyükelçisi Ara Papian ve West Indies (Karayipler) Üniversitesinden Jermaine O. McCalpin’dir. Bu Grup Ermeni soykırımın tazmini için 2009 yılında bir ilk rapor hazırlamış ve bu rapor 2010 yılı içinde A.B.D’de George Mason Üniversitesi ile Los Angeles Üniversitesi ve sonra Erivan’da üç bilimsel toplantıda tartışılmıştır. Söz konusu Grup nihai raporunu bu yılın Eylül ayı sonunda yayınlamıştır.³³ Raporun başlığı “Adil Çözüm, Ermeni Soykırımının Tazmini”dir. (Resolution With Justice, Reparations For the Armenian Genocide) Rapor³⁴ 35 sayfa kadar olup tazminatlar konusunu Ermeni görüşleri açısından ayrıntılı bir şekilde incelemektedir. Biz bu raporun “ Kapsamlı Tazminatlar Paketi için Öneriler” bölümünün geniş bir özetini aşağıda veriyoruz:

1. Türk Hükümeti ve yandaşı hükümet dışı kuruluşlar Ermeni soykırımını tanımalı ve özür dilemelidir.
2. Bu özür fiilleri kimin yaptığına ve kurbanların kim olduğuna ilişkin açıklamaları ve soykırımın ayrıntılarına ait bilgileri içermelidir. Ayrıca Türkiye ile soykırım arasındaki ilişkilerin mahiyeti açıkça belirlenmeli ve Türkiye’nin bugün Ermenilere karşı sorumluluğu belirtilmelidir.
3. Soykırım Türkiye eğitim müfredatının başlıca ögesi haline getirilmeli ve bu konuda Türkiye ve uluslararası alanda kapsamlı eğitim girişimleri gerçekleştirilmelidir.
4. Türkiye soykırım müzeleri kurmalı, soykırım olaylarının açıklanmasına ilişkin masrafları karşılamalı ve Ermenistan dâhil diğer bölgelerde bu tür girişimleri desteklemelidir.
5. Ermenilere toprak tazminatı olarak verilecek yerler hariç Türkiye’deki Ermeni yer isimleri yeniden kullanılmalıdır.
6. Türk devleti, Ermeni devletinin ve global olarak Ermeni kimliğinin uzun vadede yaşayabilirliği için siyasi ve diğer destekleri sağlayacaktır. Türkiye maddi tazminat ödemekten ve iki ülke arasındaki sınırın yirmi yıldan beri kapanmış olması gibi zararlı faaliyetleri durdurmaktan başka,

33 “Le Groupe Sur les Réparations du Génocide arménien Publie son Rapor Final” *Armenews*, 1 Ekim 2014.

34 *Resolution with Justice*, (2014) Final Report http://www.armeniangenocidereparations.info/wp-content/uploads/2014/09/20140918-Armenian_Genocide_Reparations_Study-Intro_and_ExecSum-EN-web.pdf

Ermenistan Cumhuriyetini diplomatik alanda kollayan ve dış güvenlik tehditlerine karşı koruyan olumlu adımlar atmalıdır.

7. Türk devleti ve topluluğu inkârcı eylemlere son vermeli, Türkiye’de Türk olmayan gruplara saygı göstermeli ve Türk ceza kanununun 301. maddesi gibi soykırım ideolojisi ile bağlantılı uygulama kalıntılarını tüm kuruluşlardan ve kültürel öğelerden temizlemelidir.
8. Soykırım nedeniyle kamulaştırılan arazi, bina, işyerleri ve halen mevcut diğer taşınır ve taşınmaz mallar iade edilmelidir. Tahrip edilmiş veya yasal olarak başka nedenlerle artık mevcut olmayan mallar tazmin edilmelidir. Bir malın kamulaştırma süresi boyunca sahibi tarafından kullanılmamış olmasından doğan zararlar da telafi edilmelidir.
9. Kişilere ve gruplara araziler için ödenecek tazminat, bunlara bitişik arazilerin siyasi olarak Ermenistan’a devredilmesine olanak sağlayacak şekilde ayarlanmalıdır.
10. Ölümler ve çekilen acılar için de bedel ödenmelidir.
11. Kamulaştırılmış olan Ermeni Apostolik (Gregoryen) Kilisesi, Ermeni Protestan Kilisesi ve Ermeni Katolik Kilisesinin mülkleri nerede olduğuna bakılmaksızın geri verilmelidir.
12. Soykırım sırasında gasp edilmiş olup da şimdi doğrudan mirasçıların elinde bulunan mallar hariç, Türk hükümeti tazminat ödenmesi ve malların geri verilmesi için bir program hazırlanmalıdır. Bu program malları elinden alınan Türk vatandaşlarına ödenecek tazminatı da kapsamalıdır.
13. Bu işlemlerin maliyeti Türk toplumuna adil bir şekilde paylaştırılmalıdır.
14. Belirli bir malın kamulaştırılmasına ilişkin tüm belgelere sahip Ermenilerinki hariç, diğer malların iade edilmesi ve ölümler ve çekilen acılar için tazminat ödenmesi geri kalan Ermeniler bir tek grup olarak kabul edilmek suretiyle yapılmalıdır.
15. Alınan tazminatların Ermeni hükümetine, genel ve yerel Ermeni kuruluş ve örgütlerine ve kişilere tahsisi, söz konusu örgütlerin halen ve uzun vadede faal olma durumlarına ve ayrıca Ermeni şahısların kişisel ihtiyaçlarına öncelik veren adil bir süreç içinde yapılmalıdır.
16. Her bölgeden ve her statüdeki Ermeniler bu süreç için söz sahibi olmalı ve sürecin bazı güçlü gruplar tarafından ele geçirilmesinin engellenmesine özel özen gösterilmelidir.

17. Ermenistan'a verilecek toprakların belirlenmesi için birçok yaklaşım olabilir. İnceleme Grubunun görüşüne göre, Başkan Wilson'un Hakem Kararı siyasi olarak transfer edilecek toprakların belirlenmesi için en uygun olanıdır. Bu hakem kararı, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki geleneksel altı Ermeni vilayetinden dördünün bazı kısımlarını içermektedir. Böylelikle, altı vilayetin tamamının yanında Kilikya'dan da vazgeçilmesi ile Ermeni taleplerinden makul bir eksilme yapılmıştır.
18. Ermenistan Cumhuriyeti'ne toprak verilmesi esas olmakla beraber İnceleme Grubu Başkan Wilson'un Ermenistan'a verilmek üzere saptadığı bölgenin askerden arındırılmasının ve Ermenilerin serbestle ekonomik faaliyetlerine ve ikametlerine izin verilmesinin de bir alternatif olduğunu kabul etmektedir.
19. İnceleme Grubu yoğun incelemeler gerektirdiği ve yeni belgeler ortaya çıkmaya başladığı için istenilecek tazminat miktarı hakkında bu aşamada bir rakam verememektedir. Ancak bazı eski hesaplamalara göre her türlü tazminatın toplamı o yıllarda 49 milyar 800 milyon dolar tutmakta olup, bu meblağın günümüzdeki değeri 104 milyar 544 milyon dolar olarak kadardır.

Bu rapor Türkiye'den istenilecek tazminatlar konusunu derinliğine ele almakta ve bu konuda, yukarıda gördüğümüz Taşnak Partisi ve aşağıda açıklayacağımız Ermeni Baro Birliği taleplerinden çok daha ayrıntılı talepleri ortaya koymaktadır. Raporun bunlardan başlıca farkı, toprak talebine bir alternatif getirmeye çalışması ve ayrıca, nihai olmadığını belirtse dahi, Türkiye'den istenecek tazminat hakkında ortaya bir rakam koymasındır.

c. Ermeni Baro Birliği

1989 yılından beri A.B.D.'de faaliyette olan ve Ermeni asıllı avukatları, an azından bir kısmını bir araya getiren Ermeni Baro Birliği 10 Haziran 2014 tarihinde "Ermeni Soykırımı için Adalet" başlığını taşıyan ve Türkiye'ye karşı ileri sürülebilecek talepleri içeren bir Bildiri kabul etmiştir.³⁵ Bu bildiri maddeleri aşağıda özetlenmiştir.

1. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti Osmanlı İmparatorluğu zamanındaki Ermeni soykırımını resmen tanımalı ve Türk devleti işlenmiş ve inkâr edilmiş olan soykırım suçu için Türk halkı adına özür dilemelidir.

35 "Armenian Bar Association on Justice for the Armenian Genocide" *Horizonweekly*, 10 Haziran 2014
<http://www.horizonweekly.ca/news/details/40424>

2. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti Osmanlı İmparatorluğu dönemindeki Ermeni soykırımının Türkiye okullarında öğretilmesini sağlamak için iyi niyetle çaba göstermelidir.
3. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, Türkiye Cumhuriyeti ve Ermenistan Cumhuriyeti arasında uzlaşma ve ilişkilerin normalleşmesi için iyi niyetle çaba göstermelidir.
4. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti Ermenilerinin kişisel mallarını hak sahiplerine veya mirasçılarına geri vermeli ve ortadan kalkmış bulunan mallar için adil bir tazminat ödemelidir.
5. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti Osmanlı İmparatorluğu Ermenilerinin sahip olduğu gayrimenkulleri hak sahiplerine veya onların mirasçılarına geri vermeli ve ortadan kalkmış bulunan mallar için adil bir tazminat ödemelidir.
6. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti İstanbul Patrikhanesi'nin ve diğer Ermeni dini kuruluşlarının özgür, eşit ve bağımsız statüsünü ayrıca dinin gereklerinin özgürce yerine getirilmesi, ayrımcılığı ve yasal engellerin ortadan kaldırılmasını garanti etmelidir.
7. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti Türkiye Cumhuriyeti'nde ikamet eden Ermeni milletin mensuplarının eşitliğini ve onlara karşı ayrımcılığın her türlüşünün ortadan kaldırılmasını garanti etmelidir.
8. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti her mezhepteki (Apostolik, Protestan ve Katolik) Ermeni kiliselerini geri vermeli ve ortadan kalkmış olanlar için adil bir tazminat ödemelidir.
9. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti Türkiye'deki Ermenilere ait dini, tarihi ve kültürel yerlerini korumalı ve bunlara erişilmesini (girilmesini) garanti etmelidir. Bu konuda Ermenistan Cumhuriyetine ve Ermeni milletin temsilcilerine bu yerlerin korunmasını denetlemek amacıyla müdahale etme hakkı tanınmalıdır.
10. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti Ağrı Dağı yakın çevresi ile Ermeni kenti Ani ve yakın çevresi dâhil, ancak bunlarla sınırlı kalmamak kaydıyla, Ermenistan'ın tarihi ana yurdunu Ermenistan Cumhuriyetinin egemen toprağı olarak Ermenistan'a geri vermelidir.
11. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti Artsah olarak da bilinen Yukarı Karabağı egemen ülkelerin tüm sorumluluk ve haklarına sahip bağımsız bir cumhuriyet olarak tanınmalıdır.

12. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, Ermenistan Cumhuriyeti'ne demiryolları ve karayollarıyla, Karadeniz ve Akdeniz'deki uluslararası limanlara uygun erişim dahil Karadeniz ve Akdeniz'e serbest erişimi sağlamalıdır.
13. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti suların, madenlerin, otlakların, ekilebilir toprakların kullanılması ve kereste çıkarılması hakkı dâhil, ancak bunlarla sınırlı kalmamak üzere, Türkiye Cumhuriyeti ve Ermenistan Cumhuriyeti arasındaki sınıra doğru olan Türk bölgelerindeki doğal kaynakların adil bir şekilde Ermenistan tarafından kullanılmasını sağlamalı ve bunu garanti etmelidir.
14. Ermenistan Cumhuriyeti'nin Türkiye ve diğer komşularıyla olan ilişkilerine açıklık getirmek ve Ermenistan'ın güvenliğini garanti altına almak amacı ile Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, ön koşul veya bir nitelendirme olmadan, Ermenistan Cumhuriyeti ve bölgenin diğer ilgili ülkeleri ile çok taraflı bir pakt akdedilmesi için iyi niyetle çaba gösterecektir. Bu pakt 19 ve 20. yüzyılların çelişkili antlaşmalarının mirasını değil, 20. yüzyılın gerçekleri ve emellerini esas alacaktır.
15. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti Ermeni soykırımından geride kalan toplumların ihtiyaçları için Ermeni hayırsever kuruluşlarına önemli mali katkıda bulunmalıdır.

Bu itibarla Ermeni Baro Birliği ölenler, yaşayanlar ve henüz doğmamışlar için adalet adına ve Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları ile Ermeni soykırımını kurbanları ile hayatta kalanlar arasında uzlaşma ve ahenkli ilişkilerin başlangıcı olarak, bu talepleri kabul edip yerine getirilmesi için Türkiye Cumhuriyetine çağrıda bulunmaktadır.

d. Türkiye'den olan Taleplerinin özetlenmesi ve Bazı konularda açıklamalar

Yukarıda açıkladığımız bazı Ermeni kuruluşlarının Türkiye'den olan taleplerinin beş başlık altında toplanması mümkündür: Bunlar soykırım, malların geri verilmesi ve tazminat ödenmesi, Ermenistan'a verilecek topraklar, Ermenistan'la İlişkiler ve diğer taleplerdir.

Bu ana başlıklar altında hangi spesifik taleplerin bulunduğu aşağıdaki listede gösterilmiştir:

ERMENİLERİN TÜRKİYE'DEN OLAN TALEPLERİNİN KONULAR İTİBARIYLA DÖKÜMÜ

SOYKIRIM KONUSU

Türkiye'nin Soykırımı Tanınması, Türkiye'nin Af Dilemesi, Türkiye'nin 24 Nisan'ı Ermeni Soykırımı Günü Olarak Anması, Soykırımın Eğitim Müfredatına Girmesi, Türkiye'de Soykırım Müzeleri Kurulması, Türkiye'de Ermeni yer İsimlerinin Yeniden Kullanılması, Türkiye'nin İnkârcı Eylemlere Son Vermesi, TCK 301. Maddesinin Kaldırılması ve Müslüman Olmuş Ermenilerin Gerçek Kimliklerine Geri Dönebilmesi

MALLARIN GERİ VERİLMESİ VE TAZMİNAT ÖDENMESİ

Tehcir Sürecinde Kamulaştırılan Taşınır Taşınmaz Malların İadesi, Artık Mevcut Olmayan Malların Tazmini, Malların Sahipleri Tarafından Kullanılmamış Olmasından Doğan Zararların Tazmini, Ermeni Kiliselerinin Tüm Mallarının İadesi, Mallar Konusunda Serbestçe Hukuk Yollarına Başvurulabilmesi, Tehcire Uğrayanların Torunlarına ve Örgütlerine Tazminat Ödenmesi, Ölüm ve Çekilen Acılar İçin Tazminat Ödenmesi, Malların Geri Verilmesi ve Tazminat Ödenmesi İçin Bir Program Yapılması, Belgesi Olmayan Mallar İle Ölüm ve Çekilen Acılar İçin Ermenilerin Tek Bir Grup Olarak Kabul Edilip Tazminat Ödenmesi, Türkiye'nin Ermeni Hayırsever Kuruluşlarına Yardımda Bulunması, Türkiye'nin Ödeyeceği Tazminatın Miktarının Belirlenmesi

ERMENİSTAN'A VERİLECEK TOPRAKLAR

Başkan Wilson'un Hakem Kararındaki Toprakların Ermenistan'a Verilmesi, Başkan Wilson'un Hakem Kararındaki Toprakların Askerden Arındırılmış ve Ermenilerin Ekonomik Faaliyetlerine ve İkametine İzin Veren Bir Bölge haline getirilmesi, Ermenistan Tarihi Ana Yurdunun, Ağrı Dağı ve Ani Dâhil, Ermenistan'a Verilmesi, Ermenistan Sınırına Doğru Türk Bölgelerinde Doğal Kaynakların Ermenistan Tarafından Kullanılması, Ermenistan'ın Karadeniz ve Akdeniz'e Erişiminin Sağlanması, Yukarı Karabağ'ın Bağımsızlığının Tanınması, Nahcivan'ın Ermenistan'a Geri Verilmesi

ERMENİSTAN'LA İLİŞKİLER

Türkiye'nin Ermenistan'ı Kollaması ve Koruması, Ermenistan'a Uygulanan Ambargonun Kaldırılması, Sınırın Açılması, Ermenistan'a ve Karabağ'a Karşı Askeri Harekâttan Kaçınılması, Ermenistan'a

Ekonomik Yardım Yapılması, Ermenistan'ın Türkiye ve Diğer Komşularıyla, Güvenliğini Sağlamak İçin Paktlar İmzalaması

DİĞER TALEPLER

İstanbul Patrikhanesine ve Ermeni Dini Kuruluşlarına Bağımsız Statü Verilmesi, Türkiye'deki Ermenilere Ayrımcılık Yapılmaması, Türkiye'de Kalacak Ermeni Dini ve Kültürel Yapılarının Korunması, Bu korunmanın Ermenistan Tarafından Denetlenmesi

Görölmüş olacağı üzere Diaspora Ermenilerinin Türkiye'den olan talepleri gayet ayrıntılı olup bunlar üzerinde uzun zamandan beri çalışıldığı anlaşılmaktadır. Talepler "maksimalist" (en fazlasını isteyen) bir zihniyet içinde saptanmıştır. Oysa Ermenistan'ın herhangi bir talebi Türkiye'ye dayatacak bir durumu olmadığından bu ayrıntılı çalışmaların neden yapıldığını ve yayınlandığını anlamak zordur. Diğer yandan hukuken Diaspora örgütlerinin Türkiye'den talepte bulunması da mümkün görülmemektedir.

Buna karşın Ermenistan, ilke olarak, Türkiye'den talepte bulunabilir. Bu tür taleplerin incelenmesinin kabul edilebilmesi için ikili veya uluslararası bir anlaşmaya dayanması gerekmektedir.

Türkiye ile Ermenistan arasında 1921 Kars Antlaşması dışında ikili anlaşma yoktur. İki ülkenin taraf olduğu çok taraflı anlaşmaların da, ilke olarak, Ermeni talepleri ile doğrudan ilgili olmadığı görölmektedir. Diğer yandan Ermenistan başvurduğu takdirde bu talepleri, bazılarının zamanında çözümlenmiş konulara ait olması ve birçoğunun da egemenlik haklarını ilgilendirmesi gibi gerekçelerle reddetmesi mümkündür.

Bu talepler arasında en fazla dikkati çeken topraklara ait olanlardır.

Taşnak Partisi, A.B.D Başkanının 22 Kasım 1920 tarihli Hakem Kararında belirtilen sınırlar esas alınarak Türkiye-Ermenistan sınırının yeniden çizilmesini istemektedir. Bu Parti tarafından finanse edildiği açıklanmış bulunan İnceleme Grubu ise "Başkan Wilson'un Hakem Kararı siyasi olarak

Görölmüş olacağı üzere Diaspora Ermenilerinin Türkiye'den olan talepleri gayet ayrıntılı olup bunlar üzerinde uzun zamandan beri çalışıldığı anlaşılmaktadır. Talepler "maksimalist" (en fazlasını isteyen) bir zihniyet içinde saptanmıştır. Oysa Ermenistan'ın herhangi bir talebi Türkiye'ye dayatacak bir durumu olmadığından bu ayrıntılı çalışmaların neden yapıldığını ve yayınlandığını anlamak zordur. Diğer yandan hukuken Diaspora örgütlerinin Türkiye'den talepte bulunması da mümkün görülmemektedir.

transfer edilecek toprakların belirlenmesi için en uygun olanı” olduğunu belirtmekle beraber, herhalde Türkiye’nin Ermenistan’a toprak vermesi olasılığının bulunmadığının bilincine vararak, bir alternatif ortaya atmış ve Wilson tarafından Ermenistan’a verilmek üzere belirlenen bölgenin askerden arındırılmasını ve bu bölgede Ermenilerin serbestle ekonomik faaliyetlerine ve ikametlerine izin verilmesini ileri sürmüştür. Türkiye’nin Ermenistan’a toprak vermemesini öngören bu alternatif, şimdiye kadar toprak talepleri hemen tüm Ermeniler tarafından desteklendiğinden adeta bir tür “devrimci” bir yaklaşımdır. Bu arada Taşnak Partisinin bu alternatif hakkında suskun kaldığını ve bunun bir tür zımnî mutabakat anlamına da gelebileceğini belirtelim.

Sonuç olarak Diaspora Ermenilerinin, açıkça ifade etmemekle birlikte Türkiye’den toprak istemekten uzaklaşmakta olduklarını, buna karşılık tazminat ve malların iadesine öncelik vermeye ve bu konuda ileri sürecekleri taleplerinin hukuki zeminini hazırlamaya çalıştıkları görülmektedir.

Toprak talepleri konusunda Ermeni Baro Birliğinin tutumu da geleneksel Ermeni tutumundan ayrıdır. Birlik “Ermenistan’ın tarihi ana yurdunun” Ermenistan’a geri verilmesini istemişse de burasının nereleri kapsadığını açıklamamıştır. Birlik, Wilson Hakem Kararında Ermenistan’a verilen, Türkiye ile Ermenistan arasında sınıra doğru olan Türk bölgelerindeki doğal kaynakların adil bir şekilde Ermenistan tarafından kullanılmasını sağlanmasını istemekle bu bölgenin Ermenistan’a ilhak edilmesini öngörmediğini ortaya koymuştur. Diğer

yandan “Ağrı Dağı yakın çevresi ile Ermeni kenti Ani ve yakın çevresi”nin ismen zikretmek suretiyle Ermenistan’a verilmesinin istenmesi Birliğin toprak taleplerinin daha ziyade simgesel bir nitelik taşıdığını göstermektedir.

Sonuç olarak Diaspora Ermenilerinin, açıkça ifade etmemekle birlikte Türkiye’den toprak istemekten uzaklaşmakta olduklarını, buna karşılık tazminat ve malların iadesine öncelik vermeye ve bu konuda ileri sürecekleri taleplerinin hukuki zeminini hazırlamaya çalıştıkları görülmektedir. Bu bağlamda bilimsel alanda tanınmış bir yayın olan International Criminal Law Review’un (Uluslararası Ceza Hukuku Dergisi) içinde Ermeni görüşlerini destekleyen ön dört kadar yazının yer aldığı ve “Ermeni Soykırımının Tazmini” başlığını taşıyan bir özel sayı çıkartması dikkatleri çekmektedir.

Son olarak yukarıda değindiğimiz İnceleme Grubu, Türkiye’den istenen tazminatın, kesin ve nihai olmamak kaydıyla 104 milyar dolar kadar olabileceğini belirtmiştir. Fantastik olarak nitelendirmesi doğru olacak bu rakamın boyutları hakkında bir fikir verebilmek üzere, Türkiye’nin yıllık milli gelirinin 1/8’ine tekabül ettiği, bu meblağın Ermenistan’a ödenmesi kabul

edilirdi 75 milyon nüfus üzerinde her Türkün 13.866 dolar (yaklaşık 30.000 TL) ödeyeceği veya dört kişilik bir ailenin bu alandaki borcunun 120.000 TL. olacağı hesaplanmaktadır.

III- 2015 İÇİN PLANLANAN ETKİNLİKLER

Tehcirin 100. yılının bazı tören ve etkinliklerle en gösterişli bir şekilde anılmasına gerek Ermenistan gerek Diasporada büyük önem verilmekte ve bağlamda bazı planlar ve hazırlıklar yapılmaktadır. Bunlar hakkında basından derlenen bilgileri aşağıda sunuyoruz.

1. Tehcirin 100. Yılına Anma Etkinliklerinin Koordinasyonu Devlet Komisyonunun Dördüncü Toplantısı ve bazı etkinlikler hakkında bilgi

2011 Yılında “Ermeni Soykırımının 100. Yıldönümüne İlişkin Eylemlerin Koordinasyonu Devlet Komisyonu” kurulmuş ve başkanlığını bizzat Serj Sarkisyan üstlenmişti. Bu Komisyonun üyeleri arasında Ecmiyazin Baş Patriği Karekin II, Kilikya Baş Patriği Aram I, Katolik Ermenilerin Baş Patriği Nerses Petros XIX, Ermeni Protestanları Dünya Konseyi Başkanı Hovel Mikaelyan, Karabağ Devleti (Bölgesi) Başkanı Bako Sahakyan, ayrıca Ermenistan Başbakanı, Meclis Başkanı, Dışişleri ve Diaspora Bakanları, Taşnaklar dahil Ermeni “geleneksel” partilerinin temsilcileri ile Diaspora’nın bazı kuruluşlarının temsilcileri bulunmaktadır. Komisyonun Sekreterliğini Ermeni Soykırım Anıtı ve Müzesi Müdürü Hayk Demoyan yapmaktadır. Ayrıca Ermenilerin yaşadığı ülkelerde de Tehcirin 100. yılının anılması için yerel komiteler kurulmuş bulunmaktadır.

Devlet Komisyonu şimdiye kadar yılda bir kez toplanmış olup 4. Toplantısını 27 Mayıs 2014 tarihinde Erivan’da yapmıştır. Bu toplantıda Başkan Sarkisyan’ın yaptığı konuşmanın Türkiye’yi ilgilendiren yerlerini bu yazımızın “Türkiye-Ermenistan İlişkileri” bölümünde aktardık. Bunun dışında Sarkisyan, Ermeni soykırımının 20. asrın diğer soykırımlarının öncüsü olduğunu ve insanlığa karşı suçlar için zaman aşımı bulunmadığını ileri sürerek tüm devletlerden ve uluslararası toplumdan Ermeni soykırımını tanımalarını ve kınamalarını istemiştir.

100. yılda ne gibi eylemler planlandığı hakkında henüz ayrıntılı bir bilgi verilmemekle beraber Başkan Sarkisyan 24 Nisan 2014 günü törenlerine bazı ülke başkanlarının davet edildiğini bildirmiştir. Şimdiye kadar bu daveti kabul eden tek kişi Fransız Cumhurbaşkanı Hollande’dır. Bu çerçevede Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın da davet edildiğini yukarıda gördük.

Birçok ülkede şimdiden Ermeni soykırım iddialarını ele alan ve Ermenilerin Türkiye’den taleplerini destekleyen bazı toplantılar düzenlenmeye başlanmıştır. Bunların en büyüğünün gelecek yıl Erivan’da, 21 Nisan 2015 tarihinde, yapılacağı, başlığının Ermeni Soykırımı ve Birinci Dünya Savaşı olacağı ve çok sayıda bilim adamı ve gazetecinin davet edileceği anlaşılmaktadır.³⁶ Ayrıca yine bu münasebetle Erivan’da, olasılıkla Soykırım Anıtında büyük bir sergi düzenleneceğine dair haberler de vardır.³⁷

Diğer yandan Erivan’daki Soykırım Anıtı ve Müzesi yenileme ve genişletme çalışmaları nedeniyle kapatılmıştır. Nisan ayında veya öncesinde açılacaktır. Bu arada yine Ermenistan’da Müzisyen Rahip Komitas’la ilgili bir müze açılacaktır. Söz konusu Devlet toplantısında 100. yılın Logo’su olarak “Unutma Beni” Çiçeği slogan olarak da “«Hatırlıyorum ve talep ediyorum» kabul edilmiştir.

Resmi etkinlikler arasında mütalaa edilmesi uygun olan Ermeni kiliseleri etkinliklerinin en önemli olanı Tehcir sırasında ve sonrasında ölenlerin “aziz” mertebesine yükseltilmesidir.³⁸ “Azizlik” Hıristiyanlarda en yüksek dini paye olup Müslümanlıkta mevcut değildir. En yaklaşan deyim “evliyalık”tır. Aradaki fark evliyaların halkın sevgi ve saygısını kazan ve bu payeyi öldüklerinden çok sonra halktan alan kişiler olmasına karşın azizlik unvanını kiliselerin vermesidir. Diğer yandan tehcirde öldüğü ileri sürülen 1,5 milyon kişinin aziz ilân edilmesi Hıristiyanlık tarihinde görülmemiş boyutta bir rakamdır. Son olarak “aziz” olabilmek için ya dini alanda büyük bir başarı ya dini bir nedenle öldürülme (şahadet) gerekmektedir ki Tehcir edilen Ermeniler için bu iki hal mevcut değildir.

Ermenistan’da hükümet tarafından düzenlenecek etkinliklerin maliyeti hakkında basında bazı bilgiler yer almıştır. Bir habere göre³⁹ başbakan Hovik Abrahamyan bu amaçla 6 milyar Dram (yaklaşık 13 Milyon dolar) harcanacağını söylemiştir. Daha sonra ise Maliye Bakan Yardımcısı Pavel Safaryan bu rakamı 20 milyar Dram (yaklaşık 43 milyon dolar) olarak vermiştir.⁴⁰ Bu meblağ sadece Ermenistan tarafından yapılacak etkinlikleri kapsamakta olup Diaspora’nın harcamaları ayrıdır.

Tehcirin 100. yıldönümü etkinliklerinin ne kadar devam edeceği üzerinde ayrıca durulacak bir konudur. Uzun süre Ermeni kamuoyu Türkiye’nin maruz kalacağı baskılar nedeniyle Tehcirin 100. yılında Ermeni soykırım iddialarını

36 “Une Exposition et une Conférence Internationale au Musée du génocide Liées au 100ème Anniversaire du Génocide” *NAM*, 19 Nisan 2014.

37 Aynı Kaynak

38 “Déclaration du Synode des évêques de la Sainte Eglise apostolique Arménienne” *Armenews*, 15 KSİM 2014.

39 “Soykırım 100. Yılı Programları İçin Hükümette 6 Milyar Dram” *News.am*, 21 Ağustos 2014.

40 “20 Billion Drams Intended For Armenian Genocide Centenary Events” *Armenpress*, 28 Ekim 2014.

tanıyacağına ve tazminat ödeyeceğine inandırılmıştı. 100. yılın Türkiye'nin tutumunda kayda değer bir değişiklik yapmayacağına anlaşılması üzerine Başkan Sarkisyan 2015 yılının bir bitiş değil bir başlangıç noktası olduğunu ifade suretiyle yapılacak etkinliklerin süresini uzatmış ancak bitiş tarihini belirtmemiştir. Birinci Dünya Savaşının 1918'de bittiği ve Sarkisyan'ın başkanlığının da o yıl sona ereceği dikkate alınarak etkinliklere de o yıl son verilebileceği düşünülebilir. Ermeni asıllı bir Amerikan köşe yazarı ise, Ermeni soykırımının 1915–1923 yılları arasında vuku bulduğu düşüncesinden hareketle, yüzüncü yıl etkinliklerinin de 2015–2023 yılları arasında olması fikrini ortaya atmıştır.⁴¹ Aslında Ermenilerin soykırım olarak adlandırdıkları Tehcir 1916 yılında sona ermiştir. Bir takım sudan gerekçelerle tehcirin 1923 yılına kadar devam ettiğini ileri sürmenin amacı bu olaydan Türkiye Cumhuriyetini de sorumlu tutmaya çalışmaktır. Ermeniler ve yandaşları dışında kimse bu görüşü desteklememektedir. Diğer yandan 100. yıl etkinliklerinin on yıl sürmesi de gerçekçi değildir.

2. Diaspora Örgütlerinin Öngördükleri Bazı Etkinlikler

Basın haberlerinden Diaspora'da ve öncelikle A.B.D'de, ayrıca Fransa ve daha az ölçüde de Lübnan'da 100 yıl için birçok eylem planlanmakta olduğu anlaşılmaktadır. Buna karşın Ermenistan'dan sonra dünyada en fazla Ermeninin yaşadığı Rusya'da ne gibi etkinlikler olacağı hakkında bir bilgiye şu aşamada ulaşılamamıştır. Diğer ülkelerde ise Ermeni cemaatleri kendi olanakları ölçüsünde etkinlikler yapacaklardır.

Diaspora tarafından yapılması planlanan etkinlikleri, bazı gruplar altında toplayarak aşağıda sunuyoruz.

a. Anma Toplantıları, Gösteriler ve Yürüyüşler

Bu tür toplantılar esasen her yıl Ermenilerin olduğu her ülkede yapılmaktadır. Bunların 2015 yılında daha görkemli bir şekilde ve daha fazla sayıda yapılması beklenmelidir.

Son yıllarda 24 Nisan'da Türkiye'de de soykırım iddiaları konusunda anma toplantıları yapılmıştır. Bunlar İnsan Hakları Derneği, "Dur De" hareketi, Hrant Dink Vakfı gibi kuruluşlar tarafından düzenlenmektedir. 24 Nisan 2014 gösterilerine bazı yabancı kuruluşlar da katılmıştır.⁴² 2015 yılı için ise, henüz bir duyum olmamakla beraber, Türkiye'de diğer ülkeler ve Ermenistan'dan

41 "Armenia Helps Coordinate Worldwide Genocide Centennial Activities" *Asbarez*, 3 Haziran 2014. Harut Sassounian,

42 *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 47, ss.52-56

gelecek temsilcilerin katılımıyla daha kalabalık ve daha fazla sayıda gösteriler yapılması olasıdır.

b. Bilimsel Toplantılar

Kongre, konferans, sempozyum vb. gibi bilimsel toplantıların sayısı daha şimdiden artmaya başlamış olup bunların 2015 Nisan ayında ve hemen öncesi ve sonrasında daha da artacağı ve bir çok üniversite ile düşünce kuruluşlarının bu tür toplantıları düzenleyeceği görülmektedir.

Bilindiği gibi şimdiye kadar 20 ülkenin parlamentosu Ermeni soykırımı iddialarını kabul eden kararlar almıştır. Diaspora'nın gayretleri sayesinde önümüzdeki dönemde bunların sayısında bir artış olabilir.

c. Yayınlar

Esasen çok yaygın bir etkinliktir. Diasporada bu konuda mutadın dışında bir yayın yapılacağına dair bir bilgi yoktur. Bazı Dergilerin 100. yıl için özel sayılar çıkartması olasıdır. Ermenistan'da tehcirde ölenlerden 300.000 kadarının isminin ve bunlardan bazılarının fotoğraflarının yayınlanacağına dair haberler vardır. 300.000 rakamı bazı Türk yazarlarının⁴³ tahminlerine uygundur. Buna

karşın Ermenilerin benimsediği 1,5 milyon rakamının çok altındadır. Diğer yandan 2015 için soykırımı konu alan takvimler bastırılacağı da duyulmaktadır.

d. Soykırım İddialarını Kabul Eden Kararlar Alınması

Bilindiği gibi şimdiye kadar 20 ülkenin parlamentosu Ermeni soykırımı iddialarını kabul eden kararlar almıştır. Diaspora'nın gayretleri sayesinde önümüzdeki dönemde bunların sayısında bir artış olabilir. Diğer yandan bazı ülkelerin eyalet, kent veya belediye meclislerinde bu tür kararlar alınması mümkündür. Nitekim daha şimdiden Paris Belediyesi böyle bir karar kabul etmiştir. Bu vesileyle söz konusu kararların hukuki değerinin bulunmadığını ve alındıkları ülkeler dâhil, kimseyi bağlamadıklarını belirtelim.

e. Soykırım iddialarına ilişkin müzeler kurulması, anıtlar yapılması, "haçkar"lar dikilmesi ve plaketer konulması

Bu tür etkinliklerin gerçekleştirilmesi için büyük bir çaba harcandığı görülmektedir. Bu konuda ABD'de ve özellikle Kaliforniya'da, ayrıca Güney

43 Kamuran Gürün, *Ermeni Dosyası*, TTK 1983, s. 226

Amerika’da Brezilya, Arjantin ve Uruguay’da, Fransa ve Lübnan’da sonuç alınacağı görülmektedir. Taştan yapılmış büyük haç anlamına gelen “haçkar”ların da bazı kentlere dikilmesi olasıdır.

f. Sergiler Açılması

Bu da esasen mevcut bir etkenliktir. 2015 yılı münasebetiyle bunların sayısının artması beklenebilir. Bir yenilik olarak “gezici” sergiler olabileceğinden bahsedilmektedir. 100. yıl etkinlikleri Devlet Komisyonu Sekreteri ve Erivan’daki Soykırım Anıtı ve Müzesi Direktörü Hayk Demoyan çeşitli ülkelerde 22 soykırım sergisi açacaklarını bu konuda halen on ülke ile anlaşmaya varmış bulduklarını ayrıca Türkiye’de de iki sergi açmak için temaslarının sürdüğünü bir basın toplantısında söylemiştir.⁴⁴

Bu arada şimdiden önemli bir sergi açılmış olduğunu, Birinci Dünya Savaşı sonrasında Ermeni yetimler tarafından dokunan, 1925 yılında A.B.D. Başkanı Calvin Coolidge’e hediye edilen ve halen Beyaz Saray’ın malı olan bir halı, Ermeniler tarafından açılan bir kampanya sonucunda, 18-23 Kasım 2014 tarihlerinde Beyaz Saray’da sergilenmiştir.⁴⁵

g. Filmler Yapılması

Ermeni soykırım iddiaları konusunda çok sayıda belgesel film vardır. Bu konuda ilginç olan husus gayet az görsel malzemenin bulunduğu bir olay hakkında bu kadar fazla belgeselin nasıl yapılmış olduğudur. Bu husus sergiler için de geçerlidir.

Uzun metrajlı veya “konulu” filmlere gelinde şimdiye kadar dört film yapılmış olduğu görülmektedir. Bunlar arasında 1992’de Henri Verneuil’ün (Aşot Malakyan) *Mayrig (Anne)* filmi, 2002’de Atom Egoyan’ın *Ararat* ve 2007’de Taviani Kardeşlerin *Tarla Kuşu Çiftliği* filmi bulunmaktadır. Sadece baş kısmı soykırım iddialarını işleyen *Mayrig* hariç diğer iki film başarılı olmamış ve zarar etmiştir.

Dördüncü film ise yeni vizyona girmekte olan Türk asıllı Alman Vatandaşı Fatih Akın’ın *The Cut (Kesik)* filmidir. Diğerleri gibi soykırımın var olduğu noktasından hareketle tehcirde Ermenilere yapılmış olduğu iddia edilen zulmü sergileyen sahnelerle dolu olan bu filmin, Ermeni çevreleri ile Türk Liberal

44 “Demoyan: Negotiations Underway To Organize Armenian Genocide Expositions In Turkey” *Panorama.Am*, 17 Ekim 2014.

45 Bu halı olayını kamuoyuna hatırlatmak üzere bir kitap da yazılmıştır. Dr. Hagop Martin Deranian, “President Calvin Coolidge and the Armenian Orphan Rug”, 2013

aydınlarının övgülerine rağmen Venedik Film Festivalinde hiçbir ödül alamamıştır. Türkiye’de gösterime girdikten sonra da eleştirilenler tarafından başarısız ve “tarafgir” (Ermeni yanlısı) bulunmuştur.⁴⁶

Bunun dışında Ermeni basınında soykırım iddiaları konusunda çok tanınmış Amerikalı rejisörler veya aktörlerin film yapacaklarına dair haberler çıkmışsa da bunlar gerçekleşmemiştir. Buna karşın Ermeni Milli Sinema Merkezinin Tehcirin 100. yılı münasebetiyle on film yapılacağını bildirmesi ve filmlerin başlıklarıyla konularını da vermesi ciddi bir haber olarak görülmüştür.⁴⁷

h. Hatıra Pulları

100. yıl için hatıra pulları bastırılmasına uğraşılmaktadır. Ermenistan ve Lübnan’da bu konuda karar alınmıştır. Fransa’da bu tür pullar çıkarılması olasıdır.

i. Spor faaliyetleri

Tehcirin 100. yılı münasebetiyle ABD’de ve özellikle Kaliforniya’da bisiklet turları, motosiklet rally’leri ve yürüme turları düzenlenmek istenmektedir. Bir grup dağcının Everest’e tırmanması söz konusudur.

Diğer yandan, tehcir edilen Ermenilerin izledikleri yollu anmak üzere Van’dan başlayarak 1.000 kilometrelik bir yaya yürüyüşü düzenlenmek istenmektedir.⁴⁸

j. Müzik Faaliyetleri

Bu alanda klasik müzik ve ayrıca caz ve rock müziği konserlerin düzenleneceği haberleri vardır.

Ermeni müzisyenlerden kurulu ve şarkıcılığını çok tanınmış Serj Tankiyan’ın yaptığı System of a Down Rock Grubunun A.B.D.’den başka Avrupa’da da konserler vereceği bu çerçevede 10 Nisan 2015 tarihinde İngiltere’den başlayarak Almanya, Fransa, Belçika, Hollanda, Rusya’dan sonra 23 Nisan’da Erivan’da sona erecek bir turne düzenleneceği bildirilmektedir.⁴⁹

46 “The Cut Tartışma Yarattı” *Hürriyet*, 2 Aralık 2014.

47 “Ermeni Soykırımı 100. yılına girerken 10’dan fazla film vizyona girecek” *Ermenihaber.am*, 14 Ekim 2014.

48 “Walking for Armenia – 1000 Kilometres Walk” 17 Kasım 2014. <http://walkingforarmenia.com/>

49 “System Of A Down Announces Tour, Issues Call To Action On Centennial” *The Armenian Weekly*, 24 Kasım 2014.

Piyanist Tigran Hamasyan ile Erivan Devlet Korosunun Tehcirden sonra Ermenilerin sığındığı yüz ülkede konserler düzenleyecekleri basında yer almıştır.⁵⁰

k. Diğer Eylemler

Tehcirin 100. yılı için yapılacak eylemler arasında şunlar da yer almaktadır: Ermenistan'da 100 fakir aile için ev yapılması, bir kan verme kampanyası düzenlenmesi, Yahudi soykırımı müze ve araştırma merkezleriyle işbirliği yapılması, Türkiye'de tahrip edilmiş Ermeni eserlerini gösteren bir fotoğraf albümü yayınlanması ve Nisan ayında Diyarbakır'daki Surp Giragos Ermeni Kilisesine bir haç ziyareti düzenlenmesi.

Ermeni basınından tespit edebildiğimiz kadarı ile 2015 yılı için düzenlenecek etkinlikler bunlardan ibarettir. Bu yılın Nisan ayına daha yaklaşık beş aylık bir zaman olduğuna göre bu etkinliklerin sayısı artabilir veya bazılarında vazgeçilebilir. Bu konuda önemli olan husus 100. yılın hemen her Ermeni için özel bir önem taşıdığı ve simgesel olmanın ötesinde mistik bir değer taşıdığıdır. 1915–1916 yıllarında Tehcire tabi tutulan Ermenilerin çok sıkıntı çektiği ve ölümler olduğu doğrudur. Ancak aradan dört kuşak geçtikten sonra bu olayların sanki bugün olmuş gibi hissedilmesi ve ona göre tepki gösterilmesi doğal olmayan bir durumdur. Bunun nedeni ise, yabancı ülkelerdeki Ermenilerin o ülke toplumları tarafından asimile edilmelerinin yerel Ermeni kiliseleri için cemaatini kaybetme tehlikesini yaratması, başta Taşnaklar olmak üzere Ermeni siyasi partilerinin de aynı nedenle üyelerini kaybetme durumuna düşmesidir. Ermeni yerel kilise ve siyasi partileri, Ermenilerin milli benliklerini koruyabilmesi için soykırım varsayımından yararlanmışlar ve bu konuda adeta bir beyin yıkaması uygulamışlardır. Sonuçta soykırım iddiaları karşısında çok duyarlı bir toplum ortaya çıkmıştır. Bu toplum ve özellikle Diaspora Ermenileri soykırımın failli olarak Türkleri ve Türk (Osmanlı) Devletini görmekte ve onlar hakkında nefrete kadar uzanan gayet olumsuz duygular beslemektedir. Kanımızca bu duygular bir Türk-Ermeni uzlaşması/barışması önündeki en büyük engeli oluşturmaktadır.

IV- DİĞER GELİŞMELER

Ermeni sorunu konusunda yukarıda değindiklerimizin dışında diğer başka gelişmeler de olmuştur. Bunlardan önemli gördüklerimiz hakkında aşağıda bilgi veriyoruz.

50 “Tigran Hamasyan Plans 100 Concerts Dedicated To Armenian Genocide Centennial” *Armradio.am*, 21 Ekim 2014.

1. 5. Ermenistan-Diaspora Konferansı

Ermenistan'ın Ermeni Diasporası ile yakın ilişkileri olmasına ve özellikle Diaspora'nın mali yardımlarına çok ihtiyaç duyulmasına rağmen uzun yıllar Diaspora ile kurumsal alanda ilişkileri mevcut değildi. Bu eksiklik 2008 yılında bir Diaspora Bakanlığı kurularak ve yılda bir kez de Ermenistan-Diaspora Konferansları düzenlenerek giderilmeye çalışılmıştır.

Bu yıl 19–20 Eylül'de beşincisi yapılan söz konusu konferans 60 ülkedeki 150 Ermeni kuruluşunu temsil eden 700 kişinin katılımıyla şimdye kadar yapılanların en görkemlisi olmuştur.

Bu konferansta başlıca üç olayın dikkat çektiği görülmektedir.

Birincisi, yukarıda “Ermeni Kilisesinin Talepleri” bahsinde değindiğimiz üzere Kilikya Baş Patriği Aram I'in Sis'deki (Kozan İlçesi) Ermeni Patrikhanesine ait binaların kendilerine iade edilmesi için Türkiye Anayasa Mahkemesine başvuracaklarını söylemesidir.

İkincisi Başkan Sarkisyan'ın Konferansın son günü yaptığı konuşma⁵¹ olup bu konuşmanın Türkiye'ye ilişkin bölümünü yukarıda “Türkiye-Ermenistan İlişkileri” bölümünde vermiş bulunuyoruz.

Sarkisyan ayrıca bu konuşmasında Karabağ sorununa da temas etmiş ve savaşın henüz bitmediğini, Ermenistan'ın zaferini tescil eden bir ateşle sonuçlandığını söylemiştir.

Diaspora Ermenilerinin Ermenistan'da bir evi, bir yuvası olması gerektiğini belirten Sarkisyan Diaspora Ermenilerinin başka ülkeler ekonomilerini müreffeh hale getirmenin yanında ana vatanları için ne yaptıklarını kendilerine sormaları gerektiğini söylemiş ve Ermenistan'ın diaspora Ermenilerine yatırım yapmak fırsatı vermeye hazır olduğunu belirtmiştir.

Sarkisyan ayrıca Diaspora'nın Ermeni dilini bilmesine değinmiş ve Ermeni kimliğini muhafaza etmenin başlıca öğelerinin Ermeni dili, Ermeni ailesi ve Ermenistan'ın gerçek anavatan olması olduğunu ifade etmiştir. Bu sözler Diaspora Ermenilerinin çoğunun dört kuşaktan beri doğup, büyüdükleri, hayatlarını kazandıkları ülkelerin “gerçek anavatan”ları olmadığı gibi, herkesin kolayca kabul edemeyeceği bir düşünce içermektedir. Diğer yandan anavatan kişilerin ecdadının yaşamış olduğu ülke olarak kabul edilirse Diaspora Ermenilerinin büyük çoğunluğunun anavatanı Anadolu'dur.

51 “President Participates in Closing Ceremony of 5th Armenia –Diaspora Conference” President of the Republic of Armenia Press Release 20 Eylül 2014 <http://www.president.am/en/press-release/item/2014/09/20/President-Serzh-Sargsyan-Armenia-Diaspora-conference-speech/>

Sarkisyan 2015 yılında Ermenistan-Diaspora- Artsah (Karabağ) üçlüsü için siyasi girişimler ve başarılar olması gerektiğini, 2015'in boyutları ve anlamıyla şimdiye kadar görülmemiş olaylar ve hareketler yılı olacağını vurgulayarak önümüzdeki yılın önemini belirtmeye çalışmıştır.

5. Ermenistan-Diaspora Konferansı sonunda kabul edilen bildiride⁵² yer alan “Ermenistan-Diaspora Ortaklığının İdeolojik Temeli olarak Milletın öncelikleri” başlıklı bölüm de önemli hususlar içermektedir. Burada şu başlıklar yer almaktadır:

- a. Güçlü ve Güvenli Bir Ermenistan İnşası
- b. Bağımsız ve Güvenli Artsah (Karabağ)
- c. Örgütlenmiş Diaspora
- d. Ermeni Kimliğinin Korunmasının Teminatı olarak Ermeni Dili Ermeni Soykırımının Yüzüncü Yılı
- e. Ermeni Kilisesi Etrafında Birleşme
- f. İvedi Durumlarda Ermenilerin Güvenliği

Görüldüğü üzere bildiride en fazla üzerinde durulan husus güvenlik olup bu Ermenistan'ın, Karabağ'ın ve dünyada Ermeni cemaatlerinin güvenliği olarak ele alınmıştır. Burada dikkat edilecek husus Ermenistan ve Karabağ'ın, Azeri topraklarını işgal etmiş olmak ve 1 milyona yakın Azeri'yi mülteci durumuna düşmemekle kendi güvenliklerini kendilerinin tehlikeye attığıdır. Ermenistan, Azerbaycan ve Türkiye ile barış yaparsa güvenliği de sağlanmış olacaktır.

Ermeni dilinin Ermeni kimliğinin korunmasının teminatı olarak gösterilmesi, esas itibarıyla doğru bir düşünce olmakla beraber, günümüzde Diaspora'da Ermenicenin neredeyse kaybolmakta olması karşısında fazla bir anlam ifade etmemektedir. Çeşitli ülkelere dağılmış olan Diaspora mensuplarının hepsinin Ermenice öğrenmesini istemek veya bunun gerçekleşmesini sağlamaya çalışmak gerçekçi değildir. Bugün Diasporada Ermeni kimliği kültürel ve geleneksel öğelerle değil, kin ve nefret duyguları uyandıran soykırım iddialarıyla muhafaza edilmeye çalışılmaktadır. Bu da Ermeniler için, kişi ve toplum olarak, üstesinden gelemedikleri sorunlarla uğraşmalarına neden olmaktadır.

52 “5th Armenia-Diaspora Conference” Ministry of Diaspora of the Republic of Armenia, 19 Eylül 2014, , <http://www.mindiaspora.am/en/Conferences/3418>

Bu ana başlıklar arasında Türkiye'yi yakından ilgilendiren "Ermeni Soykırımının Yüzüncü Yılı"dır. Bu bölümünde yer alan, başlıca hususlar arasında şunlar bulunmaktadır: Devlet Komisyonu ve yerel komitelerin kurulmasının Osmanlı Türkiye'sinde ve Batı Ermenistan'da (Doğu Anadolu'da) devlet düzeyinde planlanmış ve icra edilmiş olan Ermeni soykırımının tanınması, kınanması ve sonuçların ortadan kaldırılması için yeni bir atılım getirdiği; soykırımdan sonra Ermenilere yurt veren ve barışçı koşullar sağlayan ülke ve kişiler ile özellikle Ermeni soykırımını tanıyan ve kınayan ülke ile uluslararası kuruluşlara teşekkür edildiği; Türkiye'den bu ağır yükten kurtulmasının, geçmişiyle yüzleşmesinin ve Ermeni soykırımını tanınmasının istendiği; Ermeni halkının, uluslararası hukukun normlarını ve 1948 Soykırım Sözleşmesini esas alarak, Ermenilerin kişisel haklarının, Ermeni cemaat ve Milletinin haklarının geri alınması için mücadele edileceği; bu andan itibaren Ermeni soykırımının tanınması, kınanması ve sonuçlarının ortadan kaldırılmasının Ermenilerin siyasi gündeminde olduğu.

2. Soykırım İddialarının Tanınması Konusunda Gelişmeler

Gerek Ermenistan'ın gerek Diaspora'nın 2015 yılında bazı ülke parlamentolarının soykırım iddialarını kabul etmesi için yoğun çaba gösterdikleri gözlemlenmektedir. Ancak beş yıla yakın bir süreden beri⁵³ hiçbir parlamentonun bu konuda karar almamış olması yeni tanınmaların kolay olmayacağını göstermektedir. Diğer yandan çok kere bu tanınmalar 1915 olaylarından duyulan üzüntünün ifadesi olmaktan ziyade başka nedenlerle Türkiye'ye tepki gösterme aracı olarak kullanılmaktadır. Bu bağlamda aşağıdaki örnekleri vermek mümkündür.

a. Mısır ve Suriye

Türkiye bu iki ülkeyle, Ermeni sorunuyla hiçbir ilgisi olmayan nedenlerle, gergin ilişkiler içinde bulunmaktadır. Her iki ülke şimdiye kadar Ermeni soykırım iddiaları konusunda bir tutumları yokken son zamanlarda bir değişiklik görülmeye başlanmıştır.

Mısır'da bir akademisyenin soykırım iddiaları hakkında kaleme aldığı bir makale⁵⁴ bu değişikliğin öncüsü sayılabilir.

Suriye'de ise bizzat başkan Esed bu konuya değinerek "Teröristlerin vahşilikte ve insan dışı davranışlarda ulaştıkları derece bize Orta Çağ'da, Avrupa'da 500

53 Soykırım iddiaları en son 11 Mart 2010 tarihinde İsveç Parlamentosu tarafından bir oy farkla tanınmıştır.

54 "Between Recognition and Denial - the Genocide Question and Turkish-Armenian Relations" Dr. Ahmed Magdy Al-Soukkary, *AMT*, 14 Ocak 2014.

yıl kadar önce vuku bulanları hatırlatmaktadır. Daha yeni zamanlarda ise Osmanlılar tarafından yapılan ve Türk topraklarında 1,5 milyon Ermeninin ve yarım milyon Süryaninin öldürülmesine neden olan katliamları hatırlatmaktadır” demiştir.⁵⁵

b. Çek Cumhuriyeti

Çek Cumhuriyeti Parlamentosu, zaman zaman maruz kaldığı baskılara rağmen, Ermeni soykırım iddialarını tanımış değildir. Hal böyle iken Çek Cumhurbaşkanı Milos Zeman’ın Başkan Sarkisyan’ın Ocak 2014 ayında Prag’ı ziyareti sırasında yaptığı bir konuşmada “Gelecek yıl Ermeni Soykırımının 100. yılıdır. 1915’e 1,5 milyon Ermeni öldürülmüştür”⁵⁶ ifadeleri hayret uyandırmıştır. Bu sözlere parlamento veya hükümetten de bir tepki gelmemesi Çek Parlamentosunun soykırım iddialarını tanınması için bir zemin oluşturmakta olduğunu düşündürmüştür. Nitekim öteden beri Ermeni ve Ermenistan yanlısı olarak tanınan Çek Senatör Jaromir Stetina Başkanın bu sözlerinden memnurluk duyduğunu beyan ettikten sonra 2015 yılında bu konuda Parlamento’ya bir öneri sunulacağını başkan Sarkisyan’ın Prag’a yapması öngörülen ziyaretin bu önerinin kabulüne yardımcı olacağını söylemiştir.⁵⁷

c. Almanya

Alman Parlamentosu 2005 yılında kabul ettiği uzun bir kararda, soykırım sözcüğünü kullanmadan, 1915 olaylarını soykırım olarak gören bir karar kabul etmişti. Bu karar Ermenileri pek memnun etmemiş ve olayları açıkça soykırım olarak niteleyen bir ikinci karar çıkarılması istenmişse de bundan bir sonuç alınmamıştır.

Diğer bazı ülkelerin aksine Almanya’daki 20–30 bin kişilik, tamamına yakını Türkiye’den göçen Ermeni cemaati pek güçlü değildir. O itibarla Almanya’da Ermeni görüşleri lehindeki girişimler bu cemaatin baskısından değil daha ziyade Protestan çevrelerden gelmektedir. Bu arada, Ermeniler hakkında yazdığı kitaplarda bazı sahtekârlıklar yapmış olduğu artık iyice ortaya çıkmış olmasına rağmen I. Dünya Savaşı öncesinde ve sırasında Osmanlı İmparatorluğunda çalışmış olan Protestan Rahip Johannes Lepsius’e hala büyük ilgi gösterilmesi, bazı itirazlara rağmen evinin müze haline getirilmesi de üzerinde ayrıca durulmaya değer bir olaydır. Diğer yandan, aşağıda ayrıca

55 “Syrian President Finally Recognizes the Armenian Genocide” *Asbarez*, 28 Ocak 2014. Harut Sassounian,

56 “Czech President Recognizes Genocide” *Asbarez*, 31 Ocak 2014.

57 “Le Président de la R”publique Tchèque identifie le crimeottoman comme un génocide” *Armenews.com*, 1 Şubat 2014.

açıklayacağımız gibi, son zamanlarda Alman ilgililerin Ermenilerin görüşleri gitgide daha fazla desteklemeleri de dikkatleri çekmektedir.

Almanların bu yeni Ermeni taraftarlığının nedenleri araştırıldığında tehcirin 100. yılında bu olay nedeniyle eleştirilmek istenilmediği ve tüm sorumluluğu Osmanlılara (Türlklere) bırakmak amacıyla hareket edilmekte olduğu sonucuna varılmaktadır. Oysa Almanların tehciri önerdiğini en azından desteklediğini ileri süren Ermeni tarihçiler vardır.⁵⁸

Son zamanlarda bazı olaylar Türkiye ile Almanya arasında Ermeni sorunu nedeniyle anlaşmazlıklar yaşandığını göstermiştir. Başbakan Recep Tayyip Erdoğan Şubat 2014 ayında Almanya'yı ziyareti sırasında Başbakan Merkel'e " 1915 olaylarının 100'üncü yılı nedeniyle ülkenizde önümüzdeki yıl bütçelerde ödenek ayrılıyor. Bu konuda daha duyarlı olun. Bu ödenekler konusunda Grubunuzu uyarmanız lâzım" dediği, Merkel'in ödenek ayrıldığını reddetmeyip " Almanya demokratik bir ülke, müdahale edemeyiz. Türkiye'nin tarihi ile yüzleşmesi lâzım... Ermenistan'daki Ermeniler çok zor durumda. Türkiye sınır kapısını açmalı" cevabını verdiği Erdoğan'ın ise kendisine "Bize yapmadığımız bir şeyi mi kabul ettirmek istiyorsunuz? Biz tüm arşivlerimizi tarihçilere açtık. Tüm dünyaya çağrı yaptık. Gelin inceleyin dedik, ama kimse gelmedi. Türkiye'ye haksızlık yapmayın" dediği basında yer almıştır.⁵⁹

İkinci olay 3 Temmuz 2014 tarihinde Alman Meclisinde düzenlenen ve Cumhurbaşkanı Gauck, Başbakan Merkel ve devlet erkânının katıldığı "Birinci Dünya Savaşı'nın 100. Yılı " başlıklı bir toplantıda, "Ermenilerin sürülmesi ve yok edilmesiyle birlikte deportasyon ve kitlesel cinayetin bir savaş aracı haline geldiği "şeklindeki ifadelerdir. Sanki deportasyon ve kitlesel ölümler Birinci Dünya Savaşında başlamış ve ilk önce Ermenilere uygulanmış gibi bir kanı uyandıran sözler gerçeği yansıtmamaktan çok uzaktır; tarih boyunca bu olaylar görülmüş olup günümüzde de devam etmektedir. Diğer yandan 20. yüzyılın ilk kitlesel öldürmeleri bizzat Almanya tarafından Afrika'da yapılmıştır. Alman sömürgesi olan Güney-Batı Afrika'da (günümüzde Namibya) 1904–1907 yıllarında Herero halkının yaklaşık % 80'i Alman Generali Lothar von Trotha kumandası güçler tarafından öldürülmüştür.

Alman Meclisince düzenlenen toplantı hakkında T.B.M.M. Başkanı Cemil Çiçek Alman Meclis Başkanı Lammert'e bir mektup göndererek "Tehcirin bir askeri gereklilik olduğu hususunun Birinci Dünya Savaşında silah arkadaşlığı yaptığımız Almanya tarafından çok iyi bilindiği" kanaatinde olduğunu ifade etmişti.⁶⁰

58 Vahakn N. Dadrian, *German Responsibility in the Armenian Genocide, A Review of the Historical Evidence of German Complicity*. 1996, Cambridge, Bleu Crane Boks

59 "Merkel'den Erdoğan'a Cumhurbaşkanı Adayı Olcak mısınız?" *Hürriyet*, 7 Şubat 2014.

60 <http://www.merhabahaber.com/cemil-cicek,-almanya-federal-meclisi-baskanina-uzuntu-mektubu-gonderdi-275638h.htm>

Son olarak Ekim ayında Ermenistan'a bir ziyaret yapmakta olan Alman Dışişleri Bakanı Frank-Walter Steinmeier Almanya'nın Türkiye'ye kendi geçmişini kabul etmek ve bundan ders almak için yardım etmeye hazır olduğunu ancak bunun için Türkiye'nin irade göstermesi gerektiğini söylemiştir.⁶¹ Bakanın bu sözlerinden cesaret alan Erivan'daki Alman Büyükelçisi Reiner Morell de Türkiye'nin önümüzdeki birkaç yıl içinde Ermenistan'dan af dilemesini beklediklerini ifade etmiştir.⁶²

d. Yunanistan

Yunanistan Parlamentosu 9 Eylül 2014 tarihinde, yani İzmir'in Yunan işgalinden kurtulmasının yıldönümünde, soykırım, savaş ve insanlığa karşı işlenmiş suçları tasvip eden, sıradanlaştıran veya inkâr edenlerin 3 yıla kadar hapis ve 25.000 Euro'ya kadar para cezasına çarptırılması öngören bir kanun kabul etmiştir.

Söz konusu kanuna göre bir olayın soykırım olarak kabul edilmesi için bir uluslararası mahkemenin veya Yunan Meclisinin kararı gerekmektedir. Oysa Birleşmiş Milletlerin 1948 tarihli Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesinin 6. maddesine göre bir olayın soykırım olup olmadığına karar verecek olan merci ya uluslararası bir ceza mahkemesi ya da suçun işlendiği ülkenin yetkili bir mahkemesidir. Diğer bir deyimle parlamentolar soykırım konusunda karar almaya yetkili değildir. Böylelikle yukarıda değindiğimiz kanun, Yunan Parlamentosuna soykırım konusunda karar vermek yetkisini tanımakla 1948 Sözleşmesine aykırı hareket etmiştir. Parlamentolara soykırım konusunda yetki verilmemesinin nedeni soykırımın cezalandırılmasının siyasi değil, hukuksal bir konu olması o nedenle de ulusal veya uluslararası mahkemelerce ele alınması gereğidir. Parlamentoların olayları daha ziyade siyasi yönden değerlendirmekte oldukları görülmektedir. Nitekim Yunanistan parlamentosu 1995 yılında 1915 olaylarını soykırım olarak kabul etmiş ve 1994 ve 1998 yıllarında da Pontus'lular ve Anadolu'daki diğer Rumlar için de benzer kararlar almıştır.

Böylelikle Yunanistan, Ermenistan ve Diaspora Ermenilerinin 2015 yılı için planladıkları Türkiye'yi 1915 olayları için karalama kampanyasına peşinen katılmış olmaktadır. Ancak Yunanistan'ın Türkiye ile esasen yüklü olan sorunlarına şimdi bir de soykırım iddialarını eklemekle ne kazandığı anlaşılamamaktadır.

61 "Germany is Ready to Help Turkey "Learn Lessons From Past" *Mediamax.am*, 23 Ekim 2014.

62 "We Expect Turkey's Apologies to Armenia, Says German Envoy" *Armenian News – Tert.am*, 29 Ekim 2014.

e. Avustralya

Diğer birçok ülkede olduğu gibi Avustralya’da da Ermenilerin, aynen Rumlar ve Süryaniler için olduğu gibi, milli kimlikleri ile olan bağları kendi kültürleri ve geleneklerini yaşatmak suretiyle değil tarihteki acı tecrübeler hatırlayarak ve bunların intikamını almak arzusunu duyarak korunmaktadır. Bunun sonucu Türk ve Türkiye’yi devamlı yermek ve geçmişe dönük olarak toprak ve tazminat istemek gibi, gerçekçi olmayan talepler ileriye sürülmesidir. Bu bağlamda Avustralya Ermenileri yıllardan beri, bu ülkenin parlamentolarından soykırım iddialarını tanıyan kararlar çıkartmaya uğraşmaktadırlar. Federal Parlamentoda tam bir başarısızlığa uğramalarına karşın bazı eyalet parlamentolarında bunu sağlayabilmişlerdir.

Son olarak ülkenin en büyük eyaleti olan Yeni Güney Galler’in Parlamentosu 1 Mayıs 2013 tarihinde “Asurî, Ermeni ve Rum Soykırımları” başlıklı bir karar kabul etmiştir. Avustralya Federal Hükümetinin politikasına aykırı olan ve Türkiye’nin tüm uyarılarına rağmen kabul edilen bu karar Türk Hükümetinin tepkilerini çekmiş, Dışişleri Bakanlığı yaptığı bir açıklamada bu kararı şiddetle kınamış ve ayrıca bu girişimin sahiplerinin Türkiye’nin ev sahipliğinden ve dostluğundan mahrum kalacakları belirtilerek bu kişilerin Çanakkale savaşlarının 100. yılı için öngörülen büyük törenlerde yer alamayacağı belirtilmiştir.⁶³ Bu tartışmalar sırasında Avustralya Federal Hükümeti alınan kararın kendi politikalarını yansıtmadığını da ifade etmiştir.

Bu konudaki son gelişme Avustralya-Türk Savunma Birliği (Australian Turkish Advocacy Alliance) Başkanı Ertunç Özen’in bir mektubuna Avustralya Dışişleri Bakanı Julie Bishop’un verdiği cevaptır. Bishop cevabında eyaletlerin kendi dış politikalarını açıklamalarının Anayasa’ya aykırı olduğunu belirtmiş, bunu da ötesine Avustralya dış politikasının “Ermeni Olayını” soykırım olarak tanımlamadığını ifade etmiştir.⁶⁴

f. İsveç

İsveç Parlamentosu 12 Mart 2011 tarihinde Ermenilerden başka Asuri, Süryani, Keldani ve Pontus’lu Rumlara soykırım yapıldığına dair bir kararı tek oyla farkla kabul etmiş ve bu karara tepki olarak Başbakan Erdoğan İsveç’e yapacağı resmi ziyareti iptal etmişti. Diğer yandan İsveç Hükümeti bu karara karşı çıkmıştı.⁶⁵

63 Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 45, ss. 23-30

64 “Australian FM: Armenian Case Not Genocide” *ATAA*, 23 Temmuz 2014,

65 *Ermeni Araştırmaları* sayı 35, ss. 36,37

Kararda Türkiye'nin Ermeni, Asurî, Süryani Keldani ve Pontus'lu Rumlara yapılmış olan soykırımı kabul etmesi için, İsveç Hükümeti'nin girişimde bulunması isteniyordu. Türkiye ile ilişkilere önem veren İsveç Hükümeti böyle bir girişim yapmamıştır. Ancak ülkedeki Ermeni, Asuri, Süryani ve Rum çevrelerinin veya onları destekleyen siyaset adamlarının bu konudaki talepleri devam etmiş fakat hükümetin tutumunda bir değişiklik olmamıştır.

Son olarak İsveç Dışişleri bakanı Margot Wallström 24 Ekim 2014 tarihinde bir gazetecinin Ermeni soykırımının yüzüncü yılında İsveç hükümetinin, parlamentonun dört yıl önceki kararına göre bu konuda neler yapacağı yolundaki sorusu üzerine bakan, soykırımın (Türkiye tarafından) tanınması için girişimlerde bulunmanın hükümetinin şu anda gündemde olmadığını açıklayarak⁶⁶ politikalarını da bir değişiklik olmadığını ifade etmiştir.

66 "İsveç Dışişleri Bakanı: Soykırım Gündemimizde Yok" *Ulusal Kanal*, 24 Ekim 2014, <http://www.ulusalkanal.com.tr/dunya/isvec-disisleri-bakani-soykirim-gundemimizde-yok-h39635.html>

Kaynakça:

- “20 Billion Drams Intended For Armenian Genocide Centenary Events” Armenpress, (2014, 28 Ekim).
- “Aliev vows Support for Armenian Genocide Denial” *RFE/RL*, (2014, 3 Eylül).
- “ARF’s Statement of Demands For Justice For the Armenian Genocide” Asbarez, (2014, 23 Haziran).
- “Armenian Bar Association on Justice for the Armenian Genocide” Horizonweekly (2014, 10 Haziran).
<http://www.horizonweekly.ca/news/details/40424>
- “Australian FM: Armenian Case Not Genocide” *Ermeni Araştırmaları* sayı 35, ss. 36-37
- “Catholicosate of Cilicia Consistent With Return of Catholicosate of Sis” Armenpress, (2014, 19 Kasım).
- “Catholicosate of Cilicia to Sue Turkey Over JHistoric Headquarters in Sis” Armenian Weekly, (2014, 19 Eylül).
- “Cumhurbaşkanı Erdoğan Bakü’de” *Ülkehaber.com*, (2014, 3 Eylül).
- “Czech President Recognizes Genocide” Asbarez, 31 Ocak 2014.
- “Davutoğlu’ndan Karabağ Mesajı: “Azerbaycan Kurtulana Kadar...” *AGOS*, (2014, 19 Eylül).
- “Déclaration du Synode des évêques de la Sainte Eglise apostolique Arménienne” Armenews, (2014, 15 Kasım).
- “Demoyan: Negotiations Underway to Organize Armenian Genocide Expositions in Turkey” *Panorama.Am*, (2014, 17 ekim).
- “Dışişleri Bakanlığı: Ermenistan Sınır Kapısı Açılmayacak” *Ensonhaber.com*, (2014, 5 Temmuz).
- “Edward Nalbandian: It is Difficult for Turkey to look at its Own People in the Eye and Say: “We’ve Been Lying to You For 99 Years” *Arminfo*, (2014, 10 Temmuz).
- “Ermeni Soykırımı 100. yılına girerken 10’dan fazla film vizyona girecek” *Ermenihaber.am*, (2014, 14 Ekim).

- “Génocide des Arméniens: Erdoğan Doit Dire la Vérite”. *Le Figaro*, (2014, 6 Eylül).
- “Germany is ready to Help Turkey “Learn Lessons from Past” *Mediamax.am*, (2014, 23 Ekim).
- “La Turquie Ne Reconnaîtra Jamais le Génocide A Déclareé Le Ministre Turc des Affaires Etrangères” *NAM*, (2014, 7 Kasım).
- “Le Groupe Sur les Réparations du Génocide arménien Publie son Rapor Final” *Armenews*, (2014, 24 Ekim).
- “Le Président de la République Tchèque identifie le crime ottoman comme un génocide” *Armenews*, 1 Şubat 2014.
- “Les Quatre vérités sur le terrorisme de Président Erdoğan” *La Croix*, (2014, 1 Kasım).
- “Mahçupyan’dan Yeni Türkiye Perspektifi” *CNN Türk*, (2014, 4 Kasım).
- “Merkel’den Erdoğan’a Cumhurbaşkanı Adayı Olcak mısınız?” *Hürriyet*, (2014, 7 Şubat).
- “Mevlut Cavuşoğlu: “Nous Allons Lutter Ensemble Avec L’Azerbaïjan Contre le soi-disant Génocide Arménien” *NAM*, (2014, 4 Eylül).
- “Sarkisian Says Yerevan Considering Recall of Turkey-Armenian Protocols” *Asbarez*, (2014, 24 Eylül).
- “Sarkisyan Rejects Davutoğlu’s ‘Just Memory’ *Asbarez*, (2014, 8 Temmuz).
- “Sharmazanov: It is Turkey That Must Take A “Bold Step” by Recognizing and Condemning the Armenian Genocide” *Arminfo*, (2014, 27 Haziran).
- “Soykırım 100. Yılı Programları için Hükümette 6 Milyar Dram” *News.am*, (2014, 21 Ağustos).
- “System of A Down Announces Tour, Issues Call To Action On Centennial” *The Armenian Weekly*, (2014, 24 Kasım).
- “The Cut Tartışma Yarattı” *Hürriyet*, (2014, 2 Aralık).
- “Tigran Hamasyan Plans 100 Concerts Dedicated To Armenian Genocide Centennial” *Armradio.am*, (2014, 21 Ekim).

“Turkey Mulls “Bold Steps” of Armenia to Begin “New Era” *Hürriyet Daily News*, (2014, 25 Haziran).

“Turkey Will Never Recognize Genocide, Says Turkish Foreign Minister”. *Asbarez*, (2014, 6 Kasım).

“Une Exposition et une Conférence Internationale au Musée du génocide Liées au 100ème Anniversaire du Génocide” *NAM*, (2014, 19 Eylül).

“We Expect Turkey’s Apologies to Armenia, Says German Envoy” *Armenian News & Tert.am*, (2014, 23 Ekim).

Dr. Ahmed Magdy Al-Soukkary, “Between Recognition and Denial - the Genocide Question and Turkish-Armenian Relations” *AMT*, 14 Ocak 2014.

Ermeni Araştırmaları (2013). Ankara, Sayı: 44.

Ermeni Araştırmaları (2013). Ankara, Sayı: 45.

Ermeni Araştırmaları (2014). Ankara, Sayı: 47.

Harut Sassounian “Syrian President Finally Recognizes the Armenian Genocide” *Asbarez*, 28 Ocak 2014.

Harut Sassounian, “Armenia Helps Coordinate Worldwide Genocide Centennial Activities” *Asbarez*, (2014, 3 Haziran).

Harut Sassounian, “Lawsuits, Legislations, Lobbying: All Ahead of Genocide Centennial” *California Courier Online* (2014, 29 Eylül).

Hüseyin Özey “Ermenistan Kapısı Açılıyor” *Taraf*, (2014, 4 Temmuz).

Kamuran Gürün, *Ermeni Dosyası*, (1983), Türk Tarih Kurumu.

Ministry of Diaspora of the Republic of Armenia, 19 Eylül 2014, 5th Armenia-Diaspora Conference, <http://www.mindiaspora.am/en/Conferences/3418>

President of Republic of Armenia, (2014, 9 Temmuz). Press Release, *Joint Statement on Results of Meeting Between President Serzh Sargsyan of Republic of Armenia and President Jose Mujica of Oriental Republic of Uruguay*.

<http://www.president.am/en/press-release/item/2014/07/09/President-Serzh-Sargsyan-Joint-Statement-with-the-President-of-Uruguay>

President of the Republic of Armenia (2014, 27 Mayıs). Press Release, *The State Commission on Coordination of the Events Dedicated to the 100th Anniversary of the Armenian Genocide Held Its Fourth Session*. <http://www.president.am/en/press-release/item/2014/05/27/President-Serzh-Sargsyan-Commission-on-coordination-of-activities-dedicated-to-100th-anniversary-of-Armenian-Genocide/>

President of the Republic of Armenia Press Release (2014, 20 Eylül). President Participates in Closing Ceremony of 5th Armenia –Diaspora Conference. <http://www.president.am/en/press-release/item/2014/09/20/President-Serzh-Sargsyan-Armenia-Diaspora-conference-speech/>

President of the Republic of Armenia, (2014, 13 Ağustos). Congratulatory Telegrams, *President Serzh Sargsyan Congratulates President of Turkey Recep Tayyip Erdogan*. <http://www.president.am/en/congratulatory/item/2014/08/13/President-Serzh-Sargsyan-congratulation-to-the-President-of-Turkey/>

President of the Republic of Armenia, 20 Eylül 2014, Statements and Messages of the President of Ra. *Remarks by President Serzh Sargsyan At the 5th Armenia- Diaspora Conference* <http://www.president.am/en/statements-and-messages/item/2014/09/20/President-Serzh-Sargsyan-Armenia-Diaspora-conference/>

Resolution with Justice (2014) Reparations for the Armenian Genocide, Final Report. http://www.armeniangenocidereparations.info/wp-content/uploads/2014/09/20140918-Armenian_Genocide_Reparations_Study-Into_and_ExecSum-EN-web.pdf

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık, 62. Hükümet Programı. http://www.basbakanlik.gov.tr/Forms/_Global/_Government/pg_GovernmentProgram.aspx

Vahakn N. Dadrian (1996) *German Responsibility in the Armenian Genocide, A Review of the Historical Evidence of German Complicity*. Cambridge, Bleu Crane Books

2015'E DOĞRU

(TOWARDS 2015)

Pulat TACAR* |

Öz: *Bu metin, Ermeni soykırımı iddialarının yüzüncü yılına denk gelen 2015'te Türkiye'nin karşılaşacağı siyasi ve hukuksal süreçlere değinmektedir. Bu bağlamda Ermenistan ve Ermeni diasporasının Türkiye'ye yönelik öne süreceği taleplere, hem ülke hem de uluslararası kuruluş düzeyinde soykırımı iddialarının kabul ettirme girişimlerine ve ayrıca hukuk alanında bu konuda verilen mücadeleden bahsedilmektedir. Tüm bunlar arasında çok güncel bir konu olarak Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Büyük Dairesi'nin Perinçek-İsviçre davasında vereceği karar çok önemli olacaktır. Türkiye'nin soykırımı iddiaları karşısında uluslararası antlaşmaları, hukukun üstünlüğünü ve tarihin gerçeklerin adil bir şekilde incelenmesine dikkat çekmeye devam etmesi gerekecektir. Ermenilerin soykırımı iddiaları, toplumsal belleklerindeki travmadan da desteklendiği için aynı zamanda Türkiye'nin bu iddialara psikolojik bir bakış açısından da yaklaşması gerekecektir.*

Anahtar kelimeler: *Ermeni soykırımı iddiaları, AIHM Perinçek-İsviçre davası, Türkiye, Ermenistan, Ermeni diasporası*

Abstract: *This article focuses on the political and legal processes that Turkey will face in 2015 – a year which coincides to the 100th anniversary of the claims of Armenian genocide. In this respect, this article delves on the claims that Armenia and the Armenian diaspora will put forth against Turkey, on the efforts to attain recognition for the genocide claims both in terms of various countries and in terms of international organizations, and also on the struggle regarding this issue in the legal front. As a very current issue, the judgment of the Grand Chamber of the European Court of Human Rights regarding the Perinçek v. Switzerland case will be very crucial. In the face of genocide claims, Turkey must continue to direct attention to international agreements, on the rule of law, and on the fair investigation of historical truths. Since the genocide claims of the Armenians are supported by the trauma present in their collective consciousness, Turkey will have to also approach such claims from a psychological point of view.*

Keywords: *Armenian genocide claims, ECHR Perinçek v. Switzerland case, Turkey, Armenia, Armenian diaspora*

* **Pulat TACAR – Emekli Büyükelçi**

1931 yılında İstanbul'da doğdu. 1950 yılında Kabataş Lisesi'ni ve 1954 yılında Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'ni bitirdi. 1981-84 yılların arasında Endonezya'da, 1984-87 yıllarında Avrupa Topluluğu nezdinde ve 1989-95 yılları arasından UNESCO nezdinde büyükelçilik yaptı. "Kültürel Haklar, Dünyadaki Uygulamalar ve Türkiye İçin Bir Model Önerisi", "Siyaset Finansmanı", "50.Yılında UNESCO: Mozart gibi Beyhude mi?" ve 1999 yılında yazımıyla Yunus Nadi Sosyal Bilimler ödülünü kazandı. "Terör ve Demokrasi" isimlerinde dört kitabı vardır.

GİRİŞ

Diaspora Ermenileri, Ermenistan Cumhuriyeti yetkilileri ve kendilerini destekleyenler, 1915-1916 Ermeni tehciri sırasında Osmanlı Devletinin soykırımı suçu işlediğini iddia ediyorlar; soykırımı dönemini 19 yüzyılın son çeyreğinden başlatıp 1923 yılına kadar yayanlar da var;¹ bunların bir amacı da I. Dünya Savaşı'ndan sonra Ermenistan Cumhuriyetinin Türkiye ile imzaladığı Kars Anlaşmasını ve Lozan Anlaşmasını yok saydırıp, yerine Sevr taslağını devreye sokmaktır.

Ermeniler, 2015 yılında 1915 tehcirinin yüzüncü yılı anma faaliyetleri münasebetiyle aşağıdaki iddia ve talepleri yeniden gündeme getirecekler; ayrıca geniş kapsamlı propaganda faaliyeti yürütecekler:

- a) **1915-1923 döneminde Ermenilere soykırımı suçu işlendiğinin Türkiye ve uluslararası camia tarafından tanınması;**
- b) **Türkiye Cumhuriyetinin doğusunda bulunan ve Ermenilerin Batı Ermenistan olarak adlandırdıkları bölgenin Ermenistan topraklarına dâhil edilmesi (ya da orada kukla Batı Ermenistan devleti kurulması); veya Ağrı dağının, -hepsi olamazsa bile en azından dağın Ermenistan'a bakan doğu yanının- Ermenistan'a verilmesi; kadim Ermenistan'ın başkenti olan ve Türk Ermeni sınırındaki Ani harabelerinin -bir jest yapılarak- Ermenistan'a verilmesi;**
- c) **Türkiye'deki Ermeni kiliselerine ait binaların ve diğer taşınmaz malların Ermeni Kilisesine devri;**
- d) **Osmanlı Devletinin varisi olan Türkiye Cumhuriyeti Devletinin soykırımı konusundaki sorumluluğunun yargı önünde kabulü ve Ermenilere mal iadesi yapılması ya da tazminat ödenmesi;**
- e) **Ermeni soykırımı iddiasını reddedenlerin dünyanın çeşitli ülke yargı organları tarafından cezalandırılması.²**

1 Ermenistan Cumhuriyeti Başsavcısı A.Hovsepyan, 5 Temmuz 2013 tarihinde Ermeni Hukukçular Konferansına sunduğu raporda Ermeni soykırımı dönemini 1886-1923 arasına yaydı. *Ermeni Araştırmaları*, 2013, Sayı 45, s. 266.

2 Geoffrey Robertson, "Soykırımı bir yargısal sorundur; soykırımı olup olmadığına karar vermek tarihçilerin işi değildir," *New Statesman*, 10.12.2009; Pat Walsh, "Robertson son olarak Erivan'da yaptığı bir konuşmada (Ermeni soykırımı konusunda) tarihçilerin işlevlerini bitirdiklerini, şimdi görevin yargıçlara düştüğünü, yargıçların soykırımı suçlularını cezalandırmaları ve mağdurlara tazminat ödenmesine karar vermeleri zamanının geldiğini..." *Irish Foreign Affairs*, Haziran 2013, Cilt 5, No. 2, s. 5; Alfred de Zayas, *The Genocide against the Armenians 1915-1923 and the Relevance of the 1948 Genocide Convention* (1915-1923 Ermenilere Soykırımı ve 1948 Soykırımı Sözleşmesinin Uygulanabilirliği), Haigazian University Beirut-Libanon (Lübnan), Şubat 2010, ISBN-13:978-9953-475-15-8.

1. ERMENİLERİN SİYASAL ALANDA YAPILMASINI PLANLADIKLARI ETKİNLİKLER VE BEKLENTİLERİ

1.1. Ermenilere Soykırımı Suçu İşlendiğinin Uluslararası Camia Tarafından Siyaseten Tanınması

Ermeniler, özellikle Ermeni diasporasına mensup kişilerin sayıca çok olduğu ülkelerin (örneğin: Fransa, ABD, Rusya, Arjantin, Uruguay, Lübnan, Kanada, Avustralya v.b.) ulusal veya eyalet meclislerinde; ayrıca Türkiye ile siyasi sorunları bulunan bazı ülkelerde (örneğin: Yunanistan, Kıbrıs Rum Yönetimi) ve bazı başka ülkelerinin parlamento, senato veya eyalet meclislerinde (örneğin: İsveç ve İsviçre teşrii meclisinin bir kanadı) Ermeni soykırımını tanıma kararları aldırabilmişlerdir.³ Bölgesel örgütlerden **Avrupa Birliğinin (AB)** organı olan **Avrupa Parlamentosu (AP)** 1987 yılında “*Ermeni sorununa siyasal çözüm*” başlığı altında Ermeni soykırımını tanımıştır;⁴ AP anılan karara benzeyen ek kararlar da kabul etmiştir. AP'nin 1987 yılında aldığı kararın ardındaki tetikleyici, Fransa'nın AP'deki tüm parlamenterlerinin ve onları destekleyecek olan diğer “*Türkofofiklerin*” -2015 anma faaliyetleri-vesilesi ile Ermeni soykırımı konusunu yeniden gündeme getirerek -sembolik de olsa- karar aldırılmaya çalışmaları olduğu söylenebilir. Ancak, 1987 yılında Avrupa Parlamentosu tarafından alınan Ermeni soykırımını tanıma kararının siyasal nitelikli olduğu, Avrupa Birliği ile Türkiye arasındaki ilişkileri -üyelik müzakereleri dâhil- etkileyemeyeceği yolundaki AB Adalet Divanı kararı muvacehesinde⁵ alınacak yeni kararın Ermenilere hoş görünmek ve Türkiye'yi rahatsız etmek dışında somut bir etkisi olmayacaktır.

3 Doğu Üniversitesi öğrencileri: Kadir Araz, Tuğba Yurttaş, Furkan Köseliören, İbrahim Yakubu, Öğretim Görevlisi Ercüment Kılıç, “Sözde Ermeni Soykırımının Dünyada Kabulü ve Yabancı Parlamentolarda Türkiye Aleyhine Çıkarılan Ermeni Soykırımı Kanunlarının Türkçe Metinleri”, *Teksir*, Nisan 2010. 73 sayfalık bu çalışmada, Fransa, ABD, Uruguay, Güney Kıbrıs Yönetimi, Avrupa Parlamentosu, Arjantin, Rusya, Kanada, Yunanistan, Lübnan, Avustralya (Güney Galler), Belçika, Vatikan, İsviçre, Slovakya, Hollanda, Almanya, Polonya, Venezuela, Litvanya, Şili tarafından alınan kararlar var. Daha sonra İsveç Parlamentosu da bir karar kabul etmiştir.

4 Pulat Tacar, “The Tale of European Parliament’s 1987 Resolution Entitled ‘Political Solution to the Armenian Question’” *Review of Armenian Studies*, Vol. 3, No. 9, 2005, ss. 45-60.

5 Avrupa Birliği Helsinki’de 10-11 Aralık 1999 tarihinde yapılan Konsey toplantısında Türkiye’nin üye adaylığı statüsünü resmen tanıdı ve üyelik müzakerelerinin başlamasına karar verdi. Fransız vatandaşı Gregoire Krikorian ile Suzanne Krikorian ve Avrupa-Ermenistan Derneği, Türkiye’nin 1915 soykırımını tanımamasına rağmen aday statüsüne kavuşmasının kendilerine zarar verdiğini belirterek, Avrupa Birliğinin Lüksemburg’daki Adalet Divanı nezdinde 9 Ekim 2003 tarihinde zararlarının tazminini talep eden bir dava açtılar. Bu dava Divan tarafından 17 Aralık 2003 tarihinde dayanaktan külliyen yoksun olduğu gerekçesi ile reddedildi. Davacılar red kararını 16 Ocak 2004 tarihinde Divanın üst kuruluna temyizden taşındılar. Davacılar açtıkları davada gerekçe olarak, Avrupa Parlamentosununun 17 Haziran 1987 tarihli kararı ile 1915 soykırımını tanıdığını, kararda Türkiye’nin Ermeni soykırımını kabul etmemesinin AB üyeliğine kesin bir engel teşkil edeceğini kayıtlı olduğunu, AB Konseyinin Türkiye’nin üyelik talebini soykırımını tanıma koşuluna bağlı tutması gerekirken bunu yapmadığını, bu nedenle kendilerinin temel haklarının çiğnediğini belirtmişlerdir. Mahkeme ise, kararında, davayı açanların Topluluğun sorumluluğu konusunu gerektiren koşulların var olduğunu ispatlayamadıklarını tespit etmiştir. Karara göre, Türkiye’nin AB üyeliği adaylığının kabulü Avrupa Birliği Konseyinin aldığı bir karardır. Konsey, Topluluğun bir organı değildir; aldığı karar tazminat hakkı doğurmaz. Türkiye’ye adaylık statüsünün tanınması Topluluk hukukunun hiç bir kuralına aykırı değildir. Avrupa Parlamentosununun 1987 yılında aldığı karar ise, tümüyle politik niteliklidir. Bu karar Avrupa Topluluğu kurumları üzerinde hiç bir sorumluluk sonucu doğurmaz. Bu nedenle davayı açanlar hukuken meşru bir beklenti içinde olamazlar. Davacılar, Topluluk kurumlarının temel haklarını çiğnediğini de kanıtlayamamıştır. Divan, nihai kararında -AB dava hukukuna ve usule ilişkin ayrıntılı red gerekçeleri dışında- özetle, aşağıdaki hususlara da yer vermiştir: “*Avrupa Parlamentosunun*

Avrupa Konseyinin Ermeni soykırımını tanıma kararı aldığı yolundaki Ermeni savı gerçek dışıdır. Gerçek, elli kadar “Türkofobik” üyenin Ermeni soykırımına yollama yapan bir kaç bildiri yayımlamış olduğudur. Bu bildirimler ne Avrupa Konseyi ne de AB’nin Parlamentosunu bağlar; sadece altına imza atanların görüşünü yansıtır. 2015 münasebeti ile aynı parlamenterler yeni bir bildiri yayımlayabilirler. Ancak, bu kez, AİHM’nin 17 Aralık 2013 tarihli Perinçek-İsviçre davasında verdiği kararın esaslarını yok sayamayacaklarının kendilerine anımsatılması gerekir.

Benzer şekilde, **Birleşmiş Milletler’in (BM)** Ermeni soykırımını tanıdığı iddiası gerçek dışıdır ve BM sözcüsü tarafından da yalanlanmıştır. Ermeniler, BM İnsan Haklar Komisyonu, Ayrımcılığın Önlenmesi ve Azınlıkların Komitesinin Whitacker raporu ile Ermeni soykırımını kabul ettiğini iddia ederler. Bu da gerçek dışıdır.⁶

Ermeni diasporasının ve Ermenistan hükümetinin önümüzdeki dönemde de bazı ülke hükümetleri veya yasama meclisleri nezdinde Ermeni soykırımının tanınmasına yönelik girişimleri olacaktır. Örneğin Ermenistan Cumhurbaşkanı AB’den böyle bir talepte bulunmuştur.⁷

Öte yandan, **ABD** yasama meclisinin iki kanadında bulunan Ermeni yanlısı temsilci veya senatörler soykırımını tanıma -ya da ABD Başkanına Ermeni soykırımını tanıma tavsiyesinde bulunma- kararı çıkartmağa gayret edeceklerdir. ABD Başkanı her yıl 24 Nisan günü Ermenilere yönelik bir demeç verir. Başkan Obama son yılda Ermenice “Büyük Felaket” anlamına gelen “*Metz yegern*” terimini kullanmıştı; bu demecini 2015 yılında büyük olasılıkla tekrarlayacaktır. ABD Başsavcısının Victoria Sigorta Şirketi davasında Yüksek Mahkeme yargıcına yolladığı yazıda yürütme erkinin Ermeni soykırımını resmen tanımadığını duyurduğuna aşağıda değineceğiz.

1987 yılında aldığı karar ilke olarak bağlayıcı değildir; bu bağlamda Birliğin diğer kurumlarının bu karara uyacakları hakkında meşru bir beklenti doğurmaz. Avrupa Parlamentosunun kararının incelenmesi, 1915-1917 olayları hakkında siyasal nitelikli görüş içerdiğini ve Komisyona, Avrupa Konseyine, Topluluğa üye Devletlere, başka üçüncü ülkelere ve Birleşmiş Milletler Teşkilatına yönelik bazı istekler ileri sürüldüğünü göstermektedir. Mahkeme Avrupa Parlamentosunun 1987 kararının siyasal nitelikli bir bildiri olduğu, bu hali ile hukuken uygulanması zorunlu bir sonuç doğurmadığı değerlendirmesini yapmıştır. Parlamentonun kararı hiç bir zorunlu sonuç doğurmadığından, davalı kurumlar, kararın içerdiği telkinlere uymamak suretiyle hukuka aykırı bir davranış içinde bulunmamışlardır. Davacılar, temel haklarının ihlal edildiğini kanıtlamamışlardır.” Divan Başkanı, 13 Eylül 2004 tarihinde Parlamentonun, Konseyin ve Komisyonun mahkum olmasını talep eden temyiz başvurusunu reddetmiş ve dava giderlerini davacılar yüklemiştir.

- 6 BM Belgesi E/CN.4/S.2/1985/579 Anılan Alt Komite Whitacker raporunu kabul etmemiş, doküman olarak ele almayı oylayarak reddetmiştir. (Anılan vesika sayfa 30 fıkra 57); Raporun varlığı sadece not edilmiş, raporun kalitesinin övülmesi ile raporun üst kurula havalesi bile oylanarak reddedilmiştir. BM çerçevesinde bir belge raportörünü böylesine aşağılayıcı bir muameleye rastlamak güçtür.
- 7 Ermenistan Cumhurbaşkanı Sarkisyan, Kasım 2013’te Vilnius’ta yapılan ve Ermenistan ile AB arasında ortaklık anlaşması akdini öngören toplantıda, Ermenistan’ın AB ile ortaklık anlaşması imzalaması için, Avrupa Birliğinin Türkiye baskı yaparak Ermeni soykırımını tanımasını ön koşul olarak ileri sürmüştür. Ermenistan AB’nin böyle bir koşulu kabul edemeyeceğini elbet bilmektedir. Bu şantajın ardında yatan gerçek farklıdır: Rusya kendi etki alanında gördüğü ülkelerin - bu arada Ermenistan’ın- AB ile ortaklık anlaşması yapmasını istememekte, buna karşılık Rusya ile gümrük birliği ilişkisi içine girmelerini talep etmektedir. Ukrayna da aynı baskı altındadır.

Fransa Parlamentosunun kabul ettiği, Ermeni soykırımı iddiasını reddedenleri cezalandırmayı öngören yasa, 2012 yılında Fransa Anayasa Konseyi tarafından anayasaya aykırılığı gerekçesi ile iptal olunmuştur. Bazı parlamenterler iptal edilenin yerine farklı bir metni -başka şekil ve içerikle-yeniden gündeme getirebileceklerdir. Fransa Cumhurbaşkanı kendisini ziyaret eden diaspora temsilcilerine bu yönde söz vermiştir. Fransa, 1984 yılında ASALA'ya Fransa'da terör eylemlerini durdurması karşılığında, Ermeni soykırımını tanıma ve Avrupa Parlamentosuna da tanıtma sözünü vermişti ve Fransız istihbarat örgütü anılan teroristlerle diyaloga girerek işbirliği yapmıştı.⁸

Türk Hükümetinin bu alandaki duyarlılığını ve olası tepkilerini göz önüne alacak olan **başka hükümetler ile bunların yasama meclislerinin** 1915 olayları için soykırımı terimini kullanmadan, “katliam”, “büyük felaket”, ”1915 yılında Osmanlı devletinde yaşanan Ermeni kırımını”, hatta “insanlığa karşı suç” gibi ifadeler içeren bildiriler yayımlamaları beklenebilir. Daha önceki yıllarda Ermeni soykırımını tanıma yönünde yasama meclisi kararı alan ülkelerden bazılarının benzer kararları 2015 yılında yinelemeleri mümkündür. Türkiye, Hükümet sözcüsü, Dışişleri Bakanlığı sözcüsü, Meclisteki partilerin sözcüleri veya uygun göreceği başka bir temsilcisinin ağzından bunlara gereken cevapları verecektir. TBMM'nin de kınayıcı cevabi bildiri yayımlaması beklenebilir. Türkiye'de sivil toplum örgütleri veya üniversiteler de bu alanda görüşlerini yansıtan bildiriler yayımlayacaklardır.

AİHM'nin aşağıda değineceğimiz 17 Aralık 2013 tari Perinçek-İsviçre kararının Ermeni soykırımı yönünde karar vermesi olası kurum ve yasama organlarını “sınırlı” ölçüde etkilemesi beklenebilir. “Sınırlı” dememizin nedeni, AİHM kararının ifade özgürlüğü çerçevesinde alınmış bulunması ve 1915 olaylarının soykırımı olduğunu belirtmenin de aynı özgürlük sınırları içinde mütalaa edilmesidir.

1.2. Türkiye'nin Ermeni Soykırımını Tanıması

Ermeni militanlar, yaklaşık on yıl öncesine kadar, Türkiye'nin Ermeni soykırımı iddiasını dış baskılar sonucunda tanıyacağını umuyorlardı. Ermeni diasporası temsilcileri bu tanımanın Türkiye'nin AB üyeliğinin koşulu olduğunu belirtiyorlardı. AB Adalet Divanının Türkiye-AB üyelik müzakerelerinin başlaması sırasında bazı Ermenilerin açtığı davayı reddederek bu alandaki umutları söndürdüğüne yukarıda değindik. Ermenilerin, Türkiye'nin soykırımı iddiasını resmen tanıması konusundaki

⁸ Pulat Tacar, “Fransa'nın Ermeni terörü ile ilişkisi hakkında iki kitap özeti” *Ermeni Araştırmaları*, Aralık 2013, No. 46, ss. 227-244.

beklentiler hemen hemen sönmüştür. Esasen bu tanımanın sembolik bir jest dışında Ermenilere hiçbir şey sağlamayacağı, Ermenilerin “tanıma” yerine adalet (tazminat, kiliselere ait malların iadesi ve toprak) bekledikleri görüşü diaspora tarafından açıkça, -Ermenistan Cumhuriyeti yetkileri tarafından dolaylı şekilde- dile getirilmektedir.

1.3. Ermenistan-Türkiye İlişkilerinin Düzelmeye, Diplomatik İlişki Kurulması; Ermenistan-Türkiye Protokolleri (2009)

Türkiye, Ermenistan Cumhuriyetini 24 Aralık 1991 tarihinde tanımıştı. İki ülke arasında 1992 yılında başlatılan diplomatik ilişki kurulması müzakereleri devam ederken, Ermenistan Azerbaycan topraklarını işgal etmiş, bunun üzerine Türkiye kara sınırını kapatmış ve diplomatik ilişki kurma temaslarını durdurmuştu. Bunu, iki ülkeyi barıştırma girişimleri çerçevesinde iki ülke Cumhurbaşkanının ulusal futbol karşılaşmaları münasebeti ile birbirlerinin ülkelerini ziyaret etmeleri izlemiştir. Bilahare, İsviçre'nin arabuluculuğunda müzakereler başlamış, 10 Ekim 2009 tarihinde, İsviçre-ABD-İngiltere-Rus-Fransa Dışişleri Bakanlarının tanıklığında Türkiye ile Ermenistan arasında a) Diplomatik İlişki Kurulmasına dair Protokol ile, b) İlişkilerin geliştirilmesine dair Protokol, Türk ve Ermeni Dışişleri Bakanları tarafından İsviçre’de imzalanmıştır.⁹ Protokole göre, Taraflar anlaşmanın yürürlüğe girmesinden itibaren iki ay içinde sınırın açılmasını kabul etmişlerdir; ayrıca, karşılıklı olarak diplomatik temsilcilik açılması öngörülmüştür; iki ülke

Ermenilerin, Türkiye'nin soykırımı iddiasını resmen tanıması konusundaki beklentiler hemen hemen sönmüştür. Esasen bu tanımanın sembolik bir jest dışında Ermenilere hiçbir şey sağlamayacağı, Ermenilerin "tanıma" yerine adalet (tazminat, kiliselere ait malların iadesi ve toprak) bekledikleri görüşü diaspora tarafından açıkça, -Ermenistan Cumhuriyeti yetkileri tarafından dolaylı şekilde- dile getirilmektedir.

arasındaki sorunları ele almak için de çevre, hukuk, siyasal istişare, ulaştırma, iletişim, enerji alt yapı, bilim, eğitim, ticaret, turizm ve ekonomik işbirliği ile tarihsel boyut konularını müzakere edecek altı alt komisyon kurulacaktır. Protokoller henüz onaylanmamış ve yürürlüğe girmemiştir. Bunun başlıca sebebi, Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını işgalini sona erdirmeye yönelik uluslararası çabaları sürüncemede bırakması, böylece bölgedeki dengeleri ve istikrarı bozmasıdır. Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını işgali sürdürebilmek için Rusya'nın desteğine ihtiyacı vardır. Ermenistan bu desteği kaybetmemek için Rusya'ya topraklarında üs vermiş ve askeri ittifak içine

9 Michael Gunter ve Dirk Roctus, “Special Report: The Turkish-Armenian Rapprochement” (Özel Rapor: Türk-Ermeni Yakınlaşması), *Middle East Critique*, Vol. 19, No. 2, 15-12, Summer 2010.

girmiştir. Ermenistan, AB ile ortaklık ilişkisi kurulması anlaşmasını da Rusya'nın baskısı ile reddetmek zorunda kalmıştır.

Türkiye ile Ermenistan arasındaki protokolün öngördüğü **Tarih Komisyonu**, iki halk arasında karşılıklı güven tesis edilmesi amacı ile mevcut sorunların tanımlanmasına ve tavsiyelerde bulunulmasına yönelik olarak, tarihsel kaynak ve arşivlerin tarafsız bilimsel incelenmesini de içerecek şekilde, bir diyalogun başlatılmasını öngörmektedir. Bu diyalogda Ermeni, Türk, İsviçre temsilcileri ile diğer uluslararası uzmanlar da yer alacaklardır. Medya ve halk arasında Tarih Komisyonunun soykırımı sorununu irdeleyeceği izlenimi yaratılmış olmasına rağmen, soykırımı suçunun işlenip işlenmediğine tarihçiler karar veremez. Tarihçiler, olsa olsa bazı verileri saptar ve ortaya koyarlar. Soykırımı suçu işlenip işlenmediğinin saptaması ise yetkili yargının görevidir. Ortaya konulacak veriler, aradan yüz yıl geçtiğine ve bu alanda binlerce belge ve araştırma yayımlandığına göre, aşağı yukarı bellidir. Sorun bu verilerin siyasetçiler, akademisyenler ve hukukçular tarafından yorumlanmasında düğümlenmektedir. Bu düğümün farklı görüşleri savunan tarafların tümünü tatmin edecek şekilde çözülebileceğini tahmin etmiyoruz. Aradaki yorum, değerlendirme ve buradan hukuksal sonuçlara varma farkları devam edecektir. Şimdi, beklenen -Ermenilerin dogması haline dönüşen ve kimliklerinin ayrılmaz parçası durumuna gelen- bu tutku ile birlikte nasıl yaşanabileceğini öğrenmektir.

Medya ve halk arasında Tarih Komisyonunun soykırımı sorununu irdeleyeceği izlenimi yaratılmış olmasına rağmen, soykırımı suçunun işlenip işlenmediğine tarihçiler karar veremez. Tarihçiler, olsa olsa bazı verileri saptar ve ortaya koyarlar. Soykırımı suçu işlenip işlenmediğinin saptaması ise yetkili yargının görevidir.

Toplumların ortak belleğine uzun yıllar boyu yerleşen yargıların unutulması beklenmemeli, unutturma çabalarının sonuç vermeyeceği bilinmelidir. Bunun yanında iyi komşuluk ilişkilerini sürdürmek isteyen taraf, ağır suçlamalarını sürdürerek -arzulanan- barışa katkıda bulunamayacağını bilincine varmalı ve karşı tarafın düşüncelerini kavramak için en azından adil bellek sahibi olmak zorunda bulunduğunu kavramalıdır.

1.4. Ermenistan'dan Yükselen Toprak Talebi Sesleri

Ermenistan Bağımsızlık Bildirgesi'nde, Doğu Anadolu topraklarının bir bölümüne "Batı Ermenistan" olarak değinilmiştir. Ermenistan ile Türkiye arasındaki sınır 1922 Kars Anlaşması ile çizilmişti. Ermenistan'da, Kars

Anlaşmasının geçerliliğini sorgulayan yorumlar yapılmaktadır. Örneğin, Ermenistan Parlamentosu Başkanı Vahan Hovhanisyan, Batı Ermenistan teriminin uluslararası planda bir tarihsel gerçek olduğunu ifade etmiştir.¹⁰ Ermenistan Cumhurbaşkanı Serkisyan da 27 Ağustos 2008 tarihinde Radikal gazetesine verdiği mülakatta “*Batı Ermenistan, 19. yüzyılda kullanılan bir terimdir. Unutmak ve silmek mümkün değildir. Diplomatik ilişkiler kuruklunca bu konuları oturup konuşuruz*” demiştir. Ermenistan, Türkiye topraklarında yer alan Ağrı Dağını milli sembolü haline getirmiş ve armasına işlemiştir. Ermeni diasporası ve bazı Ermenistan Cumhuriyeti görevlileri tarafından, “Batı Ermenistan” başlığı altında, sembolik bir toprak verilmesinden başlayarak, antik Ani Harabelerinin veya Ağrı Dağının tümünün ya da -en azından- yarısının Ermenistan’a verilmesine uzanan, hatta Türkiye’nin doğusunda, Ermenilerin Batı Ermenistan diye adlandırdıkları bir bölgenin, Sevr düzeninde öngörüldüğü şekilde, Ermenistan Cumhuriyetine verilmesine kadar genişletilen kimi talepler gündeme getirilmektedir. Ermenistan Başsavcısı Hovsepyan, 5 Temmuz 2013 tarihinde Erivan’da bir araya gelen Tüm Ermeni Hukukçuları Forumuna sunduğu bildiriye Türkiye–Ermenistan sınırınının meşruiyetini sorgulamıştır.¹¹ Ermenistan Başsavcısına göre, “*Türkiye-Ermenistan sınırı nihai olarak tespit edilmemiştir; 22 Kasım 1921 tarihli Başkan Wilson hakem kararı halen geçerlidir*”. Bu nedenle, “*Ermenistan, Türkiye ile arasındaki sınırın Rusya ile Türkiye arasında akdedilen 21 Mart 1921 Moskova Anlaşması ile çizildiği ileri sürülerek itiraz edebilir. Bu Anlaşma ile Kars ve Ardahan Türkiye’ye verilmiş, Nahcivan Ermenistan’dan ayrılmış ve özerk bölge olarak Azerbaycan’ın egemenliği altına sokulmuştu. Ancak bu Anlaşmayı akdeden taraflar, imzalama tarihinde uluslararası açıdan tanınmış Devlet değildiler; bu nedenle uluslararası hukuk öznesi sayılmazlar. Öte yandan, Ermenistan’ın Moskova’da yapılan Rus-Türk müzakerelerine katılmasına izin verilmemişti ve Ermenistan Moskova Anlaşmasını imzalamamıştı. Uluslararası hukukun temel ilkelerinden biri, bir anlaşmanın imzacısı olmayan üçüncü Tarafın o anlaşma konusunda sorumluluğu bulunmayacağıdır. Ermeni hukukçular uluslararası anlaşmaları inceleyerek Türk-Ermeni ilişkileri konusunda gereken sonuçları çıkarmalıdır.*” “*Kars Anlaşması sırasında Ermenistan uluslararası hukukun bir öznesi olmadığından o Anlaşma da geçersizdir.*”. “*Ermeni-Türk sınırı henüz tespit edilmiş değildir. Türkiye ile Ermenistan arasında toprak ihtilafları vardır; Azerbaycan’la da toprak uyuşmazlığı bulunuyor. Hukuksal ihtilafların halli için, uygun hukuksal gerekçelerle bir talep paketi hazırlanmalı ve Ermeni Hükümeti eliyle Birleşmiş Milletler makamları aracılığı ile Uluslararası Adalet Divanına [UAD] götürülmelidir*”.¹² Bu söylem, Türkiye

10 Deniz Bölükbaşı, *Dışişleri İskelesi* (İstanbul: Doğan Kitap, 2011), s. 295.

11 Ömer Engin Lütem, “Olaylar ve Yorumlar: Türkiye-Ermenistan İlişkileri,” *Ermeni Araştırmaları*, 2013, No.45, ss 10-16.

12 Bu konuda yukarıda 2. Maddede sunulan Barseghov’un önerilerine bakınız.

ile Ermenistan arasındaki sınırın meşruluğunun sorgulanması anlamına gelir. Türk Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü 12 Temmuz 2013 tarihinde Ermenistan Başsavcısının anılan beyanlarına gereken cevabı vermiştir. Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu da Başsavcının sözlerini hezeyan olarak nitelemiştir.¹³ Bir ülkenin Başsavcısının sözlerinin o ülke Hükümetini hukuken bağlayıp bağlamadığı yoruma bağlı bir konu olmakla birlikte, Ermenistan Hükümetinin Başsavcının taleplerini desteklemediği yolunda açıklama yapmamış olması, ileri sürdüğü görüşleri reddetmediği şeklinde yorumlanabilir. Ermenistan Başsavcısı, Nahcivan'ın statüsüne de itiraz etmekte ve orasının Azerbaycan tarafından işgal edilmiş Ermeni toprağı olduğunu ileri sürmektedir. Bu beyan da Ermenistan'ın uluslararası hukuku çiğneme eğiliminin işaretidir.

Ermeni diasporası, sadece soykırımına değil, **“çözümlenmemiş haksızlıklara”** çözüm getirilmesini istemektedir. Bu bağlamda **Büyük Ermenistan** hayallerini dile getirenler de var; bunlar, “özgür ve güvenli” (*free and secure*) Arşak (Dağlık Karabağ) ile “güvenli ve sürdürülebilir” Javak (Gürcistan'da Ermenilerin azınlık olarak buldukları bölge) için de çözüm bulunmasını istiyorlar. Karabağ'daki “kurtarılmış topraklar” ile “güvenlik bölgesi” olarak adlandırdıkları diğer Azerbaycan toprakları konusuna jeopolitik ortamda *de jure* (hukuksal) tanınma sağlanması Ermenistan ulusal politikasının önceliği olmalıymış. Bu alanda yaşanan siyasal hareketsizlik, yoğun göç, sınır civarındaki köylerin boşalması ve sosyo-ekonomik haksızlıklar Ermenistan bakımından önemli sorunlar olarak vurgulanıyor ve eyleme yönelik değişiklikler yapılması temenni ediliyor. Görüldüğü gibi, Ermeniler, yarattıkları fiili işgale *de jure* çözüm bulunmasına öncelik veriyorlar.

Aklı başında ve gerçekçi yorumcular ile gözlemciler, günümüzde zor kullanarak sınır değişikliği gerçekleştirilmesine imkân bulunmadığını söyleseler ve Ermeni yetkililerin taleplerini iç politikaya ve diasporayı tatmine yönelik ifadeler olarak önemsememeğe çalışsalar bile, Rusya'nın desteği ile Yukarı Karabağ ve civarındaki reyonlarda Ermeni işgalinin sürmesinin fanatik Ermenilere cesaret verdiği yadsınamaz.

Türkiye'den toprak talebine gelince: bunu şimdilik gerçekçi bulmayan bazı Ermeniler bile, söylemi tarihsel perspektif içinde gündemde tutmakta yarar

Bir ülkenin Başsavcısının sözlerinin o ülke Hükümetini hukuken bağlayıp bağlamadığı yoruma bağlı bir konu olmakla birlikte, Ermenistan Hükümetinin Başsavcının taleplerini desteklemediği yolunda açıklama yapmamış olması, ileri sürdüğü görüşleri reddetmediği şeklinde yorumlanabilir.

13 *Ermeni Araştırmaları*, 2013, Sayı 45, ss. 15-16.

görüyorlar. Bunlar, örnek olarak, Suriye'nin de Hatay talebinden resmen vazgeçmediğini ve Suriye haritalarında Hatay'ın Suriye topraklarında gösterildiğini belirtiyorlar.

Ermenistan ile Türkiye arasında İlişki kurulmasına dair protokolde, **iki ülke arasındaki mevcut sınırın uluslararası hukukun ilgili anlaşmalarında tarif edildiği şekilde karşılıklı olarak tanındığı teyit olunmaktadır.** Ayrıca, Türkiye ile Ermenistan, **iyi komşuluk ilişkileri ile bağdaşmayacak herhangi bir siyaset izlemeyeceklerini taahhüt etmişlerdir.**

Diaspora'da ve Ermeni Cumhuriyetinde bazı sesler, Büyük Ermenistan rüyasını görmeğe devam edecekler ve Türkiye'nin doğu illerinin, Azerbaycan'da Dağlık Karabağ'ın ve Nahcivan'ın, Gürcistan'dan bazı bölgelerin Ermenistan'a ilhakını talep etmeyi sürdüreceklerdir. Son olarak, Ermenistan Cumhuriyetinin Bilim ve Eğitim Bakanı Ermenistan Cumhuriyetinin adının Doğu Ermenistan olarak değiştirilmesini talep etmiştir.¹⁴ Bunun anlamı Türkiye'nin doğu illerini Batı Ermenistan saymak ve günün birinde birleşme kapısını aralamaktır. Bu durumda ne yapılabilir? Ya "ciddiyetten uzak ve bölge istikrarını bozma amacını güden bu beyanların ciddiye alınamayacağı" vurgulanacak ve Ermenistan Cumhuriyeti tarafından resmen desteklenmediğinin açıklanması istenecek ve iddia sahiplerine ilgili ülkelerdeki muhataplarınca gereken yanıtlar verilecek; ya da bu saldırgan söylemlere dayanılarak ilişkilerin daha da gerginleştirilmesi yoluna gidilecektir. Bu çerçevede Ermenilerin açık veya kapalı biçimde toprak talebinde bulunduğu ülkeler konuyu Avrupa Konseyi Genel Sekreteri vasıtası ile Konseye veya mevcut mekanizmaları kullanarak Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatına şikayet edebilirler. Ancak, bu girişimler, sorunu uluslararası platforma propaganda amacı ile taşımak isteyen Ermenilere, kendilerinin başlatamadıkları bir propaganda sürecini hazırlayıp sunmak anlamına da gelebilir. Gerginliğin artmasını yeğleyenler, Ermenistan'ın daha fazla izole edilmesini, ekonomik ve demografik yönden güçsüzleştirilmesini bekliyorlar. Ancak, ilişkilerin gerginleştirilmesi, Ermenistan'ı hamisi olan Rusya'nın kucağına gittikçe artan biçime itmek sonucunu -kaçınılmaz şekilde- itecektir. Bu durum hali hazır "uydu devlet"i daha fazla bağımlı hale mi getirecektir sorusu ise haklı bir ünlem sayılmalıdır.

Türkiye ile Ermenistan arasında imzalanan protokolleri destekleyenler olduğu gibi,¹⁵ gerek Türkiye'de, gerek Ermenistan'da sert şekilde eleştirenler de vardır. Azerbaycan da Protokole olumsuz tepki vermiş ve eleştirileri Türk

14 APA.az haber ajansının 23.01.2014 tarihli bülteni.

15 Ömer Ersun, "Ermenistan'la derhal diplomatik ilişki kurulmalıyız," *Radikal*, 5 Eylül 2008: "Yukarıdaki önerileri bir süre önce Koçaryan yönetimi ile neden diplomatik ilişki kurulamayacağım gerekçeleri ile uzun uzun yazıp yayımlamış biri olarak yapmaktayım" diyerek sorunun karmaşıklığını ve çok yönlülüğünü vurgulamıştır.

kamuoyunda geniş yankı bulmuştur. Türkiye'den yükselen eleştiri sesleri, Ermenilerin 1921 Kars Anlaşması ile çizilen sınırı resmen hiç kuşkuyla yer vermeyecek şekilde tanımak istemediğini; ayrıca, Ermenistan Cumhuriyetinin soykırımı iddiasından vazgeçmediğini, oluşturulması öngörülen Tarih Komisyonunda soykırımı konusunu gündeme almayı reddederek onu işlevsiz bırakmayı planladığını vurguluyorlar. Bunlara göre, Ermenilerin tercihi “Sevr düzeni ve Wilson hakemliğinde oluşturulmak istenen Büyük Ermenistan” ütopyasıdır. Buna karşı, iki ülke arasındaki sınırın uluslararası hukukun ilgili anlaşmalarında tarif edildiği şekilde tanındığının Ermenistan tarafından Protokolde kabul edilmesinin,¹⁶ Kars Anlaşması ile iki ülke arasında saptanan sınırın teyit eylediğini ileri sürülenler de var.

Ermenistan Anayasa Mahkemesi Protokolün parlamento tarafından onaylanmasına yetki verirken, gerek sınır, gerek soykırımı konularında, Protokolü, Ermenistan Bağımsızlık Bildirgesindeki esaslarla çelişmediği şeklinde yorumladığını bildirmiştir. Başka bir anlatımla Ermenistan Anayasa Mahkemesi, Protokolü, Ermenistan Bağımsızlık Bildirgesine paralel şekilde yorumlamak istemektedir. Bunun inandırıcılıktan uzak bir tefsir olduğu söylenebilir. Türkiye’de, Ermenistan Anayasa Mahkemesinin yorumunu inceleyenler, bu yorumun Protokolün metnine ve ruhuna aykırı olduğunu, bu nedenle Protokolün yürürlüğe girmesini engelleyici niteliği bulunduğunu belirtmektedirler. Türk Hükümeti zamanı gelince bu konuda siyasi nitelikli bir karar alma zorunda kalacaktır.

1.5. Ermenistan Soykırımı Tezinden Vaz Geçmeyeceğine, Türkiye De Soykırımını İddiasını Kabul Etmeyeceğine Göre, Siyasal İlişkiler Ne Şekilde Gelişecektir?

Ermenilerin soykırımı savından Ermenistan-Türkiye Protokolleri ile vazgeçmedikleri ve Tarih Komisyonunun gündemine bu konuyu aldirmaktan kaçınacakları görüşünde doğruluk payı yüksektir. Ancak, yukarıda da belirttiğimiz gibi, Tarih Komisyonu bir uluslararası ceza yargısı konusu olan soykırımı hakkında kanı serdetmeğe zaten yetkili değildir. Komisyon kurulsaydı, taraflar Tarih Komisyonuna kendi görüşlerini destekleyen belge ve verileri getireceklerdi; karşı tarafın getirdiklerini not edecekler, olanak tanırırsa yorumşayacaklardı Ancak, oraya gelecek uzmanların, diğerlerini kendi yorumlarının doğruluğu konusunda ikna edebilmeleri beklenmemelidir. Böylece ulusal tarih yazımı ve yorumu değişmeyecek, sadece birlikte okunmak istenmeyen sayfalar yan yana getirilerek, mukayeseli olarak

16 Ömer E. Lütem, “Protokollerin içeriği,” 8-9 Eylül 2009 *AVİM* bültenleri, <http://www.idizayn.com/avimbultenekli.php?haberid=8954>

incelemek isteyenlere sunulacaktı. Bu Ermeni tarafının bugüne kadar -soykırımı tezini sorgulama sayılacağı için- kesinlikle reddettiği bir öneriydi. Protokole karşı çıkan Ermeni politikacılar ve diyaspora mensupları Tarih Komisyonuna bu nedenle itiraz ediyorlar.

Soykırımı suçlaması Ermenistan-Türkiye ilişkilerinde anahtar sorundur ve ilişkilerin gelişmesinin önündeki en önemli engellerdir biridir. Ne Türkler soykırımı suçunu kabul ederler, ne de Ermeniler bu suçlamadan geri adım atarlar.¹⁷

Kanımca, Protokolleri müzakere edenler, bunları imzalanırken, ihtilafli konularda Tarafların kendi görüşlerini açıklamaya devam edeceklerinin bilincindeydiler. Sürecin buna rağmen başlatılması, sorunun uzun zaman içinde eritilebileceğinin düşünüldüğünüya da kimi devletlerin baskılarına boyun eğildiğini gösterir. Ermeni Dışişleri Bakanının Protokolu imzalama konusunda son dakikaya kadar direnmesi ve Türk Dışişleri Bakanının iyi niyetle söylemek istediği bir kaç cümleyi engellemesi bu konuda baskı altında olduğunun işaretidir.

Ermeni tarafı bugüne kadar soykırımın varlığının hiçbir tartışma ve müzakere konusu yapılamayacağını ileri sürmekteydi. Bundan açıkça vazgeçmemiş olsa bile, tarih ve diğer komisyonların çalışmaya başlaması, soykırımı iddiasına temel teşkil eden verilerin ve buna karşı olan belgelerin masaya getirilmesi sonucunu verecektir. Ayrıca, uluslararası camiaya da sorunun müzakere masasında bulunduğu mesajı verilmiş olacaktır. Türk tarafı ise, Ermenistan'ın soykırımı suçlamasından ve bunu uluslararası ortamda bir karalama vesilesi haline getirmekten vazgeçmesini beklemektedir. Ancak, bunun tam anlamı ile mümkün olamayacağını tahmin edilmesi gerekir. Ermenistan Cumhuriyeti yetkilileri taktik gereği bu konuda önplanda gözükmek istemeseler bile –iç siyaset açısından bu da çok güçtür- diasporadaki örgütler propaganda faaliyetlerine aynı yoğunlukta devam edeceklerdir. Perinçek-İsviçre davasındaki 17 Aralık 2013 AİHM kararı, 1915 olaylarının soykırımı sayılmayacağını söylemenin suç sayılmayacağını hükme bağlamıştır. Benzer şekilde, 1915 olaylarının soykırımı olduğunu savunan görüş sahipleri de ifade özgürlüğü çerçevesinde mahkûm edilmeyeceklerdir. AİHM'in Dink davasındaki kararı¹⁸ bu sonucu doğruyor.

17 Gündüz Aktan, *Söyledikleri ve Yazdıkları* (Ankara: Özyurt Matbaacılık, 2012), ss. 183-280 (“Devletler Hukukuna Göre Ermeni Meselesi” bölümü).

18 Dink-Türkiye, No.2668/07,6102/08,30079/08,7072/09 ve 7124/09, 14 Eylül 2010.

Halen, Türkiye’de 1915 Ermeni olaylarının soykırımı olduğunu ileri süren kitaplar açıkça satılmakta, bu görüşü savunanlar, sırf bu nedenle mahkûm edilmemektedir. Gene de, 17 Aralık 2013 tarihli AİHM kararında, Türkiye’nin ifade özgürlüğü ihlalleri siciline yer verilmiş bulunduğu işaret etmemiz gerekir.¹⁹ Perinçek-İsviçre davası ile doğrudan ilişkisi olmamasına rağmen, mezkûr siciin ayrıntısına inilmiş bulunmasının nedeni, denge sağlamak ve mahkemenin tarafsızlığını dolaylı yünden vurgulamak olabilir.

Bu durumda, Ermenistan ile Türkiye arasındaki ilişkilerinde “*hangi solfej anahtarı altında beste yapılacağı*” konusunda verilecek karar bir siyasal tercih meselesi olacaktır. Bölgesel ve küresel konjonktür bu kararı kuşkusuz etkileyecektir. Gerginlik sürdürülecek mi? Ya da çözüme doğru bazı adımlar atılacak mı? Türk tarafı, Ermeni soykırımı suçlamalarının ve Büyük Ermenistan hayallerinin Protokolde yazılı olan “*iyi komşuluk ilişkileri ile bağdaşmayacak herhangi bir siyaset izlememe*” yükümlülüğüne aykırı olduğunu ileri sürerek Protokoldeki diğer yükümlülüklerini yerine getirmemeyi yeğleyebilir; ya da uyuşmazlığın çözümünü zamana yayarak, sorunları önplana çıkarmamayı yeğleyen bir diplomasi uygulayabilir. Ermeni tarafı kara sınırının açılmasında -zira Ermenistan ile Türkiye arasında hava trafiği ve sınırı kapalı değil- ve diplomatik temsilci teati edilmesinde ısrarcı olacaktır. Diplomatik temsilcilik açılması, ilişkilerin çözümü için diyalogu kolaylaştırır. Halen Ermenistan’ın İstanbul’da Karadeniz İşbirliği Örgütü (KİÖ) nezdine akredite bir temsilcisi var. İstenildiği takdirde, benzer bir formül Türkiye için de aranabilir.

Siyasal ilişkiler bağlamında, Taraflar tüm alternatiflerin açık olduğu bir ilişki formülünü deneyebilirler. Ancak, bunun için de bölgede istikrarı sağlayıcı adımların atılması behemahal gereklidir. Bunun anlamı, Ermenistan işgal ettiği Azerbaycan topraklarından çekilme yolunda harekete geçmesidir. Bu yapıldığı takdirde, sorun Ermenistan ve Türkiye’nin, Protokolleri uygulamaya koyup koymama konusunda siyasal iradeye sahip olup olmadıklarına bağlı olacaktır. Türkiye Dışişleri Bakanının 2013 yılı sonunda Karadeniz İşbirliği Örgütü toplantısı vesilesi ile Erivan’a gitmesi, bu alanda Türkiye’nin olumlu gelişmelere kapalı bulunmadığı şeklinde yorumlanmıştır.

19 17 Aralık 2013 tarihli kararın 43-45. sayfaları. Özetle: Ayrılcı söylem konusunda, Erdoğan ve İnce/Türkiye kararı CEDH 1999/IV; Şeriatı savunmanın nefret söylemi olmadığı hakkında Gündüz-Türkiye kararı CEDH 2003/XI; Dinsel hoşgörüsüzlük söylemi konusunda Erbakan-Türkiye kararı: 6 Temmuz 2006 tarih, 59405/00 sayı; Hrant Dink-Türkiye davası; Kürtleri asimile etme ve Ermenileri sınır dışına atarak veya öldürerek yok etme söylemi konulu Cox-Türkiye davası 20 Mayıs 2010 tarihli ve 2933/03 sayılı kararlar.

2. HUKUK VE YARGI ALANINDAKİ GELİŞMELER VE BEKLENTİLER

2.1. Ermeni Soykırımı Savını Reddedenleri Mahkûm Ettirme Girişimleri²⁰

Bu konuda Ermeni diasporası tarafından çok sayıda girişim yapılmıştır. Alınan sonuçlar davayı gören yargıçların kişisel tutum veya yaklaşımlarına göre değişmektedir.

- Ünlü ABD’li tarihçi **Bernard Lewis**, Le Monde gazetesine 18 Kasım 1993 tarihinde verdiği bir demeçte, 1915 olaylarının soykırımı olarak nitelendirilemeyeceğini belirttiği, 1 Ocak 1994 tarihinde Le Monde hazetesinde yayımlanan bir açıklamasında bu görüşünün nedenlerini ayrıntılı biçimde sıraladığı için Fransa’daki Ermeni toplumunu incitme kabahatini işlediği gerekçesi ile temsili 1 franklık bir cezaya çarptırılmıştır.²¹
- Fransa’da **Quid ansiklopedisi** Ermeni soykırımı savı yanında Türkiye’nin görüşlerini kaydettiği gerekçesi ile önce mahkûm edilmiş, temyiz mahkemesi ansiklopedinin yayımcısını haklı görerek bu kararı bozmuştur.²²
- Ermeni diasporasının şikâyeti üzerine Paris Başkonsolosu **Aydin Sezgin** aleyhine Başkonsolosluğun web sitesinde bulunan ve Ermeni soykırımını reddeden bir belge nedeniyle açılan dava mahkeme tarafından reddedilmiştir.²³
- Fransa’da yerel yönetim seçimlerinde aday olmak isteyen **Sırma Oran-Martz’a** yayın yoluyla hakaret eden Leylekyan Paris Asliye Mahkemesi tarafından 20 Şubat 2013 tarihinde mahkûm edilmiş, temyiz mahkemesi bu kararı 15 Ocak 2014 tarihinde onaylanmıştır.²⁴
- İsviçre’de **Bern –Laupen Mahkemesi** Ermeni soykırımını reddeden 18 Türk vatandaşını beraat ettirmiş, İsviçre Federal Mahkemesi 16 Nisan 2002 tarihinde bu kararı onaylamıştır.²⁵

20 Bu konuda ayrıntılı bilgi için bakınız: Pulat Tacar, “Ermenilerin Soykırımı Savını Yadsıyanları Cezalandırmak veya Türkiye’den Tazminat Almak İçin Yaptıkları Yargı Mücadeleleri,” *Ermeni Araştırmaları*, No 46, Aralık 2013.

21 Tacar, “Ermenilerin Soykırımı Savını Yadsıyanları Cezalandırmak...”, ss. 58-62.

22 Tacar, “Ermenilerin Soykırımı Savını Yadsıyanları Cezalandırmak...”, ss.65-66.

23 Tacar, “Ermenilerin Soykırımı Savını Yadsıyanları Cezalandırmak...”, ss 63-64.

24 Tacar, “Ermenilerin Soykırımı Savını Yadsıyanları Cezalandırmak...”, ss.66-68.

25 Tacar, “Ermenilerin Soykırımı Savını Yadsıyanları Cezalandırmak...”, ss.68-69.

- İsviçre'nin Lozan Mahkemesi, **Doğu Perinçek**'ı Ermeni soykırımının bir uluslararası yalan olduğunu söyleyerek ırk ayrımcılığı yaptığı gerekçesi ile mahkûm etmiş, İsviçre Federal Mahkemesi bu kararı 12 Aralık 2007 tarihinde onaylamıştır.²⁶ Doğu Perinçek bu karara karşı AİHM nezdinde dava açmıştır.²⁷ Türkiye Cumhuriyeti davaya taraf olarak katılmış ve görüşünü bildirmiştir. AİHM 17 Aralık 2013 tarihinde bu mahkûmiyetin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin (AİHS) 10. maddesinin ihlali olduğu kararını vermiştir. AİHM kararı hakkında aşağıda ayrıca bilgi verilmektedir.
- Doğu Perinçek'in mahkûmiyetini izleyen dönemde, **Winterthur Mahkemesi**, Perinçek'in görüşünü savunan üç Türk vatandaşını mahkûm etmiş, İsviçre Federal Mahkemesi bu kararı onaylamıştır.²⁸

2.2. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin 17 Aralık 2013 Tarihli Kararı²⁹

Türkiye İşçi Partisi Genel Başkanı **Dr. Doğu Perinçek** İsviçre'de 2008 yılında, "*Ermeni soykırımı bir uluslararası yalandır*" dediği için Lozan Polis Mahkemesi tarafından ırk ayrımcılığı yapmak suçundan mahkûm edilmiş, bu mahkûmiyet İsviçre Federal Mahkemesi tarafından da onaylandıktan sonra, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinde (AİHM) İsviçre'ye karşı dava açmıştı. İtalyan yargıç Raimondi'nin başkanlığında Danimarkalı, Sırp, Macar, Karadağlı, Portekizli ve İsviçreli yedi yargıçtan oluşan AİHM İkinci Dairesi, bu dava hakkında ikiye karşı beş çoğunlukla verdiği kararda Doğu Perinçek'in mahkûm edilmiş bulunmasını ifade özgürlüğünün çiğnenmesi olarak nitelemiştir. Portekizli ve Sırp yargıçlar (Paulo Pinto de Albuquerque ile Dragoljub Popoviç) karara karşı oy yazısı yazmışlar. İtalyan ve Macar yargıçlar (Başkan Guido Raimondi ile Andras Sajo) ise karar lehinde oy vermekle birlikte yazılı görüş sunmuşlardır. İsviçreli yargıç karara olumlu oy kullanmıştır. İsviçre Hükümeti dünyanın çeşitli yörelerindeki Ermeni örgütlerinin yoğun baskıları sonucunda, 11 Mart 2014'de AİHM'in davanın tekrar incelemesi talebinde bulunmuştur. Bu talep, beş AİHM yargıcından oluşan bir heyet tarafından incelenmiş ve itiraz ölçütlerine uygun görüldüğü için 5 Haziran 2014'de davayı bir üst yargı makamı olan Büyük Daire'ye taşımıştır. Büyük Dairenin vereceği karar nihai olacaktır.

26 Tacar, "Ermenilerin Soykırımı Savını Yadsıyanları Cezalandırmak...", ss 69-88.

27 Pulat Tacar, *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinde, Doğu Perinçek-İsviçre Davası, Bir Düşünceyi İfade özgürlüğü Sorunu ve Adil Bellek Talebi* (İstanbul: Kaynak Yayınları, Ağustos 2012). Bu kitapta Doğu Perinçek-İsviçre davaları konusunda ayrıntılı bilgi verilmiştir.

28 Tacar, *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinde...*, ss. 88-96.

29 AİHM, İkinci Dava Dairesi; *Affaire Perinçek c. Suisse*, Dava No. 27510/08, karar, 17 Aralık 2013.

“Ermeni soykırımı savının reddinin suç oluşturmadığı” hakkında önemli bir içtihat sayılan AİHM kararında özetle aşağıdaki hususlar belirtilmektedir:

- a) AİHM, davalı İsviçre tarafı talep etmemesine rağmen, Perinçek’in açtığı davanın, hakkın kötüye kullanımını engelleyen (AİHS’nin korumasını kaldıran) AİHS’nin 17. maddesi çerçevesine girip girmediğini res’en incelemeye almıştır. İsviçre savunmasında böyle bir talepte bulunmamıştır. Bu karar, İsviçre’nin hakkının usul gerekçesi ile kaybolmamasına mahkemenin (kendiliğinden) özen gösterdiğini kanıtlayan önemli bir adımdır. Davaya müdahil olan Türkiye, 17. maddenin tatbiki konusunda İsviçrenin bir talebi olmadığına dilekçesinde işaret etmişti. Mahkeme ifade özgürlüğü hakkının suiistimal edilip edilmediğine dair incelemeyi res’en yapmış ve Dr. Doğu Perinçek’in Ermeni soykırımı düşüncesinin uluslararası yalan olduğunu açıklamasının AİHS’nin 17. maddesinde söz edilen **hakkın kötüye kullanılması sayılmadığını karara bağlamış ve davayı esastan görüşmeye geçmiştir.**
- b) Hakkın kötüye kullanılması için, bir söylemin nefret duygusunu tahrik veya şiddet kullanımını özendirilmesi gerekir. 1915 olaylarının hukuksal bağlamda soykırımı olduğunun reddi, Ermeni ulusuna karşı nefret duygusunu tahrik etmemektedir. Zaten Perinçek, o olayların mağdurlarını kötülememiş, nefreti tahrik eden sözler söylediği gerekçesi ile mahkûm edilmemiştir. Perinçek, hassasiyet taşıyan ve hoşla gitmeme olasılığı bulunan konuları açıkça tartışmış olmakla ifade özgürlüğünü kötüye kullanmamıştır; hoşla gitmemesi muhtemel beyanlar da duyarlı konuları alenen tartışma hakkı ifade özgürlüğünün temel niteliklerindedir; **rahatsız veya şoke edici veya korkutucu görüşler de AİHS’nin 10. maddesinin korumasından yararlanır; bu özgürlük demokratik, hoşgörülü ve çoğulcu bir toplumu, totaliter ve diktatörlükle yönetilen toplumlardan ayırt eden temel öğelerden biridir.** AİHM bu gerekçeleri içeren başka kararlara da imza atmıştı. AİHM kararının Türkiye’nin ifade özgürlüğü konusundaki, siciline de- bu arada- değindiğini yukarıda belirttik.
- c) AİHM, soykırımı kavramının tanımının dar olduğunu ve bu suçun ispatlanmasının güç olduğunu vurgulamıştır;
- d) AİHM, tarihsel araştırmanın tanımı itibarıyla tartışmalı olduğunu, nesnel ve mutlak gerçeğe ulaşma olanağının bulunmadığını, ve bu davada konu edilen olaylar hakkında genel mutabakat (konsensüs) (oydaşma) bulunduğu ileri sürülemediğini belirtmiştir;

- e) AİHM, Ermeni soykırımını tanıyan ülkelerin, bu resmi görüşü yadsıyanların cezalandırılması için yasa kabul etme gereksinimi duymadıklarını;³⁰ zira umumun çıkarına olsa da, tam olarak (varlığı) saptanmamış konularda **tartışmayı harekete geçirmeye hizmet etmesi beklenen ifade özgürlüğünün temel amaçlarından birinin azınlıkta kalan görüşleri de korumak** olduğunu göz önünde tutmuştur;
- f) AİHM, Doğu Perinçek'in söz konusu yıllarda vuku bulan katliamların ve sürgünlerin varlığını reddetmediğini bu olayların soykırımı olarak nitelenmesine karşı çıktığını vurgulamıştır. Ancak mahkeme, Perinçek'in söyleminin sadece hukuksal mülahazalardan esinlenmediğini, kendisinin politikacı olması nedeni ile siyasal ve tarihsel dayanakları bulunduğunu da eklemiştir. Başka bir anlatımla, mahkeme, söylem sadece hukuksal mülahazalardan esinlenseydi, ifade özgürlüğü tezini daha güçlü olarak dile getirebilecekti;
- g) AİHM, Osmanlı İmparatorluğunda 1915 yılında ve daha sonra vuku bulan olayların soykırımı olup olmadığı hususunda karar verme konusunda yetkili değildir. AİHM, kararında, bir yandan üçüncü şahısların haklarını -yani mağdurların ve yakınlarının onurunu- korumak, öte yandan, davacının (Doğu Perinçek'in) ifade özgürlüğünü savunmak arasında bir denge kurmak durumunda olduğunu vurgulamıştır;
- h) İsviçre Hükümeti Doğu Perinçek'in söylemi ile kamu düzenini ağır şekilde tehlikeye attığını ispatlayamamıştır;
- i) AİHM Doğu Perinçek'in tartışmalı bir konuda tarihsel, hukuksal ve siyasal nitelikli konuşma yaptığını vurgulamakla birlikte, bu konuda yerli mahkemenin değerlendirme marjının az olduğu ve takdir yetkisini aştığı görüşünü belirtmiştir. İsviçre Hükümetinin savunmasının en önemli dayanağı yargıcın takdir hakkı çerçevesinde karar almış bulunduğu ve keyfi davranmadığıydı;
- j) AİHM, Perinçek'in İsviçre yargısı tarafından mahkûm edilmesinin, İsviçre toplumunda söz konusu olayların soykırımı niteliği konusunda, özellikle akademik çevrelerde bulunduğu varsayılan oydaşmaya dayandırıldığını saptamıştır; ancak, AİHM, İsviçre Federal Mahkemesinin bile bu tartışmalı konuda ittifak bulunmadığını kabul ettiğini vurgulamıştır. Davacı Dr. Perinçek ve davaya iştirak eden Tük Hükümeti, bu tartışmalı konuda

30 Bu konuda Fransa Cumhurbaşkanı Hollande'ın 27 Ocak 2014 tarihinde Türk muhatapları ile yaptığı görüşmede, Ermeni soykırımının reddinin cezalandırılmasının ülkesinde bir yasa olduğunu söylemesi ve bu yasanın Şubat 2012'de Fransa Anayasa Konseyi tarafından Anayasaya aykırı olduğu gerekçesi ile iptal ettiğini gözden kaçırmak istemesine, hayret etmek gerekir. AİHM kararına göre, Fransa da Ermeni soykırımını iddiasının reddini -AİHM kararının alındığı tarihte- cezalandırmayan ülkeler arasında görünüyor.

konsensüs bulunmadığını belirtmişlerdir. AİHM bu görüşe katılmış ve İsviçre'deki siyasal kurumların, bu konuda farklı görüşe sahip olduklarını saptamıştır; örneğin, İsviçre Parlamentosunun iki kanadından sadece biri soykırımını tanımıştı. Ayrıca, dünyada mevcut yüz doksan ülkeden sadece yirmisi soykırımını resmen tanımıştır. Bu nedenle, AİHM söz konusu olan olaylarda genel konsensüs bulunduğu hususunda kuşku duymaktadır.

k) AİHM, Holokost (*Yahudi kırımı*) suçunun inkarı ile bu dava arasında fark bulunduğunu belirtmiştir. Holokost'ta gaz odaları gibi -var oldukları sabit olan- tarihsel gerçekler mevcuttur. Ayrıca Yahudi kırımı uluslararası yargı tarafından açıkça hükme bağlanmış olan bir cürümdür. Bu cürüm uluslararası ceza hukukunda insanlığa karşı suç çerçevesine girer. Tarihsel gerçeğin var sayılması bir toplumun çoğunluğunun eğilimi ile değil, yetkili mahkeme kararı ile saptanır.

l) AİHM'e göre, davalı İsviçre, 1915 yılında ve daha sonra, eski Osmanlı İmparatorluğu topraklarında vuku bulan olayların hukuksal bağlamda soykırımı olduğunu yadsıyan sözleri mahkûm etmek için toplumsal gereksinme bulunduğunu kanıtlayamamıştır. Ayrıca İspanya Anayasa Mahkemesi, Kasım 2007'de soykırımını inkâr etmenin doğrudan şiddet kullanımını teşvik etmediğine karar vermişti. Fransa Anayasa Konseyi de Şubat 2012'de Ermeni soykırımının inkârını cezalandıran yasayı iptal etmişti. Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi, BM Medeni ve Siyasal Haklar Paktında sözü edilen, tarihsel olaylar hakkında görüş bildirmenin cezalandırılmasını öngören kanunların Pakt'ta sözü edilen yükümlülüklerle bağdaşmadığını açıklamıştı.

m) Mahkeme Doğu Perinçek'in, "zorunlu bir toplumsal ihtiyaç" nedeniyle mahkûm edilmiş bulunduğu savına kuşku ile yaklaşmıştır. AİHM'ne göre, ifade özgürlüğünü kısıtlayan yaptırımların bir çeşit sansür işlevi görmemesine dikkat edilmelidir; böyle bir durum kişiyi eleştiri yapmaktan vazgeçmeye yönlendirir.

Yukarıda ana hatları sunulan AİHM kararı, Türkiye'nin Ermeni soykırımı iddiası karşı ileri sürdüğü görüşleri doğrulamaktadır. Ancak bu kararın Ermeni soykırımı iddiasını ileri sürmeyi yasakladığı veya suç saydığı söylenemez. Karar sadece Ermeni soykırımının savını reddedenlerin, bunu ifade özgürlüğü çerçevesinde yaptıkları takdirde cezalandırılmamaları gerektiğini ve İsviçre'nin Doğu Perinçek'i mahkûm ederek onun ifade özgürlüğünü çiğnediğini vurgulamaktadır. Yetkili yargının vereceği bir karar ile varlığı tespit edilmiş bir soykırımı veya insanlığa karşı suçun yadsınması (*Örneğin: Yahudi kırımı veya Bosna'da- Srebrenitsa soykırımı*) ise, düşüncüyü ifade özgürlüğü çerçevesi dışında kalmaktadır ve AİHS'nin 10. tarafından

korunmaz; başka bir anlatımla, bu cürümleri inkâr edenlerin cezalandırılması ifade özgürlüğünü çiğnemez.

2.3. Avrupa Birliği Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığın ile Mücadele Yönergesi³¹

Avrupa Birliği İçişleri ve Adalet Bakanları Konseyi, Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığı ile Mücadele konusunda bir Yönerge hazırlamıştır. Bu belge 2008 Kasım ayında yürürlüğe girmiştir.³² Yönerge, Ermeni soykırımı iddiasını açıkça dile getirmemektedir. Ancak, Yönergeye göre ulusal mahkemelerine evrensel yargı yetkisini³³ tanıyan devletlerdeki mahkemeler, kendi ulusal sınırları dışında işlenmiş soykırımı suçlarını inkâr eden kişileri de mahkûm edebilecektir. Yönergede, inkârı suç teşkil edecek olan, soykırımı suçunun işlendiğine dair yargı kararının, **1948 Sözleşmesinde belirlenen yetkili Mahkeme tarafından alınmış olması koşulunun benimsenmesi de bir seçenek olarak üye Devletlerin tercihine sunulmuştur. Fransa, bu seçeneği kabul eden Devletlerden biri olduğunu Avrupa Birliğine tebliğ etmişti** (Aslında 1948 Sözleşmesini onaylamış olan Devletler, bu koşulu Sözleşmeye Taraf olmakla otomatik olarak zaten kabul etmişlerdir). Bu seçeneğin dışına çıkmak isteyen ülke (yani 1948 Sözleşmesinin yetkili mahkeme kuralını çiğnemeyi göze alan Devlet) başka ülkede işlenmiş olsa bile, soykırımı suçunun işlendiğine dair kararın kendi ülkesinin mahkemesi tarafından alınabileceği ve bunu yadsıyanın mahkûm edilebileceği seçeneğini benimsemiş olacaktır. Önümüzdeki dönemde, Ermeni soykırımının resmen tanıyan ve evrensel yargı yetkisini kabul eden -sınırlı sayıda (Yunanistan-Kıbrıs Rum Yönetimi gibi) ülkelerde 1915 tehciri ve buna bağlı kayıpların soykırımı suçu sayılamayacağını alenen ileri süren bireyler ya da gruplar olursa, o ülke savcılarını res'en veya şikâyet üzerine bunlara dava açabileceklerdir. Son olarak Türkiye'yi 27 Ocak 2014 tarihinde ziyaret eden Fransa Cumhurbaşkanı François Hollande verdiği demeçte: *“soykırımının inkârını cezai müeyyideye tâbi tutan bir çerçeve kararı var”* demiştir. Bu beyan Fransa'nın-Ermenilerin baskısı ile- soykırımı konusunda yetkili mahkeme kuralına uyacağına dair AB kurumlarına yaptığı bildirimini geri aldığına mı işaret ediyor? Bunu zamanla göreceğiz. Mahkemelerine -

31 Pulat Tacar, “Avrupa Birliğinin Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığı ile Mücadele ile Soykırımın ve İnsanlığa Karşı Suçların İnkârının Cezalandırılmasına İlişkin Çerçeve Kararı,” *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 44, 2013, ss. 57-85; Yaşar Yakış, “European Union Framework Decision of the Offence of denying a Crime,” *Review of Armenian Studies*, No. 23, 2011, ss. 63-92ç

32 EU Council Framework Decision, 2008/913/JHA., 28 November 2008; “On Combatting Certain Forms and Expression of Racism and Xenophobia by Means of Criminal Law,” J.328/55,6.12.2008.

33 Evrensel yargı yetkisi terimi, bir ülkenin başka bir ülkede işlenen bir suçu, kendi ülkesinde yargılamaya yetkisini ulusal mahkemesine tanıması anlamına gelir. 1948 Soykırımı Sözleşmesi soykırımı suçlaması ile yapılacak yargılamaya yetkisinin, o suçun işlendiği ülkenin yetkili mahkemesi olduğunu belirtmektedir. Bu madde 1948 Sözleşmesi Hazırlık Konferansındayapılan uzun müzakereler sonunda bu şekilde kabul edilmiş ve evrensel yargı yetkisi seçeneği oylanarak reddedilmişti.

soykırımını yargılaması konusunda- evrensel yargı yetkisini tanıyan ülkeler, açılacak davalar konusunda, AB çerçevesinde değişik ve çelişkili kararlar alabileceklerdir. Ayrıca, o ülkelerde tarihsel araştırmalar da sansürlenmiş³⁴ ve bireylerin düşüncelerini ifade özgürlüğü kısıtlanmış olacaktır. Fransa'da tarihçileri ve diğer düşünürleri bir araya getiren **Tarihe Özgürlük Blois Girişimi** sözü edilen yönergenin getirdiği sansüre karşı çıkmaktadır. AB Yönergesi, 2013 yılı Kasım ayı sonunda gözden geçirilecek ve pek çok ülkenin uygulamaktan zaten imtina ettiği Yönergenin akibeti hakkında karar alınacaktı. 27 Ocak 1014 tarihinde "Holokost anma töreni" münasebeti ile bir bildiri yayımlayan AB Komisyonu, Yönergenin tüm üye ülkeler tarafından benimsenerek ulusal kanunlara geçirilmediğini saptadığını, 2014 yılında üye ülkeler ile temasların süreceğini, ancak AB Komisyonunun Yönergenin uygulanmaması nedeni ile bir yaptırım öngörmediğini belirtmiştir. Bu ifade esasen ölü doğduğu pek çok AB ülkesi tarafından belirtilen Yönergenin, AB genelinde tatbik zorunluluğunun askıya alındığı anlamına gelmektedir. Buna karşın, isteyen AB ülkesi Yönergeyi uygun gördüğü biçimde tatbik edebilecektir. Fransa da -Anayasa Konseyinin kararına rağmen- Ermenilere ödün vermek amacı ile- kendini bu gruba dâhil sayabilir. Ancak, 17 Aralık 2013 tarihli AİHM kararı muvacehesinde, Ermeni soykırımını reddeden şahısları mahkûm edecek yerel mahkemenin bu kararının AİHM tarafından ifade özgürlüğünün ihlali sayılacağını hesaplaması ve Tarihe Özgürlük Girişiminin kaygılarını gözönünde tutması gerekecektir.

2.4. ABD'deki Ermenilerin Sigorta Şirketlerinden ve Bankalardan Tazminat Sağlama Çabaları

Ermeni örgütleri avukatları vasıtası ile önce Fransız ve Amerikan sigorta şirketlerine I Dünya Savaşı öncesi yaptırılmış bulunması muhtemel sigorta poliçeleri karşılığında para sağlamak için o şirketlerle dava açacakları tehdidi ile pazarlık yapmışlardır. Buna paralel olarak, ABD Kaliforniya'da tazminat taleplerine ilişkin olarak açılacak davalarda Ermeni soykırımından zarar görenlerin dava başvurularına ilişkin zaman aşımı süresini uzatmak üzere Kaliforniya'da kanun değişikliği yapılması sağlamışlardır. Bu, Poochigan **Yasası** adı ile bilinir. Avukatlar daha sonra gözlerine kestirdikleri ABD,

34 Tarihe Özgürlük (Girişimi), 2008 yılında yapılan Blois Buluşması münasebetiyle aşağıdaki bildiriye kabul etmiştir: "Geçmişe yönelik tarihsel ahlak dersi verme girişiminden ve entelektüel açıdan sansüre tabi tutulmaktan endişe duyarak, Avrupalı tarihçileri ve politikacıları sağduyulu davranmaya çağırıyoruz. Tarih güncel olayların tutsağı olmamalı ve birbiri ile yarış eden belleklerin dikte ettiği şekilde yazılmamalıdır. Özgür bir Devlette, siyasal otoritesi tarihsel gerçeği saptayamaz ve cezalandırma tehdidi ile tarihinin özgürlüğünü kısıtlayamaz. Tarihçilere, bizim yaptığımıza benzer girişimler oluşturarak, ülkelerindeki tüm güçleri bir araya toplama ve ilk aşamada bu çağırışı imzalayarak, bellek yasaları akamını durdurma çağrısını yapıyoruz. Kolektif belleği sürdürme görevine sahip çıkmakla birlikte, yasalarla geçmişe dönük "devlet gerçeği" (resmi tarih) oluşturma girişiminin doğurduğu tehlikelerin bilincinde olmalarını siyasetçilerden talep ediyoruz. Bu çeşit girişimler, tarihçiler ve genel olarak entelektüel özgürlükler üzerinde ciddi olumsuz sonuçlar doğurabilir. Demokraside 'tarihe özgürlük' hepimizin özgürlüğüdür." - Pierre Nora, Tarihe Özgürlük Girişimi Başkanı.

Fransız ve Alman sigorta şirketlerine başvurmuşlardır. Ermeniler bu alanda Yahudilerin izlediği tazminat yöntemini izlemek istemişleridir³⁵ Ermeni derneklerinin avukatları, Şubat 2004'te New York “Life Insurance” (Hayat Sigortası) Şirketine dava açmışlar, daha sonra şirketle anlaşma yolu ile 20 milyon dolar sağlamışlardır.³⁶ Ermeni avukatları Fransız AXA sigorta şirketine de Kaliforniya’da dava açmışlar, yapılan baskılara boyun eğen AXA sigorta şirketi³⁷ uzlaşma yoluyla Ermenilerin avukatlarına 17,5 milyon dolar ödemeyi kabul etmiştir. Avukatların ne kadar parayı “hortumladıkları”, sigorta poliçesi sahiplerine ne ödeme yaptıkları belli değildir. Diaspora Ermenileri arasındaki söylentiler, bu işten avukatların zengin olduğu, az sayıda hak sahibinin eline çok az para geçtiği yolundadır.³⁸ Son olarak, 28 Nisan 2011 tarihinde ABD Federal Savcısı yasa dışı kazanç sağlandığı ihbarı üzerine, Geragos ve Kabateck adlı Ermeni avukatların en geç 12 Mayıs 2011 tarihine kadar tüm dosyaları Savcılığa teslim etmesini talep etmişti.³⁹ Bu konudaki ihbar Geragos’un eski ortağı Yeghian’dan gelmiş. Geragos-Kabateck te Yeghian’a karşı dava açmıştır. Bu örnek bazı avukatların Ermeni tazminat talepleri konusunu kişisel kazanç sağlama olanağı olarak gördüklerinin, yağmadan yeterince pay alamamaları üzerine birbirlerine girdiklerinin kanıtıdır.⁴⁰ Avukatlar, Sigorta şirketlerine yöneltilen dava tehditleri sonucunda sağladıkları tazminatları, Ermeni hak sahiplerine değil, kurdukları sahte sivil toplum örgütleri vasıtası ile kendi hesaplarına aktarmışlardır.⁴¹

Ermeniler Alman sigorta şirketi Victoria ile de pazarlık yaparak tazminat sağlamak istemiş iseler de⁴² Alman şirketi haksız taleplere ve şantajla boyun eğmemiştir. Bunun üzerine Ermenilerin avukatları Alman şirketine dava açmıştır. Uzun süren bu davada yargıçlar önce Alman sigorta şirketi lehine

35 Bölükbaşı, *Dışişleri İşkelesi*.

36 Bunların avukatları Yağcıyan ve ortakları, Geragos ve Geragos ile Kabateck Brown Keller. 20 milyon doların bir tavan olduğu ve poliçe sahibi Ermenilerin taleplerinin bunun çok altında kaldığı, sağlanan paranın büyük bölümünün avukatların kesesine gittiği söylentileri çok yaygın. Kime ne kadar tazminat ödendiği de belli değildir.

37 AXA şirketinin başkanı Claude Bebear’a Ermenilerin binlerce mesaj yolladığı, Başkanın tehdit edildiği ve Fransız siyasal partilerinin de kendisine baskı yaptığı gazetelerde yer aldı..ABD’de ki Ermeniler bu konuda kendilerine az ödeme yapılmasından şikayetçi oldular, hakça dağıtım istediklerini belirttiler. www.armeniandiaspora.com/showthread.php?39473-ANCA-on-AXA-Settlement

38 Yegparyan (bir önceki dipnotta anılan referans): “NY Life ve AXA zaferleri mükemmel değildi. Avukatlara ödenen paralar sorgulandı. Sigorta poliçesi sahiplerinin varisleri ellerindeki sigorta poliçelerine oranla çok cüzi i bir miktar verilerek aldatıldı (was capped); durum bu nedenle kuşku yarattı... Avukatların paramızı tırtıklamasını asgariye indireceğimizden emin olmamız lazım. Benim ailemin AXA sigortadan talebi de kabul edilmedi. Red nedeni konusunda hiç bir açıklama yapılmadı. Başkalarının durumu da aynı. Bu uygulamalar kabul edilemez ölçülere ulaştı ve toplumumuzun daha ileride açılacak davalara katılımı bundan olumsuz etkilenecektir...”

39 http://www.law.com/jsp/article.jsp?id=1202492829090&Attorneys_Ordered_to_Prod...

40 Amanda Bronstad, *The National Law Journal*; June (Haziran) 2012 sayısında bu konuda yaşanmakta olan skandal dile getirilmiştir. Özetle, AXA şirketinin ödediği 17,5 milyon doların 2,8 milyon doları buharlaşmış, Perseg Kartalyan adlı kişinin açtığı iki hesaba kaydırılmıştır. Mahkeme ilk aşamada 2,1 milyon doların iadesi kararını vermiştir.

41 Amanda Bronstad, *The National Law Journal*, June (Haziran) 2012 sayısından çeviri: “Yargıç, soykırımı dosyasında, avukatlara aralarındaki uzlaşmazlığın iki hafta içinde sonuçlandırılmaları için süre verdi. Avukat 300.000 dolarlık ödemeyi hak sahiplerine yapmak zorunda.

42 United States Court of Appeals for the Ninth Circuit, No. 07-56722.D.C., No. CV-03-09407-CAS-JWJ, Argued and Submitted, December 8, 2008 - Pasadena, California, Filed December 10, 2010.

karar vermişler, daha sonra bir yargıç (nasıl oldu ise !) görüş değiştirmiş ve Ermeniler lehinde oy kullanmıştır. Alman sigorta şirketi, ABD ile Türkiye Cumhuriyeti arasında 24 Aralık 1923 tarihinde yapılmış olan tazminat anlaşmasının Türkiye ile ABD arasındaki tazminat meselesini çözdüğünü vurgulayarak dava temyize taşınmıştır. Sonuçta 23 Şubat 2012 tarihinde yargıçlar heyeti ittifakla (12-0) Ermeni soykırımına atf yaparak zaman aşımı süresini uzatan Kaliforniya Sivil Hukuk Usulü Yasasının ilgili maddelerin ABD Anayasasına ve Federal Hükümetin dış politikayı saptama yetkisine aykırı olduğuna karar vermiştir. Ermenilerin avukatları bu davayı ABD Yüksek Mahkemesine taşımışlardır.⁴³ Bu kez, ABD Başsavcısı, Yüksek Mahkemeye 11 Mayıs 2013 tarihinde bir yazı yollayarak, ABD Yüksek Mahkemesinin, yukarıda sözü edilen 23 Şubat 2012 tarihli kararla ilgili bu başvurunun reddini istemiştir.⁴⁴ 22 sayfalık bu uzun yazıda ABD Başsavcısı, özetle, “*Kaliforniya yasasının, yaklaşık bir yüzyıl önce vuku bulmuş olan siyasal yönden tartışmalı olaylar konusunda kendi geleneksel yetki alanını düzenleyen temelleri aştığını; sigorta poliçelerine ilişkin zaman aşımı süresinin Ermeni soykırımı gerekçesi ile uzatılmasının ABD Hükümetinin dış politikayı idare etme yetki alanına -tesadüfi ve dolaylı olmaktan daha fazla bir müdahale sayılması gerektiğini; en banc yargı kararına göre, Osmanlı İmparatorluğu dönemindeki olayların dünyanın her yanında ateşli biçimde tartışılan bir dış politika konusu olmaya devam ettiğini; Türkiye’nin de bu konuya büyük önem atfettiğini; Kaliforniya Sivil Hukuk Usul Yasasının 354.4. maddesinin dış politika ile doğrudan ilişkisi bulunduğunu ve Hükümetin bu alanda yürüttüğü dış politikaya olumsuz etki yapacağını*” vurgulamıştır. Sözü edilen yazıda, “*ABD Hükümetinin I. Dünya Savaşından sonra ABD vatandaşlarının kimi tazminat taleplerini çözümlmek için girişimlerde bulunduğu, bu bağlamda ABD ile Türkiye arasında tazminat taleplerini sonuca bağlayan Ankara Anlaşmasının yapıldığı, bu Anlaşmaya göre iki Hükümetinin ABD vatandaşlarının taleplerini incelemek için bir Komite oluşturduğu, bu Komitenin yaklaşık 2500 tazminat talebini ele aldığı; daha sonraki müzakerelerde, zarar gördükleri tarihte ABD vatandaşı olmayanların (Osmanlı vatandaşı olanların) tazminat taleplerinin ABD tarafından ileri sürülemeyeceği anlaşıldığı için, bundan vazgeçildiği; Türkiye’nin üzerinde uzlaşılacak tazminatı ödediği ve bu ödeme sonucunda sorunun nihai olarak çözümlenmiş olarak sayılması hususunda anlaşmaya varıldığı*” belirtilmiştir. Başsavcı sonuç olarak, Ermeni davacıların taleplerinin reddini istemiştir.⁴⁵

43 Harut Sassunian, *California Courier*, 4 Temmuz 2012.

44 “Obama asks Supreme Court not to hear genocide-era insurance claims,” (Obama Yüksek Mahkeme’den soykırım dönemine ait sigorta taleplerini görüşmeyi kabul etmemesini istedi) *The Armenian Weekly*, 11 Mayıs 2013.

45 ABD Başsavcısının bu yazısının metnine, internet ortamında şu başlık altında erişilebilir: “In the Supreme Court of the United States: Harry Arzoumanian, et al., petitioners - Münchener Rückversicherung-Gesellschaft: On petition for a writ of certiorari to the United States Court of Appeals for the IX Circuit - Brief for the United States as Amicus Curiae”

ABD Başsavcısının bu davadaki Ermeni taleplerine ağır bir darbe indirdiği düşünülen ayrıntılı mütalaası, Ermenilerin ABD'de açtıkları ve açmak isteyecekleri tazminat davalarının reddi yönünde son derecede önemli bir yargısal emsaldir. Karar, ABD'nin 50 Eyaletine dış politika alanında Federal Hükümetin işlerine karışmama konusunda önemli bir uyarıdır. Bu konuda ilgimizi çeken bir başka husus, yukarıda değinilen **17 Aralık 2013 tarihli AİHM kararına** karşı oy yazısı yazan iki yargıcın, karşı oylarında yukarıda sunulan gelişmeyi görmezden gelmiş olmaları ve gerçek dışı beyanda bulunmalarındır. Bu örnek bazı uluslararası mahkeme yargıçlarının mesleki etik ve hukuk anlayışlarının zayıflığına, adaletlerine güvenilemeyeceğine işaret eder.

2.5. ABD'de Türkiye'ye, Merkez Bankasına Ve Ziraat Bankasına Açılan Davalar

ABD yaşayan Garbis Davoyan ve Hrayr Trabyan; Alex Bakalyan, Harutunyan ve Mahdesyan 29 Temmuz 2010 ile 17 Aralık 2010 tarihlerinde Kaliforniya Bölge Mahkemesi'nde iki dava açarak, **Türkiye Cumhuriyeti Devletinden, Türkiye Ziraat Bankasından ve TC Merkez Bankasından tazminat talebinde bulunmuşlardır.**⁴⁶ Davacılar, Türkiye'nin ve davalı bankaların, uluslararası hukuka, uluslararası anlaşmalara ve Türk hukukuna aykırı olarak haksız kazanç elde ettiğini, insan hakları ihlali yaptığını iddia etmişlerdir.⁴⁷ Her iki dava da kolektif dava olma özelliği taşımaktadır. Bakalyan adına haksız kamulaştırıldığı ileri sürülen mallar karşılığında talep edilen miktar 64 milyon dolar civarındadır. Davacılar, gasp edilen mallarının nakde dönüştürüldüğünü ve dava ettikleri bankaların ABD'de bu sermaye ile ticari faaliyet yaptığını iddia etmişlerdir.

Davacıların bu dava vesilesi ile Türkiye'nin ABD'ye karşı "sert" siyasi tepki vermesini sağlamak ve sorunu bir uluslararası krize dönüştürmek te istemekteydiler; yaratılacak kriz vesilesi ile daha önceki Ermeni terör eylemlerinde görüldüğü gibi, medyanın terör eylemi mağdurlarından ziyade soykırımı savını yeniden manşetlere taşıyacağını düşünmekteydiler. Davacılar, Yahudi kırımını sonucunda Almanya'ya açılan tazminat ve mal iadesi davalarından esinlendiler ve Holokost ile Ermeni tehciri arasında paralellik oluşturma taktiğini izlediler. Türkiye, bu davada yetenekli hukukçular tarafından savunulmuş, ABD usul hukukunun gereklerine uyulmuş, sonunda

46 *Garbis Davoyan, et al., v. Republic of Turkey, et al.*, Case No. CV 10-05636 DMG (SSx), 12 Temmuz 2010. Ayrıca bakınız: Aslan Yavuz Şir, "Diaspora Ermenileri ve ABD Mahkemelerindeki Girişimleri," *Ermeni Araştırmaları*, 2012, No.41, ss. 113-140; Pulat Y. Tacar, "Türkiye'ye Karşı Hukuk Savaşı. Ermeni Asıllı ABD Vatandaşlarının ABD Mahkemelerinde Açtıkları Davalar," *Ermeni Araştırmaları*, 2011, 10. Yıl Özel Sayısı, No. 37-38. / The Armenian Weekly sitesinde 27 Aralık 2010 tarihinde "Dava edeceğiz" başlığı ile yazan *Geren Yeghparian* ABD mahkemelerinin kendileri için çok uygun bir alan olduğunu belirtiyor: <http://www.armenianweekly.com/72010/12/27/yeghparian-we%e2%809911-sue/?utm>

47 *Garbis Davoyan, et al. v. Republic of Turkey, et al.*, Case No. CV 10-05636 DMG (SSx), 12 Temmuz 2010.

ABD Federal yargııcı Dolly M. Gee, 26 Mart 2013 tarihinde bu davaları reddetmiştir. Red kararı ABD’de yaşayan Ermeni diasporası üzerinde bir çok etkisi yaratmıştır.⁴⁸ Ermeni diasporasının sözcüsü Harut Sassounian bu karar konusunda “*yargıcın bu davanın siyasal bir konu olduğu ve yargının değil, yürütme ve yasama erkinin yetki alanına girdiği yolundaki görüşüne katılmadığını, davanın ‘soykırımı’ talebi ile tam olarak bağlantısı bulunmadığını, davanın ‘insanlığa karşı suç’ kavramını da içeren uluslararası hukukun ihlali çerçevesinde açıldığını*” ileri sürmüştür. Bu söylem Ermenilerin gerektiğinde soykırımı savından geri adım atabileceklerinin işaretidir. Bakalyan’ın avukatları 21 Ekim 2013 tarihinde Dokuzuncu Temyiz Mahkemesine başvurarak, yargıcın kararına itiraz etmişler; Bakalyan’ın sahibi olduğunu ileri sürdüğü arazinin halen Adana’da İncirlik üssü olduğunu ve ABD ile Türkiye arasındaki askeri ve ekonomik ikili anlaşma gereğince ABD askeri üssü olarak kullanıldığını vurgulamış, davasını mülkiyet hakkına dayandırma yoluna gitmiştir. Bu dava Aralık 2013’te temyiz aşamasındaydı.

2.6. Birleşmiş Milletler Genel Kuruluna veya Uluslararası Adalet Divanına Başvuru Seçenekleri

Ermenistan Cumhuriyetine danışmanlık yapan bazı uzmanlar, Ermenistan’ın soykırımının tanınması ve bu suça bağlı olarak Türkiye’nin tazminat ödemesi taleplerini Birleşmiş Milletler örgütüne veya Uluslararası Adalet Divanına taşıma önerilerini gündeme getirmektedirler.

2.6.1 Ermenistan’ın Soykırımı Sözleşmesinin VIII. Maddesine dayanarak Birleşmiş Milletlere başvurma seçeneği

Emekli bir Birleşmiş Milletler Örgütü İnsan Hakları bölümü memuru olan Alfred de Zayas Ermenistan’ın Türkiye’ye karşı başvurabileceği uluslararası hukuk yolları konusunda Ermenistan Hükümetine bir rapor sunmuş ve Ermenistan’ını Soykırımı Sözleşmesinin VIII. Maddesine dayanarak, soykırımı fiilinin önlenmesi için Birleşmiş Milletler Örgütüne başvurmasını önermiştir. De Zayas’a göre: “*1948 Soykırımı Sözleşmesinin VIII. maddesi, dünyada bir yerde soykırımı suçu işlendiği kanısı oluşursa, Birleşmiş Milletler Teşkilatının buna müdahale etmesi için Sözleşmeye konulmuş bir hükümdür. Bu nedenle, Ermenistan, Birleşmiş Milletler Örgütüne başvurmalı 1948 Sözleşmesinin VIII maddesinde⁴⁹ yazılı olan ‘soykırımının sona*

48 Harut Sassounian, “Federal Judge wrongfully dismisses lawsuit on Armenian properties in Turkey,” (Federal yargıcı Ermeni malları hakkındaki davayı hatalı şekilde reddetti) *California Courier*, 3 Nisan 2013.

49 Soykırımı Sözleşmesi Madde VIII: “Sözleşmeye Taraf Devletlerden herhangi biri, soykırımı fiillerinin veya üçüncü maddede belirtilen herhangi bir fiilin önlenmesi ve sona erdirilmesi için gerekli gördükleri takdirde, Birleşmiş Milletlerin yetkili organlarından, Birleşmiş Milletler Şart’ına göre harekete geçmesini isteyebilir.”

erdirilmesi”(sonuçlarının ortadan kaldırılması) için uygun görülecek önlemlerin alınmasını istemelidir. De Zayas sonuçların ortadan kaldırılması terimini şöyle yorumluyor: “Sona erdirme terimi sadece suç işleyeni cezalandırmak anlamına gelmez; bu kavram işlenen suçun sonuçlarını da mümkün olduğu ölçüde ortadan kaldırmayı kapsar. Malını yitirenlere tazminat ödenmediği veya malları iade edilmediği sürece Ermeni soykırımı sonuçları ortadan kaldırılmaması bir cürümdür.”

“Dünyada bir yerde soykırımı işlendiği kanısı oluşursa” söylemi, 1948 Soykırımı Sözleşmesinin sözüne ve ruhuna uygun değildir. Halen, dünyada pek çok sivil toplum girişimi, basın, akademisyenler ve siyasetçiler, soykırımı terimini ulu orta kullanıyorlar; çok sayıda ölümlü sonuçlanan hemen her olay soykırımı olarak yaftalanıyor;⁵⁰ “doğa soykırımı, hayvan soykırımı, kültürel soykırım” gibi terimler rahatlıkla - ancak, kabul etmek gerekir ki etkileyici biçimde- sarf ediliyor.

Ancak soykırımı suçunun mevcudiyeti (aslında herhangi bir suçun varlığı) yetkili mahkeme tarafından verilmiş bir kararla saptanmadan kimse soykırım suçlusu ilan edilemez. Yapılırsa, o söylem hukuksal değil, keyfi ve siyasal nitelikli olur. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu gibi, Devletlerin temsilcilerinden oluşan bir forumda, geçerli bir yargı kararına istinat etmeden soykırımı nitelemesi yapılması beklenmez.

İnsanlık tarihi boyunca çok sık büyük haksızlıklar, katliamlar, kırımlar yaşanmıştır. Bugün, birileri Afrika'dan köle ticareti veya Maya uygarlığının İspanyollar tarafından yok edilmesi; Protestanlara uygulanan Huguenot kırımı veya Fransa'da Cathar kırımı gibi trajedilerin soykırımı olduğunu vurgulayarak, bunun sonuçlarının ortadan kaldırılması talebi ile BM Teşkilatına başvurursa, yüzlerce benzer talebi tetiklemiş olacak uluslararası camia kaosa sürüklenecektir. “Pandora'nın Kutusunun açılmasını” hiçbir Devlet kabul etmek istemez. Bununla birlikte, bazı hükümetlerin veya siyasetçilerin, tarihte vuku bulmuş olan ve toplumların belleğine yerleşen trajedileri, halk gruplarını oluşturan bireylerin bilincinde canlı tutmak amacı ile gerek akademik çevrelerde, gerek siyasal ortamlarda, -düşmanlıkları veya nefret kültürünü körükleme pahasına da olsa- geçmişi tek yanlı anma etkinlikleri düzenlemeye devam etmeleri beklenmelidir. **Türkiye, bu alandaki düşünce değiş tokuşuna** Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'nun **“adil bellek”** söylemi ile önemli bir katkıda bulunmuştur. Bu yaklaşımın felsefi temellerine, Fransız filozofu, Paul Ricoeur'ün *“tarih eğer gerçekse, çift taraflı bir gerçekliktir”*⁵¹ görüşünde rastlamaktayız. Bu öneri tarihin tek taraflı algılanmaması gerektiğine de işaret eder.

50 Wiliam A. Schabas, *Genocide in international Law* (New York: Cambridge University Press, 2009), s. 6.

51 Paul Ricoeur, *Zaman ve Anlatı; İki - Tarih ve Anlatı* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2009), s. 21.

Nihayet, günümüzde, dünyanın her bölgesinde medyada, akademik ve siyasal çevrelerde “geçmişle hesaplaşma”⁵² projelerinin pek revaçta olduğuna da dikkat çekmeliyiz. Tarihte vuku bulmuş haksız eylemler, katliamlar veya diğer cürümler konusunda özür dileme adımları atılmakta, sergiler açılmakta, filmler yapılmakta, kitaplar yazılmaktadır. Bu yaklaşımların günümüz insanının etik anlayışını etkilediği biliniyor. Aynı düşünceler Türkiye’de de irdelenmektedir.⁵³

Bu gelişmelere paralel olarak, 1948 Soykırımı Sözleşmesinin ölü doğduğu değerlendirilmesini yapan soykırımı hukuku akademisyenleri ve kimi siyasetçiler, halen dünyanın çeşitli bölgelerinde işlenen ve soykırımı niteliği taşıdığı düşünülen eylemleri yargılama yetkisinin suçun işlendiği ülkenin mahkemesine ya da uzlaşma sağlanırsa bir uluslararası ceza mahkemesine ait bulunduğu kuralının uygulamada yerel mahkemenin ülke yöneticisi olan bazı suçluları yargılamaması ve cezalandırılmaması nedeni ile etkisiz kaldığını vurguluyorlar; bu durumda, hele o ülke Uluslararası Ceza Mahkemesi statüsünü onaylamamış, işlenen cürmün cezasız kalmaması için başka ülkelerin mahkemelerinin devreye sokularak zanlıların yargılanması gerektiği görüşünü savunuyorlar. Yukarıda sözü edilen **Avrupa Birliği Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığın ile Mücadele Yönergesi** bu kaygıların öncelik kazanması nedeni ile devreye sokulmak istenmiştir. Halen Alman ve Belçika Mahkemeleri bazı Afrika ülkelerindeki eylemlerle nedeni ile kimi Afrikalı yöneticileri soykırımı suçu ile yargılamaktadırlar. Münih mahkemesi bir Hirvat subayı yargılamıştır.

Ermeni soykırımı savının Birleşmiş Milletler Genel Kuruluna taşınması önerisine karşı çıkanlar da vardır. Örneğin, Rusya Ermenileri Birliği Uluslararası Hukuk ve Siyasal Bilimler Derneğinin Başkanı olan Ermeni asıllı Rus hukukçusu **Dr. Yuri Barseghov, Ermenistan’ın BM Genel Kuruluna başvurmasının bir sonuç getirmeyeceği görüşünü savunmuştur.** Barshegov’a göre: “*Birleşmiş Milletler Teşkilatı (BM) Ermeni soykırımı konusuna çözüm bulamaz. B.M. Genel Kurulu kararlarına uyulması zorunlu değildir; ayrıca, BM siyasallaşmıştır. ABD, İngiltere gibi ülkeler BM Güvenlik Konseyinde veto yetkilerini kullanarak Türkiye’ye karşı gündeme getirilecek bir yaptırım önleyeceklerdir.*” Ayrıca, “*Ermenistan ve Türkiye Uluslararası Adalet Divanının uyulması zorunlu karar yetkisini tanımadıkları için, UAD’na dava başvurusundan bir sonuç alınamaz.*”

52 Mithat Sancar, *Geçmişle Hesaplaşma - Unutma Kültüründen Hatırlama Kültürüne* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2007).

53 Esra Özyürek (derleyen), *Hatırladıklarıyla ve Unutuklarıyla Türkiye’nin Toplumsal Hafızası* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2001).

2.6.2 Ermenistan'ın Uluslararası Divanı Nezdinde Soykırımı Sözleşmesinin IX. Maddesine Dayanarak Dava Açması Seçeneği⁵⁴

Yukarıda sözü edilen Alfred De Zayas, “*Ermenistan, 1948 Soykırımı Sözleşmesinin IX. maddesine dayanarak UAD nezdinde dava açabileceğini, anılan IX. maddenin Soykırımı Sözleşmesinin yorumu, uygulanması ve yerine getirilmesi konusunda, ayrıca Taraf Devletin soykırımı ya da Sözleşmenin III. maddesinde öngörülen eylemlerden herhangi birine ilişkin sorumluluğu hakkında Taraf Devletler arasında bir ihtilaf bulunduğu takdirde, bu ihtilafın Taraflarından birinin eli ile Uluslararası Adalet Divanına götürülmesini öngördüğünü*” vurgulamıştır.

Yukarıda, Soykırımı Sözleşmesinin VIII. maddesi gereğince BM’e yapılacak başvurudan bir sonuç alınamayacağını belirten Ermeni asıllı Dr. Barseghov, IX. madde gereğince UAD ‘na başvuru yapılmasına sıcak bakmaktadır. Dr.Barseghov’un tezinin temel taşı, 1948 Sözleşmesinin daha önce vuku bulan olaylara da geriye yönelik olarak uygulanacağı görüşüdür. Bu görüşün dayanağı, 1948 Sözleşmesinin Giriş bölümünde kayıtlı bulunan genel saptamadır. Sözleşmenin Giriş bölümünde, “**tarihin her döneminde soykırımı suçu işlendiği**” yazılıdır. Adı geçene göre, “*1948 Sözleşmesinin akdinden önce vuku bulan Ermeni trajedisi de tarihte yaşanmış soykırımı örneklerinden biridir.*”

Ancak, 1948 Sözleşmesinin Hazırlık Konferansında, tarihte vuku bulan hangi olayların soykırımı niteliği taşıdığı konusu görüşülmemiştir. İçi boş olan bu pakete, her isteyenin kendi yorumuna göre - ve yetkili mahkeme kararına dayanmadan- herhangi bir tarihsel olayı sokmağa çalışması, uluslararası camia ve uluslararası hukuk tarafından kabul edilebilecek bir yöntem değildir. Bu yola gidildiği takdirde, tarihte vuku bulmuş binlerce olayın soykırımı olduğunu ileri sürmenin yolu açılır ve uluslararası camia birbirine girer.

Nihayet, **1948 Sözleşmesinin geriye yönelik olarak uygulanamayacağını ileri süren -başta Profesör William Schabas olmak üzere- çok sayıda uzman hukukçu ve akademisyen vardır.**

Ermenistan Soykırımı Sözleşmesinin IX. maddesi uyarınca UAD’na başvurursa, UAD, De Zayas’ın önerdiği biçimde bir taleple karşılaşınca, her şeyden önce, iki veya daha fazla devlet arasında Divan Statüsünün 38.

54 1948 Soykırımı Sözleşmesinin IX. Maddesi: “*Soykırımı veya Sözleşmenin III. Maddesinde sayılan eylemler konusunda Devletin sorumluluğu dahil olmak üzere, Sözleşmenin Tarafları arasında, Sözleşmenin yorumu, uygulanması veya hayata geçirilmesi hakkında - oluşan ihtilaflar, uyuşmazlığa taraf olanlardan biri tarafından Uluslararası Adalet Divanına sunulabilir.*” Bu hüküm, Sözleşme Taraflarından birine, dava açacağı Devlet ile anlaşmadan res’en dava açma hakkını tanımlamaktadır.

maddesine sözü edilen cinsten bir hukuksal uyuşmazlık bulunup bulunmadığını inceleyecektir. Bu maddeye göre -varsa- hukuksal uyuşmazlık uluslararası hukuk kurallarına göre çözüme bağlanır. UAD içtihadına göre: “*uyuşmazlık, bir hukuksal ya da fiili konuda, iki taraf arasında karşıt hukuksal görüşlerin ya da çıkarların çatışması anlamına gelir*”; “*uyuşmazlığın objektif olarak saptanması gerekir*”; “ *taraflardan birinin talebinin öbür tarafça açık olarak reddedildiğinin kanıtlanması icap eder*”.⁵⁵

Ermenistan Cumhuriyetinin, UAD nezdinde dava açmadan önce, iki Devlet arasında hukuksal ihtilaf bulunduğunu resmen kayda geçirmek için Türkiye Cumhuriyetine resmen başvurması, Türkiye'nin hukuksal ihtilafın varlığını kabul eylemesi gerekeceği görüşündeyiz. Bu prosedür, UAD 'na başvurmak için iki devlet tarafından onaylanacak bir dava dilekçesinin ortaklaşa hazırlanması ve onaylanması anlamına gelmez.

Uluslararası Adalet Divanı içtihatlarını incelendiği takdirde, Ermenistan'ın ileri sürebileceği “**1915 olayları ile ilgili olarak, 1948 Sözleşmesinin uygulanması, yerine getirilmesi konusunda Ermenistan ile Türkiye arasında bir hukuksal ihtilafın**” varlığının iddiasının ispatı çok güçtür. Uluslararası Adalet Divanının, hukuksal uzlaşmazlığın varlığı veya yokluğu hakkında eskiden verdiği kararlar, ihtilafın varlığının mahkeme tarafından kabul edilmesin kolay olmadığını göstermektedir. Bu bağlamda, Türkiye, ihtilafın hukuksal değil, siyasal olduğunu belirtebilecektir. Filhakika, 1915 olaylarının soykırımı olduğu ya da sayılmadığı şeklindeki değerlendirme siyasal nitelik taşır. Öte yandan, Ermenistan ile Türkiye arasında İsviçre'de - çok sayıda devlet temsilcisinin tanıklığında- imzalanmış bir protokol vardır. Bu protokol, taraflar arasında mevcut sorunların tespitine yönelik çalışma yapılmasını öngörmektedir. Bugüne kadar yürürlüğe girememesinin başlıca nedeni, Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını işgalden vazgeçmemesidir. Davanın UAD tarafından kabulü için, davayı açanın, somut olarak, “karşı tarafın 1948 Sözleşmesinin hangi hükmünü çiğnemiş ya da hangi yükümlülüğünü yerine getirmemiş” olduğunu açıklaması ve hukuksal ihtilafın varlığını kanıtlaması gerekir. Ermenistan, bu konuda başarı kazanma şansının bulunduğunu görseydi, UAD nezdinde şimdiye kadar çoktan dava girişiminde bulunurdu. Yapamadı ise, hukuksal ve siyasal engelleri fark etmiştir.

2.6.3 Soykırımı Suçlaması Yerine İnsanlığa Karşı Suç Kategorisini Öne Çıkarma Görüşleri

Ermeni soykırımı tezini savunan uzmanlardan **William Schabas** da, Erivan'da 20-21 Nisan 2005 tarihinde yapılan bir toplantıya sunduğu

⁵⁵ *Filistin'deki Mavromatis Şirketi Davası Kararı*, Karar No.2, 1924 CPJI Serie A No.2 S. 11; *Bulgaristan, Macaristan, Romanya arasında akdedilmiş barış anlaşması dosyası*, Danişsal görüş; 1950 Kararları, s.74; *Güney-Batı Afrika UAD Kararı*, 1996 Kararları, s. 615, paragraf 29.

bildiride⁵⁶ soykırımı suç u ile insanlığa karşı suç kavramlarını irdelemiş ve “1948 Soykırımı Sözleşmesinin, Rafael Lemkin’in soykırımı tanımını sulandırdığını, Devletlerin bu Sözleşme ile kendi sınırları dahilinde, kendi uyrukları hakkında, o zamana kadar hiç karşılaşmadıkları bir egemenlik kısıtlaması ile karşı karşıya kaldıklarını ...Nürnberg Mahkemesi insanlığa karşı suçların savaş zamanında olduğu gibi, barış zamanında da işlenebileceğini kabul etseydi, 1948 Sözleşmesine gerek bile kalmamış olacağını...; savaş sonrası dönemde soykırımı kavramı ile insanlığa karşı suç kavramı arasında bir rekabetin mevcut olduğunu...; son zamanlarda kurulan Uluslararası Ceza Mahkemelerinin aldığı kararların 1948 Sözleşmesi tarafından korunan grupların listesini genişlettiğini...; soykırımı suçuna iştirak edenlerin suç u işledikleri zaman soykırım özel kastının (dolus specialis) bulunması koşulunun da artık aranmadığını...; daha da önemlisi zorunlu yer değiştirme eylemlerinde grubu fiziki olarak yok etme niyetinin bulunmasının beklenmediğini” ileri sürmüştür.

Ermenilere danışmanlık yapan **Alfred De Zayas**, aynı konuda şunları söylüyor: “Adına katliam, yerinden etme, toplu mezalim, yok etme, etnik temizlik v.b. ne denirse densin. Soykırımı suçunun cezalandırılması ve mağdurlardan hayatta kalanlara tazminat ödenmesi Sevr Barış Anlaşmasının 230. ve 144. maddelerinde öngörülmüştü... O eylemler bugün soykırımı olarak adlandırılabilir, ayrıca, daha genel bir terim olan insanlığa karşı suçlar çerçevesine de girer...”⁵⁷

Aynı konuda, 22-23 Mart 2013 tarihlerinde Erivan’da yapılan -2015 anmaları hazırlık toplantısında- ilgi çeken önerilerden biri Ermeni Anayasa Mahkemesi Anlaşmalar Dairesi Başkanı **Vladimir Vardanyan**’dan gelmiştir. Vardanyan, “soykırımı terimi üzerinde ısrar etmenin başarısızlıkla sonuçlanacağını bilen bazı uluslararası hukukçuların ve siyasetçilerin değindikleri,”⁵⁸ “1915 olayları için soykırımı kavramında ısrar etmek yerine, insanlığa karşı suç kavramını” yeğlemek seçeneğini - dolaylı olarak gündeme getirmiştir. Vardanyan, “-insanlığa karşı suç teriminin- ilk olarak 25 Mayıs 1915 tarihinde, Britanya, Fransa ve Rusya’nın İstanbul’daki temsilcileri tarafından yayımlanan bildiride Türk yetkililerinin Ermeni katliamından sorumlu tutulacakları bağlamında dile getirildiğini” söylemiş, “II. Dünya Savaşından sonra Nürnberg Mahkemesinin Nazileri soykırımı ile değil, insanlığa karşı suç işlemekle mahkûm eylediğini” vurgulamıştır. Adı geçen, “Ermeni

56 William A. Schabas, sözü edilen bildirinin başlığı şuydu: “The Odious Scourge; Evolving Interpretations of the Crime of Genocide” (Nefret edilesi felaket; soykırımı kavramına ilişkin yorumlarda gelişme).

57 Alfred de Zayas, “Memorandum to the European Armenian Federation for Justice and Democracy on the Genocide Against the Armenians 1915-1923 and the Application of the 1948 Genocide Convention,” Beyrut Ermeni Üniversitesi yayını, 2003, s. 26.

58 William Schabas, “Crimes against Humanity as a Paradigm of International Atrocity Crimes,” *Middle East Critique*, Vol.20, No. 3, Fall 2011, ss. 253-269; de Zayas, “Memorandum to the European Armenian Federation...”.

Cumhuriyetinin bir ‘daimi kurum’ oluşturarak, uluslararası mahkemelerde Türkiye’ye karşı ileri sürülecek soykırımı taleplerinin hukuksal çerçevesini araştırmasını ve geliştirmesini “ istemiştir.

Vardanyan bu önerisinde soykırımı teriminden açıkça vazgeçmemekle birlikte, insanlığa karşı suç kavramını, araştırılması gereken alternatif bir uluslararası ceza hukuku ögesi olarak gündeme getirmiş oluyor. Bu bağlamda, uluslararası hukukta terminoloji kargaşası bulunduğu, soykırımı suçunun genel anlamda insanlığa karşı suçlardan biri sayıldığına da altını çizmeliyiz.⁵⁹

Ancak, bu konuda gerek De Zayas, gerek Schabas’ın göz ardı ettikleri önemli öğeler var. Şöyle: Uluslararası Ceza Mahkemesini oluşturan Roma Statüsü, Soykırımı suçu ile İnsanlığa karşı suçunu birbirinden ayırmış ve bu farkı vurgulamak amacı ile İnsanlığa Karşı Suç hakkında ayrıntılı ve ayrı bir tanım yapmıştır. Uluslararası Adalet Divanı, Bosna-Sırbistan davası kararında “*insanları sırf (ırksal, dinsel, etnik) bir gruba mensup olduğu gerekçesi ile yok etme özel kastının hiç bir kuşkuyla meydan vermeyecek şekilde kanıtlanmış olmasını, soykırımı suçunun varlığı için olmazsa olmaz koşul*“ saymıştır. Divan soykırımı saydığı Srebrenitsa katliamı dışında Bosna’da vuku bulan katliamları ve diğer insanlık dışı eylemlerin İnsanlığa karşı suç kategorisinde sayılabileceğini ima etmiş, ancak o alanda karar vermeğe yetkili olmadığını vurgulamıştır. UAD kararı Schabas’ın görüşlerini desteklememektedir. Öte yandan, ülke içinde zorunlu yer değiştirme eyleminde, insanları sırf belirli bir gruba mensup buldukları için yok etme kastı bulunmaz ise, o eylem soykırımı suçu çerçevesi dışına çıkar ve başka kategori suçlardan sayılır; ya da ABD’de İkinci Dünya Savaşında Japon asıllı veya uyruklu olanların enterne edilmesinde görüldüğü gibi -savaş koşulları nedeni ile- suç sayılmayabilir. Soykırımı suçu ile insanlığa karşı suç kavramlarını birbirine karıştıran mantığa İsviçre Federal Mahkemesinin Doğu Perinçek davasında verdiği kararda da rastlamaktayız.⁶⁰

59 Savaş Suçlarına ve İnsanlığa Karşı Suçlara Geriye Doğru Yürütülmeme İstisnası Tanınmaması Hakkında Sözleşme (*Convention on the Non-Applicability of Statutory Limitations to War Crimes and Crimes against Humanity*). 26.11.1968 - Yürürlüğe Giriş Tarihi: 11.11.1970. Bu Sözleşmede soykırımı suçu, insanlığa karşı suç kapsamına girmektedir.

Madde 1: Aşağıdaki savaş suçlarına, işlenme tarihleri ne olursa olsun zaman aşımı istisnası tanınmaz:

8 Ağustos 1945 tarihli Nürnberg Uluslararası Askeri Mahkemesi Senedinde tanımlanan ve Birleşmiş Milletler Teşkilatı Genel Kurulunun 13 Şubat 1946 tarihli 95 (1) sayılı kararı ve 11 Aralık 1946 tarihli kararları ile teyit olunan, özellikle 12 Ağustos 1949 tarihli, savaş suçlarından korunmaya ilişkin Cenevre Sözleşmesinde sayılan “ağır ihlalle” çerçevesine giren suçlar

Aşağıda yazılı eylemler yapıldıkları ülkelerde yerel yasanın ihlali sayılmasa bile, barış zamanında ya da Savaş sırasında işlenmiş olan, 8 Ağustos 1945 tarihli Nürnberg Askeri Mahkemesi Senedinde tanımlanan ve Birleşmiş Milletler Genel Kurulunun (yukarıdaki fıkrada sayılan kararları ile teyit olunan) ,silah gücüyle veya işgal sonucunda yerinden atılma eylemleri veya “apartheid” politikası sonucunda vuku bulan eylemler veya 1948 tarihli Soykırımın Önlenmesi ve Engellenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesinde tanımlandığı şekilde soykırımı eylemleri

60 Tacar, *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinde...*, ss. 96-100.

2.6.4 Uluslararası Adalet Divanından Ermeni Soykırımı Hakkında Danışsal Görüş İstensin Önerisi

Ermenilerinin danışmanlarından Alfred de Zayas, Ermenistan'ın, UAD'dan danışsal görüş talep etme mekanizmasını harekete geçirmesini “*BM Anayasasının 96. maddesi gereğince Güvenlik Konseyi veya Genel Kurul'un 1948 Soykırımı Sözleşmesinin, 1915-1923 Ermeni Soykırımına tatbiki konusunda ve/veya 'Türk devletinin Ermeni toprakları, malları ve kültürel mirasını elinde bulundurmaya devam etmesinin hukuksal sonuçları hakkında ve/veya "Ermeni Soykırımından kurtulanların ardullarına Türk Devletinin tazminat ödemesi" konusunda Uluslararası Adalet Divanından danışsal görüş istemesini*” önermiştir. Devletler, UAD'den danışsal görüş talep edemezler; olsa olsa BM Genel Kurulunun veya Güvenlik Konseyinin böyle bir danışsal görüş talep etmesini tetikleyecek girişimleri yaparlar. Yukarıda da belirtildiği gibi, bu konuda BM Genel Kurulu nezdinde yapılacak bir girişimin başarı şansının bulunmadığını Ermeni asıllı hukukçular da biliyorlar; en ufak bir başarı şansı bulunsaydı ya da konjonktür elverişli olsaydı, Ermenistan devleti veya onu destekleyenler, şimdiye kadar çoktan bu alanda bir inisiyatif alırlardı.

2.6.5 Devletin Haksız Fiil İle Verdiği Zarar Konusundaki Sorumluluğu İlkesi Gereğince Türkiye'den Tazminat İstensin Önerisi

Türkiye'den tazminat talebini özendiren hukukçular, Devletin sorumluluğu ardıl Devlete sirayet eder görüşünden hareketle, “*eski Hükümetin ihlalleri nedeni ile doğan talepler konusunda, daha sonra görev alan Hükümetlerin sorumluluğunun devam ettiğini, bunun özellikle soykırımı suçu işlenmiş olması durumunda geçerli olduğunu*” belirtiyorlar. Bu ilkeye göre, Federal Alman Cumhuriyeti Üçüncü Reich'in işlediği tüm suçlarla ilgili tazmin sorumluluğunu üstlenmiştir.

“Devlete ait Mallara, Arşivlere ve Borçlara İlişkin Ardıl Devletin Sorumluluğu” Hakkındaki 8 Nisan 1983 Tarihli Viyana Sözleşmesinin 36. maddesi de ardıl Devletin sorumluluğunun, Hükümet değişiminden etkilemeyeceğini âmidir. “Benzer şekilde, Osmanlı Sultanlığının ve daha sonra Mustafa Kemal rejiminin haksız bir şekilde el koyduğu Ermeni mallarına ilişkin talepler yok sayılamaz. Ardıl Devlet kendisinden önceki Devletin ve Hükümetin yaptığı ihlallerden sorumlu olmağa devam eder. Bu ilke Lighthouse Hakemliği davasında Uluslararası Hakem Mahkemesi tarafından da açıklanmıştır. O davada, Fransa, Özerk Girit yönetiminin ihlallerinden Yunanistan'ın sorumlu olduğunu ileri sürmüştü.”⁶¹

61 de Zayas, “Memorandum to the European Armenian Federation...”, s. 62.

Ermenilere danışsal görüş veren uzmanlar, bir Devletin uluslararası eyleminin oluşturduğu zararı tazmin etmekle yükümlü olduğunu belirterek, uluslararası camianın bir uluslararası cürüm sonucu ortaya çıkan durumu hukuken kabul etmemesini; hukuka aykırı durumun devamını sağlayarak, suç işleyene destek olunmamasını ve yükümlülüklerin yerine getirilmesini talep ediyorlar. Tezlerini dayandırmak istedikleri uluslararası hukuk metni, **Uluslararası Hukuk Komisyonunun**, 2001 yılında, 53. oturumunda kabul ettiği **Uluslararası Haksız Fiillerin Oluşturduğu Zararlar Hakkındaki Sorumluluk Konusunda bir Anlaşma** taslağıdır. Bu taslak henüz Anlaşma haline dönüşmemiştir. Hukukun genel ilkelerine göre, haksız fiil ile bir başkasına zarar veren bunu tazmin etmekle mükellef olduğu doğrudur. Ermeniler, Osmanlı Devleti döneminde Osmanlı Ermenilerine yapılan haksız fiillerle verilen zararların tazmini konusunda, Osmanlı Devletinin ardılı olan Türkiye Cumhuriyetinin sorumluluğu bulunduğunu ileri sürüyorlar. Ancak, okumak istemedikleri başka kurallar da var: sözü edilen Anlaşma taslağının 55.maddesine göre, **ihtilafli konuda yapılmış bir özel anlaşma (lex specialis) var ise, -yani uyumsuzluk veya ika olunan zarar bir özel anlaşma ile çözüme bağlanmış ise- bu özel anlaşma Devletin tazmin yükümlülüğüne ilişkin genel ilkenin önüne geçer.**

Türkiye'nin Rusya ve Ermenistan ile akdettiği Moskova ve Kars Anlaşmaları, Fransa ile yaptığı Ankara Anlaşması, Lozan Anlaşması ve ABD ile akdettiği 24 Aralık 1923 Tazminat Anlaşması bunları yapan Devletler açısından, Devletin sorumluluğu konusunu nihai olarak çözüme bağlayan önde gelimli özel anlaşmalardır⁶² (Esasen Bu nedenledir ki Ermeni yorumcular ve destekçileri yukarıda saydığımız özel anlaşmaları yok saydırmak istiyorlar

2.6.6 Soykırımı Ve Etnik Temizlik Kurbanlarının Hakları Ve Al Kassawneh Raporu Çerçevesinde Girişim Yapılsın Önerisi

Alfred De Zayas'a göre; *“etnik temizlik ve soykırımı kurbanlarının hakları zaman aşımıyla kaybolmaz.”* *“Bu haklar, Özel Raportör olarak atanan Awn Shawkat Al Khassawneh tarafından yazılıp BM İnsan Hakları Komisyonu Alt Komitesine sunulan ECN.4/Sub.1/1997/23, Ek II rumuzlu raporda ve o rapora ekli Bildirge taslağında kayıtlıdır. Bu haklar -özetle- şunlardır: a) Kurbanların evlerine geri dönme ve mallarını geri alma hakkı; b) İade veya telafi sağlama hakkı.”* Raporun ekinde bulunan Bildirge taslağında halkların zorunlu göçe tabi tutulmasının hukuka aykırı olduğu da belirtilmiştir. Ancak, yukarıda sözü edilen savaş sonrası anlaşmaları bu alanlarda hukuken geçerli çözümler

62 Pulat Tacar ve Maxime Gaun, “State Identity, Continuity and Responsibility, the Republic of Turkey and the Armenian Genocide - A Reply to Vahagn Avedian,” (Devlet Kimliği, Süreklilik ve Sorumluluk, Türkiye Cumhuriyeti ve Ermeni Soykırımı - Vahan Avedyan'a Cevap) *European Journal of International Law*, Volume 21, No.3, Ağustos 2012, s. 834.

getirmiştir. Yukarıda değinildiği gibi, Ermenilerin sözcülüğüne soyunan danışman, bu meşru Anlaşmaları yok saydırmak peşindedir. İsteddiği Sevr düzenine geri dönülmesidir.

2.6.7 UAD'nın, Uluslararası Camiayı Ermeni Soykırımının Sonuçlarını Tanımamaya Davet Etmesi Sağlansın Görüşü

Alfred De Zayas'a göre “*UAD Devletleri, uluslararası hukuku ihlal eden eylemleri, özellikle soykırımının, doğrudan veya dolaylı sonuçlarını tanımamaya davet etmelidir. Bu bağlamda, zorunlu ahali transferinin hukuka aykırı olduğu konusundaki Al Khasawneh Bildirisinin 10. maddesine atıfta bulunulması yararlı olur. Bildirinin bu maddesi, bir bütün olarak uluslararası camianın ve bireysel devletlerin aşağıdaki hususlara uymak zorunda olduklarını belirtilmekte; a) Bu gibi eylemler ile oluşturulmuş durumları yasal olarak kabul etmemek; b) devam eden durumlarda eylemin derhal sona ermesini sağlamak; c) bu eylemi yapan Devlete tüm desteği durdurmak vecibesini vurgulamaktadır*” “*Uluslararası camia, Osmanlı İmparatorluğu tarafından yapmış olan soykırımının finansal ve toprakla ilgili sonuçlarını kabul etmeme yükümlülüğü altındadır; Ermeni halkı kültürel mirasının kendisine ve Ermeni Patrikhanesine iadesini isteme hakkına sahiptir; ayrıca soykırımı kurbanlarına uygun bir tazminat ödenmesi gerekir. Bu amaçla bir Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği tarafından idare edilecek bir uluslararası fon oluşturulmalıdır.*”

Yukarıda da belirtildiği gibi konunun UAD'na taşınması ve oradan karar çıkartılması önerileri günün gerçeklerine uymamaktadır. Osmanlı Ermenilerinin 1915 -1916 yıllarında uğradıkları kayıplar için bir yüzyıl sonra uluslararası fon oluşturulması teklifinin, günümüz gerçeklerine ve koşullarına uygun olup olmadığı hakkında yorum yapmayı bile gereksiz bulmaktayız.

3. 2015 YILINDA YAPILMASI PLANLANAN DİĞER ANMA FAALİYETLERİNİN HALKLA İLİŞKİ VEÇHESİ

Ermenistan Cumhuriyeti ve diasporadaki Ermeniler 2015 “Ermeni soykırımının yüzüncü yıldönümü” anısına yukarıda belirtilenler dışında, yoğun halkla ilişki faaliyeti yapacaklardır. Bu etkinlikler arasında, bilimsel konferanslar düzenlenmesi, konserler organize edilmesi, dokümanter veya konulu filmler yaptırılması, sergiler hazırlanması, 24 Nisan 2015 tarihinde Ermenistan'da ve dünyanın başka ülkelerinde geniş katılımlı törenler yürüyüşler düzenlenmesi, bir Ermeni orkestrası oluşturularak dünyanın çeşitli ülkelerinde konserler verdirilmesi, gazetecilere makale ve haber yazdırılması

ve benzeri organizasyonlar sayılabilir. Bu faaliyet çerçevesinde Türkiye'yi ve Türkleri karalamağa yönelik olanlar hiç kuşkusuz propaganda başlığı altında değerlendirilmelidir. **Propaganda:** “Sürekli, tek taraflı, icabında hiç doğruluğu bulunmayan sav ya da görüşü ileri sürme sürecidir. Propagandanın amacı, ideolojik, dinsel ve politik amaçlarla, belirli kişi ve grupların tutumunu kontrol altında tutmak ve yönlendirmektir...”⁶³ Ermeni tarafının 2015

24 Nisan 2015 tarihinde Ermenistan'da ve dünyanın başka ülkelerinde geniş katımlı törenler yürüyüşler düzenlenmesi, bir Ermeni orkestrası oluşturularak dünyanın çeşitli ülkelerinde konserler verdirilmesi, gazetecilere makale ve haber yazdırılması ve benzeri organizasyonlar sayılabilir. Bu faaliyet çerçevesinde Türkiye'yi ve Türkleri karalamağa yönelik olanlar hiç kuşkusuz propaganda başlığı altında değerlendirilmelidir.

anmalarında din kartını kullanacağı ortaya çıkmıştır. Zira planladıkları etkinlikler arasında Dünya Kiliseler Konseyinin (World Council of Churches - WCC)⁶⁴ 24 Nisan 2015 tarihinde Cenevre'de düzenlemeyi öngördüğü sempozyum ile Cenevre Katedralinde 24 Nisan 2015 tarihinde “1915 soykırımında hayatlarını yitiren Ermeniler anısına” yapacağını açıkladığı dinsel ayin de bulunuyor. Bu ayine 110 ülkeden 345 kilise temsilcisinin katılması beklenmekteymiş. Papanın da Ermeni soykırımını tanıdığını açıklamış bulunması, soykırımı anma törenlerine Hristiyan kiliselerinin aktif olarak katılmayı öngördüklerini göstermektedir. Bu vesilenin çeşitli Hristiyan kiliseleri arasında dayanışma vesilesi olması öngörülmektedir. Esasen Ermeni kaynakları kendilerine en tutarlı desteğin Hristiyanlık dünyasından geldiğini saklamıyorlar. Atılacak bu adım siyasal ve hukuksal niteliği bulunan tarihsel

açıdan tartışmalı bir konuda Ermeni görüşüne evrensel düzeyde dinsel destek sağlamaya yöneliktir ve Doğu Hristiyanlığının yok edilmesi tezini ortaya atanların⁶⁵ yeni bir hamlesi olarak nitelendirilebilir.

Günümüzde Hristiyan âleminin, batılı düşünürlerin, akademisyenlerin ve medyanın (hatta Yakın Doğu'da batılı kaynakların etkisinde kalan toplumların), 1915 tehcirini soykırımı, kırım, katliam olarak değerlendirdikleri, bunun o toplumların ortak belleğine eğitim programları, ulusal (resmi) tarih yazımları ve medya vasıtası ile sistematik biçimde yerleştirildiği bir gerçektir. Oluşturulmuş bu kanıların, günümüzdeki

63 Tanıtım, halkla ilişkiler, reklam, lobicilik ve propaganda kavramları arasındaki farklar için bakınız: Pulat Tacar, *İmge Düzeltilmesine Yönelik Tanıtım Çalışması Konusunda bir Kavramlaştırma ve Yöntem Arayışı* - Prof. Dr.Nedret Kuran Burçoğlu'na armağan kitabı, ss. 195-214.

64 Arthur Hagopian, “WCC to mark centennial of the Armenian genocide,” 27.01.2014.

65 Jean-Pierre Valognes, *Vie et mort des chrétiens d'Orient* (Fayard, 1994) (Doğu Hristiyanlarının Hayatı ve Ölümü). 974 sayfalık bu kitabın 450-501 sayfaları Ermenilere ayrılmıştır. Ayrıca bakınız: Youssef Courbage ve Philippe Fargues, *Chrétiens et Juifs dans l'Islam arabe et turc* (Arap ve Türk Dünyasında Hristiyanlar ve Türkler) (Fayard, 1992). Bu kitabın 191-247 sayfaları Türkiye'de Hristiyanlığın yok olmasını ele almaktadır.

gelişmelerle desteklemek ve beslemek amacıyla, Türkiye'deki Hristiyanların sayısındaki azalmalar, AİHM kararları, Hrant Dink cinayeti gibi olaylar her vesile ile günemde tutulacaktır. Bu kampanyaların nasıl karşılanacağı konusu profesyonel halkla ilişki uzmanları tarafından tesbit edilmeli, hangi gerekçe ve söylemlerin daha fazla ikna edici olabileceği hakkında karar vericilere danişsal görüş iletilmelidir.

SONUÇ

Ermenilerin 2015 Münasebeti ile Yapacakları Girişimlerin Hukuksal ve Siyasal Yanları

Ermeni diasporası ve Ermenistan Cumhuriyeti temsilcileri 1915 yılı tehcirinin yüzüncü yılına rastlayan 2015 yılında Türkiye'nin, ABD'den ve Avrupa Birliğinden gelecek baskılar sonucunda Ermeni soykırımını tanıyacağı ve -sembolik de olsa- bir tazminat ödeyeceği beklentisi içindeydiler. Son birkaç yıldır yaşanan yukarıda özetlediğimiz gelişmeler, özetle Fransız Anayasa Konseyinin Fransa'da Ermeni soykırımını yadsıyanları mahkûm etmeyi öngören yasayı iptal etmesi, Ermenilerin ABD'de açtıkları sigorta davalarının kaybedilmesi ve Ermeni Kaliforniya Medeni Kanun Usul Yasasının (Ermeniler tarafından tadili sağlanan Ermeni soykırımına yollama yapan maddesinin) ABD anayasasına uygun olmadığına ABD en üst mahkemesi tarafından karara bağlanması, ABD'de Türkiye Cumhuriyeti ile Merkez Bankası ve Ziraat Bankası aleyhine açtıkları davanın reddi ve temyiz aşamasından da umut ışığı görünmemesi, AB Adalet Divanının Avrupa Parlamentosu kararının siyasal nitelikli olduğu ve Türkiye'nin AB üyelik müzakere kararını etkileyemeyeceği kararı, nihayet AİHM'nin Perinçek-İsviçre davasında Doğu Perinçek'i mahkûm eden Lozan Mahkemesi kararının ifade özgürlüğüne aykırı bularak İsviçre'yi 17 Aralık 2013'te mahkûm etmesi, Ermeniler üzerinde şok etkisi yaratmıştır. Yıllardır oluşturmaya çalıştıkları ve sağlamlığına kendilerini inandırdıkları kaleler tek tek çökmektedir. Soykırımı dogmasını kimliklerinin temel harcı haline getirenler üzerinde bu "yeni felaketin" neden olduğu düş kırıklığının sonuçlarının ortadan kalkması uzun zaman alacaktır. Bu bağlamda Ermeniler için AİHM Büyük Dairesi'nin vereceği karar kritik bir öneme sahip olacaktır. Hatırlayacağımız gibi Ermeni tarafı siyasal tazyik ile AİHM II. Dairesi kararının AİHM Büyük Dairesi'ne taşınması için İsviçre Hükümeti nezdinde yoğun girişimler yapmıştı.⁶⁶ Benzer

66 Örneğin, 21 Ocak 2014 tarihinde, AFAJA (Ermeni Hukukçular ve Avukatlar Fransız Derneği) Başkanı Alexandre Kuyumcuyan imzası ile Paris'teki İsviçre Büyükelçisine, Hükümetine yollanmak üzere 12 sayfalık bir muhtura vermiştir. Bu muhturada İsviçre Hükümetinin AİHM II. Dairesi kararını AİHM Dava Daireleri Kuruluna taşınması istenmekte, aksi halde, İsviçre'nin Ermenistan ile Türkiye arasındaki yakınlaşma sırasında sergilediği tarafsızlığı kaybetmiş sayılacağı ve Yukarı Karabağ konusunda oynamak istediği arabuculuk rolüne ilişkin güvenilirliğini kaybedebileceği tehdidi savrulmaktadır.

yoğun girişimleri Büyük Daire'ye yönelik olarak AİHM'e de yapmakta olduklarını söylemek mümkündür.

Batı dünyasında Ermenileri tamamen veya kısmen destekleyenler, bu durumun farkındalar ve Ermenileri sakinleştirmek, acılarını biraz olsun azaltmak için sembolik adımlar atmak ve ödünler vermek isteyeceklerdir. **AİHM kararına olumlu oy vermekle birlikte yorum yazan Başkan Raimondi ile üye Sajo'nun karara yazdıkları oy açıklaması bunun en bariz örneğidir.**⁶⁷ 2015 anma faaliyetleri çerçevesinde benzer söylemlerle karşılaşılmaması büyük bir olasılıktır.

Ermenilerin hukuksal girişimlerinin hemen hepsi, hukuksal gerekçelerle geçersiz kılınabilecektir. Ermenistan'ın 1948 Sözleşmesinin IX. maddesine dayanarak, Türkiye'nin anılan Sözleşmeyi yalnız uyguladığı ve yorumladığı gerekçesi ile yapacağı bir başvurunun ise Birleşmiş Milletler Genel Kurulunda olumlu sonuç veremeyeceğini söyleyebiliriz.

Türkiyenin Ermeni soykırımını tanıyan ülkelerin parlamento kararlarına karşı 1948 Sözleşmesinin yalnız yorumlandığını ileri sürerek Uluslararası Adalet Divanına başvurmasının, o ulusal parlamento veya eyalet meclislerinin kararlarını geri alınması sonucunu vermeyeceğini düşünüyoruz. UAD taraf ülkelerin yasama meclislerinin kararlarını veya yasalarını değiştirmeleri konusunda hüküm vermez.

Sorunun Türkiye tarafından Uluslararası Tahkim Mahkemesine taşınması yolundaki önerilerinin uygulamaya geçirilmesi Türkiye'nin beklediği sonucu sağlamayacaktır. Bir uluslararası ceza hukuk konusu olan soykırımı suçlamasının özel hukuk alanında yetkili olan hakem mahkemesine

⁶⁷ Örneğin 17 Aralık 2013 tarihli AİHM kararına olumlu oy vermekle birlikte karara yorum yazan yargıçlar (İtalyan Başkan Raimondi ve Macar Sajo) şu hususları belirtmişlerdir: “Bir halkın bir hükümetin emri ile yok edilmesi her zaman özel ilgi gösterilmesini gerektirir ve bize özel yükümlülükler doğurur. 1915-1917 arasında Ermeni halkı tasavvur edilemeyecek yoğunlukta acılara maruz kalmıştır. Bu dram Metz Yegern 'i (Büyük Cürüm'ü) izleyen beşinci kuşak üzerinde bile, özellikle geçmişte yaşanan haksızlıklar ve acılar tam olarak tanınmadıkları ve onarılmadıkları için kalıcı etkiler yapmıştır. Belki, Ermeni toplumunun pek çok üyesi, yargıçların çoğunluğunun verdiği bu karar karşısında kendilerini terkedilmiş ve ihanete uğramış hissedeceklerdir. Belki, kararı veren çoğunluğun yeniden kendileri hakkında geçmişte Ermeni toplumlarının uğradıkları felaketler muvacehesinde hak ettikleri anlayış ve saygıyı göstermedikleri sonucuna varacaklardır. Biz bu tepkinin gösterileceğini bilerek beyanda bulunuyoruz. Pek çok Ermeni, Büyük Cürüm'ün tanınmış olması için bunun koşulsuz olarak soykırımı olarak nitelenmesinin gerektiğini düşünüyorlar. Bununla birlikte ve haklı olarak, tarihsel gerçeğin hukuk ve mahkemeler tarafından saptanamayacağı kabul görmektedir. Bu durum yargıçların tarihsel sorumlulukları saptamalarını engellemez. Yargıç bunu yaparken, tarihe göz atmak durumundadır. Şuna inanıyoruz ki, söz konusu döneme ve o dönemin öncesine (özellikle Hamidiye Alaylarının katliamına) bakıldığı zaman, Osmanlı yurttaşı yüzbinlerce Ermeninin (tahminler 600.000 ila 1.500.000 arasında değişiyor) ölümüne ve eziyet çekmesine neden olan ve Ermenilerin ayrı bir toplum olarak yok edilmesine yönelik bir Devlet politikasının varlığı ortaya çıkar. Bu olayları tetikleyen özel etlenlerin varlığının tartışılmalı olduğu doğrudur. Gene de etlenler, Devletin bu konuda eylem yapması veya eylemsiz (seyirci) kalmasını haklı kılmaz; bu da çocukların ve masumların ölümü ile sonuçlanan korkunç trajedinin kökeninde yatan husustur. İşte burada hukuk, moral gerçek (the moral truth) ve tarih karşı karşıya gelmektedir. Raphael Lemkin'in jenosid sözcüğünü (Axis Rule in Occupied Europe 1944) yaratırken, 1915 katliamlarını ve sürgünlerini göz önünde tuttuğunu biliyoruz. O olayları tanımlanırken, bu terimin günlük konuşma lisanında kullanılması uygundur ve cezalandırılmaz. Dink kararını böyle okumaktayız. (17 Aralık 2013 tarihli AİHM kararı ss. 55-56)

taşınmasına önyak olmak, 1948 Soykırımı Sözleşmesinin en önemli kurallarından biri olan yetkili mahkeme hükmünü zedelemek anlamına gelecektir. Bunu Ermeni tarafı ve onu destekleyenler istiyor; zira önlerindeki en önemli engel 1948 Soykırımı Sözleşmesinin yetkili mahkemeye ilişkin hükmüdür. İncelendiği takdirde Ermenilerin ve kendilerini destekleyen hukukçuların mezkûr kurala hiç değinmediklerini görürüz.

Ermenilerin, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu veya Güvenlik Konseyi aracılığı ile yapabilecekleri siyasal nitelikli girişimlerden bekledikleri sonucu alamayacakları Ermeni hukukçular tarafından bile teslim edilmektedir. Bu durumda, Ermeni tarafı bu yola başvurursa, amacının sonuç alamayacağını bile bile sorunu gündeme taşımak ve bundan propaganda amacıyla yararlanmak olacağı söylenebilir. O ortamda kendilerine gereken yanıtlar verilecektir.

Öte yandan, yukarıda da belirtildiği gibi, Ermeniler 1915 olaylarının “insanlığa karşı suç olduğu” görüşünü öne çıkarmayı deneyebilirler; ancak bu sapma, Ermenilerin onyıllardır sarıldıkları ve “tartışılması bile yapılamayacak gerçek” saydıkları Ermeni soykırımı dogmasından geri adım atmak olarak algılanacağı için, bu konuda öne çıkarak “günah işlemeyi” kabul eden gönüllü yok gibidir. Gene de bazı hukukçular, “soykırımı suçlamasından” “insanlığa karşı suç” kategorisine dönmenin, soykırımı tezinden vazgeçmek olarak değerlendirilemeyeceğini, zira soykırımının da insanlığa karşı suçlar geniş başlığı içinde yer aldığı yanıtını vereceklerdir.

Uzlaşmazlığın Halkla İlişki Yanı

Yukarıda da sunulduğu gibi bu alanda propaganda faaliyetleri ve halkla ilişkiler çalışmaları yoluyla kamuoyunu etkilemek için Türkiye'ye karşı saldırı ve karalama adımları atılacaktır. Dünyanın çeşitli ülkelerinde, Türkiye'yi karalama kampanyasına katılmaya hazır durumda bekleyen çok sayıda grup bulunmaktadır. Ermeniler, aşağıda belirtileceği gibi, Dünya Kiliseler Birliği gibi kuruluşları harekete geçirerek, kampanyalarına dinsel boyut katma peşindedirler. Bu girişimlere, hükümet, akademi ve diğer sivil toplum örgütleri olarak verilecek yanıtlar konusunda şimdiden düşünce hazırlığı yapmak gerekir.

Ermeniler, 1915 olaylarında yaşadıkları kayıpları soykırımı veya büyük felaket olarak tanımlamağa devam edeceklerdir; bu görüşlerini o trajik gelişmelerin soykırımı sayılamayacağı yolundaki karşı gerekçeler nedeni ile değiştirmeleri beklenemez; Ermenilere bu güne kadar destek vermiş olanlar ile sempatanları da kanılarını büyük bir olasılıkla görüşlerinden

vazgeçmeyeceklerdir. Zira Oscar Wilde'ın dediği gibi “**İnanmak istemeyeni hiç bir mantık inandıramaz.**”

Bu durumda soykırımı suçlaması ile karşılaşan bir toplum ithamları nasıl karşılayacaktır?

Kanımızca bu aşamada sorun bir halkla ilişki uzmanlığı meselesidir. Türkiye'nin bu alanda istinad etmesi gereken temeller, soykırımı hukuku yanında, çağdaş toplumların temelini teşkil eden değerlerdir.

Bir eylemin veya cürümün soykırımı olup olmadığına ilişkin söylemlere, hukukun üstünlüğü, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinde öngörülen hak ve özgürlüklere saygı meyanında düşüncüyü ifade özgürlüğü, tarihsel araştırmalara özgürlük, tarih yazımının sansürlenmemesi gerektiği gibi öğelerin ışığında yaklaşılmalıdır.

Uluslararası akademisyenler ve entellektüel çevreler düşünceye ve tarihsel araştırmalara özgürlük normuna öncelik tanıyorlar. “Tarihe Özgürlük” (*Blois Girişimi*) 2005 yılından beri, teşrii gücün, geçmişi suçlaması eğilimi ile mücadele etmektedir; zira bu eğilim, tarih araştırmalarını önüne gittikçe artan şekilde engel çıkarmaktadır. **Tarih güncel olayların tutsağı olmamalıdır; birbiri ile yarış eden belleklerin dikte ettiği şekilde yazılmamalıdır.** Özgür bir Devlette, siyasal otorite tarihsel gerçeği saptayamamalı ve cezalandırma tehdidi ile tarihçinin özgürlüğünü kısıtlamamalıdır; bilimin önü dogma dokunulmazlığı ile tıkanmamalıdır. 17 Aralık 2013 tarihli AİHM kararı uluslararası insan hakları hukukunun önceliğinin de farksız olduğunu kanıtlamıştır. Bu nedenle, kollektif belleği sürdürme görevine sahip çıkılmakla birlikte, bu konuda seçici değil adil davranılması istenmelidir. **Başbakan Sayın Ahmet Davutoğlu'nun adil hafıza çağrısının** ardında bu kaygı bulunmaktadır. Varılacak sonucu önceden saptanmış bir bellek ödevini yerine getirme kavramı yerine, “bellek çalışması düşüncesinin ikamesi savunulmalıdır.⁶⁸ İnsanları büyük acılara sürükleyen, toplumların zihnine yerleşen savaş, ayaklanma, tehcir veya kırım gibi acı olayların izleri bugünden

68 “Lois mémorielles: Le Rapport Accoyer et la position de Robert Badinter,” <http://www.turquie-news.fr/spip.php?> (Bellek yasaları. Accoyer raporu ve Robert Badinter'in tutumu) Accoyer Raporunda “bellek yasaları kavgası” başlığı altında, Fransa'da Holokost'un inkarının cezalandırılmasına ilişkin 1990 yılında kabul edilen “Gayssot Yasası” ele alınmakta, Fransız Parlamentosunun 29 Ocak 2001 tarihinde kabul ettiği Ermeni soykırımını tanıyan yasa eleştirilmekte, tarihçilerin, 2005 yılından itibaren tarihsel araştırmaları yasa ile engelleme sonucunu verecek olan bellek yasalarına isyan ettiği anlatılmakta, “Parlamentonun bellek görevinin” korunması olarak özetlenebilecek çalışması hakkında ayrıntılara inilmekte, tarih konusunda yasa ile hüküm oluşturmanın, Fransa Anayasasına aykırı sayılacağı, bunun düşünce ve düşüncüyü ifade özgürlüğüne zarar vereceği, tarih biliminin temellerini zedeleyebileceği, Fransız toplumunu ayrı kamlara bölebileceği (ve diplomatik rahatsızlıklar yaratma riskini taşıdığı) vurgulanmaktadır. Rapor, özellikle medyada moda terim olarak önplana çıkarılan “bellek ödevi” kavramının muğlaklığı üzerinde durmaktadır. Rapora göre, ünlü Fransız filozofu Paul Ricoeur'ün “bellek çalışması” kavramı, “bellek ödevi” kavramının önüne çıkmıştır (Paul Ricoeur: “Ötekinin tanıklığına dayanan tarihi bilmek, sözcüğün gerçek anlamı ile bilgi değil, ama inanma yoluyla bilmektir”; “hazır bir tarihsel gerçeklik yoktur” diyerek, tarih yazımı ve anlatımının sübjektif olduğuna dikkat çekmiştir.)

yarına silinemez. Yaşanan felaketlerin sonucu olarak oluşturulan “psikolojik bariyerin” aşılması güçtür; toplumların tarihte yaşadıkları travmaların tedavisi kolay değildir; ama bunun zaman içinde biçim değiştirmesi mümkündür. Öte yandan, bugün yaşayanların birbirlerinin sevinç ve acılarını karşılıklı olarak anlayarak uzlaşmalarını sağlamaya çalışmak bir insanlık ödevidir.

Ermeni-Türk ilişkileri alanında öncelik vermemiz gereken söylemin, çekilen büyük acıları derin üzüntü ile karşıladığımızın ve tarihte yaşanan trajik olayların bir daha tekrarlanmaması için gereken önlemleri almanın herkesin görevi olduğuna inandığımızın vurgulanması; ifade ve tarihsel araştırma özgürlüklerini kısıtlamaya karşı çıkılması, özlenen çağdaş ve insancıl tutum ve davranışlara uygun olacaktır.

Bunun yanında, “ötekinin” acısına duyarlılıkla iştirak edilirken, aynı trajik olaylarda benzer acılar yaşayanların çektiklerinin -farklı din ya da etnik gruba mensup buldukları gerçeği ile- yok sayılmamas gerektiği, aksi yönde davrananların ayrımcılık yaptıkları tarafımızdan vurgulanmalıdır. Türkiye, Osmanlı döneminde yaşanan büyük trajedileri açıkça tartışmaktan kaçınmamaktadır. Türkiye Hükümeti ve halkı 1915 yılında Osmanlı topraklarında yaşanan trajediden zarar görenlerin maddi ve manevi acıları karşısında duyarsız değildir.⁶⁹ Ancak, o dönemde yaşanan kayıpların tek taraflı olduğu görüşü tarihsel verilere uygun değildir.⁷⁰ Bu nedenle, Türkiye bu

69 Safa Kaplan, *1915'te ne oldu? 90. Yılında Ermeni Trajedisi* (İstanbul: Hürriyet Yayınları, 2005): “*Talât Paşa tehcir konusunda şunları yazmıştı: ‘Esas itibariyle askeri bir ihtiyat tedbirinden başka bir şey olmayan tehcir; vicdansız ve karakterless insanların elinde bir facia şeklini almıştır ..... İttihat ve Terakki Komitesi üyeleri Ermenilere karşı yapılan hareketlerden dolayı son derecede müteessirdir ve daima bu hadiseleri önlemek üzere Hükümet üzerinde etkili olmaya çalıştılar.’ ... ‘İttihat ve Terakki dışında kalmaya büyük özen gösteren Mustafa Kemal, Milli Misak'a tehcirin sorunluları için bir cezalandırma maddesi koydurmuştu. ‘Bilindiği gibi bu Tecziye Ahitnamesi içe dönük olduğu için Ulusal Ant metninden çıkarılmıştır’* (Prof. Mete Tunçay, “Tarihsel Bellek ve Aydınlar “, *Toplumsal Tarih Dergisi*, Mart 2005, makalesinin 2. sayılı dipnotu)

70 Ünlü ABD’li Profesör Bernard Lewis’in (18 Kasım 1993 tarihli) Le Monde gazetesinde iki gazetecinin “*Türkler neden Ermeni soykırımını kabul etmedi reddediyorlar?*” verdiği aşağıdaki yanıtlar, objektif ve sorumlu bir tarihci değerlendirmesidir: “*Ermenilerin tarih versiyonu mu demek istiyorsunuz? Türkiye’de bir yandan Rusların ilerlemesi, öte yandan bağımsızlıklarını elde etmek isteyen ve bu amaçla Kafkasya’dan gelen Ruslar ile açıkça işbirliği yapan Osmanlı karşıtı olan bir halk grubunun varlığı sebebiyle, Türklerin bir Ermeni sorunu vardı. Öte yandan, Ermeni çeteleri de faaliyet halindeydi. Ermeniler direnişlerinin şanlı başarılarıyla övünürler. Muhakkak ki Türklerin savaş koşullarında asayışı koruyabilme konusunda güçlükleri bulunuyordu. Türkler bakımından yabancı bir gücün istilasına uğrama tehlikesi altında bulunan güvensiz bir bölgede önleyici ve cezalandırıcı önlemler alınması söz konusuydu. Ermeniler ise ülkelerini kurtarmak istiyorlardı. Her iki tarafta tenkil eyleminin sınırlı coğrafyada yapıldığını kabul ediyor. Örneğin, Osmanlı İmparatorluğunun diğer bölgelerinde oturan Ermeniler bu tenkil eyleminden etkilenmediler. Korkunç olaylarda çok sayıda Ermeni’nin -ama çok sayıda Türkün de- öldüğünden kimsenin kuşkusu yok. Ancak, ölenlerin hangi koşullarda öldükleri ve sayıları hiç bir zaman bilinmeyecek. ... Ama bugün o (1915) olayları hakkında soykırımı savı ileri sürülüyorsa, bunu kanıtlamak için Ermeni ulusunu sistematik biçimde ortadan kaldırma ve bilinçli olarak yok etme yolunda bir kararın var olması gerekir ki, bunun varlığı çok şüphelidir.” ... “1915 olaylarını Holocaust (Yahudi kırımı) ile mukayese etmek bir çok yönden önyargılı davranış olur. 1) Ermenilere doğrudan yönelik bir kin duygusu oluşturma ya da Avrupa’daki Yahudi düşmanlığı ile mukayese edilebilecek “iblisleştirme” kampanyası olmamıştır. 2) Kapsamı bakımından geniş bir kitleyi etkilemiş olsa da Ermeni tehciri tüm ülkeyi içine almamıştır örneğin, İstanbul ve İzmir gibi iki büyük kentte uygulanmamıştır. 3) Türkler, -kendilerine yapılmış oranla nispetiz de olsa- Ermenilere karşı durup dururken eylem yapmadılar. Osmanlı Devletinin Doğu vilayetlerinde, Rus ilerlemesi karşısında duyulan korku, pek çok Ermeninin Rusları Türk rejimi karşısında kurtarıcı olarak gördüğünün bilinmesi ve Ermeni ihtilalcilerin Osmanlı Devletine karşı yaptıkları eylemler, bütün bunlar; İmparatorluğun artarak güçleşen durumu ile birleşince, gittikçe ağırlaşan bir tedirginlik ve kuşku ortamının doğması sonucunu verdi. Bu savaş dönemlerinde çok görülen ve bilinen bir nevrozdur. 1914 yılında, Ruslar Türkiye’den de katılan Ermeni gönüllülerin*

alandaki **adil bellek** sahibi olunmasını herkesten talep etmektedir. Tarihin tartışma konusu yapılan o dönemine ilişkin sahifelerin, bazı bölümlerinin atlanarak okunması ve tarafların kendi okuma ve yorumlarının tartışmadan kabul edilmesini istemeleri, adalete de nasafete de (hakçalığa) aykırıdır. Türkiye, söz konusu dönemin tarihinin yerli, yabancı tarihçiler, hukukçular ve katılmak isteyen diğer toplum bilimcilerin iştiraki ile incelenmesini desteklemektedir. Türkiye -yetkili uluslararası mahkeme tarafından verilerek kesinleşmiş mahkûmiyet kararları dışında- tarihsel olaylar hakkında farklı ve çelişkili görüş ileri sürenleri cezalandırılması girişimlerine karşıdır.

Ermeni soykırımı iddiasının hukuksal yönü konusunda Türk Hükümetleri ve Türk toplumunun büyük çoğunluğu, XX yüzyıl başında yaşanan trajik olaylarda -1948 Soykırımı Sözleşmesinin öngördüğü (bir eylemin soykırımı sayılması için olmazsa olmaz koşul olan) bir insan grubunu tamamen veya kısmen, sırf o gruba mensup buldukları gerekçesi ile yok etme özel kastının (daha açık anlatımla, Osmanlı Ermenilerini sırf Ermeni oldukları gerekçesi ile imha etme iradesinin) bulunduğu iddiasını kabul etmemektedir. **İşte, Halen Ermenistan ile Türkiye arasında olduğu gibi, Ermeni diasporası ve Türklerin büyük çoğunluğu arasındaki uzlaşmazlığın temel nedeni, altını çizdiğimiz bu noktada düğümlenmektedir.** Türkiye'nin ve Türk toplumunun 1915-1916 yıllarında Osmanlı ülkesinde yaşanan trajedinin ve kayıpların varlığını inkâr ettiği yolundaki Ermeni propagandası doğru değildir. Esasen Osmanlı adaleti tehcir sırasında vuku bulan yasa dışı eylemleri nedeniyle 1915-1916 yılında yapılan yargılamalarda, 1673 Osmanlı görevlisi yargılanmış ve büyük bir kısmı mahkûm etmiştir.⁷¹ Ermeniler yaşanan

iştiraki ile dört büyük savaş birliği oluşturdular; bunların içinde pek çok tanınmış şahsiyet vardı. 4) Osmanlı İmparatorluğu'nda, yüzyıllar boyunca, bazı suçlulara olduğu gibi, başkalarına da stratejik ve başka nedenlerle tehcir uygulanmıştır. Osmanlı tehciri sadece ve doğrudan Ermenilere yönelik değildi. Örnek: Rus birliklerinin ilerlemesi nedeniyle ve bunların tehdidi altında Van Valisi acele ile Müslüman ahaliyi de sürgüne yollamıştır. Bu Müslümanlardan pek azı, söz konusu "dostane tehcir" sonunda hayatta kalabilmiştir. 5) Ermenilerin çektikleri acıların feci bir insanlık trajedisini teşkil ettiği ve zulme uğramış Yahudiler gibi Ermenilerin de bu acıları belleklerinde yaşatmağa devam ettikleri hususunda kuşku yoktur. Ermenilerin büyük bir bölümü aklıktan, hastalıktan ve soğuktan –zira tehcir kış aylarında da sürmüştür- hayatlarını kaybetmişlerdir. Ancak, Amerikan misyonerlerinin, gönüllü Ermeni birliklerinin eline düşen Van bölgesi Müslüman ahalisinin akıbeti hakkında tehcirden önce gönderdiği raporlarda da işaret ettikleri gibi, Ermenilerin de çok feci mezalim yaptıkları konusunda kuşku bulunmamaktadır. Ancak, bu olaylar gerçek hedeflerine ulaşmak için, eşit olmayan koşullar altında yapılan bir savaşın ve Rus işgalcilerine yardıma hazır olmakla birlikte her türlü imkandan yoksun olan Ermeni halkına karşı Türklerin duyduğu, herhalde abartılı, ama tamamen de yersiz olmayan kuşkunun oluşturduğu koşullar çerçevesinde değerlendirilmelidir. İstanbul'daki Jön Türk Hükümeti bu sorunu, sık sık uygulanmış olan bir yöntemle, yani tehcir yolu ile çözümleme kararını almıştır. Tehcire tabi tutulanlar; Anadolu'daki savaşın zor şartlarının, sağlam kalan erkeklerin tümünün orduda görevli olmaları nedeniyle yola çıkarılanlara refakat edenlerin koruma görevlerini yapamayacak durumda bulunmalarının ve fırsattan yararlanan haydutların ve başkalarının giriştikleri çapulculuk eylemlerinin ağırlaştırdığı acılar çekmişlerdir. Bununla birlikte Osmanlı Hükümetinin Ermeni milletini toptan yok etmeyi amaçlayan bir kararının ya da planının varlığına ilişkin ciddi hiç bir delil veya belge mevcut değildir."

71 1915'ten başlayarak yapılan yargılamalarda Osmanlı mahkemeleri tehcir sırasında suç işleyenler cezalandırılmıştır. Osmanlı vatandaşı kimi görevliler ile bazı Osmanlı vatandaşlarının Osmanlı Ermenilerine karşı -yürürlükteki Osmanlı yasalarına göre- suç oluşturan bazı eylemler yaptıkları yadsınmamaktadır. Tarih Kurumu Başkanı Prof. Dr. Halaçoğlu ve Türkiye Cumhuriyeti Arşivler Genel Müdürü Yusuf Sarıay yayımladıkları çok sayıda kitap ve makalede Osmanlı Devletinin, Osmanlı yasalarına göre suç işleyenleri kovuşturma ve cezalandırma görevini yerine getirdiğini açıkladılar. Bu amaçla, 30 Eylül 1915 tarihinde Soruşturma Komisyonları kurulmasına karar verilmiştir. 1915-1916 yıllarında Osmanlı Ermenilerine karşı Osmanlı yasalarına göre suç işleyenlerden 1673 kişi yargılanmıştır. Bunlar arasında

trajedide o dönemdeki Ermeni örgütlerinin sorumluluğunu kabul etmemekte ve felaketin tüm sorumluluğunu Osmanlı yönetimine yüklemek istemektedirler.

Bu düşüncelerin yanında, XX yüzyıl başlarında Osmanlı Devletinde yaşanan trajedilerin fiziksel yanına paralel olarak insancıl boyutunu da görmezden gelmemek gerekir. Meseleye sadece yazılı hukukun kalıpları açısından bakmak, günümüz toplumu tarafından anlayışla karşılanmamaktadır. Çoğu kez formel hukukun verdiği cevaplar ile sorunun etik boyutunu etkileyen mülhazalar farklı olmaktadır. İnsancıl boyut göz önünde tutulmadan mevcut toplumsal ihtilaflara kalıcı çözümler bulunamadığını tarih göstermektedir. Ancak insancıl boyut kaygısı sadece Osmanlı Ermenilerini değil, diğer Osmanlı vatandaşlarını da kapsar. Halen Ermeni ve Türk toplumlarının üzerinde uzlaşma sağlayamadıkları bir bakış açısı da budur.

Toplum Psikolojisi Uzmanlarının Katkısı

Değerli meslektaşım, rahmetli Büyükelçi **Gündüz Aktan** ile Türk diplomatlarını öldürerek, kendi travmalarına dikkat çekmek isteyen terör örgütü ASALA mensuplarını ve bunların eylemlerini sempati ile karşılayanların zihinlerini ve amaçlarını okuyabilmek için, beyinlerinde düğümlenmiş olarak duran travmanın şifrelerini çözmek için psikologların ve psikiyatrların uzmanlığına başvurulmasında yarar olduğu hususunda görüş birliğine varmıştık. Büyükelçi Aktan, o dönemde ünlü psikiyatr Prof. **Vamık Volkan** ile temas ve işbirliği halindeydi ve adı geçeninin uzmanlığından yararlanmak için onun Türk-Ermeni Uzlaşma Komisyonu (TARC) toplantılarına da katılmasına önayak oldu.⁷² TARC'ı yöneten Amerikalı kişinin yanlı yaklaşımlarından rahatsız olan Prof. **Vamık Volkan** toplantılara iki yıl katıldıktan sonra istifa etti;⁷³ Büyükelçi **Aktan** da bir süre sonra onu izledi.

Psikiyatrların bu alandaki incelemeleri, travmanın kuşaktan kuşağa iletiildiğini, grupta utanç, aşağılanma, çaresizlik duyguları ve yas tutma sorunlarına yol açtığını, kitlesel trajedinin ortak zihinsel imge haline geldiğini

binbaşı, yüzbaşı, üsteğmen, teğmen, jandarma bölük komutanı rütbesinde subaylar, polis komiseri, nahiye müdürü, tahsildar, kaymakam, belediye başkanı, katip, sevk memuru, mal müdürü, tapu memuru, muhtar, telgraf müdürü, nüfus memuru, başkatip, Terk Edilmiş Mallar Komisyonu Başkanı gibi 170 kamu görevlisi vardır. Gerisi, çapulcu, çete üyesi veya halk arasından gelen vatandaşdır. 1916 yılı ortalarında sona eren yargılamalar sonucunda 67 idam, 524 hapis, 272 beraat veya yargılamanın reddi kararı verilmiştir. 69 kişi sürgün, pranga, para ve kürek cezasına çarptırılmıştır. Bu yargılamalar, pek çok başka yayında sözü edilen ve Birinci Dünya Savaşı sonrasında İstanbul ile ülkenin başka yerleri işgal altında iken 1919 yılında yapılan yargılamalardan ayrıdır.

72 Prof. Vamık Volkan ve Nuriye Atabey, *Osmanlının Yasından Atatürk'ün Türkiye' sine* (İstanbul: Kripto Yayınları, 2010).

73 Prof. Vamık Volkan, "Gündüz Aktan, Diplomacy and Psychoanalysis", ss. 282-291, Gündüz Aktan, *Söyledikleri ve Yazdıkları* (Ankara: Özyurt Matbaacılık, 2012) içinde.

gösteriyor. “Bu durum onlarca, hatta yüzlerce yıl sonra insanların kimlik adına kasten çıkarttıkları cehennem yangınlarını körüklemektedir.”⁷⁴ Görülen sonuçlar arasında, aşırı toplumsal tepkilere (örneğin terör saldırılarına) yönelmek, ortak bağlantı nesnelere olarak anıtlar inşa etmek ve travmaları toplumsal mühendislik programları ile yönlendirmek gibi hususlar sayılabilir.

Diasporada bulunan Ermenilerin yas çalışmalarının yanı sıra, buldukları ülke kültürünü de özümseyerek iki kültürlü bir yaklaşım benimsediklerini ve kendi travmalarını içinde yaşadıkları topluma da sirayet ettirdiklerini, yerleştikleri ülke halkının da bunları korumak ve “entegrasyon çabalarını ödüllendirmek için” ortak hasma karşı tavır aldığını biliyoruz. (Örneğin: Avustralya ve Fransa’da böyle olmuştur)

Bu durumda, diplomasiye paralel olarak- onun yerine geçmeden- yeni vizyon ve yöntem arayışları geçerli bir alternatif olarak ortaya çıkmaktadır. Uzlaşma kültürü ve “sorun çözümü” alanında çalışan sivil toplum örgütleri, akademisyenler, toplum bilimciler, hukukçular, psikologlar, iletişimciler ve tarihçilerden oluşan gruplar kurarak gelişmeleri irdelemek ve sorunları - Devletlerarası resmi diplomatik ilişkilerin dışında- “second track diplomacy” yöntemleri ile analiz etmek, tarafları bir araya getirebilecek çözümler önermek mümkündür. Bu yöntem, kriz yaşanan pek çok başka bölgede görece başarı ile yürütülebilmiştir. Aynı yöntemler Türk-Ermeni ihtilafı konusunda birkaç kez denenmiş, (örneğin: TARC-Viyana Platformu- Ermenistan ile Türkiye arasında İsviçre’nin aracılığı ile imzalanan Protokoller) ancak, önyargılar, bölgedeki diğer gelişmeler veya kolaylaştırıcıların tutumu nedenleri ile arzulanan çözüme ulaşılammıştır. Bununla birlikte -uzlaşmazlığın her iki tarafı için de- “ötekinin” travmalarının ve (olmazsa olmaz oldukları sanılan) dogmalarının niteliğini kavramanın, kurulacak diyaloglarda, uzlaşmak isteyen taraflara yol gösterici olacağı yadsınmamalıdır. Bu bağlamda özellikle sosyal psikoloji ve psikiatri alanlarında uzmanlaşmış, deneyimli kişilerin de ulusal politikaların saptanmasına yardımcı olabilecektir.

Bu ortamda, “Adil hafıza” çağrısı yapanların sesinin daha fazla duyurulması, çatışma ve gerginlik yerine barışı öne çıkararak uluslararası camianın beklediği adımlara örnek olması sağlanmalıdır. Bundan yaklaşık on beş yıl kadar önce İstanbul’da Galatasaray semtinde, bir pasajının birinci katında “Kartpostallar ile Yüz Yıl Öncesi Osmanlı Devletinde Ermeniler” adlı bir sergi açılmıştı. Bu sergiyi büyük ilgi ile gezdim; tüm Türkiye’de gezici sergi olarak dolaştırılmasında yarar olabilirdi. Bu sergi, Türkiye Ermenileri ile birlikte yüzyıllar boyu geliştirdiğimiz ortak yaşam ve kültür mirasını insancıl duygularla göz önüne sermekte ve üzerinde düşünmeyi sağlamaktaydı. Adil

74 Prof. Vamık D. Volkan, *Kimlik Adına Öldürmek* (İstanbul: Everest Yayınları 2007), s. 6.

bellek kavramı bu yaklaşımı da kapsar. Daha sonra, 2001 yılında bir UNESCO toplantısı için Türkiye UNESCO Milli Komisyonu adına Erivan'a gittiğimde, katıldığım toplantılarda, kadim ortak kültürümüzü öne çıkaran akademisyenler ve sivil toplum temsilcileri ile tanıştım. Yıllar önce yaşanan olayların acı hatıralarını unutmadan, ama yönlendirmelerin sivrilttiği uçları törpüleyip, hoşgörüyü öne çıkarmak isteyenlerle diyalog kurabilirsek -orta veya uzun vadede- birlikte (veya yanyana) yaşama modelleri bulunabileceği izlenimini edindim.

Ermenilerin Osmanlı toplumu içindeki yerleri örneğin mimarlık, musiki ve daha pek çok alanında örnekleri günümüze kadar intikal etmiş bulunan ve Türkiye'deki Ermeni toplumu eliyle yaşatılmağa devam eden pek çok kalıcı eserin varlığı konusunda görüş ve duygu birliği içinde bulunanların sayısı azımsanamaz.

Söylemlere esneklik kazandırıp, katı hukuksal kalıpların dışına çıkarak, Türk vatandaşı Ermenilerin de katılımı ile, diaspora Ermenilerden iştirak etmek isteyenleri de içine alacak şekilde, **-tüm olumsuzluklara ve engellere rağmen-** Türkler ile Ermeniler arasında barış kültürünü geri getirmeyi sağlayacak diyalog arayışlarının, soruna dışardan bakan tarafları da bu girişimleri özendirmeye davet etmesi mümkündür. İhtilaflara çözüm arayanlar, barış ortamının bireylere ve insanlığa sunacağı güven ortamını ve bunun yararlarını ön planda tutmalıdır. Bu düşüncelerle, 17 Aralık 2013 AİHM kararının uzun vadede daha rasyonel bir diyalog yolunu açabilecek anahtarlardan biri olabileceğini ummak istiyorum.

KAYNAKÇA

- “Belge 1”. *Ermeni Araştırmaları*. 2013. Sayı 45.
- “Obama asks Supreme Court not to hear genocide-era insurance claims.” *The Armenian Weekly*. 11 Mayıs 2013.
- “On Combatting Certain Forms and Expression of Racism and Xenophobia by Means of Criminal Law,” J.328/55,6.12.2008.
- “Lois mémorielles: Le Rapport Accoyer et la position de Robert Badinter.” <http://www.turequie-news.fr/spip.php?>
- AİHM, İkinci Dava Dairesi; “*Affaire Perinçek c. Suisse*”, Dava No. 27510/08, karar, 17 Aralık 2013.
- Aktan, Gündüz. *Söyledikleri ve Yazdıkları*. Ankara: Özyurt Matbaacılık, 2012.
- APA.az* haber ajansının 23.01.2014 tarihli bülteni.
- Araz, Kadir; Tuğba Yurttaş, Furkan Köseliören, İbrahim Yakubu ve Ercüment Kılıç. “*Sözde Ermeni Soykırımının Dünyada Kabulü ve Yabancı Parlamentolarda Türkiye Aleyhine Çıkarılan Ermeni Soykırımı Kanunlarının Türkçe Metinleri*”, *Teksir*. Nisan 2010.
- BM Belgesi E/CN.4/S.2/1985/579
- Bölükbaşı, Deniz. *Dışişleri İskelesi*. İstanbul: Doğan Kitap, 2011.
- Bronstad, Amanda. *The National Law Journal*. Haziran 2012.
- Bulgaristan, Macaristan, Romanya arasında akdedilmiş barış anlaşması dosyası*, Danışsal görüş: 1950 Kararları.
- Courbage, Youssef ve Philippe Fargues. *Chrétiens et Juifs das l’Islam arabe et turc*. Fayard, 1992.
- Dink-Türkiye, No.2668/07,6102/08,30079/08,7072/09 ve 7124/09, 14 Eylül 2010.
- de Zayas, Alfred. “Memorandum to the European Armenian Federation for Justice and Democracy on the Genocide Against the Armenians 1915-1923 and the Application of the 1948 Genocide Convention.” Beyrut Ermeni Üniversitesi yayını. 2003.

de Zayas, Alfred. "The Genocide against the Armenians 1915-1923 and the Relevance of the 1948 Genocide Convention". Haigazian University Beirut-Libanon (Lübnan). Şubat 2010. ISBN-13:978-9953-475-15-8.

Ersun, Ömer. "Ermenistan'la derhal diplomatik ilişki kurmalıyız." *Radikal*. 5 Eylül 2008.

EU Council Framework Decision, 2008/913/JHA., 28 November 2008.

Filistin'deki Mavromatis Şirketi Davası Kararı, Karar No.2, 1924 CPJI Serie A No.2 S. 11.

Garbis Davoyan, et al., v. Republic of Turkey, et al., Case No. CV 10-05636 DMG (SSx), 12 Temmuz 2010.

Gunter, Michael ve Dirk Rochtus. "Special Report: The Turkish-Armenian Rapprochement". *Middle East Critique*. Vol. 19. No. 2. 15-12. Summer 2010.

Güney-Batı Afrika UAD Kararı, 1996 Kararları.

Hagopian, Arthur. "WCC to mark centennial of the Armenian genocide," 27.01.2014, <https://mail/u/O/?ui2>

Kaplan, Safa. *1915'te ne oldu? 90. Yılında Ermeni Trajedisi*. İstanbul: Hürriyet Yayınları, 2005.

Lütem, Ömer Engin. "Olaylar ve Yorumlar: Türkiye-Ermenistan İlişkileri". *Ermeni Araştırmaları*. 2013. No.45.

Lütem, Ömer E. "Protokollerin içeriği," 8-9 Eylül 2009 *AVİM* bültenleri, <http://www.idizayn.comavimbultenekli.php?haberid=8954>

Özyürek, Esra (derleyen). *Hatırladıklarıyla ve Unuttuklarıyla Türkiye'nin Toplumsal Hafızası*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.

Ricoeur, Paul. *Zaman ve Anlatı; İki - Tarih ve Anlatı*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2009.

Robertson, Geoffrey. "Soykırımı bir yargısal sorundur; soykırımı olup olmadığına karar vermek tarihçilerin işi değildir." *New Statesman*. 10.12.2009.

Sancar, Mithat. *Geçmişle Hesaplaşma - Unutma Kültüründen Hatırlama Kültürüne*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2007.

- Sassunian, Harut. *California Courier*. 4 Temmuz 2012.
- Sassunian, Harut. "Federal Judge wrongfully dismisses lawsuit on Armenian properties in Turkey". *California Courier*. 3 Nisan 2013.
- Schabas, William. "Crimes against Humanity as a Paradigm of International Atrocity Crimes". *Middle East Critique*. Vol. 20. No.3. Fall 2011.
- Schabas, William A. *Genocide in international Law*. New York: Cambridge University Press, 2009.
- Şir, Aslan Yavuz. "Diaspora Ermenileri ve ABD Mahkemelerindeki Girişimleri.". *Ermeni Araştırmaları*. 2012. No.41.
- Tacar, Pulat. "Avrupa Birliğinin Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığı ile Mücadele ile Soykırımın ve İnsanlığa Karşı Suçların İnkarnın Cezalandırılmasına İlişkin Çerçeve Kararı." *Ermeni Araştırmaları*. Sayı 44. 2013.
- Tacar, Pulat. *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinde, Doğu Perinçek-İsviçre Davası, Bir Düşünceyi İfade özgürlüğü Sorunu ve Adil Bellek Talebi*. İstanbul: Kaynak Yayınları, Ağustos 2012.
- Tacar, Pulat. "Ermenilerin Soykırımı Savını Yadsıyanları Cezalandırmak veya Türkiye'den Tazminat Almak İçin Yaptıkları Yargı Mücadeleleri." *Ermeni Araştırmaları*. No 46. Aralık 2013.
- Tacar, Pulat. "Fransa'nın Ermeni terörü ile ilişkisi hakkında iki kitap özeti" *Ermeni Araştırmaları*. Aralık 2013. No. 46.
- Tacar, Pulat. *İmge Düzeltmesine Yönelik Tanıtım Çalışması Konusunda bir Kavramlaştırma ve Yöntem Arayışı* - Prof. Dr. Nedret Kuran Burçoğlu'na armağan kitabı.
- Tacar, Pulat. "The Tale of European Parliament's 1987 Resolution Entitled "Political Solution to the Armenian Question". *Review of Armenian Studies*. Vol. 3. No. 9. 2005.
- Tacar, Pulat Y. "Türkiye'ye Karşı Hukuk Savaşı. Ermeni Asıllı ABD Vatandaşlarının ABD Mahkemelerinde Açtıkları Davalar". *Ermeni Araştırmaları*. 2011, 10. Yıl Özel Sayısı. No. 37-38.
- Tacar, Pulat ve Maxime Gauin. "State Identity, Continuity and Responsibility, the Republic of Turkey and the Armenian Genocide - A Reply to Vahagn Avedian". *European Journal of International Law*. Volume 21. No.3. Ağustos 2012.

United States Court of Appeals for the Ninth Circuit, No. 07-56722.D.C., No. CV-03-09407-CAS-JWJ, Argued and Submitted, December 8, 2008 - Pasadena, California, Filed December 10, 2010.

Valognes, Jean-Pierre. *Vie et mort des chrétiens d'Orient*. Fayard, 1994.

Volkan, Vamık D. *Kimlik Adına Öldürmek*. İstanbul: Everest Yayınları 2007.

Volkan, Vamık ve Nuriye Atabey. *Osmanlı'nın Yasından Atatürk'ün Türkiye'sine*. İstanbul: Kripto Yayınları, 2010.

ERMENİSTAN CUMHURİYETİ'NİN ETNİK YAPISI

(ETHNIC COMPOSITION OF THE REPUBLIC OF ARMENIA)

Dr. Hatem CABBARLI* |

Öz: *Bu makale günümüz Ermenistan Cumhuriyetinin etnik yapısını irdelemektedir. Makale Ermenistan'ın çeşitli etnik gruplarıyla ilgili olarak özetle nüfus, tarih, dernek yapılanması ve yaşadıkları sıkıntılar hakkında bilgi vermektedir. Ermenistan'da çeşitli değişik etnik gruplar yaşasa da, Ermenistan geçmişte azınlıklara uygulanan politikalar sonucunda esasen kesinkes etnik Ermenilerin baskın olduğu, diğer etnik grupların ancak toplam nüfusun %3'üne denk geldiği homojen bir yapıya sahiptir. Bu sebeple Ermenistan açısından etnik azınlık sorunu mevcut değildir. Ermenistan mazeretler öne sürerek etnik grupların sıkıntılarını gidermek adına yeterli adımlarla atmamaktadır. Bu sebeple bahsi geçen etnik grupların zaman içerisinde nüfusun daha da az bir oranı tekabül etmeleri bir olasılıktır.*

Anahtar kelimeler: *Ermenistan, etnik yapı, azınlıklar, azınlık dernekleri*

Abstract: *This article analyzes the ethnic composition of the modern-day Republic of Armenia. It briefly gives information on the population, history, association formation and the problems experienced by the various ethnic groups in Armenia. Although various ethnic groups live in Armenia, past policies towards minorities enacted by Armenia have caused it to gain a homogenous ethnic composition in which ethnic Armenians are an undisputable majority and in which other ethnic groups amount to no more than 3% of the total population. In this respect, Armenia has no ethnic minority problem. Citing certain excuses, Armenia fails to enacts necessary measures to address the problems experienced by the ethnic groups. As such, it is possible that in time, the aforementioned ethnic groups will come to represent an even smaller percentage of the total population of Armenia.*

Keywords: *Armenia, ethnic composition, minorities, minority associations*

* **Dr. Hatem CABBARLI** – Avrasya Güvenlik ve Strateji Araştırmalar Merkezi Başkanı
1997 yılında Bakü Devlet Üniversitesinden mezun olmuştur. 2001 yılında Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesinden yüksek lisans derecesini ve 2008 yılında Gazi Üniversitesinden doktora derecesini almıştır. Halen Avrasya Güvenlik ve Strateji Araştırmalar Merkezi Başkanlığını yürütmekte olan Hatem Cabbarlı Ermeni Sorunu üzerine çok sayıda eser yayınlamış ve yayınlamaya devam etmektedir.

GİRİŞ

Güney Kafkasya'da en homojen olan millet Ermenilerdir. Azerbaycan ve Gürcistan'ın etnik yapısına baktığımızda ise çok sayıda etnik grupların yaşadığını görmekteyiz. Ermenilerin bugün homojen millet olmalarına rağmen XIX. yüzyılın sonları ve XX. Yüzyılın başlarında Erivan ve başka eyaletlerde azınlıkta idiler. Örneğin, 1919 yılı verilerine göre Nahçıvan eyaletinde Ermeniler toplam nüfusun % 36'nı (Azerbaycan Türkleri %62,5), Şerur-Dereleyez eyaletinde %27,4'nü (Azerbaycan Türkleri %72,3), Sürmeli eyaletinde %30,4'nü (Azerbaycan Türkleri %65'ni), Erivan eyaletinde %37,4'nü (Azerbaycan Türkleri %60,2) oluşturmaktaydı.¹ Ancak Taşnaksutyun Partisinin yönetiminde bulunduğu 1918-1920 yılları arasında Azerbaycan Türklerine karşı planlı şekilde uygulanan katliam ve sürgün sonucunda Azerbaycan Türklerinin sayısı ciddi bir oranda azaldı.

Taşnaksutyun Partisinin yönetiminde bulunduğu 1918-1920 yılları arasında Azerbaycan Türklerine karşı planlı şekilde uygulanan katliam ve sürgün sonucunda Azerbaycan Türklerinin sayısı ciddi bir oranda azaldı.

Ermenistan'da 1920 yılında Sovyet Hükümeti kurulduktan sonra milli politikaya önem veren Komünistler, Türkiye ve İran'a sığınan Azerbaycan Türklerinin bir kısmını geri getirmeyi başarsa da, nüfus oranı kesin bir şekilde Ermenilerin lehine değişti. Bunun en önemli nedenlerinden biri de XIX. Yüzyılın

başlarından itibaren Osmanlıda ve İran'da yaşayan yaklaşık 300.000 Ermeninin Erivan eyaleti ve civar bölgelere göç etmesi olmuştur.

1948-1953 yılları arasında Ermenistan'da yaşayan Azerbaycan Türklerinden toplam 144.654 kişi zorla Azerbaycan'a göç ettirildi. Ermenilerin, Azerbaycan Türklerine karşı uyguladığı bütün baskılara rağmen 1989 yılına kadar Ermenistan'da yaklaşık 230.000 Azerbaycan Türkü yaşamaktaydı.² 1989 yılı sonlarına kadar Ermenistan'da yaşayan Azerbaycan Türkleri Ermenistan hükümetinin baskılarına dayanamayarak Azerbaycan'a göç etti ve böylece Ermenilerin yaklaşık 100 yıldır uyguladıkları plan tamamlandı; Ermenistan'da örnek gösterilecek bir kişi olsun bile Azerbaycan Türkü kalmadı. Azerbaycan Türklerinin zorla göç ettirilmesinden sonra Ermenistan milli azınlık sorununu kesin olarak çözdü. Bugün Ermenistan'da bulunan bütün milli azınlıkların toplamı 80 bini bulmamaktadır. Ermenistan'da bulunan milli azınlıkların hiç biri toplu halde belirli bir bölgede yaşamamaktadır.

1 İ. Memmedov ve S. Esedov, *Ermenistan Azerbaycanlıları ve Onların Acı Kaderi* (Bakü: Azerbaycan Yayınevi, 1992), s. 33.

2 United Nations Development Programme, *The Report on the Status of Women of Azerbaijan Republic*, s. 51. Bu belgede Ermenistan'dan göç eden Azerbaycan Türklerinin sayısı 230.000 olarak gösterilse de bu doğru değildir. 1989 yılı sonlarına kadar yaklaşık 350.000 Azerbaycan Türkü yüzyıllardır yaşadıkları toprakları terk etmeye mecbur kalmıştır.

Bugün Ermenistan'da yaşayan milli azınlıklar Ermenistan nüfusunun toplam %3'nü oluşturmaktadır. Bunlar; Asuriler, Beyaz Ruslar, Gürcüler, Almanlar, Grekler, Yahudiler, Kürtler, Lehler, Ruslar, Molokonlar, Ukraynalılar ve Yezidi Kürtleridir.

ASURİLER

Asuriler XIX. yüzyılın ilk yarısından itibaren Ermenilerle birlikte İran'dan göç ederek Erivan eyaletinde meskûnlaşmıştır. XIX. yüzyıla kadar şimdiki Ararat marzı/eyaleti sınırları içinde bulunan Aşağı Koylasar (şimdiki Dimitriev), Dvin-Aysor, Gel-Aysor, Arzni ve Küçük Şehriyar köylerinde yaşamaktalar. 1897 yılında yapılan nüfus sayımına göre sayıları 2.682 kişi olmuştur. 1926-1979 yılları arasında Asurilerin sayısı iki defa artmış ve 6.118 kişi olmuştur. Ancak 1980'li yılların sonlarından itibaren Ermenistan'da yaşanan ekonomik sıkıntılar nedeniyle Asurilerin göç etmeleri sonucunda 1989'da sayıları 5.963 kişiye kadar düşmüştür.³

1926-1989 yılları arasında Asuriler arasında şehirli nüfusun sayısı artmıştır. 1926 yılında şehirli Asuriler toplam Asuri nüfusun %5'ni oluşturulmaktaydı. 1989 yılında ise bu rakam %59 olarak değişmiştir. 1991-1998 yılları arasında Asurilerin göç etmeleri sonucunda köylü Asuri nüfusun oranı %42'den %25'e kadar gerilemiştir.

1926 yılında yapılan nüfus sayımında Asurilerin % 97,5'i ana dillerinin Asurice olduğunu bildirmiştir. 1959 nüfus sayımında ise bu rakam %85,5 olmuştur. Ancak 1970'de yapılan nüfus sayımında bu durum değişmiş ve Asurilerin %90'nı ana dillerinin Asurice olduğunu beyan etmiştir. Ana dillerini korumalarına göre köylü Asuriler şehirli Asurilerden daha büyük orana sahiptir (köylüler %95,1, şehirli %86,5).

1959 yılı nüfus sayımında ana dillerinin Ermenice ve Rusça olduğunu ifade Asurilerin oranı %14,5 olmuşsa da, 1970 yılı nüfus sayımında bu oran %10'a kadar gerilemiştir. 1973 yılında Asurice dil kursu açılmış, 1987'de Asurilerin toplu halde yaşadıkları bölge okullarında Asurili çocuklar için Asurice zorunlu ders olarak verilmiş, 1998'de ise Erivan'da bulunan ilkokulun birinde Asurice eğitim veren bir sınıf açılmıştır.

3 İ. Doljenko ve G. G. Sarkisyan, *Assiriyçi*. Daha geniş bilgi için bakınız: http://www.armenia.ru/minnor/minnor.php?page=s_r/assirians.html

‘AŞŞUR’ Asuri Gençlik Merkezi

Ermenistan’da yaşayan Asuriler kendi milli ve kültürel kimliklerini korumak için örgütlenmiş ve Haziran 1997’de ‘AŞŞUR’ Gençlik Merkezi’ni kurmuştur. Bu kuruluş 27 Şubat 1998’de Ermenistan Adliye Bakanlığında kayda alınmıştır.

Merkezin amaçları:

- Ermenistan’da yaşayan başka milli azınlıklar ile kültürel temasta olmak; ülkenin sosyal ve siyasi hayatında aktif olmak; uluslararası gençlik teşkilatları ile işbirliği yapmak;
- Asuri dilinin gelişmesini sağlamak, milli ve tarihi değerleri canlı tutmak; yurtdışında bulunan Asuri teşkilatları ile işbirliği yapmak.

‘AŞŞUR’ Asuri Gençlik Merkezinin Başkanı: İrina Gasparyan

Tel: (3742) 44 05 38 (ev)

55 81 51 (iş)

Faks: (3742) 56 25 70

E-posta: irinasg@yahoo.com

‘ATUR’ Asuri Merkezi

Asurilerin bir diğer sivil toplum kuruluşu da ‘ATUR’ Asuri Merkezi’dir. Bu merkez 1987 yılında kurulmuş ve aynı yıl Adalet Bakanlığında kayda alınmıştır.

‘ATUR’ Asuri Merkezinin Başkanı: Pavel Tamrazov.

Adres: Erivan, Puşkin sokak, ev.11.

Tel: 56 51 51 (ev)

64 84 47 (iş)

BELARUSLAR (BEYAZ RUSLAR)

Ermenistan’da 140 Beyaz Rus’un yaşadığı tahmin edilmektedir. Bu topluluğun yaklaşık %40’ını emekliler oluşturmaktadır. Genellikle Gümrü, Kafan ve Vanadzor’da yaşamaktalar.

Ermenistan’da yaşayan Beyaz Ruslar bir araya gelerek ‘Belarus’ Erivan

Cemiyetini kurmuştur. Cemiyetin başkanlığını V. Varajyan-Kriştopik yapmaktadır.⁴

GÜRCÜLER

Ermenistan'da yaşayan Gürcülerin sayısı konusunda kesin bir bilgi yoktur. Onlar 1997'de bir araya gelerek 'İVERİYA' Gürcü Hayırsever Kurumunu kurmuştur. Daha çok kültür faaliyetlerinde bulunmaktadır.⁵

ALMANLAR

Almanlar Güney Kafkasya'ya Rusya üzerinden gelmiştir. 1764-1767 yılları arasında 25.000-30.000 Alman Rusya'ya göç etmiş ve Povoljye, Güney Ukrayna, Karadeniz sahillerine ve Dnepr Nehri kıyılarına yerleşmiştir. Güney Kafkasya'ya göç eden Almanların büyük bir çoğunluğu 'çiliaizm' mezhebine mensup olan kişiler olmuştur. Merkezi Vurtenburg'da bulunan çilialistler 1816-1818 yılları arasında Güney Kafkasya'ya göç etmiştir. Çilialistlere göre çok yakında dünyanın sonu gelecek ve Hazreti İsa ikinci defa Ağrı dağı yakınlarında zuhur ederek yeni bin yılın çarlığını kuracaktır.

1998 verilerine göre Ermenistan'da 97 Alman ailesi yaşamaktadır; bunlardan 56 aile Erivan'da, 13 aile Vanadzor'da, diğerleri işe Gümrü, Oktemberyan, Abovyan, Garni ve Noyamberyan'da yaşamaktadır. Ermenistan'da yaşayan Almanlar bir araya gelerek 'Alman Eğitim ve Kültür' derneğini kurmuştur. Ermenistan hükümetinin ve Almanya'nın Erivan Büyükelçiliği'nin yardımları ile kültürel faaliyetlerde bulunmaktadır.⁶

GREKLER

Bugünkü Ermenistan sınırlarında yaşayan Grekler 1763 yılında Türkiye'den göç etmiş ve dağlık bölgede yerleşerek Lalvar maden fabrikasını kurmuştur. XIX. Yüzyılın sonu XX. Yüzyılın başlarına kadar Grekler maden sanayisinde çalışmıştır. Bazı bilgilere göre 1897 yılında Erivan eyaletinde 1400 Grek yaşamıştır. 1926 yılında yapılan nüfus sayımı sonuçlarına göre ise Ermenistan'da 1512'si erkek, 1468'i kadın olmak üzere toplam 2.980 Grek yaşamaktaydı. 1970-1989 yıllarında ise Ermenistan'da:

4 V. Varajyan-Kriştopik, Erevanskaya Belarusskaya ve Obsına Armenii, 'Belarus'. Daha geniş bilgi için bakınız: <http://www.armenia.ru/minnor/minnor.php?page=organizations/belarus.html>

5 Daha geniş bilgi için bakınız: <http://www.armenia.ru/minnor/minnor.php?page=organizations/iveria.html>

6 Aleksandr Yaskorskiy ve Kavkazskiy Nemçı Armyanskogo, 'Plato'. Daha geniş bilgi için bakınız: http://www.armenia.ru/minnor/minnor.php?page=nm_eg/germans.html

-1970 yılında 5690 (2747 erkek, 2943 kadın)

-1979 yılında 5653 (2677 erkek, 2976 kadın)

-1989 yılında 4650 (2231 erkek, 2419 kadın) Grek bulunuyordu.

1992-1996 yılları arasında 120 Grek ailesi ülkeyi terk etmiştir. Şamlık köyünde yaşayan 600 Grek'ten 1999 yılında toplam 127'si kalmıştır. Aktala köyünden de 400 Grek köyü terk etmiştir. Grekler genellikle Stepanavan, Alaverdi, Gümrü, Vanadzor, Razdan ve Noyamberyan'da yaşamaktadır.

1970-1979 yılları verilerine göre Ermenistan'da yaşayan Greklerin %80'ni ana dillerinin Grekçe, %13'ü Rusça, %7'si ise Ermenice olduğunu beyan etmiştir. 1989 yılında Greklerin %85'i, 1999 yılında ise %90'ni ana dillerinin Grekçe olduğunu bildirmiştir. Ermenistan'da yaşayan Grekler yedi ayrı sivil toplum kuruluşunun (Patrida, Pontium, Romeos, Olimp, Faeton, Elpida, Anastasi) birleştiği 'Ermenistan Grek Federasyonu' adlı bir örgüt kurmuştur.⁷

YAHUDİLER

Ermenistan'da yaşayan milli azınlıklar arasında Yahudiler çok ciddi örgütlenme yapısına sahiptir. Daha 1980'li yılların sonlarından itibaren örgütlenme sürecini başlatan Yahudilerin kurdukları 'Ermenistan Yahudi Cemiyeti' 1990'lı yıllarda Adalet Bakanlığı tarafından kayda alınmıştır.

'Ermenistan Yahudi Cemiyeti'nin alt kurumları:

-Eğitim ve Öğretim

Yahudi çocukları için pazar günü okulları düzenlemekte ve Yahudi kültürünün tanıtmaktadır. Başkanı: Fayvuş Georgiy. Tel: (3741) 73 58 52

-Kültür ve haberleşme Merkezi

Yahudilerin bütün milli ve dini bayramlarını, İsrail hakkında televizyon programları, resim sergileri ve başka etkinlikleri düzenlemektedir.

Başkanı: Kazaryan Evgeniya. Tel: (3741) 52 90 11

7 Y. İ. Mkrtumyan ve G. G. Sarkisyan, 'Grekli'. Daha geniş bilgi için bakınız:
<http://www.armenia.ru/minnor/minnor.php?page=organizations/germans.html>

-Gençlik Kulübü

Başkanı: Danilova Marianna. Tel: (3741) 58 46 39

-Hayırsever Faaliyetler

Emeklilere yardım etmek, erzak yardımında bulunmak, diyabet hastalara ilaçlarını vermek, hastanede olanlara yardım etmek, İkinci Dünya Savaşı Gazilerine yardım etmek.

Başkanı: Vardanyan Lilit. Tel. (3741) 55 11 65

-Tıp komisyonu

Doktor tavsiyeleri, şeker hastalarına ilaçlarını vermek, hastaları evlerinde ziyaret etmek v.s. Başkanı: Ayrapetyan Krine. Tel: (3741) 53 50 98.

'Ermenistan Yahudi Cemiyeti'nin adresi:

Ermenistan 375002. Erivan, Eznik Kokbaçi sok. art. 69/6

Tel: (3741) 53 48 54

Faks: 53 49 24

E-posta: jewish_arm@netsys.am

Ermenistan'da yaşayan Yahudiler bir araya gelerek 'Mordehay Navi' adlı dini bir teşkilat kurmuştur. Bu teşkilat Ermenistan hükümetine bağlı Dini İşler Komitesi tarafından kayda alınmıştır. 'Mordehay Navi' dini teşkilatı genellikle dini ve kültürel faaliyetlerde ve kendi aralarında sosyal yardımlaşmada bulunmaktadır. Bu dini teşkilatın sinagogu, çocuklar için pazar günü okulu, çocuk bakım evi, kütüphanesi ve hayırseverler gibi alt kuruluşları vardır.⁸

KÜRTLER

Bugünkü Ermeni kaynaklarında Kürtlerin sayısı hakkında kesin bir bilgi verilmemektedir. Ermenistan'da yaşayan Kürtler Yezidi Kürtleri ve Acemi (Müslüman) Kürtleri diye ikiye ayrılmaktadır. İleriki bölümde Yezidi Kürtleri inceleneceği için burada sadece Acemi Kürtler hakkında bilgi verilecektir.

8 Daha geniş bilgi için bakınız: http://www.armenia.ru/minnor/minnor.php?page=nm_eg/kurds.html

1930'da Ermenistan'da Kürt Pedagoji Yüksek Okulu açılmış ve 'Rya Taze' (Yeni Yol) adlı bir gazete yayımlanmaya başlanmıştır. 1938 yılında Alagöz'de Devlet Kürt Tiyatrosu açılmış ve Ermenistan Yazarlar Birliği'nde Kürt bölümü açılmıştır. 1980'li yılların başlarına kadar her yıl ortalama Kürtçe 20 kitap ve broşürler yayımlanmıştır. Bu tarihten sonra ise Kürtçe yayımlarda ciddi bir azalma söz konusudur.

1960'lı yılların başlarında ise Ermenistan Bilimler Akademisi'nde Kürtoloji bölümü açılmış ve Kürt tarihi, dili, dini ve Ermeni halkı ile ilişkileri araştırma konusu olmuştur. 1929 yılında Ababa Şamilov ve İsaak Marakulov Latin alfabesini baz alarak Kürt alfabesini oluşturdu.

1921 yılında ise Lazo (Akop Kazaryan) Ermeni alfabesini baz alarak baka bir Kürt alfabesini oluşturmuştu. 1939 yılına kadar Kürtlerin toplu halde yaşadıkları köylerde Kürtçe eğitim veriliyordu. 1940 yılında ise Kürtçe eğitim kaldırıldı ve Ermenice eğitim verilmeye başlandı. Sovyetler Birliği döneminde Ermenistan devlet radyosunda her gün Kürtçe 1,5 saatlik programlar yayımlanmaktaydı. Bugün bu programların yayım süresi 30 dakika olarak kısaltılmıştır.⁹

Ermenistan'da Azerbaycan Türklerinin yaşadıkları bölgelerde yaşayan Acemi (Müslüman) Kürtlerin büyük bir kısmı 1988 yılında Azerbaycan Türkleri ile birlikte zorla ülkeden çıkarılmış ve başta Rusya olmak üzere Kazakistan, Ukrayna ve Azerbaycan'a göç etmiştir. Bugün de Ermenistan'da yaşayan az sayıda Acemi Kürtlere baskı uygulanmaktadır.

YEZİDİ KÜRTLERİ

Ermenistan'da yaşayan Yezidi Kürtleri kendilerini Yezidi etnik grubu olarak tanımlamakta ve Kürt olduklarını kabul etmemektedir. Yezidi Kürtleri üzerine araştırma yapan Cemal Sadakyan, Yezidilerin Kürt olduklarını iddia etmekle beraber bu konunun fazla incelenmediğini ve tartışmaya açık olduğunu ifade etmektedir. Sadakyan yaptığı araştırmada bugün Ermenistan'da 60.000 Yezidi Kürdün yaşadığını bildirmektedir.¹⁰ Amarik Sardar da 1989 yılında yaptığı bir araştırmada Kürtlerin sayısını 60.000 olarak tespit etmiştir. Ancak bu sayıya Acemi Kürtleri de dâhil edilmiştir.¹¹

9 Karlene Çaçani, 'Kurdi'. Daha geniş bilgi için bakınız:
http://www.armenia.ru/minnor/minnor.php?page=nm_eg/kurds.html

10 Y. İ. Mkrtumyan ve G. G. Sarkisyan, 'Ezidi, Kurdi' Daha geniş bilgi için bakınız:
http://www.armenia.ru/minnor/minnor.php?page=s_r/yezidis_kurds.html

11 Mkrtumyan, 'Ezidi, Kurdi'.

Bir grup Yezidi Kürdü ise Zerdüştlük inancını benimsemiş ve kendilerini başka bir etnik grup olarak tanıtmıştır. Ermenistan'da yapılan bir araştırma sonuçlarına göre Talin, Eşterek, Aragaçaton, Armavir, Eçmiadzin ve Ararat bölgesinde yaşayan Yezidi Kürtlerin büyük bir çoğunluğu kendilerini Yezidi olarak gördükleri ve Kürt tabirini kabul etmedikleri ortaya çıkmıştır. Aragaç, Aragaçaton ve Erivan'da yaşayan bazı grup ise kendilerini Zerdüşt inancını kabul eden Kürtler olduğunu savunmaktadır. Bu tür karmaşık bir tabloda hangi grubun Yezidi, Yezidi Kürdü ve Acemi Kürdü olduğunu tespit etmek mümkün değildir.

Ermenistan'ın köy ve kasabalarında yaşayan Kürtlerin bir grubu da kendilerini Şarfaddin tarikatına mensup Kürt olduklarını ifade etmektedir.

1926 yılında yapılan nüfus sayımı sonuçlarına göre Ermenistan'da 12.237 Yezidi (Kürdü) ve 3.025 Acemi kürdü yaşamaktaydı. Şehir ve kentlerde yaşayan Yezidi ve acemi Kürtlerin sayısı ise şu şekilde olmuştur:

Etnik grup	Köy nüfusu	Şehir nüfusu
Kürtler:	2973	52
Yezidiler:	2.157	80

1959 yılında yapılan nüfus sayımında ise Yezidi Kürtleri ismi kullanılmamış, sadece Kürtler ve Müslüman Kürtler olarak kayda geçmiştir. Bu sayımda Köylülerin sayısı 20.857 kişi, şehirlilerin sayısı ise 4.770 kişi olarak tespit edilmiştir.

1990'lı yıllardan başlayarak Ermenistan'dan göç eden Kürtlerin sayısı bazı kaynaklarda 6.000, bazılarında ise 10.000 olarak gösterilmektedir. Yoğun göç sonucunda Ermenistan'da yaşayan Yezidilerin (Kürtlerin) sayısı 40.000-42.000 olduğu tahmin edilmektedir. Nüfus artımına göre Yezidiler (Kürtler) en yüksek doğum oranına sahiptir.¹²

Bugün Ermenistan'da Yezidi Kürtlerine ait olan 'Dange Yezdia' (Yezidilerin Sesi) ve Acemi Kürtlere ait olan 'Rya Taze' adında gazete ve radyo programları yayınlanmaktadır. Ermenistan'da yaşayan Kürtler genellikle hayvancılıkla uğraştıklarından yüksek eğitim oranı çok düşüktür. Ancak buna rağmen Ermenistan Bilimler Akademisi Kürtoloji bölümünde çalışan Yezidi akademisyenleri de vardır. Yezidiler geleneksel hayat tarzlarını korumak için yoğun çaba harcamakta ve yalnızca kendi aşiretlerinden evlenmektedir.

12 Mkrumyan, 'Ezidi, Kurdi'.

Yezidiler Aralık ayının ikinci haftasında 'Ayda' denilen bayramlarını, Şubat ayının ilk üç haftasını kapsayan 'Ayda Hurdunevi' ve 'Klodje Sarsali' denen yeni yıl bayramlarını kutlamaktadır.

Yezidi Kürtleri, Yahudilerden sonra en ciddi şekilde örgütlenen etnik gruptur. Yezidi Kürtlerinin 'Kürt Aydınları İttifakı', 'Yezidilerin Milli Birliği', 'Dnya Yezidileri Milli Birliği', 'Malte Yezidi' Fonu ve 'Kürdistan' komitesi faaliyetlerine devam etmektedir.¹³

Dünyadaki Yezidi Kürtlerin tek siyasi partisi olarak bilinen 'Yezidhane' Ermenistan'da kurulmuştur. Bu kurum her ne kadar siyasi parti adlandırılrsa da siyasetten daha çok Yezidi Kürtlerinin milli ve dini gelenek ve göreneklerinin korunması için çalışmaktadır.¹⁴

Yezidhane Partisi Başkanı: Siyabend Bakoyan.

Adres: Ermenistan, Erivan 25, Aygestan sok. 9, apt. 67, daire 8.

Tel: 55 45 69 (ev)

58 03 76; 41 99 61 (iş)

RUSLAR

Rusların toplu halde Güney Kafkasya'ya ve Ermenistan'a göç etmeleri XIX. yüzyılın ilk yarısından itibaren başlamıştır. 1880 yılında Erivan eyaletinin 22 köyünde toplam 11.283 Rus yaşıyordu. Burada yaşayan Ruslar dini bakımdan üç gruba ayrılmaktadır; Molokanlar, Cumaarteciler ve Baptisler. 1880 yılında Erivan eyaletinde yaşayan Rusların toplam nüfusunun %87,4'nü (7.466 kişi) Molokanlar, % 11,6'nı Cumarteciler (992 kişi) ve % 1'ni Baptistler (89 kişi) oluşturuyordu.¹⁵

Ermenistan'ın Sovyet Rusya tarafından işgal edildikten sonra burada yaşayan Rusların sayısında ciddi bir yükselme olmuştur. Ruslar genellikle yüksek eğitime sahip olan kişilerdi ve Sovyet Ermenistan'ın yönetiminde yüksek görevlerde bulunmaktaydı. Ancak Sovyetler Birliği'nin çökmesinden sonra bütün etnik gruplar gibi Ruslar da ekonomik zorluklar ve siyasi baskılardan dolayı Rusya'ya göç etmeye başladı. Bir önemli etken de bağımsızlık sonrası Rusça eğitim veren birçok okulların kapatılması olmuştur.

13 Mkrumyan, 'Ezidi, Kürdi'.

14 Daha geniş bilgi için bakınız: http://www.armenia.ru/minnor/minnor.php?page=nm_eg/yezidis.html

15 İ Doljenko, 'Russkie Armenii'. Daha geniş bilgi için bakınız: http://www.armenia.ru/minnor/minnor.php?page=s_r/molokans.html

1990'lı yıllardan sonra Ermenistan'da yaşayan Ruslar da örgütlenmeye başladı ve 'Harmoniya' Uluslararası Rus Kültür Merkezi'ni,¹⁶ 'Rossiya'¹⁷ ve 'Oda'¹⁸ cemiyetini kurdular. Bu sivil toplum kuruluşları Rus kültür ve geleneğinin korunması için yoğun faaliyette bulunmaktadır.

'Harmoniya' Uluslararası Rus Kültür Merkezi'nin Başkanı: Mihaylov Vladimir İgoreviç.

Adres: Ermenistan, Erivan, Erevançı sok. /Hin/ 47 a.

Tel: 53 20 37; 53 75 01.

'Rossiya' Cemiyetinin Başkanı: Yakovenko Yuriy.

Tel: 31 61 06 (ev)

54 15 62; 56 54 91 (iş)

'Oda' Cemiyetinin Başkanı: Zinovyev Mihail Tihonoviç.

Tel: 53 44 38 (ev)

Ermenistan'da Lehler, Molokanlar ve Ukraynalılar da yaşamaktadır Ancak sayıları az olduğu ülkenin sosyal, kültürel ve siyasi hayatında önemli bir yer tutmamaktadır.

Ermenistan SSCB'de Rus nüfusun dinamiği (1959-1989 yıllarında yapılan nüfus sayımı sonuçlarına göre).¹⁹

Yıllar	Şehirli nüfus (bin)	Köylü nüfus (bin)	Toplam (bin)	Toplam Ermenistan nüfusuna oranla
1959	40,1	16,4	56,5	3,2
1970	52,5	13,6	66,1	2,7
1979	58,1	12,2	70,3	2,3
1989	44,0	7,6	51,6	1,6

16 Daha geniş bilgi için bakınız: <http://www.armenia.ru/minnor/minnor.php?page=organizations/harmony.html>

17 Daha geniş bilgi için bakınız: <http://www.armenia.ru/minnor/minnor.php?page=organizations/rossia.html>

18 Daha geniş bilgi için bakınız: <http://www.armenia.ru/minnor/minnor.php?page=organizations/oda.html>

19 İ. Doljenko, 'Russkiye Armenii', http://www.armenia.ru/minnor/minnor.php?page=s_r/molokans.html

SONUÇ

Ermenistan'da yaşayan milli azınlıklar özellikle 1980'li yılların sonlarından itibaren ülkeyi terk etmeye başlamıştır. 1988 yılında Azerbaycan Türklerinin zorla göç ettirilmesinden sonra Acemi (Müslüman) Kürtlerin büyük bir bölümü de yapılan siyasi baskılara dayanamayıp ülkeyi terk etmiştir. Bugün Ermenistan hükümeti için milli azınlıklar diye bir sorun kalmamıştır. Ermeniler homojen bir millet olma planlarını hayata geçirmiştir. Ülkede yaşayan milli azınlıklar ise Ermenistan için ciddi bir sorun teşkil etmemektedir.

*Bugün milli azınlıklar Ermenistan hükümetinden üç şey talep etmektedir;
- Milli azınlıklar hakkında kanun kabul edilmesi;
- Ermenistan Parlamentosunda temsil edilmeleri; ve
- Milli azınlıkların sorunları ile ilgilenen bir devlet kurumunun oluşturulması.*

Bugün milli azınlıklar Ermenistan hükümetinden üç şey talep etmektedir;

Milli azınlıklar hakkında kanun kabul edilmesi;

Ermenistan Parlamentosunda temsil edilmeleri; ve

Milli azınlıkların sorunları ile ilgilenen bir devlet kurumunun oluşturulması.

Ermenistan hükümeti ülkede yaşayan milli azınlıklar için gerekli her şeyi yaptıklarını

iddia etse de yukarıda belirtilen taleplerin hiç biri halledilmemiştir.

Yukarıda verilen bilgilerden Ermenistan'da yaşayan milli azınlıkların (Yezidi Kürtlerin, Rusların, Asurilerin) kendi dillerinde okuma yazma, örgütlenme haklarının olmasına rağmen Ermenistan hükümeti ekonomik sorunları bahane ederek milli azınlıklara gereken maddi ve manevi yardımı yapmamaktadır. Bundan başka Ermeni toplumu da Ermenistan'da yaşayan milli azınlıkları yabancılar olarak algılamaktadır.

Ermenistan hükümeti milli azınlıkların karşılaştıkları maddi, manevi ve kültürel sorunları halletmezse uzun vadede Ermenistan'da yaşayan milli azınlıkların sayısının azalacağını veya tamamen asimile olacaklarını söylemek mümkündür.

Ermenistan 'da yaşayan milli azınlıkların ana dillerini ve eğitim dillerini gösteren tablo²⁰

	Ana dili	Eğitim dili	Esas dilleri	Üçüncü dilleri	Başka diller
Asuriler	Asurice-5 Rusça-3	Rusça-6 Ermenice-2	Rusça- Asurice	Ermenice- 8	İngilizce- Fransızca
Beyaz Ruslar	Beyaz Rusça-3 Rusça -2	Rusça -4 Beyaz Rusça-1	Rusça	Ermenice -3	-
Almanlar	Rusça -2	Rusça-2	Rusça-2	Ermenice- Almanca	İngiliz-1
Yezidiler	Yezidice-17	Ermenice-17	Yezidice- Ermenice	Rusça	-
Lehler	Rusça-3 Lehçe-1	Rusça-3 Lehçe-1	Rusça	Ermenice-2	Raminca-1 Ukrayna dili-1 İngilizce-1
Yahudiler	Rusça-11 İbrani'ce-1	Rusça-12	Rusça-12	Ermenice-9	İbrani'ce-3 İdiş-1 İngilizce-3
Grekler	Grekçe-7 Ermenice-1 Rusça-1	Ermenice-6 Rusça-7	Ermenice-6 Rusça-7	Ermenice-7 Rusça-6 Grekçe	-
Ruslar	Rusça-17 Rusça- Ermenice-1	Rusça-18	Rusça-18	Ermenice-11	İngilizce-6
Gürcüler	Gürcüce-4	Gürcüce-2 Rusça-2	Rusça-4	Ermenice-3	İngilizce-1 İngilizce- Fransızca-1
Ukraynalılar	Ukraynaca-5 Rusça-3	Rusça-3 Ukraynaca- Rusça-3 Ukraynaca- Ermenice- 1 Ermenice-1	Rusça	Ermenice-6	İngilizce-2 Lehçe- Almanca-1 Almanca- Fransızca-1 Almanca-2
Kürtler	Kürtçe-7 Rusça-1	Ermenice-6 Rusça-2	Ermenice- Kürtçe	Rusça	İngilizce-1 Türkçe-1
Ermeniler	Ermenice-4 Ermenice- Rusça-2 Rusça-2	Rusça-7 Ermenice-1	Rusça-7 Ermenice-1	Grekçe-1	İngilizce-2

20 <http://www.cultural-diversity.am>

KAYNAKÇA

Çaçani, Karlene. ‘Kurdi’.

http://www.armenia.ru/minnor/minnor.php?page=nm_eg/kurds.html

Doljenko, İ. ve G. G. Sarksyen. ‘Assiriyçi’.

http://www.armenia.ru/minnor/minnor.php?page=s_r/assirians.html

Doljenko, İ. ‘Russkie Armenii’.

http://www.armenia.ru/minnor/minnor.php?page=s_r/molokans.html

Memmedov, İ. ve S. Esedov. *Ermenistan Azerbaycanlıları ve Onların Acı Kaderi*. Bakü: Azerbaycan Yayınevi, 1992

Mkrtumyan, Y. İ. ve G. G. Sarksyen. ‘Ezidi, Kurdi’.

http://www.armenia.ru/minnor/minnor.php?page=s_r/yezidis_kurds.html

Mkrtumyan, Y. İ. ve G. G. Sarkisyan. ‘Grekı’.

<http://www.armenia.ru/minnor/minnor.php?page=organizations/germans.html>

United Nations Development Programme. *The Report on the Status of Women of Azerbaijan Republic*.

Varajyan-Kriştopik, V. Ve Erevanskaya Belarusskaya ve Obşina Armenii. ‘Belarus’.

<http://www.armenia.ru/minnor/minnor.php?page=organizations/belarus.html>

Yaskorskiy, Aleksandr ve Kavkazskiye Nemçi Armyanskogo. ‘Plato’.

http://www.armenia.ru/minnor/minnor.php?page=nm_eg/germans.html

RUSYA ARŞİV BELGELERİNDE KAFKASYA'NIN ERMENİ DİN ADAMLARININ OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA ÇIKARILMIŞ İSYANLARA (1890-1896 YILLARI) VERDİĞİ DESTEK

(THE SUPPORT GIVEN BY ARMENIAN PRIESTS OF THE CAUCASUS FOR
THE INSURGENCIES AGAINST THE OTTOMAN EMPIRE (1890-1896)
AS SHOWN BY RUSSIAN ARCHIVAL DOCUMENTS)

Dr. Ziyad EMRAHOV*

Bakü Devlet Üniversitesi Tarih Fakültesi
Kaynak Tetkiki, Tarih Bilimi ve Metodoloji Anabilim öğretmeni
zamrahov@gmail.com

Öz: *Bu makalede, Rusya Devlet Tarih Arşivi belgeleri temelinde hem Kafkasya'ya aktarılan Ermeniler, hem de Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Ermenilerin birbirlerine çok yakından yardım etmesi incelenmiştir. Arşiv belgeleri temelinde sabittir ki, Ermeniler Osmanlı doğu eyaletlerinde kendilerine devlet yaratmayı düşünüyorlardı. Bu istekleri doğrultusunda Osmanlı Türkiye'sinde isyanlar çıkarmak, huzurlu Türkü ve Müslümanı acımasızca katletmenin en makul yollardan biri olduğunu düşünüyorlardı. Ermeniler aynı zamanda bu yollarla dünya devletlerinin dikkatini çekmek istiyorlardı. Bu anlamda Kafkasya'nın Ermeni dini liderleri de Osmanlı Ermenilerini Sasun, Zeytun, Muş vilayetlerinde isyan hareketlerini destekleyip, onlara gizli yollarla silah, mühimmat ve para yardımları yapmışlardı. Bu gerçekler Ermeni/Gregoryen Kilisesi'nin siyasi çıkarlarını, onun dünyevi iktidar mücadelesini ve yapay yollarla nüfus içerisinde konumunu korumak isteğini aydınlatmanın yanı sıra, Osmanlı topraklarında kendilerine ait bir devlet kurmayı amaçlamış olduğunu göstermektedir.*

Anahtar Kelimeler: *Ermeni din adamları, Kafkasya, Osmanlı İmparatorluğu, Sasun, Muş ve Bitlis isyanları, Çarlık Rusya, Büyük Devletler, Rus-Ermeni ilişkileri.*

* **Ziyad EMRAHOV**

1980 yılında Mingeçevir'de doğdu. 2003 yılında Bakü Devlet Üniversitesinden mezun oldu. 2005 yılında aynı okulda Tarih bölümünden yüksek lisans derecesini ve 2007 yılında doktora derecesini aldı. 2007 yılından beri Bakü Devlet Üniversitesinden akademisyenlik yapmaktadır. Bu süreçte ilgi alanı olan "Osmanlı Devletinden Ermeni Sorunu" üzerine çalışmalarına devam etmektedir.

Abstract: *On the basis of the documents of the Russian State Historical Archive, this article examines the help given to each other by the Armenians resettled in the Caucasus and the Armenians living in the Ottoman Empire in the years 1890-1896. The author proves on the basis of archival documents that Armenians made a plan to establish a state in the eastern provinces of Ottoman Empire. Armenians thought that mercilessly killing civilians was one of the most acceptable ways to carry out their insurrections/rebellions in the territory of the Ottoman Empire. By such acts, they also wished to draw the attention of the world. For such an end, the Armenian religious leaders of the Caucasus supported the Armenians living the Ottoman Empire to carry out insurrections in the Ottoman provinces of Sasun, Mush, and Bitlis and also helped them by sending weapons and money through secret ways. These facts show the political interests of the Armenian Apostolic/Gregorian Church, the secular struggle for power and the desire to maintain its position among the populations by artificial ways, and also shows the Church's mission to create an Armenian state in the territory of the Ottoman Empire.*

Keywords: *Armenian priests, the Caucasus, the Ottoman Empire, the Sasun, Mush, and Bitlis rebellions, Tsarist Russia, Great Powers, Russian-Armenian relations.*

GİRİŞ

XIX. Yüzyılın başlaması ile Osmanlı tarihinde kanlı facialar dönemi başlamıştır. Bu kanlı facialar sadece savaşlardan ibaret olmamış, aynı zamanda etnik temizlikler de yaşanmıştır. Bölgede giderek kuvvetlenen Rusya İmparatorluğu, kendisinin tarihi çıkarlarına uygun olarak, ele geçirdiği bölgelerde güvenli dayanak oluşturmak için bir takım planları hayata geçirmeye başladı. Böyle planlar arasında “Hristiyan dayanışması” önemli bir yer tutuyordu. Aslında, bu “güvenli etno-sosyal tabanı”nın arkasında gizli hususlar da vardı. Tarihi belgelerden anlaşılmaktadır ki, I. Petro'nun döneminde “açık işbirliği” biçimine giren bu ilişkileri Ruslar daha çok ekonomik ve siyasi amaçlarını gerçekleştirme için yürütmüştü. Böyle ekonomik ve politik çıkarların önünde hem İran, hem de Osmanlı geçilmez bir set olarak görülüyordu. Rusya “genel güçlerle” (bahsedilen İran ve Osmanlıdır) savaşmak için yaratmakta olduğu etno-sosyal destek tabanıyla ilgili olarak uzun vadeli programlar hayata geçirmeye başlamıştı.¹

Bilindiği gibi, 1890 yılına kadar Osmanlı Devleti'nden hiçbir istekleri olmayan Ermeniler, bu tarihten itibaren "reform adıyla" sayısız isyanlara başlamışlardır. İngiliz ve Rusların da desteğini gören ve temel amaçları özerk bir Ermenistan kurmak olan Ermeni komitelerinin hedefi Avrupa devletlerinin Osmanlı devletine müdahalesine ulaşmak idi.

Ermeni tarihçisi V.A. Parsamyan'a göre, XIX. Yüzyılın ikinci yarısında Rusya'da kapitalist ilişkilerinin hızlı gelişimi sonucunda burjuvazi hem iç, hem de dış politikada aktif rol oynuyordu. Boğazlar ve yeni pazarlar için mücadele Çarlık yönetiminin dış politikasının temel meselelerinden biriydi.² Yazarın da kayıtlarından görüldüğü gibi, Çarlık Rusyasının Osmanlı Devleti hakkında işgal planları dış politikasının ana hatlarını oluşturuyordu.

Bilindiği gibi, 1890 yılına kadar Osmanlı Devleti'nden hiçbir istekleri olmayan Ermeniler,³ bu tarihten itibaren “reform adıyla” sayısız isyanlara başlamışlardır. İngiliz ve Rusların da desteğini gören ve temel amaçları özerk bir Ermenistan kurmak olan Ermeni komitelerinin hedefi Avrupa devletlerinin Osmanlı devletine müdahalesine ulaşmak idi. Osmanlı Devleti'nin ayrı-ayrı

1 S. N. Qlinka, *Azerbaycan Ermenilerinin Rusiya Hüduklarına Köçürülmesinin Tesviri* (Bakü: Azerbaycan Neşriyyatı, 1995), s. 8.

2 V. A. Parsamyan, *İstoriya Armyanskogo Naroda, 1801-1900 gg.* (Erivan: İzdatelstvo Ayastan, 1972) s. 398.

3 San Stefano Anlaşması'nın 16. maddesini yerine geçen ve Ermenilerle ilgili olan Berlin Anlaşması'nın 61. maddesinde şu söyleniyordu: “Porta hükümeti Ermenilerle yerleşmiş vilayetlerde yerel ihtiyaçların zorunlu kıldığı reformları geciktirmeden hayata geçirmeyi ve Kürtler ve Çerkezlerden korunmasını üstlenir. Bu alanda görülecek tedbirler sürekli reformların uygulanmasını kontrol eden Büyük Devlet'lere bildirilecektir.” Kaynak: Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), DÜİT-74-2/2-10.

vilayetlerinde yaşayan Ermeniler bile müdahalelerin hızla gerçekleştirilmesi için Osmanlı Devleti'nin birçok bölgelerinde - yani Sasun, Zeytun, Muş, Bitlis'te isyanlar başlatıp, masum Türkü-Müslümanı öldürmeye başladılar. İsyanlara Hınçak Komitesi, Taşnaksutyun Partisi, hem de Kafkasya'nın Ermeni dini liderleri yakından yardım ettiler. Rusya arşiv belgelerinin incelenmesi bize gösteriyor ki, 1890-1896 yılları arasında Kafkasya'daki Ermeni papazları Türkiye'de yaşanan olaylarda sergiledikleri özel çabaları ile öne çıkıyorlardı.⁴ Bu gerçekler Ermeni Gregoryen Kilisesi'nin siyasi çıkarlarını, onun dünyevi iktidar mücadelesini ve yapay yollarla nüfus içerisinde konumunu korumak isteğini aydınlatmakta, hem de Osmanlı topraklarında kendilerine devlet kurmak misyonunu taşıdığını göstermektedir.

Ermeni din adamlarının bu yasadışı eylemleri Çar hükümetinin üst düzey memurları tarafından da itiraf edilmiştir. Örneğin, eski Kars Askeri Valisi General Tomiç 24 Ağustos 1890 yılında Halk Askeri Komiserin 111 sayılı raporunda, Gümrü Ermenileri isyana tahrik edilmesinde Ermeni papazları önemli bir rol oynamış olduğu yazar. Ermeni papazları isyan kampanyasında aşağıdaki hususlardan ötürü özel yer tutuyordu: "Ermenilerin milli bilincini yükseltmek, onların toplum tamahlarının güçlendirmek, Ermenileri birleştirmek ve dünyevi iktidara can atmak tek kurumdan oluşan (bahsedilen Ermeni Gregoryan Kilisesi) Ermeni ruhanilerine mahsustur."⁵ Orada daha sonra şu yazılıdır: "Gümrü şehrinin Ermeni kiliselerinde neredeyse her gün Türkiye'de öldürülmüş" Ermeni kardeşlerinin "anma törenlerini yapıyorlar ve törenin başlaması ile ruhban kitleye güçlü bir etki bırakan kışkırtıcı vaazlar da okuyorlar. Ruhbanlar sonraki isyan hareketlerine yakından destek için çocuklar arasından yüksek sesle ağlayanları - dua edenlerin ön safında durarak, tören sırasında yüksek sesle hönkürsünler diye - parayla tutmaya başladılar."⁶ Belgelerden de görüldüğü gibi, Kafkasya'daki Ermeni papazları Türkiye'deki isyan hareketlerini kışkırtmak için gösterdikleri özel çaba ile öne çıkıyorlardı. Yine aynı Rus memurunun 22 Eylül 1890 yılının 135 sayılı raporuna dikkat edelim: "1877 yılında Osmanlı'dan aktarılmış papaz Xaçatur Ter-Arutyunov, 1889'un sonlarında çürük bölgesinde yerel Ruhani İdaresi'nin hayır duasıyla gizli tuttuğu silah ve mühimmatları Türkiye'deki isyanlarda yer alan Ermeni militanlarına göndermişti."⁷ Belirtmek gerekir ki, bu konuda Bakü Valisi 1890 yılının 31 Ekim tarihli raporu da önem taşımaktadır. Raporda deniyor ki, Cebrail kazasının Zənzər köyünün papazı Ter-Mıkırtıçev Türkiye'deki isyan hareketi için Balahanı-Sabuncu balıkçılık çiftlik gizli paralar elde ediyordu.⁸ Ortaya konan veriler bir kez daha teyit ediyor ki,

4 RDTA (Rusya Devlet Tarih Arşivi), F.821, siy.7, iş 286.

5 RDTA (Rusya Devlet Tarih Arşivi), F.821, siy.7, iş 286.

6 RDTA (Rusya Devlet Tarih Arşivi), F.821, siy.7, iş 286.

7 RDTA (Rusya Devlet Tarih Arşivi), F.821, siy.7, iş 286, v.3.

8 RDTA (Rusya Devlet Tarih Arşivi), F.821, siy.7, iş 286, v.3.

Kafkasya'daki Ermeni papazları Türkiye Ermenilerini isyan etmeleri için kapsamlı bir şekilde destekliyorlardı.

Arşiv belgelerinin incelenmesinden anlaşılmaktadır ki, Kafkasya'daki Ermeni dini liderlerinin Osmanlı İmparatorluğundaki isyan hareketlerine maddi ve manevi yönden yardım göstermesine sevk eden faktörlerden biri de Çarlık Rusyası idi. Bilindiği gibi, Çar hükümeti XIX. Yüzyıldan itibaren dünyanın siyasi odağı olan “Şark meselesi”nin baş mimarlarından biriydi. Şark Meselesi zaman zaman hedefini değiştirmiştir. 1699 yılına kadar Hıristiyan topraklarının Türkler tarafından işgalinin önlenmesi, yani “savunma” politikası izlenmiş, bundan sonra ise bu politika Osmanlı yönetiminde Hıristiyanların kurtarılması, yani “saldırı” stratejisi karakterini almıştır. 1880 yılından sonra ise Doğu meselesinin adı parçalamayla anılır olmuş, yani İslam toprağını her bir Batı devletinin kendi ilgi, menfaat ve isteğine uygun şekilde bölünmesi ifadesini içerir hale gelmiştir.”⁹ Bilgiler de gösteriyor ki, XIX. Yüzyılın 80’li yıllarına doğru İngiltere, Fransa ve Rusya Osmanlı İmparatorluğu’nu boyunduruk altına sokmak için birbirleriyle mücadele veriyordu. Buna etkileyen faktörler arasında hammadde kaynaklarının fazla olması, stratejik ve coğrafi konumu açısından çok önemli bir merkez olması vardı. Öte yandan belirtmek gerekir ki, San Stefano Barış Anlaşmasının XVI. Maddesi ile Rusya, Ermenilerin Osmanlı İmparatorluğu’ndan aktarılması politikasından yola çıkarak onların imparatorluk kapsamında kalması, diplomatik yol ile örgütlenmesi ve doğrudan Türkiye’ye karşı yönlendirilmesi politikasına dâhil olmuştu. İşte gösterilen bu olgular da Kafkasya’daki Ermeni dini liderlerini Osmanlı’ya karşı isyana tahrik eden faktörler arasında vurgulamaktadır. Doğrudur, San Stefano Anlaşmasından az sonra imzalanan Berlin Kongresinin LXI. Maddesi ile Rusya’nın Osmanlı üzerinde kazandığı siyasi ve diplomatik zaferler yarı yarıya azaltılmıştı. Şimdi Osmanlı üzerinde esas denetimi İngiltere ele geçirmişti. Fakat Çarlık Rusyası kendi niyetinden el çekmemişti. Kendi niyetlerini gerçekleştirmek için tüm araçlara el atıyordu. Tabii ki, böyle bir durum ister XIX. Yüzyılın başlarından itibaren Kafkasya’ya aktarılmış Ermeniler için, gerekse de Osmanlı Ermenileri için bir “fırsat” olarak görülmekteydi. Ermeniler şöyle düşünüyorlardı: hem Çarlık Rusya’sı ile gizli sözleşmeler, hem de Osmanlı topraklarında isyan kaldırmakla

Bilgiler de gösteriyor ki, XIX. Yüzyılın 80’li yıllarına doğru İngiltere, Fransa ve Rusya Osmanlı İmparatorluğu’nu boyunduruk altına sokmak için birbirleriyle mücadele veriyordu. Buna etkileyen faktörler arasında hammadde kaynaklarının fazla olması, stratejik ve coğrafi konumu açısından çok önemli bir merkez olması vardı.

⁹ Ç. Ramazan, *Alman Kaynaklarına Göre II Abdulhamid Döneminde Ermeni Olayları*. (Ankara: T. C. Kültür Bakanlığı Kültür Eserleri Yayınları, 2000), s. 36.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğu eyaletlerinde kendilerine devlet yaratabilirlerdi. Bakü valisinin 1890 yılının 3 Kasım tarihli raporu dediklerimizi bir kez daha teyit ediyor: "Ermenileri isyan hareketine dâhil edenler arasında öğretmenler ve din görevlileri özel çabaları ile öne çıkmaktadır. Onlar Ermenilerin özgürlüğü için tüm maddi ve manevi desteği yapmaya hazırdır. Bu işte esas rolü yine de Ermeni dini lideri olan Hören Narbey oynuyor.¹⁰ Kars Askeri Valisi 7 Haziran 1891 tarihli 364 sayılı raporuna dikkat edelim: "Papaz Minas Ter-Petrosyan'ın üzerinden sansür ile yasaklanmış Ermeni dilinde kitaplar ve Ermenistan haritası tespit edilmiştir."¹¹ Korgeneral Şebekonun General-adyutant Şeremetyeve 6 Haziran 1891 tarihli 1395 sayılı verilerinde ise gösteriliyordu ki, Tiflis'ten göçmen Lazaroviçin adına Boqasiyan için kapatma gönderilmesi için mektup bulunmuştur. Mektubun metninden anlaşılıyor ki, Eçmiedzinden olan Aqvesiyan adlı papaz Ermeni isyancıları için Ermeni komitelerinden 300 ruble talep ediyordu.¹² Erivan Valisi 11 Eylül 1893 tarihli raporu ise bu açıdan daha çok ilgi çekiyor: "Ermeni siyasi aktivistlerinden olan Anuşevan Kalantarov staj yaparken İstanbul papazı ile gizli toplantılara giderek Ermeni isyanları için malzeme toplanmasını müzakere etmiştir."¹³ Yine de Erivan Valisi 19 Temmuz 1893 tarihli verilerine dikkat edelim: "Anonim bilgiye göre, Şerur-Dereleyez kazasının Kesim-Köyü'nün yerel papazı Ter-Krikor Avakov yerel yetkili olan Mosesov köyünün rehberi Andriasov ile birlikte gizli toplantı geçirmişlerdir. Toplantıda tartışılan temel hususlar Türkiye Ermenilerine yardım etmek, Ermeni devletini yeniden yapmak ve diğer bu gibi milli meseleler olmuştur. Bu amaçla yerli Ermeni gençlerini toplantılara davet etmekle onlar arasında özel propaganda ve ajitasyon yapılmıştır."¹⁴ Bakü Valisi 5 Kasım 1895 tarihli bildirisini ise bu bakımdan meselenin mahiyetini daha derinden anlamaya yardımcı olur: "Şamahı Ermeni Konsistoriyasına Türkiye'de katledilmiş Ermeniler hakkında ve Türkiye Ermenistan'ın acil reformlar yapılması konusunda telgraf girmiştir."¹⁵ Erivan Valisi 10 Kasım 1895 tarihli bildirisini ise söylenenleri bir kez daha teyit ediyor: "Tüm Ermeni Kiliseleri adına Patrik-Katalikos Türkiye'de katledilen Ermenilerden dolayı rahatsızlık içindedir, bunun kısa süre içinde müzakere edilmesini tavsiye ediyor."¹⁶ Belirtmek gerekir ki, son Rus-Türk savaşından sonra da Rusya için Türk Ermenistan'ı olarak geçen bölgeler özel dikkat merkezinde olmuştur. Çarlık Rusyası, Küçük Asya'nın işgal edilmesinde bu arazinin kilit bir rol oynayacağını düşünüyordu. Demek ki, bu anlamda Kafkasya'nın Ermeni dini

10 RDTA (Rusya Devlet Tarih Arşivi), F.821, siy.7, iş 286, v.3.

11 RDTA (Rusya Devlet Tarih Arşivi), F.821, siy.7, iş 286, v.4.

12 RDTA (Rusya Devlet Tarih Arşivi), F.821, siy.7, iş 286, v.4.

13 RDTA (Rusya Devlet Tarih Arşivi), F.821, siy.7, iş 286, v.5-6.

14 RDTA (Rusya Devlet Tarih Arşivi), F.821, siy.7, iş 286, v.6.

15 RDTA (Rusya Devlet Tarih Arşivi), F.821, siy.7, iş 286, v.6.

16 RDTA (Rusya Devlet Tarih Arşivi), F.821, siy.7, iş 286, v.6.

liderlerinin “Türkiye Ermenistan’ı” hakkında düşünceleri Çar hükümetinin çıkarları denk düşüyordu. İlginçtir ki, Türkiye tarihçileri E. Uras, C. Küçük ve diğerlerinin göre, Osmanlı Devleti bu anlaşma ile (San - Stefano Anlaşması’ndan bahsediliyor) üç ana meseleyi kabul etmeye mecbur ediliyordu:

1. Ermenistan denilen bir bölge vardır;
2. Onun yönetimi reforma muhtaçtır;
3. Ermenilerin güvenliği Kürtler ve Çerkezler tarafından tehdit ediliyor.¹⁷

C. Küçük’e göre, San Stefano Anlaşması ve az sonra imzalanan Berlin Antlaşması ile birlikte Osmanlı için “Anadolu islahatı” adı altında yeni sorunlar yaratmakla aslında uzun süren baş ağrısı - “Ermeni meselesi”ni ortaya çıkarılmış oldu.¹⁸

Rusya Arşiv belgelerinin incelenmesi gösteriyor ki, Ermeni din adamlarının Osmanlı İmparatorluğundaki isyan hareketlerine yardımı sınır bölgelerde daha aktif bir nitelik taşıyordu. Erivan Valisi 28

Kasım 1895 tarihli raporu da söylediklerimizi bir kez daha teyit ediyor: “Gümrü şehrinde bulunan Ermeni kiliselerinde dini ayinler her gün neredeyse, Türkiye’de öldürülen” Ermeni kardeşlerin “anma töreni ile başlıyordu.”¹⁹ Eçmiedzin aracılığıyla yasadışı yollarla iletilen posta-telgraf bilgileri Türkiye Ermenilerini isyanlarda aktif olmaya çağırıyordu.²⁰ Erivan Valisi Dışişleri Bakanı’na 915 sayılı verilerinde ise söyleniyordu ki, İstanbul Patriği Mateosun verdiği bilgiye göre, Osmanlı hükümeti 8 Şubat 1895 yılında Türkiye’de Ermeni isyanlarında katılımına göre 5 piskopos, 22 papazı tutuklayarak ölüm cezasına mahkûm etmişti.²¹ Tiflis Valisi 23 Şubat 1896 tarihli verileri de bu anlamda önem taşımaktadır. Bildiride deniyor ki, Axalkalaki kazasının Bejano köyünde Ermeni dini okulunun öğretmeni Baqdasarov Ermeni kilisesinin papazı Qalust Ter-Qalustyanla birlikte Baralet köylünün ahalisine karşı tehdit olduğunu söyleyip para toplamış, biriken malzemeyi Osmanlı hükümete

San Stefano Anlaşması ve az sonra imzalanan Berlin Antlaşması ile birlikte Osmanlı için "Anadolu islahatı" adı altında yeni sorunlar yaratmakla aslında uzun süren baş ağrısı - "Ermeni meselesi"ni ortaya çıkarılmış oldu.

17 C. Küçük, *Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı (1878-1897)*, II Baskı (İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1986), s. 4; U. Esat, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi* (İstanbul: Belge Yayınları, 1987), s. 208.

18 Küçük, *Osmanlı Diplomasisinde Ermeni...*, s. 4.

19 RDTA (Rusya Devlet Tarih Arşivi), F.821, siy.7, iş 286, v.7.

20 RDTA (Rusya Devlet Tarih Arşivi), F.821, siy.7, iş 286, v.7.

21 RDTA (Rusya Devlet Tarih Arşivi), F.821, siy.7, iş 286, v.7.

karşı isyan eden Ermeni çetelerine göndermişti. İsyanın temel amacı Osmanlı hükümetinden ayrılarak kısa zamanda özerk bir bölge elde edebilmektir. Bu çalışmada İngiltere hükümeti de Ermenileri yakından desteklemiştir.²² Peki, sorulması gerekir: Kafkasya'daki Ermeni dini liderlerinin Osmanlı hükümetine karşı yasadışı faaliyetlerinin Çar seviyesinde bile itiraf edilmesi ne ile ilgiliydi? Cevap kesin olarak açıktır. Verilerin analizinden de görüldüğü gibi, ister Azerbaycan, isterse de Osmanlı topraklarına karşı Rusya'nın yayılmacı politikası benzer senaryo ile devam ettirilmişti. Ekonomik ve siyasi çıkarlarını "Ermeni meselesi"nin gölgesinde gizleyen Çarlık Rusya'sı öncelikle, Azerbaycan topraklarında "güvenli etnik dayanak" yaratabilmiş, Karadeniz, Bosfor ve Çanakkale gibi İskenderun Körfezi'ni ele geçirmek planlarını "Hıristiyanların Müslüman Türkiye'sinin zulmünden kurtarmak için mücadele" sloganları ile gizletmiştir. İşte bu anlamda biraz önce de vurguladığımız gibi gerek Ermenilerin, gerekse onların patronları (Çar Rusya'sının) çıkarları denk geliyordu. Rusya arşiv belgelerinin incelenmesi gösteriyor ki, Kafkasya'nın Ermeni dini liderlerinin Osmanlı Türkiye'sinde Ermenileri isyana tahrik ettikleri bölgeler arasında Zeytin, Sasun, Van, Muş, Bitlis önemli yer tutuyordu. Örneğin, Erivan Valisi 21 Mayıs ve 6 Temmuz 1896 tarihli 651 ve 989 sayılı bilgisinde denir ki, Nahçıvan'da Arximandrit Arsenik Klitçyan ve diğer seyahatçiler ve papazlarla birlikte "Ermeni meselesi"ne destek için biriken malzemeyi Türkiye'de isyanın merkezi bölgesi olan Zeytuna göndermiştir.²³ Erivan Valisi 15 Temmuz 1896 tarihli diğer verilerinde ise gösterilen, Culfa yakınlarında Aras'ın İran sınırında Kutsal Stepan Ermeni Manastırında silah deposu vardı ve Türkiye'de Ermeni isyanlarının merkezi olan Zeytin, Sasun, Muş vilayetlerine silahla yardımlar yapıyordu.²⁴ Bu bilgiler fevkalade yetkili Nelidovun 19 Temmuz 1897 tarihli 486 sayılı kayıtları ile de teyit edilmektedir: "Kars Vilayeti Kurulu'nun Erzurum konsülün 24 Şubat 1897 tarihli mektubundan anlaşıldığı üzere, Kars'ta bulunan büyük bir Ermeni kilisesinde Ter-Akopyanın evinde silah deposu vardır. Ayrıca, Kars'ta okul öğretmeni Marenqasyanın birkaç silah deposu da tespit edilmiştir."²⁵ Bu arada, Ermenilerin Osmanlı İmparatorluğu'nun adı geçen bölgelerinde gerçekleştirdikleri isyanlar 1891, 12 Şubat tarihinde geçirilmiş Ermeni İşleri istişarenin metninde de yer almış ve Çar seviyesinde itiraf edilmiştir.²⁶

22 RDTA (Rusya Devlet Tarih Arşivi), F.821, siy.7, iş 286, v.7-8.

23 RDTA (Rusya Devlet Tarih Arşivi), F.821, siy.7, iş 286, v.8.

24 RDTA (Rusya Devlet Tarih Arşivi), F.821, siy.7, iş 286, v.9.

25 RDTA (Rusya Devlet Tarih Arşivi), F.821, siy.7, iş 286, v.8-9.

26 *Jurnal Soveşaniya Armyanskim* delam. SPb, 1891, c.10.

SONUÇ

Böylece, Rusya Devlet Tarih Arşivi'nin belgelerinin incelenmesinden anlaşılmaktadır ki, hem Kafkasya'ya aktarılan Ermeniler, hem de Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Ermeniler birbirlerine çok yakından yardım etmekle Osmanlı'nın doğu eyaletlerinde kendilerine devlet yaratmayı düşünüyorlardı. Bu isteklerine elde etmek için Osmanlı Türkiye'sinde isyanlar çıkarmak, huzurlu Türk-Müslümanı acımasızca katletmenin en makul yollardan biri olduğunu düşünüyorlardı. Ermeniler aynı zamanda bu yollarla dünya devletlerinin dikkatini çekmek istiyorlardı. Bu anlamda Kafkasya'nın Ermeni dini liderleri de Osmanlı Ermenilerini Sasun, Zeytun, Muş vilayetlerinde isyan hareketlerini destekleyip, onlara gizli yollarla silah, mühimmat ve para yardımları yapıyorlardı. Bu gerçekler Ermeni Gregoryen Kilisesi'nin siyasi çıkarlarını, onun dünyevi iktidar mücadelesini ve yapay yollarla nüfus içerisinde konumunu korumak isteğini aydınlatmanın yanı sıra, Osmanlı topraklarında kendilerine devlet kurmak misyonunu taşıdığını göstermektedir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), DUİT-74-2/2-10.
- RDTA (Rusya Devlet Tarih Arşivi), F.821, siy.7, iş 286.
- RDTA (Rusya Devlet Tarih Arşivi), F.821, siy.7, iş 286, v.3.
- RDTA (Rusya Devlet Tarih Arşivi), F.821, siy.7, iş 286, v.4.
- RDTA (Rusya Devlet Tarih Arşivi), F.821, siy.7, iş 286, v.5-6.
- RDTA (Rusya Devlet Tarih Arşivi), F.821, siy.7, iş 286, v.6.
- RDTA (Rusya Devlet Tarih Arşivi), F.821, siy.7, iş 286, v.7.
- RDTA (Rusya Devlet Tarih Arşivi), F.821, siy.7, iş 286, v.7-8.
- RDTA (Rusya Devlet Tarih Arşivi), F.821, siy.7, iş 286, v.8.
- RDTA (Rusya Devlet Tarih Arşivi), F.821, siy.7, iş 286, v.9.
- RDTA (Rusya Devlet Tarih Arşivi), F.821, siy.7, iş 286, v.8-9.

Kitap ve Makaleler

- Esat U. *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*. İstanbul: Belge Yayınları, 1987.
- Küçük C. *Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı. (1878-1897)*. II Baskı. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1986.
- Jurnal Soveşaniya Armyanskim delam*. SPb, 1891.
- Qlinka, S. N. *Azerbaycan Ermenilerinin Rusiya Hüdudlarına Köçürülmesinin Tesviri*. Bakü: Azerbaycan Neşriyyatı, 1995.
- Ramazan, Ç., *Alman Kaynaklarına Göre II. Abdülhamid Döneminde Ermeni Olayları*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000.
- Parsamyan, V. A. *İstoriya Armyanskogo Naroda, 1801-1900 gg*. Erivan: İzdatelstvo Ayastan, 1972.
- Veliçko, V. L. *Qafqaz: Rus İşi ve Tayfalararası Meseleler*. Bakü: Azerbaycan Neşriyyatı, 1995.

JOHANNES LEPSIUS'UN ERMENİLER LEHİNE İDDİALARI

(JOHANNES LEPSIUS' PRO-ARMENIAN ALLEGATIONS)

Dr. Ramazan YILDIZ

Öğretmen, Viyana
ramazanyildiz@gmx.at

Öz: *Bilhassa, Almanca'nın konuşulduğu çevrelerde Johannes Lepsius'un, Anadolu Ermenileri hakkındaki yazıları birincil kaynak olarak kabul edilir ve akademik çalışmalarda dahi kaynak olarak gösterilir. Oysa yazarın kitaplarına bakıldığı zaman, kitapların böyle bir payeyi hakemedikleri görülmektedir. Bu makalede, Lepsius'un, 'Armenien und Europa' isimli kitabında son derece hissi davrandığı, İslam ve Türk düşmanlığı yaptığı, Haçlı Seferleri zamanından bir taktiği kullanarak Avrupalıların dini duygularını istismar ettiği ve onları Müslümanlar aleyhine kışkırttığı, ayrıca çok tarafsız davrandığı ve Ermenilerin aleyhine yorumlanabilecek hadiseleri ya gizlediği ya da çok yumuşattığı, Türklerin aleyhine olabilecek en ufak şeyleri ise mübalağalı bir tarzda ele aldığı, Türklerle Ermeniler arasında ebedi düşmanlık tohumları ekmeye çalıştığı anlatılmaktadır. Ayrıca makalede, 1890'lı yıllarda ekilen bu tohumların yeşerdiğine ve I. Dünya Savaşı esnasında Ermenilerin Türklere karşı insanlık dışı katliamlar uyguladıklarına temas edilmektedir.*

Anahtar kelimeler: *Alman Basınında Ermeniler, Ermenilerle İlgili Reformlar, Ermeni İsyanları, Ermeni Meselesi, Sasun İsyanı*

Abstract: *The works of Johannes Lepsius are seen as the primary source of information about Armenians living in Anatolia and are cited in many academic publications, especially in places where German is spoken. Yet, a close look at his works shows that they do not deserve such a position. In this paper we will examine his book 'Armenien und Europa' and explain how, in it, he acted very sentimentally, showed animosity towards Turks and Muslims, used tactics from the times of the crusades to pull on the religious sentiments of Europeans to antagonize them against Muslims, was biased and either omitted or mollified events that would put a bad light on Armenians, while exaggerating anything that would put a bad light on the Turks, thus trying to sow the seeds of an ever-lasting enmity between Turks and Armenians. We will also see how those seeds shot forth in the 1890s, culminating in the slaughter of Turks by the hands of Armenians during the First World War.*

Keywords: *Armenians in the German Media, Armenian Issue, Armenian Uprisings, Reforms Regarding Armenians, Sason Uprising*

Giriş

Johannes Lepsius, 1858-1926 yılları arasında yaşamış, Almanyalı bir Protestan papazı idi. Anadolu Ermenileri hakkında çeşitli yazılar yazdı, kitaplar neşretti. Kaleme aldığı kitaplardan bir tanesi, Ağustos 1896'da yayınlanan 'Armenien und Europa' (Ermenistan ve Avrupa) adlı kitabıdır. Konu ile alakalı olarak, 'Der Todesgang des Armenischen Volkes' (Ermeni Halkının Ölüm Yolculuğu) adlı bir başka kitabını da Mayıs 1919'da neşretmiştir. Lepsius, her iki kitabın ön sözlerinde, kitaplarını, Anadolu'ya yaptığı seyahatlerden sonra ve orada topladığı bilgilerle dayanarak yazdığını ifade etmektedir. Bu makalede, Lepsius'un 'Armenien und Europa' isimli kitabı ele alınmaktadır.

Lepsius, mezkur kitabın önsözünde, 1896'nın Mayıs ayında Anadolu ve Suriye içinde bir yolculuk yaptığını, ülkenin hala güvensiz olduğunu, haftalarca at sırtında devam eden yolculuk esnasında bir çok köylü ve şehirli Türk insanıyla konuştuğunu, bu konuşmaların kendisinde, Alman basınının Ermeni Meselesi'ndeki tutumunun gerçeklerle bağdaşmadığına dair bir kanaat oluşturduğunu,¹ Anadolu'da son aylarda vuku bulan katliamların ve yağmalamaların kendiliğinden çıktığına inanan hiç bir Müslüman ile karşılaşmadığını, herkesin olayları, Sultan'ın emrine imtisalen, hükümetin tertip ettiğine inandığını,² Mollaların bütün camilerde halka, Şeyhülislam'ın Ermenilerin tamamının öldürülmesini emrettiğini³ anlattıklarını, halkın bu şartlar dahilinde bir tek Ermeni'nin dahi sağ kalmaması gerektiğini düşündüğünü, ifade ediyor.⁴

Lepsius bu yolculuğa çıktığında 38 yaşında idi ve Anadolu'ya 'halı tüccarı' kamufleji ile geçti.⁵ Yanına, Tebriz (İran) doğumlu, Gütersloh (Almanya)'da

1 Hâlbuki Alman basınının Ermeni Meselesi'ndeki tutumunun, gerçeklerle bağdaşmadığını Lepsius'a, Ernst Lohmann isminde bir papaz söylüyor. Bu kişi, 1896 senesinin Şubat ayında yayınlanan bir Amerikan dergisinde, Alman basınının İstanbul'dan rüşvet aldığı ve bu sebepten dolayı gerçekleri yazmadığı iddiasını okuyor. Pastor Lohmann, konuyu efkarı umimiyeye taşıyacağına karar verdiğini Lepsius'a anlatıyor. Andreas Baumann, *Johannes Lepsius' Missiologie*, University of South Africa 2005, s.36

2 Oysaki 26 Ağustos 1896'da Osmanlı Bankası baskını ve akabinde meydana gelen olaylar esnasında tesadüfen İstanbul'da bulunan Helmut von Gerlach: "Hangi Türk'le konuştu isem bu bir nefis müdafasıdır dedi" diyor. Uwe Feigel, *Das Evangelische Deutschland und Armenien*, Göttingen 1989, s.38. Nefis müdafası ancak saldırıya uğramak durumunda söz konusu olur. Aslında Helmut von Gerlach'ın da olaylara tarafgir baktığı, haberi veriş şeklinden anlaşılabilir. Burada dikkatimizi çeken husus, iki Avrupalı'nın, Türklerin hadiselerle bakış açılarını, birbirine zıt şekilde ifade etmeleridir. Lepsius'un konuştuğu Türklere göre Ermenilerin hiçbir suçu olmadığı halde, hükümet onları yok etmeyi planlamıştır. Gerlach'ın konuştuğu Türklere göre ise saldırı Ermenilerden gelmekte ve Türkler de kendilerini müdafaa etmektedirler. Bunların ikisi birden doğru olamaz. Birbirine kabil-i telif olmayan bu çelişkili beyanların bir tek manası vardır: Avrupalılar, Ermeni konusunda sadece bugün değil, aksine meselenin sahneye çıkışından beri, Ermeni davasına hizmet edeceğine inandıkları hususları, haklı haksız demeden ve hiçbir ilmi kritere tabi tutmadan kaleme almışlardır.

3 Esasen Şeyhülislam'ın emir verme yetkisi yoktur. Şeyhülislamlık makamı fetva makamıdır. Eğer bu ifadelerle, Şeyhülislam tarafından verilmiş bir fetvanın varlığı kast ediliyorsa ortada böyle bir fetva yoktur. Osmanlı Arşivi'nde araştırma yapan yüzlerce Avrupalı ve Amerikalı ilim adamının ilk ortaya çıkartmak isteyecekleri belgelerin bu ve benzeri belgeler olacağı açıktır. Şayet böyle bir fetva olsaydı, bugüne kadar yapılmış olan arşiv çalışmalarında ortaya çıkardı.

4 Johannes Lepsius, *Armenien und Europa*, Berlin 1896, s.5

5 Güya, Anadolu'yu dolaşan Avrupalılar, polis, asker ve hafiyeler tarafından gözaltında tutuluyor idiler. Lepsius, Türklerin itimatlılığını bu yola başvurarak bertaraf etmiş oldu. Andreas Baumann, *Johannes Lepsius' Missiologie*, Doktora tezi, Pretoria 2005, s.41

büyümüş, birçok Doğu lisanını ve Osmanlı Türkçesi'ni akıcı şekilde konuşabilen, James Greenfield adında bir Ermeni talebeyi aldı. 21 Nisan 1896'da birlikte Belgrad'a, birkaç gün sonra da İstanbul'a vardılar. İstanbul'da, Almanya Büyük Elçisi Freiherr von Saurma'yı ziyaret ettiler. At sırtında yedi günlük bir yolculuktan sonra Kayseri'ye ulaştılar. Her şehirde kalabilmek için o şehrin mülki amirinden yeniden izin almaları gerekiyordu. Anadolu'daki yolculukları Mersin'de son buldu. Mayıs ayının sonunda Lepsius Kudüs'te idi.⁶ Lepsius, daha önce 1884-1886 arası, Kudüs'te Papaz yardımcısı olarak, aynı zamanda Alman okulunda öğretmen ve idareci olarak çalışmıştı⁷ ve ilk hanımı Margarethe Zeller ile orada evlenmişti. Lepsius, Kudüs'ten Almanya'ya döndükten sonra Magdeburg Kilisesi'nde papaz olarak çalışmaya başladı. 1896'da Anadolu yolculuğuna çıkmayı planlayınca, çalıştığı kiliseden parasız izin istedi ancak kilise kendisine izin vermedi. Bunun üzerine vazifesinden istifaen ayrıldı.⁸ Lepsius 29 Eylül 1895'de, esasen Müslümanlar arasında Hıristiyanlık propagandası yapmak için 'Deutsche Orient Mission'unu (Alman Doğu Misyonu) kurdu. Sonradan cemiyetin gayesi, Ermenilere karşı yapılan haksızlıklarla mücadele etmeye evrildi.⁹

Lepsius seyahatten döndükten iki ay sonra, Ağustos 1896'da mezkur kitabı yayınlıyor. Uwe Feigel bu kitap için: "Ermeniler hakkında yazılmış ilk ve en başarılı yayındır. Gazetelerde yayımlanan bütün makalelere kaynak olmuştur. Efkar-ı umumiye etkileyip Hristiyan Almanya'ya, Ermeni Meselesi'ne müdahale etme konusunda cesaretlendirmiştir." diyor.

Anadolu yolculuğu esnasında Lepsius'un ileride Anadolu'da kuracağı vakfın, Amerikalı misyonerlerin yardımlarıyla Talas (Kayseri) ve Urfa şubelerini açtığını;¹⁰ Urfa'ya, orada ikamet eden Amerikalı öğretmen Corinna Shatuck tarafından davet edildiğini; Lepsius, vakfının Urfa'daki ana şubesinin, Künzler ve Künzler'in Doğu'da büyümüş olan hanımı Bayan Elisabet ikilisi tarafından ayakta tutulduğunu;¹¹ Urfa'da açtığı sanayi işletmeleri ve el işi atölyeleri için finans ve sanayici çevrelerden büyük destek bulduğunu;¹² Almanya'ya döndüğünde Berlin Tonhalle'de büyük bir toplantı tertip ettiğini ve toplantıya Ankara'da ölüm cezasına çarptırılmış olan Ermeni Profesör Garabed Thoumajan'ı davet ettiğini, fakat Thoumajan'ın halka hitap etmesinin Alman

6 Rolf Hosfeld, *Johannes Lepsius, Eine Deutsche Ausnahme*, Potsdam 20. 11. 2011, s. 6

7 Andreas Baumann, *Johannes Lepsius' Missiologie*, Doktora tezi, Pretoria 2005, s.36

8 Hans-Lukas Kieser, *Zion-Armenien-Deutschland. Johannes Lepsius und die 'Protestantische Internationale' in der Spätosmanischen Welt*, Symposium des Lepsiushauses, Potsdam 13.12. 2008, s. 4-8

9 Andreas Baumann, *Johannes Lepsius' Missiologie*, Doktora tezi, Pretoria 2005, s.40

10 Rolf Hosfeld, *Johannes Lepsius, Eine Deutsche Ausnahme*, Tebliğ metni, Potsdam 20. 11. 2011, s. 9

11 Hans-Lukas Kieser, *Zion-Armenien-Deutschland. Johannes Lepsius und die 'Protestantische Internationale' in der Spätosmanischen Welt*, Tebliğ metni, Potsdam 13.12. 2008, s. 11

12 Hermann Golz, *Zwischen Deutschland und Armenien*, www.Lepsiushaus-Potsdam.de; Publikationen

İçişleri Bakanlığı tarafından yasaklandığını; Lepsius'un Emniyet Genel Müdürlüğü'ne ve Dışişleri Bakanlığı'na çağrılıp Profesör Garabed Thoumajan'ı, kendi siyasi çalışmalarından uzak tutması için uyarıldığını, görüyoruz.¹³

Lepsius seyahatten döndükten iki ay sonra, Ağustos 1896'da mezkur kitabı yayınlıyor. Uwe Feigel bu kitap için: "Ermeniler hakkında yazılmış ilk ve en başarılı yayındır. Gazetelerde yayımlanan bütün makalelere kaynak olmuştur. Efkâr-ı umumiye etkileyip Hristiyan Almanya'yı, Ermeni Meselesi'ne müdahale etme konusunda cesaretlendirmiştir." diyor.¹⁴ Kitap 1897'ye kadar, yani bir sene içinde yedinci baskısını yapmış; kısa sürede İngilizce, Fransızca ve Rusça'ya tercüme edilmiş; o tarihte Avrupa siyasetinin istikrarsız ve anlaşılmaz olduğunu düşünen İngiliz Başbakanı William Ewart Gladstone, Lepsius'a bu kitaptan dolayı bir teşekkür mektubu göndermiştir.¹⁵

1. Lepsius'un Uluslararası Protestanlık ve Protestanlık Siyonizmi ile İrtibatı

Lepsius'un Ermenilerle böylesine yakından ilgilenmesinin sebebini daha iyi anlayabilmek için uluslararası Protestanlıkla olan irtibatına bakmak gerekir. Uluslararası Protestanlık, Protestanlık Siyonizmi'ni ihdas ederek İsa-Mesih devletinin kurulabilmesi için bütün Yahudilerin Filistin'de toplanması ve İsrail devletininin kurulması gerektiği tezini savunmaya başladı. Lepsius, 1884 senesinde Uluslararası Protestanlığın Yakındoğu Misyonu'na girerek, 26 yaşında, yukarıda işaret edildiği gibi Kudüs'te, misyonun Almanca konuşanlar bölümünde papaz yardımcısı oldu. Misyonun İngilizce konuşan çevresiyle irtibat kurdu ve onlardaki pragmatik ve eşatolojik temayülü ve bunun da ötesinde, İngilizce konuşan çevrenin Filistin'de, Yahudi Misyonu ve Restorasyonu için vazifelendirilmiş olan organizasyonları da içine aldığını gördü. 1500 seneden beri Kudüs'te var olan ve Uluslararası Protestanlığın Yakındoğu Misyonu'nun ilgi alanında bulunan, Ermeni Başkilisesi'ndeki Ermenilerle tanıştı.¹⁶ Filistin'de, Doğu'nun değişik halklarının ve dinlerinin bir arada yaşadıklarını yakından gördü. Kendisini evladı gibi gören Johann Ludwig Schneller isimli Alman misyonerin Suriye'de açtığı yetimhanenin yönetim kurulunda bulundu.¹⁷ Keza Kudüs'te, Basel (İsviçre)'li bazı Protestan kişilerle ve onların uluslararası şebekesi ile de tanışmış oldu ki Lepsius daha

13 Rolf Hosfeld, *Johannes Lepsius, Eine Deutsche Ausnahme*, Tebliğ metni, Potsdam 20. 11. 2011, s. 6

14 Uwe Feigel, *Das Evangelische Deutschland und Armenien*, Göttingen 1989, s.57

15 Rolf Hosfeld, *Johannes Lepsius, Eine Deutsche Ausnahme*, Tebliğ metni, Potsdam 20. 11. 2011, s.8

16 Uwe Feigel, *Das Evangelische Deutschland und Armenien*, Göttingen 1989, s.23

17 Andreas Baumann, *Johannes Lepsius' Missiologie*, Doktora tezi, Pretoria 2005, s.36

sonra Basel'de sık sık kalmıştı.¹⁸ Basel, Uluslararası Protestanlık Misyonu' için Avrupa kıtasında bir kavşak ve aynı şekilde Osmanlı Filistin'i ile bağlantı kurmakta Protestan Siyonizmi için bir merkez idi. Lepsius, Almanya'nın Osmanlı politikasını, Protestan Siyonizmi'ne aykırı buluyor ve ülkesini bu açıdan tenkit ediyordu. 19. asrın sonlarına doğru uluslararasılık kazanmış olan Yahudi Siyonizmi'ni de yakından takip etmeye başlamıştı. 1897'de Basel'de yapılan I. Siyonist Kongresi'ne davet edilmişti. Yahudiler Filistin'e toplanmadan İsa-Mesih Devleti'nin kurulmasının düşünülemeyeceğini" söylüyordu. Osmanlı topraklarında yaptığı çalışmaları bu misyonu sebebiyledir.¹⁹

Bu bilgiler ışığında Lepsius'un, Uluslararası Protestanlık Misyonu'na alındığında, Misyon tarafından, Arz-ı Mevud'da oturan Ermenilerle ilgilenmek için vazifelendirildiğini ve üstlendiği vazife gereği, onlarla irtibata geçtiğini, o günden itibaren Ermenilerden duyduğu haberleri topladığını, kendi hayal gücüyle haberleri daha dramatik hale getirdiğini, inanılması mümkün olmayan iddiaları takviye eder düşüncesiyle 1896'da Anadolu'ya göstermelik bir seyahatte bulunduğunu, üstlendiği misyon, papazlık yapmasından daha önde geldiği için de hiç düşünmeden papazlıktan istifa ettiğini rahatlıkla söyleyebiliriz.

Lepsius, Uluslararası Protestanlık Misyonu'ndan aldığı vazife gereği, bölgeyi istikrarsızlaştıracak uydurma haberler yazıp yayarken, yalan haberlere iltifat etmeyen Alman basınına da hücum ediyor. Alman basınının Ermenilere uygulanan toplu boğazlamaları, yağmalamaları ve zorla din değiştirmeleri dile getirmediğini, bütün suçu Ermenilere yüklediğini ve onlar için 'Ermeni isyancıları' tabirini kullandığını, onları bütün olumsuzlukların sebebi olarak gösterdiğini, kitabın önsözünde sert bir şekilde tenkit ediyor.²⁰

Almanya'da, Yahudilerin elinde olan birkaç gazetenin, Hristiyan bir halkın kaderiyle hiç ilgilenmediğini iddia edenler,²¹ hatta hükümetin gazeteler üzerinde baskı kurduğunu ve onları yarı resmi bir hüviyete soktuğunu, boyun eğmeyen gazeteleri yasakladığını ifade eden başkaları da vardır. Hermann Golz bu konuda şu misali veriyor: "Alman İmparatoriçesi, Filistin'de bir Ermeni yetimhanesini ziyaret etmiş ve oradaki hemşirelere, büyük bir dini (Hristiyan)

18 19. asrın ilk yarısında Almanca konuşan Protestan misyonerler, özellikle de 'Basler Missionsgesellschaft', Transkafkasya'da Ermeniler arasında faaliyet göstermişti. Bu çalışmaların neticesinde 1866 senesinde 313 kişi Protestan mezhebine girmişti. Uwe Feigel, *Das Evangelische Deutschland und Armenien*, Göttingen 1989, s.23; Schlatter, *Basler Mission*, I, 98.100f. 102f. 105.

19 Hans-Lukas Kieser, *Zion-Armenien-Deutschland. Johannes Lepsius und die 'Protestantische Internationale' in der Spätosmanischen Welt*, Tebliğ metni, Potsdam 13.12. 2008, s.4-8

20 Johannes Lepsius, *Armenien und Europa*, Berlin 1896, s.5

21 Uwe Feigel, *Das Evangelische Deutschland und Armenien*, Göttingen 1989, s.52

günlük gazete olan Reichsbote'yi okumayı yasaklamıştı. Çünkü bu gazete bir Alman papazının, devam eden Ermeni katliamları ile ilgili yazdığı, maskeleri düşüren gerçekleri yayınlıyordu ve Almanya'nın uyguladığı Osmanlı siyasetinin ve Alman basınının yaptığının çılgınlık olduğunu ilan ediyordu. Yayımlanan makalenin başlığı, 'Ermenistan Gerçeği' idi ve yazılanlar, Dr. Lepsius'un 1896 senesi Nisan-Haziran aylarında, Anadolu'da, James Greenfield isimli genç bir Ermeni ile topladığı bilgilere dayanıyordu. Reichsboten gazetesinde yayımlanan bu makaleler, 'Armenien und Europa' kitabının temelini oluşturmuştur. Aydınlar ve Kilise, Lepsius'u ve açıklamalarını redettikleri halde, verdiği konferanslar ve yaptığı ferdi yayınlarla Lepsius, fikirlerini geniş bir çevreye duyurabilmiştir."²²

Aslında Alman basınında, Lepsius'u memnun edecek yazılar da yazılıyordu. Nitekim o tarihlerde yayımlanmış olan bir haberde Sasun olayı, 'katliamların başlangıcı' olarak, başka bir haberde de 'gelecekte yapılacak olan katliamların genel provası' olarak tabir ediliyor ve bu olay, Ermeni Meselesi ile büyük devletlerin ilgilenmesine sebep olmuştur, deniyor.²³ Bu aşamada, Ermeni Meselesi ile büyük devletlerin ilgilenmesi hususunu biraz irdelemek faydalı olacaktır.

2. Batılı Devletlerin Ermenileri İstismarı

Tarihi olaylardan biliyoruz ki büyük devletler, Osmanlı'nın iç işlerine müdahale edebilmek için devamlı bahaneler aramışlar ve Ermenileri bu emelleri için sürekli istismar etmişlerdir. Hans Ludwig Wegener bu gerçeği şöyle ifade ediyor: "Ermenilerin acı çekmesinde en büyük pay Rusların olmakla birlikte İngilizler de bu konuda suçsuz değildirler. Osmanlı Devleti'nden tavizler koparabilmek için Türklerin başına gaile açmada hep Ermenileri alet olarak kullanmışlardır. Ne zaman ki İngilizler Doğu'da gayelerine ulaşmışlardır, Ermenileri yüz üstü bırakmışlardır. Bunun en bariz örneği, 1878'de Kıbrıs üzerinde sağlanan uzlaşmadır. Daha önceleri İngilizler Ermenilere kuvvetli bir ilgi duyuyorlardı. En ıssız Ermeni bölgelerine 'İncil Evleri' ve okullar açıp buraları finanse ediyorlardı. Boğaziçi'nde, Rumeli Hisarı Robert Koleji; Merzifon'da, Anadolu Koleji; Elazığ'da (Harput), Fırat Koleji; Antep'te, Merkez Koleji gibi okulları, dini ihtilafları körüklemek, Ermenilerde milli duyguları kuvvetlendirmek ve onları Osmanlı Devleti'ne karşı düşmanca işler yapmaya sevk etmek için açtılar. Hatta İngiltere, Rusya'nın güneye doğru genişlemesini önlemek için de Ermenileri önemli bir unsur

22 Hermann Golz, *Zwischen Deutschland und Armenien*, Theologische Literaturzeitung 108, Yıl 12, Aralık 1983; Golz, Lepsius'un en çok iki hafta sürmüş olan İstanbul-Mersin arası seyahatini, üç ay olarak göstermekte ve Lepsius'un Ermeni militanlarından aldığı her halinden belli olan yalan ve iftiralara 'bilgi' demektedir.

23 Uwe Feigel, *Das Evangelische Deutschland und Armenien*, Göttingen 1989, s.31

olarak kullanmıştır, yani Rusya ve İngiltere, güç savaşlarını Ermenilerin 'sırtında' yapıyorlardı."²⁴

Bu tesbit, Ermeni isyanlarının çıkarılışı ve gayeleri hakkında, dönemin Sultanı II. Abdülhamid'in tesbitleriyle örtüşmektedir. Sultan II. Abdülhamid şöyle diyordu: "Ermeni Meselesi büyük nisbette dış kaynaklıdır. Ruslar, Bulgaristan hakkındaki düşüncelerinde muvaffak olunca bunu Bulgarları isyana teşvikle başardıkları gibi, Osmanlı'dan Doğu'da da toprak koparabilmek için Ermenileri iğfale başladılar. Gönderdikleri ajanlar marifetiyle, papazları, öğretmenleri ve maceracı Ermenileri Osmanlı'ya karşı isyana teşvik etmeye başladılar. Rusların derdi müstakil bir Ermenistan olamazdı. Çünkü bu, Rusya'nın da Ermenilerle meskûn yerlerini kaybetmesi manasına gelirdi. Rusların gayesi Osmanlı'yı güç duruma sokmak, kendi vatandaşı olan Ermenilerin de memnuniyetini ve sadakatini sağlamaktı. Osmanlı'dan koparılacak toprak parçaları üzerinde söz hakkı elde etmek için bu menfur çalışmalara Fransız ve İngilizler de katıldılar. Hatta ilk 'Ermeni Komitesi' Paris'te kurulmuştu. Fransızlar Katolik Ermenileri, Ruslar Ortodoks Ermenileri himaye ediyorlardı. Bunların aralarındaki kavgaları bitirip Müslümanlara beraberce saldırmaları için çalıştılar. Ermenilerin planı, Müslümanları kıskırtmak, üstlerine saldırtmak, sonra da feryad edip Avrupa'nın müdahalesini sağlamak ve Avrupa'ya "bunlar bir arada yaşayamıyor, Ermenistan'ın ayrılması ve muhtariyet kazanması lazım" dedirtmekti. Ajanlara, papazlara ve öğretmenlere Ermenilerin çoğu uymak istemeyince, mecaracı çeteler, bunları kesip öldürmeye başladılar. Türk kılığına giren çeteler, kendilerine yardım etmeyen Ermenileri öldürüyor, sonra da "görmüyor musunuz, Türkler sizi öldürüyor" diyorlardı. Öbür taraftan Türk köylerine girip Müslüman halka çeşitli işkencelerde bulunuyorlardı. Bilhassa Sasun bölgesinde tahrikler çok yoğundu. Müşir Zeki Paşa emrindeki ordu buradaki Ermeni-Müslüman kavgasını sona erdirmek için görevlendirildi ve isyan bastırıldı. Çeşitli sebeplerden dolayı o anda Rusya, İngiltere ve Fransa müşterek hareket edemediler ve bu aşamada Osmanlı'ya müdahale edemediler. Fakat bilhassa İngiltere, Mısır'da işlediği işlerden dünya efkâr-ı umumiyesini uzak tutmak ve dikkatlerini Türkiye üzerine teksif etmek için Ermeni Meselesi'ni müteakib senelerde de hep canlı tutmaya çalışmıştır. Ermenilerin Anadolu'daki çalışmaları neticesiz kalınca, Ermeniler, çeteleri İstanbul'a sevk edip orada fitne fesad çıkartmaya başladılar. Ermeni Meselesi, Osmanlı için bir huzursuzluk sebebi, Avrupalı devletler içinse Osmanlı'ya müdahale etmek için bir bahane idi. Avrupa basını Ermeni Meselesi'ni bir dünya efkâr-ı umumiyye meselesi haline getirmişti, fakat devletlerarası ciddi bir mesele hiçbir zaman olmamıştır. Çünkü onlar da biliyorlardı ki hiçbir yerde çoğunluk teşkil etmeyen Ermenilere muhtariyet kazandırmak hemen hemen mümkün değildi."²⁵ Ermeniler,

24 Hans Ludwig Wegener, *Der Britische Geheimdienst im Orient*, Berlin 1942, s.132-134

25 İsmet Bozdağ, *Sultan Abdülhamid'in Hatıra Defteri*, İstanbul 1995, s.56-59

Çukurova'dan Kafkasya'ya uzanan bölgede, bazı yerlerde nüfusun %20, %30 ve %40'ını teşkil eder vaziyette yaşamaktaydılar. Bazı kayıtlarda Ermenilerin, Müslüman halka nisbetle sadece Van'da %2 – 3'lük bir çoğunluğa sahip oldukları yer almaktadır.²⁶

Bu fiili durum, bölgeyi gören ve bilen herkesin ortak kanaatidir. 19. asrın son çeyreğinde Kafkasya'ya bir seyahatte bulunan Müller Simonis, Ermenistan 'Güneyin Polonya'sıdır' diyor. Çünkü Polonyalılar, Rusya, Avusturya-Macaristan ve Almanya'nın himayesinde yaşamakta idiler. Kendilerine has bir ülkeleri yoktu. Aynen bunun gibi Ermeniler de o zaman Osmanlı, Rusya ve İran himayesinde yaşamakta idiler. Sayıları hakkındaki rakamlar farklı olmakla birlikte Ermenilerin üçte ikisi Osmanlı'da, üçte bire yakını Rusya'da, geri kalan kısmı da İran'da ve çeşitli ülkelerde muhacir olarak bulunuyordu. 20. Asrın başlarında aynı bölgeyi gezen Endres ise Ermenilerin azlığını ifade etmek için "İnsan, Ermenistan'da olduğunu asla hissetmiyor" diyor.²⁷

İşte bu hakikatten dolayı Haziran 1878'de, İngiliz liberal parlamenter Forster, kendisinden Berlin Konferansı'nda destek isteyen Pater Chrimian'a (ki daha sonra tüm Ermenilerin Katholikosu olmuştur), Anadolu'da yeterli nüfusa sahip olmadıklarını hatırlatarak şöyle demişti: "Komşunuz Rusya'yı incitmeyin. Burada İngiltere'de, ne muhafazakârların ne de Liberallerin eline işi teslim etmeyin. İngiltere için bu kadar uzak olan Ermenistan'ı kollamak çok zordur. Karadeniz'in güneyinde yeterli sayıda Ermeni oturmamaktadır. İngiltere sadece, sahillerde oturanların hamiliğini yapmak durumundadır. Size soruyorum, şayet Ermenilere istiklalleri verilirse bunu koruyacak güçleri var mı? İçerilerde bu güçte Ermeni oturuyor mu? İngilterenin yardımına güvenilemez."²⁸

2.1. Ermeniler ve Berlin Konferansı

Ermeniler, Berlin Konferansı'ndan, bağımsız bir Ermenistan'ın çıkmasını ümit ediyorlardı. Fakat Ayastefanos Antlaşması'ndaki reformlar ve iyileştirmelerin tekrarından başka bir şey elde edemediler. Ama buna rağmen, Berlin Antlaşması'na imza koyan devletlerle sıkı irtibat halinde idiler. İlgili devletler de her fırsatta Osmanlı nezdinde, Ermeni Meselesi'ni gündeme getiriyorlardı. Nitekim 11 Haziran 1880'de bu devletler, Osmanlı Devleti'ne müracaat edip mezkûr andlaşmanın Yunanistan ve Karadağ'la ilgili taahhütlerini yerine getirmesini isterken, Ermeniler hakkında yapılması gereken reformlardan haberdar edilmediklerinden de şikâyet etmişlerdi. Bunun üzerine Bab-ı Ali

26 Kricshtschian M. *Deutschland und die Ausrottung der Armenier in der Türkei*, Potsdam 1930, s.63

27 Uwe Feigel, *Das Evangelische Deutschland und Armenien*, Göttingen 1989, s.14

28 Anahit Barikian, *Die Entwicklung der Armenischen Frage im 19. Jahrhundert*, Doktora tezi, Viyana 1948, s.138

doğu vilayetlerine bir heyet göndermiş ve heyetin raporunda yer alan tesbitler ışığında, Diyarbakır, Erzurum, Van ve Bitlis vilayetlerinde gerekli ıslahatların yapılacağını 3 Ekim 1880 tarihinde büyük devletlere bildirmişti. Bu esnada Alman Devleti, Osmanlı yanlısı bir siyaset izlemeye başladığından Almanya Şansölyesi Bismarck, Berlin'deki İngiltere elçisine Ermeniler konusunda Osmanlı'ya baskı yapmanın şık olmadığını söylemişti.²⁹

Almanya Şansölyesi Otto von Bismarck'ın dış siyasetinde Ermeni Meselesi, Türkiye politikası ile değil, birinci derecede Rus politikası ile ilgili idi. Bismarck açıkça: "Türkiye'nin tamamı Pommer'li³⁰ bir kumbaracının kemiklerine değmez.³¹ Tabii ki insan Hristiyan olarak, baskı altındaki diğer Hristiyanlarla ilgilenmelidir. Fakat Almanya direkt müdahale etmemeli, bunu, Osmanlı'ya stratejik yönden büyük ilgi duyan diğer devletler yapmalıdır." diyordu. Bismarck 1883'te de İstanbul'daki Almanya Elçisi Radowitz'e Ermeni Meselesi ile ilgili şu direktifi verdi: "Reformlarla alakalı İngilizlerin ısrarına rağmen bilmeliyiz ki Rusya ve İran'da da Ermeniler var. O halde Sultan, meseleye birinci derecede bu devletlerle çözüm aramalıdır. Sultan'ın otoritesini zayıflatmamak için gayret gösterilmeli ve Ermeni Problemi'nin çözümü zamana yayılmalıdır."³²

1878 Berlin Konferansı'nda hayal kırıklığına uğrayan Pater Chrimian ve delegasyon: "Konferansta istiklalleri mevzubahis olan diğer milletler ülkelerine ve sınırlarına kavuştular, bizse sadece kâğıt üzerinde yazılı bir ümitle kaldık,"³³ "ancak Ermeni halkı bağımsızlık fikrinden hiç bir zaman vazgeçmeyecektir. Avrupa, isteklerini yerine getirinceye kadar sesini yükseltmeye devam edecektir" diyerek memleketlerine döndüler³⁴ ve planlı bir şekilde isyan hazırlıklarına başladılar. Zeytun ve Kilikya'da 1882'de, Türk ordusuna karşı silahlı bir isyana teşebbüs ettiler. Sultan II. Abdülhamid, ülkenin doğusunda ikinci bir Bulgaristan olayı yaşamak istemediği için, Kürt ve Çerkez unsurlarını da devreye koyarak bu isyanı bastırdı. Bunu takip eden yıllarda Ermeniler ihtilal komitelerini kurdular. 1887'de Hınçaklar, 1890'da da Taşnaklar, ülkelerini bağımsız hale getirmek için teşkilatlanıp çalışmalarına başladılar.³⁵

Ermenilerin bağımsızlık gayretleri yukarıda da ifade edildiği gibi Batılı devletler ve bilhassa İngiltere tarafından himaye ediliyordu. Ermeniler, buna

29 Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1995, VIII. Cilt, s.134-135

30 Pommer, Almanya'da bir köydür.

31 Bunu Lepsius, "Ermenilerin tamamı, bir askerimizin kemiklerine değmez." şeklinde tevیل etti. Johannes Lepsius, *Armenien und Europa*, Berlin 1896, s.84

32 Uwe Feigel, *Das Evangelische Deutschland und Armenien*, Göttingen 1989, s.40

33 Paul Rohrbach, *Erlebnisse und Erfahrungen in Armenien*, Leipzig 1926, s.4

34 Anahit Barikian, *Die Entwicklung der Armenischen Frage im 19. Jahrhundert*, Doktora tezi, Viyana 1948, s. 155

35 Paul Essabalian, *Das Armenische Volk im Wandel der Jahrhunderte*, Viyana 1939, s.85-87

daha büyük bir mana yükleyip cüretlerini artırdılar. Nitekim İngiltere'nin Van Konsolos'u, 1894'te Ermenilerin çok olduğu yerleri ziyaret ettikten kısa bir süre sonra, Sasun isyanı patlak verdi ve 8 Ağustos 1894'te Ermeniler, Müslümanları rast gele katletmeye başladılar.³⁶

2.2. Sasun İsyanı ve Yansımaları

Batılı güçlerin Osmanlı'ya müdahale etmesine bir kez daha zemin ve gerekçe hazırlamak ve ülkenin doğusunu Balkanlaştırmak gayesiyle çıkartılan Sasun isyanının şiddetle ve derhal bastırılmasına hükmeden II. Abdülhamid, bu vazifeyi Dördüncü Ordu'ya verdi. Dördüncü Ordu birçok Ermeni'nin ölümü pahasına isyanı bastırınca İstanbul'daki İngiltere Elçisi, olayın tahkik edilmesini ve suçluların hak ettikleri cezaya çarptırılmasını talep etti. Ancak İngiltere'nin bu talebine diğer büyük devletler arka çıkmadılar. Bu bakımdan Bab-ı Ali, Sasun olaylarının sorumlusunun Ermeniler olduğunu söylemekle iktifa etti. Osmanlı hükümetinin bu tavrına öfkelenen Elçi Sir Philip Currie'nin bölgede tahkikat yapmak üzere, İngiliz Konsolosu'nu ve Askeri Ataşesi'ni olay mahalline göndermeye kalkışması üzerine kendisiyle görüşülüp bu teşebbüs önlenmiş, arkasından da bir araştırma komisyonu kurulmuş ve çalışmalarına başlamış oldu.³⁷ Aslında İngiltere, 1894 Sasun olayları sebebiyle, Osmanlı'nın taksim edilmesini bile düşünmüş ve İngiltere Başbakanı Robert Arthur Salisbury, Alman Kralı II. Wilhelm'e, Osmanlı Devleti'ni taksim etmeyi teklif etmişti.³⁸ Ancak Alman Devleti bu konuda, Osmanlı yanlısı siyasetini devam ettirdiği için II. Wilhelm bu teklifi reddetmişti.³⁹ Eş zamanlı olarak Osmanlı'nın behemahal taksim edilmesi gerektiğini, reformlarla uğraşarak vakit kaybetmemeyi savunanlar vardı. Türklerin, Avrupa kültürü içinde asla asimile olmayacakları, olamayacakları ve Osmanlı tebaasının birbirinden nefret ettikleri şöyle ifade ediliyordu: "Dumanları yükselip yanan ateş bir anda söner mi? Kısa süre içerisinde yeniden alevlenir. Öldürülen binler, boğazlanan kadınlar ve çocuklar 'intikam' diye feryat ediyorlar. Alman-Fransız savaşında bile bu kadar insan ölmemişti. Ermeni katliamı, sadece Osmanlı'yı bölüştürmek için değil, Avrupa Kıtası'nı da yeniden tanzim etmek için bir fırsattır. İstanbul hariç bütün Anadolu Rusya'ya verilmeli; Trakya, oraya sınırı olan devletler arasında paylaşılmalı; buna karşılık Avusturya-Macaristan Devleti, Rusya'dan Polonya'yı, Almanya ise Estonya, Litvanya ve Kurland'ı

36 Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1995, VIII.Cilt, s.137-138

37 Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1995, VIII.Cilt, s.134-135

38 Alman Kralı'na göre İngiltere'nin bu tutumu, başka devletler üzerinden Doğu'da etkinliğini artırmaya yönelik bir manevra idi. Wolfgang J. Mommsen, *Grossmachtstellung und Weltpolitik 1870-1914. Die Aussenpolitik des Deutschen Reiches*, Frankfurt am Main/Berlin 1993, s.129. Başka bir görüşe göre büyük devletler, Osmanlı Devleti'ni yıkıp bölüşmek, dünya dengelerini bozacağı ve harp riskini artıracığı için Ermenileri mevcut statükoya kurban ettiler. Uwe Feigel, *Das Evangelische Deutschland und Armenien*, Göttingen 1989, s.39

39 Uwe Feigel, *Das Evangelische Deutschland und Armenien*, Göttingen 1989, s.39

almalı; Alman kökenli Schleswig'ler Danimarka'ya bağlanmalı; Rusya'nın başkenti tekrar Moskova'ya taşınmalı; Mısır, İngiltere'ye; Libya, İtalya'ya; Fas ve Kongo, Fransa'ya verilmeli; Suriye, Arabistan ve Mesopotamya ise Bağdat veya Şam başkent yapıp Sultan'a bırakılmalı ve Almanya, Lüksemburg'u Fransa'dan alıp karşılığında Metz'i Fransa'ya bırakmalıdır."⁴⁰

Batılların çoğu, Ermenileri masum, Türkleri cani gösterme temayülünde oldukları için Sasun olaylarına da Ermenilerin 'nefis müdafası' gözüyle bakmaktadırlar. Mesela, Carl Friedrich Lehmann-Haupt adında bir Alman seyyah, Sasun isyanıyla ilgili şunları yazıyor: "Bitlis vilayetinde yaşayan Ermeniler bayağı zengin kişilerdi ve oradaki Kürtlere periodik olarak gayr-i resmi vergi öderlerdi. Birkaç tane ihtilal yanlısı öğretmen teşvikleri neticesinde yöredeki Ermeniler bu vergileri ödemek istemediler. Bunun üzerine, Kürtlerin de takviye ettiği Türk askeri birlikleri Ermenilere saldırdılar. Ermeniler de mevzilenip bu saldırılara karşı koydular."⁴¹

Ermenileri isyan etmekte haklı göstermek ve Avrupa efkar-ı umumiyesini Osmanlı aleyhinde tahrik etmek için, halka yalan yanlış şeyler söyleniyordu. Mesela Bernstein, "Mahsülden kanunen 1/8'den fazla vergi almak yasak olduğu halde, Ermenilerden vergi memurları zorla %20, %40 hatta %60 vergi almaktadırlar. Bu yetmiyormuş gibi, Kürtler ve Çerkezler, Ermenileri sağmal inek olarak görmekte ve zorla kendilerinden haraç almaktadırlar. Ermeniler karşı koymak istedikleri zaman kanlı ve ölümlü kavgalar olmaktadır. Ermenilerin silah taşınması yasak, diğerlerinin taşınması ise serbest olduğundan Ermeniler hep darbe yemekteler. Ermenilerin komşularına karşı nefret beslemelerinin sebebi bunlardır. Bunlara karşı hükümet de tedbir almayınca, Ermenilerin önünde tek bir seçenek kalıyor: o da teşkilatlanıp, silahlanıp nefislerini müdafaa etmek ve istiklal için çaba sarfetmek. Ama Avrupa'nın ikazlarına aldırmayan Osmanlı idaresi, Ermenilerin bu masum ve haklı çabalarını çok kanlı şekillerde darbelemektedir. 1894'te Samsun'da, 2.000 Ermeni vahşi hayvanlar misali kesilmiştir. Keza 2 Ekim 1895'te Trabzon ve köylerinde toplam 707, Erzurum'da 400, Bayburt'ta 1.350, Bayazıd'da 500, Bitlis'te 800, Arabkir'de 2.800, Harput'ta 500, Malatya'da 3.000, Sivas'ta 1.500, Diyarbakır'da 1.200, Gurna'da 1000, Şebinkara ve civarında 3.000'den fazla, Amasya'da 1.000, Antep'te 1.000, Maraş'ta 1.350, Cäsarea'da 1.000 Ermeni öldürülmüştür."⁴²

Avrupalı müelliflerin tesbitleri arasında çok büyük tezatların olduğunu görüyoruz. Bernstein, kitabının 44. sayfasında, yani bunları yazdıktan 20 sayfa sonra, Johannes Lepsius'u kaynak göstererek yukarıda zikredilen tarihte

40 Uwe Feigel, *Das Evangelische Deutschland und Armenien*, Göttingen 1989, s.44-45

41 Uwe Feigel, *Das Evangelische Deutschland und Armenien*, Göttingen 1989, s.31

42 Eduard Bernstein, *Die Leiden des Armenischen Volkes und die Pflichten Europas*, Berlin 1902, s.22-28

Erzurum'da 4.390, Diyarbakır'da 6.000, Sivas'ta 7.420 Ermeni'nin öldürüldüğünü yazmaktadır.⁴³ Kendi rakamları ile bu rakamlar arasındaki fark astronomiktir: Erzurum'da 400'e karşılık 4.390, Diyarbakır'da 1.200'e karşı 6.000, Sivas'ta 1.500'e karşı 7.420.

2.3. Osmanlı Bankası baskını

Yukarıda da ifade edildiği gibi Avrupalılar, Osmanlı-Ermeni ihtilafında ekseriya Osmanlı aleyhtarı bir tutum sergilemişlerdir. Mesela, Osmanlı Bankası baskını esnasında İstanbul'da bulunan Gerlach'ın bu olayı ve sonrasında cereyan eden olayları nasıl anlattığına bir bakalım: “26 Ağustos 1896'da birkaç tane Ermeni ihtilalcisi İstanbul'da Osmanlı Bankası'nı bastılar, içerde çalışanları rehin aldılar ve binayı havaya uçurmakla tehdit ettiler. Bu yola, büyük devletlerin Ermeni Meselesi'yle daha çok ilgilenmelerini sağlamak için başvurdular. Yapılan görüşmeler neticesinde failer eylemlerine son verdiler ve büyük devletlerin himayesinde güvenlik içinde olay yerinden uzaklaştırıldılar. Katliamın başlayacağı günün gecesinde gece bekçileri, Hristiyanların yaşadığı mahalleleri dolaşarak Ermenilerin oturdukları evlerin üzerine beyaz boya ile haç işareti koydular. Güneşin doğuşu ile Ermenileri katletmek için 48 saatlik serbestlik başladı. Hamallar ve tersane işçileri İstanbul'dan Galata Köprüsü'nü geçerek, Beyoğlu ve diğer Hristiyan mahallelerine dağıldılar ve işaretlenmiş evlere girerek topuzlar ve kalın sopalarla vura vura, aralıksız iki gün boyunca Ermenileri öldürdüler. 48 saat sonra öldürme izni sona erdi. Geç kalan bazı hamallar, 49. saatte Galata Köprüsü üzerinde bazı Ermenileri öldürdüler. Köprü üzerindeki görevli polisler de hemen ateş edip bu hamalları öldürdüler. Elçilik görevlileri gibi olaya şahit olan başka Avrupalılar da vardı ama konu hakkında çok az şeyler açıkladılar. Almanya Büyükelçisi Von Saurma, 1 Eylül günü kısaca, “Asyalılar burada vahşiliklerini gösterdiler. Sevindirici olan şudur ki yabancılar için herhangi bir tehlike söz konusu olmadı” şeklinde bir bilgi geçti.⁴⁴

Avusturyalı General Baron Wladimir Giesel da⁴⁵ aynı olayı şöyle anlatıyor, “Kahvaltımı yaptığım sırada iki tane Ermeni hizmetçim hızla içeriye girdiler ve “İhtilal başladı, Osmanlı Bankası'nda savaş sürüyor” dediler. Bana hizmetçiler bu haberi, daha on bir kişilik saldırı timi, fiile teşebbüs etmeden önce vermişlerdi. Başarısız bir teşebbüs olacağı bu kötü organizasyondan belliydi. Plan bir gün önceden haber alınmış, polis, Türklerin ayak takımından, Ermenileri öldüresiye döveceğine yemin edenlere ve Kürtlere demir sopalar ve topuzlar dağıtmıştı. Talimat yaklaşık olarak şöyle idi: “İşaret verilince, 48

43 Eduard Bernstein, *Die Leiden des Armenischen Volkes und die Pflichten Europas*, Berlin 1902, s.44

44 Uwe Feigel, *Das Evangelische Deutschland und Armenien*, Göttingen 1989, s.38

45 Giesel, 1893-1899 yılları arasında İstanbul'da, Avusturya elçiliğinde askeri ataşe olarak çalışmıştı.

saat içerisinde yaşına ve cinsine bakılmaksızın her Ermeni öldürülebilir. Kim Ermeni olmayan birini veya başka bir ecnebiyi yaralarsa on sene hapisle, kim böyle birini öldürürse o da idamla cezalandırılır.” ... Elçimiz, Büyükdere'deki yazlık evde idi. Ben hemen dışarı çıkıp Galata üzeri Osmanlı Bankası'na ulaşmaya niyetlendim. Henüz silahlı çatışma sesleri yoktu ama çılgılık atan çapulcular her tarafı doldurmuştu. Nöbet tutan polisler, hamallar, tersane işçileri ve merak eden halk Tophane'ye kadar o geniş caddeyi doldurmuştu. Kanlı olaylar başlamıştı. Polisler, topuzlu adamlar ve askerler, insanları birer birer evlerinden alıp önlerine katıyor ve arkadan topuzlarla kafalarına vurup, yeni kurban arayışına giriyorlardı. Bu korkunç hareket, gözlerimin önünde sürekli tekrarlanıyordu. Tophane'ye ininceye kadar 70 ölü saymıştım. Ermeni katliamı gece boyu ve müteakip iki gün devam etti. Ölüm mangaları, bütün mahalle ve varoşları aradılar. Önce evin içinde olanlar öldürülüyor sonra ev hızlıca yağmalanıyordu. Yahudiler, saklanmış olan Ermenileri ihbar ediyor ve gasp edilmiş eşyaları satıyorlardı. Caddede bir şişe şampanyanın fiyatı 1 Mark, bir piyanonun fiyatı 20 Mark'tı. En mütevazı tahminle, 48 saat devam eden bu katliamda 12.000 kişi ölmüştü. Ölüler, onbeşer yirmişer, yük arabalarına doldurulup kabristanlarda büyük çukurlara kireçle birlikte doldurulup üstleri örtüldü. Bu tüyler ürperten transport benim yanımdan geçirdi ve insan cesetleri içerisinde hala hareket eden eller ve ayaklar görürdü. Bir İngiliz sekreteri, Feriköy mezarlığında gömülenlerin içinde canlı kişilerin olduğuna dikkat çekmişti. Bunu söylemekteki gayesi sadece, bunları, ölüleri gömenlerin ellerindeki aletlerle öldürdüklerini ifade etmek içindi. 1896 senesinin sonunda Yüksek Ermenistan valilerinden bir tanesinin Sultan'a bilgi sunmak için gönderdiği gizli mektup, Ermeni Meselesi'ni çok açık karakterize ediyordu. Mektup yaklaşık olarak şöyle idi, “1894-1896 arası, 50.000 Ermeni sınırı geçerek kaçtı, 30.000'i hala ormanlarda saklanıyor, 45.000'i İslam'ı kabul etti, 10.000 kadarı da ölmüş olmalıdır. Şimdi Müslümanlar, zat-ı aliniz tarafından alınmış olan isabetli tedbirler sayesinde her yerde çoğunluğu garantilemiş durumdadır.”⁴⁶

Ancak az da olsa, Batılı entellektüellerin arasında gerçeği görenler de vardı. Bunlardan birisi de Josef Metuz idi. Metuz'un tesbiti şöyledir, “Berlin Konferansı'ndan sonra tamamen istiklal sevdasına kapılan Ermeniler, asırlardan beri karşılıklı saygı içinde yaşadıkları halka karşı terörist saldırılara başladılar. İhtilal komitesi tarafından yürütülen bu hareket, doğuda Rusların eline geçmiş olan topraklar üzerinde yaşayan Ermeniler tarafından da desteklenmeye başladı. Nümayiş yapmak, polisle çatışmaya girmek, banka basmak ve hatta Sultan Abdülhamid'e suikast tertip etmek gibi fiiller irtikâp ettiler. En kötüsü de, Ermeni terörü, Müslüman halkla, bilhassa Kürtlerle,

46 Vladimir Giesl, *Zwei Jahrzehnte im Nahen Osten*, Berlin 1927, s.118-120

Ermenilerin arasındaki uçurumu daha da derinleştirip Ermeni karşıtı duyguları kamçılıdı. Bu Ermenilerin kaderinde çok büyük acılara sebep olmuştur.”⁴⁷

Avrupalı müelliflerin Ermeni Meselesi’nde takındıkları tarafsız tavırlarını izah ettikten sonra, şimdi Lepsius’un, makalemizin konusunu teşkil eden mezkûr kitabına daha yakından bakalım.

3. ‘Armenien und Europa’ Kitabından Bazı Örnekler

Lepsius’un ‘Armenien und Europa’ isimli kitabından yaptığımız alıntılar okunduğunda Lepsius’un, İslam ve Türk düşmanlığı yaptığı, oldukça tarafsız davranarak Türklerin aleyhine olabilecek en ufak şeyleri mübalağalı bir tarzda ele aldığı, Türklerle Ermeniler arasında ebedi düşmanlık tohumları ekmeye çalıştığı çok net görülecektir.

Lepsius’un ‘Armenien und Europa’ isimli kitabından yaptığımız alıntılar okunduğunda Lepsius’un, İslam ve Türk düşmanlığı yaptığı, oldukça tarafsız davranarak Türklerin aleyhine olabilecek en ufak şeyleri mübalağalı bir tarzda ele aldığı, Türklerle Ermeniler arasında ebedi düşmanlık tohumları ekmeye çalıştığı çok net görülecektir. Örnekler, birinci bölümden alınmıştır. Zira kitabın diğer bölümleri bi zatihi Lepsius tarafından değil, başkaları tarafından yazılmış olup müellif bunları kitaba eklemiştir. Kitabın birinci bölümünün başlığı ‘Ermenistan Gerçeği’dir. Bu bölüm on ayrı ara başlık altında kaleme alınmıştır. Bu makalede alıntılar için aynı başlıklar kullanılmaktadır

3.1. Kuru Sayılar⁴⁸

“Nihayet, Ermenistan gerçeğinin gün yüzüne çıkması gereklidir. Yirmi beş seneden beri Alman basını, sadece aynı kaynaklı, tek taraflı karartımlarla değil, bizim ispat edeceğimiz gibi, duyulmamış şekilde çarpıtmalarla Avrupa’yı yanıltan haberlerle doldurulmuştur. ... Sasun⁴⁹ olaylarını (1894 sonbaharı) soruşturmak üzere 26 Ocak 1895’te Muş’ta işe başlayan komisyonun hemen ikinci oturumunda İngiliz, Fransız ve Rus konsolosluklarından gelen delegeler: İlk önce, Türk ordusunun iştirakiyle 27 Ermeni köyünde yapılan tahribatı, binlerce Ermeni’nin öldürüldüğünü ve katliam gerçeğini tahkik ve tesbit edelim, sonra suçluların tesbitine başlayalım, dediler. Ancak vazifesi, sözde isyankâr Ermenilerin cinayetlerini araştırmak olan Türk tarafı bu teklifi reddetti.

47 Josef Metuz, *Das Osmanische Reich*, Darmstadt, 1994, s.245

48 Johannes Lepsius, *Armenien und Europa*, s.9-21

49 Osmanlıda 1864 yılında Siirt sancağı ile birlikte Diyarbakır Vilayetine, Cumhuriyetten sonra Siirt’e bağlanan Sasun, 16 Mayıs 1990 da Batman’ın il olmasıyla buraya bağlanmıştır.

Komisyon, çalışmalarını, katliamların yapıldığı yere beş ila on saatlik bir mesafede bulunan Muş şehrinde 21 Temmuz'a kadar sürdürdü. 108 oturumda, daha önce kendilerine verecekleri ifade empoze edilmiş olan Türk şahitler, önceden kendilerine söylendiği şekilde, Ermenileri suçlayıcı ifadeler verdiler. Biraz değişik ifade verenlerse bunu hemen hapse atılarak ödüyorlardı. Konsolosluk temsilcilerinin, dinlenmelerini teklif ettikleri Hristiyanların şahitlikleri ise reddedildi. Bu durumda delegeler, bu soruşturma komisyonunda bulunmaktan vazgeçip Sasun bölgesine geçtiler ve orada ittifak halinde, barışçı Ermenilerin suçsuzluğunu tespit ettiler.⁵⁰ Biz yalnız bir katliamın değil, Ermenistan'da, geçen senenin Ekim ayından bu güne kadar fasılasız olarak devam eden bütün katliamların araştırma kapsamına sokulması kanaatındayız.⁵¹ ... İngiltere, Fransa ve Rusya'nın aylardan beri vaki baskıları sebebiyle Sultan, nihayet ve tam 17 sene sonra, Erzurum, Bitlis, Van, Mamurat ul-Aziz (Harput), Diyarbakır ve Sivas'tan oluşan altı Ermeni vilayetinde reformların yapılacağına dair söz verdi ve bunun da ötesinde, İngiltere'nin tehditkâr sözlerini yumuşatmak için, Lord Salisbury'e⁵² yazdığı bir mektupta, bunun gecikmeden ve harfiyyen yapılacağını bildirdi. Bu arada 30 Eylül 1895'te, İstanbul'daki Ermeniler, Berlin Andlaşması'ndaki taahhütlerin yerine getirilmesinde, büyük güçlerin Bab-ı Ali'ye baskılarını temin etmek gayesiyle, bazı arzu ve şikâyetlerini havi bir dilekçeyi Başvezir'e vermek üzere, 2000 kişilik bir konvoyla Bab-ı Ali'ye doğru yürüyüşe geçtiler. Polis dilekçenin verilmesini önlemekle görevlendirilmişti. Makamlar ise, ellerinde sopalar bulunan çok sayıda softa ve Türk'ün karşı nümayiş yapmasını sağlayacaktı. Neticede Ermenilerle Türkler arasında kavga başladı. Karşılıklı mermiler atıldı. Polis Ermenileri dağıttı. Ayak takımı tarafından ezilen Ermeniler jandarma tarafından kurşunlandı. Gözaltına alınan Ermeniler polis binasında süngülenip öldürüldüler. Gece, Ermenilerin iş hanı basıldı. Sonradan 500 Ermeni daha gözaltına alındı. Ermenilerde panik başladı ve kiliselere sığındılar. Bu hadise, trampet sesiyle başlayan ve trampet sesiyle son bulan yüzlerce katliamın ve

50 Burada komisyonun yabancı üyelerini öven Lepsius, biraz ileride tekrar tezada düşmekte ve onları tenkit etmektedir. Bakınız: S. 25-26 ve 29.

51 Komisyon çalışmalarını bu kadar irdeleyen Lepsius, Sasun isyanı üzerinde şaşırtacak derecede az duruyor ve şöyle diyor: "Şimdi ortaya çıktı ki, Sasun'daki katliam, Bab-ı Ali'nin temsilcileri tarafından düşünülmüş, hazırlanmış ve acımasızca icra edilmiştir. Hem de Kürt eşkiyaların kaygılarına ve kalplerinde hala insani duygular kalmış olan bazı Türk askerlerine rağmen." Johannes Lepsius, *Armenien und Europa*, Berlin 1896, s.157. Gerçek olan şudur ki, Ermeniler, büyük devletlerin dikkatlerini çekmek için, Hıncakların ve Taşnakların tahrik ve organizasyonları ile, buldukları her yerde irili ufaklı huzur bozucu hareketlerde bulunmuşlar ve 1894'te hasseten Sasun'da isyan etmişlerdir. Devlet de, ülkede asayişin temin etmek için nahoş olaylara müdahale etmiş ve Sasun'da vuku bulan isyanı sert bir şekilde bastırılmıştır.

52 Salisbury, Berlin Konferansı esnasında İngiltere'nin dış işleri bakanı idi. Haziran 1895'te başbakan olmuştu. Salisbury Berlin Konferansında, "Ne Türkiye'de reformların yapılacağına, ne de müessir herhangi bir Hristiyan korumasına inanıyorum. Benim öncelikli hedefim, bütün yolları kullanarak, Rusya'nın Türk-Ermenistan'ını işgal etmesini önlemektir." demişti. Peter Lanne, *Armenien: Der Erste Völkermord des 20. Jahrhunderts*, München 1977, s. 89

darbe üstüne darbenin habercisiydi ki Hristiyan tebaa, reformlarla mutlu olması gereken altı vilayetin yanında, başka dört vilayette de⁵³ korkunç şekilde azaldı. Hayatta kalanlar ise ya açlığa mâhkum edildi ya da zorla dinlerini değiştirdiler. Almanya büyüklüğünde en verimli Osmanlı toprakları üzerinde kandan bir sel ve tahribat vardı. Bu, tamamı Hristiyan olan bir halkın, kendi anaforunda boğulmasıydı.⁵⁴ ... Bu katliamlarda yaklaşık 85.000 kişi katledilmiştir, 2500 şehir ve köy tahrip edilmiş, 568 manastır ve kilise yıkılmış, 559 köyün hayatta kalan sakinleri ve yüzlerce şehirli aile zorla İslam'a sokulmuş, 282 kilise camiye çevrilmiş, 500 000 kişi bu katliamlar neticesinde acı çekmiştir. Bu rakamlar, bizim istatistiklerimize göre belirlenmiş rakamlardır, yoksa gerçek çok daha korkunçtur. Henüz kayda geçmemiş, köylerde öldürülmüş olan binlerce kişi, açlık ve bulaşıcı hastalıktan dolayı ölmüş olanlar, kaçarken ölen yaralılar ve dağlarda kar altında can verip dağlarda defnedilmiş olanlar da hesaba katıldığı zaman, katledilmişlerin sayısı en az 100 000 kişidir.”

3.2. Kuvvetli Sınırlar İçin⁵⁵

“Okuyucunun gözü rakamları görüp geçiyor. Ölümlerin 100 veya 1.000 olması, acı çekenlerin 10.000 veya 100.000 olması, bir sıfırın fazla veya noksan olması duygularını etkilemiyor. O bakımdan konuyu canlandırmak ve bazı misaller vererek, kuru sayıların gerçek hayattaki karşılığını göstermek gerekir.⁵⁶ ... Okuyucularımızdan ricamız aşağıdaki tasviri göz önünde tutmalarıdır. Barışçı ve savunmasız Ermeni halkına uygulanan katliamlarda 100.000 suçsuz insan kurban edildi. Bizim gazetelerimizde okumak mecburiyetinde kaldığımız, Ermenilerin isyanları, ihtilalci saldırıları veya Türk hükümetine ve Türk halkına karşı yaptıkları provokasyonların tümü, A'dan Z'ye kadar uydurmadır.⁵⁷ ... Kim bu gerçekleri bilmiyorsa ona sayılarla bunu tanıtalım. Elçilerin mektuplarda bildirdikleri rakamlara göre yüzlerce ve binlerce boğazlanmış Ermeni'ye karşın, ölmüş olan Müslümanların sayısı çok azdır. Müslüman sayılarıyla ilgili istatistik, Türklerin yaptığı istatistiktir ki sayıyı az göstermeleri söz konusu olamaz. Bu verilerle, bizim elde

53 Adana, Ankara, Halep ve Trabzon kastedilmektedir.

54 11-20 sayfaları arasında akıl almaz senaryolar yazarak, 1895 senesinin sonbaharında Trabzon, Erzurum, Bitlis, Van, Mamuratül-aziz, Diyarbakır, Sivas, Halep, Adana ve Ankara vilayetlerinde katliamların, yağmalamaların ve zorla din değiştirmelerin yapıldığını iddia etmektedir.

55 Johannes Lepsius, *Armenien und Europa*, Berlin 1896, s.21-31

56 Lepsius, rakamlara bir sıfır ilave ettiği halde insanların etkilenmediğini, o bakımdan insanları etkileyebilmek için olayları dramatize ettiğini itiraf etmiş oluyor.

57 Alman gazeteleri, toplu katliam haberlerini, “İngiliz diplomatlarının ve gazetecilerinin hayal ettiği faydasız şeyler” olarak değerlendiriyorlar.

ettiğimiz Ermeni kayıplarını karşılaştırıp kararı okuyucuların takdirlerine bırakıyorum.⁵⁸

<i>Yer</i>	<i>Ölü sayısı Müslüman</i>	<i>Ölü sayısı Gayr-i müslim</i>
<i>Trabzon</i>	<i>20</i>	<i>800</i>
<i>Erzurum</i>	<i>12</i>	<i>900</i>
<i>Erzincan</i>	<i>7</i>	<i>1.000</i>
<i>Bitlis</i>	<i>39</i>	<i>900</i>
<i>Harpur</i>	<i>12</i>	<i>900</i>
<i>Arapkir</i>	<i>60</i>	<i>4.000</i>
<i>Sivas</i>	<i>(10)</i>	<i>1.400</i>
<i>Antep</i>	<i>50</i>	<i>1.000</i>

... Şüphesiz, Ermenileri katletmek Türkler için bir bayramdı ve bu bayrama trampet sinyali ile başlar, merasimle bitirirlerdi. Bayram programını minarelerden, Allah için katletmeye çağıran mollaların duaları eşliğinde, şaşırtacak derecede bir düzen içerisinde, önceden kararlaştırdıkları gibi icra ederlerdi. Askerler, yedekler, jandarma ve Kürtlerden oluşan düzensiz Hamidiye Alayları ve silahla techiz edilmiş çapulcular yığını, kardeşane bir ittifak içerisinde bayramvari, öldürme işine koyulurlardı. Niçin olmasın ki? Eğer bir subay: “Ermenileri yok edin, bu Sultan’ın arzusudur” diye halka cesaret veriyor ise ve bir vali: “faal olun, öldürmeyi, yağmalamayı ve Sultan için dua etmeyi ihmal etmeyin” diye halkı uyarıyor ise, niçin duayı bıraksınlar ve öldürmekten vazgeçsinler? Takvalarının ücreti gözlerinin önünde duruyor: Ermeni tüccarlarının depolara istif edilmiş malları ve evlerindeki eşyalarından toplayabildikleri ve taşıtabildikleri şeyler. Bundan da öte her türlü ahlaksızlığın cezasından emniyette idiler. Hükümet, sadık tebaasının, kan dökerken tehlikeye düşmemesi için her türlü tedbiri almıştı. Katliam, kesimhanede koyun sürüsünün kesimi gibi tehlikesizdi. Cesur çapulcuların ve askerlerin, hiçbir şekilde kendi hayatlarını kaybetme tasaları yoktu. ... Silahsız ve savunmasız yüzlerce Ermeni’yi evlerinden ve sığınaklarından dışarı çekmek ve adam be adam kafalarını kesmek, sopalarla, baltalarla ve demir çubuklarla öldürmek, bıçaklamak, boğmak ve asmak, yorucu ve yeknesak bir işti. Bu basit öldürme şekli çok sıkıcı idi. Neşeli çapulcular yığını, değişiklik istedi. İş daha eğlenceli hale getirilmeli idi. Bir ateş yakılsa ve yaralıları içine atılsa, bazıları baş

58 İstatistikte yer alan yedi vilayetteki Ermeni kayıplarının, 10.900 kişi olduğu görülmektedir. Hâlbuki bir kaç satır yukarıda 100.000 Ermeni’nin öldürüldüğü ifade edilmişti.

aşağı asılsa, bir kısmı çivilerle çakılsa veya 50'si beraberce bağlansa ve onlara ateş açılrsa nasıl olurdu? Bir Ermeni, münferiden balta ile kesilmeye ve ağzına kanlı parçalar doldurmaya değer mi? ... İnsanlar, göz oymak, kulak ve burun kesmek için hususi eğitiliyordu. Bilhassa İslam'a girmeyi reddeden Papazlar daha iyi bir kaderi haketmiyorlardı. ... Şurada gazyağı ve benzin var. Gerçi yetkililer, benzin ve gazyağını evleri, eşyaları ve tahıl ürünlerini yakmak için göndermişler, ama daha faydalı yerlerde kullanılmalarına kızmazlar. Şu Mardiros adındaki adama bakın. Ne heybetli sakalı var. Sakalına benzin dökün ve tutuşturun. Hristiyanları getirin. Üzerlerine benzin dökün ve yakın. Diğerlerini de dumana atın ki dumanda boğulsunlar. ... Abdullah isminde bir efendi, Kaghtzorhayatz manastırında, genç bir adamla genç bir kadını üstüste koyduruyor ve bir kılıç darbesiyle her ikisinin başlarını uçurarak bir sanat eseri ortaya koyuyor. ... Kesserik'te bir fırıncı 97 Ermeni'yi öldürüp delil olmak üzere burun ve kulaklarını kesiyor, ama rahat edebilmek için sayıyı 100'e tamamladığını anlatıyor. Bir başkası yüz sayısını da geçti ve kahramanlığının isbatı olarak bir kadını dört parçaya ayırıp kazıklara geçirerek herkesin seyretmesi için teşhir etti. Antep'te bir kasap, altı Ermeni kafasını şişe geçirdi ama Subaşıgulp'lu Türkler, Ermenileri koyunlar gibi kesip etlerini et kancalarına asarak bu kişiye üstün geldiler. Fakat Trabzon'lu çapulcular, meseleye mizah da kattılar ve Adam isimli bir kasabı oğluyla birlikte önce silahla öldürdüler sonra parçalara ayırıp şişlere geçirdiler ve gelen geçene, kim bir kol, bir bacak alırsa ona ayaklar ve kafa bedava, alın, alın“ diyerek parça, parça sundular. Ancak suçsuzlara dokunmamak gerekir. Çünkü Sultan, sadece yedi yaşından yukarı olanların öldürülmesini emretti. Çocukları hayatta bırakın. Ama Sultan'ın sesinden daha akıllıca bir sese kulak vermeli. Dayanılmaz hapis korkusuyla kaçan anne ve babaların geride bıraktığı, Muş civarındaki dağ kovuklarında kimsesiz, korku ve şaşkınlık içinde dolaşan veya çıplak oldukları için soğukta donan, şehirlerde dilenerek, sokak köpekleri gibi bulduğu yere yatan çaresizlerin durumu ne olacak? Maraş'ta büyük bir köyün Müslümanları, bir yaşındaki bir çocuğu, bu üzücü kaderden korumak için ateşe attılar. Bayburt'takiler de yeterince merhametli idiler. Memedeki 14 çocuğu, anneleriyle birlikte evlerinde yaktılar. Trabzon'lu zengin Ohannes Avakian, üzerine üşüşen çapulculara, kendisine ve aile efradına dokunmamaları için bütün servetini verdi. Fakat serveti, gözü dönmüş bu çapulcuları uzaklaştırmaya yetmedi. Önce yeni yetme oğlunu sonra da ihtiyarı, anne ve diğer çocuklarının gözleri önünde öldürdüler. Annesinin kucağındaki bir çocuğu boğarak öldürmek, kahraman Türk askerine yakışmadığından Bitlis'in askerleri bir çocuğu, annesinin gözleri önünde, zevkli bir askeri talim yapmak için kasaturadan kasaturaya

atarak öldürdüler. Parça parça etlerini kesip yaralarına sirke dökerek öldürdükleri bir babanın, yerde yatan lime lime olmuş cesedi ve onun bir oğlunu kanlı oyuncakla öldürmeleri, Erzurum'un çapulcularını mutlu etti.⁵⁹

3.3. Türk Ülkesinde Din Hürriyeti⁶⁰

“Son on ayda, hocaların kışkırtmalarıyla, Müslüman çapulcuların terörizmi altında, resmi makamların açık veya gizli yardımları eşliğinde zorla dinleri değiştirilenlerin sayısı 100.000’i aştı ve eğer Hristiyan güçlü devletlerin aciz politikası, İslami fanatizmi bugüne kadar olduğu gibi beslemeye devam ederse yakında bu sayı 200.000’e ulaşır ... Erzurum yöresinde 15.000 Hristiyan, ölüm tehditleri altında İslamlaştılar. Keza Bayburt yöresinde, zorla din değiştirenlerin sayısı, yaklaşık olarak 15.000’nin üzerinde hesap ediliyor. Bu bölgedeki 60 köyün kiliseleri ve Hristiyan okulları artık kendi gayelerine hizmet etmiyor. Bu köylerin Papazları ya şehid ya da mürted oldular. Bölgede dağınık halde bulunan bir avuç Hristiyan’ın dini hizmetleri için sadece bir tek Papaz kalmıştır. Bayburt’un genelinde Haç’ın dini tamamen yok olmuştur. Yukarıda ismi geçen bölgelerin dağ köylerinde, çekilmiş kılıçların ve korkunç tehditlerin altında din değiştirmeler sürekli devam ediyor. ... Yıkılmadan kalmış olan kiliselerin kürsülerinde mollalar, yeni Müslümanlara, Muhammedi dinin esaslarını öğretiyorlar. Kiliselerin kulelerinden çanlar indirildi ve müezzinler, müminleri namaza çağırmak için oralardan ezan okuyorlar. ... İlk katliamdan kurtulan herkese parola olarak; “ya İslam ya ölüm” deniyordu. Koca Diyarbakır vilayetinde sadece bir kilise gayesi için kullanılıyor, o da Diyarbakır’ın kendi içindeki Sergius Kilisesi. İngiltere Konsolos Yardımcısı Fitzmaurice’in tahkikatına göre Urfa, Birecik, Severek ve Adıyaman’da, yani bu dört şehirde, 5.900 Hristiyan zorla Müslüman yapılmış, Birecik’teki 240 Hristiyan aileden bir tek Hristiyan kalmamıştır. Kiliselerin kutsallığı her yerde, en çirkin şekilde çiğnendi, kutsal aletler kirletildi, resimler pisliklerle örtüldü, kutsal yağ ve eşyalar ayaklar altında çiğnendi, Ahd-i Atik ve Ahd-i Cedid’e tükürüldü, bin parçaya bölünüp sokaklarda pisliklerin içine veya lağıma atıldı. Bunlar, vandalizm uygulamasında sıradan şeylerdi. Zorla din değiştirmelerde kullanılan metod, her yerde aynı idi. Sadece bu işin zamanlaması, yöneticilerin, memurların, subayların, Türk ağa ve efendilerinin arzusuna veya Müslüman

59 Lepsius’un, yüksek tahsilini yaparken tiyatrodan oynadığı, zekâsı ve edebi yönüyle insanları etkilediğini bildiği ifade edilmektedir. Heidi Jäger, *Eine Deutsche Ausnahme*, www.Lepsiushaus-Potsdam.de; Presseschau, PNN (05.09.2013). Görüldüğü gibi burada bu yeteneklerini (!) kullanmakta ve hayali bir senaryo yazmaktadır.

60 Johannes Lepsius, *Armenien und Europa*, Berlin 1896, s.31-41

çapulcuların keyfine bırakılmıştı. ... Süngü göğse dayanır, kılıç da gırtlığa konurdu. Bunların faydası olmadığı zaman da işkenceler gelirdi. Bilhassa dinini yalanlamak istemeyen Papaz ve vaizler, öldürülmeden önce, akla, hayale gelmez işkencelere katlanmak mecburiyetinde kalırlardı. Elaziğ Papaz'ı Hagop, gömleği soyulup 50 civarında askerin, süngülerini kendisine çevirdiğini görünce aklını oynattı. Buna ne yapacaklardı? Mollalar, deli bir kimsenin İslam'a girmesi caiz değildir, dedikleri için, onu dik kafalılığı sebebiyle, geçici olarak hapse attılar. Todem manastırının ihtiyar müdürü Ohannes Papizian'ın, İslam'ı kabul etmemesi üzerine, önce, ellerini, sonra dirseklerine kadar kollarını kestiler. Hala yumuşamayınca kilise önünde kafasını kestiler. Birecik'te bir ihtiyar, inancını yalanlamayı reddettiğinden yere yatırılıp üstüne kor haline gelmiş kömürler yığıldı. Acıdan kıvrandıktan sonra 100 kadar kadın, askerler tarafından bir meydana getirildiler ve kendilerine: "İsa'dan vaz geçin ve hayatta kalın" denildi. Onlar: "Hayır kocalarımız onun için öldüler, biz de aynı şeyi istiyoruz" dediler ve hepsi öldürüldüler. ... Bir Ermeni ruhani, arkadaşına yazdığı mektupta şöyle diyor: "İşkence ve ölüm korkusuyla ben de yetmiş yaşında, sureta Müslüman oldum fakat yaşlılığım sebebiyle sünnet olmaktan muaf tutulmamı rica ettim. Sünnet olmazsam kafamı kesmekle ve tekrar Hristiyanlığa dönersem beni öldürmekle tehdit ettiler. Bütün Hristiyanlara böyle muamele edilmektedir. Eğer yakın zamanda bir yardım gelmezse burada hiçbir Hristiyan kalmaz. Bu zavalluların eski dinlerine dönme imkanları da olmadığından on binlercesi Hristiyan kiliselerinde İslam namazı kılmaktadır. Bütün Papazlar, alay edilerek eski görev yerlerinde, molla veya müezzin olarak Muhammed'in ismini ilan etmeye zorlanmaktadırlar. İsa'nın önünde eğilmeyi unutmak mecburiyetindedirler. Hristiyanlık'taki isimlerini taşıyamamaktadırlar. Ohannes, Bedros ve Mateos'lar; Mustafa, Ahmed ve Abdullah'a çevrildiler."

3.4. Katliamın Askeri ve Sivil Makamlarca Düzenlenmesi⁶¹

"... Sivil ve askeri makamların katliamdaki vazifeleri farklı idi ve askeri makamların vazifesi daha basitti. Askeri makamların vazifesi önce ve gizlice çapulculara, vazifeye çağrılmış olan yedeklere, Kürt ve Çerkez takımlarına silah tedarik etmek, düzensiz Hamidiye birliklerini, jandarmayı ve silahlandırılmış Türk halkını mevcut yönetmelikler dahilinde katliam için cesaretlendirmektir. Ayrıca Ermeni'lerin isyan

61 Johannes Lepsius, *Armenien und Europa*, Berlin 1896, s 41-52

etmesi veya çapulcuların katliamı becerememeleri veya hücum edenlerin zayıflığı sebebiyle savunmadaki Ermeniler tarafından geri püskürtülmeleri halinde düzenli ordunun müdahalesini sağlamaktı ... Katliamlardan sonra yeniden asayışı temin etme mecburiyeti, Ermeni mahallelerini işgal etmek ve Ermeni köylerine asker mevzilendirmek, yedekleri vazifeye çağırarak, düzensiz birlikleri orada burada görevlendirmek ve zaman el verdiğinde de saldırılar tertip etmek için en uygun bahane idi. Göstermelik olarak halkı koruma gayesiyle bir yere mevzilendikleri esnada, kesin saldıracakları ana kadar asker, yedekler ve jandarma, baskılarını ve korumakla görevli oldukları kimselerin haysiyetlerini kırmayı sürdürürlerdi. Yağmalama ve ganimetlerin yığılmasından sonra da asker, tekrar şurada burada çevreyi düzenlemekle görevlendirilirdi. Sivil makamların vazifesi daha zordu, çünkü bunlar iki cephede iş görmek mecburiyetinde idiler: bir yandan Müslüman halkı katliam için iştahlandırmayı, hazırlamayı ve işleyecekleri çirkin işlerden dolayı ceza almayacakları hakkında garanti vermeyi üstlenmek, diğer yandan da Hristiyan halka ve özellikle konsoloslara karşı başarabildikleri kadarıyla, sahte koruma vaadleriyle kurbanları, önceden belirlenmiş kesim gününe kadar yerlerinde tutmak ve halkı alelade tedbirlerle oyalayıp mümkün olduğunca aniden, emniyetli ve müthiş bir darbe vurma imkanını aramak. ... Ermeni vilayetlerindeki Türk mercilerine karşı vaki suçlamaları aşağıda maddeler halinde özetleyelim:

- I.** *Sivil ve askeri merciler, ne kendiliklerinden ne de Ermeni cemaatinin öncüleri ve konsolosların müracaatları üzerine, Müslüman halkın katliam hazırlıklarını hiç bir şekilde engellemediler.*
- II.** *Sivil ve askeri merciler, katliam hazırlıkları yapıp şu tedbirleri aldılar: 1- Temelde, Ermeni halkını sistemli bir şekilde silahsız hale getirdiler. 2- Müslümanların silahlarını ellerinde bıraktılar. 3- Bunun ötesinde, Türk ve Kürt halkına, kısmen askeri depodan olmak üzere, silah sağladılar. 4- Bazı valiler ve komutanlar, halkı yağmalamaya teşvik etmek, silah dağıtmak, Kürtleri ve Çerkezleri, Ermeni köylerine ve mahallelerine saldırmaya davet etmek ve bunu bildirmek için vilayetlerde dolaştılar. 5- Zahiren asayışı sağlamak, hakikatte ise yağmalama ve katliama katılmaları için göreve çağırdıkları yedekleri ve askerleri mevzilendiren Hristiyanları da koruma teminatı vererek yanılttılar. 6- Katliam korkusuyla dükkanlarını kapatan Ermenilere ya asayiş sağlanmış gibi göstererek ya da tehdit ederek yeniden, depolarını ve dükkanlarını açtırıp pazar yerlerinin yağmalanmasını mümkün kıldılar.*

- III.** *Sivil ve askeri merciler çoğu kez, yüksek rütbeli memurların etkisiyle katliam, yağmalama ve zorla din değiştirme olaylarına karıştılar ve şunları yaptılar: 1- Katliamların gün ve saatlerini belirlediler. 2- Bu gün ve saatleri, olaylar esnasında, çapulcular, Kürtler ve askerlere, cezaya uğramadan öldürme ve yağma imkanı sunacak şekilde tesbit ettiler. 3- Katliamları trampet sesiyle veya başka bir işaretle başlattılar. 4- Hristiyanların yardım arayışlarını ya reddettiler ya da yardım isteyen aracılara hapsedtiler. 5- Yardım arayışı için yüksek mercilere ve bilhassa Sultan'a çekilen telgrafları engellediler. 6- Katliam öncesinde, katliam esnasında ve katliam sonrasında birçok kişiyi hapsedtiler, ki onların bir çoğu hala yargılanmadan içeride tutulmakta ve korkunç işkencelere maruz kalmaktadırlar. 7- Askerleri, yedekleri, Kürtleri ve Çerkezleri katliamlara katılmaya yönlendirdiler. 8- Emirleri altına verilen askeri birliklere ve jandarmaya, ganimetlerden pay almayı garanti ettiler.*
- IV.** *Sivil merciler, katliam ve yağmalama gerçeğini örtmeyi veya suç olmaktan çıkarmayı denediler ve şunları yaptılar: 1- Ermenileri, doğru olmadığı halde, huzursuzluk çıkarmakla suçladılar. 2- Ermeni idarecilerine hapis cezası, ölüm veya yeni katliam tehdidiyle baskı yapıp huzursuzluğa Ermenilerin sebep olduğunu, merciler tarafından alınan tedbirler sayesinde asayişin yeniden tesis edildiğini tasdik ettirdiler. 3- Cesetlerin gömülmesini düzenleyip fiilen, tahribatın izlerini kaybetmenin yollarını aradılar. 4- Olayla ilgili haberleri önlemek için Ermenilerin mektuplarını okudular, onların yurt dışına çıkışlarını, yabancı gazetecilerin de yurda girişlerini engellediler. 5- Şurada burada yağmalanmış olan malların 1/100'ni dahi teşkil etmeyen, en değersizlerinin göstermelik olarak iadesini düzenlediler.*
- V.** *Merciler, katliamın korkunç sonucu olarak tamamen yağmalanmış olan halk için hiçbir şey yapmadılar: 1- Hükümetin muhtaçları gözetmesi, sadece gülünç derecede yetersiz değil, aynı zamanda birkaç gün sonra sona erdirilirdi. 2- Avrupalı yardım komitesinin, ihtiyacı azaltmak için gösterdiği çabalar ya engellendi ya da zorlaştırıldı. Bu uygulamayı değiştirmeyi, uluslararası yardım komisyonunun başkanı olmak hasebiyle sadece İngiliz elçisi başarabildi. 3- Evlerin yeniden imarı, tohumluk buğday temini ve yakında başlayacak kış şartlarına karşı, ihtiyaç içinde olanları korumak için hiç bir şey yapılmadı. 4- Muhtaçların göç etmesi engellendi. 5- Yüz binlerce dul, yetim, hasta ve çaresiz için hiç bir imkan sağlanmadı. 6- Mağdurların ellerinde kalan eşyaları çoğu*

kez vergi diye alındı. Hatta, aldıkları yardım paraları dahi aynı şekilde gasp edildi.

VI. Katliamın tekrarlanmaması veya henüz katliam yapılmamış bölgelerde patlak vermemesi için, merciler tarafından hala tedbir alınmadı. Aksine Haziran 1896'da, Van, Eğin ve Niksar'da yapılan yeni katliamlar, Ağustos'ta Trabzon'da meydana gelen kargaşa ve bütün bölgelerde devamlı zorla din değiştirmelerin isbat ettiği gibi, Ermenilerin yok edilmesi engele takılmadan hedefe doğru götürülüyor.

VII. Katliamların, yağmalamaların ve zorla din değiştirmelerin sorumluları ve suçluları cezasız kaldılar.

3.5. Türk Yalan Fabrikası⁶²

... Bütün şehirlerde ve meskun mahallelerde, Ermeni cemaatinin idarecileri, eşrafi ve papazları hapsedmek, işkence yapmak, ölümle ve yeni katliamlarla tehdit etmek yoluyla, resmi mercilerce yalan açıklamalar, yanlış haberler, teşekkür mektupları ve tahrif edilmiş belgeleri imza etmeleri için zorlandılar ki bunların içeriğine göre Ermeniler, ihtilalci isyanlarla ülke barışını bozdular ve şimdi, hükümet görevlilerinin gayretleri sayesinde barış tekrar sağlandı.⁶³ ... 29 Aralık 1895'te Arapkir'den bir mektup: "Sevgili kardeşim, ... Katlandığımız bunca acıdan sonra en alçaltıcı şey, Sultan'a yazılmış teşekkür metinlerine imza atmaya zorlanmamızdır. Hatta bizi, 'bu katliamları Ermenilerin kendileri yaptı' demeye zorlamaktadırlar. Ermenilerin birbirlerini öldürmeleri ve kendi evlerini yakmaları için delirmiş olmaları gerekmez mi? Avrupa bu akılsız haberlere inanacak kadar aptal ve hayasız mıdır? ... Yüzlerce Hristiyan Ermeni, akrabalarının ve komşularının hain olarak suçlandıkları, Sultan'a hitaben yazılmış mektupları imzalamaktan imtina ettikleri için işkenceye tabi tutuldular. Mesela biri, köyünün en iyilerini hapishaneye gönderecek bir yeminden imtina etti. Bunun üzerine hakim, işkence edilmesini emretti. Gece boyu bu yapıldı. Önce hanım ve kızlarının bulunduğu odanın yanındaki odada falakaya yatırıldı. Sonra elbiseleri soyulup koltuk altlarından ayaklarına

62 Johannes Lepsius, *Armenien und Europa*, Berlin 1896, s.53-60

63 Bu bölümde Ermenileri, katliamların sorumlusu olarak göstermek için, ilgili vilayetlerin tamamında Türk yetkililerin akıl almaz yalanlar uydurdukları; Sultan'a hitaben, suçu kabullendikleri, kargaşaya sebep oldukları, makamların asayişini yeniden tesis ettikleri ve zat-ı şahanelerine müteşekkür olduklarına dair yazılar yazdırıp imzalatırdıkları, telgraflar çıkardıkları; bunu yapmak istemeyen papazların ve kanaat önderlerinin ise işkencelerden geçirildiği, ölümle ve hatta yeni katliam yapmakla tehdit edildikleri; sual olunduğunda, zorla İslamlaştırıldıklarını dile getirmemeleri, aksi halde öldürülecekleri, Ermenilerin birbirlerine yazdıkları mektuplardan veya yabancı misyon seffherinin mektuplarından alıntılar şeklinde, ifade edilmektedir.

kadar uzanan iki sırtına bağlandı. Sonra kolları uzatılıp bir sırtına ve bu canlı haç bir direğe bağlanıp kamçılanmaya başladı. ... Ne kadar çok bağıyor idiyse kamçı o kadar sert iniyordu. Her seferinde yemin etmek isteyip istemediği soruluyordu. Fakat o, “ruhumu suçsuz insanların kanlarıyla lekeleyemem, ben bir Hristiyanım” cevabını veriyordu. Sonra dişlerini sökmek için ele bir kerpeten alındı, ama tutuklunun sağlam duruşundan dolayı uygulamadan vazgeçildi. Bir memur, hademesine, tutuklunun sakallarını teker, teker kökünden yolmasını emretti. Yüksek sesle gülüşmeler eşliğinde bu yapıldı. Bunun da fayda vermediğini görünce biri, kızıl bir demir çubuğu bu talihsizin ellerine bastı. Eti kavruyan tutuklu acıdan, “Allah aşkına! Öldürün beni” diye feryat ediyordu. Cellat, kıpkırmızı demir çubuğu tutuklunun ellerinden uzaklaştırıp göğsüne, sırtına, yüzüne ve ayaklarına bastı. Sonra, zorlayarak ağzını yırttı ve kıpkızıl kerpetenle dilini kızarttı. ... Elçilik haberinde, öldürülen Ermeniler hakkında çeşitli yerlerden Türk hükümetinin verdiği istatistikler var. Biz Türklerin verdiği sayıları gerçek sayılarla karşılaştıracamız.

Yer	Türk istatistikleri	Avrupa kaynakları
Erzincan	70	1.000
Bitlis	130	900
Harput	80	900
Arapkir	200	4.000
Amasya	80	1.000
Vezirköprü	38	200
Antep	100	1.000
Maraş	30	1.390

... Eğer kayıpların sayısı gerçeğe yakın tespit edilseydi, Ermeni isyankârları masalına kimse inandırılmazdı. O bakımdan Türk kayıplarını, iki veya üçle çarpmakla yetinildi ve çıkan rakam elçiliklere istatistik olarak bildirildi. Avrupalı haberciler buna birkaç sıfır eklemek mecburiyetinde kaldıklarında ise Boğaz'dan çok su akmış olduğundan bunlar devamlı tezkib edildiler.⁶⁴ ... Konsolosluklardan eş zamanlı olarak provokasyonların olmadığına dair haberler verildiği halde, maalesef Ermeni ayaklanması, camilerin kurşunlanması, devriye gezen askerlere saldırılması gibi güzel hikâyeler, alçakça yalanlar olarak ortaya atıldı. ... Üstüne üstlük ihtilal komiteleri, gizli Ermeni birlikleri, Türk paşalarına yapılacak suikastlar, yakında Paris'te, Londra'da,

64 Bu ifadelere göre, Maraş'ta 10 Türk ölmüş oldu. Türkler bu rakamı üçle çarparak 30 Ermeni'nin öldüğü neticesine vardılar. Avrupalılar da 30'u, 46,3 ile çarparak öldürülen Ermenilerin sayısını 1390'a çıkardılar(!)

Atina'da, İstanbul'da ve Ermenistan'ın lüzum görülen yerlerinde, Ermeni militanlarının saldırıları hakkında gelen haberler için telgraf dairesi vazifelendirildi. Bab-ı Ali bu şekilde, içerde ve dışarda, istediğinden daha çok haber elde etti. Bir araya gelen üç Ermeni'yi ihtilal komitesi olarak lanse etmekten ve suçlu olarak kabul edilen düzineleri, İstanbul sokaklarında astırmaktan daha kolay bir şey yoktu.

3.6. Suçlu Kimdir?⁶⁵

Biz önce "kim suçsuzdur?" sorusunu soruyoruz. Ermeniler suçsuzdur. Aslında senelerden beri sistematik olarak Bab-ı Ali tarafından yok etme politikalarına, Türk memurlarının kanunsuzluklarına, Kürt ağalarının saldırılarına, vergi memurlarının baskılarına ve tamamen hukuksuz olarak sevk edildikleri mahkemelerde savunmasız bırakılmaya maruz kalan Ermenilerin son gücüyle, zorbalığın demir boyunduruğuna karşı ayaklanmaları şaşılacak bir şey olmazdı. Ama gerçekten bu halk milli bir kıyama düşünecek durumda değildi. Çünkü birinci olarak, büyük bir bölgede yoğun halde bir arada yaşamalarına rağmen söz konusu olan vilayetlerde hep azınlıkta idiler ve ikinci olarak da Hristiyanlara silah taşımayı yasaklayan ama Müslümanlara izin veren kanun sebebiyle bu halk silahsız ve savunmasızdı. Gerçekten Ermenistan'da hiç kimse özerklik için çalışmayı dahi düşünmemiştir. Arzulanan şey, 18 seneden beri Avrupalı devletlerin garanti ettiği reformların nihayet yapılması, en azından katlanılabilir, insan şerefine yakışır bir görüntünün sağlanması idi. Katliamların yapıldığı bütün bölgelerde yaptığımız geniş araştırmalara rağmen, Zeytun'dan sarf-ı nazar, ayaklanma gayesi güden hiç bir hareket tespit edemedik ... Koca bir bölgede, köylü-şehirli binlerce Ermeni, hiç karşı koymadan boğazlanmayı kabul etmişken Zeytun'un kahramanları, Avrupalı konsoloslar sayesinde, sadece umumi affa kavuşmadılar, ayrıca, bir nevi özerklik bile elde ettiler. Bu gerçekten kaderin bir cilvesidir. ... İnsan, Ermenilerin tamamının, Zeytunluları taklit edip umumi bir ayaklanma gerçekleştirmiş olsalardı, diye arzu ediyor. Eminim ki, Hristiyan büyük güçler, münafıkça gerekçelerle, silahsız bir halka yapmadıkları yardımı, ellerinde silah olan bir halka yaparlardı. ... Şu ana kadar anlattıklarımızı dikkatle okuyanlar çoktan şu karara varmışlardır: Ermeni katliamları, Sultan adına merkezi hükümet tarafından tanzim ve büyük bir istekle vilayet mercilerince tatbik edilmiş, idari bir cezadan başka bir şey değildi. ... Senelerden beri hükümetin ismarladığı tahrip vasıtaları, son derece sessiz ve görünmeden çalışırken, Bab-ı Ali, tehditkar Ermeni reformları sebebiyle süreci hızlandırmayı, Avrupa'yı galeyana getirme tehlikesine rağmen,

65 Johannes Lepsius, *Armenien und Europa*, Berlin 1896, s.61-70

Ermeni halkını bir darbeye yok etmeyi ve devamlı Avrupalılarda sempati uyandıran menfur Hristiyanlığın çabukça sonunu getirmeyi gerekli gördü. ... “Gavurların serveti yağmalanmalıdır ve kafaları da hükumete aittir.” Bu, bizzat Sultan’ın iradesine dayanan, her tarafa yayılmış olan bir parola idi ve her türlü gaddarlık için resmi bir izin manasına geliyordu. ... Gürün kaymakamı, Sivas valisine, “Gürün’de hiç bir Ermeni’nin kalmadığından emin olabilirsiniz.” diye telgraf çekti. Arapkir’de merciler şu emirleri verdiler: “Muhammed’in çocuklarının⁶⁶ tamamı şimdi vazifelerini yerine getirmek mecburiyetindedirler, yani bütün Ermenileri öldürmelidirler, evlerini yağmalayıp yakmalıdırlar, hiç bir Ermeni’yi hayatta bırakmamalıdırlar. Bu Saray’ın emridir. Buna itaat etmeyenler de Ermeni addedilip öldürülmelidir. Bu bakımdan her Müslüman, hükumete karşı itaatini isbat etmek için önce arkadaş edindiği Hristiyanı öldürmelidir.”

3.7. Güçlü Devletlerin Sorumluluğu⁶⁷

“... Geçen sene, Erzurum’daki yabancı ülke konsolosları yapılan haksızlıkları valiye hatırlattıkları zaman vali: “Türk hükumeti ile Ermeni halkının münasebeti, karı-koca ilişkisidir. Kocası tarafından cezalandırılan kadına acıyan üçüncü kişinin, aile kavgasına karışmaması daha iyidir.” dedi. Kimse, Hristiyan büyük devletlerin Sultan’ın hükumetiyle olan münasebetini, bu resimden daha güzel anlatamaz. ... Fakat medeni devletlerde, kanun eliyle zararların önlenmesi için zalim kocaların, karıları üzerindeki haklarının ve kendi kendine zarar veren bir delinin hareketlerinin sınırlandırılması dahi vaki olmaktadır. Avrupa’nın bir zamanlar görülmeye değer merhamet diplomasisi, on yedi senelik bekleyişten sonra, Ermenistan’daki Türk barbarlığının kurbanlarını hatırladı ve geçen sene avukatlarını, Hristiyan tebaasına insan haysiyetine yaraşır bir muamelede bulunması için, sonu gelmeyen yazularla birlikte Sultan’a gönderince kıskançlıktan gözü dönmüş olan Türk ağası, verdiği sözlerle baskıları hafifletip haklarını barbarca kullandı ve Avrupa merhametine havale edilen kurbanı boğdu. Hristiyan büyük güçlerin elçileri, iftihar ettikleri diplomasileriyle dünyaya ilan edilen bağımsız Ermenistan’ı kucaklamak için, Bab-ı Ali’nin önünde beklerken kapı açıldı ve parçalanmış ceset, ayaklarının önüne atıldı. Diplomatlar anında, hiçbir şey görmemişcesine geri döndüler. Halen Sultan’ın sofrasında oturuyorlar ve diplomatik başarıları için devlet nişanları almaktan mutlular. ...

66 Müslümanlar, ‘Muhammed’in çocukları’ tabirini asla kullanmazlar.

67 Johannes Lepsius, *Armenien und Europa*, Berlin 1896, s.71-85

Büyük devletlerin temsilcileri, Ermeni vilayetlerinde devam eden anarşinin, büyük olasılıkla, bu geniş coğrafyada Hristiyan halkın yok edilmesi neticesini getireceğinin tamamen bilincinde idiler ve hep birlikte, on beş sene müddetle,⁶⁸ Ermenistan'da Hristiyan halkı harman yerindeki 'saman' gibi döven Türk makinesine ve Türk'ün tam kapasite çalışan ölüm fabrikasına, herhangi bir güçlük çıkarmaktan ellerini çektiler. ... Ağustos 1894'te makine hızlı çalıştığından, birdenbire çalışma sesi duyuldu ve dehşete düşen Avrupa, Sasun katliamıyla sevimsiz bir şekilde, Ermenistan'ın varlığını hatırladı. Rahatsız edilen arı kovanındaki vızıltı gibi, yüce politikada herşey karıştı. Bir araştırma komisyonu kuruldu ve 108 protokol yazıldı, ama bir araya getirilmiş ciltlerde hiçbir diplomatik konuşma yoktu. Ekim başında iyi bir bahane sunan Ermeni nümayişinden sonra, vilayetlerde sivil ve askeri merciler, Saray'dan emirlerini aldılar. Türk idaresinin ölüm makinesi tam hıza ayarlandı ve üç ay müddetle, reform yapılması kabul edilen bütün vilayetlerde, Ermeni halkının kıyımı vardı. ... Eğer Anadolu'nun doğusundaki vilayetlerde oturan Ermenilerin başına gelenler, batısındaki vilayetlerde oturan Rumların başına gelseydi kesinlikle iddia edilebilir ki bu güçler ilgilerini o tarafa yöneltirlerdi. ... Evet, hakikatte bu cehennemi bir ateştir ve şayet kısa bir süre içinde, doğunun Hristiyanlarını alevleri içinde yutarsa Alman politikası da suçsuz olmayacaktır.

3.8. Hiciv Oyunu⁶⁹

"... Önce, merciler tarafından yüzlerce ve binlerce Ermeni, onları çapulcuların saldırılarından korumak adına, sonra da evleri tahrip edildiğinden emniyetli ikamet imkânı sunmak adına hapishanelere doldurarak, kapsamlı bir şekilde mağdurların emniyeti sağlanmış oldu (!) Mesela Arapkir'de 4.000 Ermeni'nin öldürülmesinden sonra polis tarafından ihtimamla soruşturmalar yapıldı ve hayatta kalan bütün Ermeni erkekleri istisnasız olarak hapse atıldılar. Hapishanesi olan yerlerin tamamında aynı uygulama yapılmıştır. ... Dağlara kaçmış olan Ermeniler, asker refakatinde şehirlere getirildiler. Maraş mutasarrıfına, askerlerin ve başıbozukların, nakil esnasında Ermenilere çok acımasız davrandıklarına dair bazı olaylar anlatılınca "onları öldürtseydiniz" karşılığını vermiştir. ... Değişik şehirlerden alınan haberlere göre hükümetin, çalınan malları bulup sahiplerine iade etmeleri için görevlendirdiği jandarmalar, hiçbir şeyi geri vermedikleri gibi bir de

68 7 Eylül 1880'de büyük devletler, Bab-ı Ali'ye reformların hayata geçirilmesiyle alakalı bir nota verdikleri için Lepsius, 'on beş sene' tabirini kullanıyor.

69 Johannes Lepsius, *Armenien und Europa*, Berlin 1896, s.86-96

evlerini yakma tehdidiyle, baskı ile halktan bir miktar daha para toplamışlardır. ... Trabzon'da 8 Ekim'de vuku bulan cinayetin müsebbiplerini yargılamak üzere kurulan mahkeme, Müslümanlara nasihat etmekle yetinirken, Ermenileri, Müslümanların öldürmesinden korumak bahanesiyle hapse koydu. Bunların 8'i ölüme, 25'i ise uzun yıllar hapse mâhkum edildi. ... Türk hapishaneleri, Ermenilere karşı cinayet işleyen Müslümanların ön kapıdan içeri alındığı ve arka kapıdan dışarı salındığı garip yapılardır. ... Özellikle, katliamlarda etkili olmuş yüksek rütbeli subaylar ve askerler, çoğunlukla kısa bir süre sonra çağrılıp daha yüksek mevkilere tayin edildiler. ... Bazen gece saat 3'te, bazen gece yarısı, bazen de sabaha karşı, hapishanenin her köşesinden ağlama sesleri, iniltili hıçkırıklar veya "Bilmiyorum", "Onu görmedim", "Ölüyorum" gibi ve benzeri yürek parçalayan feryatlar duyulurdu ve bunlara Türk mâhkumların kükremeleri ve lanet okumaları karışırdı. ... Çıplak halde kar üstünde bekletilen, kızgın demir çubuklarla dağlananların, "Yeter ey insan olmayanlar! Donuyorum, yanıyorum, beni öldürün ve ızdıraptan kurtarın" şeklindeki çığlıkları hapishane görevlilerinin şarkıları ve çıkardıkları gürültü ile bastırılırdı.

3.9. Kıtlık⁷⁰

"Geçen senenin sonunda ve şu anda Ermenistan'da açlık felaketinin en feci versiyonları hüküm sürmektedir ve 500.000 kişi, açlıktan ölmek için gerçekten Avrupa'daki Hristiyanların yardımına muhtaçtır. İnsani yardımlar konusunda bayraktarlık yapmakla meşhur olan Almanya'da hiç kimse bu durumu bilmiyor. ... Allah'a şükürler olsun ki İngiltere ve Amerika halkı muazzam bir yardımseverliğe sahiptirler. Katliamdan kurtulan Ermeniler, onların gönderdikleri milyonlarca para sayesinde, Bab-ı Ali'nin arzusu hilafına, açlıktan ölmemiş oldular. ... Kocaları ve yetişkin oğulları öldürülmüş, evleri yakılmış ve herşeyleri gasp edilmiş olan nazik kadınlar, kulübelerde ve nemli bodrumlarda yaşıyorlar. Eskiden bolluk içinde oldukları halde şimdi yırtık elbiseler içindeler ve yiyecek ekmekleri dahi yok. Onların çoğu kapı kapı gezerek veya pazar yerinde sadaka dileniyor. Çoğu açlık ve soğuktan ölüyor. Eğer bu binlerce dul ve yetim bu halde bırakılırsa ızdırap içinde sonları gelir ve ümitsizlikten ölürler. Ekmekleri yok, elbiseleri yok, yatakları yok, işleri yok ama her ailede hastalar var. Bu durum ölümden daha beterdir. ... Bunlar evlerinin harabelerinde yaşıyorlar ve tifo, hemen hemen her evden bir kurban aldı. ... Ekmeği olan az sayıda eve rağmen hemen her evde, yiyecek olarak kullandıkları ot demetleri var. Kadınların ve

70 Johannes Lepsius, *Armenien und Europa*, Berlin 1896, s-96-111

çocukların yüzleri zayıflamış ve sararmış. ... Kürtler ve Türkler genç kızların peşindeler. Gelinler daha az tecavüze uğradıklarından köylülerin tamamı kız çocuklarını bu şeytanlaşmış canavarlardan korumak için 8 yaşından itibaren evlendiriyorlar. Tercan'ın 32 köyünde, 8 yaşından büyük, evlenmemiş hiçbir kız çocuğu bulunmamaktadır. ... Kürtler ve Sultan'ın muvazzaflı askerleri bir köye geliyorlar ve orada günlerce ikamet ediyorlar. Canlarının istediği her şeyin, talep ettikleri zaman mutlaka getirilmesi lazımdır. Alışılmış şekilde yağmalanmamış olan köylüler de bu tarzda fakirleşiyor. Amerika ve İngiltere'den gelen yardımlar yaz boyu aşırı derecede azaldı. Bu azalmaya, Avrupa'nın Ermenistan'da açlık felaketini engellemeye yönelik yürüttüğü politika sebep oldu. ... Zaman, Protestan Almanya'nın vazifesini yerine getirip hatalarını örtme zamanıdır. ... Şu soruyu acı da olsa sormak mecburiyetindeyiz: Almanya'da ülkenin koca kilisesi, Prusya ülkesinin kilisesi ne yaptı? Alman basınının tutumunun neticesinde, Ermenistan diye bir ülkenin var olduğunu bilmez mi oldunuz? Zamanımızda Hristiyanlara, yüz yılların en büyük zulmünün yapıldığından hiç mi haberiniz yok? ... Yüce politika size de mi susmayı emrediyor? Siz bilmiyor musunuz ki, Tanrı Devleti'nin yüce politikası, dünyadaki devletlerin çıkarlarının üstündedir.”

3.10. Bundan Öte Ne Olmalı?⁷¹

“Sekiz büyük vilayette yapılan tahribatın ve 100.000 insanın öldüğü yağmacı katliamların etkisiz kalması mümkün değildir. Bunların ilk tabii neticesi, Doğu Anadolu'nun tamamında ve Kuzey Mezopotamya'da ekonominin tamamen tahrip olmasıdır, ki bu durum, Anadolu'nun kalan kısmı ve Suriye'yi de etkilemiştir. Türk devletinin önemli bir bölümünü teşkil eden bu yörenin eski durumuna gelmesi için bir kaç on seneye ihtiyaç vardır. İlgili vilayetlerdeki pazarların neredeyse 9/10'u hala kapalıdır. Türkler yabancı dil bilmedikleri için, hemen hemen tamamı Hristiyanların elinde olan ithalat ve ihracat, felç olmuş durumdadır. ... Sonbahar mahsulü, ya ekinler tahrip edildiğinden ya da büyük oranda Kürtler tarafından gasp edildiğinden kaldırılamadı. İlkbahar mahsulü de büyük oranda, insanlar köylerini ve şehirlerini terketmeye korktukları için ekilemedi. Tahrip edilen ve gasp edilen malzemelerin bedeli milyarlarla ifade edilmektedir. ... Türklerin dükkan ve depoları tıka basa Ermeni mallarıyla doludur. Ancak çalınan bu malların hakiki değerini kim ödeyecek? Bunlar 1/5, 1/10 fiyatla satılıyorlardı ve Türk, üzerinde hala kan bulunan bir eşyayı elinden çıkarttığı zaman seviniyordu. Parası

71 Johannes Lepsius, *Armenien und Europa*, Berlin 1896, s.112- 122

olanlar dahi parasını göstermemek için, bir şey satın almıyorlardı. Hristiyan, parasını yağmacı Türklerden, Türk ise vergi memurlarından gizlemek için böyle davranıyordu. Ermenistan'la iş yapan Avrupalı firmaların kayıpları milyonları buldu, çünkü Hristiyanların elinde bu sene, geri ödeme yapabilecek bir şey kalmadı. Türkler açısından ise bu zor durum, ödeme yapmamak için iyi bir bahane idi. ... Hristiyan halkın, mevcut durum sebebiyle geleceğine büyük bir endişe ile bakmasında şaşılacak bir şey yoktur. Gelen delillere göre, Hristiyan büyük güçler engelleyemediklerinden veya birlik sağlayamadıklarından, birkaç hafta içinde büyük vilayetlerde sistemli bir tarzda Hristiyan katliamı sahneye kondu. Evet, Türk basınının etkisiyle, efkar-ı umumiye meydana gelen yanılma sebebiyle, gerçekler aylar sonra öğrenildi. ... Müslümanların ağzından şu duyuluyor, "Biz, Avrupalıların bizim ülkemizi istediklerini biliyoruz. Onlar onu alacaklar ama orada hiç bir Hristiyan bulamamalarını sağlayacağız." ... Ermenistan'da Hristiyan kanının 1/8'i bol miktarda akıtıldığı halde bugün Ermenistan'da hala 700.000 Ermeni'nin mevcut olduğu unutuldu.⁷² ... Biz Avrupa'nın, yakında patlak verecek olan Ermeni kargaşalarıyla ciddi bir şekilde meşgul olmasını çok önemli görüyoruz ki bu sefer, Türkiye'nin daha önce inandırmak istediği Ermeni isyanı gerçekten söz konusu olsun. Çünkü parası ve silahı olan kişi, uzun müddet düşmanın üzerine gelmesini beklemez, ki yeni haberlere inanacak olursak o düşman ortaya çıktı bile. ... Güçlü devletler ne yapmak istiyorlar? Hristiyanlığın şerefi bu sorunun içindedir. Birinci olarak: Bab-ı Ali, Ermeni reformları konusunda altı büyük devleti dolandırma başarısını elinde tutmalı mı? O zaman, en azından Avrupa hükümetleri arasında görüş ayrılığı olmamalıdır ki, Bab-ı Ali'nin aldığı tedbirlerden sonra uygulamasını 'de facto' olarak imkansız kıldığı Ermeni reformları konusunda yapılan her diplomatik yazışma ve her kalem çizdiği, değersiz bir maskaralıktır. ... İkinci olarak: Güçlü devletler, politikalarının kurbanı olan yağmalanmış zavallı Ermenistan'ın eski refahına kavuşması ve insan onuruna yaraşır bir yer olması için ne yapmak istiyorlar? Geçen sene Sasun katliamından sonra yaptıkları gibi bir komisyon kurabilirler, protokoller kabul edebilirler, notalar yazabilirler. Şüphesiz bu durumda, elçiler ve hariciye memurları için yeni klasör rafları kurmak zaruri olacaktır. ... Üçüncü olarak: Zorla İslamlaştırılan 600 ila 1000 köyün durumu ne olacak? Şu anda cami olarak kullanılan yüzlerce kilisenin durumu ne olacak? Büyük güçler daha önce Bab-ı Ali'yi Avrupalı büyük devletler arasına aldıkları gibi, şimdi de İslam'ı, yeni bir dini cemaat olarak mı tanıyacaklar? O zaman

72 Lepsius burada 700.000 Ermeni'den bahsederken, 1919 senesinde neşrettiği 'Der Todesgang des Armenischen Volkes' isimli kitabında, 1915 tarihinde Anadolu'daki Ermeni nüfusunun 1.850.000 (s. 309) olduğunu ve tehcir esnasında bir milyondan fazla Ermeni'nin katledildiğini iddia etmektedir. Johannes Lepsius, *Der Todesgang des Armenischen Volkes*, Potsdam, 1919, s. 303.

zorla din değiştirmekten bahsetmeye hacet kalmaz ve insan bu meseleden vazgeçebilir. Ancak, kilisenin bunu protesto edeceği hesaba katılmalıdır. Fakat sonra ne olacak? Gerçekten kişi inaniyor mu ki, Ermenistan'ın Müslüman halkı, diplomatlardan alacağı emre itaat edecek ve yok edilmesi mümkün olmayan 'sünnet' alametiyle elde tutulan yeni din kardeşlerine yeniden, açıkça Hristiyanlık ayinlerini icra etmeleri için izin verecek? O zaman en iyisi, diplomatlar önce bir medreseye gitmeli ve bir molladan Kuran'ın emirleri üzerine bir ders almalıdırlar. Avrupa gözcülüğü garantisiz olmadan, camiye çevrilmiş olan kiliselerin yeniden Hristiyan dininin icra yerleri olması, zorla İslamlaştırılmış olanların da tekrar Hristiyanlık inancına dönmesinin denenmesi, en kısa yoldan yüz bin Ermeni'nin daha ölüme gönderilmesi demek olur. Peki büyük güçler İslam'ın başarısı karşısında Hristiyanlığın şerefini kurtarmak için, bu konuda ne yapmak niyetindedirler? Bu sorunun cevabını vermek bizim meselemiz değildir. Ancak biz, Hristiyan imparator ve kralların kalplerine ve vicdanlarına müracaat ediyoruz ki, onlar Allah'ın kendilerine emanet ettiği kılıcı boşuna taşıyorlar ve yeryüzünde ilahi adaletin temsilcileri olarak Allah'ın şerefini ve İsa'nın devletini, makamlarının ağır işlerini icra ederken göz önünde tutup tutmadıklarından hesaba çekileceklerdir.”

Gerek Lepsius'un, gerekse sair Batılıların Abdülhamid döneminde yaydıkları bu yalan ve iftiralar, I. Dünya Savaşı ve İstiklal Muharebeleri esnasında en acı meyvelerini vermiş, bunları okumuş olan ve gerçek kabul eden Ermeni gençleri, Anadolu, düşmanlar tarafından işgal edildiğinde, hem düşmanlarla iş birliği yapmışlar hem de Müslümanlara karşı bu zulümlerin hepsini tatbik etmişlerdir.

4. Sonuç

'Armenien und Europa' isimli kitabın birinci bölümünü teşkil eden, bizzat Lepsius'un kaleme aldığı 122 sahifesi, tamamen bu tarz, akıl almaz iddia ve ithamlarla doludur. Kitabın, güya görgü şahitlerinin tesbitlerine dayanan bir takım haberlerden meydana geldiği söylenen daha sonraki bölümlerinde de aynı üslup kullanılmaktadır.

Batı'daki araştırmacılar Lepsius'u, Ermeni Meselesi'inde birincil kaynak kabul ettiklerinden yukarıdaki asılsız suçlamaları olmuş gibi telakki etmekte ve böylece bu iftiraların etkileri, Batı dünyasında o zamandan beri kartopu gibi

büyümektedir. Ermeniler hakkında yazı yazanlar, 1878 Berlin Antlaşması'na imza koyan Batılı devletlerin, Ermeni Meselesi'yle özellikle ilgilenmesi gerektiğini, hükümetler bu görevlerini unutulursa halkın onlara görevlerini hatırlatmaları gerektiğini, vurgulamışlardır. Bu çevrelerde hâkim olan düşünce şudur: "Rusların İstanbul ve sıcak denizlere inme arzusu sebebiyle, Rusya'nın Ayastefanos Antlaşması'nı, Berlin Antlaşması ile geçersiz kılanlar, başta İngiltere olmak üzere, meseleye sadece Rusya açısından bakmamalı; bilakis Türklerin Ermenilere yaptıkları zulümler açısından bakmalıdırlar. Günden güne gücünü ve nüfuz alanını yitiren ve Avrupa'da, 'Boğaz'daki hasta adam' diye anılmaya başlayan Osmanlı Devleti, Anadolu'nun muhakkak kendisine kalmasını istiyordu. Fakat orada, Bitlis, Erzurum, Van, Muş, Diyarbakır, Elazığ ve Sivas gibi birçok Ermeni vilayeti vardı. Türk tarafı bu işin çözümünü, Ermenilerin imha edilmesinde gördü. Bundan dolayı Türkler, 1894-1896 arası İstanbul ve Anadolu'da yüzbinlerce Ermeni'yi katlettiler."

Gerek Lepsius'un, gerekse sair Batılıların Abdülhamid döneminde yaydıkları bu yalan ve iftiralar, I. Dünya Savaşı ve İstiklal Muharebeleri esnasında en acı meyvelerini vermiş, bunları okumuş olan ve gerçek kabul eden Ermeni gençleri, Anadolu, düşmanlar tarafından işgal edildiğinde, hem düşmanlarla iş birliği yapmışlar hem de Müslümanlara karşı bu zulümlerin hepsini tatbik etmişlerdir. Onbinlerce Müslümanı en feci şekilde katletmiş, bazılarının ellerini kesip yanlarında vücutlarını delerek açtıkları ceplere koymuşlar ve burunlarını, kulaklarını ve dudaklarını kesip göğüslerinde derilerini soyarak yaptıkları ceplere doldurmuşlar ve gözlerini oymuşlardır.

Hatta 26 Şubat 1992 tarihinde, 20. asrın bitişine ramak kala, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Dağlık Karabağ bölgesindeki Hocalı kasabasında vuku bulan katliamda dahi aynı intikam duygularıyla hareket edildiğinde şüphe yoktur.

KAYNAKÇA:

- Barikian, A. (1948) *Die Entwicklung der Armenischen Frage im 19. Jahrhundert*, Doktora tezi, Viyana.
- Baumann, A. & Lepsius J. (2005), *Missiologie*, Doktora tezi, Pretoria.
- Bernstein, E. (1902) *Die Leiden des Armenischen Volkes und die Pflichten Europas*, Berlin.
- Bozdağ, İ. (1995), *Sultan Abdülhamid'in Hatıra Defteri*, İstanbul.
- Essabalian, P. (1939) *Das Armenische Volk im Wandel der Jahrhunderte*, Viyana.
- Feigel, U. (1989) *Das Evangelische Deutschland und Armenien*, Göttingen.
- Giesl, W. (1927) *Zwei Jahrzehnte im Nahen Osten*, Berlin.
- Golz, H. *Zwischen Deutschland und Armenien*, www.Lepsiushaus-Potsdam.de; Publikationen
- Hosfeld, R. & Lepsius J. (2011) *Eine Deutsche Ausnahme*, Tebliğ Metni, Potsdam.
- Karal, E.Z. (1995), *Osmanlı Tarihi*, Cilt: VIII, Ankara.
- Kieser, H.L. (2008). *Johannes Lepsius und die 'Protestantische Internationale' in der Spätosmanischen Welt*, Symposium des Lepsiushauses, Zion-Armenien-Deutschland, Potsdam.
- Krischtschian, M. (1930) *Deutschland und die Ausrottung der Armenier in der Türkei*, Potsdam.
- Lanne, P. (1977) *Armenien: Der Erste Völkermord des 20. Jahrhunderts*, München.
- Lepsius, J. (1896) *Armenien und Europa*, Berlin.
- Metuz, J. (1994) *Das Osmanische Reich*, Darmstadt.
- Rohrbach, P. (1926) *Erlebnisse und Erfahrungen in Armenien*, Leipzig.
- Wegener, H. L. (1942) *Der Britische Geheimdienst im Orient*, Berlin.

BİR YOL AYRIMININ SEBEPLERİ: MONDROS MÜTAREKESİ'NDEN İTİBAREN LOZAN ANTLAŞMASI'NA KADAR FRANSA CUMHURİYETİ İLE ERMENİ KOMİTELERİ ARASINDAKİ İLİŞKİLER*

(REASONS FOR PARTING OF WAYS: RELATIONS BETWEEN
THE FRENCH REPUBLIC AND ARMENIAN COMMITTEES FROM
THE ARMISTICE OF MUDROS TO THE TREATY OF LAUSANNE)

Maxime GAUIN**

ODTÜ Tarih Bölümü Doktora Adayı,
AVİM Uzmanı

Öz: Ermeniler ile Anglo-Sakson güçleri arasındaki ilişkilerin aksine, Fransa ile Ermeni komiteleri arasındaki ilişkiler üzerinde çok az araştırma yapılmıştır. Türk İstiklal Savaşı konusunda Fransa'nın özel bir konumu vardı; zira Ermeni milliyetçilerinin istediği toprakları işgal eden tek ülkeydi ama onların iddialarını kabul etmeye en az meyilli olan ülkelerden biriydi. 1918'deki Fransız-Ermeni ittifakının esas sebebi Almanya'ya ve Üçlü-İttifak'a karşı ortaklaşa yürütülen savaştı. Ancak 1918'in bitmesiyle beraber; Ermeni Lejyonu'nun işlediği suçlar ve (Dünya Savaşı sırasında daha önceden sergilenen bir takım disiplinsizlik vakalarının çizgisinde) Kahire'de Ramkavar Komitesi'nin ayaklanması, Paris'in Ermeni milliyetçi örgütlerine olan güvenini sarsmaya başlamıştır. Temmuz 1920'deki Türk karşıtı Ermeni ayaklanması, Ermeni yağmacıların Adana'daki Fransız idaresi tarafından acımasızca bastırılması, (tam bu sırada) Ermeni Lejyonu'nun feshedilmesi, (yine aynı dönem olan 1920 yazında) Tiflis'teki Fransız yüksek temsilcisinin Taşnak Ermenistan Cumhuriyeti'ni hor görmesi; Fransa'yı Ermeni-odaklı bir politikadan Türk-odaklı bir politika benimsemeye sevk etmiştir. Bu değişim Ankara Anlaşması'nın (Ekim 1921) imzalanmasıyla belirgin hale gelmiştir. Ermeni milliyetçiler; Fransızların geri çekilişi sırasında bilinçli bir şekilde kendi insanlarını Kilikya'dan

* Bu makale ilk defa "Logiques D'Une Rupture. Les Relations Entre La République Française Et Les Comites Arméniens, De L'Armistice De Moudros Au Traite De Lausanne" başlığıyla Fransızca olarak 1. Uluslararası Türk-Ermeni İlişkileri ve Büyük Güçler Sempozyumu (2-4 Mayıs 2002 – Erzurum/TÜRKİYE) – Bildiriler kitabında yayımlanmıştır. Bakınız: Dr. Tolga Başak ve Dr. Mevlüt Yüksel (derleyen), 1. Uluslararası Türk-Ermeni İlişkileri ve Büyük Güçler Sempozyumu (2-4 Mayıs 2002 – Erzurum/TÜRKİYE) – Bildiriler (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 2014).

** **Maxime GAUIN**

Panthéon-Sorbonne tarih bölümünden mezundur. Avrasya İncelemeleri Merkezi'nde uzman olarak çalışmaktadır. Orta Doğu Teknik Üniversitesi Tarih Bölümü'nde doktora çalışmalarına devam etmektedir.

kitleler halinde göç etmeye kıskırtarak durumu daha beter hale getirmiş; Fransız hükümetinin Ankara'yı Atina'ya karşı desteklediği sırada 1922'de Yunanistan desteleyerek de yeni bir stratejik hata yapmıştır. Ermenilerin bu gelişmelere olan öfkesi Lozan Konferansı sırasında bir kez daha patlak vermiştir.

Anahtar kelimeler: *Adana, Ermenistan, Ermeni Devrimci Federasyonu, Aristide Briand, Kafkasya, Birinci Dünya Savaşı, Raymond Poincaré, Türk İstiklal Savaşı*

Abstract: *Contrary to the relations between Armenians and Anglo-Saxon powers, relations between France and the Armenian committees have been rarely studied. France was in a special situation during the Turkish war of independence, being both the only power occupying a territory desired by the Armenian nationalists and one of the less inclined to accept their claims. The main reason for the Franco-Armenian alliance that existed in 1918 was the common fight against Germany and the Triple-Alliance. However, as soon as the end of 1918, the crimes of the Armenian Legion and the incitements by the Ramkavar Committee of Cairo (in continuity with previous cases of indiscipline during the World War) began to break the trust of Paris for the Armenian nationalist organizations. The Armenian anti-Turkish riot of July 1920, the merciless repression of the Armenian plunderers by the French administration of Adana, the dissolution of the Armenian Legion (at the same time), the negative appreciation of the Dashnak Republic of Armenia by the French High Commissioner in Tbilissi (also in summer 1920) led from an Armenian-oriented policy to a Turkish-oriented one. The change was marked by the signature of the Ankara agreement (October 1921). The Armenian nationalists only worsened the situation by deliberately provoking the massive emigration of their compatriots from Cilicia, during the French withdrawal and committed a new strategic error by continuing to support Greece in 1922, when the French government was supporting Ankara against Athens. Armenian bitterness exploded once again during the Lausanne Conference.*

Keywords: *Adana, Armenia, Armenian Revolutionary Federation, Aristide Briand, Caucasus, Cilicia, First World War, Raymond Poincaré, Ramkavar, Turkish War of Independence.*

GİRİŞ

Ermeni Meselesi konusunda Fransız-Ermeni ilişkileri üzerine az araştırma yapılmıştır. Araştırma yapıldığı zaman ise bu araştırmalar polemik yaratabilir bir cinsten olmuştur. Özellikle de bazı Ermeni araştırmacılar “Fransız ihanetini” kınayarak¹ Fransa Cumhuriyeti’nden bahsettiklerinde, bu kavramın anlamının açıklanması ilk bakışta kolay gibi gözüküyor. Ancak, daha belirli bir şekilde söz konusu kavramın manasını ortaya koymak istiyorsak; somut olarak bu ibare, merkezci bir devletten öte, İstanbul’da, Adana’da, Beyrut’ta ve Kafkasya’da bulunan söz konusu devletin temsilcilerine de işaret ediyor.

Ermeni Komiteleri tabiri ise şu komitelere işaret ediyor: Geleneksel Partiler (Ermeni Devrimci Federasyonu - EDF, Hınçak, Ramgavar),² ondan sonra onlara bağlı gruplar (Ramgavar yanlısı “Ermeni Ulusal Birliği” – EUB ile Ermenistan Cumhuriyeti Heyeti - ECH), ve en sonunda da Ermeni gönüllülerini Fransız ya da Yunan Ordusu’na sokmaya çalışan özel komiteler.

Bu ilişkiler dengeli değildir. Cumhuriyet, ya da daha doğrusu Fransız kamuoyu için, bu ilişkiler oldukça arka planlı bir önem taşıyorlar. Komiteler için ise bu, hayati önemi olan bir münasebet. Fakat bu gerçek, söz konusu örgütlerin kendi çıkarlarını korumak amacıyla sağduyulu davranışlarda bulunmuş olması anlamına gelmiyor.³

Bu ilişkiler çok karmaşıktır. Bu gerçek de sadece Fransız temsilciliklerinin büyük sayısından kaynaklanmıyor, aynı zamanda da uluslararası bağlam bütün bunlarda önemli bir rol oynuyor. Mesela, 1918 sonundan itibaren tekrar alevlenen Fransız-İngiliz, Fransız-İtalyan rekabetleri, Yunanlar ve Türkler arasındaki savaş ve nihayet Rusya’daki iç savaş ile Bolşeviklerin Zaferi, bütün bunlar dikkate alınması gereken mühim faktörler.

1 “Cilicie: les coulisses de la trahison française”/“Kilikya: Fransız ihanetinin arka planı”, *Hay Baykar/Ermeni Mücadelesi*, 24 Kasım 1982, ss. 8-9 (İki ay sonra ASALA yanlısı bu gazetenin okurları bir Fransızı öldürerek ve dört Fransız daha yaralayarak söz konusu makalenin en uç sonuçlarını uygulamaya sokuyorlardı: Claude Mutafian, “La Cilicie turquifiée par la France”/“Fransa tarafından Türkleştirilmiş olan Kilikya”, *Historiens et Géographes/Tarihçiler ve Coğrafyacılar*, 332. Sayı, Mayıs-Haziran 1992, ss. 151-160. Daha nazik, ama Fransa hakkında gözlemleriyle her zaman çok ikna edici olmayan: Richard G. Hovannisian, *The Republic of Armenia*, I. ve II. Cilt, Londra, University of California Press, 1982.

2 Kâmuran Gürün, *Le Dossier arménien/Ermeni Dosyası*, Paris, Triangle, 1984, ss. 157-211; Jean-Louis Mattei, *Büyük Ermenistan Peşinde Ermeni Komiteleri/Les Comités arméniens à la poursuite de la Grande Arménie*, Ankara, Bilgi Yayınevi, 2008; Louise Nalbandian, *The Armenian Revolutionary Movement*, Londra, University of California Press, 1963.

3 O döneme ait olan Ermeni Komiteleri ve Büyük Devletler arasındaki ilişkiler için özellikle şu eserlere başvurulabilir: Yusuf Hikmet Bayur, *Armenians*, Ankara, TTK, 2010, ss. 58-293; Hourı Berberian, “The Delegation of Integral Armenia: From Greater Armenia to Lesser Armenia”, *Armenian Review*, 44-3 Sayısı, Güz 1991, ss. 39-64; Seçil Karal Akgün, “Ottoman Armenians Intricate Relations With Western Powers Before and During the Peace Settlement of the First World War”, *Review of Armenian Studies*, Sayı 18, ss. 39-45. Fransız politikası hakkında bakınız: Bilge Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri/Les relations turco-françaises durant la Guerre d’Indépendance*, Ankara, TTK, 1994.

Bildirimizde çözmeye çalışacağımız mesele şu: Fransa, Ermeni Komiteleri ile kurulan bir ittifaktan nasıl ve neden Kemalist Türkiye ile kurulan bir ittifaka geçti?

I) KIRILGAN VE ÇABUCAK TARTIŞMA KONUSU OLABİLMİŞ BİR İTTİFAK (1918 SONBAHARI- 1919/1920 KIŞI)

A) Mondros Mütarekesi Esnasındaki Durum

Paris ile Ermeni Komiteleri arasında akdedilen ittifak, eğer İngiltere ve ABD'deki⁴ komitelerin işgal ettiği yer ile bir kıyaslama yapıyorsa, o kadar köklü ve uzun bir geleneğe sahip değildir.

Fransa'nın, İngiliz William Gladstone'a bir muadili hiç olmadı. Hatta tam tersine, konudan mümkün olduğu kadar az bahsetmeye çalışan Fransız Hükümeti,⁵ 1890 çatışmaları için şiddetli ve Türk karşıtı bir tutum almadı. O kadar ki, Osmanlı İmparatorluğu'na gösterdiği destek yüzünden "Hanotaux Paşa" lakabı Fransız Dışişleri Bakanı Gabriel Hanotaux'ya verildi. Başka bir gerçek: 1890 yıllarında Ermeni Komitelerinin propagandasına nadiren katılmaya karar veren önemli siyaset adamlarından biri olan Clemenceau, kendisi Başbakan olunca 1909'da Adana olayları hakkında Osmanlı Hükümeti'ni rahatsız etmeye pek meyli olmadı.

Bu olguda şüphesiz ekonomik nedenler bir rol oynamıştır. O dönemde önceki on ya da yirmi yıllar boyunca Osmanlı İmparatorluğu'ndaki yatırımlar için Fransa birinci sıradaydı.⁶ Öteki ülkelere nazaran daha ağır basan Fransa'nın kültürel etkisi⁷ peş peşe gelen Fransız Hükümetlerine temkinli olmalarını tembih etmek niteliğinde olan bir etkendi. Fransa'daki eylem yapan grupları andıran⁸ İhtilal Komitelerinin terörist ya da "anarşist"⁹ niteliği ve Fransa'da Müslüman karşıtı bir geleneğin olmayışı, bunun tam tersine, Sultan Süleyman

4 İngiliz ve Amerikan taraflarındaki durum hakkında bakınız: Justin McCarthy, *The Turk in America. The Creation of an Enduring Prejudice*, Salt Lake City, University of the Utah Press, 2010; ve Jeremy Salt, *Imperialism, Evangelism and the Ottoman Armenians, 1878- 1896*, Londra, Frank Cass, 1993.

5 Robert F. Zeidner, *The Tricolor Over the Taurus: the French in Cilicia and Vicinity*, Ankara, TTK, 2005, ss. 11-12.

6 Jacques Thobie, *Intérêts et impérialisme français dans l'Empire ottoman, 1895-1914/Osmanlı İmparatorluğu'nda Fransız Çıkarları ve Emperyalizmi, 1895-1914*, Paris, Publications de la Sorbonne, 1977.

7 Jacques Thobie, *Les Intérêts culturels français dans l'Empire ottoman finissant : l'enseignement laïque et en partenariat/Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Dönemindeki Fransız Kültür Çıkarları: Laik ve Ortaklı Eğitim*, Paris, Peeters, 2008.

8 Vivien Bouhey, *Les Anarchistes contre la République. Contribution à l'histoire des réseaux sous la Troisième République /Cumhuriyet'e Karşı Anarşistler: III. Cumhuriyet'teki Şebekeler Tarihi'ne Katkı (1890-1914)*, Rennes, PUR, 2008; John Merriman, *The Dynamite Club. How a Bombing in Fin de Siècle Paris Ignited the Age of Modern Terror*, Boston, Houghton Mifflin Harcourt, 2009.

9 R. Des Coursions, *La Rébellion arménienne, ses origines, son but/ Ermeni İsyanı: Kaynakları, Amaçları*, Paris, Librairie du Service Central de la Presse, 1895, http://louisville.edu/a-s/history/turks/la_rebellion_armenienne.pdf; Pierre Loti, *Les Alliés qu'il nous faudrait/Bize Lazım Olan Müttefikler*, Paris, Calman-Lévy, 1919, s. 48, <http://www.archive.org/download/alliesquillnous00loti/alliesquillnous00loti.pdf>

ile kurulan ittifakın hatırası ve belirli bir Türk dostluğunun mevcudiyeti,¹⁰ bütün bunların tesiri oldu.

Aynı şekilde Jön Türklerin iktidar olması radikal görüşlü ve sosyalist siyaset adamlarının çoğunu memnun kıldı. Bu konuda, özellikle Jean Jaurès'in evrimi büyük ölçüde Jön Türklere bağlı.

Birinci Dünya Savaşı'nın patlamasının ardında, Fransa Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalamaya çalışan son ülke ve İttihat ve Terakki ile Türk halkı arasında bir fark görmeye özen gösteren tek ulus oldu.¹¹

Ermeni Meselesi hakkında yapılan ve Mayıs 1915'te ilan edilen İtilaf Devletleri'nin beyanı, Rusya'nın özel ısrarı ile gerçekleştirildi. Fransa, Rusya'yı sadece takip etmişti.¹² Temmuz 1915'te ise Boğos Nubar Paşa Kilikya'da 25.000, komşu eyaletlerde ise 15.000 isyancının operasyonunu¹³ desteklemeye hazır olduğunu iddia ederek, hem Fransız hem de İngiliz Hükümeti'ne Kilikya'da yapılacak olan bir çıkartma teklif etti, ama bu boşuna oldu.

Fransa'nın en sıcak baktığı girişim, 1914'ten itibaren Ermenileri Yabancı Lejyonu'nun listelerine kaydetmeye yönelik bir komitenin oluşumu oldu. Bu mantıklı bir karardı çünkü gönüllülerin çoğu Batı Cephesi'nde, yani Almanya'ya karşı savaşıyordu.

Yine de Fransa'nın en sıcak baktığı girişim, 1914'ten itibaren Ermenileri Yabancı Lejyonu'nun listelerine kaydetmeye yönelik bir komitenin oluşumu oldu. Bu mantıklı bir karardı çünkü gönüllülerin çoğu Batı Cephesi'nde, yani Almanya'ya karşı savaşıyordu.¹⁴ Buna rağmen, birkaç yüz kişi oldukları için katkıları daha çok simgesel oldu. Ermeni Osmanlılarının gireceği Doğu Lejyonu'nun oluşumunu ön gören Fransa ile bazı Ermeni Komiteleri arasındaki antlaşmaya imza atıldığında, yani Eylül 1916'da, bu ittifak gerçekten somut

10 Jean Méliá, *Mustapha Kémal ou la rénovation de la Turquie/ Mustafa Kemal ya da Türkiye'nin Yenilenmesi*, Paris, Fasquelle, 1929, ss. 169-190; *Kanuni'den Günümüze Türk-Fransız Münasebetleri. Uluslararası Kolokyum*, İstanbul, Mostar, 2012. Savaş öncesi dönem ile Ankara Antlaşması arasındaki bir devamlılık örneği için bakınız: *Le Capitaine Sarrou, un officier français au service de l'Empire ottoman/Osmanlı İmparatorluğu'nun Hizmetinde Olan Bir Fransız Subay: Yüzbaşı Sarrou*, İstanbul, Les Editions Isis, 2002.

11 Jean Méliá, *Mustapha Kémal...*, ss.189-190. Başka bir yorum için bakınız: Justin McCarthy, *The Turk in...*, ss. 158-248.

12 Arthur Beylerian, *Les Grandes Puissances, l'Empire ottoman et les Arméniens dans les archives françaises (1914-1918)/Fransız Arşivlerinde Büyük Devletler; Osmanlı İmparatorluğu ve Ermeniler (1914-1918)*, Paris, 1983, ss. 13-15.

13 Commission des archives diplomatiques, *Documents diplomatiques français. 1915/ Fransız Kaynaklı Diplomatik Belgeler: 1915*, III. Cilt, Brüksel, Peter Lang, 2004, s. 98; Vatche Gazarian, *Boghos Nubar's Papers and the Armenian Question, 1915-1918*, Waltham, Mayreni, 1996, s. 203. Önceki denemeler için bakınız: Arthur Beylerian, *Les Grandes Puissances...*, ss.12-14; Mim Kemal Öke, *The Armenian Question*, Ankara, TTK, 2001, ss. 111-112.

14 Aram Tarabian, *Les Volontaires arméniens sous les drapeaux français/Fransız Bayrakları Altındaki Ermeni Gönüllüler*, Marseille, Imprimerie nouvelle, 1917.

bir hal aldı. 1915'te Fransa'nın verdiği bir gemide firar eden Musa Dağ eski isyancıları¹⁵ bu lejyonun çekirdeğini oluşturdu.

Şunu da ilave etmek gerekiyor: Komiteler hem gönüllüleri seçme hızları¹⁶ hem de seçtiklerinin nitelikleri bakımından çok etkili olmadılar. Seçilen gönüllülerin disiplinleri çoğu zaman eksikti.¹⁷ 1918 Baharında meydana gelen ve Fransız askeri otoritesine karşı yürütülen bir isyan en çok dikkat çekici olaydır. Suçlular cezalandırıldı ve Kahire Ramgavar Komitesi temkinli bir şekilde müdahale etmekten çekindi.¹⁸

Yakın Doğu'da yapılan Eylül 1918 Taarruzu esnasında Doğu Lejyonu'nun Ermeni gönüllüleri İtilaf Devletleri'nin generallerinin takdirini kazandı.¹⁹ Ancak savaş zaten sona ermekteydi.

Bütün bu olayları gözümüz önünde bulundurarak, inkâr edilmesi mümkün olmayan bir gerçek şu ki, Fransa ile Ermeni Komiteleri arasındaki ilişkinin temel harcı, Birinci Dünya Savaşı esnasında, Almanya'ya karşı beraber savaşmış olmalarıdır.²⁰ Osmanlı İmparatorluğu ise, tam tersine, 1914 Sonbaharında Almanya-Avusturya-Macaristan-Bulgaristan ittifakına katılmıştı.²¹

B) Yanılsamalar ve İlk Gerginlikler

Dünya çapında olan bir savaşın çerçevesinde bulunan ve fırsatlara bağlı olan

15 *Historique de la Légion arménienne/Ermeni Lejyonu'nun Tarihçesi*, Service historique de la Défense (SHD), 4 H 42, dosya 1; Arthur Beylerian, *Les Grandes Puissances...*, birçok yerde; Edward J. Erickson, "Bayonets on Musa Dağ. Ottoman Counter-Insurgency Operation-1915", *Journal of Strategic Studies*, XXVIII-3, Haziran 2005, ss. 529-548.

16 Robert F. Zeidner, *The Tricolor Over...*, s. 69.

17 Cezalar, Temmuz 1917-Şubat 1919, SHDN, 4 H 34, dosya 1 (epeyce belge var, mesela 14 Nisan 1918 tarihli polis raporunun özetine bakabilirsiniz).

18 SHDN, 4 H 34, dosya 2, "Cebel Musa mülteci kampındaki askeri isyan" (Özellikle bu olaya dair 21 Mayıs 1918 tarihli rapora bakın).

19 Garéguine Pasdermadjian, *Armenia: A Leading Factor in the Winning of War*, New York, American Committee for the Independence of Armenia, 1919, s.22, <http://archive.org/download/armenialeadingfa00garo/armenialeadingfa00garo.pdf>. Servis notuna da bakınız: 5 Eylül 1918, SHD, 4 H 34, dosya 2: "cezaları askıya alınan" ve Mayıs ayında ayaklanan 29 lejyoner Doğu Lejyonu'na tekrar askere alınıyor.

20 Bu konuda olaylara dair Ermeni milliyetçi versiyonu özellikle Gabriel Korganoff'un kitabında sunuluyor: *La Participation des Arméniens à la guerre mondiale sur le front du Caucase/Dünya Savaşı'na Kafkasya Cephesindeki Ermenilerin Katılımı (1914-1918)*, Paris, Massis, 1927. Aynı tema için Gareguine Pasdermadjian'a bakınız: *Why Armenia Should Be Free*, Boston, Hairnik Press, 1918.

<http://archive.org/download/whyarmeniasould00pasduoft/whyarmeniasould00pasduoft.pdf> ve *Armenia: A Leading...* Bir de şu kaynağa bakınız: *Armenia in the World War*, New York, American Committee against the Lausanne Treaty, 1926, ss. 8-15. *Aspirations et agissements révolutionnaires des comités arméniens avant et après la proclamation de la Constitution ottomane*, İstanbul, 1917 adlı eserde Osmanlı versiyonu çok zengin. İki versiyon da İtilaf Devletlerinden yana olan milliyetçi komitelerin hararetli müdahalesi hakkında hemfikir. Tarafsız analizler için bakınız: Edward Erickson, "The Armenians and Ottoman Military Policy", *War in History*, XV-2 Nisan 2008, ss.141-167. http://www.tc-america.org/media/Erickson_militarypolicy1915.pdf; Edward Erickson, "The Armenian Relocations and Ottoman National Security: Military Necessity or Excuse for Genocide?", *Middle East Critique*, Güz 2011, ss.291-298; Guenter Lewy, *The Armenian Massacres...*, ss. 100-109.

21 Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşa girmesi hakkında bakınız: Mustafa Aksakal, *The Ottoman Road to War*, Cambridge, Cambridge University Press, 2008.

bu ittifakı genişletmek amacıyla Paris'teki Ermeni temsilcilerinin biteviye 1919'daki büyük Fransız vatanseverliğini kullanmış olması pek şaşırtıcı değildir. Doğal olarak söz konusu heyetin üyeleri ülkelerinde meydana gelen olaylarla bir kıyaslama yaparak "Almanlarinki'ne benzeyen Türklerin savaş suçları" üzerine ısrar etti.²² Karşılıklı olarak Clemenceau sırasıyla 25 Haziran 1919'da Damat Ferid Paşa'ya verdiği cevapta Türk karşıtı bir tutum benimseyip Ermeni Komitelerini ve David Lloyd George'u destekledi.²³

Yine de, bu ilanlar Mondros Mütarekesi'nden itibaren karşılıklı güvenin bozulmaya yön tuttuğunu örtülemeye yetmezler. Doğu Anadolu ve Kafkasya'ya²⁴ ait maddeler karşısında Ermeni Komiteleri, özellikle Boğos Nubar Paşa (Ramgavar) ve Mikael Varandyan'ın (EDF) vasıtasıyla, hayal kırıklığına uğradıklarını örtbas edemezler. Ermeni kampında ise bazıları Bakü'ye Osmanlı Ordusu'nun girmesinin İtilaf Devletleri tarafından Ermenilerin "alçaklığı" ya da "ihaneti"'ne dair bir delil gibi algılanmış olmasından korkuyorlar.²⁵

Fransız Hükümeti'ne nazaran zemin çalışmasına daha yakın olan ve (Kilikya'daki temsilcileri gözümüz önünde bulundurursak) Doğu Lejyonu'na Ermeni gönüllülerinin listelere kaydedilmesinde sorumluluğu daha az olan Beyrut'taki Fransız temsilcileri, söz konusu orduya sokma işinde Ermeni Komitelerinin güvenilir ve dürüst olmamasından şikâyet etmek için ön sıradalar. Uygun ve düzgün gönüllülerin seçilmesi aslında bu komitelerin en mühim işi olmalıydı.

Nitekim 2 Ocak 1919'dan itibaren, Yüksek Komiser François Georges-Picot Ermeni lejyonerlerinin "hoyratlığından" özellikle de "cinayetlerinden" şikâyetçiydi. Bütün bunlar "başka bir ırktan olan insanları, özellikle de çoğunlukta olan Türk unsurunu tedirgin ediyor." Üstelik de bu yüksek makamlar Ermeni yanlısı, fazla aşırı ve zamansız olan beyanlarda bulundular - bu desteği öne sürerek Ermeni Komiteleri bütün bu haberleri yayımlayıp fazla sade bir hale soktular. Bu da Ermeni olmayanlar için yeni bir endişe kaynağı oldu. Oysa "Düşmanlarımız olan İngilizler", Anadolu, Kilikya ve Yakın Doğu'daki kendi çıkarları için "bu zihniyetten pay çıkarmaktan geri kalmadılar."²⁶

Böylelikle Georges-Picot, Türk İstiklal Savaşı çerçevesinde de genişleyen

22 *L'Amitié franco-arménienne/Fransız-Ermeni Dostluğu Konuşma*, Paris, Finilkowski, 1919, ss.7-8: Ermeni Entellektüel Birliği Başbakanı Archag Tchobanian'ın konuşması. Bir de şu kaynağa bakınız: "Les Arméniens voudraient un Etat indépendant"/"Ermeniler bağımsız bir Devlet isterlerdi", *Le Matin*, 29 Şubat 1919.

23 Michel Paillarès, *Le Kémalisme devant les alliés/Müttefikler Karşısında Kemalizm*, İstanbul-Paris, Éditions du Bosphore, 1922, ss. 42-46.

24 Arthur Beylerian, *Les Grandes Puissances...*, ss.707-709.

25 Arthur Beylerian, *Les Grandes Puissances...*ss.706-707.

26 Georges Picot'dan Dışişleri Bakanlığı'na, 2 Ocak 1919, AMAE, P 17764. Kâmuran Gürün'ün kitabına da bakınız: *Le Dossier arménien*, s. 325.

dünkü müttefikler (Fransa ile İngiltere) arasındaki rekabet bağlamına işaret ediyor.²⁷

1918 sonundan itibaren, Doğu’da 1918’den 1919’a kadar o bölgedeki Fransız ordularının başı olan General Jules Hamelin, “Müslüman nüfusuna karşı yürütülen mezalimlerinden ve böyle bir davranışın Fransız davasını tehlikeye sokmasından dolayı²⁸ Ermeni Lejyonu’nu Kilikya’ya sevk ettirmeye” karar veriyor. Nitekim özellikle 18 Kasım 1918’de, bazı Ermeni Lejyonerleri Beyrut’ta oturan²⁹ bazı Müslümanlara saldırmıştı.

1918 sonundan itibaren, Doğu’da 1918’den 1919’a kadar o bölgedeki Fransız ordularının başı olan General Jules Hamelin, “Müslüman nüfusuna karşı yürütülen mezalimlerinden ve böyle bir davranışın Fransız davasını tehlikeye sokmasından dolayı Ermeni Lejyonu’nu Kilikya’ya sevk ettirmeye” karar veriyor.

Aslında bu transfer çok sayıda lejyonerin saldırganlığını değiştirmekten aciz ve henüz 30 Kasım’dan itibaren İskenderun genel valisi bazı Ermeni lejyonerlerinin cinayetlerine dair şikâyetleri aktarıyor. Zaten başka şikâyetler önkçekilerine ilave edilecekti.³⁰ Önce Ocak 1919’da³¹ ordudan kaçış ve kişisel suçlar çoğalıyor, ondan sonra da Şubat’ta, tahrik edilmemesine rağmen, Ermeni Lejyonunun 4. Taburu, bunlara dâhil olmak üzere Fransız ordusuna ait olan Cezayirliilere ve Müslümanlara saldırıp, iki evi yakıyor, birkaç dükkânı talan ediyor, isyan ediyor ve en

sonunda Fransız Deniz Ordusunun “topların ve mitralyözlerin” tehdidi altında zorla silahlarını bırakıyor.³² Tabur aynı ayın içinde feshediliyor: Yaklaşık elli kişi Askeri Mahkemelere, dört yüz kişi de Mısır’daki ceza taburlarına gönderilip, “şüpheli olmayan” başka dört yüz kişi ise çeşitli birliklere dağıtılıyor.³³

27 Doğu’daki Müttefik Orduları Başkomutanı General Franchet d’Esperey tarafından Sayın Başbakan ve Savaş Bakanı’na gönderilen 30 Mayıs 1919 tarihli mektup, SHD, 7 N 3210, dosya 1, alt dosya 1; 26 Şubat 1920 tarihli Binbaşı Labonne’un raporu. “İngilizler tarafından işgal edilen İstanbul hakkında rapor” yazar: Osmanlı Hükümeti nezdinde bağlantı kurmakla görevli olan Fransız heyetinin başı Yarbay Mougins, 1920, SHDN, 7 N 3201, dosya 2; Pierre Loti, *La Mort de notre chère France en Orient/Doğu’daki Sevgili Fransızın Ölümü*, Paris, Calman-Lévy, 1920, ss. 57-64.

28 Savaş Bakanı’na ve Dışişleri Bakanı’na General Hamelin tarafından çekilen 2 Şubat 1919 tarihli telgraf, AMAE, P 1426.

29 Robert F. Zeidner, *The Tricolor Over...*, s.70.

30 Robert F. Zeidner, *The Tricolor Over...*, ss.78-79.

31 Gustave Gautherot, *La France en Syrie et en Cilicie*, Courbevoie, Librairie indépendante, 1920, ss. 148-150.

32 18 Şubat ve 1 Mart 1919 tarihli Amiral Cassard tarafından Deniz Ordusu Bakanı’na çekilen telgraf; Georges-Picot tarafından Dışişleri Bakanlığına çekilen telgraf, 19 Şubat 1919, General Gouraud’dan Dışişleri Bakanlığınca çekilen şifreli telgraflar, 23 ve 26 Şubat 1919, AMAE, P 1326; Gustave Gautherot, *La France en...*s. 153-157; Robert F. Zeidner, *The Tricolor...*, s. 80.

33 General Hamelin tarafından Savaş Bakanlığınca çekilen şifreli telgraf, 6 Mart 1919, AMAE, P 1426; Robert F. Zeidner, *The Tricolor Over...*, ss. 82-83.

General Hamelin, Ermeni Lejyonu için yeni olan herhangi bir liste alınmasının askıda kalmasını talep ediyor ve Georges Clemenceau bu talebi destekliyor.³⁴

Şu da bir gerçek: 1919 senesi boyunca Albay Brémond ile bazı subayları, göze çarpan ve Türk karşıtı olan bir tutum benimseyip Ermeni Lejyonu'na karşı aşırı toleranslı davranıyor ve bu yüzden, Türk yanlısı olmayan subaylar dâhil olmak üzere,³⁵ Fransız Ordusu'nun içinde eleştirilere yol açıyorlar.

Yine de, General Hamelin, Ermeni Lejyonu ve oluşumunu destekleyen partiler hakkında yanılısama içinde bulunmaya çalışmıyor. Ermeni Lejyonerlerinin sözümona maruz kaldığı kötü muameleler hakkında Ramgavar Komitesi Fransız Hükümeti nezdinde şikâyetlerini sunarak büyük bir hata yapıyor.

Ayrıca ilk karışıklıklar o esnada zaten başlamıştı. Temelsiz olan bu şikâyetleri bardağı taşıran son damla gibi gören Hamelin, her defasında eleştirilere cevap veriyor ve en sonunda şunları belirtiyor:

“Hem Suriye'ye geldiklerinde, hem de Kilikya'ya ulaştıkları andan itibaren hem yerel yöneticiler hem de İngilizler'den gelen, maalesef çoğunlukla temeli olan ve her tür mezalimlere değinen şikâyetler her gün devamlı bana ulaştı (Hırsızlık, silahlı saldırma, talan, cinayet vs.). Ben de şahsen defalarca onları işgal altında bir ülkede Fransız askerleri gibi davranmaya çağırdım, ama boşuna bir çağrı oldu.”³⁶

Durum bundan sonra çabucak kötüleşiyor. Nitekim 1919 yılının ilk aylarından itibaren Fransız Komutanlığı, gizli yazışmalarda Fransa'ya karşı “isyanların” bazen en ağır küfürlerle teşvik edildiğini keşfetti.

Ramgavar Kahire Komitesi'nin, askeri mahkemeler³⁷ tarafından alınan kararlara tepki gösterip söz konusu yazışmaların kaynağında olduğu anlaşılıyor. Gustave Gautherot'nun açıkladığı gibi, disiplinsizlik konusunda Ulusal Ermeni Birliği'nin oynadığı rol çok önemli.³⁸ Gittikçe daha çok sınırlenen General Hamelin, 27 Haziran 1919 tarihli Clemenceau'ya gönderilen bir mektupta,

34 Başbakan'dan ve Savaş Bakanı'ndan Fransız Dışişleri Bakanı'na, 5 Mart 1919, AMAE, P 1426.

35 Afyon Karahisar'da görevli Tabur başı Labonne'dan Müttefik Orduları Başkomutanı'na, İkinci Büro, İstanbul, Aralık 1919, SHD, 7 N 3210, dosya 1; Paul Bernard, *Six mois en...*, ss. 23, 32, 45-47 ve birçok başka yerde. Aşağıda da idam mahkûmlarına af meselesine bakınız.

36 General Hamelin'den Savaş Bakanı'na gönderilen mektup, 15 Şubat 1919, AMAE, P 1426 (annexe/ek).

37 Amiral Cassard'dan Deniz Ordusu Bakanı'na telgraf, 10 Mart 1919, AMAE, P 1426; Amiral Cassard tarafından Deniz Ordusu Bakanı'na çekilen telgraf, 10 Mart 1919, AMAE, P 16673; General Hamelin'den İngiliz XXI. Koldordu Komutanı'na, 20 Mart 1919; General Hamelin'den Savaş Bakanı'na, 27 Haziran 1919; General Hamelin'den Kilikya'da Fransız Askerlerine komuta eden Sayın Komutan'a, 20 Ağustos 1919. 1919 Senesi- Dossier relatif à l'influence des comités arméniens [et] aux réclimations et mauvais esprit des légionnaires/Ermeni Komiteleri'nin tesirine, lejyonerlerin aşırı taleplerine ve kötü zihniyetine dair dosya, SHDN, 4 H 42, dosya 6; *Les Armées françaises au Levant/Yakın Doğu'daki Fransız Orduları*, Cilt I, Vincennes, 1979, s. 123.

38 Gustave Gautherot, *La France en Syrie et en Cilicie*, Courbevoie, Librairie indépendante, 1920, ss. 134-136.

Ermeni Komitelerinin başlangıçta savaş esnasında faydalı olmasına rağmen, şimdi tam tersine sadece bir kargaşa kaynağı olduklarını yazıp isyan yüzünden birkaç lejyonerin cezaya çarptırılmasına ve özellikle onlardan iki kişinin idama mahkûm edilmesine yol açan olayları kastediyor.³⁹

Bununla birlikte, Kilikya ve civarlarındaki durum, tek başına Fransız Cumhuriyeti ve Ermeni Komiteleri arasında büyüyen gerginlik ve şüphe kaynağı değil.

Söz konusu komitelerin sınırsız istekleri (1919 Paris Barış Konferansı esnasında⁴⁰ ısrarla en azından Anadolu'nun yarısını talep ediyorlar) popülerliğini hiç arttırmıyor. Oldukça Ermeni yanlısı ve Kafkasya'daki askeri Fransız heyetinin üyesi olan Albay Chardigny böylelikle 30 Ekim 1919 tarihli mektubunda bu taleplerin ancak ve ancak "megaloman Ermenilerin" rüyası olabildiğini ve hemen reddedildiğini yazıyor.⁴¹ Fransız Hükümeti onun tutumuyla hemfikirdi ama bu hakikat, Ermeni temsilcilerinin pek hoşuna gitmiyor.⁴²

İncelediğimiz dönem boyunca mevcut olan başka bir olgu, Pierre Loti'nin durmaksızın yürüttüğü ve Türk yanlısı olan kampanyasıdır. Louis Barthou gibi siyaset adamları tarafından desteklenen bu kampanyayı gittikçe Claude Farrère ile Berthe Georges-Gaulis gibi yazar ve gazeteciler de savundu.⁴³

C) "Ermenilerden Bıktık!"

1919 yılının sonundan itibaren, Georges Clemenceau hala hükümetin başı iken, Ermeni Komiteleri ile kurulan ittifak tartışma konusu oluyor.

Beyrut'taki Yüksek Komiser olarak General Gouraud, Georges Picot'nun yerini alıyor: Unvanı da daha önce "Suriye ve Ermenistan'da Yüksek Komiser" olunca, şimdi "Suriye ve Kilikya'da Yüksek Komiser"⁴⁴ oluyor. Kilikya'ya da gönderilen General Dufieux sırasıyla şunu yazıyor:

39 General Hamelin'den Savaş Bakanı'na, 27 Haziran 1919, AMAE, P 16672. Telgraf kopyasına da bakınız: Kilikya'daki Ordulara komuta eden Albay'dan Beyrut'taki Lejyonlara komuta eden General'e, 29 Mayıs 1919, SHD, 4 H 42, dosya 6.

40 Avetis Aharonyan ile Boğos Nubar Paşa, *La Question arménienne devant la conférence de la paix/Barış Konferansı önünde Ermeni Sorunu*, Paris, Imprimerie Dupont, 1919, Garéguine Pasdermadjian, *Armenia: A Leading...*

41 La question arménienne/Ermeni Sorunu, 30 Ekim 1919, SHD, 16 N 3187, klasör 39.

42 Hourı Berberian, "The Delegation of..." ss. 54-55.

43 Orhan Koloğlu, "La campagne de Pierre Loti en faveur de la Turquie pendant la guerre d'Indépendance"/"Kurtuluş Savaşı'nda Türkiye İçin Pierre Loti Tarafından Yürütülen Kampanya", ss. 57-75 - Paul Dumont ve Jean-Louis Bacqué-Grammont (der.), *La Turquie et la France à l'époque d'Atatürk/Türkiye ve Fransa Atatürk Döneminde* içinde. Paris, ADET, 1981; Alain Quélla-Villéger, *La Politique méditerranéenne de la France, 1870-1923. Un témoin, Pierre Loti/Fransa'nın Akdeniz Politikası, 1870-1923. Bir tanık, Pierre Loti*, Paris, L'Harmattan, 1992, ss. 165-194.

44 Vahé Tachjian, *La France en Cilicie et en Haute-Mésopotamie/Kilikya ve Üst Mezopotamya'da Fransa*, Paris, L'Harmattan, 2004, s. 113.

“2 Aralık 1919'da Adana'ya geldiğimde bana yol göstermeye yönelik yazılı ve şifahi talimatlar şu şekilde özetlenebilirlerdi:

- *Mümkün olduğu kadar yakın bir zamanda fazlasıyla sıkı olan ve dolaysız idareye yakın olarak addedilen Kilikya'daki İdari Yönetimin cenderesini gevşetmek.*
- *Yavaş yavaş Doğu topraklarında daha hafif bir İdari Kontrol oluşturup, Müslüman unsurlarıyla ve özellikle Türklerle sıkı bir işbirliğini aramak ve Fransız çıkarlarının Osmanlı çıkarlarına denk düşüğünü ısrarla göstermek.*
- *Şimdi genişlemesi ve taleplerinin aşırı ve tehlikeli oldukları için Fransız yöneticileri ile Ermeni örgütlerinin arasındaki bağı epeyce gevşetmek.*
- *Başka bir deyişle, çeşitli ırklar ve dinler arasındaki dengeyi eşit bir şekilde korumak.”⁴⁵*

“Dengeyi eşit bir şekilde korumak” ibaresi, Ermeni lejyoneleri ve partilerinin⁴⁶ davranışı yüzünden Birinci Dünya Savaşı'na dair arkadaşlık hatıralarının çarçabuk silindiğini düşündürüyor.

Dışişleri Bakanı Stéphen Pichon'un yazdığı bir not bu değişimi teyit ediyor:

“Bugünlerde zayıf bir birlik haline dönüşen Ermeni Lejyonu, Fransızların komuta ettiği ve Fransız tabiiyetle olan yardımcı bir birliktir. Gönderilmiş olması siyasi bir nitelik taşıyamaz.

Şunu da ilave ediyorum: Avrupa'daki Ermeni Komiteleri, Müslüman unsurlarına karşı ılımlı davrandıkları için Kilikya'daki idarecilerimizden şikâyetçi.

Siz ise, her iki taraftan eleştirilere maruz kalmamıza rağmen tek hedefimizin, ancak ve ancak en yüksek tarafsızlıkla asayışı pekiştirmek ve yerel nüfusa karşı eşitlikle davranmak olduğunu göstermeye çalışın.”⁴⁷

45 156. Bölüğe komuta eden General Dufieux'den Suriye-Kilikya'daki Fransa Cumhuriyeti General ve Yüksek Komiseri ve aynı zamanda da Yakınoğu'daki Ordular Başkomutanı'na, 9 Mart 1920, SHD, 4 H 226, <http://www.ellecilicie.net/dufieux.htm>

46 1919 sonundaki bu davranış hakkında bakınız: Stanford J. Shaw, “The Armenian Legion and Its Destruction of the Armenian Community of Cilicia”, Türkkiye Ataöv (der.), *The Armenians in the Late Ottoman Period* içinde, Ankara, TTK/TBMM, 2001, s. 158-164.

47 Fransız Dışişleri Bakanı'ndan İzmir'deki Fransız temsilcisine, 15 Kasım 1919, AMAE, p 17784. 7 Aralık 1919 tarihli Binbaşı Labonne'nun raporuna da bakınız, SHD, 7 N 3210, dosya 1.

Ama tam o sırada (Aralık 1919), ABD’den “Tam Ermenistan” üzerine bir mandayı talep etme fikrini terk eden Ermeni heyetinin üyeleri, (Söz konusu Ermenistan da bunu kabul edemezdi zaten,⁴⁸ Ermenistan’a Kilikya’yı da entegre etmekten⁴⁹ vazgeçmiyor ve Fransa tarafına bakmaya başlıyordu.

O zaman Georges Clemenceau’nun yakınlarına “Ermenilerden bıktık!”⁵⁰ diyerek tepki göstermiş olması pek şaşırtıcı değil. 7 Ocak 1920’de “Baş İdareci”den “İdari Kontrolü Şefi”⁵¹ makamına inen Albay Brémond’un yetkileri, Clemenceau Yönetimi tarafından azaltılıyor. Aynı şekilde iktidarı bırakmadan bir kaç gün önce Clemenceau Kıbrıs’taki Ermeni Lejyonu’nun talim kampını kapatıyor.⁵²

Komitelerin “Tam Ermenistan” a Kilikya’yı da dâhil etme sabit fikri, yavaş yavaş beliren yol ayrımının başlıca nedenlerinden biridir.⁵³

II) OLDUKÇA ÇABUK GERÇEKLEŞEN BİR AYRILIK (1920 BAHARI - 1921 GÜZÜ)

A) Ermeni Lejyonu’nun Feshedilmesi

1920 Baharı’nda Fransız subaylarından gelen şikâyetler ve Ermeni Lejyonu’nu feshedilmesini isteyen talepleri çoğalıyor.⁵⁴ O döneme dair Fransız Arşivlerinde nankörlük duygusu ve belirli bir umutsuzluk hükmediyor. Böylelikle, 20 Nisan tarihli mektubunda Ermeni Lejyonu’nun 7. Alayı’na komuta eden Yarbay Josse mafevkine şunları yazıyor: “Bu askerlerin artık hiçbir şekilde güvenilir görünmediğini örtbas etmem mümkün değil.” Emirleri altında bulunan Ermenilerin nankörlüğünü ve bu durumu değiştirmeye yönelik boşa çıkan bütün çabalarını esefle karşılıyor Josse.⁵⁵

Bir hafta sonra, hem Josse’un hem de başka subayların raporlarına dayanarak

48 Justin McCarthy, *The Turk in...*, ss. 271-281.

49 Hourı Berberian, “The Delegation of...”, ss. 55-56.

50 Hourı Berberian, “The Delegation of...”, s. 57.

51 Vahé Tachjian, *La France en...*, s. 114.

52 Standford J. Shaw, “The Armenian Legion...”, ss. 186-187.

53 Bu inatçılık üzerine: Robert F. Zeidner, *The Tricolor Over...*; Yücel Güçlü, *Armenians and the...*, ss. 102-139.

54 Başka belgeler için bakınız: 1920 Senesi - Ermeni Lejyonu’nda meydana gelen çeşitli olaylara dair dosya; Ermeni Lejyonu’na komuta eden Tabur başı Beaujard’dan Yakınoğlu’daki 1. Tugaya komuta eden Sayın General’e, 17 Nisan 1920, SHD, 4 H 42, dosya 6; Haftalık rapor, 15-21 Haziran 1920, SHD, 4 H 58, dosya 1; General Gouraud’dan Alexandre Millerand’a rapor, 21 Temmuz 1920, AMAE, (6-7 Nisan 1920 gecesinde bazı Ermeni lejyonerleri üç Türk köyünü yaktı; yapılan soruşturmada daha önce Adana Başpiskoposu olan Muşeg’in evinde bombalar keşfedildi. “Suç işleyenleri toplayan bir örgütten olduğu, asayişe aykırı planlar hazırladığı, silah depoya aldığı ve ölüme neden olabilen aletler yaptığı için bu şahıs gıyaben on yıl boyu zorlu işlere çarptırıldı”); Paul Bernard, *Six mois en Cilicie/Kilikya’da Altı Ay*, Aix-en-Provence, éditions du *Feu*, 1929, ss. 36-49 (1920’de yazarın kaleme aldığı günlüğün metnine göre).

55 SHD, 4 H 42, dosya 6 (bu dosya, Ermeni lejyonerleri tarafından işlenen suçlara dair belgelerle doludur ve bu eylemlerde komitelerin rolünden bahsetmektedir).

General Julien Dufieux Fransız subaylarının artık Ermeni askerlerine güvenmediğini ve onların ancak ve ancak “Müslümana karşı hissettikleri nefretin” güdümünde hareket ettiğini kaydediyor. Bu da Senegal’den gelen askerlerle birlikte yaşamalarını tehlikeli kılıyor.⁵⁶ Dışişleri Bakanlığı tarafından iletilen, üç Ermeni din temsilcisinin (Gregoryen, Katolik, Protestan) yeni bir protestosuna cevap veren General Gourau; 23 Nisan 1920 tarihli bir telgrafta şunları belirtiyor:

“141 numaralı telgrafınızın ima ettiği mektubun yazılmasına Ermenilerin davranışı sebep vermiyor.

Son olaylarda Türk köylerini ateşe verdikleri, Antep Amerikan Koleji işgal ettikleri ve pencerelerinden Türklere ateş ettikleri için Ermeniler Amerika’nın kınamalarını hak etme noktasına vardılar. Bu cinayetler Amerikan formasını gasp ederek yapıldı.

O yüzden o şartlar altında serbestçe gerçekleşen “öz bir savunma” çok korkulacak bir şeydir.

Üstelik de, Ermeniler böyle eylemlere zorlanmadılar ve kendimize empoze ettiğimiz her türden olan bütün fedakârlıklar buna şahit.”⁵⁷

20 Mayıs 1920 tarihli ve Fransız Dışişleri Bakanı’na gönderilen mektupta Fransız Savaş Bakanı, 1918 sonundan itibaren defalarca kaydedilen “lejyonerlerin kötü zihniyeti yüzünden” Ermeni Lejyonu’nun feshedilme gereğinin altını çiziyor.

1919’da Hamelin’in yaptığı gibi, Gouraud da temeli olmayan bu protestolara karşı çıkıyor ve Ermeni Lejyonu’nun suçlarını hatırlatıyor.

Bu raporlar Fransız Hükümeti’ni kayıtsız bırakmıyor. Nitekim 20 Mayıs 1920 tarihli ve Fransız Dışişleri Bakanı’na gönderilen mektupta Fransız Savaş Bakanı, 1918 sonundan itibaren defalarca kaydedilen “lejyonerlerin kötü zihniyeti yüzünden” Ermeni Lejyonu’nun feshedilme gereğinin altını çiziyor.

Mektuplaşma da Ermeni Lejyonu’nun çok sayıda probleme sebep olduğunu bile gösteriyor. 18 Haziran 1920 tarihli mektubunda Dışişleri Bakanı şu cevabı veriyor: “Sizinle tamamen hemfikirim”.

12 Temmuz’da Savaş Bakanı şunu yazıyor: “Yakın Doğu Ordusu Baş Komutanı’na kendisinin teklif ettiği Ermeni Lejyonu’nu feshetmeye izin verdim.”⁵⁸ Karar da yaz aylarında yürürlüğe girecek.

56 General Dufieux’nün fikri Nr. 3382/1, 27 Nisan 1920, SHD, 4 H 42, dosya 6.

57 AMAE, P 17784. Nisan 1920’deki durum hakkında Paul Bernard’a da bakın, *Six mois en...*, ss. 16-17.

58 AMAE, P 1426.

Öte yandan, Fransa'nın Kemalist güçlerle müzakere ettiği ve bir mütareke imzaladığı bir dönemde bu kararın 1920 baharında alınması her halde tesadüf sonucu değildir.⁵⁹

Üstüne üstlük “Tam Ermenistan” için en çok 200.000 sterlin geliriyle,⁶⁰ borçları dâhil olmadığı halde, 2.040.000 sterlin bir bütçe teklifi Nisan ayı başında sunan Ermeni temsilcileri bu şekilde şüphesiz imajlarını Paris nezdinde kesinlikle iyileştiremezler.

B) 1920 Yazında Bu Eğilim Teyit Ediliyor

1920 Temmuz ayı başlangıcında İstanbul'daki Yüce Komiser Albert Defrance bazı Ermenilerin, “Fransızları ya gitmeye ya kalmaya zorlamak için Müslümanlarla eylem yaratmaya hazır olduğunu” ve “İzmir Ermeni ileri gelenlerinin, Müslümanlarla karışıklıklar yaratmaya ve Fransızları müdahale etmeye zorlamaya yönelik⁶¹ çatışmaya hazır örgütlerin oluşumunu sağlamak amacıyla 100.000 sterlinlik bir meblağ çıkardığını” öğreniyor.

Bu da sadece proje halinde kalmamıştır: Nitekim Eylül sonu Kilikya'daki kara kuvvetleri istihbarat servisi şunu belirtiyor: “O taraftan ovayı doldurmaya yönelik toplanan, aynı şekilde de ya Amerika ya da Karataş üstünden İzmir'den gelen, civarların emniyeti için de tehlikeli olabilen ve Adana Doğusu'nda Temmuz'dan beri kurulan bir Ermeni oluşumunu dağıtmak zorunda kaldık. Bu grup, silahlı elemanlarla takviye edilmişti.”⁶²

Adana kentinde karışıklıklar daha ciddiydi. Robert F. Zeidner “pogromlardan”⁶³ bahsediyor. Temmuz ayı içinde “her gün kişisel cinayetler ve talanlar işleyerek”, “panik” yaratarak, Türklere “her gün talan ya da boğazlama ile tehdit ederek” Ermeniler ondan sonra da Adana'yı ateşe veriyorlar ve bu kentin en büyük parçası yok oluyor.

Nitekim Ermeni kundakçıları bazı askeri Fransız binalarına yakın yerlerde bile ateş yaktılar.⁶⁴ Temmuz-Ağustos 1920 döneminde Albay Brémond Adana

59 Stanford J. Shaw, *From Empire to...* Volume III-2, ss.1402-1404; Capitaine Mazen, “Les négociations d'Angora/Ankara müzakereleri, 21-23 Mayıs 1920, SHD, 4 H 58, dosya 2a. 1-7 Haziran, ondan sonra da 22-28 Haziran 1920 tarihli haftalık raporlara bakınız, SHDN, 4 H 58.

60 “Tam Ermenistan”ı destekleyen heyetin üyelerinin yazdığı not, 6 Nisan 1920, AMAE, P 16674.

61 Albert de France'dan Dışişleri Bakanlığı'na çekilen telgraf, 4 Temmuz 1920, AMAE, P 16674.

62 22-29 Eylül 1920 tarihli haftalık rapor, SHD, 4 H 58, dosya 2. Buna benzer bir vaka için bakınız: Paul Bernard, *Six mois en...* ss. 91-92; Edouard Brémond, *La Cilicie en 1919-1920*, Paris, Imprimerie nationale, 1921, s. 67.

63 Robert F. Zeidner, *The Tricolor Over...*s. 250.

64 Paul Bernard, *Six mois en ...*, ss. 59-78 (alıntı ss. 59-60). Abdülgani Girici'ye de bakınız: *Adana Ermeni Mezalimi Hatıraları*, Ankara, TTK, 2011. Fransız askerlerinin emniyetini çok düşünmeyerek Ermeni lejyonerlerinin büyük ölçüde kundaklamayı kullanmış olması onların yeni bir yöntemi değildi: Maxime Bergès, *La Colonne de Marach et quelques autres récits de l'armée du Levant/“Maraş Kolu” ve Yakın Doğu Ordusu'na Dair Birkaç Başka Anlatım*, Paris, la Renaissance du livre, 1924, ss. 56, 81-82, 89 ve 142-143.

şehirinde gerçekleşen talan eylemleri için altı Hıristiyan'ı astırdığını hatırlatıyor. Bu da Paul Bernard'ın günlüğü tarafından teyit ediliyor (5 Ermeni ve 1 Süryani söz konusu).⁶⁵

1919'da Brémond, silahlı olan ve idama çarptırılan en az üç Ermeni lejyonerini yasa dışı bir şekilde affettirmiş iken,⁶⁶ Bernard şunu yazıyor: "Kuşkusuz, Barış Konferansı'na görüşlerini empoze etmeye ve ne olursa olsun, Adana'yı idaresinde tutmaya yönelik Ermenilerin bir entrikası söz konusu."⁶⁷

Nitekim de henüz imzalanmamış ama kabataslağı tanınmış olan Sevr Antlaşması Türklere Kilikya'nın çoğunu iade etmeyi öngörüyor.⁶⁸

Söz konusu Sevr Antlaşması'nın imzalanmasından beş gün önce, "Tam Ermenistan"ın temsilcisi olan Mihran Damadian'ın yönetimi altında 4 Ermeni partisinin ve Kiliselerin delegeleri, başkenti Adana olan "Kilikya Hıristiyan Cumhuriyeti"ni ilan ediyorlar. "Bütün şehir Ermeni bayraklarıyla donatılmış".

Albay Brémond'un özel emriyle zora başvuruluyor ve resmen kendini taçlayan bu "hükümet" dağıtılıyor. Brémond kendi ifadesiyle "gülünç bir komedy", "suçlular" ve "acınacak bir eylem"den bahsediyor.⁶⁹ Yine de komitelerin kötülükleri (kundaklama, suikast) biraz azalıyor, ama tamamen kaybolmuyor.⁷⁰

En sonunda, yani 1920 Eylülünde, General Gouraud'nun teklifiyle Brémond geri çağırılıyor.⁷¹

Fransa Cumhuriyeti ve Ermeni Komiteleri arasındaki münasebetler Kafkasya'daki durum yüzünden pek teşvik edilmiyor. Erivan Hükümeti 1920 yazında en azından Sevr Antlaşması sayesinde eline geçecek olan toprakların

Fransa Cumhuriyeti ve Ermeni Komiteleri arasındaki münasebetler Kafkasya'daki durum yüzünden pek teşvik edilmiyor. Erivan Hükümeti 1920 yazında en azından Sevr Antlaşması sayesinde eline geçecek olan toprakların bir parçasını işgal etmeye çalışıyor. Fransa'dan ve öteki İtilaf Devletleri'nden müdahalelerini talep ediyor. Paris nazikçe reddediyor.

65 Edouard Brémond, *La Cilicie en...*, s. 62; Paul Bernard, *Six mois en...*, ss. 63, 71-73 ve 85.

66 Yusuf Sarnay (der.), *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri*, II. Cilt, 1918-1919, Ankara, 2002, ss. 413-415.

67 Paul Bernard, *Six mois en...*, ss. 59-60.

68 General Gouraud tarafından Dışişleri Bakanlığı'na çekilen telgraf, 2 Mayıs 1920, AMAE, P 17784.

69 Paul Bernard, *Six mois en...*, s. 87-89; Edouard Brémond, *La Cilicie en...*, ss. 66-67. 22-29. Eylül 1920 tarihli rapora da bakınız, SHD, 4 H 58, dosya 2.

70 Paul Bernard, *Six mois en...*, ss. 99-100, 107-110.

71 Robert F. Zeidner, *The Tricolor Over...*, ss. 252-253.

bir parçasını işgal etmeye çalışıyor. Fransa'dan ve öteki İtilaf Devletleri'nden müdahalelerini talep ediyor. Paris nazikçe reddediyor.⁷² Böyle bir müdahalenin teknik zorluklarından öte, Kafkasya'daki Yüksek Komiser olan Damien de Martel'in Ermeni Devrimci Federasyonu ve söz konusu örgütün Erevan'da idare ettiği hükümet hakkında çok olumlu düşüncelere sahip olmadığı aşikâr. Böylelikle Damien de Martel şüpheye yer bırakmadan, 1920 yazı boyunca Ermeni yetkilileri tarafından icra edilen ve özellikle Erivan civarındaki (ve bölücü olmayan) Türk boylarına karşı yürütülen etnik temizliğinden bahsediyor.⁷³

Belki de daha belirgin bir şekilde Fransız Dışişleri Bakanlığı'na çok bağlı olan "Le Temps" günlük gazetesi, on binlerce ölüden bahsederek⁷⁴ bu sürgünleri ve bu katliamları yansıtıyor.

10 Ağustos 1920'de yani Sevr Antlaşması'na nazaran neredeyse aynı anda imzalanan Ermeni-Sovyet Antlaşması savaş suçlarına ilave ediliyor. Şu da göze çarpıyor: Birkaç gün önce Erivan'a Fransa kaynaklı silahlar teslim edilmişti. Damien de Martel antlaşmayı bir "terk ediş"⁷⁵ gibi nitelendiriyor ve hemen sonra şunu belirtiyor: "Her defasında çok net bir şekilde Ermeni Hükümeti Müttefik hükümetlere her hangi bir ihanette bulunduğu takdirde, bu hususun ülkesinin kaybolmuş olması anlamına geleceğini ve sadece Bolşevikler tarafından Ermeni Meselesinin çözülmüş olmasına tolerans göstermeyeceğimizi ilan ettim."⁷⁶

C) Ara Dönem (1920 Sonbaharı-1921 Sonbaharı)

O zaman Kilikya'daki yeni yöneticiler tarafından Türklerle bir "yakınlaşma" politikası yürütülüyor ve 1921 Ocağı'ndan itibaren Fransız temsilcileri belirli bir "iyileşme" fark ediyorlar.⁷⁷ Said Halim Paşa, Brémond'un geri çağırılmasının hızlı ve belirgin ilerlemelere yol açtığını teyit ediyor.⁷⁸ 1920

72 Dışişleri Bakanı'ndan Tiflis'teki Fransız Yüksek Komiseri'ne, 11 Ağustos 1920, AMAE, P 16674.

73 Tiflis'teki Fransız Yüksek Komiseri'nden Fransız Dışişleri Bakanı'na, 8 Haziran 1920, 20 Temmuz ve 12 Ağustos 1920, aynı yerde. Bu etnik temizleme politikasından sorumlu olan Ruben Ter-Minassian, gelini Anahide Ter-Minassian'ın işaret ettiği gibi, söz konusu süreç komiteci başı tarafından "gaddar bir plan" diye adlandırılıyordu. Bakınız: Anahide Ter-Minassian, *1918-1920, la République d'Arménie*, Bruxelles, Complexe, 2006, ss. 27-28.

74 Pierre Loti, *La Mort de notre chère France...*, Paris, Calman-Lévy, 1920, s. 288.
<http://www.archive.org/download/lamortdenotrech00loti.pdf>

75 Richard G. Hovannissian, *The Republic of Armenia*, volume IV, *Between Crescent and Sickle: Partition and Sovietisation*, Los Angeles-Berkeley-Londra, University of California Press, 1996, ss. 95-97 (alıntı ss. 97, n. 121).

76 Damien de Martel'den Bakanlığa çekilen telgraf, 12 Ağustos 1920, AMAE, P 16674.

77 Robert de Caix'den Bakanlığa çekilen telgraf, 6 Ocak 1921; Georges Leygues'den Robert de Caix'ye cevap, 12 Ocak; Başbakan olduğunda Mösyö Leygues'in Suriye işleri hakkında not, 20 Ocak 1921, AMAE, P 17785. Georges Leygues tarafından İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiseri'ne çekilen telgraf, 23 Ekim 1920; Robert F. Zeidner, *The Tricolor Over...*, s.255.

78 Said Halim Paşa, *L'Empire ottoman et la guerre mondiale/Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Savaşı*, Les Editions İsis, 2000 (1921), ss. 68-69.

sonunda, Ermeni Cumhuriyeti'nin çökmesi Ermeni Devrimci Federasyonu'nu yasal karakterinden mahrum ediyor ve bir defa daha, milliyetçi Ermenilerin askeri kapasitesinden pek parlak olmayan bir fikir veriyor.⁷⁹ Tam tersine, Türk Zaferi ve mütarekeden memnun olmayan⁸⁰ İtalyanlar tarafından Kemalistlere çarçabuk verilen yardım, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin güvenilir karakterini takviye ediyor.

1919 yılından ders almayarak Antranik ve Muşeg gibi Ermeni tahrikçileri Fransa karşıtı bir propaganda yapmaya devam ediyorlar.⁸¹

Londra Konferansı'ndan itibaren (Şubat-Mart 1921), Fransız Hükümeti Türkiye'yi tercih eden ve Sevr Antlaşması'nı gözden geçiren bir politika destekliyor.

3 Ağustos 1921'de gönderilen mektubunda yeniden Hükümet başı olan Aristide Briand, ancak ve ancak Sevr Antlaşması'nı referans olarak alan Avetis Aharonyan'a⁸² şu satırları yazıyor:

“Açıkçası bağımsız ve yaşayabilir bir devlet olarak Türkiye'nin mevcudiyetini sağlayan bir siyasetten yana olduğumu söylüyorum. İngiliz dostlarımla küsmeye ihtimalini göze alarak Londra Konferansı esnasında bu doğrultuda adım attım. Çünkü savaşta bize zarar vermiş olmasına rağmen, Türkiye gibi bir ulusun, ulusal ve bağımsız bir hayata hakkı var. Yunanların son zamanlarda Türkleri mağlup etmesine rağmen, müttefiklerin ve kendilerinin çıkarlarına daha uygun bir siyasete İngiliz dostlarımı tekrar sokmaya çalışacağım. Londra Konferansı'nda, yeniden Türklere imtiyaz tanıyarak, Sevr Antlaşması'na dair bir gözden geçirme elde ettim ve bu politikaya devam edip hedefime varacağım umarım.”⁸³

Tamamen dürüst olmak gerekirse tam o sırada, yani Briand bu mektubu yazdığı anda, Kafkasya'daki Taşnakların en son kalesi olan Zangezür eyaleti, biraz önce Sovyetler tarafından ele geçirildi. Yine de 5 Temmuz'da Ermeni

79 Ermeni Ordusu'nun uğradığı yenilgi, 6 Ocak 1921, AMAE, P 16675.

80 Londra'daki Fransa Büyükelçisi tarafından Bakanlığa çekilen telgraf, 31 Aralık 1918, AMAE, P 17784; Haftalık raporlar, 16-20 Mart ve 25-31 Mart 1920, SHD, 4 H 58, dosya 1; Malumat bülteni Nr 29, 16 Ekim 1920 ve Nr 111 25-31 Mart 1920, SHD, 4 H 58, 1 ve 2 dosyalar; Stanford J. Shaw, *From Empire to...*, II. Cilt, ss. 486-500, 582, 602-604, 607-608, III. Cilt, ss. 996-997.

81 Cidde'deki Fransa Genel Konsolosu Bakanlığa çekilen telgraf, 23 Eylül 1920 ve 23 Ekim 1920 tarihli General Gouraud'dan Fransız Dışişleri Bakanı'na çekilen telgraf; Konsolos Laporte'tan Bakanlığa çekilen telgraf, 3 Kasım 1920; Robert de Caix'nin Bakanlığa çektiği telgraf, 13 Aralık 1920; Gaillard'ın Bakanlığa çektiği telgraf, 14 Aralık 1920, AMAE, p 16674.

82 “O zaman, Sevr Antlaşması bizim için Ermenistan ve Türkiye arasındaki münasebetlere yön veren hukuki tek araç gereç gibi kalıyor” 5 Temmuz 1921 tarihinde Ermenistan Cumhuriyeti'ne bağlı heyet tarafından Aristide Briand'a aktarılan memorandum, AMAE, P 16676. Aynı şekilde bakınız: Büyükelçiler Konferansı'na aktarılan Ermenistan Cumhuriyeti'ne bağlı heyetin memorandumunu, 9 Ağustos 1921, AMAE, P 16676.

83 Georges Mamoulia, *Les Combats indépendantistes des Caucasiens entre URSS et puissances occidentales/ SSBC ve Batı Devletleri Arasında Bulunan Kafkas Halkları'nın Bağımsızlık Mücadeleleri*, Paris, L'Harmattan, 2009, s. 53.

Cumhuriyeti'ne bağlı heyet Ermenistan'ın "üçünün birinin" henüz Taşnak Hükümeti'nin kontrolü altında olduğunu iddia ediyordu.⁸⁴ Ama on bir gün sonra Kızıl Ordu onu geri alma sürecini tamamlayacaktı.⁸⁵

Ayrıca, Sakarya'daki Türk zaferi (Ağustos-Eylül 1921) Fransız tutumunun daha esnek olmasına yol açıyor.⁸⁶ O zaman Ekim 1921'den itibaren Fransa ve Kemalistler arasında barış imzalanıyor. Ankara Hükümeti'nin tanınması teyit ediliyor.

III) FRANSA İTTİFAKINI DEĞİŞTİRİYOR: UTANMAZLIK VE BASİRETSİZLİK ARASINDA KALAN KOMİTELER (1921 SONBAHARI-1923 YAZI)

A) Kilikya'dan Asker Çıkarılması ve Çatışmaların Sonu

Yenilgilerini kabul etmek ve politikalarını değiştirmek yerine inatçı bir şekilde ancak ve ancak Sevr Antlaşması'nı⁸⁷ tutan komiteler her şeyi baltalamaya yönelik bir siyaset izliyorlar. 1920 yazından beri ifade ettikleri tehditleri gerçekleştirip komiteler Hıristiyanları yerlerinde korumayı öngören Fransızlarla Kemalistlerin müşterek çabalarını sabote etmeye çalışıyorlar.⁸⁸ Hedeflerine ulaşmak için, H. Franklin-Bouillon'un kaydettiği gibi, zoru bile kullanıp kendi insanlarını göç etmeye zorluyorlar.⁸⁹ Bu propaganda ve bu zorlama da aslında "gerekli" çünkü 1921 yılının sonunda bile Kilikya'daki Ermenilerin bir bölümü genellikle yerlerinde kalan Ermenilerin aynı yerde kalmalarına ve göç edenlerin de barışçıl bir şekilde dönmelerine sıcak bakıyorlar.⁹⁰

1920'den itibaren ifade edilen projeye göre (yukarıya bakın) gerçekleştirilen bu kitlesel göç ettirme, Fransızların döndürülmesi absürt umuduyla icra ediliyor.

84 5 Temmuz 1921 tarihli Ermenistan Cumhuriyeti'ne bağlı heyet tarafından Aristide Briand'a aktarılan memorandum, AMAE, P 16676.

85 Serge Afanasyan, *L'Arménie, l'Azerbaïdjan...*, s. 175.

86 Paul Dumont, *Mustafa Kemal invente la Turquie moderne/Mustafa Kemal modern Türkiye'yi icat ediyor*; Bruxelles, Complexe, 1997; Robert F. Zeidner, *The Tricolor Over...*, ss. 285-289.

87 3 Kasım 1921 tarihli Ermenistan Cumhuriyeti'ne bağlı heyet tarafından Fransa Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen mektup, AMAE, P 16676.

88 General Gouraud'dan Fransa Dışişleri Bakanlığı'na çekilen telgraf, 24 Ekim 1921; 3 Kasım tarihli Bakanlık'tan Beyrut'taki Fransız Yüksek Komiseri'ne çekilen telgraf; 5,15 v3 23 Kasım 1921 tarihli General Pellé'den Bakanlığa çekilen telgraflar; Bakan tarafından Franklin-Bouillon'a gönderilen mektup, AMAE, P 17785; Yüksek Komutan, Yakınoğu- Operasyonlar Günlüğü, 1921, s. 456-469, SHD, 4 H 47, dosya 1; Bulletin périodique/Aralıklarla çıkan Belleten Nr 39, 5 Aralık 1921-5 Ocak 1922, SHD, 4 H 49, dosya 1, Malumat Belleteni Nr. 279, 17-21 Kasım 1921, 4 H 61, dosya 3; Yücel Güçlü, *Armenians and the Allies...*, s. 151.

89 6 Aralık 1921 tarihli Konsolos Laporte'tan Fransa Dışişleri Bakanlığı'na çekilen telgraf, 6 Aralık 1921, AMAE, P 17786.

90 Malumat Belleteni Nr. 285, 11-13 Aralık 1921, 4 H 61, dosya 3.

Ya da bunun yerine İngilizlerin müdahalesi talep ediliyor.⁹¹ Fakat Konsolos Laporte'ın vasıtasıyla ifade edilen Fransız tepkisi kendi vatandaşlarını göçe teşvik edenlerin “nankörlüğünü” eleştirmeye yöneliktir.⁹²

Özellikle Dörtöl'da bazı Ermeniler bütün limitleri aşıyor, ağır silahlarla donanmış bir grupla zoru kullanarak Türklere karşı direnmeye çalışıyor ve olaylar provoke ederek Fransızların ricatlarından vazgeçmelerini istiyorlar. Çatışma olmadan Albay Pettelat'nın askerleri Ermenileri silahsızlandırıp bir mitralyöze, 2000 tüfeğe ve 600.000 fişeğe el koyuyor.⁹³ Fakat aynı zamanda Ermeni çeteleri Dörtöl'a yakın dört Türk köyünü sakinlerini oralardan kovarak boşaltıyor ve en az 200 ev yakıyorlar.⁹⁴ Aynı bağlamda daha az önemli hadiseler Antep'te de meydana geliyor.⁹⁵

Tam tersine Kilikya'ya tayin edilen Türk yüksek memurları, özellikle de “dürüst ve temelinde demokrat olan bu adam”⁹⁶ diye adlandırılan Hamdi Bey, Fransız temsilcilerine çok iyi bir izlenim bırakıyorlar.

“Türk rejiminin tekrar yerleştirilmesi en iyi şartlar altında⁹⁷ yapıldı”, ve “sağ salim olan ve iyi halde giysilerle giyinmiş”⁹⁸ Fransız esirlerinin iadesi dâhil olmak üzere, bütün vaatler harfiyen uygulandı.⁹⁹

Özellikle Dörtöl'da bazı Ermeniler bütün limitleri aşıyor, ağır silahlarla donanmış bir grupla zoru kullanarak Türklere karşı direnmeye çalışıyor ve olaylar provoke ederek Fransızların ricatlarından vazgeçmelerini istiyorlar. Çatışma olmadan Albay Pettelat'nın askerleri Ermenileri silahsızlandırıp bir mitralyöze, 2000 tüfeğe ve 600.000 fişeğe el koyuyor. Fakat aynı zamanda Ermeni çeteleri Dörtöl'a yakın dört Türk köyünü sakinlerini oralardan kovarak boşaltıyor ve en az 200 ev yakıyorlar.

91 Stanford J. Shaw, *From Empire to...* III. Cilt, ss. 1420-1421. Ermenistan Cumhuriyeti'ne bağlı ulusal heyetin geçici başı olan Gabriel Noradounkian'dan Fransa Dışişleri Bakanı Aristide Briand'a mektup, AMAE, P 16676, Türkiye'deki Yüksek Fransız Komiseri'ne üç Ermeni Kilisesi'nin mektup, 13 Kasım 1921, Paul du Véou, *La Passion de la Cilicie/Kilikya Acıları, 1919-1922*, Paris, Paul Geuthner, 1954, ss. 410-411; Yücel Güçlü, *Armenians and the...*, ss. 143-145.

92 Michel Paillarès, *Le Kémalisme devant...*, s. 384.

93 “Yakın Doğu'daki Başkomutanlık, Operasyonlar Günlüğü, 1921”, 25 Kasım, s. 459, 26 Aralık, s. 473, ve 29 Aralık, s. 474, SHD, 4 H 47, dosya 1; Aralıklarla çıkan Belleten Nr. 39, 5 Aralık 1921- 5 Ocak 1922, SHDN, 4 h 59, dosya 1; Malumat Belleteni Nr. 288, 21-24 Aralık 1921, SHDN, 4 H 61, dosya 3; Robert de Caix'den Raymond Poincaré'ye, 5 mart 1922, AMAE, P 17787. Vahé Tachjian (*La France en...* s. 174), yalnızca matbu bir Ermeni kaynağını referans alarak, bir “intihara” eşit olan bu projeyi planlayanları Ermeni Ulusal Birliği'nin caydırdığını kaydediyor. Şahsen ben, Fransız Arşivleri'nde bu iddiayı teyit eden hiçbir şey rastlayamadım.

94 Vahé Tachjian, *La France en...*, s. 174.

95 “Yakın Doğu'daki Başkomutanlık, Operasyonlar Günlüğü, 1921”, 18 Aralık 1921, s. 469, SHDN, 4 H 47, dosya 1.

96 Adana'daki Fransa Konsolosu'ndan Raymond Poincaré'ye, 1 Mart 1922, AMAE, P 17787. Malumat Belleteni'ne de bakın, Nr. 286, 14-16 Aralık 1921, SHD, 4 H 61, dosya 3; “Yakındoğu'daki Başkomutanlık- Operasyonlar Günlüğü, 1921”, 24 Kasım 1921, ss. 458-459, SHD, 4 H 47, dosya 1. Amerikan uyruklu gözlemciler de hemfikir: Yücel Güçlü, *Armenians and the...*, ss. 142-143.

97 Robert de Caix'den Raymond Poincaré'ye, 5 Mart 1922, AMAE, P 17787.

98 Ricat operasyonlarını yöneten komisyonun genel raporu, Mars 1922, AMAE, P 17787.

99 “Yakındoğu'daki Başkomutanlık- Operasyon Günlüğü, 1921”, 30 Ekim 1921, s. 448, 4 H 47, dosya 1.

Ermeniler tarafından “ümit edilen” Kilikya’daki Fransız işgalinin idamesiyle de, Türkiye’deki Hıristiyan azınlıkları konusu Milletler Cemiyeti’nin gündemine konsun diye komiteler Belçika’nın müdahalesini talep edip elde ediyor. Oysa bu müdahaleden önce bile Belçika Büyükelçisi bu konuda olumsuz bir cevap almıştı.

Brüksel’deki Fransız Büyükelçisi diplomatik ve nazik terimler kullanarak: “Açıkçası şaşık, buna da hakkımız var” diye yazıyor.¹⁰⁰

Aynı zamanda da, Fransa’nın önünde üç ana Ermeni partisi biraz daha imajlarını küçük düşürmenin yolunu buluyor... Boğos Nubar (Ramgavar) Fransa’nın Kilikya’da bağımsız bir Ermenistan’ın kurulmasını vaat ettiğini iddia ediyor. Bu iddia tabii ki tamamen yanlış.¹⁰¹

1922 Ocağı’nda da Ermenistan Cumhuriyeti’nin heyeti (Taşnak), “Sevr Antlaşması’nın tam uygulanmasını ve Cumhurbaşkanı Wilson’un çizdiği sınırların içinde Ermeni Devleti’nin kurulmasını” talep ediyor.¹⁰² Daha ne olsun? Hınçak Partisi ise, özellikle İstanbul’da,¹⁰³ Bolşevik saflarına katılıyor. Tam o sırada, pek Türk yanlısı sayılmayan Kilikya’daki Fransız Kara Ordusu’nun İstihbarat Servisi, Kemalizm’in komünist karşıtı bir hareket olduğunu kabul ediyor.¹⁰⁴

B) Yunan-Ermeni Savaşı’nın Sonu: Komitelerin Yeni Hataları

Öte yandan, 1919’dan beri, hatta daha önce bile,¹⁰⁵ Ermeni Komiteleri Yunanistan’dan yana bir tutum aldılar. Oysa Fransa aynı tarihten beri de Yunanistan’ın Türkiye’de icra ettiği işgalden pek memnun değildi. Bu tepkinin kökünde sadece ekonomik sebepler yatmıyordu, Yunanlılar tarafından Türk sivil halkına karşı gerçekleştirilmiş olan mezalim, cinayet ve savaş suçları da vardı.¹⁰⁶ 1922’de gerilim git gide artıyor. Özellikle bazı Ermeni milliyetçileri

100 Belçika’daki Fransa Büyükelçisi tarafından Dışişleri Bakanı Aristide Briand’a çekilen telgraf, 11 Aralık 1921, AMAE, P 17786.

101 Senato nezdinde Dışişleri Komisyonu Şefi Mösyö de Selves tarafından Başbakan’a gönderilen mektup, 28 Aralık 1920 ve 13 Şubat 1921, AMAE, P 16670; Senato nezdinde Dışişleri Komisyonu’nun üyeleri tarafından sorulan sorulara cevap, 29 Kasım 1921, AMAE, P 16676; Kâmuran Gürün, *Le Dossier arménien*, s.323-325.

102 Ermenistan Cumhuriyeti’ne bağlı heyet tarafından Aristide Briand’a sorulan soru, 7 Ocak 1922, AMAE, P 16676.

103 İmzasız not, 27 Ekim 1921, AMAE, P. 16676.

104 Malumat Belleteni Nr. 120, 26 Şubat 1921, SHD, 4 H 60, dosya 2; Malumat Belleteni Nr. 297, 15-16 Ocak 1922, 4 H 62, dosya 1. Aynı şekilde Serge Afanasyan’a bakın: *L’Arménie, l’Azerbaïdjan...*, ss. 162-164.

105 Bern’deki Askeri Ataşe’dan Dışişleri Bakanı’na, 29 Ocak 1919, AMAE, P 16670; Salahi R. Sonyel, *Minorities and the Destruction of the Ottoman Empire*, Ankara, TTK, 1993, s.345-347, bir de S.R Marine, *Affaires arméniennes/Donanma’nın İstihbarat Servisi*, Ermeni İlişkileri, 15 Kasım 1920, AMAE, 16674.

106 Stanford J. Shaw, *From Empire to...*, II. Cilt, ss. 475-476, 527-528 ve 534-536. Aynı şekilde de Serge Adanasyan’a bakın, *L’Arménie, l’Azerbaïdjan...*, ss. 99-100.

hala Fransız yönetiminde olan Hatay bölgesinden gönüllü asker almaya kalkıyorlar.¹⁰⁷ Bu da Fransız yetkililerinin sert bir cevabına neden oluyor: Askere alma yasaklanıyor.¹⁰⁸

Aynı zamanda da, Poincaré Hükümeti Fransa Büyükelçilerinden Yunan Ordusu tarafından empoze edilen “terör rejimini” protesto etmelerini talep ediyor. Nitekim Poincaré şunlara çok öfkeleniyor: Yunan Ordusu Eskişehir'deki Fransız misyonuna ait olan binaları ateşe verdi ve de Bursa'yı yakmaya çalıştı. Aynı dönemde ise Kemalist Ordu sıkı bir disiplin uyguluyordu.¹⁰⁹

Nihayet Eylül 1922'de “sakarlıklarda” sanki bir zirveye ulaşıyor. Aslında bazı Ermeni ve Yunanlılar tarafından yakılan İzmir yangınında¹¹⁰ Kemalist Ordu'nun “hiçbir suçu olmadığını” ispat eden çok titiz ve detaylı raporlar Fransız Hükümeti'ne veriliyor. Oysa tam o sırada, Avetis Aharonyan Paris'e bir telgraf çekip Türkleri (hiçbir kanıt olmadan) suçluyor. Bu suçlamanın apaçık hedefi, Anadolu'da bir Ermeni ocağının kurulmasıdır.¹¹¹ Tam tersine yangından birkaç gün önce Adana Türk yetkilileri Fransız temsilcileriyle beraber İzmir alınışını kutluyor. Mısır'daki Fransız temsilciliği, Türk yanlısı coşkun nümaişlerde katılanların, Yunan istilacıya karşı 1921'den beri Fransa'nın Kemalist Güçlere verdiği diplomatik ve mali destekten de çok memnun kaldıklarını ifade etmekten geri kalmadığını not ediyor. Mısır'daki coşku Fransa'yı da onurlandırıyor.¹¹²

C) Lozan: İttifakın Tasfiyesi

1922 yılının ilk aylarında konuyu es geçtikten sonra,¹¹³ en sonunda Fransız Dışişleri Bakanı, Ermenistan'ın artık Sovyetler Birliği'ne girmiş olduğuna göre, Ermenistan Cumhuriyeti'ne bağlı heyete, gelecekte üyelerinin Lozan'daki¹¹⁴ Barış Konferansı'na katılması mümkün olmadığını ve bu

107 Salahi R. Sonyel, *Minorities and the...*, ss. 381-382; Aram Turabian, *L'Eternelle victime de la diplomatie européenne: l'Arménie/ Avrupa Diplomasisi Daimi Kurbanı: Ermenistan*, Marseille, Imprimerie nouvelle, 1928, s. 244-260.

108 General Gouraud tarafından Raymond Poincaré'ye gönderilen rapor, 19 Ağustos 1922, AMAE, P 16677.

109 İzmir Rıhtımları Cemiyeti İdarecisi Elzéar Guiffroy'nin raporu, 27 Temmuz 1922; İstanbul'daki Fransa Yüksek Komiseri General Pellé tarafından Dışişleri Bakanlığı'na çekilen telgraf, 8 Eylül 1922; Albay Mougün tarafından General Pellé'ye çekilen telgraf, 8 Eylül 1922; Raymond Poincaré tarafından Roma, Londra, Washington ve Atina Fransız temsilcilerine çekilen telgraflar, 8 ve 9 Eylül, 5 Ekim 1922; General Pellé tarafından Raymond Poincaré'ye çekilen telgraf, 12 Eylül 1922, AMAE, P 1380.

110 Genel Konsolos Michel Graillet tarafından Raymond Poincaré'ye çekilen telgraf 23 ve 26 Eylül 1922; General Pellé'nin raporu, 23 Eylül 1922; Amiral Dumesnil'in raporu, 28 Eylül 1922, AMAE, P 1380, “Dans les rues de Smyrne anéantie/ Yok Edilen İzmir Sokaklarında” adlı makaleye bakın, *L'Echo de Paris*, 22 Eylül 1922, s. 1.

111 Avetis Aharonyan tarafından Fransa Dışişleri Bakanlığı'na çekilen telgraf, 23 Eylül 1922, AMAE, P 1380.

112 Malumat Belleteni Nr. 374, SHD, 4 H 62, dosya 5.

113 Özellikle bakın: 26 Ocak 1922 tarihli not; Siyasi İşler Şefi Emmanuel de Perretti'yi ziyaret eden Avetis Aharonyan, 28 Mart 1922; Emmanuel de Perretti'yi ziyaret eden Gabriel Noradoukian, 3 Nisan 1922, AMAE, P 16677 (Tutanaklar).

114 Fransa Dışişleri Bakanlığı'ndan Ermenistan Cumhuriyeti'ne bağlı heyete, 22 Ekim 1922, AMAE, P 16677.

yüzden bir Ermeni ocağının kurulması da imkânsız gibi görüldüğünü açıklıyor.¹¹⁵

Lozan'da böyle bir ocağın kurulması artık gündemde değil ve Fransa'ya karşı komitelerin duyduğu kin artıyor.¹¹⁶ EDF kararlılıkla ABD'ye bakarak 1923 baharında İstanbul'daki kendi basınında Fransız karşıtı makaleler yayınlıyor.¹¹⁷ Bazıları da SSBC ile muhtemel bir ittifakı umut ediyorlar.¹¹⁸

SONUÇ

“Fransız ihaneti” savı gerçeklere uymuyor. Kaynaklar tam tersini işaret ediyor. Fransa'ya karşı Ermeni komitelerin nerdeyse daimi olan samimiyetsizliği söz konusudur. Bu samimiyetsizlik, komitelerden öte, Ermenilerin hepsi de “gerçek bir felakete” benzeyen bu politikadan sorumlu tutulmazsa bile, özellikle Kilikya'da sivil Ermenilere pahalıya mal oldu.

1923'ten itibaren Ermenistan Cumhuriyeti'nin sabık Başbakanı olan (1918-1919) Taşnak lideri Hovhannes Kaçaznuni tarafından¹¹⁹ övgüye değer bir soğukkanlılıkla analiz edilen bu eğilim Ermeni milliyetçi örgütlerinde günümüzde hala mevcut ve başkalarına kendi suçunu atma eğiliminden ibarettir.

Öte yandan Fransa Cumhuriyeti ile Ermeni Komiteleri arasındaki ilişkilerin incelemesi şunu da gösteriyor: Ermeni Sorunu'na dair emperyalist güçlerin tutumu tek bir blok oluşturmuyor. Şu da tartışılmaz bir gerçek: Özellikle Birinci Dünya Savaşı esnasında komiteler Rusya tarafından kullanıldı ve isteyerek aldatıldılar. Yine de, özellikle 1918-1923 dönemi için, Fransa vakası çok farklıdır.

Fransızcadan Türkçeye tercüme eden: Jean-Louis Mattei

115 Avetis Aharonyan'ın ziyareti, 14 Kasım 1922; Lozan'daki Fransız Heyeti'nin üyesi Paul Bargeton'a bir Fransız diplomatının (imzasız) mektubu, 4 Ocak 1923, AMAE, P 1677.

116 Birleşmiş Ermeni Heyetleri tarafından Dışişleri Bakanlığ'na gönderilen mektup, 25 Ocak 1923, AMAE, P 16677.

117 İstanbul Yüksek Komiserliği'nden Raymond Poincaré'ye, 1 Mayıs 1923, AMAE, P 16677. Özellikle Nisan 1923'te çıkan “Cagadamard” gazetesi (Muharebe) söz konusu. Buna benzer bir iş için bakın: Liverpool'daki Fransa Konsolosu tarafından Raymond Poincaré'ye gönderilen mektup, 19 Ocak 1923, AMAE, P 16677. ABD'deki durum hakkında John Van Der Lippe'e bakın: “The “Other” Treaty of Lausanne: The American Public and Official Debate on Turkish-Armenian Relations”, *Turkish Yearbook of International Relations*, Ankara, 1993, ss. 31-63. <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/44/683/8687.pdf>; Justin McCarthy, *The Turk*, ss. 282-286.

118 General Pellé tarafından Raymond Poincaré'ye gönderilen rapor, 17 Nisan 1923, AMAE, P 16677.

119 Hovhannes Kaçaznuni, *The Armenian Revolutionary Federation Has Nothing To Do Anymore*, New York, Armenian Information Service, 1955, ss. 7-8 ve 13 (Ermenice 1. baskı, 1923). <http://ia600602.us.archive.org/14/items/armenianrevolution00katc/armenianrevolution00katc.pdf>

KAYNAKÇA

Yayınlanmamış Arşivler

Archives du ministère des Affaires étrangères, La Courneuve, mikofilm: P 1380, P 1426, P 16670, P 16672, P 16674, P 16675, P 16676, P 16677, P 17764, P 17784, P 17785, P 17786, P 17787.

Service historique de la Défense (SHDN), Vincennes, arşiv kutluları 4 H 34, 4 H 42, 4 H 47, 4 H 49, 4 H 58, 4 H 60, 4 H 61, 4 H 62, 4 H 226, 7 N 3201, 7 N 3210, 16 N 3187.

Yayınlanmış Arşivler

Beylerian, Arthur. *Les Grandes Puissances, l'Empire ottoman et les Arméniens dans les archives françaises (1914-1918)/Fransız Arşivlerinde Büyük Devletler, Osmanlı İmparatorluğu ve Ermeniler (1914-1918)*. Paris, 1983.

Commission des archives diplomatiques. *Documents diplomatiques français: 1915/Fransız Kaynaklı Diplomatik Belgeler: 1915*. III. Cilt. Brüksel: Peter Lang, 2004.

Gazarian, Vatche (ed.) *Boghos Nubar's Papers and the Armenian Question, 1915-1918*. Waltham: Mayreni, 1996.

Sarınay, Yusuf (yön.). *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri. II. Cilt: 1918-1919*. Ankara, 2002.

Kitaplar ve Makaleler

“Cilicie: les coulisses de la trahison française”/“Kilikya: Fransız ihanetinin arka planı”. *Hay Baykar (Ermeni Mücadelesi)*. 24 Kasım 1982. ss. 8-9.

“Dans les rues de Smyrne anéantie”/“Yok Edilen İzmir Sokaklarında”. *L'Echo de Paris*. 22 Eylül 1922, s. 1.

“Les Arméniens voudraient un Etat indépendant”/Ermeniler bağımsız bir Devlet isterlerdi. *Le Matin*. 29 Şubat 1919.

Aharonyan, Avetis ile Boğos Nubar Paşa. *La Question arménienne devant la conférence de la paix/Barış Konferansı önünde Ermeni Sorunu*. Paris: Imprimerie Dupont, 1919.

Aksakal, Mustafa. *The Ottoman Road to War*. Cambridge: Cambridge University Press, 2008.

Alain Quélla-Villéger. *La Politique méditerranéenne de la France, 1870-1923. Un témoin, Pierre Loti/Fransa'nın Akdeniz Politikası, 1870-1923. Bir tanık, Pierre Loti*. Paris, L'Harmattan, 1992.

Armenia in the World War. New York, American Committee against the Lausanne Treaty, 1926.

Aspirations et agissements révolutionnaires des comités arméniens avant et après la proclamation de la Constitution ottomane/Ermeni Komitelerinin Meşrutiyet Öncesi ve Sonrasındaki Devrimci Emelleri ve Eylemleri. İstanbul, 1917.

Bayur, Yusuf Hikmet. *Armenians*. Ankara, TTK, 2010.

Berberian, Houri. "The Delegation of Integral Armenia: From Greater Armenia to Lesser Armenia." *Armenian Review*. 44-3 Sayısı. Güz 1991. ss. 39-64.

Bergès, Maxime. *La Colonne de Marach et quelques autres récits de l'armée du Levant/"Maraş Kolu" ve Yakın Doğu Ordusu'na Dair Birkaç Başka Anlatım*. Paris, la Renaissance du livre, 1924.

Bernand, Paul. *Six mois en Cilicie*, Aix-en-Provence, éditions du Feu, 1929.

Bouhey, Vivien. *Les Anarchistes contre la République. Contribution à l'histoire des réseaux sous la Troisième République /Cumhuriyet'e Karşı Anarşistler. III. Cumhuriyet'teki Şebekeler Tarihi'ne Katkı (1890-1914)*. Rennes, PUR, 2008.

Brémond, Édouard. *La Cilicie en 1919-1920*. Paris, Imprimerie nationale, 1921.

Des Coursons, R. *La Rébellion arménienne, ses origines, son but/ Ermeni İsyanı: Kaynakları, Amaçları*. Paris, Librairie du Service Central de la Presse, 1895,
http://louisville.edu/a-s/history/turks/la_rebellion_armenienne.pdf

Dumont, Paul. *Mustafa Kemal invente la Turquie moderne/Mustafa Kemal modern Türkiye'yi icat ediyor*. Brüksel, Complexe, 1997.

Erickson, Edward J. "Bayonets on Musa Dağ. Ottoman Counter-Insurgency Operation -1915." *Journal of Strategic Studies*. XXVIII-3. Haziran 2005. ss. 529-548.

- Erickson, Edward J. "The Armenian Relocations and Ottoman National Security: Military Necessity or Excuse for Genocide?" *Middle East Critique*. Güz 2011. ss.291-298.
- Erickson, Edward J. "The Armenians and Ottoman Military Policy". *War in History*. XV-2 Nisan 2008, ss.141-167.
http://www.tc-america.org/media/Erickson_militarypolicy1915.pdf
- Gautherot, Gustave. *La France en Syrie et en Cilicie*. Courbevoie, Librairie indépendante, 1920.
- Girici, Abdülgani. *Adana Ermeni Mezalimi Hatıraları*. Ankara, TTK, 2011.
- Güçlü, Yücel. *Armenians and the Allies in Cilicia*. Salt Lake City, University of Utah Press, 2010.
- Gürün, Kâmuran. *Le Dossier arménien/Ermeni Dosyası*. Paris, Triangle, 1984.
- Hovannisian, Richard G. *The Republic of Armenia*. I., II. ve IV. Cilt. Londra, University of California Press, 1996,
<http://archive.org/download/whyarmeniashould00pasduoft/whyarmeniashould00pasduoft.pdf>
- Kanuni'den Günümüze Türk-Fransız Münasebetleri. Uluslararası Kolokyum*. İstanbul, Mostar, 2012.
- Karal Akgün, Seçil. "Ottoman Armenians Intricate Relations With Western Powers Before and During the Peace Settlement of the First World War." *Review of Armenian Studies*, Sayı 18, ss. 39-45.
- Koloğlu, Orhan. "La campagne de Pierre Loti en faveur de la Turquie pendant la guerre d'Indépendance"/"Kurtuluş Savaşı'nda Türkiye İçin Pierre Loti Tarafından Yürütülen Kampanya". ss. 57-75 - Paul Dumont ve Jean-Louis Bacqué-Grammont (der.). *La Turquie et la France à l'époque d'Atatürk/Türkiye ve Fransa Atatürk Döneminde* içinde. Paris, ADET, 1981.
- Korganoff, Gabriel. *La Participatipn des Arméniens à la guerre mondiale sur le front du Caucase/Dünya Savaş'ına Kafkasya Cephesindeki Ermenilerin Katılımı (1914-1918)*. Paris, Massis, 1927.
- L'Amitié franco-arménienne/Fransız-Ermeni Dostluğu Konuşma*. Paris: Finilkowski, 1919.

Le Capitaine Sarrou, un officier français au service de l'Empire ottoman/Osmanlı İmparatorluğu'nun Hizmetinde Olan Bir Fransız Subay: Yüzbaşı Sarrou. İstanbul, Les Editions İsis, 2002.

Les Armées françaises au Levant / Yakın Doğu'daki Fransız Orduları. Cilt I. Vincennes, 1979.

Loti, Pierre. *La Mort de notre chère France en Orient/Doğu'daki Sevgili Fransamızın Ölümü.* Paris, Calman-Lévy, 1920.

Loti, Pierre. *Les Alliés qu'il nous faudrait/Bize Lazım Olan Müttefikler.* Paris, Calman-Lévy, 1919, <http://www.archive.org/download/alliesquilnous00loti/alliesquilnous00loti.pdf>

Mamoulia, Georges. *Les Combats indépendantistes des Caucasiens entre URSS et puissances occidentales/SSBC ve Batı Devletleri Arasında Bulunan Kafkas Halkları'nın Bağımsızlık Mücadeleleri.* Paris, L'Harmattan, 2009.

Mattei, Jean-Louis. *Büyük Ermenistan Peşinde Ermeni Komiteleri/Les Comités arméniens à la poursuite de la Grande Arménie.* Ankara, Bilgi Yayınevi, 2008.

McCarthy, Justin. *The Turk in America. The Creation of an Enduring Prejudice.* Salt Lake City, University of the Utah Press, 2010.

Mélia, Jean. *Mustapha Kémal ou la rénovation de la Turquie/Mustafa Kemal ya da Türkiye'nin Yenilenmesi.* Paris, Fasquelle, 1929.

Merriman, John. *The Dynamite Club - How a Bombing in Fin de Siècle Paris Ignited the Age of Modern Terror.* Boston, Houghton Mifflin Harcourt, 2009.

Mutafian, Claude. "La Cilicie turquifiée par la France"/"Fransa tarafından Türkleştirilmiş olan Kilikya". *Historiens et Géographes/Tarihçiler ve Coğrafyacılar.* 332. Sayı. Mayıs-Haziran 1992. ss. 151-160.

Nalbandian, Louise. *The Armenian Revolutionary Movement.* Londra, University of California Press, 1963.

Öke, Mim Kemal. *The Armenian Question.* Ankara, TTK, 2001.

Paillarès, Michel. *Le Kémalisme devant les alliés/Müttefikler Karşısında Kemalizm.* İstanbul, Éditions du Bosphore, 1922.

Pasdermadjian, Garéguine. *Why Armenia Should Be Free*. Boston, Hairenik Press, 1918.

Pasdermadjian, Garéguine. *Armenia: A Leading Factor in the Winning of War*. New York, American Committee for the Independence of Armenia, 1919, <http://archive.org/download/armenialeadingfa00garo/armenialeadingfa00garo.pdf>

Said Halim Paşa. *L'Empire ottoman et la guerre mondiale/Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Savaşı*. Les Editions İsis, 2000 (1921).

Salt, Jeremy. *Imperialism, Evangelism and the Ottoman Armenians, 1878-1896*. Londra, Frank Cass, 1993.

Shaw, Stanford J. "The Armenian Legion and Its Destruction of the Armenian Community of Cilicia". ss. 158-164 - Türkkaya Ataöv (der.). *The Armenians in the Late Ottoman Period* içinde. Ankara, TTK/TBMM, 2001.

Tachjian, Vahé. *La France en Cilicie et en Haute-Mésopotamie/Kilikya ve Üst Mezopotamya'da Fransa*. Paris, L'Harmattan, 2004.

Ter-Minassian, Anahide. *1918-1920, la République d'Arménie*. Brüksel, Complexe, 2006.

Thobie, Jacques. *Les Intérêts culturels français dans l'Empire ottoman finissant : l'enseignement laïque et en partenariat/Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Dönemindeki Fransız Kültür Çıkarları: Laik ve Ortaklı Eğitim*. Paris, Peeters, 2008.

Thobie, Jacques. *Intérêts et impérialisme français dans l'Empire ottoman, 1895-1914/Osmanlı İmparatorluğu'nda Fransız Çıkarları ve Emperyalizmi, 1895-1914*. Paris, Publications de la Sorbonne, 1977.

Turabian, Aram. *L'Éternelle victime de la diplomatie européenne: l'Arménie/Avrupa Diplomasininin Daimi Kurbanı: Ermenistan*. Marseille, Imprimerie nouvelle, 1928.

Turabian, Aram. *Les Volontaires arméniens sous les drapeaux français/Fransız Bayrakları Altındaki Ermeni Gönüllüler*. Marseille, Imprimerie nouvelle, 1917.

Yavuz, Bige. *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri/Les relations turco-françaises durant la Guerre d'Indépendance*. Ankara, TTK, 1994.

Zeidner, Robert F. *The Tricolor Over the Taurus: the French in Cilicia and Vicinity*. Ankara, TTK, 2005.

DÜZELTME

7 Aralık 2013 tarihinde Ermeni Araştırmaları dergisinin 46. sayısının 163-198 sayfaları arasında yayınlanan, Burhan Çağlar'a ait, "1878-1879 Zeytun Ermeni İsyamları ve İngiliz Said Paşa'nın Aldığı Tedbirler" isimli makalenin başlığının doğru hali aşağıda belirtildiği gibidir.

Yayınlanan: 1878-1879 Zeytun Armenian Revolts and the "British" Mehmed Said Pasha's Precautions"

Doğrusu: 1878-1879 Armenian Revolts in Zeytun and Said Pasha the Englishman's Precaution

YAZIM KURALLARI / (STYLE SHEET)

A. Genel Kurallar

1. Ermeni Araştırmaları Dergisi'nde yayımlanacak yazılar;
  - Objektif ve orijinal olup araştırmaya dayanmalıdır.
  - Bilimsel metotlarla kaleme alınmış olmalıdır
2. Herhangi bir yazının yayımlanıp yayımlanmamasına yazı kurulu karar verir.
3. Yazı kurulunun onayından geçen çalışmalar hakemlere gönderilir ve sonuçlarına göre değerlendirme yapılır.
4. alışmalar yayımlansın veya yayımlanmasın iade edilmez.
5. Yazılardaki fikir ve değerlendirmeler yazarlara aittir ve aksi belirtilmediği sürece Terazi Yayıncılık'ın görüşlerini yansıtmaz. Bütün hukuki sorumluluk yazara aittir.
6. Yayımlanmış yazıların telif hakları Terazi Yayıncılığa aittir.
7. Teslim edilen makalelerin dergi format ve kurallarına uygunluğunu sağlamak yazarların sorumluluğundadır.
8. Yazarlar yazılarında T.C. Başbakanlık, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu tarafından düzenlenmiş olan yürürlükteki iml kılavuzunu (<http://www.tdk.gov.tr>) esas almak durumundadırlar.

B. Biçimsel Kurallar

1. Yazılar, Times New Roman yazı karakteriyle, 1,5 aralık ve 12 punto ile yazılmalıdır.
2. Başlıklar 14 punto ve koyu, büyük harf, ara başlıklar ise kk harf 12 punto ve koyu olmalıdır.
3. Yazıların Microsoft Word yazılım programında kaydedilmiş olması gerekmektedir.
4. Yazılar asgari 5000 ve azami 10000 kelimeyle sınırlandırılmalıdır.
5. Yazılar, Türkçe ve İngilizce olarak hazırlanmış 200 kelimeyi aşmayan zet, İngilizce'ye tercüme edilmiş başlık ve Türkçe ve İngilizce beş anahtar kelimeyle beraber gönderilmelidir.
6. Yazar adı, sağ köşeye, italik koyu, 12 punto olarak yazılmalı; unvanı, görev yeri ve elektronik posta adresi belirtilmelidir.
7. Dipnot yazımında uyulacak kurallar ekte, "Dipnot Yazım Kuralları" başlığı altında, detaylı bir Şekilde verilmekte olup; yazarların bu düzene (<http://www.eraren.org>) uymaları beklenmektedir.

DİPNOT YAZIM KURALLARI

A. KİTAP

- Kitap, Tek Yazar:

John Smith, *Kitap Adı*, New York: New York Publishing, 1999, s. 100.

- Kitap, İki Yazar:

John Smith ve Mary Jones, *Kitap Adı*, New York: New York Publishing, 1999, ss. 100-102.

- Kitap, Üç Yazar:

John Smith, Mary Jones ve Graham Fuller, *Kitap Adı*, New York: New York Publishing, 1999, ss. 100-102.

- Kitap, Üç Yazardan Fazla:

John Smith et al., *Kitap Adı*, New York: New York Publishing, 1999, ss. 100-102.

- Kitap, Yazar Adı Olarak Bir Kurum Verilmiş İse:

Devlet Planlama Teşkilatı, *Yeni Strateji İle 3. Beş yıllık Kalkınma Planı*, Ankara: NEC., 1973, ss. 40-65.

- Çeviri Kitaplar:

J. M. Albertini, *Ekonomik Sistemler: Uygulamada Kapitalizm ve Sosyalizm*, Çev. Cafer Unay, Bursa: Uludağ Üniversitesi yayını, 1990, s.7.

- Birden Fazla Baskı Yapan Kitaplar:

Sadun Aren, *İstihdam, Para ve İktisadi Politika*, 9.b., Ankara: Ankara Savaş Yayınları, 1989, s.8.

- Yazar veya Editör Adı Bulunmayan Kitaplar ve Makaleler:

Merriam-Websters Collegiate Dictionary, 10. Baskı, Springfield: Merriam-Webster, 1993, ss. 100-102.

- İkinci Kaynaktan Alıntı:

Ziya Kaya, *Kitap adı*, Ankara: Onur Yayınları, 1995, s. 24'den G. Fuller, "Eurasia in the World Politics", *Foreign Affairs*, Cilt 10, Sayı 3, Haziran 2000, s. 44.

- Birden Fazla Ciltten Oluşan Yayınlar

David Daiches, *A Critical History of English Literature*, 2.b., New York: Ronald, 1970, 2. Cilt, ss. 538- 539.

B. MAKALE

- Derleme Kitaplarda Makale

John Smith, "Makale Adı", Mary Jones, Der., *Kitap Adı*, New York: New York, Publishing, 1999, ss. 100-102.

- Dergilerde Yazarı Belli Olan Makale

John Smith, "Makale Adı", *Dergi Adı*, Cilt 10, Sayı 7, Mayıs 1990, s. 8.

- Dergilerde Yazarı Belli Olmayan Makale

"Makale Adı", *Dergi Adı*, Cilt 10, Sayı 7, Mayıs 1990, s. 8.

- Günlük Gazetelerden Alınmış Makaleler

Jane Brody, "Turmoil Beneath the Calm", *New York Times*, 26 Haziran 1983, s. 3.

- İnternet Dergisinde Makale

John Smith, "Makale Adı", *Dergi Adı*, Cilt 10, Sayı 7, 14 Mayıs 2004, <http://www.internet.com/abc/nbc>, ss. 100-101.

C. RAPOR

- Yazarı Belli Olan Rapor

Kemal Unat, *Raporun adı*, Washington, U.S. Government Printing Office, 1995, s. 8.

- Yazarı Belli Olmayan Rapor

Annual Report of the Board of Regents of the Smithsonian Institution for the Year Ending June 30, 1992, Washington, U.S. Government Printing Office, 1993, s. 28.

- Bir Kurum, Firma Ya Da Enstitünün Yazarı Olduğu Rapor

Dış Politika Enstitüsü, *Uluslararası İlişkilerle İlgili Anayasaya Konabilecek Hükümler*, Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1990, s. 33.

D. ANSİKLOPEDİ MADDESİ

John Bergmann, "Relativity", The New Encyclopedia Britannica, Cilt. 10, Chicago: Encyclopedia Britannica, 1993, ss. 501- 508.

E. TEZLER

Yayımlanmamış Tezlerin başlıkları için *italic* kullanılmayacaktır.

K.E. Wrightson, "The Puritan Reformation of Manners, with Special Reference to the Countries of Lancashire and Essex 1640-1660", yayımlanmamış doktora tezi, Cambridge University, 1974, 2. Bölüm, s.36.

F. KİTAP, FİLM TELEVİZYON PROGRAMI VB. DEĞERLENDİRMELERİ/ ELEŞTİRİLER

John Smith, "Exposing the Self-Knowledge Myth", *Contemporary Psychology*, Cilt. 10, No. 7, Haziran, 2004, s. 12.

Jane Brody, "Heart Attacks: Turmoil Beneath the Calm", 60 Minutes, NBC, 26 Haziran 1983.

G. İNTERNET

- Kamu Kurumlarının İnternet Sayfaları

T.C. Dışişleri Bakanlığı Resmi İnternet Sayfası, "Türkiye Ukrayna Anlaşması", <http://www.mfa.gov.tr/turkce/group/ikili/11.htm>

- Süreli Olmayan İnternet Yayınları (örn., Web sayfası, Raporlar)

John Smith, "Makale Adı", 14 Mayıs 2004, <http://www.internet.com/basim/mdhn/htm>, s. 12.

- İnternet Dergisinde Makale

John Smith, "Makale Adı." *Dergi Adı*, Cilt. 10, Sayı 7, 14 Mayıs 2004. <http://www.internet.com/abc/nbc>. (31 Temmuz 2006).

- E-Posta Yoluyla Tartışma Gruplarına, Forumlara Vb. Gönderilen Mesajlar

John Smith, "New Inventions in the Cyberworld of Toylandia", (Mesaj: 25), 23 Nisan 1999. <http://groups.earthlink.com/forum/messages/00025.html>. (31 Temmuz 2006)

H. KONFERANSLARDA SUNULAN TEBLİĞLER

John Smith, "Microcomputers and the Business Writing Classroom", *Midwest Regional Konferansı*, Milwaukee: Association for Business Communication, 18 Nisan 1998, s. 14

I. BROŞÜR

The Great Falls in Perspective, New York: Tailor Publishing, 1982, ss. 11- 21.

İ. RESMÎ YAYINLAR

United Nations, Economic Commission for Africa, *Industrial Growth in Africa*, New York: United Nations, 1963, ss. 4- 6

J. MEKTUPLAR

William Makepeace Thackeray, "To George Henry Lewes", (6 Mart 1848), mektup 452, *Letters and Private Papers of William Makepeace Thackeray*, Der. Gordon N. Ray, 4 Cilt, Cambridge, Harvard University Press, 1946, 2. Cilt, ss. 353-354.

K. RÖPORTAJ

- Kitapta Basılmış

Federico Fellini, "The Long Interview: Juliet of Spirits", Der. Tullio Kezich, *Kitap Adı*, New York: Ballantine, 1966, s. 56.

- Radyo TV'de Çıkmış

Suzanne Gordon, "Interview, All things Considered", *National Public Radio*, New York, 1 Nisan 1983.

- Kişisel Röportaj

Kişisel Röportaj, isim (metinde eğer isim belirtilmemişse kiminle yapıldığı), Ankara: 27 Nisan 1983.

L. HARİTALAR VE ŞEMALAR

Canada, Harita, Chicago: Rand, 1983.

Grammar and Punctuation, Şema, Grand Haven: School Zone, 1980.

M. KARİKATÜRLER VE FOTOĞRAFLAR

Charles Shulz, "Peanuts", Karikatür, *Star Ledge*, 4 Eylül 1980, s. 72.

N. AYNI KAYNAĞA İKİNCİ VE DAHA SONRAKİ ATIFLAR

Bu durumda her hangi bir kısaltma (ibid, age, agm...vb) kullanmak yerine çalışma başlığının ilk iki kelimesi ve üç nokta konulmalıdır. Şayet çalışmanın başlığı dört kelimedenden kısa ise her dipnotta aynen verilmelidir.

John Bradley, *The Evolution of the International Criminal Court*, New York: New York Publishing, 1999, s. 100.

John Bradley, *The Evolution...*, s.101.

- Home
  - Subscribe
  - Contact
  - Press
  - Site Map
  - Links
- ABOUT ORSAM**
- RESEARCH AREAS**
- Iraq
  - Iran
  - Palestine-Israel
  - Lebanon
  - Gulf of Basra
  - Turkey-Middle East
  - Caucasus-Middle East
  - Think Tanks

FOREIGN POLICY ANALYSIS

Turkish Foreign Minister Davutoğlu's Visit to Lebanon and Turkey's Relations with Lebanon

When we look at Turkey's relations with Lebanon from the past to the present, we see that these relations have developed on the basis of cooperation and, at times, conflict. However, since 2005, we have seen Turkey's relations with Lebanon develop rapidly in the fields of economy, politics and security.

more

Northern Iraq Notes II: Sulaymaniyah Observations

All the PUK authorities we interviewed said that the elections were a big gain for democracy. Probably, the reason for these statements isn't only the development of democracy. We got the impression that the Change List, formed by the PUK's veteran leaders, may reunite with the PUK.

more

Turkey-Azerbaijan Relations: How to Switch from Brotherhood Slogans to Strategic Partnership?

It is time to develop a closer relationship. By adding block into place each year, a common future that is based not only on bureaucrats and politicians but also on the entire nation and with the aim of improving friendship, peace and prosperity between Turkey and the Azerbaijan will be built.

more

The Importance of the Turkey-Gulf Cooperation Council (GCC) High Level Strategic Dialogue Meeting

According to the GCC members, Turkey is the

The Importance of the Turkey-Gulf Cooperation Council (GCC) High Level Strategic Dialogue Meeting

According to the GCC members, Turkey is the

ORSAM REPORTS

IRAQ'S PIVOTAL POINT: TALAFAR

THE STRUGGLE AGAINST PIRACY: THE SOMALIA CASE AND TURKEY'S POSITION

ARCHIVE

EVENTS

ORSAM-TRT Cooperation for the Documentary of Turkish Straits

The topics of the documentary film include the the issue of Turkish Straits.

ORSAM Middle Eastern Studies Summer School Completed

ORSAM held a summer school program from July 1-15, 2009.

Tal Afar Conference in Istanbul

A conference was held on "Tal Afar: From the Invasion to the Present." on June 13, 2009 in Istanbul.

Obama's Middle East Policies Discussed

New American Policies and the future of Turkish-American relations were a topic at the meeting.

The Priorities of Turkey's Iraq Policy Evaluated

A brainstorm was arranged at ORSAM seeking to answer the question: "What should the

- ORSAM GUEST**
- Prof. Raymond Hinnebusch** evaluated Syrian foreign policy and Turkey-Syria relations. According to Hinnebusch Syria values relations with Turkey for several reasons.
- Rıza Çolak**, Representative of the Iraqi Turkmen Front in Talafar: "There is no such thing as Sunni-Shite conflict in Talafar. We are all brothers and sisters."
- Christer Asp**, The Kingdom of Sweden's Ambassador to Ankara, assessed Turkey-EU relations and Turkey's changing role within the international system.
- Mohammed bin Nasser Hamed Al-Wohabi**, Ambassador of the Sultanate of Oman, stated that Turkey is a stabilizing and balancing element in the Middle East.
- Baadad Amreyev**, Kazakh

Your Link to Middle East

SİPARİŞ FORMU

Adı : ..... Adres : .....
Soyadı : .....
Telefon : .....
E-mail : .....

Aboneliklerimiz

- Ermeni Araştırmaları Dergisi - 4 Aylık Yıllık 25 TL ~~27~~
 Review of Armenian Studies Dergisi - 6 Aylık Yıllık 15 TL ~~16~~
 Uluslararası Suçlar ve Tarih Dergisi - Yılda Bir Sayı Yıllık 9 TL

Tek Sayı Siparişi

- Ermeni Sorunu Temel Bilgi ve Belgeler Kitabı 15 TL
(Genişletilmiş 2. Baskı)
 Ermeni Araştırmaları Dergisi – Son Sayısı (sayı 49) 9 TL
 Review of Armenian Studies Dergisi – Son Sayısı (sayı 29) 9 TL
 Uluslararası Suçlar ve Tarih Dergisi – Son Sayısı (sayı 14) 9 TL

Eski Sayı Siparişi

- Ermeni Araştırmaları Dergisi'nin ..... Numaralı Eski Sayısı/Sayıları Adedi 5 TL
 Review of Armenian Studies Dergisi'nin ..... Numaralı Eski Sayısı/Sayıları Adedi 5 TL
 Uluslararası Suçlar ve Tarih Dergisi'nin ..... Numaralı Eski Sayısı/Sayıları Adedi 5 TL

* Siparişinizin gönderilebilmesi için formu dekontla birlikte gönderiniz.

İletişim Bilgileri

Adres: Süleyman Nazif Sokak No: 12 Daire: 4 06550 Çankaya / ANKARA
Tel: 0312 438 50 23 • Faks: 0312 438 50 26
E-posta: terazi yayincilik@gmail.com

Hesap Numarası:

Terazi Yayıncılık - Garanti Bankası A.Ş. Çankaya /Ankara Şubesi
Hesap No: 181 /6296007 IBAN No: TR960006200018100006296007
Posta Çeki Hesap No: Ankara/Çankaya/Merkez 5859221

— ANALİZ / DUYURULAR —

FRANSA VE ERMENİ SORUNU
Ömer Engin LÜTEM

GÜNEY KAFKASYA'DAKİ SON GELİŞMELER - ALEV KILIÇ
Alev KILIÇ

**BİLAL N.ŞİMŞİR'İN "BALKAN SAVAŞLARINDA RUMELİ TÜRKLERİ
KIRIMLAR-KIYIMLAR-GÖÇLER (1821-1913)" İSİMLİ KİTABI TERAZİ
YAYINCILIKTAN ÇIKTI**
AVİM

ERMENİLER VE SÜRİYE – 1915 VE 2013 - 31 Aralık 2013
Jeremy SALT

FRANSA VE ERMENİ SORUNU

Fransız Cumhurbaşkanı François Hollande'ın bu hafta başında Türkiye'ye yaptığı ziyaret...

E-bülten Arşivi

Tarih Seçiniz :

Gönder

Bülten Aboneliği

E-Posta:

Gönder

Günlük Bülten için Tıklayınız

— KAFKASYA VE ERMENİ SORUNU —

**ÖZBEKİSTAN AZERBAJCAN'DA ÜRETİLEN SAVUNMA
SANAYİSİ...**

Azerbaycan Savunma Sanayisi Bakanı Yaver Camalov, bugün ülkemizi ziyaret eden...

AGİT DÖNEM BAŞKANI, AZERBAJCAN VE...

İsviçre Dışişleri Bakanı ve AGİT Dönem Başkanı Didier Burkhalter, yaptığı...

STRATEJİK GÖRÜŞ: DAĞLIK KARABAĞ

20 Ocak 2014'te Ankara'da "Karabağ Sorunu: Nereden Nereye?" başlıklı bir...

FRANSLILAR NE İSTİYOR?

Fransa 22 yıl aradan sonra ilk üst düzey resmî ziyaretini...

History of Truth.com

Armenian Allegations

— BALKAN ARAŞTIRMALARI —

AB HİRVATİSTANI GÖZETİM ALTINA ALDI

Avrupa Birliği'ne geçen yıl ortasında üye olan Hırvatistan, yüksek bütçe... Türk Bulgar Sanayi ve Ticaret Odası'nın 6. Olağan Genel Kurulu...

TÜRKİYE-BULGARİSTAN EKONOMİK İLİŞKİLERİ

...

**BOSNA OLİMPİYAT KOMİTESİ
ANLAŞMADI**

Bosna Hersek Olimpiyat Komitesi (OCBH) dün gerçekleştirdiği toplantıda Soçi

**DÜNYA BANKASI'NDAN BOSNA
HERSEK'E İŞSİZLİK...**

Dünya Bankası Güneydoğu Avrupa Direktörü Ellen Goldstein, ülkedeki mevcut işsizliğin...

— IRAK —

IRAK CUMHURBAŞKANI TALABANI'NİN SAĞLIK DURUMU
Irak Cumhurbaşkanı ve Kürdistan Yurtseverler Birliği (KYB) Lideri Celal Talabani'nin...

IRAK'IN 12 YENİ İLİ OLACAK

Irak'ın en yakın zamanda 12 yeni ili oluşabilir. Böylece ülkenin...

HAŞİMİ'DEN MALİKİYE UYARILAR

Katar'da kaçak olarak yayan Irak devlet başkanı eski yardımcısı Tank...

IRAK ORDUSU İLE AŞİRET ÜYELERİ...

Irakta El-Enbar vilayetinin merkezi Ramadi kentinde Irak ordusu ile silahlı...

TURKISHNY
Leading Turkish-American Web Portal

— ASYA ARAŞTIRMALARI —

KIRGIZİSTAN KIRGIZCA'YA DÖNÜYÖR

Kirgizistan kalkınma stratejisi kapsamında ana dili Kirgizcaya tamamen geçiş yapma...

**ÖZBEKİSTAN, ABD'NİN TEHLİKELİ ÜLKELER
LİSTESİNDEN...**

ABD Özbekistan'ı tehlikeli ülkeler listesinden çıkardı. Söz konusu kararın finansal...

TÜRKMENİSTAN'IN YENİ HEDEFİ İHRACATI ARTTIRMAK
Son yıllarda ekonomideki istikrarlı büyüme rakamları ile dünya kamuoyunun dikkatini...

**"ZENCANİ DOSYASI İRAN-TACİKİSTAN İLİŞKİLERİNİ
ETKİLEMEZ"**
İran'ın Dujanbe Büyükelçiliği misyon şefi Saidmahmud Sadri düzenlediği basın toplantısında...

Sipariş formu için tıklayınız

— Dünyadan Seçme Haberler —

'HAVAL KIRIKLIĞI İÇİNDEYİM'

NULAND KIBRIST' ZİYARET EDECEK

SURİYE KİMYASAL SİLAHLARIN İMHASINDA AYAK SÜRÜYÖR

İSRAİL'DEN GAZZE'YE HAVA SALDIRISI

TUNUS'TA YENİ BAŞKAN CUMA YEMİN ETTİ

Tweets

Gözde Firdinoğlu @GozeFirdin CENEVRE 2 KONFERANSI HARARETLİ BAŞLADI avim.org.tr/buhen/tr/81658 @AVIMorgtr aracılığıyla Expand 23 Jan

ERMENİ ARAŞTIRMALARI

Dört Aylık, Tarih, Politika ve Uluslararası İlişkiler Dergisi
2014, Sayı 49

YAYIN SAHİBİ

Ali Kenan ERBULAN

SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ

Aslan Yavuz ŞİR

EDİTÖR

Ömer Engin LÜTEM

YAZI KURULU

Alfabetik Sıra İle

Prof. Dr. Kemal ÇİÇEK (Türk Tarih Kurumu, Karadeniz Teknik Üniversitesi)	Prof. Dr. Bayram KODAMAN (Süleyman Demirel Üniversitesi)
Dr. Şükrü ELEKDAĞ (Milletvekili, E. Büyükelçi)	Prof. Dr. Enver KONUKÇU
Prof. Dr. Temuçin Faik ERTAN (Ankara Üniversitesi)	Doç. Dr. Erol KÜRKÇÜOĞLU (Türk-Ermeni İlişkileri Araştırma Merkezi Müdürü, Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Yusuf HALAÇOĞLU (Gazi Üniversitesi)	Prof. Dr. Nurşen MAZICI (Marmara Üniversitesi)
Dr. Erdal İLTER (Tarihçi, Yazar)	Prof. Dr. Hikmet ÖZDEMİR (Siyaset Bilimci)
Dr. Yaşar KALAFAT (Tarihçi, Yazar)	Prof. Dr. Mehmet SARAY (Tarihçi)
Alev KILIÇ (E. Büyükelçi, AVİM Başkanı)	Dr. Bilal ŞİMŞİR (E. Büyükelçi, Tarihçi)
Doç. Dr. Davut KILIÇ (Fırat Üniversitesi)	Pulat TACAR (E. Büyükelçi)

DANIŞMA KURULU

Alfabetik Sıra İle

Prof. Dr. Dursun Ali AKBULUT (Ondokuz Mayıs Üniversitesi)	Prof. Dr. Nuri KÖSTÜKLÜ (Selçuk Üniversitesi)
Ertuğrul APAKAN (E. Büyükelçi)	Andrew MANGO (Gazeteci, Yazar)
Candan AZER (E. Büyükelçi)	Prof. Dr. Justin MCCARTHY (Louisville Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Kalerya BELOVA (Uluslararası İlişkiler Enstitüsü)	Prof. Dr. Azmi SÜSLÜ (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Salim CÖHCE (İnönü Üniversitesi)	Prof. Dr. Ömer TURAN (Orta Doğu Teknik Üniversitesi)
Edward ERICKSON (Tarihçi)	

Ermeni Araştırmaları yılda üç kez yayımlanır. Yerel Süreli Yayın.

Ermeni Araştırmaları hakemli bir dergidir. Ermeni Araştırmaları dergisi TÜBİTAK ULAKBİM tarafından taranmaktadır. Gönderilen yazılar ilk olarak yazı kurulunca bilimsel anlatım ve yazım kuralları yönünden incelenir. Daha sonra uygun bulunan yazılar, alanında bilimsel çalışmaları ile tanınmış üç ayrı hakeme gönderilir. Hakemlerin kararları doğrultusunda yazı yayımlanır ya da yayımlanmaz. Hakemlerin gizli tutulan raporları derginin arşivlerinde beş yıl süre ile tutulur.

İmtiyaz Sahibi
AVRASYA BİR VAKFI (1993)

Yayın İdare Merkezi
Terazi Yayıncılık Bas. Dağ. Dan. Eğt. Org. Mat. Kırt. Ltd. şti.
Abidin Daver Sok. No. 12/B Daire 4 06550 Çankaya/ANKARA
Tel: 0 (312) 438 50 23-24 • **Faks:** 0 (312) 438 50 26

www.avim.org.tr

Baskı Tarihi: 5 Aralık 2014

ISSN: 1303-068X

Sayfa Düzeni
Ruhi ALAGÖZ

Baskı:
Özyurt Matbaacılık
Büyük San. 1. Cad. Süzgün Sok. No: 7 İskitler / ANKARA
Tel: +90 312 384 15 36 **Belgegeçer:** +90 312 384 15 37

Abone Sorumlusu
Hülya ÖNALP
Terazi Yayıncılık Bas. Dağ. Dan. Eğt. Org. Mat. Kırt. Ltd. şti.
Süleyman Nazif Sok. No. 12/B Daire 4 06550 Çankaya/ANKARA
Tel: 0 (312) 438 50 23-24 • **Faks:** 0 (312) 438 50 26
E-posta: teraziyayincilik@gmail.com

Yurtiçi Abone Ücreti: 25 TL
Yurtdışı Abone Ücreti: 25 €

Aşağıdaki banka/posta çeki hesap numaralarına ödeme yapabilirsiniz:
Terazi Yayıncılık, Garanti Bankası-Çankaya/ANKARA şubesi 181/6296007
Posta Çeki Hesabı: Ankara/Çankaya/Merkez 5859221
IBAN No: TR960006200018100006296007

Aksi belirtilmediği sürece Ermeni Araştırmaları'nda yayımlanan yazılarda belirtilen olay ve fikirler sadece yazarına aittir. Yazı işleri müdürünü, yayın sahibini veya editörünü bağlamaz.

Tüm hakları saklıdır. Önceden yazılı izin alınmaksızın hiçbir iletişim, kopyalama sistemi kullanılarak yeniden baskısı yapılamaz. Akademik ve haber amağlı kısa alıntılar bu kuralın dışındadır.

İÇİNDEKİLER
(CONTENTS)

	Sayfa
Editörün Notu	5
<i>(Editorial Note)</i>	
MAKALELER	7
<i>(ARTICLES)</i>	
Olaylar ve Yorumlar	7
<i>(Facts and Comments)</i>	
Ömer E. LÜTEM	
2015'e Doğru	53
<i>(Towards 2015)</i>	
Pulat TACAR	
Ermenistan Cumhuriyeti'nin Etnik Yapısı	101
<i>(Ethnic Composition of the Republic of Armenia)</i>	
Dr. Hatem CABBARLI	
Rusya Arşiv Belgelerinde Kafkasya'nın Ermeni Din Adamlarının Osmanlı İmparatorluğu'nda Çıkarılmış İsyanlara (1890-1896 Yılları) Verdiği Destek	115
<i>(The Support Given By Armenian Priests of the Caucasus for the Insurgencies Against the Ottoman Empire (1890-1896) As Shown By Russian Archival Documents)</i>	
Dr. Ziyad EMRAHOV	
Johannes Lepsius'un Ermeniler Lehine İddiaları.....	125
<i>(Johannes Lepsius' Pro-Armenian Allegations)</i>	
Dr. Ramazan YILDIZ	
Bir Yol Ayrımının Sebepleri: Mondros Mütarekesi'nden İtibaren Lozan Antlaşması'na Kadar Fransa Cumhuriyeti İle Ermeni Komiteleri Arasındaki İlişkiler	159
<i>(Reasons for Parting of Ways: Relations Between the French Republic and Armenian Committees From the Armistice of Mudros to the Treaty of Lausanne)</i>	
Maxime GAUIN	
YAZIM KURALLARI	189
<i>(STYLE SHEET)</i>	

Dergimizin bu sayısında altı yazı yer almaktadır.

İlk yazı, yıllardan beri olduğu gibi, bir önceki sayıdan sonra geçen zaman içinde Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde ve ayrıca Ermeni sorununun ne gibi gelişmeler olduğunu anlatan ve bunları yorumlamaya çalışan “**Olaylar ve Yorumlar**”dır. Tehcirin 100. yılının yaklaşması nedeniyle yazımızın büyük bir bölümü bu yıldönümü münasebetliye çeşitli Ermeni çevrelerinin Türkiye’ye karşı ileri sürdüğü taleplere ve ayrıca 2015 yılında Ermenistan ve Diaspora tarafından yapılması planlanan etkinliklere ayrılmıştır.

E. Büyükelçi Pulat Tacar tarafından kaleme alınan “**2015’e Doğru**” başlıklı yazı bu yıldönümü bağlamında mevcut sorunlarda ne gibi gelişmeler olabileceğini açıklamaya çalışmaktadır. Yazı bu konuyu Ermenilerin siyasi, hukuk ve yargı alanında etkinlik ve beklentilerini, BM Milletler Genel Kurulu’na ve Uluslararası Adalet Divanı’na başvuru seçeneklerini ve 2015 yılı bağlamında planlanan faaliyetlerin halkla ilişkiler yönünü ele alarak incelemektedir.

Dr. Hatem Cabbarlı “**Ermenistan Cumhuriyeti’nin Etnik Yapısı**” başlığını taşıyan yazısında Kafkasya’da etnik yapı itibariyle Ermenistan’ın en homojen ülke olduğu ancak yakın geçmişte bunun tersi bir durum bulunduğunu, Birinci Ermenistan Cumhuriyeti döneminde, 1918–1920 yıllarında, Azerbaycan Türklerine karşı uygulanan sistemli katliam ve sürgünlerden sonra bugünkü homojen yapının ortaya çıktığı açıklanmaktadır.

Ziyad Emrahov’un “**Rusya Arşiv Belgelerinde Kafkasya’nın Ermeni Din Adamlarının Osmanlı İmparatorluğunda Baş Vermiş İsyanlara (1890–1896) Desteği**” yazısı ülkemizde az incelenmiş olan Kafkas Ermenilerinin ve özellikle bu bölgedeki Ermeni din adamlarının Ermeni isyanları sırasında Osmanlı Ermenilerine yapmış olduğu yardımları incelemektedir.

Ramazan Yıldız “**Johannes Lepsius’un Ermeniler Lehine İddiaları**” başlıklı yazısında Osmanlı İmparatorluğu’nun son yıllarında burada çalışmış olan Alman Protestan Papazı Johannes Lepsius’un yazı ve kitaplarının Almanca konuşulan çevrelerde Osmanlı Ermenileri hakkında birincil kaynak kabul edildiği, aslında bu yazıların Türkler aleyhine ve Ermeniler lehine olduğu böylelikle Lepsius’un gayet tarafgir davrandığı belirtilmektedir. Lepsius’un

yazı ve kitaplarındaki kasıtlı bilgiler ve bilinçli ihmaller çoktan beri bilinmektedir. Adı geçen bu nedenle uzun süre Almanya’da itibar görmemiştir. Ancak son yıllarda kendisine yeniden önem verilmeye başlanmış ve evi müze haline dönüşmüştür. Lepsius hakkındaki bu tutum değişikliğinin bilimsel değil daha ziyade günümüzün koşullarına ilişkin siyasal bir tutumun sonucu olması muhtemeldir.

Maxime Gauin’in “**Bir Yol Ayrımının Sebepleri. Mondros Mütarekesi’nden itibaren Lozan Antlaşması’na kadar Fransa Cumhuriyeti ile Ermeni Komiteleri Arasındaki İlişkiler**” başlıklı yazısı sadece Türkiye’de değil Fransa’da da az bilinen bir konuyu incelemekte ve Birinci Dünya Savaşı sonrasında Anadolu’daki Ermeni Komiteleri ile iyi ilişkiler ve işbirliği içinde olan Fransa’nın kısa sayılabilecek bir zamanda Ankara Hükümetiyle ittifak kurmasının nedenleri ortaya konulmaktadır.

Ermenistan’ın bağımsızlığını kazanmasını izleyen yıllarda Türkiye’nin bu ülke ile olan ilişkilerinde önemli görevler üstlenen daha sonra “Babadan Oğul’a Kafkasya” başlıklı kitabı kaleme almakla bu bölgedeki girift sorunlara ışık tutan E. Büyükelçi Candan Azer’in vefatından duyduğumuz büyük üzüntüyü dile getiriyor, kendisine rahmet diliyoruz.

Dışişleri Bakanlığında en üst düzeydeki görevlerinde gösterdiği başarılar, daha sonra köşe yazarı olarak kaleme aldığı öğretici yazılar ve milletvekili olarak da, soykırım iddiaları konusunda Türkiye-Ermenistan arasında bir tarihçiler komisyonu kurulması önerisi dâhil, yaptığı çeşitli girişimlerle büyük hizmetlerde bulunmuş olan E. Büyükelçi Şükrü Elekdağ’ın doksanıncı yaşını kutluyor, sağlık ve mutluluk dileklerimiz ve derin takdir duygularımızla içten saygılarımızı sunuyoruz.

OLAYLAR VE YORUMLAR

(FACTS AND COMMENTS)

Ömer Engin LÜTEM
E. Büyükelçi
oelutem@avim.org.tr

Öz: Bu yazı Mayıs-Kasım 2014 ayları içinde Ermeni Sorunu ve Türkiye-Ermenistan İlişkilerindeki gelişmeleri özetlemektedir. Dört bölüme ayrılmış olup bunlar Türkiye-Ermenistan İlişkileri, Tehcirin 100. yılı sürecinde Türkiye'ye karşı ileri sürülecek talepler, 2015 yılı için planlanan etkinlikler ve diğer gelişmelerdir.

Anahtar Sözcükler: Türkiye, Ermenistan, Ermenilerin Türkiye'den talepleri, Tehcirin 100. yılı etkinlikleri, Serj Sarkisyan, Recep Tayyip Erdoğan, Çek Cumhuriyeti, Almanya, Yunanistan, Avustralya, İsveç

Abstract: This article relates the developments occurred within the period May-November 2014 and is divided to four parts namely Turkey-Armenia relations, Armenian demands to Turkey on the occasion of the 100th anniversary of the relocations, activities planned for the 100th anniversary and other developments

Keywords: Turkey, Armenia, Armenian demands from Turkey, activities for the 100th anniversary of the relocations, Serge Sarkissian, Recep Tayyip Erdoğan, Czech Republic, Germany, Greece, Australia, Sweden

I - TÜRKİYE-ERMENİSTAN İLİŞKİLERİ

İncelediğimiz yaklaşık yedi aylık dönem (Mayıs-Kasım 2014) içinde Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde kayda değer bir gelişme olmamış ve gergin ve olumsuz hava devam etmiş ve bu durum devlet adamlarının beyanlarına da yansımıştır.

Daha önce de olduğu gibi Başkan Sarkisyan başta olmak üzere Ermenistan yetkilileri hemen her fırsatta Türkiye ile ilişkilere değinmişlerdir. Bunun başlıca nedeni 2015 yılının yaklaşması karşısında bilinen Ermeni görüş ve taleplerinin kamuoyuna mümkün olduğu kadar fazla duyurulmasıdır. Buna karşın Türk Devlet adamları Ermeni sorununa ve Ermenistan ile olan ilişkilere az temas etmişlerdir. Bu, konuya ilgi duyulmamasından değil, Türkiye'nin gündeminin çok yüklü olmasından ileri gelmektedir. Diğer yandan Ermenilerin her söylediğine cevap vermek, bizzat Ermenilerin çok arzu ettiği bir polemige girmek olacağından, yararlı da değildir.

İncelediğimiz dönem içinde tarafların başlıca beyanlarını şu şekilde özetleyebiliriz.

Tehcirin 100. yılının anılmasına ilişkin faaliyetleri koordine etmek için kurulmuş olup başkanlığını bizzat Serj Sarkisyan'ın yaptığı Devlet Komisyonunun 27 Mayıs 2014 tarihinde Erivan'daki toplantısında Başkan Sarkisyan, Türkiye'nin kendi tarihi ile yüzleşmek, Ermeni soykırımını tanımak ve kınamak ve Osmanlı İmparatorluğunun suç ortağı olmaktan vazgeçmek dışında bir alternatifi olmadığını ve binlerce Türkün kendi Hükümetlerinden adalet isteyerek inkâr politikasının sona erdirilmesini talep ettiklerini söylemiştir.¹ Türkiye'nin bir tarihçiler komisyonu kurulmasını ve arşivlerin açılmasını istediğini ancak Ermenistan arşivlerinin her zaman araştırmacılara açık bulunduğunu, esasen Ermeni soykırımı gerçeğini için arşiv araştırması yapılmasına ihtiyaç bulunmadığını, her Ermeni ailesinde bu konuda bilgi olduğunu ayrıca bilgi alabilmek için Soykırım Anıtını gezmenin yeterli olduğunu belirtmiştir. Sarkisyan ayrıca Ermeni soykırımının en dokunaklı kanıtlarını yerinde görmek üzere seçimleri kazanacak olan Türkiye Cumhurbaşkanı 24 Nisan 2015 tarihinde Erivan'a resmen davet ettiğini bildirmiştir.

Recep Tayip Erdoğan Cumhurbaşkanı seçildikten sonra Başkan Sarkisyan kendisine bir kutlama mesajı göndermiş,² Erdoğan'a sağlık ve Türk halkına da refah ve ilerleme diledikten sonra "Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı

1 The State Commission on Coordination of the Events Dedicated to the 100th Anniversary of the Armenian Genocide Held Its Fourth Session. *President of the Republic of Armenia Press Release*, 27 Mayıs 2014.

2 President Serzh Sargsyan Congratulates President of Turkey Recep Tayyip Erdogan. *President of the Republic of Armenia Congratulatory Telegrams*, 13 Ağustos 2014.

görevini deruhte edince önkoşul olmadan ikili anlaşmalarımızın uygulanmaya konması için kişisel bir çaba göstermek fırsatına sahip olacağını” belirtmiştir.

Bu konuda şu noktaya dikkat çekmek istiyoruz. Devletlerin birbirini tanıdığı hallerde, ikili ilişkileri ne kadar sorunlu olursa olsun, bu tür kutlama mesajları gönderilmesi ve bu mesajların kutlama ve iyi dilek ifadeleri dışında, özellikle mevcut sorunlar konusunda görüşler içermemesi usuldendir. Oysa Sarkisyan bu kutlama mesajında iki ülke arasındaki önemli bir anlaşmazlık olan protokollerin önkoşul olmadan uygulanmasına, serzeniş gösteren bir şekilde değinmiştir. Bunu yapmaktan amacı, herhalde, kendi kamuoyunda Türkiye Cumhurbaşkanının sıkıştırdığı bir kanı yaratmak içindir.

Recep Tayip Erdoğan’ın göreve başlama vesilesiyle 28 Ağustos 2014 tarihinde verilen resepsiyona katılan Dışişleri Bakanı Edward Nalbantyan bu davet sırasında Erdoğan’a Serj Sarkisyan’ın davet eden mektubunu vermiştir. Bu hareket de usule uygun değildir. Normal olarak bu davet mektubunun Dışişleri Protokolü ile Cumhurbaşkanlığına ulaştırılması gerekirdi. Çok kalabalık bir davet sırasında Cumhurbaşkanını arayarak kendisine elden bir mektup vermek, özellikle bunu yapanın bir bakan olduğu düşünülürse, pek görülmuş değildir. Ancak burada da amacın yine kamuoyuna yönelik olduğu ve soykırım konusunda Türkiye Cumhurbaşkanına bir davet iletilmiş olduğunu herkese göstermek amacıyla hareket edildiği anlaşılmaktadır.

Bu münasebetle Ermenilerde propaganda ile politikayı karıştıran bir eğilimin bulunduğunu ve bu davranışın da sorunları çok kere daha karmaşık hale getirdiğini belirtmek isteriz.

Diğer yandan halkının çok büyük bir çoğunluğunu 1915 olaylarının soykırım olmadığına inanan ve bu tür iddiaları reddetmenin yanında, bir tür hakaret gibi algılayan bir ülkenin Cumhurbaşkanını 24 Nisan’da Erivan’da davet etmenin ve soykırım anıtına götürerek saygı duruşunda bulunmasını sağlamaya çalışmanın amacı kendisini küçük düşürmek olsa gerektir. Ayrıca Sarkisyan’ın böyle davranması Başbakan Erdoğan’ın Birinci Dünya Savaşında ölen Ermenilerin ailelerine taziyelerini bildirmek suretiyle başlatmak istediği yeni siyasi açılımı yeterli bulmadığı anlamına da gelmektedir.

Cumhurbaşkanı Erdoğan’a yapılan davetin yukarıda belirttiğimiz şekilde bir anlamı olduğu Ermenistan Parlamentosu Başkan Yardımcısı ve İktidardaki Cumhuriyet Partisi Sözcüsü Edvard Şarmazanov’un şu sözlerinden de anlaşılmaktadır: “Türk liderlerinin Ermeni Soykırım Anıtını gelip ziyaret etmeleri korkunç soykırım suçunu kabul ettikleri anlamına gelmektedir. Bu, kasaplar ile kurbanlarını eşit görmediklerini gösterecektir. Eğer gelmezlerse biz Türkiye’nin (soykırımı) inkâr politikasına devam ettiğini söylemeyi sürdüreceğiz” .

Bu arada Türkiye Cumhurbaşkanının aldığı davete icabet edip etmeyeceği hakkında Türkiye’de bir açıklama yapılmamış olması Ermenistan’da ve Türkiye’de bu konuda zihinlerde bazı sorular yaratmış görülmektedir. Ancak Başbakanın Ermeni asıllı Başdanışmanı dahi Cumhurbaşkanının 24 Nisan’da Ermenistan’a gitmesinin çok önemli bir jest olacağını ifade etmekle beraber böyle bir ihtimal görmediğini, Ermeni tarafı sert olduğu sürece Türkiye’nin böyle bir jest yapma olasılığının olmadığını söylemiştir.³

Başbakan Erdoğan’ın 23 Nisan 2014 tarihinde Ermenilere taziyelerini bildiren mesajı, Ermenistan’da ve Diaspora’da ilgi uyandırmış olmakla beraber olumlu bir karşılık görmemişti. Dışişleri Bakanı Davutoğlu Turkish Policy Quarterly Dergisine yazdığı bir yazıda Başbakan Erdoğan’ın taziyeye mesajının konjonktüre ilişkin bir adım olarak görülmemesi ve daha ziyade zihniyet ve anıların değiştirilmesinin bir başlangıcı olarak addedilmesi gerektiğini zira bu mesajın, sadece taziyeye bildirmek değil, ilgili tüm taraflara barış içinde ortak bir gelecek sunduğunu belirtmişti. Ancak bilindiği gibi Ermeni tarafı Başbakanın taziyesini böyle algılamadı ve gereken önemi de vermedi. Bir süre sonra Davutoğlu bu konuda bir gazeteye⁴ yaptığı bir beyanda eğer Ermenistan ve Diaspora, Erdoğan’ın yaptığı gibi, cesur adımlar attığı takdirde Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin yeni bir döneme gireceğini söyledi. Ermenistan’ı cesur davranmadığını ifade eden bu sözler derhal tepki gördü. Yukarıda adı geçen Şarmazanov, Davutoğlu’nun 1915 yılında Ermenilerin soykırımı maruz kalmadığı ve tarihi topraklarında yaşayan 1,5 milyon kadar Ermeninin sistemli bir ortadan kaldırmadığı gibi bir yanlış yaptığını ileri sürerek, Türk-Ermeni ilişkilerinde yeni bir dönem başlayabilmesi için Türkiye’nin kendi tarihiyle yüzleşmesi ve 20. asrın ilk soykırımını tanıması gerektiğini belirtti.⁵

Başkan Sarkisyan Temmuz ayında Latin Amerika’da soykırım iddialarını kabul eden Arjantin, Uruguay ve Şili’yi ziyaret etmiş ancak aynı durumda olan Venezüella’ya, gitmemiş veya gidememiştir.

Bu ülkeler arasında Ermeni soykırım iddialarını en fazla destekleyen Arjantin’de Devlet Başkanı Bayan Cristina Kirchner’in, rahatsızlığı ileri sürülerek, Sarkisyan’ı kabul edilmemesi dikkatleri çekmiştir. Arjantin Başkanının rahatsız ise o ülkeye gidilmemesi gerekirdi. Bu arada Arjantin Parlamentosunun geçmiş yıllarda üst üste soykırım iddiaları konusunda aldığı kararlar Arjantin Hükümetini Türkiye karşısında güç durumda bıraktığı ve bu durumu nispeten olsun telafi edebilmek için Başkan Cristina Kirchner’in 2011

3 “Mahçupyan’dan Yeni Türkiye Perspektifi” *CNN Türk*, 4 Kasım 2014.

4 “Turkey Mulls “Bold Steps” of Armenia to Begin “New Era” *Hürriyet Daily News*, 25 Haziran 2014.

5 “Sharmazanov: It is Turkey That Must Take A “Bold Step” by Recognizing and Condemning the Armenian Genocide” *Arminfo*, 27 Haziran 2014.

yılında Türkiye’yi ziyaret ettiği hatırlandığında Bayan Kirchner’in hastalığı “diplomatik” de olabilir.

Ancak Sarkisyan, Arjantin’deki militan ve nüfuzlu bir Ermeni kolonisi bulunduğunu dikkate alarak, kendi düzeyinde bir muhatap bulmasa dahi bu ülkeye gitmekten çekinmemiştir. Burada yaptığı bir konuşmada Dışişleri Bakanı Davutoğlu’nun “adil hafıza” görüşüne karşı çıkararak bunu kabul edemeyeceklerini, aslında bu görüşün, Ermeni soykırımını iddiaların reddedilmesinin güncelleştirilmiş, geliştirilmiş ve yeniden şekillendirilmiş bir hali olduğunu söylemiştir. Aynı konuşmasında Türk makamları soykırım yapılmış olduğunu reddettikleri sürece soykırımın sona ermiş olmayacağını, Türkiye’nin tarihi ile yüzleşmesi zamanının çok uzakta bulunmadığını, binlerce Türkün kendi hükümetlerinin politikasını kabul etmeyerek Ermeni halkı ile dayanışma halinde olduklarını da ifade etmiştir.⁶

Diğer yandan Buenos Aires şehir idaresi bir soykırım anıtı yapılması için bir yer tahsis etmiş burada yapılan törende de Federal Hükümetin alt düzeyde temsil edildiği görülmüştür.

Sarkisyan dünyada soykırım iddialarını ilk kez 1964-5 yılında tanıyan Uruguay’ı da ziyaret etmiş ve burada çok iyi karşılanmıştır. Sarkisyan’la bu ülkenin Başkanı Jose Mujica arasında yapılan görüşmeler sonunda yayınlanan ortak bildiri⁷ Karabağ Sorununun barışçı yollarla ve Minsk Grubun aracılığıyla çözümlenmesi, diğer ülkelerin ve uluslararası kuruluşların bu anlaşmazlık konusunda tarafsız davranması gerektiği belirtilmiş, abluka, yolların kısıtlanması ve ekonomik izolasyon gibi metotların uluslararası hukuk kurallarını ihlal ettiği vurgulanarak dünyanın tüm ülkelerine ve uluslararası örgütlere Ermeni halkına karşı 1915 yılında işlenmiş olan suçu tanımaları ve kınamaları çağrısı yapılmıştır. Bildiride Ermeni tarafının Uruguay’ın dünyada Ermeni soykırımını tanıyan ilk ülke olmasını şükranla andığı ayrıca Montevideo’da bir Ermeni Soykırımı müzesi inşa edilecek olmasını memnuniyetle karşıladığı gibi, tamamen Ermeni görüş ve tutumunu destekleyen hususların yer aldığı görülmüştür. Uruguay’ın bu aşırı Ermeni taraftarlığının temelinde bu ülkedeki küçük ancak zengin ve aktif Ermeni cemaatinin faaliyetleri vardır; bunun yanında Türkiye’nin adeta mevcut değildir.

Şili’de 1.500 kadar Ermeni yaşamaktadır; ancak bu küçük cemaat 2007 yılında bu ülke parlamentosundan bir soykırım kararı çıkartmayı başarabilmiştir. Sarkisyan’ın bu ülkeye yaptığı ziyarette Türkiye aleyhinde ifadelerde

⁶ “Sarkisyan Rejects Davutoğlu’s ‘Just Memory’” *Asbarez*, 8 Temmuz 2014.

⁷ Joint Statement on Results of Meeting Between President Serzh Sargsyan of Republic of Armenia and President Jose Mujica of Oriental Republic of Uruguay, *President of the Republic of Armenia Press Release*, 9 Temmuz 2014.

bulduğuna veya 2015'te soykırım iddialarını yansıtacak bir anıt dikileceğine dair haberlere rastlanmamıştır.

Latin Amerika ziyaretlerinde Sarkisyan'a refakat eden Dışişleri Bakanı Edvard Nalbantyan da Türkiye aleyhindeki söylemlere katılmıştır. Buenos Aires Herald gazetesine verdiği bir mülakatta⁸ Erdoğan Hükümeti yerine getirilmesi imkânsız önkoşullar ileri sürdüğü için iki ülke ilişkilerinin normalleşmesinin gerçekleşmediğini ve bunun için Türkiye'nin kusurlu olduğunu söylemiş, şimdi Türkiye'nin yeni koşullar koymaya başladığını iddia etmiş ve Türkiye için, ödeyeceği tazminatlardan ziyade kendi halkına gözlerinin içine bakıpta “ Size 99 yıldan beri yalan söyledik” demenin daha güç olduğu gibi demagojik ifadelerde bulunmuştur.

Nalbantyan gazeteler yoluyla Türkiye'ye karşı yürütmeye çalıştığı kampanyaya daha sonra da devam etmiştir. Eylül ayında Fransız Le Figaro Gazetesine gönderdiği bir yazıda⁹ Başbakan Erdoğan'ın taziye bildirmesini ve ayrıca Davutoğlu'nun Tarihçiler Komisyonu önerisini tekrarlamasını eleştirmiş, eskimiş taktikler yerine, Zürih Protokollerinin tasdiki, iki ülke ilişkilerinin normalleşmesi, sınırın açılması gibi somut ilerlemelerle uzlaşma sürecinin önünün açılması gerektiğini savunmuş ve Başbakan Erdoğan'ın taziyelerini bildirdiği 23 Nisan 2014 konuşmasını¹⁰ tenkit etmiştir. Tüm uluslararası toplumun Türkiye'nin Ermeni soykırımını tanımasını beklediğini ve binlerce Türk'ün bu tanımayı yaptığı ileri süren Nalbantyan Türkiye'nin geçmişini inşa etmek için geçmişle barışması gerektiğini belirtmiş ve Erdoğan'ın, Sarkisyan'ın davetine icabetle 24 Nisan 2014 tarihinde Erivan'da olmasını temenni ettiğini ifade etmiştir. Nalbantyan'ın bu yazısının önemi Türk tarafının taziye bildirerek Ermenilerle başlatmak istediği yeni uzlaşma sürecini kesin bir şekilde reddetmesidir. Yazıdan Türkiye soykırım iddiasını tanımadığı (ve sınırını açmadığı) sürece Ermenilerle olumlu bir ilişki geliştiremeyeceği sonucuna varılmaktadır.

Kısa vadede Ermenistan'ın Türkiye'den beklentisi Protokollerin uygulanması veya protokollerden bağımsız olarak Türkiye-Ermenistan sınırının açılmasıdır. Bu konuda A.B.D. ile A.B. ülkelerinden destek de almaktadır. Ancak Türkiye'nin, Karabağ Sorunu bir şekilde çözüm yoluna girmedikçe iki ülke

8 “Edward Nalbandian: It şs Difficult for Turkey to look at its Own People in the Eye and Say: “We've Been Lying to You For 99 Years” *Arminfo*, 10 Temmuz 2014.

9 “Génocide des Arméniens: Erdoğan Doit Dire la Vérite” *Le Figaro*, 6 Eylül 2014. Ermenistan Dışişleri Bakanlığı bu yazının İngilizce metnini aynı tarihte “Turkey Should Reconcile With Its Own Past” başlığı altında yayınlamıştır. <http://www.tert.am/en/news/2014/09/06/Nalbandian-lefigaro/> Bu metin Figaro'da yayınlanandan daha uzundur. Fransız tarihçi Maxime Gauin Nalbantyan'ın bu makalesine Avrasya İncelemeleri Merkezi Bülteni'nde yayınladığı uzun bir yazıyla yanıtlamıştır. Bu yazının Türkçesi <http://www.avim.org.tr/analiz/tr/1915-OLAYLARIYLA-ILGILI-OLARAK-EDWARD-NALBANDIAN%E2%80%99IN-YAZISI-VE-MAXIME-GAUI%E2%80%99IN-CEVABI/3661> 'dedir .

10 *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 47, ss 27-43

ilişkilerinin normal hale gelemeyeceğini belirten kararlı tutumu sınırın açılmasını geri plana itmektedir. Bu nedenle zaman zaman sınırın açılması konusu ayrıca gündeme getirilerek kamuoyu tarafından unutmaması sağlanmaya çalışılmaktadır. Bu bağlamda bir gazetede¹¹ Başbakan Erdoğan'ın Türkiye-Ermenistan arasındaki ilişkilerin normalleşmesi amacıyla ikinci adımı (birinci adımın Erdoğan'ın taziye bildirilmesi olduğu anlaşılıyor) atmaya hazırlandığına ve bu amaçla Alican Sınır Kapısını açılması için hazırlıkların tamamlanması talimatını verdiği, kapının Eylül ayı itibarıyla açılmasının planlandığına dair bir haber yayınlamış, ancak aynı gün Türk Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Tanju Bilgiç bu haberin gerçeği yansıtmadığını bildirmiştir. Ayrıca sınırın açılmasının ancak Güney Kafkasya'da kapsamlı ve sürdürülebilir bir normalleşmeye imkan sağlayacak gelişmeler çerçevesinde gündeme gelebileceğini, bu konuda Ermenistan'ın tüm komşularıyla sorunlarını çözme iradesini göstermesi ve buna göre adımlar atmasının belirli olacağını da ifade etmiştir.¹²

Recep Tayyip Erdoğan Cumhurbaşkanı seçildikten sonra Bakü'ye yaptığı ziyaret sonrasında gazetecilerin bir sorusuna cevaben "Eğer Azerbaycan-Ermenistan sorunu çözümlerse Türkiye- Ermenistan arasındaki sorun da çözülmüş olur, ama bu çözülmediği sürece aynı şekilde öbür tarafta Türkiye- Ermenistan arasındaki sorun da bu haliyle aynı şekilde devam edecektir"¹³ sözleriyle Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesini Azerbaycan-Ermenistan sorunlarının çözülmesine sıkıca bağlamıştır. Bu sözler doğal olarak Azerbaycan da memnuniyet yaratmış ve Başkan Aliev'in, Türkiye ve Azerbaycan'ın Dünya'daki Ermeni soykırımını efsanesini ortadan kaldırabilmek için beraberce çalışacakları sözleri Ermeni basınında da yankı bulmuştur.¹⁴

Türkiye'nin yeni Dışişleri Bakanı Mevlut Çavuşoğlu'nun da sözde Ermeni soykırımına karşı kardeş Azerbaycan'la birlikte mücadele edileceği, her konuda Azerbaycan ile güç ve çabalarını birleştirecekleri dair sözleri de Ermeni basınında yer almıştır.¹⁵ Daha sonra Çavuşoğlu'nun T.B.M.M.'de yaptığı bir konuşmada geçmiş kuşaklara ve Türk milletine atfedilen Ermeni soykırımını iddialarını Türkiye'nin tanımasının mümkün olmadığına dair sözlerine, her zaman söylenen ve herkes tarafından bilinen veya bilinmesi gereken bir husus olmasına rağmen, Ermeni basınında ön planda yer verilmiştir.¹⁶ Bu ilginin

11 "Ermenistan Kapısı Açılıyor" *Taraf*, 4 Temmuz 2014. Hüseyin Özay

12 "Dışişleri Bakanlığı: Ermenistan Sınır Kapısı Açılmayacak" *Ensonhaber.com*, 5 Temmuz 2014ç

13 "Cumhurbaşkanı Erdoğan Bakü'de" *Ülkehaber.com*, 3 Eylül 2014ç

14 "Aliev vows Support for Armenian Genocide Denial" *RFE/RL*, 3 Eylül 2014.

15 "Mevlut Cavuşoğlu: " Nous Allons Lutter Ensemble Avec L'Azerbaïjan Contre le soi-disant Génocide Arménien" *NAM*, 4 Eylül 2014.

16 "La Turquie Ne Reconnaîtra Jamais le Génocide A Déclaré Le Ministre Turc des Affaires Etrangères" *NAM*, 7 Kasım 2014; " Turkey Will Never Recognize Genocide, Says Turkish Foreign Minister" *Asbarez*, 6 Kasım 2014.

nedeni, büyük olasılıkla, Çavuşoğlu'nun sözlerinin 2015 yılında Türkiye'nin soykırımı tanıyacağı veya tanımak zorunda kalacağı gibi özellikle Diaspora'nın bir kısmına hâkim bir kanıyı bozmuş olmasından ileri gelmektedir.

1 Eylül 2014 tarihinde T.B.M.M.'de Başbakan Davutoğlu tarafından okunan 62. Hükümet Programında Ermenistan ile ilişkiler Kafkasya bölümünde yer almıştır.¹⁷ Bu bölüm şöyledir: Hükümetimizin bir diğer stratejik önceliği, Kafkaslar'da barış ve istikrarın temin edilmesi ve bölgedeki gerginlik ve çatışmaların asgari düzeye indirilmesidir. Bu bağlamda, ülkemiz Güney Kafkasya'daki anlaşmazlıkların barışçı yollardan çözümü doğrultusunda, Azerbaycan toprakları ile Yukarı Karabağ'daki işgalin sona erdirilmesi ve Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki gerginliklerin ortadan kaldırılması için çaba göstermeye devam edecektir. Önümüzdeki dönemde, Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesine yönelik adımlarımız da sürecektir. Ermenistan'ın tarihten husumet değil, karşılıklı yarar ve işbirliğinin önünü açacak kapsayıcı, âdil hafıza arayışı içine giren bir anlayışa yönelmesini ve açılımlarımıza ileri görüşle mukabelede bulunmasını bekliyoruz. Barış, istikrar ve refah ortamının Kafkaslar'a teşmilinin ancak böylelikle mümkün olabileceğini düşünüyoruz.”

Başbakan Davutoğlu'nun göreve geldikten sonra Azerbaycan'a yaptığı ilk ziyaret sırasındaki beyanları Türkiye'nin Ermenistan politikasını ve bu konuda Azerbaycan ile birlikte hareket etme azmini bir kez daha teyit etmiştir.¹⁸ Başbakan Ermenistan'ın Karabağ sorununda uzlaşmaz tutumunu sürdürdükçe bölge projelerin dışında kaldığını, hâlbuki Azerbaycan'ın toprak bütünlüğüne saygı gösterilse, bu çerçevede barış inşa edilse bundan diğer ülkeler gibi Ermenistan da istifade edeceğini ifade etmiş ve “Türkiye olarak bir kez daha burada, Bakü'de Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı olarak, bütün Türkiye halkını temsilen söylüyoruz ki Azerbaycan topraklarının her bir santimetre karesi kurtulana kadar Türkiye, Azerbaycan'ın verdiği mücadelenin yanında olacaktır. Uluslararası hukuk bunu böyle söylüyor. Uluslararası hukukun gereği yapılan kadar da Türkiye ile Azerbaycan omuz omuza bölgeyi barış bölgesi yapmak için çaba sarf edecektir ve Azerbaycan'a yönelecek her türlü olumsuz tavır, Azerbaycan'da olduğu kadar, Türkiye'de de aynı tepkiyi görür.”

Cumhurbaşkanı Erdoğan Suriye'deki durumu François Hollande ile tartışmak için gittiği Fransa'da yaptığı bir konuşmada Türkiye'nin Avrupa'da bir karalama ve yanlış bilgi verme kampanyasının kurbanı olduğunu, 1915 olayları konusunda Ermenistan ve Diaspora'nın yapıcı olmayan ideolojik yaklaşımları bulunduğunu, Türkiye'nin ise bu konuyu siyasi olarak görmediğini, Türk

17 Türkiye Cumhuriyet Başbakanlık, 62. Hükümet Programı

18 “Davutoğlu'ndan Karabağ Mesajı: Azerbaycan Kurtulana Kadar...” *AGOS*, 19 Eylül 2014.

arşivlerinin açık olduğunu, tarihçilerin, arkeologların, hukukçuların 1915 olaylarının daha iyi anlaşılabilmesi için çalışmaları gerektiğini söylemiştir.¹⁹

Ermenistan açısında önemli olaylardan biri de 19 ve 20 Eylül 2014 tarihlerinde Erivan'da 60 ülkeden 700 kadar delegenin katıldığı 5. Ermenistan- Diaspora Konferansı'nın toplanması olmuştur. Başkan Sarkisyan bu konferansta yaptığı konuşmada²⁰ 1915'in 100. yıl dönümünün boyutları ve anlamı itibariyle örneği olmayan olay ve hareketlere sahne olacağını, bu bağlamda geniş çapta siyasi faaliyetler yapılacağını ve bazı ülke başkanlarının Ermenistan'ı ziyaretinin beklendiğini söylemiş ayrıca 2015'in Ermeni milli uyanışı için yeni bir hedef olacağını belirtmiştir. Türk toplumunun tarihin yanlış yansıtılmasını sorguladığını, binlerce Türkün ülkelerinin inkâr politikasını reddettiğini, bu nedenle Türk makamlarının Ermeni soykırımın inkârına ilişkin tutumlarını bir çıkmaza ulaştığını ileri sürmüştür. Sarkisyan Türkiye'den bu ümitsiz ret politikasını durdurmasını, belleğini tazelemesini, geçmişin karanlık sayfalarını gözden geçirmesini, tarihle yüzleşmesini, eski suçları kabul edip kınamasını ve vicdanını arındırarak bu eski yükten kurtulmasını istemeye devam edeceklerini ifade etmiştir.

Bu sözlerde ilginç olan husus Sarkisyan'ın mevcut bir durumu değil, olmasını, gerçekleşmesini istediği bir durumu gerçek gibi dile getirmesidir. Türkiye'de Ermeni görüşlerini destekleyen bir kesim varsa da bunlar, Sarkisyan'ın sözlerini aksine, güçsüz ve etkisizdir. Bunun en çarpıcı kanıtı, T.B.M.M.'de oyları %90'ın çok üstünde olan dört partinin (AKP, CHP, MHM) Ermeni sorunu karşısındaki tutumlarının hemen hemen aynı olmasıdır. Sadece HDP Ermeni görüşlerini desteklemektedir ki "çözüm süreci" başarıya ulaştığı takdirde bu partinin de tutum değiştirmesi olasıdır.

Söz konusu 5. Ermenistan- Diaspora Konferansı'nda kabul edilen ve birçok konuya da değinen bildiri²¹ soykırım konusunda Türkiye'nin tüm sorumluluğunu kabul ederek soykırımı tanıması ve sonuçlarını ortadan kaldırması ve din değiştirmiş Ermenilerin aslında Ermeni olduğunu beyan edebilmesine dair ifadeler dikkat çekmektedir.

Bilindiği üzere her yıl Eylül ayında yeniden çalışmaya başlayan Birleşmiş Milletler Genel Kurulu üye ülkelerin başlıca sorunlarını dile getirdikleri bir forum niteliğindedir. Başkan Sarkisyan bu yıl Genel Kurulda 24 Eylül 2014

19 "Les Quatre vérités sur le terrorisme de Président Erdoğan" *La Croix*, 1 Kasım 2014.

20 Statements and Messages of the President of Ra. Remarks by President Serzh Sargsyan At the 5th Armenia- Diaspora Conference, President of the Republic of Armenia, 20 Eylül 2014, <http://www.president.am/en/statements-and-messages/item/2014/09/20/President-Serzh-Sargsyan-Armenia-Diaspora-conference/>

21 Declaration, Adopted by the participants of the 5th Armenia-Diaspora Conference, <http://www.mindiaspora.am/en/News/3369>

tarihinde yapmış olduğu konuşmanın²² büyük bir bölümünü ülkesinin Azerbaycan ve Türkiye ile olan ilişkilerine ayırmıştır. Türkiye ile ilgili bölümde özellikle şu hususlar dikkati çekmektedir. Önce artık adet haline gelmiş olan, Türkiye'nin cesaret gösterip kendi tarihi ile yüzleşerek Ermeni soykırımını tanınması ve gelecek kuşakları bu ağır yükten kurtarması gerektiği görüşü tekrar edilmiş ayrıca, muhtemelen Başbakan Erdoğan'ın taziye bildirmesi ima ederek, Türkiye'den belirsiz mesajlar alındığı ifade etmiştir. Sarkisyan Ermenistan'ın Türkiye ile ilişkilerinin normalleşmesini hiçbir zaman Türkiye'nin soykırımını tanınmasına bağlamadığını, aslında Protokollerin imzalanması ile sonuçlanan normalleşme sürecinin Ermenistan tarafından başlatıldığını ancak Türkiye'nin Protokollerin onaylanmasını Karabağ sorununa bağladığını, artık Ermenistan'da ve Karadağ'da kişilerin “onayın canı cehenneme” ifadelerini kullandıklarını bu durumda Ermenistan'ın Protokolleri Parlamentodan geri çekmeyi düşündüğünü söylemiştir.

Hayli sert bu ifadeler aslında Ermenistan Devlet başkanı bilinen görüşlerini tekrarlamaktadır. Protokolleri Parlamentodan geri çekilebileceğine dair sözler yeni görülmeyle beraber aslında bir değişikliğe işaret etmemektedir. Zira Protokoller, zaten Ermenistan Parlamentosunun çalışma gündeminde değildir. Bu nedenle parlamentodan geri çekileceklerine dair sözlerinin bir anlamı yoktur. Sarkisyan'ın böyle yapmakla Türkiye üzerinde baskı kurmaya çalıştığı veya Protokollere gereğinden fazla önem veren A.B.D. ve A.B. ülkelerinde endişe yaratarak, onların Türkiye'ye baskı yapmasını amaçlaması olasıdır. Bu baskılarla Türkiye politikasında bir değişiklik sağlayamazsa o zaman Protokolleri reddederek kendi kamuoyunda prim toplamayı düşünmüş olması da mümkündür.

Başkan Sarkisyan'ın New York Times gazetesinin 26 Eylül 2014 tarihli sayısında çıkan bir yazısı da Genel Kurul konuşmasındaki öğelerden esinlenmiştir. Esas amacının, Türkiye'den Ermeni soykırımını tanınmasını isteyerek, Erdoğan'ın taziye dilemek yoluyla başlatmak istediği yeni bir uzlaşma sürecini önlemek olduğu görülmektedir.

Başta Sarkisyan ve diğer Ermeni devlet adamlarının ve Diaspora'daki Ermeni yazarların soykırım iddialarının tanınması, sonuçlarının ortadan kaldırılması ve özellikle Türkiye-Ermenistan sınır kapısının açılması konusundaki ısrarlı görüşlerinin, Türkiye'de resmi düzeyde tam bir ilgisizlikle karşılanmıştır.

Kamuoyunda ise küçük bir azınlık Ermeni görüşlerini desteklemeye devam etmektedir. Bunun son örneğini Hrant Dink Vakfı'nın Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesiyle birlikte, Fakülte binasında, 22 ve 23 Kasım 2014 tarihinde düzenlediği ve “Mühürlü Kapı: Türkiye-Ermenistan Sınırının Geleceği”

22 “Sarkisian Says Yerevan Considering Recall of Turkey-Armenian Protocols” *Asbarez*, 24 Eylül 2014.

başlıklı konferans oluşturmaktadır. Görüşleri zaten bilinen bazı Türklerden başka Ermeniler ve üçüncü tarafların katıldığı bu konferansta sınır kapısının açılmasının ne kadar yararlı olacağı konusu yoğun bir biçimde işlenmiştir. Sınırların açılmasının Ermenistan için yararlı olacağında şüphe yoktur. Ekonomik açıdan Türkiye için yararı gayet sınırlıdır. Siyasi açıdan ise sınırın, hiç bir karşılık almadan açılması Azerbaycan'ın çok aleyhine olduğu için Türkiye için de sakıncalıdır.

Bu konferansa ilişkin olarak dikkate alınması gereken diğer bir husus, yabancı bir ülkenin görüşlerini savunan ancak Türkiye'nin politikalarına ve çıkarlarına ters düşen hususları hakkında bir Devlet Üniversitesinin, karşı görüşlerin de ifade edilmesine imkan dahi vermeyen bir konferans düzenlemiş olmasıdır.

2015 yılının yaklaşması ve bu yılın anılmasına ilişkin hazırlıkların artması Ermenilerin Türkiye ile uzlaşması ve daha ileride barışmaları için Türkiye'nin yerine getirmesini istedikleri talepleri saptamaya başlamalarına neden olmuştur.

II –TEHCİRİN 100. YILI SÜRECİNDE TÜRKİYE'YE KARŞI İLERİ SÜRÜLECEK TALEPLER

2015 yılının yaklaşması ve bu yılın anılmasına ilişkin hazırlıkların artması Ermenilerin Türkiye ile uzlaşması ve daha ileride barışmaları için Türkiye'nin yerine getirmesini istedikleri talepleri saptamaya başlamalarına neden olmuştur. Bu talepleri Ermenistan Hükümetinin, Ermeni kiliselerinin ve Diaspora örgütlerinin talepleri olmak üzere üçe ayrılarak inceleyeceğiz.

1. Ermenistan Hükümetinin talepleri

Şu ana kadar Ermenistan hükümetinin Türkiye'den resmiyete dökülmüş bir talebi mevcut değildir. Ancak Devlet Başkanı Serj Sarkisyan'ın çeşitli konuşmalarında dile getirdiği ve ileride resmi talebe dönüşmesi olası bazı hususlar vardır.²³ Bunları şu şekilde sıralayabiliriz.

23 Soykırımın tanınması ve sonuçlarının ortadan kaldırılması için 5 Temmuz 2013 tarihinde Erivan'da toplanan ve açılış konuşmasını Başkan Sarkisyan'ın yaptığı Ermeni Hukukçular Forumunda taleplerle ilgili hukuki belgelerin listesinin yapılması ve toplanması için bir karar alınmış ve bu amaçla özel bir komite kurulmuştur. Ayrıca bu Forum "Türkiye-Ermenistan arasındaki tüm anlaşmazlıkların hukuki çözümü için, gerekçeleriyle birlikte, büyük bir talepler paketi hazırlayıp Uluslararası Adalet Divanına başvurulmasını tavsiye etmişti. Ermenistan hükümetinin henüz bu konuda almış bir kararı ve dolayısıyla da Türkiye'den bir talebi yoktur. Hukuki belgeler ve gerekçeler saptandığında böyle talepler ileri sürülebilir. Bu konuda bkz. *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 45, s. 14,15

a. Türkiye'nin soykırım varsayımını tanınması

Sarkisyan Protokollerin akamete uğramasından sonra, yaklaşık 2010'dan beri, gitgide artan bir şekilde Türkiye'nin 1915 olaylarını soykırım olarak tanınması gerektiğini demeçlerinde dile getirmeye başlamıştır. Sarkisyan'ın bu konuda seleflerinden farkı Ter Petrosyan ve Koçaryan doğrudan Türkiye'yi zikretmeden, soykırım varsayımının "uluslararası toplum" tarafından tanınmasını istemeleriydi; böylece ismi zikredilmediği için Türkiye ile yeni bir sorun çıkmasından kaçınılmış oluyordu. Sarkisyan'ın böyle bir kaygısı bulunmadığı görülmektedir.

b. Soykırımın sonuçlarının ortadan kaldırılması

Bu deyimle Tehcire uğrayanların torunlarına tazminat ödenmesi, mallarının geri verilmesi ve Türkiye'nin Doğu Anadolu'dan Ermenistan'a, büyüklüğü belli olmayan, toprak verilmesi kastedilmektedir.

Sarkisyan, 2013 yılında Avrupa Konseyi Parlamenter Asamblesinde yaptığı bir konuşmadan sonra kendisine yöneltilen bir soruya cevaben Türkiye'den asla toprak talebinde bulunmadıklarını söylemiştir.²⁴ Bu beyanı geçmişe ilişkin bir tespit olarak görmek ve geleceği kapsamadığını düşünmek daha doğru olacaktır. Buna karşın, belki Güney Kıbrıs rejimi ve Suriye gibi Türkiye ile husumet ilişkileri bulunan ülkeler hariç, hiçbir ülkenin Ermenistan'ın Türkiye'den toprak talebinde bulunmasını destekleyeceği zannedilmemektedir. Ayrıca "küçük" Ermenistan'ın "büyük" Türkiye'den toprak istemesinin normal olmadığını düşünen ve hatta bir mizah konusu olarak görenler de çıkacaktır. Diğer yandan, aşağıda ayrıca açıklayacağımız üzere, Diaspora'da da toprak talebinin gerçek dışı niteliğinin anlaşılmağa olduğu ve alternatif arayışlarının başladığı görülmektedir.

Henüz üçüncü ülkelerde ciddi tartışma yapılmamış olmakla beraber Tehcire uğrayan Ermenilerin torunlarına tazminat ödenmesi ve el konan mallarının geri verilmesi konularında Ermenileri destekleyenler olacağı düşünülmektedir. Bu arada el konmuş olan Ermeni kiliseleri ve diğer dini yapıların geri verilmesi hususunda diğer ülkelerden ciddi destek gelmesi olasıdır.

c. Türkiye'nin Ermenistan ile olan sınırını açması

Bu talep yıllardan beri sadece Ermenistan Başkanları tarafından değil, diğer yetkililerce de, sınırın kapalı olmasının yasadışı olduğu belirtilerek, dile

²⁴ *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 47, s. 17. Sarkisyan'ın bu sözlerinin yarım bir gerçeği ifade ettiğini ve gerek kendisinin gerek selefi Robert Koçaryan'ın ileride Türkiye'den toprak talebinde bulunulması gerektiği anlamına gelen bazı beyanları olduğunu bu yazımızda belirtmiştik.

getirilmektedir. Diğer yandan soykırımın tanınması ve sonuçlarının ortadan kaldırılması için bir zaman belirtilmezken sınırların açılması acil olarak görülmektedir. Sınırların, herhangi bir önkoşula bağlı olmadan açılması konusunda A.B.D. ve A.B. ülkeleri Ermenistan'ı desteklemekte Azerbaycan ise kesinlikle karşı çıkmaktadır.

2. Ermeni Kiliselerinin talepleri

Bilindiği üzere Ermenilerin Türkçeye Baş Patriklik olarak çevrilebilecek, biri Lübnan'da Antelias'ta diğeri Erivan yakınlarındaki Eçmiyazin'de yerleşik , “katolikosluk” adı verilen iki büyük dini kuruluşu vardır. Bunlar da son zamanlarda Türkiye'den talepte bulunmaya başlamışlardır.

a. Katolikoslukların Ortak Talepleri

İki Baş Patrik, Vazken II ve Aram I, 24 Nisan 2013 tarihinde yayımladıkları bir ortak bildiriyle şu talepleri ileri sürmüşlerdir:²⁵ Türkiye'nin Ermeni soykırımını tanınması, Ermenilerin insan yaşamı ve insan hakları alanında tüm kayıplarının tazmin edilmesi, Türkiye'deki Ermeni kiliseleri, manastırları, kilise emlâki ve kültürel anıtlarının “Ermeni halkına” iade edilmesi.

A.B.D. Temsilciler Meclisi 14 Aralık 2011 tarihinde kabul ettiği H.RES.306 sayılı bir kararda Türkiye'den “Tüm kiliselerin ve diğer ayin yerlerinin, manastırların, dini okulların, hastanelerin, dini anıtların, dini kutsal eşyanın, kutsal yerlerin ve diğer dini yapıların ve ayrıca taşınır dini eşyanın hak sahiplerine geri verilmesini” istemişti.²⁶ Temsilciler Meclisin bu konuda bir yetkisi olmadığından söz konusu kararı daha ziyade bir fikir beyanı olarak görmek mümkündür. Türkiye'nin Ahtamar Kilisesi ve diğer bazı yerleri ibadete açılmasına ve Ermeni Vakıflarına ait mallarının geri verilmesini sağlamasına rağmen 28 Mart 2014 tarihinde H.RES 4347 sayısı altında Temsilciler Meclisine bir diğer tasarı verilmiş²⁷ ancak oylama aşamasına geçilememiştir. 2014 Kasım ayında yapılan seçimlerden sonra bu konunun yeniden Temsilciler Meclisine gelmesi olasıdır.

Sonuç olarak Ermeni kiliseleri ve diğer dini malların iadesi konusuna en azından A.B.D ilgi göstermektedir. Tamamı Hıristiyan ülkeler temsilcilerinden oluşan Avrupa Parlamentosunun da aynı ilgiyi göstermesi beklenebilir.

25 Bu konunun ayrıntıları için bkz. *Ermeni Araştırmaları* Sayı 44, s.22,23

26 *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 44, ss. 39-41

27 *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 47, ss.58,59

Diğer yandan bu konuda önemli olan bir husus da normal koşullarda aralarında bir rekabet ve bazen de sürtüşme olan Ermeni iki baş patrikliğinin, soykırım ve Türkiye’den talepler söz konusu olduğunda kolayca birleşmiş olmalarıdır.

Bu konudaki son gelişme Ermeni Apostolik Kilisesinin en büyük organı olan ve Türkiye dahil tüm ülkelerin piskopos ve başpiskoposların katıldığı Piskoposlar Sinod’unun 11-13 Kasım 2014 tarihinde Eçmiyazin’deki toplantısında kabul ettiği bir bildiriye “ Osmanlı Türkiye’si tarafından yapılmış olan 20. yüzyılın ilk soykırımının tanınması ve kınanması için” uluslararası topluma çağrıda bulunulmasıdır. Sinod ayrıca “Ermeni soykırımını tanınması ve Ermeni halkının haklarını iade etmesi” için de Türkiye’ye çağrıda bulunmuştur.²⁸

b. Kilikya Baş Patrikliğinin Talebi

19 Eylül 2014 tarihinde Erivan’da yapılan Ermenistan-Diaspora 5. toplantısında bir konuşma yapan Kilikya Baş Patriği Aram I, Sis’teki (Kozan ilçesi) tarihi merkezlerinin (binalarının) hak sahihi olan Ermeni Kilisesi ve Ermeni halkına iade edilmesi için yakında Türkiye Anayasa Mahkemesine başvuracaklarını, eğer bu mahkeme taleplerini reddederse davayı Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine götüreceklerini söylemiş bu girişimlerinin önemli fonlar gerektirdiğini ancak bu konuda Ermeni halkının desteğine güvendiklerini belirtmiştir. Aram I davayı kazanmamalarının dahi bir zafer olacağını, zira dava açmalarının uluslararası topluma Ermenilerin, soykırımın üzerinden ne kadar yıl geçerse geçsin, Ermeni milletinin haklarını talep etmekte kararlı olduğunu göstereceğini ifade etmiştir.²⁹ Tanınmış bir Ermeni köşe yazarı³⁰ buna itiraz ederek davanın kazanılmaması halinde Türk Hükümetinin bunu istismar edeceğini ve davanın reddedilmesini soykırım iddialarının kabul edilmediği gibi gösterebileceğini belirtmiştir. Aram I bu konuda başka bir vesileyle yaptığı bir konuşmada, hukukun çok fazla Ermenilerin lehine olmadığını bildiğini ancak çabaların bu yönde birleşmesi gerektiğini söylemiştir.³¹

3. Diaspora’nın talepleri

Türkiye’den talepler konusunda Ermeni Diasporası Ermenistan’a nazaran daima daha önde ve daha aktif olmuştur. Bu durum, Protokollerin akamete

28 “Déclaration du Synode des évêques de la Sainte Eglise apostolique Arménienne” *Armnews*, 15 Kasım 2014.

29 “Catholicosate of Cilicia to Sue Turkey Over JHistoric Headquarters in Sis” *Armenian Weekly*, 19 Eylül 2014.

30 Harut Sassounian “Lawsuits, Legislations, Lobbying: All Ahead of Genocide Centennial”, *California Courier Online*, 29 Eylül 2015.

31 “Catholicosate of Cilicia Consistent With Return of Catholicosate of Sis” *Armenpress*, 19 Kasım 2014.

uğramasından sonra değişmeye başlamış olup halen Ermenistan'ın tutumu Diaspora görüşlerine yaklaşmıştır.

Diaspora'nın görüşleri konusunda özel kişilerin ve Diaspora örgütlerinin görüşleri arasında bazı farklar bulunduğunu belirtmemiz gerekmektedir. Beklendiği gibi özel kişilerin görüşleri çok farklıdır. Bazıları Türkiye'nin soykırım iddialarını tanınması ve özür dilenmesi ile yetinirken çoğunluk bunların dışında Türkiye'nin tazminat ödemesini, malların iadesini ve hatta Türkiye'nin Ermenistan'a toprak vermesini istemektedir. Yerimiz müsait olmadığı ve kişisel görüş ve taleplerine, bunların sadece ilgili kişileri bağladığı ve genelde birbirinin tekrarı olduğu düşüncesinden hareketle, yazımızda yer vermeyeceğiz. Buna karşın önemli gördüğümüz bazı Diaspora örgütlerinin taleplerini yansıtacağız.

Bu örgütlerin başında Diaspora'nın büyük bir kısmını etkisi altında tutan Taşnak Partisi (Ermeni Devrimci Federasyonu) gelmektedir. Söz konusu Federasyon Türkiye'ye yöneltilecek talepler konusunda bir bildiri kabul etmiş ayrıca bu talepleri desteklemek üzere “Adil Çözüm – Ermeni Soykırımının Telâfisi” (Resolution With Justice – Reparation For the Armenian Genocide) başlığını taşıyan taleplere hukuki bir temel bulmaya çalışan bir rapor hazırlamıştır. Bunlar dışında A.B.D.'deki Ermeni Baro Birliği de bir talepler listesi hazırlamıştır.

Bu üç belgede yer alan bazen birbirinin tekrarı da olan talepleri aşağıda özetliyoruz.

a. Ermeni Devrimci Federasyonu (Taşnak Partisi) A.B.D. Batı Yakası Bölümünün Bildirisi.³²

Taşnak Partisi ABD Batı Yakası bölümü 23 Haziran 2014 tarihinde “Ermeni soykırımı için Adalet Talepleri” başlığı altında yayınlamış bulunduğu talepler, biraz kısaltılmış olarak şunlardır:

1. Türkiye Cumhuriyeti Ermeni soykırımını en açık şekilde tanımalı ve sonuçlarını üstlenmelidir.
2. Türkiye Cumhuriyeti insanlığa karşı soykırım suçu nedeniyle Ermeni milletinin tazmini için anlamlı ve ivedi adımlar atmalıdır. Bununla beraber tazmin girişimlerinin soykırım nedeniyle Ermeni milletinin milli yaşamının niteliği ve sayısal niceliğini geri getirmeyeceği bilinmelidir. Ermeni halkının gasp edilen haklarının geri verilmesi bir iyi niyet göstergesidir.

32 “ARF's Statement of Demands For Justice For he Armenian Genocide” *Asbarez*, 23 Haziran 2014.

3. Ermeni Ulusu'nun toprak haklarının geri verilmesi şunları içermelidir: Birleşik Devletler Başkanı Woodrow Wilson'ın 22 Kasım 1920 tarihli nihai ve bağlayıcı Hakem Kararı esas alınarak uluslararası sınırların tekrar çizilmesi, Van, Bitlis, Erzurum ve Karadeniz'e kısıtlanmadan erişim sağlayacak şekilde Trabzon vilayetleri topraklarının Ermenistan Cumhuriyeti ile tekrar birleşmesi, Ağrı Dağı ve çevresindekiler dâhil olacak ancak bunlarla sınırlı kalmayacak toprakların ve İkinci Ermenistan Cumhuriyeti'nin sınırları içinde yer almış olan Kars ve Ardahan bölgelerinin de Ermenistan ile birleşmesi
4. Ermeni milletinin topraklara ilişkin haklarının tam ve açık bir şekilde geri verilmesi, Yukarı Karabağ Cumhuriyetinin bu günkü sınırları içinde bağımsızlığının ve uluslararası egemenliğinin tanınmasını da içerecektir.
5. Ermeni milletinin topraklarına ilişkin haklarının tam ve açık bir şekilde geri verilmesi Nahcivan'ı da içermelidir.
6. Yukarıda değinilen Ermeni milletinin topraklarına ilişkin haklarının tam ve açık şekilde geri verilmesi, bir kısıtlama olmadan doğal kaynakların doğal veya inşa edilmiş taşıma yollarının ve toprakların kullanımını da içermelidir.
7. Türkiye Cumhuriyeti ve Azerbaycan Cumhuriyeti şimdiki ve gelecekteki sınırları içindeki yüzlerce Ermeni Kilisesi, manastır, mezarlık ve diğer tarihi ve kültürel yapıları tanımalı, masraflarını karşılayarak korumalı, muhafaza etmeli ve bunların tahrip edilmesi, silinmesi ve ortadan kaldırılması girişimlerinde bulunmaktan, teşvik etmekten veya hoş görmekten kaçınmalıdır.
8. Türkiye Cumhuriyeti ve Azerbaycan Cumhuriyeti; Ermeni Soykırımı'nın, bu soykırımın sonuçlarının ve burada ana hatlarıyla belirtildiği şekliyle tazminatlarla ilgili genel planının tam anlamıyla kabul edilmesinden yola çıkarak, bahsi geçen ülkeler arasında ilişkilerin normalleştirilmesi ve geliştirilmesi için Ermenistan'a ve Karabağ'a yönelik ablukayı derhal kaldıracak, sınırları içerisinden kısıtlanmadan geçiş sağlayacak ve diğer iyi niyet girişimlerinde bulunacaktır.
9. Türkiye Cumhuriyeti ve Azerbaycan Cumhuriyeti Ermenistan Cumhuriyeti ve Karabağ Cumhuriyetine karşı herhangi bir askeri veya diğer harekâta girişmekten, sınır ötesi şiddeti tahrik etmekten veya başka bir şekilde barışı bozmaktan kaçınmalıdır.
10. Türkiye Cumhuriyeti İstanbul Patrikliğinin, Kilikya Baş Patrikliğinin

ve/veya Ermeni Milletinin usulüne uygun olarak atadığı temsilcileri tarafından belirlenen diğer herhangi bir kuruluşun mülkiyet haklarını, tam ve kısıtlama olmadan geri verecek ve şimdiki ve gelecekteki sınırları içindeki Ermeni kiliseleri, manastır, mezarlık ve diğer dini veya inanca dayalı tarihi veya kültürel yapılara erişimi sağlayacak ve bu yerlerin geri verilmesini geçmiş veya gelecek herhangi bir emlak vergisi ve diğer bezer yükümlülüklerden muaf tutacaktır.

11. Türkiye Cumhuriyeti Ermeni soykırımı kurbanlarının torunlarına veya onları temsil eden örgütlerin temsilcilerine mali tazminat ödemeli, Ermenistan'a ekonomik yardım yapmalıdır.
12. Türkiye Cumhuriyeti Ermeni soykırımı kurbanlarının torunlarına, zaman aşımı söz konusu olamadan, mallarla ilgili kişisel taleplerini beyan edebilmeleri için, hukuk yollarına ve mahkemelere başvurmalarını kabul etmelidir.
13. Türkiye Cumhuriyeti eğitim sistemi içerisinde Ermeni soykırımını tanımalıdır. Ayrıca ülkesindeki gizli veya Müslümanlaştırılmış Ermenilerin gerçek kimliklerine dönmelerine izin vermelidir.
14. Türkiye Cumhuriyeti şimdiki ve gelecekteki sınırları içinde Ermenilere, etnik kökenleri nedeniyle ayrımcılık yapma, korkutma ve taciz etme girişimlerini geri çevirmek, önlemek ve cezalandırmak için gerekli önlemler alacak ve gizli veya İslamlaştırılmış Ermenileri, istedikleri takdirde, gerçek kimliklerine geri dönmelerine, ayrıca bir kısıtlama yapılmadan ve misilleme korkusu olmadan, dini ve etnik özelliklerini kullanmalarına izin verecektir.
15. Türkiye Cumhuriyeti her yıl 24 Nisan tarihini Ermeni soykırımı kurbanlarını anma günü olarak kabul etmeli ve 24 Nisan 2015 tarihinden itibaren bu gün için anma eylemleri yapılmasına izin vermelidir.

Bu bildiriye dikkati çeken ilk husus zamanın sanki Sevr Antlaşmasının imzalandığı tarihte dondurulmuş olduğu ve sanki o tarihten bu yana hiçbir değişiklik olmadığı gibi bir yaklaşım sergilenmesidir. Oysa Sevr onaylanmamış, ayrıca geçersiz olduğu Moskova (Mart 1921) ve Kars (Ekim 1921) Antlaşmalarında belirtilmiştir. Söz konusu Moskova Kars Antlaşmaları Türkiye'nin sınırlarını da saptamıştır. Bu iki antlaşma günümüzde de geçerlidir. Durum böyle iken halen Türkiye'den toprak istemek uluslararası hukuka aykırı olmanın yanında, Ermenistan ve Türkiye'nin boyutları ve gücü karşılaştırıldığında gerçekçi de değildir. Ermenilere ödenmesi istenilen tazminatlara gelince söz konusu iki antlaşma tazminatı öngörmemiştir. Lozan

Antlaşması için de durum aynıdır. Bu nedenle o dönem olayları için tazminat ödenmesinin hukuki bir dayanağı yoktur. Ermenilerin geride bıraktıkları mallara gelince Birinci Dünya Savaşından hemen sonra başta İngiltere olmak üzere, Müttefiklerin talebi üzerine, zamanın Osmanlı Hükümetleri Ermeni mallarının sahiplerine veya mirasçılara geri vermeye başlamışlardır. Bu uygulama Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar sürmüştür, sonra bu mallar ayrı bir mevzuata tabi tutulmuştur. Özetlemek gerekirse Ermenilerin Türkiye’den toprak talep etmek ve tazminat istemek için hukuki bir dayanağı yoktur. Mallar için ise ilgili mevzuata uymak gerekmektedir. Bu mülahazalarımız aşağıda ayrıca açıklayacağımız diğer Ermeni talepleri için de geçerlidir.

Taşnak Partisi ve Türkiye’den talepte bulunan diğer kuruluşların bu hukuki durumu bildiklerini var saymaktayız. O zaman akla bu taleplerin hangi yollarla gerçekleşebileceği sorusu gelmektedir. Hukukun izin vermediği hallerde, yasal olmamakla beraber zora başvurulduğu sıkça görülmektedir. Ermenistan halen Türkiye’ye karşı zor kullanarak taleplerini yerine getirecek durumda değildir ve gelecekte de böyle bir olanağa kavuşması beklenmemektedir. Bu durumda Ermenistan’ın, Birinci Dünya Savaşından sonra olduğu gibi, başka devletlerin yardımı ile taleplerini gerçekleştirebileceği akla gelmektedir. Ancak günümüz Türkiye’si 1920’lerden çok farklı ve çok daha “güçlü bir ülkedir. O nedenle şu anda, bazı manevi denebilecek destek dışında, hiçbir devletin taleplerinin gerçekleşmesi için Ermenilere yardım etmek niyetinde olmadığını söylemek mümkündür.

Bu durumda geriye siyasi alanda Türkiye baskı yapmak kalmaktadır ki bu konuda da Ermenistan’ın olanakları yetersizdir. Buna karşın bazı ülkelerin, hükümetleri değil, parlamentoları, basını ve sivil toplum kuruluşları Ermenilere yardım etmektedir. Ancak bu yardımlar şimdiye kadar Türkiye’nin tutumunda kayda değer bir değişiklik yapamamıştır. Önümüzdeki yıldan itibaren özellikle soykırım iddialarının tanınması, sınırların açılması, Ermenistan ile normal ilişkiler kurulması için Türkiye üzerindeki baskılar artacaktır. Ancak Türkiye halen eriştiği güçlü durumu ve çok önemli stratejik konumu nedeniyle bu baskılara kolaylıkla karşı koyabilecektir.

Görüldüğü üzere yukarıda özetlemeye çalıştığımız Ermeni taleplerinin gerçekleşmesi imkânı yoktur; ancak bu hususta düş kurmak ve bunlarla Diaspora ve Ermenistan kamuoyunu oyalamak daima mümkündür.

b. Ermeni Soykırımını Tazmin İçin İnceleme Grubu (The Armenian Genocide Reparations Study Group)

Taşnak Partisi tarafından sağlanan fonlarla 2007 yılında A.B.D.’de Ermeni

Soykırımını Tazminini İnceleme Grubu kurulmuştu. Çalışmalarına halen de devam eden bu grubun başkanlığını Worcester Devlet Üniversitesinden Profesör Henry Theriault yapmaktadır Grubun üyeleri tanınmış uluslararası hukukçu ve Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonun eski Sekreteri Alfred-Maurice de Zayas, Ermenistan’da Modus Vivendi Araştırma Merkezi Başkanı ve Ermenistan’ın eski Kanada Büyükelçisi Ara Papian ve West Indies (Karayipler) Üniversitesinden Jermaine O. McCalpin’dir. Bu Grup Ermeni soykırımın tazmini için 2009 yılında bir ilk rapor hazırlamış ve bu rapor 2010 yılı içinde A.B.D’de George Mason Üniversitesi ile Los Angeles Üniversitesi ve sonra Erivan’da üç bilimsel toplantıda tartışılmıştır. Söz konusu Grup nihai raporunu bu yılın Eylül ayı sonunda yayınlamıştır.³³ Raporun başlığı “Adil Çözüm, Ermeni Soykırımının Tazmini”dir. (Resolution With Justice, Reparations For the Armenian Genocide) Rapor³⁴ 35 sayfa kadar olup tazminatlar konusunu Ermeni görüşleri açısından ayrıntılı bir şekilde incelemektedir. Biz bu raporun “ Kapsamlı Tazminatlar Paketi için Öneriler” bölümünün geniş bir özetini aşağıda veriyoruz:

1. Türk Hükümeti ve yandaşı hükümet dışı kuruluşlar Ermeni soykırımını tanımalı ve özür dilemelidir.
2. Bu özür fiilleri kimin yaptığına ve kurbanların kim olduğuna ilişkin açıklamaları ve soykırımın ayrıntılarına ait bilgileri içermelidir. Ayrıca Türkiye ile soykırım arasındaki ilişkilerin mahiyeti açıkça belirlenmeli ve Türkiye’nin bugün Ermenilere karşı sorumluluğu belirtilmelidir.
3. Soykırım Türkiye eğitim müfredatının başlıca ögesi haline getirilmeli ve bu konuda Türkiye ve uluslararası alanda kapsamlı eğitim girişimleri gerçekleştirilmelidir.
4. Türkiye soykırım müzeleri kurmalı, soykırım olaylarının açıklanmasına ilişkin masrafları karşılamalı ve Ermenistan dâhil diğer bölgelerde bu tür girişimleri desteklemelidir.
5. Ermenilere toprak tazminatı olarak verilecek yerler hariç Türkiye’deki Ermeni yer isimleri yeniden kullanılmalıdır.
6. Türk devleti, Ermeni devletinin ve global olarak Ermeni kimliğinin uzun vadede yaşayabilirliği için siyasi ve diğer destekleri sağlayacaktır. Türkiye maddi tazminat ödemekten ve iki ülke arasındaki sınırın yirmi yıldan beri kapanmış olması gibi zararlı faaliyetleri durdurmaktan başka,

33 “Le Groupe Sur les Réparations du Génocide arménien Publie son Rapor Final” *Armenews*, 1 Ekim 2014.

34 *Resolution with Justice*, (2014) Final Report http://www.armeniangenocidereparations.info/wp-content/uploads/2014/09/20140918-Armenian_Genocide_Reparations_Study-Intro_and_ExecSum-EN-web.pdf

Ermenistan Cumhuriyetini diplomatik alanda kollayan ve dış güvenlik tehditlerine karşı koruyan olumlu adımlar atmalıdır.

7. Türk devleti ve topluluğu inkârcı eylemlere son vermeli, Türkiye’de Türk olmayan gruplara saygı göstermeli ve Türk ceza kanununun 301. maddesi gibi soykırım ideolojisi ile bağlantılı uygulama kalıntılarını tüm kuruluşlardan ve kültürel öğelerden temizlemelidir.
8. Soykırım nedeniyle kamulaştırılan arazi, bina, işyerleri ve halen mevcut diğer taşınır ve taşınmaz mallar iade edilmelidir. Tahrip edilmiş veya yasal olarak başka nedenlerle artık mevcut olmayan mallar tazmin edilmelidir. Bir malın kamulaştırma süresi boyunca sahibi tarafından kullanılmamış olmasından doğan zararlar da telafi edilmelidir.
9. Kişilere ve gruplara araziler için ödenecek tazminat, bunlara bitişik arazilerin siyasi olarak Ermenistan’a devredilmesine olanak sağlayacak şekilde ayarlanmalıdır.
10. Ölümler ve çekilen acılar için de bedel ödenmelidir.
11. Kamulaştırılmış olan Ermeni Apostolik (Gregoryen) Kilisesi, Ermeni Protestan Kilisesi ve Ermeni Katolik Kilisesinin mülkleri nerede olduğuna bakılmaksızın geri verilmelidir.
12. Soykırım sırasında gasp edilmiş olup da şimdi doğrudan mirasçıların elinde bulunan mallar hariç, Türk hükümeti tazminat ödenmesi ve malların geri verilmesi için bir program hazırlanmalıdır. Bu program malları elinden alınan Türk vatandaşlarına ödenecek tazminatı da kapsamalıdır.
13. Bu işlemlerin maliyeti Türk toplumuna adil bir şekilde paylaştırılmalıdır.
14. Belirli bir malın kamulaştırılmasına ilişkin tüm belgelere sahip Ermenilerinki hariç, diğer malların iade edilmesi ve ölümler ve çekilen acılar için tazminat ödenmesi geri kalan Ermeniler bir tek grup olarak kabul edilmek suretiyle yapılmalıdır.
15. Alınan tazminatların Ermeni hükümetine, genel ve yerel Ermeni kuruluş ve örgütlerine ve kişilere tahsisi, söz konusu örgütlerin halen ve uzun vadede faal olma durumlarına ve ayrıca Ermeni şahısların kişisel ihtiyaçlarına öncelik veren adil bir süreç içinde yapılmalıdır.
16. Her bölgeden ve her statüdeki Ermeniler bu süreç için söz sahibi olmalı ve sürecin bazı güçlü gruplar tarafından ele geçirilmesinin engellenmesine özel özen gösterilmelidir.

17. Ermenistan'a verilecek toprakların belirlenmesi için birçok yaklaşım olabilir. İnceleme Grubunun görüşüne göre, Başkan Wilson'un Hakem Kararı siyasi olarak transfer edilecek toprakların belirlenmesi için en uygun olanıdır. Bu hakem kararı, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki geleneksel altı Ermeni vilayetinden dördünün bazı kısımlarını içermektedir. Böylelikle, altı vilayetin tamamının yanında Kilikya'dan da vazgeçilmesi ile Ermeni taleplerinden makul bir eksilme yapılmıştır.
18. Ermenistan Cumhuriyeti'ne toprak verilmesi esas olmakla beraber İnceleme Grubu Başkan Wilson'un Ermenistan'a verilmek üzere saptadığı bölgenin askerden arındırılmasının ve Ermenilerin serbestle ekonomik faaliyetlerine ve ikametlerine izin verilmesinin de bir alternatif olduğunu kabul etmektedir.
19. İnceleme Grubu yoğun incelemeler gerektirdiği ve yeni belgeler ortaya çıkmaya başladığı için istenilecek tazminat miktarı hakkında bu aşamada bir rakam verememektedir. Ancak bazı eski hesaplamalara göre her türlü tazminatın toplamı o yıllarda 49 milyar 800 milyon dolar tutmakta olup, bu meblağın günümüzdeki değeri 104 milyar 544 milyon dolar olarak kadardır.

Bu rapor Türkiye'den istenilecek tazminatlar konusunu derinliğine ele almakta ve bu konuda, yukarıda gördüğümüz Taşnak Partisi ve aşağıda açıklayacağımız Ermeni Baro Birliği taleplerinden çok daha ayrıntılı talepleri ortaya koymaktadır. Raporun bunlardan başlıca farkı, toprak talebine bir alternatif getirmeye çalışması ve ayrıca, nihai olmadığını belirtse dahi, Türkiye'den istenecek tazminat hakkında ortaya bir rakam koymasındır.

c. Ermeni Baro Birliği

1989 yılından beri A.B.D.'de faaliyette olan ve Ermeni asıllı avukatları, an azından bir kısmını bir araya getiren Ermeni Baro Birliği 10 Haziran 2014 tarihinde "Ermeni Soykırımı için Adalet" başlığını taşıyan ve Türkiye'ye karşı ileri sürülebilecek talepleri içeren bir Bildiri kabul etmiştir.³⁵ Bu bildiri maddeleri aşağıda özetlenmiştir.

1. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti Osmanlı İmparatorluğu zamanındaki Ermeni soykırımını resmen tanımalı ve Türk devleti işlenmiş ve inkâr edilmiş olan soykırım suçu için Türk halkı adına özür dilemelidir.

35 "Armenian Bar Association on Justice for the Armenian Genocide" *Horizonweekly*, 10 Haziran 2014
<http://www.horizonweekly.ca/news/details/40424>

2. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti Osmanlı İmparatorluğu dönemindeki Ermeni soykırımının Türkiye okullarında öğretilmesini sağlamak için iyi niyetle çaba göstermelidir.
3. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, Türkiye Cumhuriyeti ve Ermenistan Cumhuriyeti arasında uzlaşma ve ilişkilerin normalleşmesi için iyi niyetle çaba göstermelidir.
4. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti Ermenilerinin kişisel mallarını hak sahiplerine veya mirasçılarına geri vermeli ve ortadan kalkmış bulunan mallar için adil bir tazminat ödemelidir.
5. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti Osmanlı İmparatorluğu Ermenilerinin sahip olduğu gayrimenkulleri hak sahiplerine veya onların mirasçılarına geri vermeli ve ortadan kalkmış bulunan mallar için adil bir tazminat ödemelidir.
6. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti İstanbul Patrikhanesi'nin ve diğer Ermeni dini kuruluşlarının özgür, eşit ve bağımsız statüsünü ayrıca dinin gereklerinin özgürce yerine getirilmesi, ayrımcılığı ve yasal engellerin ortadan kaldırılmasını garanti etmelidir.
7. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti Türkiye Cumhuriyeti'nde ikamet eden Ermeni milletin mensuplarının eşitliğini ve onlara karşı ayrımcılığın her türlüşünün ortadan kaldırılmasını garanti etmelidir.
8. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti her mezhepteki (Apostolik, Protestan ve Katolik) Ermeni kiliselerini geri vermeli ve ortadan kalkmış olanlar için adil bir tazminat ödemelidir.
9. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti Türkiye'deki Ermenilere ait dini, tarihi ve kültürel yerlerini korumalı ve bunlara erişilmesini (girilmesini) garanti etmelidir. Bu konuda Ermenistan Cumhuriyetine ve Ermeni milletin temsilcilerine bu yerlerin korunmasını denetlemek amacıyla müdahale etme hakkı tanınmalıdır.
10. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti Ağrı Dağı yakın çevresi ile Ermeni kenti Ani ve yakın çevresi dâhil, ancak bunlarla sınırlı kalmamak kaydıyla, Ermenistan'ın tarihi ana yurdunu Ermenistan Cumhuriyetinin egemen toprağı olarak Ermenistan'a geri vermelidir.
11. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti Artsah olarak da bilinen Yukarı Karabağı egemen ülkelerin tüm sorumluluk ve haklarına sahip bağımsız bir cumhuriyet olarak tanınmalıdır.

12. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, Ermenistan Cumhuriyeti'ne demiryolları ve karayollarıyla, Karadeniz ve Akdeniz'deki uluslararası limanlara uygun erişim dahil Karadeniz ve Akdeniz'e serbest erişimi sağlamalıdır.
13. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti suların, madenlerin, otlakların, ekilebilir toprakların kullanılması ve kereste çıkarılması hakkı dâhil, ancak bunlarla sınırlı kalmamak üzere, Türkiye Cumhuriyeti ve Ermenistan Cumhuriyeti arasındaki sınıra doğru olan Türk bölgelerindeki doğal kaynakların adil bir şekilde Ermenistan tarafından kullanılmasını sağlamalı ve bunu garanti etmelidir.
14. Ermenistan Cumhuriyeti'nin Türkiye ve diğer komşularıyla olan ilişkilerine açıklık getirmek ve Ermenistan'ın güvenliğini garanti altına almak amacı ile Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, ön koşul veya bir nitelendirme olmadan, Ermenistan Cumhuriyeti ve bölgenin diğer ilgili ülkeleri ile çok taraflı bir pakt akdedilmesi için iyi niyetle çaba gösterecektir. Bu pakt 19 ve 20. yüzyılların çelişkili antlaşmalarının mirasını değil, 20. yüzyılın gerçekleri ve emellerini esas alacaktır.
15. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti Ermeni soykırımından geride kalan toplumların ihtiyaçları için Ermeni hayırsever kuruluşlarına önemli mali katkıda bulunmalıdır.

Bu itibarla Ermeni Baro Birliği ölenler, yaşayanlar ve henüz doğmamışlar için adalet adına ve Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları ile Ermeni soykırımını kurbanları ile hayatta kalanlar arasında uzlaşma ve ahenkli ilişkilerin başlangıcı olarak, bu talepleri kabul edip yerine getirilmesi için Türkiye Cumhuriyetine çağrıda bulunmaktadır.

d. Türkiye'den olan Taleplerinin özetlenmesi ve Bazı konularda açıklamalar

Yukarıda açıkladığımız bazı Ermeni kuruluşlarının Türkiye'den olan taleplerinin beş başlık altında toplanması mümkündür: Bunlar soykırım, malların geri verilmesi ve tazminat ödenmesi, Ermenistan'a verilecek topraklar, Ermenistan'la İlişkiler ve diğer taleplerdir.

Bu ana başlıklar altında hangi spesifik taleplerin bulunduğu aşağıdaki listede gösterilmiştir:

ERMENİLERİN TÜRKİYE'DEN OLAN TALEPLERİNİN KONULAR İTİBARIYLA DÖKÜMÜ

SOYKIRIM KONUSU

Türkiye'nin Soykırımı Tanınması, Türkiye'nin Af Dilemesi, Türkiye'nin 24 Nisan'ı Ermeni Soykırımı Günü Olarak Anması, Soykırımın Eğitim Müfredatına Girmesi, Türkiye'de Soykırım Müzeleri Kurulması, Türkiye'de Ermeni yer İsimlerinin Yeniden Kullanılması, Türkiye'nin İnkârcı Eylemlere Son Vermesi, TCK 301. Maddesinin Kaldırılması ve Müslüman Olmuş Ermenilerin Gerçek Kimliklerine Geri Dönebilmesi

MALLARIN GERİ VERİLMESİ VE TAZMİNAT ÖDENMESİ

Tehcir Sürecinde Kamulaştırılan Taşınır Taşınmaz Malların İadesi, Artık Mevcut Olmayan Malların Tazmini, Malların Sahipleri Tarafından Kullanılmamış Olmasından Doğan Zararların Tazmini, Ermeni Kiliselerinin Tüm Mallarının İadesi, Mallar Konusunda Serbestçe Hukuk Yollarına Başvurulabilmesi, Tehcire Uğrayanların Torunlarına ve Örgütlerine Tazminat Ödenmesi, Ölüm ve Çekilen Acılar İçin Tazminat Ödenmesi, Malların Geri Verilmesi ve Tazminat Ödenmesi İçin Bir Program Yapılması, Belgesi Olmayan Mallar İle Ölüm ve Çekilen Acılar İçin Ermenilerin Tek Bir Grup Olarak Kabul Edilip Tazminat Ödenmesi, Türkiye'nin Ermeni Hayırsever Kuruluşlarına Yardımda Bulunması, Türkiye'nin Ödeyeceği Tazminatın Miktarının Belirlenmesi

ERMENİSTAN'A VERİLECEK TOPRAKLAR

Başkan Wilson'un Hakem Kararındaki Toprakların Ermenistan'a Verilmesi, Başkan Wilson'un Hakem Kararındaki Toprakların Askerden Arındırılmış ve Ermenilerin Ekonomik Faaliyetlerine ve İkametine İzin Veren Bir Bölge haline getirilmesi, Ermenistan Tarihi Ana Yurdunun, Ağrı Dağı ve Ani Dâhil, Ermenistan'a Verilmesi, Ermenistan Sınırına Doğru Türk Bölgelerinde Doğal Kaynakların Ermenistan Tarafından Kullanılması, Ermenistan'ın Karadeniz ve Akdeniz'e Erişiminin Sağlanması, Yukarı Karabağ'ın Bağımsızlığının Tanınması, Nahcivan'ın Ermenistan'a Geri Verilmesi

ERMENİSTAN'LA İLİŞKİLER

Türkiye'nin Ermenistan'ı Kollaması ve Koruması, Ermenistan'a Uygulanan Ambargonun Kaldırılması, Sınırın Açılması, Ermenistan'a ve Karabağ'a Karşı Askeri Harekâttan Kaçınılması, Ermenistan'a

Ekonomik Yardım Yapılması, Ermenistan'ın Türkiye ve Diğer Komşularıyla, Güvenliğini Sağlamak İçin Paktlar İmzalaması

DİĞER TALEPLER

İstanbul Patrikhanesine ve Ermeni Dini Kuruluşlarına Bağımsız Statü Verilmesi, Türkiye'deki Ermenilere Ayrımcılık Yapılmaması, Türkiye'de Kalacak Ermeni Dini ve Kültürel Yapılarının Korunması, Bu korunmanın Ermenistan Tarafından Denetlenmesi

Görölmüş olacağı üzere Diaspora Ermenilerinin Türkiye'den olan talepleri gayet ayrıntılı olup bunlar üzerinde uzun zamandan beri çalışıldığı anlaşılmaktadır. Talepler "maksimalist" (en fazlasını isteyen) bir zihniyet içinde saptanmıştır. Oysa Ermenistan'ın herhangi bir talebi Türkiye'ye dayatacak bir durumu olmadığından bu ayrıntılı çalışmaların neden yapıldığını ve yayınlandığını anlamak zordur. Diğer yandan hukuken Diaspora örgütlerinin Türkiye'den talepte bulunması da mümkün görülmemektedir.

Buna karşın Ermenistan, ilke olarak, Türkiye'den talepte bulunabilir. Bu tür taleplerin incelenmesinin kabul edilebilmesi için ikili veya uluslararası bir anlaşmaya dayanması gerekmektedir.

Türkiye ile Ermenistan arasında 1921 Kars Antlaşması dışında ikili anlaşma yoktur. İki ülkenin taraf olduğu çok taraflı anlaşmaların da, ilke olarak, Ermeni talepleri ile doğrudan ilgili olmadığı görölmektedir. Diğer yandan Ermenistan başvurduğu takdirde bu talepleri, bazılarının zamanında çözümlenmiş konulara ait olması ve birçoğunun da egemenlik haklarını ilgilendirmesi gibi gerekçelerle reddetmesi mümkündür.

Bu talepler arasında en fazla dikkati çeken topraklara ait olanlardır.

Taşnak Partisi, A.B.D Başkanının 22 Kasım 1920 tarihli Hakem Kararında belirtilen sınırlar esas alınarak Türkiye-Ermenistan sınırının yeniden çizilmesini istemektedir. Bu Parti tarafından finanse edildiği açıklanmış bulunan İnceleme Grubu ise "Başkan Wilson'un Hakem Kararı siyasi olarak

Görölmüş olacağı üzere Diaspora Ermenilerinin Türkiye'den olan talepleri gayet ayrıntılı olup bunlar üzerinde uzun zamandan beri çalışıldığı anlaşılmaktadır. Talepler "maksimalist" (en fazlasını isteyen) bir zihniyet içinde saptanmıştır. Oysa Ermenistan'ın herhangi bir talebi Türkiye'ye dayatacak bir durumu olmadığından bu ayrıntılı çalışmaların neden yapıldığını ve yayınlandığını anlamak zordur. Diğer yandan hukuken Diaspora örgütlerinin Türkiye'den talepte bulunması da mümkün görülmemektedir.

transfer edilecek toprakların belirlenmesi için en uygun olanı” olduğunu belirtmekle beraber, herhalde Türkiye’nin Ermenistan’a toprak vermesi olasılığının bulunmadığının bilincine vararak, bir alternatif ortaya atmış ve Wilson tarafından Ermenistan’a verilmek üzere belirlenen bölgenin askerden arındırılmasını ve bu bölgede Ermenilerin serbestle ekonomik faaliyetlerine ve ikametlerine izin verilmesini ileri sürmüştür. Türkiye’nin Ermenistan’a toprak vermemesini öngören bu alternatif, şimdiye kadar toprak talepleri hemen tüm Ermeniler tarafından desteklendiğinden adeta bir tür “devrimci” bir yaklaşımdır. Bu arada Taşnak Partisinin bu alternatif hakkında suskun kaldığını ve bunun bir tür zımnî mutabakat anlamına da gelebileceğini belirtelim.

Sonuç olarak Diaspora Ermenilerinin, açıkça ifade etmemekle birlikte Türkiye’den toprak istemekten uzaklaşmakta olduklarını, buna karşılık tazminat ve malların iadesine öncelik vermeye ve bu konuda ileri sürecekleri taleplerinin hukuki zeminini hazırlamaya çalıştıkları görülmektedir.

Toprak talepleri konusunda Ermeni Baro Birliğinin tutumu da geleneksel Ermeni tutumundan ayrıdır. Birlik “Ermenistan’ın tarihi ana yurdunun” Ermenistan’a geri verilmesini istemişse de burasının nereleri kapsadığını açıklamamıştır. Birlik, Wilson Hakem Kararında Ermenistan’a verilen, Türkiye ile Ermenistan arasında sınıra doğru olan Türk bölgelerindeki doğal kaynakların adil bir şekilde Ermenistan tarafından kullanılmasını sağlanmasını istemekle bu bölgenin Ermenistan’a ilhak edilmesini öngörmediğini ortaya koymuştur. Diğer

yandan “Ağrı Dağı yakın çevresi ile Ermeni kenti Ani ve yakın çevresi”nin ismen zikretmek suretiyle Ermenistan’a verilmesinin istenmesi Birliğin toprak taleplerinin daha ziyade simgesel bir nitelik taşıdığını göstermektedir.

Sonuç olarak Diaspora Ermenilerinin, açıkça ifade etmemekle birlikte Türkiye’den toprak istemekten uzaklaşmakta olduklarını, buna karşılık tazminat ve malların iadesine öncelik vermeye ve bu konuda ileri sürecekleri taleplerinin hukuki zeminini hazırlamaya çalıştıkları görülmektedir. Bu bağlamda bilimsel alanda tanınmış bir yayın olan International Criminal Law Review’un (Uluslararası Ceza Hukuku Dergisi) içinde Ermeni görüşlerini destekleyen ön dört kadar yazının yer aldığı ve “Ermeni Soykırımının Tazmini” başlığını taşıyan bir özel sayı çıkartması dikkatleri çekmektedir.

Son olarak yukarıda değindiğimiz İnceleme Grubu, Türkiye’den istenen tazminatın, kesin ve nihai olmamak kaydıyla 104 milyar dolar kadar olabileceğini belirtmiştir. Fantastik olarak nitelendirmesi doğru olacak bu rakamın boyutları hakkında bir fikir verebilmek üzere, Türkiye’nin yıllık milli gelirinin 1/8’ine tekabül ettiği, bu meblağın Ermenistan’a ödenmesi kabul

edilirdi 75 milyon nüfus üzerinde her Türkün 13.866 dolar (yaklaşık 30.000 TL) ödeyeceği veya dört kişilik bir ailenin bu alandaki borcunun 120.000 TL. olacağı hesaplanmaktadır.

III- 2015 İÇİN PLANLANAN ETKİNLİKLER

Tehcirin 100. yılının bazı tören ve etkinliklerle en gösterişli bir şekilde anılmasına gerek Ermenistan gerek Diasporada büyük önem verilmekte ve bağlamda bazı planlar ve hazırlıklar yapılmaktadır. Bunlar hakkında basından derlenen bilgileri aşağıda sunuyoruz.

1. Tehcirin 100. Yılına Anma Etkinliklerinin Koordinasyonu Devlet Komisyonunun Dördüncü Toplantısı ve bazı etkinlikler hakkında bilgi

2011 Yılında “Ermeni Soykırımının 100. Yıldönümüne İlişkin Eylemlerin Koordinasyonu Devlet Komisyonu” kurulmuş ve başkanlığını bizzat Serj Sarkisyan üstlenmişti. Bu Komisyonun üyeleri arasında Ecmiyazin Baş Patriği Karekin II, Kilikya Baş Patriği Aram I, Katolik Ermenilerin Baş Patriği Nerses Petros XIX, Ermeni Protestanları Dünya Konseyi Başkanı Hovel Mikaelyan, Karabağ Devleti (Bölgesi) Başkanı Bako Sahakyan, ayrıca Ermenistan Başbakanı, Meclis Başkanı, Dışişleri ve Diaspora Bakanları, Taşnaklar dahil Ermeni “geleneksel” partilerinin temsilcileri ile Diaspora’nın bazı kuruluşlarının temsilcileri bulunmaktadır. Komisyonun Sekreterliğini Ermeni Soykırım Anıtı ve Müzesi Müdürü Hayk Demoyan yapmaktadır. Ayrıca Ermenilerin yaşadığı ülkelerde de Tehcirin 100. yılının anılması için yerel komiteler kurulmuş bulunmaktadır.

Devlet Komisyonu şimdiye kadar yılda bir kez toplanmış olup 4. Toplantısını 27 Mayıs 2014 tarihinde Erivan’da yapmıştır. Bu toplantıda Başkan Sarkisyan’ın yaptığı konuşmanın Türkiye’yi ilgilendiren yerlerini bu yazımızın “Türkiye-Ermenistan İlişkileri” bölümünde aktardık. Bunun dışında Sarkisyan, Ermeni soykırımının 20. asrın diğer soykırımlarının öncüsü olduğunu ve insanlığa karşı suçlar için zaman aşımı bulunmadığını ileri sürerek tüm devletlerden ve uluslararası toplumdan Ermeni soykırımını tanımalarını ve kınamalarını istemiştir.

100. yılda ne gibi eylemler planlandığı hakkında henüz ayrıntılı bir bilgi verilmemekle beraber Başkan Sarkisyan 24 Nisan 2014 günü törenlerine bazı ülke başkanlarının davet edildiğini bildirmiştir. Şimdiye kadar bu daveti kabul eden tek kişi Fransız Cumhurbaşkanı Hollande’dır. Bu çerçevede Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın da davet edildiğini yukarıda gördük.

Birçok ülkede şimdiden Ermeni soykırım iddialarını ele alan ve Ermenilerin Türkiye’den taleplerini destekleyen bazı toplantılar düzenlenmeye başlanmıştır. Bunların en büyüğünün gelecek yıl Erivan’da, 21 Nisan 2015 tarihinde, yapılacağı, başlığının Ermeni Soykırımı ve Birinci Dünya Savaşı olacağı ve çok sayıda bilim adamı ve gazetecinin davet edileceği anlaşılmaktadır.³⁶ Ayrıca yine bu münasebetle Erivan’da, olasılıkla Soykırım Anıtında büyük bir sergi düzenleneceğine dair haberler de vardır.³⁷

Diğer yandan Erivan’daki Soykırım Anıtı ve Müzesi yenileme ve genişletme çalışmaları nedeniyle kapatılmıştır. Nisan ayında veya öncesinde açılacaktır. Bu arada yine Ermenistan’da Müzisyen Rahip Komitas’la ilgili bir müze açılacaktır. Söz konusu Devlet toplantısında 100. yılın Logo’su olarak “Unutma Beni” Çiçeği slogan olarak da “«Hatırlıyorum ve talep ediyorum» kabul edilmiştir.

Resmi etkinlikler arasında mütalaa edilmesi uygun olan Ermeni kiliseleri etkinliklerinin en önemli olanı Tehcir sırasında ve sonrasında ölenlerin “aziz” mertebesine yükseltilmesidir.³⁸ “Azizlik” Hıristiyanlarda en yüksek dini paye olup Müslümanlıkta mevcut değildir. En yaklaşan deyim “evliyalık”tır. Aradaki fark evliyaların halkın sevgi ve saygısını kazan ve bu payeyi öldüklerinden çok sonra halktan alan kişiler olmasına karşın azizlik unvanını kiliselerin vermesidir. Diğer yandan tehcirde öldüğü ileri sürülen 1,5 milyon kişinin aziz ilân edilmesi Hıristiyanlık tarihinde görülmemiş boyutta bir rakamdır. Son olarak “aziz” olabilmek için ya dini alanda büyük bir başarı ya dini bir nedenle öldürülme (şahadet) gerekmektedir ki Tehcir edilen Ermeniler için bu iki hal mevcut değildir.

Ermenistan’da hükümet tarafından düzenlenecek etkinliklerin maliyeti hakkında basında bazı bilgiler yer almıştır. Bir habere göre³⁹ başbakan Hovik Abrahamyan bu amaçla 6 milyar Dram (yaklaşık 13 Milyon dolar) harcanacağını söylemiştir. Daha sonra ise Maliye Bakan Yardımcısı Pavel Safaryan bu rakamı 20 milyar Dram (yaklaşık 43 milyon dolar) olarak vermiştir.⁴⁰ Bu meblağ sadece Ermenistan tarafından yapılacak etkinlikleri kapsamakta olup Diaspora’nın harcamaları ayrıdır.

Tehcirin 100. yıldönümü etkinliklerinin ne kadar devam edeceği üzerinde ayrıca durulacak bir konudur. Uzun süre Ermeni kamuoyu Türkiye’nin maruz kalacağı baskılar nedeniyle Tehcirin 100. yılında Ermeni soykırım iddialarını

36 “Une Exposition et une Conférence Internationale au Musée du génocide Liées au 100ème Anniversaire du Génocide” *NAM*, 19 Nisan 2014.

37 Aynı Kaynak

38 “Déclaration du Synode des évêques de la Sainte Eglise apostolique Arménienne” *Armenews*, 15 KSİM 2014.

39 “Soykırım 100. Yılı Programları İçin Hükümette 6 Milyar Dram” *News.am*, 21 Ağustos 2014.

40 “20 Billion Drams Intended For Armenian Genocide Centenary Events” *Armenpress*, 28 Ekim 2014.

tanıyacağına ve tazminat ödeyeceğine inandırılmıştı. 100. yılın Türkiye'nin tutumunda kayda değer bir değişiklik yapmayacağına anlaşılması üzerine Başkan Sarkisyan 2015 yılının bir bitiş değil bir başlangıç noktası olduğunu ifade suretiyle yapılacak etkinliklerin süresini uzatmış ancak bitiş tarihini belirtmemiştir. Birinci Dünya Savaşının 1918'de bittiği ve Sarkisyan'ın başkanlığının da o yıl sona ereceği dikkate alınarak etkinliklere de o yıl son verilebileceği düşünülebilir. Ermeni asıllı bir Amerikan köşe yazarı ise, Ermeni soykırımının 1915–1923 yılları arasında vuku bulduğu düşüncesinden hareketle, yüzüncü yıl etkinliklerinin de 2015–2023 yılları arasında olması fikrini ortaya atmıştır.⁴¹ Aslında Ermenilerin soykırım olarak adlandırdıkları Tehcir 1916 yılında sona ermiştir. Bir takım sudan gerekçelerle tehcirin 1923 yılına kadar devam ettiğini ileri sürmenin amacı bu olaydan Türkiye Cumhuriyetini de sorumlu tutmaya çalışmaktır. Ermeniler ve yandaşları dışında kimse bu görüşü desteklememektedir. Diğer yandan 100. yıl etkinliklerinin on yıl sürmesi de gerçekçi değildir.

2. Diaspora Örgütlerinin Öngördükleri Bazı Etkinlikler

Basın haberlerinden Diaspora'da ve öncelikle A.B.D'de, ayrıca Fransa ve daha az ölçüde de Lübnan'da 100 yıl için birçok eylem planlanmakta olduğu anlaşılmaktadır. Buna karşın Ermenistan'dan sonra dünyada en fazla Ermeninin yaşadığı Rusya'da ne gibi etkinlikler olacağı hakkında bir bilgiye şu aşamada ulaşılamamıştır. Diğer ülkelerde ise Ermeni cemaatleri kendi olanakları ölçüsünde etkinlikler yapacaklardır.

Diaspora tarafından yapılması planlanan etkinlikleri, bazı gruplar altında toplayarak aşağıda sunuyoruz.

a. Anma Toplantıları, Gösteriler ve Yürüyüşler

Bu tür toplantılar esasen her yıl Ermenilerin olduğu her ülkede yapılmaktadır. Bunların 2015 yılında daha görkemli bir şekilde ve daha fazla sayıda yapılması beklenmelidir.

Son yıllarda 24 Nisan'da Türkiye'de de soykırım iddiaları konusunda anma toplantıları yapılmıştır. Bunlar İnsan Hakları Derneği, "Dur De" hareketi, Hrant Dink Vakfı gibi kuruluşlar tarafından düzenlenmektedir. 24 Nisan 2014 gösterilerine bazı yabancı kuruluşlar da katılmıştır.⁴² 2015 yılı için ise, henüz bir duyum olmamakla beraber, Türkiye'de diğer ülkeler ve Ermenistan'dan

41 "Armenia Helps Coordinate Worldwide Genocide Centennial Activities" *Asbarez*, 3 Haziran 2014. Harut Sassounian,

42 *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 47, ss.52-56

gelecek temsilcilerin katılımıyla daha kalabalık ve daha fazla sayıda gösteriler yapılması olasıdır.

b. Bilimsel Toplantılar

Kongre, konferans, sempozyum vb. gibi bilimsel toplantıların sayısı daha şimdiden artmaya başlamış olup bunların 2015 Nisan ayında ve hemen öncesi ve sonrasında daha da artacağı ve bir çok üniversite ile düşünce kuruluşlarının bu tür toplantıları düzenleyeceği görülmektedir.

Bilindiği gibi şimdiye kadar 20 ülkenin parlamentosu Ermeni soykırımı iddialarını kabul eden kararlar almıştır. Diaspora'nın gayretleri sayesinde önümüzdeki dönemde bunların sayısında bir artış olabilir.

c. Yayınlar

Esasen çok yaygın bir etkinliktir. Diasporada bu konuda mutadın dışında bir yayın yapılacağına dair bir bilgi yoktur. Bazı Dergilerin 100. yıl için özel sayılar çıkartması olasıdır. Ermenistan'da tehcirde ölenlerden 300.000 kadarının isminin ve bunlardan bazılarının fotoğraflarının yayınlanacağına dair haberler vardır. 300.000 rakamı bazı Türk yazarlarının⁴³ tahminlerine uygundur. Buna

karşın Ermenilerin benimsediği 1,5 milyon rakamının çok altındadır. Diğer yandan 2015 için soykırımı konu alan takvimler bastırılacağı da duyulmaktadır.

d. Soykırım İddialarını Kabul Eden Kararlar Alınması

Bilindiği gibi şimdiye kadar 20 ülkenin parlamentosu Ermeni soykırımı iddialarını kabul eden kararlar almıştır. Diaspora'nın gayretleri sayesinde önümüzdeki dönemde bunların sayısında bir artış olabilir. Diğer yandan bazı ülkelerin eyalet, kent veya belediye meclislerinde bu tür kararlar alınması mümkündür. Nitekim daha şimdiden Paris Belediyesi böyle bir karar kabul etmiştir. Bu vesileyle söz konusu kararların hukuki değerinin bulunmadığını ve alındıkları ülkeler dâhil, kimseyi bağlamadıklarını belirtelim.

e. Soykırım iddialarına ilişkin müzeler kurulması, anıtlar yapılması, "haçkar"lar dikilmesi ve plaketer konulması

Bu tür etkinliklerin gerçekleştirilmesi için büyük bir çaba harcandığı görülmektedir. Bu konuda ABD'de ve özellikle Kaliforniya'da, ayrıca Güney

43 Kamuran Gürün, *Ermeni Dosyası*, TTK 1983, s. 226

Amerika’da Brezilya, Arjantin ve Uruguay’da, Fransa ve Lübnan’da sonuç alınacağı görülmektedir. Taştan yapılmış büyük haç anlamına gelen “haçkar”ların da bazı kentlere dikilmesi olasıdır.

f. Sergiler Açılması

Bu da esasen mevcut bir etkenliktir. 2015 yılı münasebetiyle bunların sayısının artması beklenebilir. Bir yenilik olarak “gezici” sergiler olabileceğinden bahsedilmektedir. 100. yıl etkinlikleri Devlet Komisyonu Sekreteri ve Erivan’daki Soykırım Anıtı ve Müzesi Direktörü Hayk Demoyan çeşitli ülkelerde 22 soykırım sergisi açacaklarını bu konuda halen on ülke ile anlaşmaya varmış bulduklarını ayrıca Türkiye’de de iki sergi açmak için temaslarının sürdüğünü bir basın toplantısında söylemiştir.⁴⁴

Bu arada şimdiden önemli bir sergi açılmış olduğunu, Birinci Dünya Savaşı sonrasında Ermeni yetimler tarafından dokunan, 1925 yılında A.B.D. Başkanı Calvin Coolidge’e hediye edilen ve halen Beyaz Saray’ın malı olan bir halı, Ermeniler tarafından açılan bir kampanya sonucunda, 18-23 Kasım 2014 tarihlerinde Beyaz Saray’da sergilenmiştir.⁴⁵

g. Filmler Yapılması

Ermeni soykırım iddiaları konusunda çok sayıda belgesel film vardır. Bu konuda ilginç olan husus gayet az görsel malzemenin bulunduğu bir olay hakkında bu kadar fazla belgeselin nasıl yapılmış olduğudur. Bu husus sergiler için de geçerlidir.

Uzun metrajlı veya “konulu” filmlere gelinde şimdiye kadar dört film yapılmış olduğu görülmektedir. Bunlar arasında 1992’de Henri Verneuil’ün (Aşot Malakyan) *Mayrig (Anne)* filmi, 2002’de Atom Egoyan’ın *Ararat* ve 2007’de Taviani Kardeşlerin *Tarla Kuşu Çiftliği* filmi bulunmaktadır. Sadece baş kısmı soykırım iddialarını işleyen *Mayrig* hariç diğer iki film başarılı olmamış ve zarar etmiştir.

Dördüncü film ise yeni vizyona girmekte olan Türk asıllı Alman Vatandaşı Fatih Akın’ın *The Cut (Kesik)* filmidir. Diğerleri gibi soykırımın var olduğu noktasından hareketle tehcirde Ermenilere yapılmış olduğu iddia edilen zulmü sergileyen sahnelerle dolu olan bu filmin, Ermeni çevreleri ile Türk Liberal

44 “Demoyan: Negotiations Underway To Organize Armenian Genocide Expositions In Turkey” *Panorama.Am*, 17 Ekim 2014.

45 Bu halı olayını kamuoyuna hatırlatmak üzere bir kitap da yazılmıştır. Dr. Hagop Martin Deranian, “President Calvin Coolidge and the Armenian Orphan Rug”, 2013

aydınlarının övgülerine rağmen Venedik Film Festivalinde hiçbir ödül alamamıştır. Türkiye’de gösterime girdikten sonra da eleştirilenler tarafından başarısız ve “tarafgir” (Ermeni yanlısı) bulunmuştur.⁴⁶

Bunun dışında Ermeni basınında soykırım iddiaları konusunda çok tanınmış Amerikalı rejisörler veya aktörlerin film yapacaklarına dair haberler çıkmışsa da bunlar gerçekleşmemiştir. Buna karşın Ermeni Milli Sinema Merkezinin Tehcirin 100. yılı münasebetiyle on film yapılacağını bildirmesi ve filmlerin başlıklarıyla konularını da vermesi ciddi bir haber olarak görülmüştür.⁴⁷

h. Hatıra Pulları

100. yıl için hatıra pulları bastırılmasına uğraşılmaktadır. Ermenistan ve Lübnan’da bu konuda karar alınmıştır. Fransa’da bu tür pullar çıkarılması olasıdır.

i. Spor faaliyetleri

Tehcirin 100. yılı münasebetiyle ABD’de ve özellikle Kaliforniya’da bisiklet turları, motosiklet rally’leri ve yürüme turları düzenlenmek istenmektedir. Bir grup dağcının Everest’e tırmanması söz konusudur.

Diğer yandan, tehcir edilen Ermenilerin izledikleri yollu anmak üzere Van’dan başlayarak 1.000 kilometrelik bir yaya yürüyüşü düzenlenmek istenmektedir.⁴⁸

j. Müzik Faaliyetleri

Bu alanda klasik müzik ve ayrıca caz ve rock müziği konserlerin düzenleneceği haberleri vardır.

Ermeni müzisyenlerden kurulu ve şarkıcılığını çok tanınmış Serj Tankiyan’ın yaptığı System of a Down Rock Grubunun A.B.D.’den başka Avrupa’da da konserler vereceği bu çerçevede 10 Nisan 2015 tarihinde İngiltere’den başlayarak Almanya, Fransa, Belçika, Hollanda, Rusya’dan sonra 23 Nisan’da Erivan’da sona erecek bir turne düzenleneceği bildirilmektedir.⁴⁹

46 “The Cut Tartışma Yarattı” *Hürriyet*, 2 Aralık 2014.

47 “Ermeni Soykırımı 100. yılına girerken 10’den fazla film vizyona girecek” *Ermenihaber.am*, 14 Ekim 2014.

48 “Walking for Armenia – 1000 Kilometres Walk” 17 Kasım 2014. <http://walkingforarmenia.com/>

49 “System Of A Down Announces Tour, Issues Call To Action On Centennial” *The Armenian Weekly*, 24 Kasım 2014.

Piyanist Tigran Hamasyan ile Erivan Devlet Korosunun Tehcirden sonra Ermenilerin sığındığı yüz ülkede konserler düzenleyecekleri basında yer almıştır.⁵⁰

k. Diğer Eylemler

Tehcirin 100. yılı için yapılacak eylemler arasında şunlar da yer almaktadır: Ermenistan'da 100 fakir aile için ev yapılması, bir kan verme kampanyası düzenlenmesi, Yahudi soykırımı müze ve araştırma merkezleriyle işbirliği yapılması, Türkiye'de tahrip edilmiş Ermeni eserlerini gösteren bir fotoğraf albümü yayınlanması ve Nisan ayında Diyarbakır'daki Surp Giragos Ermeni Kilisesine bir haç ziyareti düzenlenmesi.

Ermeni basınından tespit edebildiğimiz kadarı ile 2015 yılı için düzenlenecek etkinlikler bunlardan ibarettir. Bu yılın Nisan ayına daha yaklaşık beş aylık bir zaman olduğuna göre bu etkinliklerin sayısı artabilir veya bazılarında vazgeçilebilir. Bu konuda önemli olan husus 100. yılın hemen her Ermeni için özel bir önem taşıdığı ve simgesel olmanın ötesinde mistik bir değer taşıdığıdır. 1915–1916 yıllarında Tehcire tabi tutulan Ermenilerin çok sıkıntı çektiği ve ölümler olduğu doğrudur. Ancak aradan dört kuşak geçtikten sonra bu olayların sanki bugün olmuş gibi hissedilmesi ve ona göre tepki gösterilmesi doğal olmayan bir durumdur. Bunun nedeni ise, yabancı ülkelerdeki Ermenilerin o ülke toplumları tarafından asimile edilmelerinin yerel Ermeni kiliseleri için cemaatini kaybetme tehlikesini yaratması, başta Taşnaklar olmak üzere Ermeni siyasi partilerinin de aynı nedenle üyelerini kaybetme durumuna düşmesidir. Ermeni yerel kilise ve siyasi partileri, Ermenilerin milli benliklerini koruyabilmesi için soykırım varsayımından yararlanmışlar ve bu konuda adeta bir beyin yıkaması uygulamışlardır. Sonuçta soykırım iddiaları karşısında çok duyarlı bir toplum ortaya çıkmıştır. Bu toplum ve özellikle Diaspora Ermenileri soykırımın failli olarak Türkleri ve Türk (Osmanlı) Devletini görmekte ve onlar hakkında nefrete kadar uzanan gayet olumsuz duygular beslemektedir. Kanımızca bu duygular bir Türk-Ermeni uzlaşması/barışması önündeki en büyük engeli oluşturmaktadır.

IV- DİĞER GELİŞMELER

Ermeni sorunu konusunda yukarıda değindiklerimizin dışında diğer başka gelişmeler de olmuştur. Bunlardan önemli gördüklerimiz hakkında aşağıda bilgi veriyoruz.

50 “Tigran Hamasyan Plans 100 Concerts Dedicated To Armenian Genocide Centennial” *Armradio.am*, 21 Ekim 2014.

1. 5. Ermenistan-Diaspora Konferansı

Ermenistan'ın Ermeni Diasporası ile yakın ilişkileri olmasına ve özellikle Diaspora'nın mali yardımlarına çok ihtiyaç duyulmasına rağmen uzun yıllar Diaspora ile kurumsal alanda ilişkileri mevcut değildi. Bu eksiklik 2008 yılında bir Diaspora Bakanlığı kurularak ve yılda bir kez de Ermenistan-Diaspora Konferansları düzenlenerek giderilmeye çalışılmıştır.

Bu yıl 19–20 Eylül'de beşincisi yapılan söz konusu konferans 60 ülkedeki 150 Ermeni kuruluşunu temsil eden 700 kişinin katılımıyla şimdye kadar yapılanların en görkemlisi olmuştur.

Bu konferansta başlıca üç olayın dikkat çektiği görülmektedir.

Birincisi, yukarıda “Ermeni Kilisesinin Talepleri” bahsinde değindiğimiz üzere Kilikya Baş Patriği Aram I'in Sis'deki (Kozan İlçesi) Ermeni Patrikhanesine ait binaların kendilerine iade edilmesi için Türkiye Anayasa Mahkemesine başvuracaklarını söylemesidir.

İkincisi Başkan Sarkisyan'ın Konferansın son günü yaptığı konuşma⁵¹ olup bu konuşmanın Türkiye'ye ilişkin bölümünü yukarıda “Türkiye-Ermenistan İlişkileri” bölümünde vermiş bulunuyoruz.

Sarkisyan ayrıca bu konuşmasında Karabağ sorununa da temas etmiş ve savaşın henüz bitmediğini, Ermenistan'ın zaferini tescil eden bir ateşle sonuçlandığını söylemiştir.

Diaspora Ermenilerinin Ermenistan'da bir evi, bir yuvası olması gerektiğini belirten Sarkisyan Diaspora Ermenilerinin başka ülkeler ekonomilerini müreffeh hale getirmenin yanında ana vatanları için ne yaptıklarını kendilerine sormaları gerektiğini söylemiş ve Ermenistan'ın diaspora Ermenilerine yatırım yapmak fırsatı vermeye hazır olduğunu belirtmiştir.

Sarkisyan ayrıca Diaspora'nın Ermeni dilini bilmesine değinmiş ve Ermeni kimliğini muhafaza etmenin başlıca öğelerinin Ermeni dili, Ermeni ailesi ve Ermenistan'ın gerçek anavatan olması olduğunu ifade etmiştir. Bu sözler Diaspora Ermenilerinin çoğunun dört kuşaktan beri doğup, büyüdükleri, hayatlarını kazandıkları ülkelerin “gerçek anavatan”ları olmadığı gibi, herkesin kolayca kabul edemeyeceği bir düşünce içermektedir. Diğer yandan anavatan kişilerin ecdadının yaşamış olduğu ülke olarak kabul edilirse Diaspora Ermenilerinin büyük çoğunluğunun anavatanı Anadolu'dur.

51 “President Participates in Closing Ceremony of 5th Armenia –Diaspora Conference” President of the Republic of Armenia Press Release 20 Eylül 2014 <http://www.president.am/en/press-release/item/2014/09/20/President-Serzh-Sargsyan-Armenia-Diaspora-conference-speech/>

Sarkisyan 2015 yılında Ermenistan-Diaspora- Artsah (Karabağ) üçlüsü için siyasi girişimler ve başarılar olması gerektiğini, 2015'in boyutları ve anlamıyla şimdiye kadar görülmemiş olaylar ve hareketler yılı olacağını vurgulayarak önümüzdeki yılın önemini belirtmeye çalışmıştır.

5. Ermenistan-Diaspora Konferansı sonunda kabul edilen bildiride⁵² yer alan "Ermenistan-Diaspora Ortaklığının İdeolojik Temeli olarak Millet'in öncelikleri" başlıklı bölüm de önemli hususlar içermektedir. Burada şu başlıklar yer almaktadır:

- a. Güçlü ve Güvenli Bir Ermenistan İnşası
- b. Bağımsız ve Güvenli Artsah (Karabağ)
- c. Örgütlenmiş Diaspora
- d. Ermeni Kimliğinin Korunmasının Teminatı olarak Ermeni Dili Ermeni Soykırımının Yüzüncü Yılı
- e. Ermeni Kilisesi Etrafında Birleşme
- f. İvedi Durumlarda Ermenilerin Güvenliği

Görüldüğü üzere bildiride en fazla üzerinde durulan husus güvenlik olup bu Ermenistan'ın, Karabağ'ın ve dünyada Ermeni cemaatlerinin güvenliği olarak ele alınmıştır. Burada dikkat edilecek husus Ermenistan ve Karabağ'ın, Azeri topraklarını işgal etmiş olmak ve 1 milyona yakın Azeri'yi mülteci durumuna düşmemekle kendi güvenliklerini kendilerinin tehlikeye attığıdır. Ermenistan, Azerbaycan ve Türkiye ile barış yaparsa güvenliği de sağlanmış olacaktır.

Ermeni dilinin Ermeni kimliğinin korunmasının teminatı olarak gösterilmesi, esas itibarıyla doğru bir düşünce olmakla beraber, günümüzde Diaspora'da Ermenicenin neredeyse kaybolmakta olması karşısında fazla bir anlam ifade etmemektedir. Çeşitli ülkelere dağılmış olan Diaspora mensuplarının hepsinin Ermenice öğrenmesini istemek veya bunun gerçekleşmesini sağlamaya çalışmak gerçekçi değildir. Bugün Diasporada Ermeni kimliği kültürel ve geleneksel öğelerle değil, kin ve nefret duyguları uyandıran soykırım iddialarıyla muhafaza edilmeye çalışılmaktadır. Bu da Ermeniler için, kişi ve toplum olarak, üstesinden gelemedikleri sorunlarla uğraşmalarına neden olmaktadır.

52 "5th Armenia-Diaspora Conference" Ministry of Diaspora of the Republic of Armenia, 19 Eylül 2014, , <http://www.mindiaspora.am/en/Conferences/3418>

Bu ana başlıklar arasında Türkiye'yi yakından ilgilendiren "Ermeni Soykırımının Yüzüncü Yılı"dır. Bu bölümünde yer alan, başlıca hususlar arasında şunlar bulunmaktadır: Devlet Komisyonu ve yerel komitelerin kurulmasının Osmanlı Türkiye'sinde ve Batı Ermenistan'da (Doğu Anadolu'da) devlet düzeyinde planlanmış ve icra edilmiş olan Ermeni soykırımının tanınması, kınanması ve sonuçların ortadan kaldırılması için yeni bir atılım getirdiği; soykırımdan sonra Ermenilere yurt veren ve barışçı koşullar sağlayan ülke ve kişiler ile özellikle Ermeni soykırımını tanıyan ve kınayan ülke ile uluslararası kuruluşlara teşekkür edildiği; Türkiye'den bu ağır yükten kurtulmasının, geçmişiyle yüzleşmesinin ve Ermeni soykırımını tanınmasının istendiği; Ermeni halkının, uluslararası hukukun normlarını ve 1948 Soykırım Sözleşmesini esas alarak, Ermenilerin kişisel haklarının, Ermeni cemaat ve Milletinin haklarının geri alınması için mücadele edileceği; bu andan itibaren Ermeni soykırımının tanınması, kınanması ve sonuçlarının ortadan kaldırılmasının Ermenilerin siyasi gündeminde olduğu.

2. Soykırım İddialarının Tanınması Konusunda Gelişmeler

Gerek Ermenistan'ın gerek Diaspora'nın 2015 yılında bazı ülke parlamentolarının soykırım iddialarını kabul etmesi için yoğun çaba gösterdikleri gözlemlenmektedir. Ancak beş yıla yakın bir süreden beri⁵³ hiçbir parlamentonun bu konuda karar almamış olması yeni tanınmaların kolay olmayacağını göstermektedir. Diğer yandan çok kere bu tanınmalar 1915 olaylarından duyulan üzüntünün ifadesi olmaktan ziyade başka nedenlerle Türkiye'ye tepki gösterme aracı olarak kullanılmaktadır. Bu bağlamda aşağıdaki örnekleri vermek mümkündür.

a. Mısır ve Suriye

Türkiye bu iki ülkeyle, Ermeni sorunuyla hiçbir ilgisi olmayan nedenlerle, gergin ilişkiler içinde bulunmaktadır. Her iki ülke şimdiye kadar Ermeni soykırım iddiaları konusunda bir tutumları yokken son zamanlarda bir değişiklik görülmeye başlanmıştır.

Mısır'da bir akademisyenin soykırım iddiaları hakkında kaleme aldığı bir makale⁵⁴ bu değişikliğin öncüsü sayılabilir.

Suriye'de ise bizzat başkan Esed bu konuya değinerek "Teröristlerin vahşilikte ve insan dışı davranışlarda ulaştıkları derece bize Orta Çağ'da, Avrupa'da 500

53 Soykırım iddiaları en son 11 Mart 2010 tarihinde İsveç Parlamentosu tarafından bir oy farkla tanınmıştır.

54 "Between Recognition and Denial - the Genocide Question and Turkish-Armenian Relations" Dr. Ahmed Magdy Al-Soukkary, *AMT*, 14 Ocak 2014.

yıl kadar önce vuku bulanları hatırlatmaktadır. Daha yeni zamanlarda ise Osmanlılar tarafından yapılan ve Türk topraklarında 1,5 milyon Ermeninin ve yarım milyon Süryaninin öldürülmesine neden olan katliamları hatırlatmaktadır” demiştir.⁵⁵

b. Çek Cumhuriyeti

Çek Cumhuriyeti Parlamentosu, zaman zaman maruz kaldığı baskılara rağmen, Ermeni soykırım iddialarını tanımış değildir. Hal böyle iken Çek Cumhurbaşkanı Milos Zeman’ın Başkan Sarkisyan’ın Ocak 2014 ayında Prag’ı ziyareti sırasında yaptığı bir konuşmada “Gelecek yıl Ermeni Soykırımının 100. yılıdır. 1915’e 1,5 milyon Ermeni öldürülmüştür”⁵⁶ ifadeleri hayret uyandırmıştır. Bu sözlere parlamento veya hükümetten de bir tepki gelmemesi Çek Parlamentosunun soykırım iddialarını tanınması için bir zemin oluşturmakta olduğunu düşündürmüştür. Nitekim öteden beri Ermeni ve Ermenistan yanlısı olarak tanınan Çek Senatör Jaromir Stetina Başkanın bu sözlerinden memnurluk duyduğunu beyan ettikten sonra 2015 yılında bu konuda Parlamento’ya bir öneri sunulacağını başkan Sarkisyan’ın Prag’a yapması öngörülen ziyaretin bu önerinin kabulüne yardımcı olacağını söylemiştir.⁵⁷

c. Almanya

Alman Parlamentosu 2005 yılında kabul ettiği uzun bir kararda, soykırım sözcüğünü kullanmadan, 1915 olaylarını soykırım olarak gören bir karar kabul etmişti. Bu karar Ermenileri pek memnun etmemiş ve olayları açıkça soykırım olarak niteleyen bir ikinci karar çıkarılması istenmişse de bundan bir sonuç alınmamıştır.

Diğer bazı ülkelerin aksine Almanya’daki 20–30 bin kişilik, tamamına yakını Türkiye’den göçen Ermeni cemaati pek güçlü değildir. O itibarla Almanya’da Ermeni görüşleri lehindeki girişimler bu cemaatin baskısından değil daha ziyade Protestan çevrelerden gelmektedir. Bu arada, Ermeniler hakkında yazdığı kitaplarda bazı sahtekârlıklar yapmış olduğu artık iyice ortaya çıkmış olmasına rağmen I. Dünya Savaşı öncesinde ve sırasında Osmanlı İmparatorluğunda çalışmış olan Protestan Rahip Johannes Lepsius’e hala büyük ilgi gösterilmesi, bazı itirazlara rağmen evinin müze haline getirilmesi de üzerinde ayrıca durulmaya değer bir olaydır. Diğer yandan, aşağıda ayrıca

55 “Syrian President Finally Recognizes the Armenian Genocide” *Asbarez*, 28 Ocak 2014. Harut Sassounian,

56 “Czech President Recognizes Genocide” *Asbarez*, 31 Ocak 2014.

57 “Le Président de la R”publique Tchèque identifie le crimeottoman comme un génocide” *Armenews.com*, 1 Şubat 2014.

açıklayacağımız gibi, son zamanlarda Alman ilgililerin Ermenilerin görüşleri gitgide daha fazla desteklemeleri de dikkatleri çekmektedir.

Almanların bu yeni Ermeni taraftarlığının nedenleri araştırıldığında tehcirin 100. yılında bu olay nedeniyle eleştirilmek istenilmediği ve tüm sorumluluğu Osmanlılara (Türlklere) bırakmak amacıyla hareket edilmekte olduğu sonucuna varılmaktadır. Oysa Almanların tehciri önerdiğini en azından desteklediğini ileri süren Ermeni tarihçiler vardır.⁵⁸

Son zamanlarda bazı olaylar Türkiye ile Almanya arasında Ermeni sorunu nedeniyle anlaşmazlıklar yaşandığını göstermiştir. Başbakan Recep Tayyip Erdoğan Şubat 2014 ayında Almanya'yı ziyareti sırasında Başbakan Merkel'e " 1915 olaylarının 100'üncü yılı nedeniyle ülkenizde önümüzdeki yıl bütçelerde ödenek ayrılıyor. Bu konuda daha duyarlı olun. Bu ödenekler konusunda Grubunuzu uyarmanız lâzım" dediği, Merkel'in ödenek ayrıldığını reddetmeyip " Almanya demokratik bir ülke, müdahale edemeyiz. Türkiye'nin tarihi ile yüzleşmesi lâzım... Ermenistan'daki Ermeniler çok zor durumda. Türkiye sınır kapısını açmalı" cevabını verdiği Erdoğan'ın ise kendisine "Bize yapmadığımız bir şeyi mi kabul ettirmek istiyorsunuz? Biz tüm arşivlerimizi tarihçilere açtık. Tüm dünyaya çağrı yaptık. Gelin inceleyin dedik, ama kimse gelmedi. Türkiye'ye haksızlık yapmayın" dediği basında yer almıştır.⁵⁹

İkinci olay 3 Temmuz 2014 tarihinde Alman Meclisinde düzenlenen ve Cumhurbaşkanı Gauck, Başbakan Merkel ve devlet erkânının katıldığı "Birinci Dünya Savaşı'nın 100. Yılı " başlıklı bir toplantıda, "Ermenilerin sürülmesi ve yok edilmesiyle birlikte deportasyon ve kitlesel cinayetin bir savaş aracı haline geldiği "şeklindeki ifadelerdir. Sanki deportasyon ve kitlesel ölümler Birinci Dünya Savaşında başlamış ve ilk önce Ermenilere uygulanmış gibi bir kanı uyandıran sözler gerçeği yansıtmamaktan çok uzaktır; tarih boyunca bu olaylar görülmüş olup günümüzde de devam etmektedir. Diğer yandan 20. yüzyılın ilk kitlesel öldürmeleri bizzat Almanya tarafından Afrika'da yapılmıştır. Alman sömürgesi olan Güney-Batı Afrika'da (günümüzde Namibya) 1904–1907 yıllarında Herero halkının yaklaşık % 80'i Alman Generali Lothar von Trotha kumandası güçler tarafından öldürülmüştür.

Alman Meclisince düzenlenen toplantı hakkında T.B.M.M. Başkanı Cemil Çiçek Alman Meclis Başkanı Lammert'e bir mektup göndererek "Tehcirin bir askeri gereklilik olduğu hususunun Birinci Dünya Savaşında silah arkadaşlığı yaptığımız Almanya tarafından çok iyi bilindiği" kanaatinde olduğunu ifade etmişti.⁶⁰

58 Vahakn N. Dadrian, *German Responsibility in the Armenian Genocide, A Review of the Historical Evidence of German Complicity*. 1996, Cambridge, Bleu Crane Boks

59 "Merkel'den Erdoğan'a Cumhurbaşkanı Adayı Olcak mısınız?" *Hürriyet*, 7 Şubat 2014.

60 <http://www.merhabahaber.com/cemil-cicek,-almanya-federal-meclisi-baskanina-uzuntu-mektubu-gonderdi-275638h.htm>

Son olarak Ekim ayında Ermenistan'a bir ziyaret yapmakta olan Alman Dışişleri Bakanı Frank-Walter Steinmeier Almanya'nın Türkiye'ye kendi geçmişini kabul etmek ve bundan ders almak için yardım etmeye hazır olduğunu ancak bunun için Türkiye'nin irade göstermesi gerektiğini söylemiştir.⁶¹ Bakanın bu sözlerinden cesaret alan Erivan'daki Alman Büyükelçisi Reiner Morell de Türkiye'nin önümüzdeki birkaç yıl içinde Ermenistan'dan af dilemesini beklediklerini ifade etmiştir.⁶²

d. Yunanistan

Yunanistan Parlamentosu 9 Eylül 2014 tarihinde, yani İzmir'in Yunan işgalinden kurtulmasının yıldönümünde, soykırım, savaş ve insanlığa karşı işlenmiş suçları tasvip eden, sıradanlaştıran veya inkâr edenlerin 3 yıla kadar hapis ve 25.000 Euro'ya kadar para cezasına çarptırılması öngören bir kanun kabul etmiştir.

Söz konusu kanuna göre bir olayın soykırım olarak kabul edilmesi için bir uluslararası mahkemenin veya Yunan Meclisinin kararı gerekmektedir. Oysa Birleşmiş Milletlerin 1948 tarihli Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesinin 6. maddesine göre bir olayın soykırım olup olmadığına karar verecek olan merci ya uluslararası bir ceza mahkemesi ya da suçun işlendiği ülkenin yetkili bir mahkemesidir. Diğer bir deyimle parlamentolar soykırım konusunda karar almaya yetkili değildir. Böylelikle yukarıda değindiğimiz kanun, Yunan Parlamentosuna soykırım konusunda karar vermek yetkisini tanımakla 1948 Sözleşmesine aykırı hareket etmiştir. Parlamentolara soykırım konusunda yetki verilmemesinin nedeni soykırımın cezalandırılmasının siyasi değil, hukuksal bir konu olması o nedenle de ulusal veya uluslararası mahkemelerce ele alınması gereğidir. Parlamentoların olayları daha ziyade siyasi yönden değerlendirmekte oldukları görülmektedir. Nitekim Yunanistan parlamentosu 1995 yılında 1915 olaylarını soykırım olarak kabul etmiş ve 1994 ve 1998 yıllarında da Pontus'lular ve Anadolu'daki diğer Rumlar için de benzer kararlar almıştır.

Böylelikle Yunanistan, Ermenistan ve Diaspora Ermenilerinin 2015 yılı için planladıkları Türkiye'yi 1915 olayları için karalama kampanyasına peşinen katılmış olmaktadır. Ancak Yunanistan'ın Türkiye ile esasen yüklü olan sorunlarına şimdi bir de soykırım iddialarını eklemekle ne kazandığı anlaşılamamaktadır.

61 "Germany is Ready to Help Turkey "Learn Lessons From Past" *Mediamax.am*, 23 Ekim 2014.

62 "We Expect Turkey's Apologies to Armenia, Says German Envoy" *Armenian News – Tert.am*, 29 Ekim 2014.

e. Avustralya

Diğer birçok ülkede olduğu gibi Avustralya’da da Ermenilerin, aynen Rumlar ve Süryaniler için olduğu gibi, milli kimlikleri ile olan bağları kendi kültürleri ve geleneklerini yaşatmak suretiyle değil tarihteki acı tecrübeler hatırlayarak ve bunların intikamını almak arzusunu duyarak korunmaktadır. Bunun sonucu Türk ve Türkiye’yi devamlı yermek ve geçmişe dönük olarak toprak ve tazminat istemek gibi, gerçekçi olmayan talepler ileriye sürülmesidir. Bu bağlamda Avustralya Ermenileri yıllardan beri, bu ülkenin parlamentolarından soykırım iddialarını tanıyan kararlar çıkartmaya uğraşmaktadırlar. Federal Parlamentoda tam bir başarısızlığa uğramalarına karşın bazı eyalet parlamentolarında bunu sağlayabilmişlerdir.

Son olarak ülkenin en büyük eyaleti olan Yeni Güney Galler’in Parlamentosu 1 Mayıs 2013 tarihinde “Asurî, Ermeni ve Rum Soykırımları” başlıklı bir karar kabul etmiştir. Avustralya Federal Hükümetinin politikasına aykırı olan ve Türkiye’nin tüm uyarılarına rağmen kabul edilen bu karar Türk Hükümetinin tepkilerini çekmiş, Dışişleri Bakanlığı yaptığı bir açıklamada bu kararı şiddetle kınamış ve ayrıca bu girişimin sahiplerinin Türkiye’nin ev sahipliğinden ve dostluğundan mahrum kalacakları belirtilerek bu kişilerin Çanakkale savaşlarının 100. yılı için öngörülen büyük törenlerde yer alamayacağı belirtilmiştir.⁶³ Bu tartışmalar sırasında Avustralya Federal Hükümeti alınan kararın kendi politikalarını yansıtmadığını da ifade etmiştir.

Bu konudaki son gelişme Avustralya-Türk Savunma Birliği (Australian Turkish Advocacy Alliance) Başkanı Ertunç Özen’in bir mektubuna Avustralya Dışişleri Bakanı Julie Bishop’un verdiği cevaptır. Bishop cevabında eyaletlerin kendi dış politikalarını açıklamalarının Anayasa’ya aykırı olduğunu belirtmiş, bunu da ötesine Avustralya dış politikasının “Ermeni Olayını” soykırım olarak tanımlamadığını ifade etmiştir.⁶⁴

f. İsveç

İsveç Parlamentosu 12 Mart 2011 tarihinde Ermenilerden başka Asuri, Süryani, Keldani ve Pontus’lu Rumlara soykırım yapıldığına dair bir kararı tek oyla farkla kabul etmiş ve bu karara tepki olarak Başbakan Erdoğan İsveç’e yapacağı resmi ziyareti iptal etmişti. Diğer yandan İsveç Hükümeti bu karara karşı çıkmıştı.⁶⁵

63 Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 45, ss. 23-30

64 “Australian FM: Armenian Case Not Genocide” *ATAA*, 23 Temmuz 2014,

65 *Ermeni Araştırmaları* sayı 35, ss. 36,37

Kararda Türkiye'nin Ermeni, Asurî, Süryani Keldani ve Pontus'lu Rumlara yapılmış olan soykırımı kabul etmesi için, İsveç Hükümeti'nin girişimde bulunması isteniyordu. Türkiye ile ilişkilere önem veren İsveç Hükümeti böyle bir girişim yapmamıştır. Ancak ülkedeki Ermeni, Asuri, Süryani ve Rum çevrelerinin veya onları destekleyen siyaset adamlarının bu konudaki talepleri devam etmiş fakat hükümetin tutumunda bir değişiklik olmamıştır.

Son olarak İsveç Dışişleri bakanı Margot Wallström 24 Ekim 2014 tarihinde bir gazetecinin Ermeni soykırımının yüzüncü yılında İsveç hükümetinin, parlamentonun dört yıl önceki kararına göre bu konuda neler yapacağı yolundaki sorusu üzerine bakan, soykırımın (Türkiye tarafından) tanınması için girişimlerde bulunmanın hükümetinin şu anda gündemde olmadığını açıklayarak⁶⁶ politikalarını da bir değişiklik olmadığını ifade etmiştir.

66 "İsveç Dışişleri Bakanı: Soykırım Gündemimizde Yok" *Ulusal Kanal*, 24 Ekim 2014, <http://www.ulusalkanal.com.tr/dunya/isvec-disisleri-bakani-soykirim-gundemimizde-yok-h39635.html>

Kaynakça:

- “20 Billion Drams Intended For Armenian Genocide Centenary Events” Armenpress, (2014, 28 Ekim).
- “Aliev vows Support for Armenian Genocide Denial” *RFE/RL*, (2014, 3 Eylül).
- “ARF’s Statement of Demands For Justice For the Armenian Genocide” Asbarez, (2014, 23 Haziran).
- “Armenian Bar Association on Justice for the Armenian Genocide” Horizonweekly (2014, 10 Haziran).
<http://www.horizonweekly.ca/news/details/40424>
- “Australian FM: Armenian Case Not Genocide” Ermeni Araştırmaları sayı 35, ss. 36-37
- “Catholicosate of Cilicia Consistent With Return of Catholicosate of Sis” Armenpress, (2014, 19 Kasım).
- “Catholicosate of Cilicia to Sue Turkey Over JHistoric Headquarters in Sis” Armenian Weekly, (2014, 19 Eylül).
- “Cumhurbaşkanı Erdoğan Bakü’de” *Ülkehaber.com*, (2014, 3 Eylül).
- “Czech President Recognizes Genocide” Asbarez, 31 Ocak 2014.
- “Davutoğlu’ndan Karabağ Mesajı: “Azerbaycan Kurtulana Kadar...” *AGOS*, (2014, 19 Eylül).
- “Déclaration du Synode des évêques de la Sainte Eglise apostolique Arménienne” Armenews, (2014, 15 Kasım).
- “Demoyan: Negotiations Underway to Organize Armenian Genocide Expositions in Turkey” Panorama.Am, (2014, 17 ekim).
- “Dışişleri Bakanlığı: Ermenistan Sınır Kapısı Açılmayacak” *Ensonhaber.com*, (2014, 5 Temmuz).
- “Edward Nalbandian: It is Difficult for Turkey to look at its Own People in the Eye and Say: “We’ve Been Lying to You For 99 Years” *Arminfo*, (2014, 10 Temmuz).
- “Ermeni Soykırımı 100. yılına girerken 10’dan fazla film vizyona girecek” *Ermenihaber.am*, (2014, 14 Ekim).

- “Génocide des Arméniens: Erdoğan Doit Dire la Vérite”. *Le Figaro*, (2014, 6 Eylül).
- “Germany is ready to Help Turkey “Learn Lessons from Past” *Mediamax.am*, (2014, 23 Ekim).
- “La Turquie Ne Reconnaîtra Jamais le Génocide A Déclareé Le Ministre Turc des Affaires Etrangères” *NAM*, (2014, 7 Kasım).
- “Le Groupe Sur les Réparations du Génocide arménien Publie son Rapor Final” *Armenews*, (2014, 24 Ekim).
- “Le Président de la République Tchèque identifie le crime ottoman comme un génocide” *Armenews*, 1 Şubat 2014.
- “Les Quatre vérités sur le terrorisme de Président Erdoğan” *La Croix*, (2014, 1 Kasım).
- “Mahçupyan’dan Yeni Türkiye Perspektifi” *CNN Türk*, (2014, 4 Kasım).
- “Merkel’den Erdoğan’a Cumhurbaşkanı Adayı Olcak mısınız?” *Hürriyet*, (2014, 7 Şubat).
- “Mevlut Cavuşoğlu: “Nous Allons Lutter Ensemble Avec L’Azerbaïjan Contre le soi-disant Génocide Arménien” *NAM*, (2014, 4 Eylül).
- “Sarkisian Says Yerevan Considering Recall of Turkey-Armenian Protocols” *Asbarez*, (2014, 24 Eylül).
- “Sarkisyan Rejects Davutoğlu’s ‘Just Memory’ *Asbarez*, (2014, 8 Temmuz).
- “Sharmazanov: It is Turkey That Must Take A “Bold Step” by Recognizing and Condemning the Armenian Genocide” *Arminfo*, (2014, 27 Haziran).
- “Soykırım 100. Yılı Programları için Hükümette 6 Milyar Dram” *News.am*, (2014, 21 Ağustos).
- “System of A Down Announces Tour, Issues Call To Action On Centennial” *The Armenian Weekly*, (2014, 24 Kasım).
- “The Cut Tartışma Yarattı” *Hürriyet*, (2014, 2 Aralık).
- “Tigran Hamasyan Plans 100 Concerts Dedicated To Armenian Genocide Centennial” *Armradio.am*, (2014, 21 Ekim).

“Turkey Mulls “Bold Steps” of Armenia to Begin “New Era” *Hürriyet Daily News*, (2014, 25 Haziran).

“Turkey Will Never Recognize Genocide, Says Turkish Foreign Minister”. *Asbarez*, (2014, 6 Kasım).

“Une Exposition et une Conférence Internationale au Musée du génocide Liées au 100ème Anniversaire du Génocide” *NAM*, (2014, 19 Eylül).

“We Expect Turkey’s Apologies to Armenia, Says German Envoy” *Armenian News & Tert.am*, (2014, 23 Ekim).

Dr. Ahmed Magdy Al-Soukkary, “Between Recognition and Denial - the Genocide Question and Turkish-Armenian Relations” *AMT*, 14 Ocak 2014.

Ermeni Araştırmaları (2013). Ankara, Sayı: 44.

Ermeni Araştırmaları (2013). Ankara, Sayı: 45.

Ermeni Araştırmaları (2014). Ankara, Sayı: 47.

Harut Sassounian “Syrian President Finally Recognizes the Armenian Genocide” *Asbarez*, 28 Ocak 2014.

Harut Sassounian, “Armenia Helps Coordinate Worldwide Genocide Centennial Activities” *Asbarez*, (2014, 3 Haziran).

Harut Sassounian, “Lawsuits, Legislations, Lobbying: All Ahead of Genocide Centennial” *California Courier Online* (2014, 29 Eylül).

Hüseyin Özey “Ermenistan Kapısı Açılıyor” *Taraf*, (2014, 4 Temmuz).

Kamuran Gürün, *Ermeni Dosyası*, (1983), Türk Tarih Kurumu.

Ministry of Diaspora of the Republic of Armenia, 19 Eylül 2014, 5th Armenia-Diaspora Conference, <http://www.mindiaspora.am/en/Conferences/3418>

President of Republic of Armenia, (2014, 9 Temmuz). Press Release, *Joint Statement on Results of Meeting Between President Serzh Sargsyan of Republic of Armenia and President Jose Mujica of Oriental Republic of Uruguay*.

<http://www.president.am/en/press-release/item/2014/07/09/President-Serzh-Sargsyan-Joint-Statement-with-the-President-of-Uruguay>

President of the Republic of Armenia (2014, 27 Mayıs). Press Release, *The State Commission on Coordination of the Events Dedicated to the 100th Anniversary of the Armenian Genocide Held Its Fourth Session*. <http://www.president.am/en/press-release/item/2014/05/27/President-Serzh-Sargsyan-Commission-on-coordination-of-activities-dedicated-to-100th-anniversary-of-Armenian-Genocide/>

President of the Republic of Armenia Press Release (2014, 20 Eylül). President Participates in Closing Ceremony of 5th Armenia –Diaspora Conference. <http://www.president.am/en/press-release/item/2014/09/20/President-Serzh-Sargsyan-Armenia-Diaspora-conference-speech/>

President of the Republic of Armenia, (2014, 13 Ağustos). Congratulatory Telegrams, *President Serzh Sargsyan Congratulates President of Turkey Recep Tayyip Erdogan*. <http://www.president.am/en/congratulatory/item/2014/08/13/President-Serzh-Sargsyan-congratulation-to-the-President-of-Turkey/>

President of the Republic of Armenia, 20 Eylül 2014, Statements and Messages of the President of Ra. *Remarks by President Serzh Sargsyan At the 5th Armenia- Diaspora Conference* <http://www.president.am/en/statements-and-messages/item/2014/09/20/President-Serzh-Sargsyan-Armenia-Diaspora-conference/>

Resolution with Justice (2014) Reparations for the Armenian Genocide, Final Report. http://www.armeniangenocidereparations.info/wp-content/uploads/2014/09/20140918-Armenian_Genocide_Reparations_Study-Into_and_ExecSum-EN-web.pdf

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık, 62. Hükümet Programı. http://www.basbakanlik.gov.tr/Forms/_Global/_Government/pg_GovernmentProgram.aspx

Vahakn N. Dadrian (1996) *German Responsibility in the Armenian Genocide, A Review of the Historical Evidence of German Complicity*. Cambridge, Bleu Crane Books

2015'E DOĞRU

(TOWARDS 2015)

Pulat TACAR* |

Öz: *Bu metin, Ermeni soykırımı iddialarının yüzüncü yılına denk gelen 2015'te Türkiye'nin karşılaşacağı siyasi ve hukuksal süreçlere değinmektedir. Bu bağlamda Ermenistan ve Ermeni diasporasının Türkiye'ye yönelik öne süreceği taleplere, hem ülke hem de uluslararası kuruluş düzeyinde soykırımı iddialarının kabul ettirme girişimlerine ve ayrıca hukuk alanında bu konuda verilen mücadeleden bahsedilmektedir. Tüm bunlar arasında çok güncel bir konu olarak Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Büyük Dairesi'nin Perinçek-İsviçre davasında vereceği karar çok önemli olacaktır. Türkiye'nin soykırımı iddiaları karşısında uluslararası antlaşmaları, hukukun üstünlüğünü ve tarihin gerçeklerin adil bir şekilde incelenmesine dikkat çekmeye devam etmesi gerekecektir. Ermenilerin soykırımı iddiaları, toplumsal belleklerindeki travmadan da desteklendiği için aynı zamanda Türkiye'nin bu iddialara psikolojik bir bakış açısından da yaklaşması gerekecektir.*

Anahtar kelimeler: *Ermeni soykırımı iddiaları, AIHM Perinçek-İsviçre davası, Türkiye, Ermenistan, Ermeni diasporası*

Abstract: *This article focuses on the political and legal processes that Turkey will face in 2015 – a year which coincides to the 100th anniversary of the claims of Armenian genocide. In this respect, this article delves on the claims that Armenia and the Armenian diaspora will put forth against Turkey, on the efforts to attain recognition for the genocide claims both in terms of various countries and in terms of international organizations, and also on the struggle regarding this issue in the legal front. As a very current issue, the judgment of the Grand Chamber of the European Court of Human Rights regarding the Perinçek v. Switzerland case will be very crucial. In the face of genocide claims, Turkey must continue to direct attention to international agreements, on the rule of law, and on the fair investigation of historical truths. Since the genocide claims of the Armenians are supported by the trauma present in their collective consciousness, Turkey will have to also approach such claims from a psychological point of view.*

Keywords: *Armenian genocide claims, ECHR Perinçek v. Switzerland case, Turkey, Armenia, Armenian diaspora*

* **Pulat TACAR – Emekli Büyükelçi**

1931 yılında İstanbul'da doğdu. 1950 yılında Kabataş Lisesi'ni ve 1954 yılında Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'ni bitirdi. 1981-84 yılların arasında Endonezya'da, 1984-87 yıllarında Avrupa Topluluğu nezdinde ve 1989-95 yılları arasından UNESCO nezdinde büyükelçilik yaptı. "Kültürel Haklar, Dünyadaki Uygulamalar ve Türkiye İçin Bir Model Önerisi", "Siyaset Finansmanı", "50.Yılında UNESCO: Mozart gibi Beyhude mi?" ve 1999 yılında yazımıyla Yunus Nadi Sosyal Bilimler ödülünü kazandı. "Terör ve Demokrasi" isimlerinde dört kitabı vardır.

GİRİŞ

Diaspora Ermenileri, Ermenistan Cumhuriyeti yetkilileri ve kendilerini destekleyenler, 1915-1916 Ermeni tehciri sırasında Osmanlı Devletinin soykırımı suçu işlediğini iddia ediyorlar; soykırımı dönemini 19 yüzyılın son çeyreğinden başlatıp 1923 yılına kadar yayanlar da var;¹ bunların bir amacı da I. Dünya Savaşı'ndan sonra Ermenistan Cumhuriyetinin Türkiye ile imzaladığı Kars Anlaşmasını ve Lozan Anlaşmasını yok saydırıp, yerine Sevr taslağını devreye sokmaktır.

Ermeniler, 2015 yılında 1915 tehcirinin yüzüncü yılı anma faaliyetleri münasebetiyle aşağıdaki iddia ve talepleri yeniden gündeme getirecekler; ayrıca geniş kapsamlı propaganda faaliyeti yürütecekler:

- a) **1915-1923 döneminde Ermenilere soykırımı suçu işlendiğinin Türkiye ve uluslararası camia tarafından tanınması;**
- b) **Türkiye Cumhuriyetinin doğusunda bulunan ve Ermenilerin Batı Ermenistan olarak adlandırdıkları bölgenin Ermenistan topraklarına dâhil edilmesi (ya da orada kukla Batı Ermenistan devleti kurulması); veya Ağrı dağının, -hepsi olamazsa bile en azından dağın Ermenistan'a bakan doğu yanının- Ermenistan'a verilmesi; kadim Ermenistan'ın başkenti olan ve Türk Ermeni sınırındaki Ani harabelerinin -bir jest yapılarak- Ermenistan'a verilmesi;**
- c) **Türkiye'deki Ermeni kiliselerine ait binaların ve diğer taşınmaz malların Ermeni Kilisesine devri;**
- d) **Osmanlı Devletinin varisi olan Türkiye Cumhuriyeti Devletinin soykırımı konusundaki sorumluluğunun yargı önünde kabulü ve Ermenilere mal iadesi yapılması ya da tazminat ödenmesi;**
- e) **Ermeni soykırımı iddiasını reddedenlerin dünyanın çeşitli ülke yargı organları tarafından cezalandırılması.²**

1 Ermenistan Cumhuriyeti Başsavcısı A.Hovsepyan, 5 Temmuz 2013 tarihinde Ermeni Hukukçular Konferansına sunduğu raporda Ermeni soykırımı dönemini 1886-1923 arasına yaydı. *Ermeni Araştırmaları*, 2013, Sayı 45, s. 266.

2 Geoffrey Robertson, "Soykırımı bir yargısal sorundur; soykırımı olup olmadığına karar vermek tarihçilerin işi değildir," *New Statesman*, 10.12.2009; Pat Walsh, "Robertson son olarak Erivan'da yaptığı bir konuşmada (Ermeni soykırımı konusunda) tarihçilerin işlevlerini bitirdiklerini, şimdi görevin yargıçlara düştüğünü, yargıçların soykırımı suçlularını cezalandırmaları ve mağdurlara tazminat ödenmesine karar vermeleri zamanının geldiğini..." *Irish Foreign Affairs*, Haziran 2013, Cilt 5, No. 2, s. 5; Alfred de Zayas, *The Genocide against the Armenians 1915-1923 and the Relevance of the 1948 Genocide Convention* (1915-1923 Ermenilere Soykırımı ve 1948 Soykırımı Sözleşmesinin Uygulanabilirliği), Haigazian University Beirut-Libanon (Lübnan), Şubat 2010, ISBN-13:978-9953-475-15-8.

1. ERMENİLERİN SİYASAL ALANDA YAPILMASINI PLANLADIKLARI ETKİNLİKLER VE BEKLENTİLERİ

1.1. Ermenilere Soykırımı Suçu İşlendiğinin Uluslararası Camia Tarafından Siyaseten Tanınması

Ermeniler, özellikle Ermeni diasporasına mensup kişilerin sayıca çok olduğu ülkelerin (örneğin: Fransa, ABD, Rusya, Arjantin, Uruguay, Lübnan, Kanada, Avustralya v.b.) ulusal veya eyalet meclislerinde; ayrıca Türkiye ile siyasi sorunları bulunan bazı ülkelerde (örneğin: Yunanistan, Kıbrıs Rum Yönetimi) ve bazı başka ülkelerinin parlamento, senato veya eyalet meclislerinde (örneğin: İsveç ve İsviçre teşrii meclisinin bir kanadı) Ermeni soykırımını tanıma kararları aldırabilmişlerdir.³ Bölgesel örgütlerden **Avrupa Birliğinin (AB)** organı olan **Avrupa Parlamentosu (AP)** 1987 yılında “*Ermeni sorununa siyasal çözüm*” başlığı altında Ermeni soykırımını tanımıştır;⁴ AP anılan karara benzeyen ek kararlar da kabul etmiştir. AP’nin 1987 yılında aldığı kararın ardındaki tetikleyici, Fransa’nın AP’deki tüm parlamenterlerinin ve onları destekleyecek olan diğer “*Türkofofiklerin*” -2015 anma faaliyetleri-vesilesi ile Ermeni soykırımı konusunu yeniden gündeme getirerek -sembolik de olsa- karar aldırılmaya çalışmaları olduğu söylenebilir. Ancak, 1987 yılında Avrupa Parlamentosu tarafından alınan Ermeni soykırımını tanıma kararının siyasal nitelikli olduğu, Avrupa Birliği ile Türkiye arasındaki ilişkileri -üyelik müzakereleri dâhil- etkileyemeyeceği yolundaki AB Adalet Divanı kararı muvacehesinde⁵ alınacak yeni kararın Ermenilere hoş görünmek ve Türkiye’yi rahatsız etmek dışında somut bir etkisi olmayacaktır.

3 Doğu Üniversitesi öğrencileri: Kadir Araz, Tuğba Yurttaş, Furkan Köselören, İbrahim Yakubu, Öğretim Görevlisi Ercüment Kılıç, “Sözde Ermeni Soykırımının Dünyada Kabulü ve Yabancı Parlamentolarda Türkiye Aleyhine Çıkarılan Ermeni Soykırımı Kanunlarının Türkçe Metinleri”, *Teksir*, Nisan 2010. 73 sayfalık bu çalışmada, Fransa, ABD, Uruguay, Güney Kıbrıs Yönetimi, Avrupa Parlamentosu, Arjantin, Rusya, Kanada, Yunanistan, Lübnan, Avustralya (Güney Galler), Belçika, Vatikan, İsviçre, Slovakya, Hollanda, Almanya, Polonya, Venezuela, Litvanya, Şili tarafından alınan kararlar var. Daha sonra İsveç Parlamentosu da bir karar kabul etmiştir.

4 Pulat Tacar, “The Tale of European Parliament’s 1987 Resolution Entitled ‘Political Solution to the Armenian Question’” *Review of Armenian Studies*, Vol. 3, No. 9, 2005, ss. 45-60.

5 Avrupa Birliği Helsinki’de 10-11 Aralık 1999 tarihinde yapılan Konsey toplantısında Türkiye’nin üye adaylığı statüsünü resmen tanıdı ve üyelik müzakerelerinin başlamasına karar verdi. Fransız vatandaşı Gregoire Krikorian ile Suzanne Krikorian ve Avrupa-Ermenistan Derneği, Türkiye’nin 1915 soykırımını tanımamasına rağmen aday statüsüne kavuşmasının kendilerine zarar verdiğini belirterek, Avrupa Birliğinin Lüksemburg’daki Adalet Divanı nezdinde 9 Ekim 2003 tarihinde zararlarının tazminini talep eden bir dava açtılar. Bu dava Divan tarafından 17 Aralık 2003 tarihinde dayanaktan külliyen yoksun olduğu gerekçesi ile reddedildi. Davacılar red kararını 16 Ocak 2004 tarihinde Divanın üst kuruluna temyizden taşındılar. Davacılar açtıkları davada gerekçe olarak, Avrupa Parlamentosunun 17 Haziran 1987 tarihli kararı ile 1915 soykırımını tanıdığını, kararda Türkiye’nin Ermeni soykırımını kabul etmemesinin AB üyeliğine kesin bir engel teşkil edeceğini kayıtlı olduğunu, AB Konseyinin Türkiye’nin üyelik talebini soykırımını tanıma koşuluna bağlı tutması gerekirken bunu yapmadığını, bu nedenle kendilerinin temel haklarının çiğnediğini belirtmişlerdir. Mahkeme ise, kararında, davayı açanların Topluluğun sorumluluğu konusunu gerektiren koşulların var olduğunu ispatlayamadıklarını tespit etmiştir. Karara göre, Türkiye’nin AB üyeliği adaylığının kabulü Avrupa Birliği Konseyinin aldığı bir karardır. Konsey, Topluluğun bir organı değildir; aldığı karar tazminat hakkı doğurmaz. Türkiye’ye adaylık statüsünün tanınması Topluluk hukukunun hiç bir kuralına aykırı değildir. Avrupa Parlamentosunun 1987 yılında aldığı karar ise, tümüyle politik niteliklidir. Bu karar Avrupa Topluluğu kurumları üzerinde hiç bir sorumluluk sonucu doğurmaz. Bu nedenle davayı açanlar hukuken meşru bir beklenti içinde olamazlar. Davacılar, Topluluk kurumlarının temel haklarını çiğnediğini de kanıtlayamamıştır. Divan, nihai kararında -AB dava hukukuna ve usule ilişkin ayrıntılı red gerekçeleri dışında- özetle, aşağıdaki hususlara da yer vermiştir: “*Avrupa Parlamentosunun*

Avrupa Konseyinin Ermeni soykırımını tanıma kararı aldığı yolundaki Ermeni savı gerçek dışıdır. Gerçek, elli kadar “Türkofobik” üyenin Ermeni soykırımına yollama yapan bir kaç bildiri yayımlamış olduğudur. Bu bildirimler ne Avrupa Konseyi ne de AB’nin Parlamentosunu bağlar; sadece altına imza atanların görüşünü yansıtır. 2015 münasebeti ile aynı parlamenterler yeni bir bildiri yayımlayabilirler. Ancak, bu kez, AİHM’nin 17 Aralık 2013 tarihli Perinçek-İsviçre davasında verdiği kararın esaslarını yok sayamayacaklarının kendilerine anımsatılması gerekir.

Benzer şekilde, **Birleşmiş Milletler’in (BM)** Ermeni soykırımını tanıdığı iddiası gerçek dışıdır ve BM sözcüsü tarafından da yalanlanmıştır. Ermeniler, BM İnsan Haklar Komisyonu, Ayrımcılığın Önlenmesi ve Azınlıkların Komitesinin Whitacker raporu ile Ermeni soykırımını kabul ettiğini iddia ederler. Bu da gerçek dışıdır.⁶

Ermeni diasporasının ve Ermenistan hükümetinin önümüzdeki dönemde de bazı ülke hükümetleri veya yasama meclisleri nezdinde Ermeni soykırımının tanınmasına yönelik girişimleri olacaktır. Örneğin Ermenistan Cumhurbaşkanı AB’den böyle bir talepte bulunmuştur.⁷

Öte yandan, **ABD** yasama meclisinin iki kanadında bulunan Ermeni yanlısı temsilci veya senatörler soykırımını tanıma -ya da ABD Başkanına Ermeni soykırımını tanıma tavsiyesinde bulunma- kararı çıkartmağa gayret edeceklerdir. ABD Başkanı her yıl 24 Nisan günü Ermenilere yönelik bir demeç verir. Başkan Obama son yılda Ermenice “Büyük Felaket” anlamına gelen “*Metz yegern*” terimini kullanmıştı; bu demecini 2015 yılında büyük olasılıkla tekrarlayacaktır. ABD Başsavcısının Victoria Sigorta Şirketi davasında Yüksek Mahkeme yargıcına yolladığı yazıda yürütme erkinin Ermeni soykırımını resmen tanımadığını duyurduğuna aşağıda değineceğiz.

1987 yılında aldığı karar ilke olarak bağlayıcı değildir; bu bağlamda Birliğin diğer kurumlarının bu karara uyacakları hakkında meşru bir beklenti doğurmaz. Avrupa Parlamentosunun kararının incelenmesi, 1915-1917 olayları hakkında siyasal nitelikli görüş içerdiğini ve Komisyona, Avrupa Konseyine, Topluluğa üye Devletlere, başka üçüncü ülkelere ve Birleşmiş Milletler Teşkilatına yönelik bazı istekler ileri sürüldüğünü göstermektedir. Mahkeme Avrupa Parlamentosunun 1987 kararının siyasal nitelikli bir bildiri olduğu, bu hali ile hukuken uygulanması zorunlu bir sonuç doğurmadığı değerlendirmesini yapmıştır. Parlamentonun kararı hiç bir zorunlu sonuç doğurmadığından, davalı kurumlar, kararın içerdiği telkinlere uymamak suretiyle hukuka aykırı bir davranış içinde bulunmamışlardır. Davacılar, temel haklarının ihlal edildiğini kanıtlamamışlardır.” Divan Başkanı, 13 Eylül 2004 tarihinde Parlamentonun, Konseyin ve Komisyonun mahkum olmasını talep eden temyiz başvurusunu reddetmiş ve dava giderlerini davacılar yüklemiştir.

- 6 BM Belgesi E/CN.4/S.2/1985/579 Anılan Alt Komite Whitacker raporunu kabul etmemiş, doküman olarak ele almayı oylayarak reddetmiştir. (Anılan vesika sayfa 30 fıkra 57); Raporun varlığı sadece not edilmiş, raporun kalitesinin övülmesi ile raporun üst kurula havalesi bile oylanarak reddedilmiştir. BM çerçevesinde bir belge raportörünü böylesine aşağılayıcı bir muameleye rastlamak güçtür.
- 7 Ermenistan Cumhurbaşkanı Sarkisyan, Kasım 2013’te Vilnius’ta yapılan ve Ermenistan ile AB arasında ortaklık anlaşması akdini öngören toplantıda, Ermenistan’ın AB ile ortaklık anlaşması imzalaması için, Avrupa Birliğinin Türkiye baskı yaparak Ermeni soykırımını tanımasını ön koşul olarak ileri sürmüştür. Ermenistan AB’nin böyle bir koşulu kabul edemeyeceğini elbet bilmektedir. Bu şantajın ardında yatan gerçek farklıdır: Rusya kendi etki alanında gördüğü ülkelerin - bu arada Ermenistan’ın- AB ile ortaklık anlaşması yapmasını istememekte, buna karşılık Rusya ile gümrük birliği ilişkisi içine girmelerini talep etmektedir.Ukrayna da aynı baskı altındadır.

Fransa Parlamentosunun kabul ettiği, Ermeni soykırımı iddiasını reddedenleri cezalandırmayı öngören yasa, 2012 yılında Fransa Anayasa Konseyi tarafından anayasaya aykırılığı gerekçesi ile iptal olunmuştur. Bazı parlamenterler iptal edilenin yerine farklı bir metni -başka şekil ve içerikle-yeniden gündeme getirebileceklerdir. Fransa Cumhurbaşkanı kendisini ziyaret eden diaspora temsilcilerine bu yönde söz vermiştir. Fransa, 1984 yılında ASALA'ya Fransa'da terör eylemlerini durdurması karşılığında, Ermeni soykırımını tanıma ve Avrupa Parlamentosuna da tanıtma sözünü vermişti ve Fransız istihbarat örgütü anılan teroristlerle diyaloga girerek işbirliği yapmıştı.⁸

Türk Hükümetinin bu alandaki duyarlılığını ve olası tepkilerini göz önüne alacak olan **başka hükümetler ile bunların yasama meclislerinin** 1915 olayları için soykırımı terimini kullanmadan, “katliam”, “büyük felaket”, ”1915 yılında Osmanlı devletinde yaşanan Ermeni kırımını”, hatta “insanlığa karşı suç” gibi ifadeler içeren bildiriler yayımlamaları beklenebilir. Daha önceki yıllarda Ermeni soykırımını tanıma yönünde yasama meclisi kararı alan ülkelerden bazılarının benzer kararları 2015 yılında yinelemeleri mümkündür. Türkiye, Hükümet sözcüsü, Dışişleri Bakanlığı sözcüsü, Meclisteki partilerin sözcüleri veya uygun göreceği başka bir temsilcisinin ağzından bunlara gereken cevapları verecektir. TBMM'nin de kınayıcı cevabi bildiri yayımlaması beklenebilir. Türkiye'de sivil toplum örgütleri veya üniversiteler de bu alanda görüşlerini yansıtan bildiriler yayımlayacaklardır.

AİHM'nin aşağıda değineceğimiz 17 Aralık 2013 tari Perinçek-İsviçre kararının Ermeni soykırımı yönünde karar vermesi olası kurum ve yasama organlarını “sınırlı” ölçüde etkilemesi beklenebilir. “Sınırlı” dememizin nedeni, AİHM kararının ifade özgürlüğü çerçevesinde alınmış bulunması ve 1915 olaylarının soykırımı olduğunu belirtmenin de aynı özgürlük sınırları içinde mütalaa edilmesidir.

1.2. Türkiye'nin Ermeni Soykırımını Tanıması

Ermeni militanlar, yaklaşık on yıl öncesine kadar, Türkiye'nin Ermeni soykırımı iddiasını dış baskılar sonucunda tanıyacağını umuyorlardı. Ermeni diasporası temsilcileri bu tanımanın Türkiye'nin AB üyeliğinin koşulu olduğunu belirtiyorlardı. AB Adalet Divanının Türkiye-AB üyelik müzakerelerinin başlaması sırasında bazı Ermenilerin açtığı davayı reddederek bu alandaki umutları söndürdüğüne yukarıda değindik. Ermenilerin, Türkiye'nin soykırımı iddiasını resmen tanıması konusundaki

⁸ Pulat Tacar, “Fransa'nın Ermeni terörü ile ilişkisi hakkında iki kitap özeti” *Ermeni Araştırmaları*, Aralık 2013, No. 46, ss. 227-244.

beklentiler hemen hemen sönmüştür. Esasen bu tanımanın sembolik bir jest dışında Ermenilere hiçbir şey sağlamayacağı, Ermenilerin “tanıma” yerine adalet (tazminat, kiliselere ait malların iadesi ve toprak) bekledikleri görüşü diaspora tarafından açıkça, -Ermenistan Cumhuriyeti yetkileri tarafından dolaylı şekilde- dile getirilmektedir.

1.3. Ermenistan-Türkiye İlişkilerinin Düzelmeye, Diplomatik İlişki Kurulması; Ermenistan-Türkiye Protokolleri (2009)

Türkiye, Ermenistan Cumhuriyetini 24 Aralık 1991 tarihinde tanımıştı. İki ülke arasında 1992 yılında başlatılan diplomatik ilişki kurulması müzakereleri devam ederken, Ermenistan Azerbaycan topraklarını işgal etmiş, bunun üzerine Türkiye kara sınırını kapatmış ve diplomatik ilişki kurma temaslarını durdurmuştu. Bunu, iki ülkeyi barıştırma girişimleri çerçevesinde iki ülke Cumhurbaşkanının ulusal futbol karşılaşmaları münasebeti ile birbirlerinin ülkelerini ziyaret etmeleri izlemiştir. Bilahare, İsviçre'nin arabuluculuğunda müzakereler başlamış, 10 Ekim 2009 tarihinde, İsviçre-ABD-İngiltere-Rus-Fransa Dışişleri Bakanlarının tanıklığında Türkiye ile Ermenistan arasında a) Diplomatik İlişki Kurulmasına dair Protokol ile, b) İlişkilerin geliştirilmesine dair Protokol, Türk ve Ermeni Dışişleri Bakanları tarafından İsviçre’de imzalanmıştır.⁹ Protokole göre, Taraflar anlaşmanın yürürlüğe girmesinden itibaren iki ay içinde sınırın açılmasını kabul etmişlerdir; ayrıca, karşılıklı olarak diplomatik temsilcilik açılması öngörülmüştür; iki ülke

Ermenilerin, Türkiye'nin soykırımı iddiasını resmen tanıması konusundaki beklentiler hemen hemen sönmüştür. Esasen bu tanımanın sembolik bir jest dışında Ermenilere hiçbir şey sağlamayacağı, Ermenilerin "tanıma" yerine adalet (tazminat, kiliselere ait malların iadesi ve toprak) bekledikleri görüşü diaspora tarafından açıkça, -Ermenistan Cumhuriyeti yetkileri tarafından dolaylı şekilde- dile getirilmektedir.

arasındaki sorunları ele almak için de çevre, hukuk, siyasal istişare, ulaştırma, iletişim, enerji alt yapı, bilim, eğitim, ticaret, turizm ve ekonomik işbirliği ile tarihsel boyut konularını müzakere edecek altı alt komisyon kurulacaktır. Protokoller henüz onaylanmamış ve yürürlüğe girmemiştir. Bunun başlıca sebebi, Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını işgalini sona erdirmeye yönelik uluslararası çabaları sürüncemede bırakması, böylece bölgedeki dengeleri ve istikrarı bozmasıdır. Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını işgali sürdürebilmek için Rusya'nın desteğine ihtiyacı vardır. Ermenistan bu desteği kaybetmemek için Rusya'ya topraklarında üs vermiş ve askeri ittifak içine

9 Michael Gunter ve Dirk Roctus, “Special Report: The Turkish-Armenian Rapprochement” (Özel Rapor: Türk-Ermeni Yakınlaşması), *Middle East Critique*, Vol. 19, No. 2, 15-12, Summer 2010.

girmiştir. Ermenistan, AB ile ortaklık ilişkisi kurulması anlaşmasını da Rusya'nın baskısı ile reddetmek zorunda kalmıştır.

Türkiye ile Ermenistan arasındaki protokolün öngördüğü **Tarih Komisyonu**, iki halk arasında karşılıklı güven tesis edilmesi amacı ile mevcut sorunların tanımlanmasına ve tavsiyelerde bulunulmasına yönelik olarak, tarihsel kaynak ve arşivlerin tarafsız bilimsel incelenmesini de içerecek şekilde, bir diyalogun başlatılmasını öngörmektedir. Bu diyalogda Ermeni, Türk, İsviçre temsilcileri ile diğer uluslararası uzmanlar da yer alacaklardır. Medya ve halk arasında Tarih Komisyonunun soykırımı sorununu irdeleyeceği izlenimi yaratılmış olmasına rağmen, soykırımı suçunun işlenip işlenmediğine tarihçiler karar veremez. Tarihçiler, olsa olsa bazı verileri saptar ve ortaya koyarlar. Soykırımı suçu işlenip işlenmediğinin saptaması ise yetkili yargının görevidir. Ortaya konulacak veriler, aradan yüz yıl geçtiğine ve bu alanda binlerce belge ve araştırma yayımlandığına göre, aşağı yukarı bellidir. Sorun bu verilerin siyasetçiler, akademisyenler ve hukukçular tarafından yorumlanmasında düğümlenmektedir. Bu düğümün farklı görüşleri savunan tarafların tümünü tatmin edecek şekilde çözülebileceğini tahmin etmiyoruz. Aradaki yorum, değerlendirme ve buradan hukuksal sonuçlara varma farkları devam edecektir. Şimdi, beklenen -Ermenilerin dogması haline dönüşen ve kimliklerinin ayrılmaz parçası durumuna gelen- bu tutku ile birlikte nasıl yaşanabileceğini öğrenmektir.

Medya ve halk arasında Tarih Komisyonunun soykırımı sorununu irdeleyeceği izlenimi yaratılmış olmasına rağmen, soykırımı suçunun işlenip işlenmediğine tarihçiler karar veremez. Tarihçiler, olsa olsa bazı verileri saptar ve ortaya koyarlar. Soykırımı suçu işlenip işlenmediğinin saptaması ise yetkili yargının görevidir.

Toplumların ortak belleğine uzun yıllar boyu yerleşen yargıların unutulması beklenmemeli, unutturma çabalarının sonuç vermeyeceği bilinmelidir. Bunun yanında iyi komşuluk ilişkilerini sürdürmek isteyen taraf, ağır suçlamalarını sürdürerek -arzulanan- barışa katkıda bulunamayacağını bilincine varmalı ve karşı tarafın düşüncelerini kavramak için en azından adil bellek sahibi olmak zorunda bulunduğunu kavramalıdır.

1.4. Ermenistan'dan Yükselen Toprak Talebi Sesleri

Ermenistan Bağımsızlık Bildirgesi'nde, Doğu Anadolu topraklarının bir bölümüne "Batı Ermenistan" olarak değinilmiştir. Ermenistan ile Türkiye arasındaki sınır 1922 Kars Anlaşması ile çizilmişti. Ermenistan'da, Kars

Anlaşmasının geçerliliğini sorgulayan yorumlar yapılmaktadır. Örneğin, Ermenistan Parlamentosu Başkanı Vahan Hovhanisyan, Batı Ermenistan teriminin uluslararası planda bir tarihsel gerçek olduğunu ifade etmiştir.¹⁰ Ermenistan Cumhurbaşkanı Serkisyan da 27 Ağustos 2008 tarihinde Radikal gazetesine verdiği mülakatta “*Batı Ermenistan, 19. yüzyılda kullanılan bir terimdir. Unutmak ve silmek mümkün değildir. Diplomatik ilişkiler kuruklunca bu konuları oturup konuşuruz*” demiştir. Ermenistan, Türkiye topraklarında yer alan Ağrı Dağını milli sembolü haline getirmiş ve armasına işlemiştir. Ermeni diasporası ve bazı Ermenistan Cumhuriyeti görevlileri tarafından, “Batı Ermenistan” başlığı altında, sembolik bir toprak verilmesinden başlayarak, antik Ani Harabelerinin veya Ağrı Dağının tümünün ya da -en azından- yarısının Ermenistan’a verilmesine uzanan, hatta Türkiye’nin doğusunda, Ermenilerin Batı Ermenistan diye adlandırdıkları bir bölgenin, Sevr düzeninde öngörüldüğü şekilde, Ermenistan Cumhuriyetine verilmesine kadar genişletilen kimi talepler gündeme getirilmektedir. Ermenistan Başsavcısı Hovsepyan, 5 Temmuz 2013 tarihinde Erivan’da bir araya gelen Tüm Ermeni Hukukçuları Forumuna sunduğu bildiriye Türkiye–Ermenistan sınırınının meşruiyetini sorgulamıştır.¹¹ Ermenistan Başsavcısına göre, “*Türkiye-Ermenistan sınırı nihai olarak tespit edilmemiştir; 22 Kasım 1921 tarihli Başkan Wilson hakem kararı halen geçerlidir*”. Bu nedenle, “*Ermenistan, Türkiye ile arasındaki sınırın Rusya ile Türkiye arasında akdedilen 21 Mart 1921 Moskova Anlaşması ile çizildiği ileri sürülerek itiraz edebilir. Bu Anlaşma ile Kars ve Ardahan Türkiye’ye verilmiş, Nahcivan Ermenistan’dan ayrılmış ve özerk bölge olarak Azerbaycan’ın egemenliği altına sokulmuştu. Ancak bu Anlaşmayı akdeden taraflar, imzalama tarihinde uluslararası açıdan tanınmış Devlet değildiler; bu nedenle uluslararası hukuk öznesi sayılmazlar. Öte yandan, Ermenistan’ın Moskova’da yapılan Rus-Türk müzakerelerine katılmasına izin verilmemişti ve Ermenistan Moskova Anlaşmasını imzalamamıştı. Uluslararası hukukun temel ilkelerinden biri, bir anlaşmanın imzacısı olmayan üçüncü Tarafın o anlaşma konusunda sorumluluğu bulunmayacağıdır. Ermeni hukukçular uluslararası anlaşmaları inceleyerek Türk-Ermeni ilişkileri konusunda gereken sonuçları çıkarmalıdır.*” “*Kars Anlaşması sırasında Ermenistan uluslararası hukukun bir öznesi olmadığından o Anlaşma da geçersizdir.*”. “*Ermeni-Türk sınırı henüz tespit edilmiş değildir. Türkiye ile Ermenistan arasında toprak ihtilafları vardır; Azerbaycan’la da toprak uyuşmazlığı bulunuyor. Hukuksal ihtilafların halli için, uygun hukuksal gerekçelerle bir talep paketi hazırlanmalı ve Ermeni Hükümeti eliyle Birleşmiş Milletler makamları aracılığı ile Uluslararası Adalet Divanına [UAD] götürülmelidir*”.¹² Bu söylem, Türkiye

10 Deniz Bölükbaşı, *Dışişleri İskelesi* (İstanbul: Doğan Kitap, 2011), s. 295.

11 Ömer Engin Lütem, “Olaylar ve Yorumlar: Türkiye-Ermenistan İlişkileri,” *Ermeni Araştırmaları*, 2013, No.45, ss 10-16.

12 Bu konuda yukarıda 2. Maddede sunulan Barseghov’un önerilerine bakınız.

ile Ermenistan arasındaki sınırın meşruluğunun sorgulanması anlamına gelir. Türk Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü 12 Temmuz 2013 tarihinde Ermenistan Başsavcısının anılan beyanlarına gereken cevabı vermiştir. Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu da Başsavcının sözlerini hezeyan olarak nitelemiştir.¹³ Bir ülkenin Başsavcısının sözlerinin o ülke Hükümetini hukuken bağlayıp bağlamadığı yoruma bağlı bir konu olmakla birlikte, Ermenistan Hükümetinin Başsavcının taleplerini desteklemediği yolunda açıklama yapmamış olması, ileri sürdüğü görüşleri reddetmediği şeklinde yorumlanabilir. Ermenistan Başsavcısı, Nahcivan'ın statüsüne de itiraz etmekte ve orasının Azerbaycan tarafından işgal edilmiş Ermeni toprağı olduğunu ileri sürmektedir. Bu beyan da Ermenistan'ın uluslararası hukuku çiğneme eğiliminin işaretidir.

Ermeni diasporası, sadece soykırımına değil, **“çözümlememiş haksızlıklara”** çözüm getirilmesini istemektedir. Bu bağlamda **Büyük Ermenistan** hayallerini dile getirenler de var; bunlar, “özgür ve güvenli” (*free and secure*) Arşak (Dağlık Karabağ) ile “güvenli ve sürdürülebilir” Javak (Gürcistan'da Ermenilerin azınlık olarak buldukları bölge) için de çözüm bulunmasını istiyorlar. Karabağ'daki “kurtarılmış topraklar” ile “güvenlik bölgesi” olarak adlandırdıkları diğer Azerbaycan toprakları konusuna jeopolitik ortamda *de jure* (hukuksal) tanınma sağlanması Ermenistan ulusal politikasının önceliği olmalıymış. Bu alanda yaşanan siyasal hareketsizlik, yoğun göç, sınır civarındaki köylerin boşalması ve sosyo-ekonomik haksızlıklar Ermenistan bakımından önemli sorunlar olarak vurgulanıyor ve eyleme yönelik değişiklikler yapılması temenni ediliyor. Görüldüğü gibi, Ermeniler, yarattıkları fiili işgale *de jure* çözüm bulunmasına öncelik veriyorlar.

Aklı başında ve gerçekçi yorumcular ile gözlemciler, günümüzde zor kullanarak sınır değişikliği gerçekleştirilmesine imkân bulunmadığını söyleseler ve Ermeni yetkililerin taleplerini iç politikaya ve diasporayı tatmine yönelik ifadeler olarak önemsememeğe çalışsalar bile, Rusya'nın desteği ile Yukarı Karabağ ve civarındaki reyonlarda Ermeni işgalinin sürmesinin fanatik Ermenilere cesaret verdiği yadsınamaz.

Türkiye'den toprak talebine gelince: bunu şimdilik gerçekçi bulmayan bazı Ermeniler bile, söylemi tarihsel perspektif içinde gündemde tutmakta yarar

Bir ülkenin Başsavcısının sözlerinin o ülke Hükümetini hukuken bağlayıp bağlamadığı yoruma bağlı bir konu olmakla birlikte, Ermenistan Hükümetinin Başsavcının taleplerini desteklemediği yolunda açıklama yapmamış olması, ileri sürdüğü görüşleri reddetmediği şeklinde yorumlanabilir.

13 *Ermeni Araştırmaları*, 2013, Sayı 45, ss. 15-16.

görüyorlar. Bunlar, örnek olarak, Suriye'nin de Hatay talebinden resmen vazgeçmediğini ve Suriye haritalarında Hatay'ın Suriye topraklarında gösterildiğini belirtiyorlar.

Ermenistan ile Türkiye arasında İlişki kurulmasına dair protokolde, **iki ülke arasındaki mevcut sınırın uluslararası hukukun ilgili anlaşmalarında tarif edildiği şekilde karşılıklı olarak tanındığı teyit olunmaktadır.** Ayrıca, Türkiye ile Ermenistan, **iyi komşuluk ilişkileri ile bağdaşmayacak herhangi bir siyaset izlemeyeceklerini taahhüt etmişlerdir.**

Diaspora'da ve Ermeni Cumhuriyetinde bazı sesler, Büyük Ermenistan rüyasını görmeğe devam edecekler ve Türkiye'nin doğu illerinin, Azerbaycan'da Dağlık Karabağ'ın ve Nahcivan'ın, Gürcistan'dan bazı bölgelerin Ermenistan'a ilhakını talep etmeyi sürdüreceklerdir. Son olarak, Ermenistan Cumhuriyetinin Bilim ve Eğitim Bakanı Ermenistan Cumhuriyetinin adının Doğu Ermenistan olarak değiştirilmesini talep etmiştir.¹⁴ Bunun anlamı Türkiye'nin doğu illerini Batı Ermenistan saymak ve günün birinde birleşme kapısını aralamaktır. Bu durumda ne yapılabilir? Ya "ciddiyetten uzak ve bölge istikrarını bozma amacını güden bu beyanların ciddiye alınamayacağı" vurgulanacak ve Ermenistan Cumhuriyeti tarafından resmen desteklenmediğinin açıklanması istenecek ve iddia sahiplerine ilgili ülkelerdeki muhataplarınca gereken yanıtlar verilecek; ya da bu saldırgan söylemlere dayanılarak ilişkilerin daha da gerginleştirilmesi yoluna gidilecektir. Bu çerçevede Ermenilerin açık veya kapalı biçimde toprak talebinde bulunduğu ülkeler konuyu Avrupa Konseyi Genel Sekreteri vasıtası ile Konseye veya mevcut mekanizmaları kullanarak Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatına şikayet edebilirler. Ancak, bu girişimler, sorunu uluslararası platforma propaganda amacı ile taşımak isteyen Ermenilere, kendilerinin başlatamadıkları bir propaganda sürecini hazırlayıp sunmak anlamına da gelebilir. Gerginliğin artmasını yeğleyenler, Ermenistan'ın daha fazla izole edilmesini, ekonomik ve demografik yönden güçsüzleştirilmesini bekliyorlar. Ancak, ilişkilerin gerginleştirilmesi, Ermenistan'ı hamisi olan Rusya'nın kucağına gittikçe artan biçime itmek sonucunu -kaçınılmaz şekilde- itecektir. Bu durum hali hazır "uydu devlet"i daha fazla bağımlı hale mi getirecektir sorusu ise haklı bir ünlem sayılmalıdır.

Türkiye ile Ermenistan arasında imzalanan protokolleri destekleyenler olduğu gibi,¹⁵ gerek Türkiye'de, gerek Ermenistan'da sert şekilde eleştirenler de vardır. Azerbaycan da Protokole olumsuz tepki vermiş ve eleştirileri Türk

14 APA.az haber ajansının 23.01.2014 tarihli bülteni.

15 Ömer Ersun, "Ermenistan'la derhal diplomatik ilişki kurulmalıyız," *Radikal*, 5 Eylül 2008: "Yukarıdaki önerileri bir süre önce Koçaryan yönetimi ile neden diplomatik ilişki kurulamayacağım gerekçeleri ile uzun uzun yazıp yayımlamış biri olarak yapmaktayım" diyerek sorunun karmaşıklığını ve çok yönlülüğünü vurgulamıştır.

kamuoyunda geniş yankı bulmuştur. Türkiye'den yükselen eleştiri sesleri, Ermenilerin 1921 Kars Anlaşması ile çizilen sınırı resmen hiç kuşkuyla yer vermeyecek şekilde tanımak istemediğini; ayrıca, Ermenistan Cumhuriyetinin soykırımı iddiasından vazgeçmediğini, oluşturulması öngörülen Tarih Komisyonunda soykırımı konusunu gündeme almayı reddederek onu işlevsiz bırakmayı planladığını vurguluyorlar. Bunlara göre, Ermenilerin tercihi "Sevr düzeni ve Wilson hakemliğinde oluşturulmak istenen Büyük Ermenistan" ütopyasıdır. Buna karşı, iki ülke arasındaki sınırın uluslararası hukukun ilgili anlaşmalarında tarif edildiği şekilde tanındığının Ermenistan tarafından Protokolde kabul edilmesinin,¹⁶ Kars Anlaşması ile iki ülke arasında saptanan sınırın teyit eylediğini ileri sürülenler de var.

Ermenistan Anayasa Mahkemesi Protokolün parlamento tarafından onaylanmasına yetki verirken, gerek sınır, gerek soykırımı konularında, Protokolü, Ermenistan Bağımsızlık Bildirgesindeki esaslarla çelişmediği şeklinde yorumladığını bildirmiştir. Başka bir anlatımla Ermenistan Anayasa Mahkemesi, Protokolü, Ermenistan Bağımsızlık Bildirgesine paralel şekilde yorumlamak istemektedir. Bunun inandırıcılıktan uzak bir tefsir olduğu söylenebilir. Türkiye'de, Ermenistan Anayasa Mahkemesinin yorumunu inceleyenler, bu yorumun Protokolün metnine ve ruhuna aykırı olduğunu, bu nedenle Protokolün yürürlüğe girmesini engelleyici niteliği bulunduğunu belirtmektedirler. Türk Hükümeti zamanı gelince bu konuda siyasi nitelikli bir karar alma zorunda kalacaktır.

1.5. Ermenistan Soykırımı Tezinden Vaz Geçmeyeceğine, Türkiye De Soykırımını İddiasını Kabul Etmeyeceğine Göre, Siyasal İlişkiler Ne Şekilde Gelişecektir?

Ermenilerin soykırımı savından Ermenistan-Türkiye Protokolleri ile vazgeçemedikleri ve Tarih Komisyonunun gündemine bu konuyu aldirmaktan kaçınacakları görüşünde doğruluk payı yüksektir. Ancak, yukarıda da belirttiğimiz gibi, Tarih Komisyonu bir uluslararası ceza yargısı konusu olan soykırımı hakkında kanı serdetmeğe zaten yetkili değildir. Komisyon kurulsaydı, taraflar Tarih Komisyonuna kendi görüşlerini destekleyen belge ve verileri getireceklerdi; karşı tarafın getirdiklerini not edecekler, olanak tanırırsa yorumşayacaklardı Ancak, oraya gelecek uzmanların, diğerlerini kendi yorumlarının doğruluğu konusunda ikna edebilmeleri beklenmemelidir. Böylece ulusal tarih yazımı ve yorumu değişmeyecek, sadece birlikte okunmak istenmeyen sayfalar yan yana getirilerek, mukayeseli olarak

16 Ömer E. Lütem, "Protokollerin içeriği," 8-9 Eylül 2009 *AVİM* bültenleri, <http://www.idizayn.com/avimbultenekli.php?haberid=8954>

incelemek isteyenlere sunulacaktı. Bu Ermeni tarafının bugüne kadar - soykırımı tezini sorgulama sayılacağı için- kesinlikle reddettiği bir öneriydi. Protokole karşı çıkan Ermeni politikacılar ve diyaspora mensupları Tarih Komisyonuna bu nedenle itiraz ediyorlar.

Soykırımı suçlaması Ermenistan-Türkiye ilişkilerinde anahtar sorundur ve ilişkilerin gelişmesinin önündeki en önemli engellerdir biridir. Ne Türkler soykırımı suçunu kabul ederler, ne de Ermeniler bu suçlamadan geri adım atarlar.¹⁷

Kanımca, Protokolleri müzakere edenler, bunları imzalanırken, ihtilafli konularda Tarafların kendi görüşlerini açıklamaya devam edeceklerinin bilincindeydiler. Sürecin buna rağmen başlatılması, sorunun uzun zaman içinde eritilebileceğinin düşünüldüğünüya da kimi devletlerin baskılarına boyun eğildiğini gösterir. Ermeni Dışişleri Bakanının Protokolu imzalama konusunda son dakikaya kadar direnmesi ve Türk Dışişleri Bakanının iyi niyetle söylemek istediği bir kaç cümleyi engellemesi bu konuda baskı altında olduğunun işaretidir.

Ermeni tarafı bugüne kadar soykırımın varlığının hiçbir tartışma ve müzakere konusu yapılamayacağını ileri sürmekteydi. Bundan açıkça vazgeçmemiş olsa bile, tarih ve diğer komisyonların çalışmaya başlaması, soykırımı iddiasına temel teşkil eden verilerin ve buna karşı olan belgelerin masaya getirilmesi sonucunu verecektir. Ayrıca, uluslararası camiaya da sorunun müzakere masasında bulunduğu mesajı verilmiş olacaktır. Türk tarafı ise, Ermenistan'ın soykırımı suçlamasından ve bunu uluslararası ortamda bir karalama vesilesi haline getirmekten vazgeçmesini beklemektedir. Ancak, bunun tam anlamı ile mümkün olamayacağını tahmin edilmesi gerekir. Ermenistan Cumhuriyeti yetkilileri taktik gereği bu konuda önplanda gözükmek istemeseler bile –iç siyaset açısından bu da çok güçtür- diasporadaki örgütler propaganda faaliyetlerine aynı yoğunlukta devam edeceklerdir. Perinçek-İsviçre davasındaki 17 Aralık 2013 AİHM kararı, 1915 olaylarının soykırımı sayılmayacağını söylemenin suç sayılmayacağını hükme bağlamıştır. Benzer şekilde, 1915 olaylarının soykırımı olduğunu savunan görüş sahipleri de ifade özgürlüğü çerçevesinde mahkûm edilmeyeceklerdir. AİHM'in Dink davasındaki kararı¹⁸ bu sonucu doğruyor.

17 Gündüz Aktan, *Söyledikleri ve Yazdıkları* (Ankara: Özyurt Matbaacılık, 2012), ss. 183-280 (“Devletler Hukukuna Göre Ermeni Meselesi” bölümü).

18 Dink-Türkiye, No.2668/07,6102/08,30079/08,7072/09 ve 7124/09, 14 Eylül 2010.

Halen, Türkiye'de 1915 Ermeni olaylarının soykırımı olduğunu ileri süren kitaplar açıkça satılmakta, bu görüşü savunanlar, sırf bu nedenle mahkûm edilmemektedir. Gene de, 17 Aralık 2013 tarihli AİHM kararında, Türkiye'nin ifade özgürlüğü ihlalleri siciline yer verilmiş bulunduğu işaret etmemiz gerekir.¹⁹ Perinçek-İsviçre davası ile doğrudan ilişkisi olmamasına rağmen, mezkûr siciin ayrıntısına inilmiş bulunmasının nedeni, denge sağlamak ve mahkemenin tarafsızlığını dolaylı yünden vurgulamak olabilir.

Bu durumda, Ermenistan ile Türkiye arasındaki ilişkilerinde “*hangi solfej anahtarı altında beste yapılacağı*” konusunda verilecek karar bir siyasal tercih meselesi olacaktır. Bölgesel ve küresel konjonktür bu kararı kuşkusuz etkileyecektir. Gerginlik sürdürülecek mi? Ya da çözüme doğru bazı adımlar atılacak mı? Türk tarafı, Ermeni soykırımı suçlamalarının ve Büyük Ermenistan hayallerinin Protokolde yazılı olan “*iyi komşuluk ilişkileri ile bağdaşmayacak herhangi bir siyaset izlememe*” yükümlülüğüne aykırı olduğunu ileri sürerek Protokoldeki diğer yükümlülüklerini yerine getirmemeyi yeğleyebilir; ya da uyuşmazlığın çözümünü zamana yayararak, sorunları önplana çıkarmamayı yeğleyen bir diplomasi uygulayabilir. Ermeni tarafı kara sınırının açılmasında -zira Ermenistan ile Türkiye arasında hava trafiği ve sınırı kapalı değil- ve diplomatik temsilci teati edilmesinde ısrarcı olacaktır. Diplomatik temsilcilik açılması, ilişkilerin çözümü için diyalogu kolaylaştırır. Halen Ermenistan'ın İstanbul'da Karadeniz İşbirliği Örgütü (KİÖ) nezdine akredite bir temsilcisi var. İstenildiği takdirde, benzer bir formül Türkiye için de aranabilir.

Siyasal ilişkiler bağlamında, Taraflar tüm alternatiflerin açık olduğu bir ilişki formülünü deneyebilirler. Ancak, bunun için de bölgede istikrarı sağlayıcı adımların atılması behemahal gereklidir. Bunun anlamı, Ermenistan işgal ettiği Azerbaycan topraklarından çekilme yolunda harekete geçmesidir. Bu yapıldığı takdirde, sorun Ermenistan ve Türkiye'nin, Protokolleri uygulamaya koyup koymama konusunda siyasal iradeye sahip olup olmadıklarına bağlı olacaktır. Türkiye Dışişleri Bakanının 2013 yılı sonunda Karadeniz İşbirliği Örgütü toplantısı vesilesi ile Erivan'a gitmesi, bu alanda Türkiye'nin olumlu gelişmelere kapalı bulunmadığı şeklinde yorumlanmıştır.

19 17 Aralık 2013 tarihli kararın 43-45. sayfaları. Özetle: Ayrılcı söylem konusunda, Erdoğan ve İnce/Türkiye kararı CEDH 1999/IV; Şeriatı savunmanın nefret söylemi olmadığı hakkında Gündüz-Türkiye kararı CEDH 2003/XI; Dinsel hoşgörüsüzlük söylemi konusunda Erbakan-Türkiye kararı: 6 Temmuz 2006 tarih, 59405/00 sayı; Hrant Dink-Türkiye davası; Kürtleri asimile etme ve Ermenileri sınır dışına atarak veya öldürerek yok etme söylemi konulu Cox-Türkiye davası 20 Mayıs 2010 tarihli ve 2933/03 sayılı kararlar.

2. HUKUK VE YARGI ALANINDAKİ GELİŞMELER VE BEKLENTİLER

2.1. Ermeni Soykırımı Savını Reddedenleri Mahkûm Ettirme Girişimleri²⁰

Bu konuda Ermeni diasporası tarafından çok sayıda girişim yapılmıştır. Alınan sonuçlar davayı gören yargıçların kişisel tutum veya yaklaşımlarına göre değişmektedir.

- Ünlü ABD’li tarihçi **Bernard Lewis**, Le Monde gazetesine 18 Kasım 1993 tarihinde verdiği bir demeçte, 1915 olaylarının soykırımı olarak nitelendirilemeyeceğini belirttiği, 1 Ocak 1994 tarihinde Le Monde hazetesinde yayımlanan bir açıklamasında bu görüşünün nedenlerini ayrıntılı biçimde sıraladığı için Fransa’daki Ermeni toplumunu incitme kabahatini işlediği gerekçesi ile temsili 1 franklık bir cezaya çarptırılmıştır.²¹
- Fransa’da **Quid ansiklopedisi** Ermeni soykırımı savı yanında Türkiye’nin görüşlerini kaydettiği gerekçesi ile önce mahkûm edilmiş, temyiz mahkemesi ansiklopedinin yayımcısını haklı görerek bu kararı bozmuştur.²²
- Ermeni diasporasının şikâyeti üzerine Paris Başkonsolosu **Aydin Sezgin** aleyhine Başkonsolosluğun web sitesinde bulunan ve Ermeni soykırımını reddeden bir belge nedeniyle açılan dava mahkeme tarafından reddedilmiştir.²³
- Fransa’da yerel yönetim seçimlerinde aday olmak isteyen **Sırma Oran-Martz’a** yayın yoluyla hakaret eden Leylekyan Paris Asliye Mahkemesi tarafından 20 Şubat 2013 tarihinde mahkûm edilmiş, temyiz mahkemesi bu kararı 15 Ocak 2014 tarihinde onaylanmıştır.²⁴
- İsviçre’de **Bern –Laupen Mahkemesi** Ermeni soykırımını reddeden 18 Türk vatandaşını beraat ettirmiş, İsviçre Federal Mahkemesi 16 Nisan 2002 tarihinde bu kararı onaylamıştır.²⁵

20 Bu konuda ayrıntılı bilgi için bakınız: Pulat Tacar, “Ermenilerin Soykırımı Savını Yadsıyanları Cezalandırmak veya Türkiye’den Tazminat Almak İçin Yaptıkları Yargı Mücadeleleri,” *Ermeni Araştırmaları*, No 46, Aralık 2013.

21 Tacar, “Ermenilerin Soykırımı Savını Yadsıyanları Cezalandırmak...”, ss. 58-62.

22 Tacar, “Ermenilerin Soykırımı Savını Yadsıyanları Cezalandırmak...”, ss.65-66.

23 Tacar, “Ermenilerin Soykırımı Savını Yadsıyanları Cezalandırmak...”, ss 63-64.

24 Tacar, “Ermenilerin Soykırımı Savını Yadsıyanları Cezalandırmak...”, ss.66-68.

25 Tacar, “Ermenilerin Soykırımı Savını Yadsıyanları Cezalandırmak...”, ss.68-69.

- İsviçre'nin Lozan Mahkemesi, **Doğu Perinçek**'ı Ermeni soykırımının bir uluslararası yalan olduğunu söyleyerek ırk ayrımcılığı yaptığı gerekçesi ile mahkûm etmiş, İsviçre Federal Mahkemesi bu kararı 12 Aralık 2007 tarihinde onaylamıştır.²⁶ Doğu Perinçek bu karara karşı AİHM nezdinde dava açmıştır.²⁷ Türkiye Cumhuriyeti davaya taraf olarak katılmış ve görüşünü bildirmiştir. AİHM 17 Aralık 2013 tarihinde bu mahkûmiyetin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin (AİHS) 10. maddesinin ihlali olduğu kararını vermiştir. AİHM kararı hakkında aşağıda ayrıca bilgi verilmektedir.
- Doğu Perinçek'in mahkûmiyetini izleyen dönemde, **Winterthur Mahkemesi**, Perinçek'in görüşünü savunan üç Türk vatandaşını mahkûm etmiş, İsviçre Federal Mahkemesi bu kararı onaylamıştır.²⁸

2.2. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin 17 Aralık 2013 Tarihli Kararı²⁹

Türkiye İşçi Partisi Genel Başkanı **Dr. Doğu Perinçek** İsviçre'de 2008 yılında, "*Ermeni soykırımı bir uluslararası yalandır*" dediği için Lozan Polis Mahkemesi tarafından ırk ayrımcılığı yapmak suçundan mahkûm edilmiş, bu mahkûmiyet İsviçre Federal Mahkemesi tarafından da onaylandıktan sonra, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinde (AİHM) İsviçre'ye karşı dava açmıştı. İtalyan yargıç Raimondi'nin başkanlığında Danimarkalı, Sırp, Macar, Karadağlı, Portekizli ve İsviçreli yedi yargıçtan oluşan AİHM İkinci Dairesi, bu dava hakkında ikiye karşı beş çoğunlukla verdiği kararda Doğu Perinçek'in mahkûm edilmiş bulunmasını ifade özgürlüğünün çiğnenmesi olarak nitelemiştir. Portekizli ve Sırp yargıçlar (Paulo Pinto de Albuquerque ile Dragoljub Popoviç) karara karşı oy yazısı yazmışlar. İtalyan ve Macar yargıçlar (Başkan Guido Raimondi ile Andras Sajó) ise karar lehinde oy vermekle birlikte yazılı görüş sunmuşlardır. İsviçreli yargıç karara olumlu oy kullanmıştır. İsviçre Hükümeti dünyanın çeşitli yörelerindeki Ermeni örgütlerinin yoğun baskıları sonucunda, 11 Mart 2014'de AİHM'in davanın tekrar incelemesi talebinde bulunmuştur. Bu talep, beş AİHM yargıcından oluşan bir heyet tarafından incelenmiş ve itiraz ölçütlerine uygun görüldüğü için 5 Haziran 2014'de davayı bir üst yargı makamı olan Büyük Daire'ye taşımıştır. Büyük Dairenin vereceği karar nihai olacaktır.

26 Tacar, "Ermenilerin Soykırımı Savını Yadsıyanları Cezalandırmak...", ss 69-88.

27 Pulat Tacar, *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinde, Doğu Perinçek-İsviçre Davası, Bir Düşünceyi İfade özgürlüğü Sorunu ve Adil Bellek Talebi* (İstanbul: Kaynak Yayınları, Ağustos 2012). Bu kitapta Doğu Perinçek-İsviçre davaları konusunda ayrıntılı bilgi verilmiştir.

28 Tacar, *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinde...*, ss. 88-96.

29 AİHM, İkinci Dava Dairesi; *Affaire Perinçek c. Suisse*, Dava No. 27510/08, karar, 17 Aralık 2013.

“Ermeni soykırımı savının reddinin suç oluşturmadığı” hakkında önemli bir içtihat sayılan AİHM kararında özetle aşağıdaki hususlar belirtilmektedir:

- a) AİHM, davalı İsviçre tarafı talep etmemesine rağmen, Perinçek’in açtığı davanın, hakkın kötüye kullanımını engelleyen (AİHS’nin korumasını kaldıran) AİHS’nin 17. maddesi çerçevesine girip girmediğini res’en incelemeye almıştır. İsviçre savunmasında böyle bir talepte bulunmamıştır. Bu karar, İsviçre’nin hakkının usul gerekçesi ile kaybolmamasına mahkemenin (kendiliğinden) özen gösterdiğini kanıtlayan önemli bir adımdır. Davaya müdahil olan Türkiye, 17. maddenin tatbiki konusunda İsviçrenin bir talebi olmadığına dilekçesinde işaret etmişti. Mahkeme ifade özgürlüğü hakkının suiistimal edilip edilmediğine dair incelemeyi res’en yapmış ve Dr. Doğu Perinçek’in Ermeni soykırımı düşüncesinin uluslararası yalan olduğunu açıklamasının AİHS’nin 17. maddesinde söz edilen **hakkın kötüye kullanılması sayılmadığını karara bağlamış ve davayı esastan görüşmeye geçmiştir.**
- b) Hakkın kötüye kullanılması için, bir söylemin nefret duygusunu tahrik veya şiddet kullanımını özendirilmesi gerekir. 1915 olaylarının hukuksal bağlamda soykırımı olduğunun reddi, Ermeni ulusuna karşı nefret duygusunu tahrik etmemektedir. Zaten Perinçek, o olayların mağdurlarını kötülememiş, nefreti tahrik eden sözler söylediği gerekçesi ile mahkûm edilmemiştir. Perinçek, hassasiyet taşıyan ve hoşla gitmeme olasılığı bulunan konuları açıkça tartışmış olmakla ifade özgürlüğünü kötüye kullanmamıştır; hoşla gitmemesi muhtemel beyanlar da duyarlı konuları alenen tartışma hakkı ifade özgürlüğünün temel niteliklerindedir; **rahatsız veya şoke edici veya korkutucu görüşler de AİHS’nin 10. maddesinin korumasından yararlanır; bu özgürlük demokratik, hoşgörülü ve çoğulcu bir toplumu, totaliter ve diktatörlükle yönetilen toplumlardan ayırt eden temel öğelerden biridir.** AİHM bu gerekçeleri içeren başka kararlara da imza atmıştı. AİHM kararının Türkiye’nin ifade özgürlüğü konusundaki, siciline de- bu arada- değindiğini yukarıda belirttik.
- c) AİHM, soykırımı kavramının tanımının dar olduğunu ve bu suçun ispatlanmasının güç olduğunu vurgulamıştır;
- d) AİHM, tarihsel araştırmanın tanımı itibarıyla tartışmalı olduğunu, nesnel ve mutlak gerçeğe ulaşma olanağının bulunmadığını, ve bu davada konu edilen olaylar hakkında genel mutabakat (konsensüs) (oydaşma) bulunduğu ileri sürülemediğini belirtmiştir;

- e) AİHM, Ermeni soykırımını tanıyan ülkelerin, bu resmi görüşü yadsayanların cezalandırılması için yasa kabul etme gereksinimi duymadıklarını;³⁰ zira umumun çıkarına olsa da, tam olarak (varlığı) saptanmamış konularda **tartışmayı harekete geçirmeye hizmet etmesi beklenen ifade özgürlüğünün temel amaçlarından birinin azınlıkta kalan görüşleri de korumak** olduğunu göz önünde tutmuştur;
- f) AİHM, Doğu Perinçek'in söz konusu yıllarda vuku bulan katliamların ve sürgünlerin varlığını reddetmediğini bu olayların soykırımı olarak nitelenmesine karşı çıktığını vurgulamıştır. Ancak mahkeme, Perinçek'in söyleminin sadece hukuksal mülahazalardan esinlenmediğini, kendisinin politikacı olması nedeni ile siyasal ve tarihsel dayanakları bulunduğunu da eklemiştir. Başka bir anlatımla, mahkeme, söylem sadece hukuksal mülahazalardan esinlenseydi, ifade özgürlüğü tezini daha güçlü olarak dile getirebilecekti;
- g) AİHM, Osmanlı İmparatorluğunda 1915 yılında ve daha sonra vuku bulan olayların soykırımı olup olmadığı hususunda karar verme konusunda yetkili değildir. AİHM, kararında, bir yandan üçüncü şahısların haklarını -yani mağdurların ve yakınlarının onurunu- korumak, öte yandan, davacının (Doğu Perinçek'in) ifade özgürlüğünü savunmak arasında bir denge kurmak durumunda olduğunu vurgulamıştır;
- h) İsviçre Hükümeti Doğu Perinçek'in söylemi ile kamu düzenini ağır şekilde tehlikeye attığını ispatlayamamıştır;
- i) AİHM Doğu Perinçek'in tartışmalı bir konuda tarihsel, hukuksal ve siyasal nitelikli konuşma yaptığını vurgulamakla birlikte, bu konuda yerli mahkemenin değerlendirme marjının az olduğu ve takdir yetkisini aştığı görüşünü belirtmiştir. İsviçre Hükümetinin savunmasının en önemli dayanağı yargıcın takdir hakkı çerçevesinde karar almış bulunduğu ve keyfi davranmadığıydı;
- j) AİHM, Perinçek'in İsviçre yargısı tarafından mahkûm edilmesinin, İsviçre toplumunda söz konusu olayların soykırımı niteliği konusunda, özellikle akademik çevrelerde bulunduğu varsayılan oydaşmaya dayandırıldığını saptamıştır; ancak, AİHM, İsviçre Federal Mahkemesinin bile bu tartışmalı konuda ittifak bulunmadığını kabul ettiğini vurgulamıştır. Davacı Dr. Perinçek ve davaya iştirak eden Tük Hükümeti, bu tartışmalı konuda

30 Bu konuda Fransa Cumhurbaşkanı Hollande'ın 27 Ocak 2014 tarihinde Türk muhatapları ile yaptığı görüşmede, Ermeni soykırımının reddinin cezalandırılmasının ülkesinde bir yasa olduğunu söylemesi ve bu yasanın Şubat 2012'de Fransa Anayasa Konseyi tarafından Anayasaya aykırı olduğu gerekçesi ile iptal ettiğini gözden kaçırmak istemesine, hayret etmek gerekir. AİHM kararına göre, Fransa da Ermeni soykırımını iddiasının reddini -AİHM kararının alındığı tarihte- cezalandırmayan ülkeler arasında görünüyor.

konsensüs bulunmadığını belirtmişlerdir. AİHM bu görüşe katılmış ve İsviçre'deki siyasal kurumların, bu konuda farklı görüşe sahip olduklarını saptamıştır; örneğin, İsviçre Parlamentosunun iki kanadından sadece biri soykırımını tanımıştı. Ayrıca, dünyada mevcut yüz doksan ülkeden sadece yirmisi soykırımını resmen tanımıştır. Bu nedenle, AİHM söz konusu olan olaylarda genel konsensüs bulunduğu hususunda kuşku duymaktadır.

k) AİHM, Holokost (*Yahudi kırımı*) suçunun inkarı ile bu dava arasında fark bulunduğunu belirtmiştir. Holokost'ta gaz odaları gibi -var oldukları sabit olan- tarihsel gerçekler mevcuttur. Ayrıca Yahudi kırımı uluslararası yargı tarafından açıkça hükme bağlanmış olan bir cürümdür. Bu cürüm uluslararası ceza hukukunda insanlığa karşı suç çerçevesine girer. Tarihsel gerçeğin var sayılması bir toplumun çoğunluğunun eğilimi ile değil, yetkili mahkeme kararı ile saptanır.

l) AİHM'e göre, davalı İsviçre, 1915 yılında ve daha sonra, eski Osmanlı İmparatorluğu topraklarında vuku bulan olayların hukuksal bağlamda soykırımı olduğunu yadsıyan sözleri mahkûm etmek için toplumsal gereksinme bulunduğunu kanıtlayamamıştır. Ayrıca İspanya Anayasa Mahkemesi, Kasım 2007'de soykırımını inkâr etmenin doğrudan şiddet kullanımını teşvik etmediğine karar vermişti. Fransa Anayasa Konseyi de Şubat 2012'de Ermeni soykırımının inkârını cezalandıran yasayı iptal etmişti. Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi, BM Medeni ve Siyasal Haklar Paktında sözü edilen, tarihsel olaylar hakkında görüş bildirmenin cezalandırılmasını öngören kanunların Pakt'ta sözü edilen yükümlülüklerle bağdaşmadığını açıklamıştı.

m) Mahkeme Doğu Perinçek'in, "zorunlu bir toplumsal ihtiyaç" nedeniyle mahkûm edilmiş bulunduğu savına kuşku ile yaklaşmıştır. AİHM'ne göre, ifade özgürlüğünü kısıtlayan yaptırımların bir çeşit sansür işlevi görmemesine dikkat edilmelidir; böyle bir durum kişiyi eleştiri yapmaktan vazgeçmeye yönlendirir.

Yukarıda ana hatları sunulan AİHM kararı, Türkiye'nin Ermeni soykırımı iddiası karşı ileri sürdüğü görüşleri doğrulamaktadır. Ancak bu kararın Ermeni soykırımı iddiasını ileri sürmeyi yasakladığı veya suç saydığı söylenemez. Karar sadece Ermeni soykırımının savını reddedenlerin, bunu ifade özgürlüğü çerçevesinde yaptıkları takdirde cezalandırılmamaları gerektiğini ve İsviçre'nin Doğu Perinçek'i mahkûm ederek onun ifade özgürlüğünü çiğnediğini vurgulamaktadır. Yetkili yargının vereceği bir karar ile varlığı tespit edilmiş bir soykırımı veya insanlığa karşı suçun yadsınması (*Örneğin: Yahudi kırımı veya Bosna'da- Srebrenitsa soykırımı*) ise, düşüncüyü ifade özgürlüğü çerçevesi dışında kalmaktadır ve AİHS'nin 10. tarafından

korunmaz; başka bir anlatımla, bu cürümleri inkâr edenlerin cezalandırılması ifade özgürlüğünü çiğnemez.

2.3. Avrupa Birliği Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığın ile Mücadele Yönergesi³¹

Avrupa Birliği İçişleri ve Adalet Bakanları Konseyi, Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığı ile Mücadele konusunda bir Yönerge hazırlamıştır. Bu belge 2008 Kasım ayında yürürlüğe girmiştir.³² Yönerge, Ermeni soykırımı iddiasını açıkça dile getirmemektedir. Ancak, Yönergeye göre ulusal mahkemelerine evrensel yargı yetkisini³³ tanıyan devletlerdeki mahkemeler, kendi ulusal sınırları dışında işlenmiş soykırımı suçlarını inkâr eden kişileri de mahkûm edebilecektir. Yönergede, inkârı suç teşkil edecek olan, soykırımı suçunun işlendiğine dair yargı kararının, **1948 Sözleşmesinde belirlenen yetkili Mahkeme tarafından alınmış olması koşulunun benimsenmesi de bir seçenek olarak üye Devletlerin tercihine sunulmuştur. Fransa, bu seçeneği kabul eden Devletlerden biri olduğunu Avrupa Birliğine tebliğ etmişti** (Aslında 1948 Sözleşmesini onaylamış olan Devletler, bu koşulu Sözleşmeye Taraf olmakla otomatik olarak zaten kabul etmişlerdir). Bu seçeneğin dışına çıkmak isteyen ülke (yani 1948 Sözleşmesinin yetkili mahkeme kuralını çiğnemeyi göze alan Devlet) başka ülkede işlenmiş olsa bile, soykırımı suçunun işlendiğine dair kararın kendi ülkesinin mahkemesi tarafından alınabileceği ve bunu yadsıyanın mahkûm edilebileceği seçeneğini benimsemiş olacaktır. Önümüzdeki dönemde, Ermeni soykırımının resmen tanıyan ve evrensel yargı yetkisini kabul eden -sınırlı sayıda (Yunanistan-Kıbrıs Rum Yönetimi gibi) ülkelerde 1915 tehciri ve buna bağlı kayıpların soykırımı suçu sayılamayacağını alenen ileri süren bireyler ya da gruplar olursa, o ülke savcılarını res'en veya şikâyet üzerine bunlara dava açabileceklerdir. Son olarak Türkiye'yi 27 Ocak 2014 tarihinde ziyaret eden Fransa Cumhurbaşkanı François Hollande verdiği demeçte: *“soykırımının inkârını cezai müeyyideye tâbi tutan bir çerçeve kararı var”* demiştir. Bu beyan Fransa'nın-Ermenilerin baskısı ile- soykırımı konusunda yetkili mahkeme kuralına uyacağına dair AB kurumlarına yaptığı bildirimini geri aldığına mı işaret ediyor? Bunu zamanla göreceğiz. Mahkemelerine -

31 Pulat Tacar, “Avrupa Birliğinin Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığı ile Mücadele ile Soykırımın ve İnsanlığa Karşı Suçların İnkârının Cezalandırılmasına İlişkin Çerçeve Kararı,” *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 44, 2013, ss. 57-85; Yaşar Yakış, “European Union Framework Decision of the Offence of denying a Crime,” *Review of Armenian Studies*, No. 23, 2011, ss. 63-92ç

32 EU Council Framework Decision, 2008/913/JHA., 28 November 2008; “On Combatting Certain Forms and Expression of Racism and Xenophobia by Means of Criminal Law,” J.328/55,6.12.2008.

33 Evrensel yargı yetkisi terimi, bir ülkenin başka bir ülkede işlenen bir suçu, kendi ülkesinde yargılamaya yetkisini ulusal mahkemesine tanıması anlamına gelir. 1948 Soykırımı Sözleşmesi soykırımı suçlaması ile yapılacak yargılamaya yetkisinin, o suçun işlendiği ülkenin yetkili mahkemesi olduğunu belirtmektedir. Bu madde 1948 Sözleşmesi Hazırlık Konferansındayapılan uzun müzakereler sonunda bu şekilde kabul edilmiş ve evrensel yargı yetkisi seçeneği oylanarak reddedilmişti.

soykırımını yargılaması konusunda- evrensel yargı yetkisini tanıyan ülkeler, açılacak davalar konusunda, AB çerçevesinde değişik ve çelişkili kararlar alabileceklerdir. Ayrıca, o ülkelerde tarihsel araştırmalar da sansürlenmiş³⁴ ve bireylerin düşüncelerini ifade özgürlüğü kısıtlanmış olacaktır. Fransa'da tarihçileri ve diğer düşünürleri bir araya getiren **Tarihe Özgürlük Blois Girişimi** sözü edilen yönergenin getirdiği sansüre karşı çıkmaktadır. AB Yönergesi, 2013 yılı Kasım ayı sonunda gözden geçirilecek ve pek çok ülkenin uygulamaktan zaten imtina ettiği Yönergenin akibeti hakkında karar alınacaktı. 27 Ocak 1014 tarihinde "Holokost anma töreni" münasebeti ile bir bildiri yayımlayan AB Komisyonu, Yönergenin tüm üye ülkeler tarafından benimsenerek ulusal kanunlara geçirilmediğini saptadığını, 2014 yılında üye ülkeler ile temasların süreceğini, ancak AB Komisyonunun Yönergenin uygulanmaması nedeni ile bir yaptırım öngörmediğini belirtmiştir. Bu ifade esasen ölü doğduğu pek çok AB ülkesi tarafından belirtilen Yönergenin, AB genelinde tatbik zorunluluğunun askıya alındığı anlamına gelmektedir. Buna karşın, isteyen AB ülkesi Yönergeyi uygun gördüğü biçimde tatbik edebilecektir. Fransa da -Anayasa Konseyinin kararına rağmen- Ermenilere ödün vermek amacı ile- kendini bu gruba dâhil sayabilir. Ancak, 17 Aralık 2013 tarihli AİHM kararı muvacehesinde, Ermeni soykırımını reddeden şahısları mahkûm edecek yerel mahkemenin bu kararının AİHM tarafından ifade özgürlüğünün ihlali sayılacağını hesaplaması ve Tarihe Özgürlük Girişiminin kaygılarını gözönünde tutması gerekecektir.

2.4. ABD'deki Ermenilerin Sigorta Şirketlerinden ve Bankalardan Tazminat Sağlama Çabaları

Ermeni örgütleri avukatları vasıtası ile önce Fransız ve Amerikan sigorta şirketlerine I Dünya Savaşı öncesi yaptırılmış bulunması muhtemel sigorta poliçeleri karşılığında para sağlamak için o şirketlerle dava açacakları tehdidi ile pazarlık yapmışlardır. Buna paralel olarak, ABD Kaliforniya'da tazminat taleplerine ilişkin olarak açılacak davalarda Ermeni soykırımından zarar görenlerin dava başvurularına ilişkin zaman aşımı süresini uzatmak üzere Kaliforniya'da kanun değişikliği yapılması sağlamışlardır. Bu, Poochigan **Yasası** adı ile bilinir. Avukatlar daha sonra gözlerine kestirdikleri ABD,

34 Tarihe Özgürlük (Girişimi), 2008 yılında yapılan Blois Buluşması münasebetiyle aşağıdaki bildiriye kabul etmiştir: "Geçmişe yönelik tarihsel ahlak dersi verme girişiminden ve entelektüel açıdan sansüre tabi tutulmaktan endişe duyarak, Avrupalı tarihçileri ve politikacıları sağduyulu davranmaya çağırıyoruz. Tarih güncel olayların tutsağı olmamalı ve birbiri ile yarış eden belleklerin dikte ettiği şekilde yazılmamalıdır. Özgür bir Devlette, siyasal otoritesi tarihsel gerçeği saptayamaz ve cezalandırma tehdidi ile tarihinin özgürlüğünü kısıtlayamaz. Tarihçilere, bizim yaptığımıza benzer girişimler oluşturarak, ülkelerindeki tüm güçleri bir araya toplama ve ilk aşamada bu çağrıyı imzalayarak, bellek yasaları akamını durdurma çağrısını yapıyoruz. Kolektif belleği sürdürme görevine sahip çıkmakla birlikte, yasalarla geçmişe dönük "devlet gerçeği" (resmi tarih) oluşturma girişiminin doğurduğu tehlikelerin bilincinde olmalarını siyasetçilerden talep ediyoruz. Bu çeşit girişimler, tarihçiler ve genel olarak entelektüel özgürlükler üzerinde ciddi olumsuz sonuçlar doğurabilir. Demokraside 'tarihe özgürlük' hepimizin özgürlüğüdür." - Pierre Nora, Tarihe Özgürlük Girişimi Başkanı.

Fransız ve Alman sigorta şirketlerine başvurmuşlardır. Ermeniler bu alanda Yahudilerin izlediği tazminat yöntemini izlemek istemişleridir³⁵ Ermeni derneklerinin avukatları, Şubat 2004'te New York "Life Insurance" (Hayat Sigortası) Şirketine dava açmışlar, daha sonra şirketle anlaşma yolu ile 20 milyon dolar sağlamışlardır.³⁶ Ermeni avukatları Fransız AXA sigorta şirketine de Kaliforniya'da dava açmışlar, yapılan baskılara boyun eğen AXA sigorta şirketi³⁷ uzlaşma yoluyla Ermenilerin avukatlarına 17,5 milyon dolar ödemeyi kabul etmiştir. Avukatların ne kadar parayı "hortumladıkları", sigorta poliçesi sahiplerine ne ödeme yaptıkları belli değildir. Diaspora Ermenileri arasındaki söylentiler, bu işten avukatların zengin olduğu, az sayıda hak sahibinin eline çok az para geçtiği yolundadır.³⁸ Son olarak, 28 Nisan 2011 tarihinde ABD Federal Savcısı yasa dışı kazanç sağlandığı ihbarı üzerine, Geragos ve Kabateck adlı Ermeni avukatların en geç 12 Mayıs 2011 tarihine kadar tüm dosyaları Savcılığa teslim etmesini talep etmişti.³⁹ Bu konudaki ihbar Geragos'un eski ortağı Yeghian'dan gelmiş. Geragos-Kabateck te Yeghian'a karşı dava açmıştır. Bu örnek bazı avukatların Ermeni tazminat talepleri konusunu kişisel kazanç sağlama olanağı olarak gördüklerinin, yağmadan yeterince pay alamamaları üzerine birbirlerine girdiklerinin kanıtıdır.⁴⁰ Avukatlar, Sigorta şirketlerine yöneltilen dava tehditleri sonucunda sağladıkları tazminatları, Ermeni hak sahiplerine değil, kurdukları sahte sivil toplum örgütleri vasıtası ile kendi hesaplarına aktarmışlardır.⁴¹

Ermeniler Alman sigorta şirketi Victoria ile de pazarlık yaparak tazminat sağlamak istemiş iseler de⁴² Alman şirketi haksız taleplere ve şantaja boyun eğmemiştir. Bunun üzerine Ermenilerin avukatları Alman şirketine dava açmıştır. Uzun süren bu davada yargıçlar önce Alman sigorta şirketi lehine

35 Bölükbaşı, *Dışişleri İşkelesi*.

36 Bunların avukatları Yağcıyan ve ortakları, Geragos ve Geragos ile Kabateck Brown Keller. 20 milyon doların bir tavan olduğu ve poliçe sahibi Ermenilerin taleplerinin bunun çok altında kaldığı, sağlanan paranın büyük bölümünün avukatların kesesine gittiği söylentileri çok yaygın. Kime ne kadar tazminat ödendiği de belli değildir.

37 AXA şirketinin başkanı Claude Bebear'a Ermenilerin binlerce mesaj yolladığı, Başkanın tehdit edildiği ve Fransız siyasal partilerinin de kendisine baskı yaptığı gazetelerde yer aldı..ABD'de ki Ermeniler bu konuda kendilerine az ödeme yapılmasından şikayetçi oldular, hakça dağıtım istediklerini belirttiler. www.armeniandiaspora.com/showthread.php?39473-ANCA-on-AXA-Settlement

38 Yegparyan (bir önceki dipnotta anılan referans): "NY Life ve AXA zaferleri mükemmel değildi. Avukatlara ödenen paralar sorgulandı. Sigorta poliçesi sahiplerinin varisleri ellerindeki sigorta poliçelerine oranla çok cüzi i bir miktar verilerek aldatıldı (was capped); durum bu nedenle kuşku yarattı... Avukatların paramızı tırtıklamasını asgariye indireceğimizden emin olmamız lazım. Benim ailemin AXA sigortadan talebi de kabul edilmedi. Red nedeni konusunda hiç bir açıklama yapılmadı. Başkalarının durumu da aynı. Bu uygulamalar kabul edilemez ölçülere ulaştı ve toplumumuzun daha ileride açılacak davalara katılımı bundan olumsuz etkilenecektir..."

39 http://www.law.com/jsp/article.jsp?id=1202492829090&Attorneys_Ordered_to_Prod...

40 Amanda Bronstad, *The National Law Journal*; June (Haziran) 2012 sayısında bu konuda yaşanmakta olan skandal dile getirilmiştir. Özetle, AXA şirketinin ödediği 17,5 milyon doların 2,8 milyon doları buharlaşmış, Perseg Kartalyan adlı kişinin açtığı iki hesaba kaydırılmıştır. Mahkeme ilk aşamada 2,1 milyon doların iadesi kararını vermiştir.

41 Amanda Bronstad, *The National Law Journal*, June (Haziran) 2012 sayısından çeviri: "Yargıç, soykırımı dosyasında, avukatlara aralarındaki uzlaşmazlığın iki hafta içinde sonuçlandırılmaları için süre verdi. Avukat 300.000 dolarlık ödemeyi hak sahiplerine yapmak zorunda.

42 United States Court of Appeals for the Ninth Circuit, No. 07-56722.D.C., No. CV-03-09407-CAS-JWJ, Argued and Submitted, December 8, 2008 - Pasadena, California, Filed December 10, 2010.

karar vermişler, daha sonra bir yargıç (nasıl oldu ise !) görüş değiştirmiş ve Ermeniler lehinde oy kullanmıştır. Alman sigorta şirketi, ABD ile Türkiye Cumhuriyeti arasında 24 Aralık 1923 tarihinde yapılmış olan tazminat anlaşmasının Türkiye ile ABD arasındaki tazminat meselesini çözdüğünü vurgulayarak dava temyize taşınmıştır. Sonuçta 23 Şubat 2012 tarihinde yargıçlar heyeti ittifakla (12-0) Ermeni soykırımına atf yaparak zaman aşımı süresini uzatan Kaliforniya Sivil Hukuk Usulü Yasasının ilgili maddelerin ABD Anayasasına ve Federal Hükümetin dış politikayı saptama yetkisine aykırı olduğuna karar vermiştir. Ermenilerin avukatları bu davayı ABD Yüksek Mahkemesine taşımışlardır.⁴³ Bu kez, ABD Başsavcısı, Yüksek Mahkemeye 11 Mayıs 2013 tarihinde bir yazı yollayarak, ABD Yüksek Mahkemesinin, yukarıda sözü edilen 23 Şubat 2012 tarihli kararla ilgili bu başvurunun reddini istemiştir.⁴⁴ 22 sayfalık bu uzun yazıda ABD Başsavcısı, özetle, “*Kaliforniya yasının, yaklaşık bir yüzyıl önce vuku bulmuş olan siyasal yönden tartışmalı olaylar konusunda kendi geleneksel yetki alanını düzenleyen temelleri aştığını; sigorta poliçelerine ilişkin zaman aşımı süresinin Ermeni soykırımı gerekçesi ile uzatılmasının ABD Hükümetinin dış politikayı idare etme yetki alanına -tesadüfi ve dolaylı olmaktan daha fazla bir müdahale sayılması gerektiğini; en banc yargı kararına göre, Osmanlı İmparatorluğu dönemindeki olayların dünyanın her yanında ateşli biçimde tartışılan bir dış politika konusu olmaya devam ettiğini; Türkiye’nin de bu konuya büyük önem atfettiğini; Kaliforniya Sivil Hukuk Usul Yasasının 354.4. maddesinin dış politika ile doğrudan ilişkisi bulunduğunu ve Hükümetin bu alanda yürüttüğü dış politikaya olumsuz etki yapacağını*” vurgulamıştır. Sözü edilen yazıda, “*ABD Hükümetinin I. Dünya Savaşından sonra ABD vatandaşlarının kimi tazminat taleplerini çözümlmek için girişimlerde bulunduğu, bu bağlamda ABD ile Türkiye arasında tazminat taleplerini sonuca bağlayan Ankara Anlaşmasının yapıldığı, bu Anlaşmaya göre iki Hükümetinin ABD vatandaşlarının taleplerini incelemek için bir Komite oluşturduğu, bu Komitenin yaklaşık 2500 tazminat talebini ele aldığı; daha sonraki müzakerelerde, zarar gördükleri tarihte ABD vatandaşı olmayanların (Osmanlı vatandaşı olanların) tazminat taleplerinin ABD tarafından ileri sürülemeyeceği anlaşıldığı için, bundan vazgeçildiği; Türkiye’nin üzerinde uzlaşılacak tazminatı ödediği ve bu ödeme sonucunda sorunun nihai olarak çözümlenmiş olarak sayılması hususunda anlaşmaya varıldığı*” belirtilmiştir. Başsavcı sonuç olarak, Ermeni davacıların taleplerinin reddini istemiştir.⁴⁵

43 Harut Sassunian, *California Courier*, 4 Temmuz 2012.

44 “Obama asks Supreme Court not to hear genocide-era insurance claims,” (Obama Yüksek Mahkeme’den soykırım dönemine ait sigorta taleplerini görüşmeyi kabul etmemesini istedi) *The Armenian Weekly*, 11 Mayıs 2013.

45 ABD Başsavcısının bu yazısının metnine, internet ortamında şu başlık altında erişilebilir: “In the Supreme Court of the United States: Harry Arzoumanian, et al., petitioners - Münchener Rückversicherung-Gesellschaft: On petition for a writ of certiorari to the United States Court of Appeals for the IX Circuit - Brief for the United States as Amicus Curiae”

ABD Başsavcısının bu davadaki Ermeni taleplerine ağır bir darbe indirdiği düşünülen ayrıntılı mütalaası, Ermenilerin ABD'de açtıkları ve açmak isteyecekleri tazminat davalarının reddi yönünde son derecede önemli bir yargısal emsaldir. Karar, ABD'nin 50 Eyaletine dış politika alanında Federal Hükümetin işlerine karışmama konusunda önemli bir uyarıdır. Bu konuda ilgimizi çeken bir başka husus, yukarıda değinilen **17 Aralık 2013 tarihli AİHM kararına** karşı oy yazısı yazan iki yargıcın, karşı oylarında yukarıda sunulan gelişmeyi görmezden gelmiş olmaları ve gerçek dışı beyanda bulunmalarındır. Bu örnek bazı uluslararası mahkeme yargıçlarının mesleki etik ve hukuk anlayışlarının zayıflığına, adaletlerine güvenilemeyeceğine işaret eder.

2.5. ABD'de Türkiye'ye, Merkez Bankasına Ve Ziraat Bankasına Açılan Davalar

ABD yaşayan Garbis Davoyan ve Hrayr Trabyan; Alex Bakalyan, Harutunyan ve Mahdesyan 29 Temmuz 2010 ile 17 Aralık 2010 tarihlerinde Kaliforniya Bölge Mahkemesi'nde iki dava açarak, **Türkiye Cumhuriyeti Devletinden, Türkiye Ziraat Bankasından ve TC Merkez Bankasından tazminat talebinde bulunmuşlardır.**⁴⁶ Davacılar, Türkiye'nin ve davalı bankaların, uluslararası hukuka, uluslararası anlaşmalara ve Türk hukukuna aykırı olarak haksız kazanç elde ettiğini, insan hakları ihlali yaptığını iddia etmişlerdir.⁴⁷ Her iki dava da kolektif dava olma özelliği taşımaktadır. Bakalyan adına haksız kamulaştırıldığı ileri sürülen mallar karşılığında talep edilen miktar 64 milyon dolar civarındadır. Davacılar, gasp edilen mallarının nakde dönüştürüldüğünü ve dava ettikleri bankaların ABD'de bu sermaye ile ticari faaliyet yaptığını iddia etmişlerdir.

Davacıların bu dava vesilesi ile Türkiye'nin ABD'ye karşı "sert" siyasi tepki vermesini sağlamak ve sorunu bir uluslararası krize dönüştürmek te istemekteydiler; yaratılacak kriz vesilesi ile daha önceki Ermeni terör eylemlerinde görüldüğü gibi, medyanın terör eylemi mağdurlarından ziyade soykırımı savını yeniden manşetlere taşıyacağını düşünmekteydiler. Davacılar, Yahudi kırımını sonucunda Almanya'ya açılan tazminat ve mal iadesi davalarından esinlendiler ve Holokost ile Ermeni tehciri arasında paralellik oluşturma taktiğini izlediler. Türkiye, bu davada yetenekli hukukçular tarafından savunulmuş, ABD usul hukukunun gereklerine uyulmuş, sonunda

46 *Garbis Davoyan, et al., v. Republic of Turkey, et al., Case No. CV 10-05636 DMG (SSx), 12 Temmuz 2010.* Ayrıca bakınız: Aslan Yavuz Şir, "Diaspora Ermenileri ve ABD Mahkemelerindeki Girişimleri," *Ermeni Araştırmaları*, 2012, No.41, ss. 113-140; Pulat Y. Tacar, "Türkiye'ye Karşı Hukuk Savaşı. Ermeni Asıllı ABD Vatandaşlarının ABD Mahkemelerinde Açtıkları Davalar," *Ermeni Araştırmaları*, 2011, 10. Yıl Özel Sayısı, No. 37-38. / The Armenian Weekly sitesinde 27 Aralık 2010 tarihinde "Dava edeceğiz" başlığı ile yazan *Geren Yeghparian* ABD mahkemelerinin kendileri için çok uygun bir alan olduğunu belirtiyor: <http://www.armenianweekly.com/72010/12/27/yeghparian-we%e2%809911-sue/?utm>

47 *Garbis Davoyan, et al. v. Republic of Turkey, et al., Case No. CV 10-05636 DMG (SSx), 12 Temmuz 2010.*

ABD Federal yargııcı Dolly M. Gee, 26 Mart 2013 tarihinde bu davaları reddetmiştir. Red kararı ABD’de yaşayan Ermeni diasporası üzerinde bir çok etkisi yaratmıştır.⁴⁸ Ermeni diasporasının sözcüsü Harut Sassounian bu karar konusunda “*yargıcın bu davanın siyasal bir konu olduğu ve yargının değil, yürütme ve yasama erkinin yetki alanına girdiği yolundaki görüşüne katılmadığını, davanın ‘soykırımı’ talebi ile tam olarak bağlantısı bulunmadığını, davanın ‘insanlığa karşı suç’ kavramını da içeren uluslararası hukukun ihlali çerçevesinde açıldığını*” ileri sürmüştür. Bu söylem Ermenilerin gerektiğinde soykırımı savından geri adım atabileceklerinin işaretidir. Bakalyan’ın avukatları 21 Ekim 2013 tarihinde Dokuzuncu Temyiz Mahkemesine başvurarak, yargıcın kararına itiraz etmişler; Bakalyan’ın sahibi olduğunu ileri sürdüğü arazinin halen Adana’da İncirlik üssü olduğunu ve ABD ile Türkiye arasındaki askeri ve ekonomik ikili anlaşma gereğince ABD askeri üssü olarak kullanıldığını vurgulamış, davasını mülkiyet hakkına dayandırma yoluna gitmiştir. Bu dava Aralık 2013’te temyiz aşamasındaydı.

2.6. Birleşmiş Milletler Genel Kuruluna veya Uluslararası Adalet Divanına Başvuru Seçenekleri

Ermenistan Cumhuriyetine danışmanlık yapan bazı uzmanlar, Ermenistan’ın soykırımının tanınması ve bu suça bağlı olarak Türkiye’nin tazminat ödemesi taleplerini Birleşmiş Milletler örgütüne veya Uluslararası Adalet Divanına taşıma önerilerini gündeme getirmektedirler.

2.6.1 Ermenistan’ın Soykırımı Sözleşmesinin VIII. Maddesine dayanarak Birleşmiş Milletlere başvurma seçeneği

Emekli bir Birleşmiş Milletler Örgütü İnsan Hakları bölümü memuru olan Alfred de Zayas Ermenistan’ın Türkiye’ye karşı başvurabileceği uluslararası hukuk yolları konusunda Ermenistan Hükümetine bir rapor sunmuş ve Ermenistan’ını Soykırımı Sözleşmesinin VIII. Maddesine dayanarak, soykırımı fiilinin önlenmesi için Birleşmiş Milletler Örgütüne başvurmasını önermiştir. De Zayas’a göre: “*1948 Soykırımı Sözleşmesinin VIII. maddesi, dünyada bir yerde soykırımı suçu işlendiği kanısı oluşursa, Birleşmiş Milletler Teşkilatının buna müdahale etmesi için Sözleşmeye konulmuş bir hükümdür. Bu nedenle, Ermenistan, Birleşmiş Milletler Örgütüne başvurmalı 1948 Sözleşmesinin VIII maddesinde⁴⁹ yazılı olan ‘soykırımının sona*

48 Harut Sassounian, “Federal Judge wrongfully dismisses lawsuit on Armenian properties in Turkey,” (Federal yargıcı Ermeni malları hakkındaki davayı hatalı şekilde reddetti) *California Courier*, 3 Nisan 2013.

49 Soykırımı Sözleşmesi Madde VIII: “Sözleşmeye Taraf Devletlerden herhangi biri, soykırımı fiillerinin veya üçüncü maddede belirtilen herhangi bir fiilin önlenmesi ve sona erdirilmesi için gerekli gördükleri takdirde, Birleşmiş Milletlerin yetkili organlarından, Birleşmiş Milletler Şart’ına göre harekete geçmesini isteyebilir.”

erdirilmesi”(sonuçlarının ortadan kaldırılması) için uygun görülecek önlemlerin alınmasını istemelidir. De Zayas sonuçların ortadan kaldırılması terimini şöyle yorumluyor: “Sona erdirme terimi sadece suç işleyeni cezalandırmak anlamına gelmez; bu kavram işlenen suçun sonuçlarını da mümkün olduğu ölçüde ortadan kaldırmayı kapsar. Malını yitirenlere tazminat ödenmediği veya malları iade edilmediği sürece Ermeni soykırımı sonuçları ortadan kaldırılmaması bir cürümdür.”

“Dünyada bir yerde soykırımı işlendiği kanısı oluşursa” söylemi, 1948 Soykırımı Sözleşmesinin sözüne ve ruhuna uygun değildir. Halen, dünyada pek çok sivil toplum girişimi, basın, akademisyenler ve siyasetçiler, soykırımı terimini ulu orta kullanıyorlar; çok sayıda ölümlerle sonuçlanan hemen her olay soykırımı olarak yaftalanıyor;⁵⁰ “doğa soykırımı, hayvan soykırımı, kültürel soykırım” gibi terimler rahatlıkla - ancak, kabul etmek gerekir ki etkileyici biçimde- sarf ediliyor.

Ancak soykırımı suçunun mevcudiyeti (aslında herhangi bir suçun varlığı) yetkili mahkeme tarafından verilmiş bir kararla saptanmadan kimse soykırım suçlusu ilan edilemez. Yapılırsa, o söylem hukuksal değil, keyfi ve siyasal nitelikli olur. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu gibi, Devletlerin temsilcilerinden oluşan bir forumda, geçerli bir yargı kararına istinat etmeden soykırımı nitelemesi yapılması beklenmez.

İnsanlık tarihi boyunca çok sık büyük haksızlıklar, katliamlar, kırımlar yaşanmıştır. Bugün, birileri Afrika'dan köle ticareti veya Maya uygarlığının İspanyollar tarafından yok edilmesi; Protestanlara uygulanan Huguenot kırımı veya Fransa'da Cathar kırımı gibi trajedilerin soykırımı olduğunu vurgulayarak, bunun sonuçlarının ortadan kaldırılması talebi ile BM Teşkilatına başvurursa, yüzlerce benzer talebi tetiklemiş olacak uluslararası camia kaosa sürüklenecektir. “Pandora'nın Kutusunun açılmasını” hiçbir Devlet kabul etmek istemez. Bununla birlikte, bazı hükümetlerin veya siyasetçilerin, tarihte vuku bulmuş olan ve toplumların belleğine yerleşen trajedileri, halk gruplarını oluşturan bireylerin bilincinde canlı tutmak amacı ile gerek akademik çevrelerde, gerek siyasal ortamlarda, -düşmanlıkları veya nefret kültürünü körükleme pahasına da olsa- geçmişi tek yanlı anma etkinlikleri düzenlemeye devam etmeleri beklenmelidir. **Türkiye, bu alandaki düşünce değiş tokuşuna** Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'nun **“adil bellek”** söylemi ile önemli bir katkıda bulunmuştur. Bu yaklaşımın felsefi temellerine, Fransız filozofu, Paul Ricoeur'ün *“tarih eğer gerçekse, çift taraflı bir gerçekliktir”*⁵¹ görüşünde rastlamaktayız. Bu öneri tarihin tek taraflı algılanmaması gerektiğine de işaret eder.

50 Wiliam A. Schabas, *Genocide in international Law* (New York: Cambridge University Press, 2009), s. 6.

51 Paul Ricoeur, *Zaman ve Anlatı; İki - Tarih ve Anlatı* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2009), s. 21.

Nihayet, günümüzde, dünyanın her bölgesinde medyada, akademik ve siyasal çevrelerde “geçmişle hesaplaşma”⁵² projelerinin pek revaçta olduğuna da dikkat çekmeliyiz. Tarihte vuku bulmuş haksız eylemler, katliamlar veya diğer cürümler konusunda özür dileme adımları atılmakta, sergiler açılmakta, filmler yapılmakta, kitaplar yazılmaktadır. Bu yaklaşımların günümüz insanının etik anlayışını etkilediği biliniyor. Aynı düşünceler Türkiye’de de irdelenmektedir.⁵³

Bu gelişmelere paralel olarak, 1948 Soykırımı Sözleşmesinin ölü doğduğu değerlendirilmesini yapan soykırımı hukuku akademisyenleri ve kimi siyasetçiler, halen dünyanın çeşitli bölgelerinde işlenen ve soykırımı niteliği taşıdığı düşünülen eylemleri yargılama yetkisinin suçun işlendiği ülkenin mahkemesine ya da uzlaşma sağlanırsa bir uluslararası ceza mahkemesine ait bulunduğu kuralının uygulamada yerel mahkemenin ülke yöneticisi olan bazı suçluları yargılamaması ve cezalandırılmaması nedeni ile etkisiz kaldığını vurguluyorlar; bu durumda, hele o ülke Uluslararası Ceza Mahkemesi statüsünü onaylamamış, işlenen cürmün cezasız kalmaması için başka ülkelerin mahkemelerinin devreye sokularak zanlıların yargılanması gerektiği görüşünü savunuyorlar. Yukarıda sözü edilen **Avrupa Birliği Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığın ile Mücadele Yönergesi** bu kaygıların öncelik kazanması nedeni ile devreye sokulmak istenmiştir. Halen Alman ve Belçika Mahkemeleri bazı Afrika ülkelerindeki eylemlerle nedeni ile kimi Afrikalı yöneticileri soykırımı suçu ile yargılamaktadırlar. Münih mahkemesi bir Hirvat subayı yargılamıştır.

Ermeni soykırımı savının Birleşmiş Milletler Genel Kuruluna taşınması önerisine karşı çıkanlar da vardır. Örneğin, Rusya Ermenileri Birliği Uluslararası Hukuk ve Siyasal Bilimler Derneğinin Başkanı olan Ermeni asıllı Rus hukukçusu **Dr. Yuri Barseghov, Ermenistan’ın BM Genel Kuruluna başvurmasının bir sonuç getirmeyeceği görüşünü savunmuştur.** Barshegov’a göre: “*Birleşmiş Milletler Teşkilatı (BM) Ermeni soykırımı konusuna çözüm bulamaz. B.M. Genel Kurulu kararlarına uyulması zorunlu değildir; ayrıca, BM siyasallaşmıştır. ABD, İngiltere gibi ülkeler BM Güvenlik Konseyinde veto yetkilerini kullanarak Türkiye’ye karşı gündeme getirilecek bir yaptırım önleyeceklerdir.*” Ayrıca, “*Ermenistan ve Türkiye Uluslararası Adalet Divanının uyulması zorunlu karar yetkisini tanımadıkları için, UAD’na dava başvurusundan bir sonuç alınamaz.*”

52 Mithat Sancar, *Geçmişle Hesaplaşma - Unutma Kültüründen Hatırlama Kültürüne* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2007).

53 Esra Özyürek (derleyen), *Hatırladıklarıyla ve Unutuklarıyla Türkiye’nin Toplumsal Hafızası* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2001).

2.6.2 Ermenistan'ın Uluslararası Divanı Nezdinde Soykırımı Sözleşmesinin IX. Maddesine Dayanarak Dava Açması Seçeneği⁵⁴

Yukarıda sözü edilen Alfred De Zayas, “*Ermenistan, 1948 Soykırımı Sözleşmesinin IX. maddesine dayanarak UAD nezdinde dava açabileceğini, anılan IX. maddenin Soykırımı Sözleşmesinin yorumu, uygulanması ve yerine getirilmesi konusunda, ayrıca Taraf Devletin soykırımı ya da Sözleşmenin III. maddesinde öngörülen eylemlerden herhangi birine ilişkin sorumluluğu hakkında Taraf Devletler arasında bir ihtilaf bulunduğu takdirde, bu ihtilafın Taraflarından birinin eli ile Uluslararası Adalet Divanına götürülmesini öngördüğünü*” vurgulamıştır.

Yukarıda, Soykırımı Sözleşmesinin VIII. maddesi gereğince BM’e yapılacak başvurudan bir sonuç alınamayacağını belirten Ermeni asıllı Dr. Barseghov, IX. madde gereğince UAD ‘na başvuru yapılmasına sıcak bakmaktadır. Dr.Barseghov’un tezinin temel taşı, 1948 Sözleşmesinin daha önce vuku bulan olaylara da geriye yönelik olarak uygulanacağı görüşüdür. Bu görüşün dayanağı, 1948 Sözleşmesinin Giriş bölümünde kayıtlı bulunan genel saptamadır. Sözleşmenin Giriş bölümünde, “**tarihin her döneminde soykırımı suçu işlendiği**” yazılıdır. Adı geçene göre, “*1948 Sözleşmesinin akdinden önce vuku bulan Ermeni trajedisi de tarihte yaşanmış soykırımı örneklerinden biridir.*”

Ancak, 1948 Sözleşmesinin Hazırlık Konferansında, tarihte vuku bulan hangi olayların soykırımı niteliği taşıdığı konusu görüşülmemiştir. İçi boş olan bu pakete, her isteyenin kendi yorumuna göre - ve yetkili mahkeme kararına dayanmadan- herhangi bir tarihsel olayı sokmağa çalışması, uluslararası camia ve uluslararası hukuk tarafından kabul edilebilecek bir yöntem değildir. Bu yola gidildiği takdirde, tarihte vuku bulmuş binlerce olayın soykırımı olduğunu ileri sürmenin yolu açılır ve uluslararası camia birbirine girer.

Nihayet, **1948 Sözleşmesinin geriye yönelik olarak uygulanamayacağını ileri süren -başta Profesör William Schabas olmak üzere- çok sayıda uzman hukukçu ve akademisyen vardır.**

Ermenistan Soykırımı Sözleşmesinin IX. maddesi uyarınca UAD’na başvurursa, UAD, De Zayas’ın önerdiği biçimde bir taleple karşılaşınca, her şeyden önce, iki veya daha fazla devlet arasında Divan Statüsünün 38.

54 1948 Soykırımı Sözleşmesinin IX. Maddesi: “*Soykırımı veya Sözleşmenin III. Maddesinde sayılan eylemler konusunda Devletin sorumluluğu dahil olmak üzere, Sözleşmenin Tarafları arasında, Sözleşmenin yorumu, uygulanması veya hayata geçirilmesi hakkında - oluşan ihtilaflar, uyumsuzluğa taraf olanlardan biri tarafından Uluslararası Adalet Divanına sunulabilir.*” Bu hüküm, Sözleşme Taraflarından birine, dava açacağı Devlet ile anlaşmadan res’en dava açma hakkını tanımaktadır.

maddesine sözü edilen cinsten bir hukuksal uyuşmazlık bulunup bulunmadığını inceleyecektir. Bu maddeye göre -varsa- hukuksal uyuşmazlık uluslararası hukuk kurallarına göre çözüme bağlanır. UAD içtihadına göre: “*uyuşmazlık, bir hukuksal ya da fiili konuda, iki taraf arasında karşıt hukuksal görüşlerin ya da çıkarların çatışması anlamına gelir*”; “*uyuşmazlığın objektif olarak saptanması gerekir*”; “ *taraflardan birinin talebinin öbür tarafta açık olarak reddedildiğinin kanıtlanması icap eder*”.⁵⁵

Ermenistan Cumhuriyetinin, UAD nezdinde dava açmadan önce, iki Devlet arasında hukuksal ihtilaf bulunduğunu resmen kayda geçirmek için Türkiye Cumhuriyetine resmen başvurması, Türkiye'nin hukuksal ihtilafın varlığını kabul eylemesi gerekeceği görüşündeyiz. Bu prosedür, UAD 'na başvurmak için iki devlet tarafından onaylanacak bir dava dilekçesinin ortaklaşa hazırlanması ve onaylanması anlamına gelmez.

Uluslararası Adalet Divanı içtihatlarını incelendiği takdirde, Ermenistan'ın ileri sürebileceği “**1915 olayları ile ilgili olarak, 1948 Sözleşmesinin uygulanması, yerine getirilmesi konusunda Ermenistan ile Türkiye arasında bir hukuksal ihtilafın**” varlığının iddiasının ispatı çok güçtür. Uluslararası Adalet Divanının, hukuksal uzlaşmazlığın varlığı veya yokluğu hakkında eskiden verdiği kararlar, ihtilafın varlığının mahkeme tarafından kabul edilmesin kolay olmadığını göstermektedir. Bu bağlamda, Türkiye, ihtilafın hukuksal değil, siyasal olduğunu belirtebilecektir. Filhakika, 1915 olaylarının soykırımı olduğu ya da sayılmadığı şeklindeki değerlendirme siyasal nitelik taşır. Öte yandan, Ermenistan ile Türkiye arasında İsviçre'de - çok sayıda devlet temsilcisinin tanıklığında- imzalanmış bir protokol vardır. Bu protokol, taraflar arasında mevcut sorunların tespitine yönelik çalışma yapılmasını öngörmektedir. Bugüne kadar yürürlüğe girememesinin başlıca nedeni, Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını işgalden vazgeçmemesidir. Davanın UAD tarafından kabulü için, davayı açanın, somut olarak, “karşı tarafın 1948 Sözleşmesinin hangi hükmünü çiğnemiş ya da hangi yükümlülüğünü yerine getirmemiş” olduğunu açıklaması ve hukuksal ihtilafın varlığını kanıtlaması gerekir. Ermenistan, bu konuda başarı kazanma şansının bulunduğunu görseydi, UAD nezdinde şimdiye kadar çoktan dava girişiminde bulunurdu. Yapamadı ise, hukuksal ve siyasal engelleri fark etmiştir.

2.6.3 Soykırımı Suçlaması Yerine İnsanlığa Karşı Suç Kategorisini Öne Çıkarma Görüşleri

Ermeni soykırımı tezini savunan uzmanlardan **William Schabas** da, Erivan'da 20-21 Nisan 2005 tarihinde yapılan bir toplantıya sunduğu

⁵⁵ *Filistin'deki Mavromatis Şirketi Davası Kararı*, Karar No.2, 1924 CPJII Serie A No.2 S. 11; *Bulgaristan, Macaristan, Romanya arasında akdedilmiş barış anlaşması dosyası*, Danişsal görüş; 1950 Kararları, s.74; *Güney-Batı Afrika UAD Kararı*, 1996 Kararları, s. 615, paragraf 29.

bildiride⁵⁶ soykırımı suç u ile insanlığa karşı suç kavramlarını irdelemiş ve “1948 Soykırımı Sözleşmesinin, Rafael Lemkin’in soykırımı tanımını sulandırdığını, Devletlerin bu Sözleşme ile kendi sınırları dahilinde, kendi uyrukları hakkında, o zamana kadar hiç karşılaşmadıkları bir egemenlik kısıtlaması ile karşı karşıya kaldıklarını ...Nürnberg Mahkemesi insanlığa karşı suçların savaş zamanında olduğu gibi, barış zamanında da işlenebileceğini kabul etseydi, 1948 Sözleşmesine gerek bile kalmamış olacağını...; savaş sonrası dönemde soykırımı kavramı ile insanlığa karşı suç kavramı arasında bir rekabetin mevcut olduğunu...; son zamanlarda kurulan Uluslararası Ceza Mahkemelerinin aldığı kararların 1948 Sözleşmesi tarafından korunan grupların listesini genişlettiğini...; soykırımı suçuna iştirak edenlerin suç u işledikleri zaman soykırım özel kastının (dolus specialis) bulunması koşulunun da artık aranmadığını...; daha da önemlisi zorunlu yer değiştirme eylemlerinde grubu fiziki olarak yok etme niyetinin bulunmasının beklenmediğini” ileri sürmüştür.

Ermenilere danışmanlık yapan **Alfred De Zayas**, aynı konuda şunları söylüyor: “Adına katliam, yerinden etme, toplu mezalim, yok etme, etnik temizlik v.b. ne denirse densin. Soykırımı suçunun cezalandırılması ve mağdurlardan hayatta kalanlara tazminat ödenmesi Sevr Barış Anlaşmasının 230. ve 144. maddelerinde öngörülmüştü... O eylemler bugün soykırımı olarak adlandırılabilir, ayrıca, daha genel bir terim olan insanlığa karşı suçlar çerçevesine de girer...”⁵⁷

Aynı konuda, 22-23 Mart 2013 tarihlerinde Erivan’da yapılan -2015 anmaları hazırlık toplantısında- ilgi çeken önerilerden biri Ermeni Anayasa Mahkemesi Anlaşmalar Dairesi Başkanı **Vladimir Vardanyan**’dan gelmiştir. Vardanyan, “soykırımı terimi üzerinde ısrar etmenin başarısızlıkla sonuçlanacağını bilen bazı uluslararası hukukçuların ve siyasetçilerin değindikleri,”⁵⁸ “1915 olayları için soykırımı kavramında ısrar etmek yerine, insanlığa karşı suç kavramını” yeğlemek seçeneğini - dolaylı olarak gündeme getirmiştir. Vardanyan, “-insanlığa karşı suç teriminin- ilk olarak 25 Mayıs 1915 tarihinde, Britanya, Fransa ve Rusya’nın İstanbul’daki temsilcileri tarafından yayımlanan bildiride Türk yetkililerinin Ermeni katliamından sorumlu tutulacakları bağlamında dile getirildiğini” söylemiş, “II. Dünya Savaşından sonra Nürnberg Mahkemesinin Nazileri soykırımı ile değil, insanlığa karşı suç işlemekle mahkûm eylediğini” vurgulamıştır. Adı geçen, “Ermeni

56 William A. Schabas, sözü edilen bildirinin başlığı şuydu: “The Odious Scourge; Evolving Interpretations of the Crime of Genocide” (Nefret edilesi felaket; soykırımı kavramına ilişkin yorumlarda gelişme).

57 Alfred de Zayas, “Memorandum to the European Armenian Federation for Justice and Democracy on the Genocide Against the Armenians 1915-1923 and the Application of the 1948 Genocide Convention,” Beyrut Ermeni Üniversitesi yayını, 2003, s. 26.

58 William Schabas, “Crimes against Humanity as a Paradigm of International Atrocity Crimes,” *Middle East Critique*, Vol.20, No. 3, Fall 2011, ss. 253-269; de Zayas, “Memorandum to the European Armenian Federation...”.

Cumhuriyetinin bir 'daimi kurum' oluşturarak, uluslararası mahkemelerde Türkiye'ye karşı ileri sürülecek soykırımı taleplerinin hukuksal çerçevesini araştırmasını ve geliştirmesini “ istemiştir.

Vardanyan bu önerisinde soykırımı teriminden açıkça vazgeçmemekle birlikte, insanlığa karşı suç kavramını, araştırılması gereken alternatif bir uluslararası ceza hukuku ögesi olarak gündeme getirmiş oluyor. Bu bağlamda, uluslararası hukukta terminoloji kargaşası bulunduğu, soykırımı suçunun genel anlamda insanlığa karşı suçlardan biri sayıldığına da altını çizmeliyiz.⁵⁹

Ancak, bu konuda gerek De Zayas, gerek Schabas'ın göz ardı ettikleri önemli öğeler var. Şöyle: Uluslararası Ceza Mahkemesini oluşturan Roma Statüsü, Soykırımı suçu ile İnsanlığa karşı suçunu birbirinden ayırmış ve bu farkı vurgulamak amacı ile İnsanlığa Karşı Suç hakkında ayrıntılı ve ayrı bir tanım yapmıştır. Uluslararası Adalet Divanı, Bosna-Sırbistan davası kararında “*insanları sırf (ırksal, dinsel, etnik) bir gruba mensup olduğu gerekçesi ile yok etme özel kastının hiç bir kuşkuyla meydan vermeyecek şekilde kanıtlanmış olmasını, soykırımı suçunun varlığı için olmazsa olmaz koşul*“ saymıştır. Divan soykırımı saydığı Srebrenitsa katliamı dışında Bosna'da vuku bulan katliamları ve diğer insanlık dışı eylemlerin İnsanlığa karşı suç kategorisinde sayılabileceğini ima etmiş, ancak o alanda karar vermeğe yetkili olmadığını vurgulamıştır. UAD kararı Schabas'ın görüşlerini desteklememektedir. Öte yandan, ülke içinde zorunlu yer değiştirme eyleminde, insanları sırf belirli bir gruba mensup buldukları için yok etme kastı bulunmaz ise, o eylem soykırımı suçu çerçevesi dışına çıkar ve başka kategori suçlardan sayılır; ya da ABD'de İkinci Dünya Savaşında Japon asıllı veya uyruklu olanların enterne edilmesinde görüldüğü gibi -savaş koşulları nedeni ile- suç sayılmayabilir. Soykırımı suçu ile insanlığa karşı suç kavramlarını birbirine karıştıran mantığa İsviçre Federal Mahkemesinin Doğu Perinçek davasında verdiği kararda da rastlamaktayız.⁶⁰

59 Savaş Suçlarına ve İnsanlığa Karşı Suçlara Geriye Doğru Yürütülmeme İstisnası Tanınmaması Hakkında Sözleşme (*Convention on the Non-Applicability of Statutory Limitations to War Crimes and Crimes against Humanity*). 26.11.1968 - Yürürlüğe Giriş Tarihi: 11.11.1970. Bu Sözleşmede soykırımı suçu, insanlığa karşı suç kapsamına girmektedir.

Madde 1: Aşağıdaki savaş suçlarına, işlenme tarihleri ne olursa olsun zaman aşımı istisnası tanınmaz:

8 Ağustos 1945 tarihli Nürnberg Uluslararası Askeri Mahkemesi Senedinde tanımlanan ve Birleşmiş Milletler Teşkilatı Genel Kurulunun 13 Şubat 1946 tarihli 95 (1) sayılı kararı ve 11 Aralık 1946 tarihli kararları ile teyit olunan, özellikle 12 Ağustos 1949 tarihli, savaş suçlarından korunmaya ilişkin Cenevre Sözleşmesinde sayılan “ağır ihlalle” çerçevesine giren suçlar

Aşağıda yazılı eylemler yapıldıkları ülkelerde yerel yasanın ihlali sayılmasa bile, barış zamanında ya da Savaş sırasında işlenmiş olan, 8 Ağustos 1945 tarihli Nürnberg Askeri Mahkemesi Senedinde tanımlanan ve Birleşmiş Milletler Genel Kurulunun (yukarıdaki fıkrada sayılan kararları ile teyit olunan) ,silah gücüyle veya işgal sonucunda yerinden atılma eylemleri veya “apartheid” politikası sonucunda vuku bulan eylemler veya 1948 tarihli Soykırımın Önlenmesi ve Engellenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesinde tanımlandığı şekilde soykırımı eylemleri

60 Tacar, *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinde...*, ss. 96-100.

2.6.4 Uluslararası Adalet Divanından Ermeni Soykırımı Hakkında Danışsal Görüş İstensin Önerisi

Ermenilerinin danışmanlarından Alfred de Zayas, Ermenistan'ın, UAD'dan danışsal görüş talep etme mekanizmasını harekete geçirmesini “*BM Anayasasının 96. maddesi gereğince Güvenlik Konseyi veya Genel Kurul'un 1948 Soykırımı Sözleşmesinin, 1915-1923 Ermeni Soykırımına tatbiki konusunda ve/veya 'Türk devletinin Ermeni toprakları, malları ve kültürel mirasını elinde bulundurmaya devam etmesinin hukuksal sonuçları hakkında ve/veya "Ermeni Soykırımından kurtulanların ardullarına Türk Devletinin tazminat ödemesi" konusunda Uluslararası Adalet Divanından danışsal görüş istemesini*” önermiştir. Devletler, UAD'den danışsal görüş talep edemezler; olsa olsa BM Genel Kurulunun veya Güvenlik Konseyinin böyle bir danışsal görüş talep etmesini tetikleyecek girişimleri yaparlar. Yukarıda da belirtildiği gibi, bu konuda BM Genel Kurulu nezdinde yapılacak bir girişimin başarı şansının bulunmadığını Ermeni asıllı hukukçular da biliyorlar; en ufak bir başarı şansı bulunsaydı ya da konjonktür elverişli olsaydı, Ermenistan devleti veya onu destekleyenler, şimdiye kadar çoktan bu alanda bir inisiyatif alırlardı.

2.6.5 Devletin Haksız Fiil İle Verdiği Zarar Konusundaki Sorumluluğu İlkesi Gereğince Türkiye'den Tazminat İstensin Önerisi

Türkiye'den tazminat talebini özendiren hukukçular, Devletin sorumluluğu ardıl Devlete sirayet eder görüşünden hareketle, “*eski Hükümetin ihlalleri nedeni ile doğan talepler konusunda, daha sonra görev alan Hükümetlerin sorumluluğunun devam ettiğini, bunun özellikle soykırımı suçu işlenmiş olması durumunda geçerli olduğunu*” belirtiyorlar. Bu ilkeye göre, Federal Alman Cumhuriyeti Üçüncü Reich'in işlediği tüm suçlarla ilgili tazmin sorumluluğunu üstlenmiştir.

“Devlete ait Mallara, Arşivlere ve Borçlara İlişkin Ardıl Devletin Sorumluluğu” Hakkındaki 8 Nisan 1983 Tarihli Viyana Sözleşmesinin 36. maddesi de ardıl Devletin sorumluluğunun, Hükümet değişiminden etkilemeyeceğini âmirdir. “*Benzer şekilde, Osmanlı Sultanlığının ve daha sonra Mustafa Kemal rejiminin haksız bir şekilde el koyduğu Ermeni mallarına ilişkin talepler yok sayılamaz. Ardıl Devlet kendisinden önceki Devletin ve Hükümetin yaptığı ihlallerden sorumlu olmağa devam eder. Bu ilke Lighthouse Hakemliği davasında Uluslararası Hakem Mahkemesi tarafından da açıklanmıştır. O davada, Fransa, Özerk Girit yönetiminin ihlallerinden Yunanistan'ın sorumlu olduğunu ileri sürmüştü.*”⁶¹

61 de Zayas, “Memorandum to the European Armenian Federation...”, s. 62.

Ermenilere danışsal görüş veren uzmanlar, bir Devletin uluslararası eyleminin oluşturduğu zararı tazmin etmekle yükümlü olduğunu belirterek, uluslararası camianın bir uluslararası cürüm sonucu ortaya çıkan durumu hukuken kabul etmemesini; hukuka aykırı durumun devamını sağlayarak, suç işleyene destek olunmamasını ve yükümlülüklerin yerine getirilmesini talep ediyorlar. Tezlerini dayandırmak istedikleri uluslararası hukuk metni, **Uluslararası Hukuk Komisyonunun**, 2001 yılında, 53. oturumunda kabul ettiği **Uluslararası Haksız Fiillerin Oluşturduğu Zararlar Hakkındaki Sorumluluk Konusunda bir Anlaşma** taslağıdır. Bu taslak henüz Anlaşma haline dönüşmemiştir. Hukukun genel ilkelerine göre, haksız fiil ile bir başkasına zarar veren bunu tazmin etmekle mükellef olduğu doğrudur. Ermeniler, Osmanlı Devleti döneminde Osmanlı Ermenilerine yapılan haksız fiillerle verilen zararların tazmini konusunda, Osmanlı Devletinin ardılı olan Türkiye Cumhuriyetinin sorumluluğu bulunduğunu ileri sürüyorlar. Ancak, okumak istemedikleri başka kurallar da var: sözü edilen Anlaşma taslağının 55.maddesine göre, **ihtilafli konuda yapılmış bir özel anlaşma (lex specialis) var ise, -yani uyumsuzluk veya ika olunan zarar bir özel anlaşma ile çözüme bağlanmış ise- bu özel anlaşma Devletin tazmin yükümlülüğüne ilişkin genel ilkenin önüne geçer.**

Türkiye'nin Rusya ve Ermenistan ile akdettiği Moskova ve Kars Anlaşmaları, Fransa ile yaptığı Ankara Anlaşması, Lozan Anlaşması ve ABD ile akdettiği 24 Aralık 1923 Tazminat Anlaşması bunları yapan Devletler açısından, Devletin sorumluluğu konusunu nihai olarak çözüme bağlayan önde gelimli özel anlaşmalardır⁶² (Esasen Bu nedenledir ki Ermeni yorumcular ve destekçileri yukarıda saydığımız özel anlaşmaları yok saydırmak istiyorlar

2.6.6 Soykırımı Ve Etnik Temizlik Kurbanlarının Hakları Ve Al Kassawneh Raporu Çerçevesinde Girişim Yapılsın Önerisi

Alfred De Zayas'a göre; *“etnik temizlik ve soykırımı kurbanlarının hakları zaman aşımıyla kaybolmaz.”* *“Bu haklar, Özel Raportör olarak atanan Awn Shawkat Al Khassawneh tarafından yazılıp BM İnsan Hakları Komisyonu Alt Komitesine sunulan ECN.4/Sub.1/1997/23, Ek II rumuzlu raporda ve o rapora ekli Bildirge taslağında kayıtlıdır. Bu haklar -özetle- şunlardır: a) Kurbanların evlerine geri dönme ve mallarını geri alma hakkı; b) İade veya telafi sağlama hakkı.”* Raporun ekinde bulunan Bildirge taslağında halkların zorunlu göçe tabi tutulmasının hukuka aykırı olduğu da belirtilmiştir. Ancak, yukarıda sözü edilen savaş sonrası anlaşmaları bu alanlarda hukuken geçerli çözümler

62 Pulat Tacar ve Maxime Gaun, “State Identity, Continuity and Responsibility, the Republic of Turkey and the Armenian Genocide - A Reply to Vahagn Avedian,” (Devlet Kimliği, Süreklilik ve Sorumluluk, Türkiye Cumhuriyeti ve Ermeni Soykırımı - Vahan Avedyan'a Cevap) *European Journal of International Law*, Volume 21, No.3, Ağustos 2012, s. 834.

getirmiştir. Yukarıda değinildiği gibi, Ermenilerin sözcülüğüne soyunan danışman, bu meşru Anlaşmaları yok saydırmak peşindedir. İsteddiği Sevr düzenine geri dönülmesidir.

2.6.7 UAD'nın, Uluslararası Camiayı Ermeni Soykırımının Sonuçlarını Tanımamaya Davet Etmesi Sağlansın Görüşü

Alfred De Zayas'a göre “*UAD Devletleri, uluslararası hukuku ihlal eden eylemleri, özellikle soykırımının, doğrudan veya dolaylı sonuçlarını tanımamaya davet etmelidir. Bu bağlamda, zorunlu ahali transferinin hukuka aykırı olduğu konusundaki Al Khasawneh Bildirisinin 10. maddesine atıfta bulunulması yararlı olur. Bildirinin bu maddesi, bir bütün olarak uluslararası camianın ve bireysel devletlerin aşağıdaki hususlara uymak zorunda olduklarını belirtilmekte; a) Bu gibi eylemler ile oluşturulmuş durumları yasal olarak kabul etmemek; b) devam eden durumlarda eylemin derhal sona ermesini sağlamak; c) bu eylemi yapan Devlete tüm desteği durdurmak vecibesini vurgulamaktadır*” “*Uluslararası camia, Osmanlı İmparatorluğu tarafından yapmış olan soykırımının finansal ve toprakla ilgili sonuçlarını kabul etmeme yükümlülüğü altındadır; Ermeni halkı kültürel mirasının kendisine ve Ermeni Patrikhanesine iadesini isteme hakkına sahiptir; ayrıca soykırımı kurbanlarına uygun bir tazminat ödenmesi gerekir. Bu amaçla bir Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği tarafından idare edilecek bir uluslararası fon oluşturulmalıdır.*”

Yukarıda da belirtildiği gibi konunun UAD'na taşınması ve oradan karar çıkartılması önerileri günün gerçeklerine uymamaktadır. Osmanlı Ermenilerinin 1915 -1916 yıllarında uğradıkları kayıplar için bir yüzyıl sonra uluslararası fon oluşturulması teklifinin, günümüz gerçeklerine ve koşullarına uygun olup olmadığı hakkında yorum yapmayı bile gereksiz bulmaktayız.

3. 2015 YILINDA YAPILMASI PLANLANAN DİĞER ANMA FAALİYETLERİNİN HALKLA İLİŞKİ VEÇHESİ

Ermenistan Cumhuriyeti ve diasporadaki Ermeniler 2015 “Ermeni soykırımının yüzüncü yıldönümü” anısına yukarıda belirtilenler dışında, yoğun halkla ilişki faaliyeti yapacaklardır. Bu etkinlikler arasında, bilimsel konferanslar düzenlenmesi, konserler organize edilmesi, dokümanter veya konulu filmler yaptırılması, sergiler hazırlanması, 24 Nisan 2015 tarihinde Ermenistan'da ve dünyanın başka ülkelerinde geniş katılımlı törenler yürüyüşler düzenlenmesi, bir Ermeni orkestrası oluşturularak dünyanın çeşitli ülkelerinde konserler verdirilmesi, gazetecilere makale ve haber yazdırılması

ve benzeri organizasyonlar sayılabilir. Bu faaliyet çerçevesinde Türkiye'yi ve Türkleri karalamağa yönelik olanlar hiç kuşkusuz propaganda başlığı altında değerlendirilmelidir. **Propaganda:** “Sürekli, tek taraflı, icabında hiç doğruluğu bulunmayan sav ya da görüşü ileri sürme sürecidir. Propagandanın amacı, ideolojik, dinsel ve politik amaçlarla, belirli kişi ve grupların tutumunu kontrol altında tutmak ve yönlendirmektir...”⁶³ Ermeni tarafının 2015

24 Nisan 2015 tarihinde Ermenistan'da ve dünyanın başka ülkelerinde geniş katılımlı törenler yürüyüşler düzenlenmesi, bir Ermeni orkestrası oluşturularak dünyanın çeşitli ülkelerinde konserler verilmesi, gazetecilere makale ve haber yazdırılması ve benzeri organizasyonlar sayılabilir. Bu faaliyet çerçevesinde Türkiye'yi ve Türkleri karalamağa yönelik olanlar hiç kuşkusuz propaganda başlığı altında değerlendirilmelidir.

anmalarında din kartını kullanacağı ortaya çıkmıştır. Zira planladıkları etkinlikler arasında Dünya Kiliseler Konseyinin (World Council of Churches - WCC)⁶⁴ 24 Nisan 2015 tarihinde Cenevre'de düzenlemeyi öngördüğü sempozyum ile Cenevre Katedralinde 24 Nisan 2015 tarihinde “1915 soykırımında hayatlarını yitiren Ermeniler anısına” yapacağını açıkladığı dinsel ayin de bulunuyor. Bu ayine 110 ülkeden 345 kilise temsilcisinin katılması beklenmekteymiş. Papanın da Ermeni soykırımını tanıdığını açıklamış bulunması, soykırımı anma törenlerine Hristiyan kiliselerinin aktif olarak katılmayı öngördüklerini göstermektedir. Bu vesilenin çeşitli Hristiyan kiliseleri arasında dayanışma vesilesi olması öngörülmektedir. Esasen Ermeni kaynakları kendilerine en tutarlı desteğin Hristiyanlık dünyasından geldiğini saklamıyorlar. Atılacak bu adım siyasal ve hukuksal niteliği bulunan tarihsel

açıdan tartışmalı bir konuda Ermeni görüşüne evrensel düzeyde dinsel destek sağlamaya yöneliktir ve Doğu Hristiyanlığının yok edilmesi tezini ortaya atanların⁶⁵ yeni bir hamlesi olarak nitelendirilebilir.

Günümüzde Hristiyan âleminin, batılı düşünürlerin, akademisyenlerin ve medyanın (hatta Yakın Doğu'da batılı kaynakların etkisinde kalan toplumların), 1915 tehcirini soykırımı, kırım, katliam olarak değerlendirdikleri, bunun o toplumların ortak belleğine eğitim programları, ulusal (resmi) tarih yazımları ve medya vasıtası ile sistematik biçimde yerleştirildiği bir gerçektir. Oluşturulmuş bu kanıların, günümüzdeki

63 Tanıtım, halkla ilişkiler, reklam, lobicilik ve propaganda kavramları arasındaki farklar için bakınız: Pulat Tacar, *İmge Düzeltilmesine Yönelik Tanıtım Çalışması Konusunda bir Kavramlaştırma ve Yöntem Arayışı* - Prof. Dr.Nedret Kuran Burçoğlu'na armağan kitabı, ss. 195-214.

64 Arthur Hagopian, “WCC to mark centennial of the Armenian genocide,” 27.01.2014.

65 Jean-Pierre Valognes, *Vie et mort des chrétiens d'Orient* (Fayard, 1994) (Doğu Hristiyanlarının Hayatı ve Ölümü). 974 sayfalık bu kitabın 450-501 sayfaları Ermenilere ayrılmıştır. Ayrıca bakınız: Youssef Courbage ve Philippe Fargues, *Chrétiens et Juifs dans l'Islam arabe et turc* (Arap ve Türk Dünyasında Hristiyanlar ve Türkler) (Fayard, 1992). Bu kitabın 191-247 sayfaları Türkiye'de Hristiyanlığın yok olmasını ele almaktadır.

gelişmelerle desteklemek ve beslemek amacıyla, Türkiye'deki Hristiyanların sayısındaki azalmalar, AİHM kararları, Hrant Dink cinayeti gibi olaylar her vesile ile günemde tutulacaktır. Bu kampanyaların nasıl karşılanacağı konusu profesyonel halkla ilişki uzmanları tarafından tesbit edilmeli, hangi gerekçe ve söylemlerin daha fazla ikna edici olabileceği hakkında karar vericilere danişsal görüş iletilmelidir.

SONUÇ

Ermenilerin 2015 Münasebeti ile Yapacakları Girişimlerin Hukuksal ve Siyasal Yanları

Ermeni diasporası ve Ermenistan Cumhuriyeti temsilcileri 1915 yılı tehcirinin yüzüncü yılına rastlayan 2015 yılında Türkiye'nin, ABD'den ve Avrupa Birliğinden gelecek baskılar sonucunda Ermeni soykırımını tanıyacağı ve -sembolik de olsa- bir tazminat ödeyeceği beklentisi içindeydiler. Son birkaç yıldır yaşanan yukarıda özetlediğimiz gelişmeler, özetle Fransız Anayasa Konseyinin Fransa'da Ermeni soykırımını yadsıyanları mahkûm etmeyi öngören yasayı iptal etmesi, Ermenilerin ABD'de açtıkları sigorta davalarının kaybedilmesi ve Ermeni Kaliforniya Medeni Kanun Usul Yasasının (Ermeniler tarafından tadili sağlanan Ermeni soykırımına yollama yapan maddesinin) ABD anayasasına uygun olmadığına ABD en üst mahkemesi tarafından karara bağlanması, ABD'de Türkiye Cumhuriyeti ile Merkez Bankası ve Ziraat Bankası aleyhine açtıkları davanın reddi ve temyiz aşamasından da umut ışığı görünmemesi, AB Adalet Divanının Avrupa Parlamentosu kararının siyasal nitelikli olduğu ve Türkiye'nin AB üyelik müzakere kararını etkileyemeyeceği kararı, nihayet AİHM'nin Perinçek-İsviçre davasında Doğu Perinçek'i mahkûm eden Lozan Mahkemesi kararının ifade özgürlüğüne aykırı bularak İsviçre'yi 17 Aralık 2013'te mahkûm etmesi, Ermeniler üzerinde şok etkisi yaratmıştır. Yıllardır oluşturmaya çalıştıkları ve sağlamlığına kendilerini inandırdıkları kaleler tek tek çökmektedir. Soykırımı dogmasını kimliklerinin temel harcı haline getirenler üzerinde bu "yeni felaketin" neden olduğu düş kırıklığının sonuçlarının ortadan kalkması uzun zaman alacaktır. Bu bağlamda Ermeniler için AİHM Büyük Dairesi'nin vereceği karar kritik bir öneme sahip olacaktır. Hatırlayacağımız gibi Ermeni tarafı siyasal tazyik ile AİHM II. Dairesi kararının AİHM Büyük Dairesi'ne taşınması için İsviçre Hükümeti nezdinde yoğun girişimler yapmıştı.⁶⁶ Benzer

66 Örneğin, 21 Ocak 2014 tarihinde, AFAJA (Ermeni Hukukçular ve Avukatlar Fransız Derneği) Başkanı Alexandre Kuyumcuyan imzası ile Paris'teki İsviçre Büyükelçisine, Hükümetine yollanmak üzere 12 sayfalık bir muhtura vermiştir. Bu muhturda İsviçre Hükümetinin AİHM II. Dairesi kararını AİHM Dava Daireleri Kuruluna taşınması istenmekte, aksi halde, İsviçre'nin Ermenistan ile Türkiye arasındaki yakınlaşma sırasında sergilediği tarafsızlığı kaybetmiş sayılacağı ve Yukarı Karabağ konusunda oynamak istediği arabuculuk rolüne ilişkin güvenilirliğini kaybedebileceği tehdidi savrulmaktadır.

yoğun girişimleri Büyük Daire'ye yönelik olarak AİHM'e de yapmakta olduklarını söylemek mümkündür.

Batı dünyasında Ermenileri tamamen veya kısmen destekleyenler, bu durumun farkındalar ve Ermenileri sakinleştirmek, acılarını biraz olsun azaltmak için sembolik adımlar atmak ve ödünler vermek isteyeceklerdir. **AİHM kararına olumlu oy vermekle birlikte yorum yazan Başkan Raimondi ile üye Sajo'nun karara yazdıkları oy açıklaması bunun en bariz örneğidir.**⁶⁷ 2015 anma faaliyetleri çerçevesinde benzer söylemlerle karşılaşılmaması büyük bir olasılıktır.

Ermenilerin hukuksal girişimlerinin hemen hepsi, hukuksal gerekçelerle geçersiz kılınabilecektir. Ermenistan'ın 1948 Sözleşmesinin IX. maddesine dayanarak, Türkiye'nin anılan Sözleşmeyi yalnız uyguladığı ve yorumladığı gerekçesi ile yapacağı bir başvurunun ise Birleşmiş Milletler Genel Kurulunda olumlu sonuç veremeyeceğini söyleyebiliriz.

Türkiyenin Ermeni soykırımını tanıyan ülkelerin parlamento kararlarına karşı 1948 Sözleşmesinin yalnız yorumlandığını ileri sürerek Uluslararası Adalet Divanına başvurmasının, o ulusal parlamento veya eyalet meclislerinin kararlarını geri alınması sonucunu vermeyeceğini düşünüyoruz. UAD taraf ülkelerin yasama meclislerinin kararlarını veya yasalarını değiştirmeleri konusunda hüküm vermez.

Sorunun Türkiye tarafından Uluslararası Tahkim Mahkemesine taşınması yolundaki önerilerinin uygulamaya geçirilmesi Türkiye'nin beklediği sonucu sağlamayacaktır. Bir uluslararası ceza hukuk konusu olan soykırımı suçlamasının özel hukuk alanında yetkili olan hakem mahkemesine

67 Örneğin 17 Aralık 2013 tarihli AİHM kararına olumlu oy vermekle birlikte karara yorum yazan yargıçlar (İtalyan Başkan Raimondi ve Macar Sajo) şu hususları belirtmişlerdir: "Bir halkın bir hükümetin emri ile yok edilmesi her zaman özel ilgi gösterilmesini gerektirir ve bize özel yükümlülükler doğurur. 1915-1917 arasında Ermeni halkı tasavvur edilemeyecek yoğunlukta acılara maruz kalmıştır. Bu dram Metz Yegern 'i (Büyük Cürüm'ü) izleyen beşinci kuşak üzerinde bile, özellikle geçmişte yaşanan haksızlıklar ve acılar tam olarak tanınmadıkları ve onarılmadıkları için kalıcı etkiler yapmıştır. Belki, Ermeni toplumunun pek çok üyesi, yargıçların çoğunluğunun verdiği bu karar karşısında kendilerini terkedilmiş ve ihanete uğramış hissedeceklerdir. Belki, kararı veren çoğunluğun yeniden kendileri hakkında geçmişte Ermeni toplumlarının uğradıkları felaketler muvacehesinde hak ettikleri anlayış ve saygıyı göstermedikleri sonucuna varacaklardır. Biz bu tepkinin gösterileceğini bilerek beyanda bulunuyoruz. Pek çok Ermeni, Büyük Cürüm'ün tanınmış olması için bunun koşulsuz olarak soykırımı olarak nitelenmesinin gerektiğini düşünüyorlar. Bununla birlikte ve haklı olarak, tarihsel gerçeğin hukuk ve mahkemeler tarafından saptanamayacağı kabul görmektedir. Bu durum yargıçların tarihsel sorumlulukları saptamalarını engellemez. Yargıç bunu yaparken, tarihe göz atmak durumundadır. Şuna inanıyoruz ki, söz konusu döneme ve o dönemin öncesine (özellikle Hamidiye Alaylarının katliamına) bakıldığı zaman, Osmanlı yurttaşı yüzbinlerce Ermeninin (tahminler 600.000 ila 1.500.000 arasında değişiyor) ölümüne ve eziyet çekmesine neden olan ve Ermenilerin ayrı bir toplum olarak yok edilmesine yönelik bir Devlet politikasının varlığı ortaya çıkar. Bu olayları tetikleyen özel etlenlerin varlığının tartışılmalı olduğu doğrudur. Gene de etlenler, Devletin bu konuda eylem yapması veya eylemsiz (seyirci) kalmasını haklı kılmaz; bu da çocukların ve masumların ölümü ile sonuçlanan korkunç trajedinin kökeninde yatan husustur. İşte burada hukuk, moral gerçek (the moral truth) ve tarih karşı karşıya gelmektedir. Raphael Lemkin'in jenosid sözcüğünü (Axis Rule in Occupied Europe 1944) yaratırken, 1915 katliamlarını ve sürgünlerini göz önünde tuttuğunu biliyoruz. O olayları tanımlanırken, bu terimin günlük konuşma lisanında kullanılması uygundur ve cezalandırılmaz. Dink kararını böyle okumaktayız. (17 Aralık 2013 tarihli AİHM kararı ss. 55-56)

taşınmasına önyak olmak, 1948 Soykırımı Sözleşmesinin en önemli kurallarından biri olan yetkili mahkeme hükmünü zedelemek anlamına gelecektir. Bunu Ermeni tarafı ve onu destekleyenler istiyor; zira önlerindeki en önemli engel 1948 Soykırımı Sözleşmesinin yetkili mahkemeye ilişkin hükmüdür. İncelendiği takdirde Ermenilerin ve kendilerini destekleyen hukukçuların mezkûr kurala hiç değinmediklerini görürüz.

Ermenilerin, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu veya Güvenlik Konseyi aracılığı ile yapabilecekleri siyasal nitelikli girişimlerden bekledikleri sonucu alamayacakları Ermeni hukukçular tarafından bile teslim edilmektedir. Bu durumda, Ermeni tarafı bu yola başvurursa, amacının sonuç alamayacağını bile bile sorunu gündeme taşımak ve bundan propaganda amacıyla yararlanmak olacağı söylenebilir. O ortamda kendilerine gereken yanıtlar verilecektir.

Öte yandan, yukarıda da belirtildiği gibi, Ermeniler 1915 olaylarının “insanlığa karşı suç olduğu” görüşünü öne çıkarmayı deneyebilirler; ancak bu sapma, Ermenilerin onyıllardır sarıldıkları ve “tartışılması bile yapılamayacak gerçek” saydıkları Ermeni soykırımı dogmasından geri adım atmak olarak algılanacağı için, bu konuda öne çıkarak “günah işlemeyi” kabul eden gönüllü yok gibidir. Gene de bazı hukukçular, “soykırımı suçlamasından” “insanlığa karşı suç” kategorisine dönmenin, soykırımı tezinden vazgeçmek olarak değerlendirilemeyeceğini, zira soykırımının da insanlığa karşı suçlar geniş başlığı içinde yer aldığı yanıtını vereceklerdir.

Uzlaşmazlığın Halkla İlişki Yanı

Yukarıda da sunulduğu gibi bu alanda propaganda faaliyetleri ve halkla ilişkiler çalışmaları yoluyla kamuoyunu etkilemek için Türkiye'ye karşı saldırı ve karalama adımları atılacaktır. Dünyanın çeşitli ülkelerinde, Türkiye'yi karalama kampanyasına katılmaya hazır durumda bekleyen çok sayıda grup bulunmaktadır. Ermeniler, aşağıda belirtileceği gibi, Dünya Kiliseler Birliği gibi kuruluşları harekete geçirerek, kampanyalarına dinsel boyut katma peşindedirler. Bu girişimlere, hükümet, akademi ve diğer sivil toplum örgütleri olarak verilecek yanıtlar konusunda şimdiden düşünce hazırlığı yapmak gerekir.

Ermeniler, 1915 olaylarında yaşadıkları kayıpları soykırımı veya büyük felaket olarak tanımlamağa devam edeceklerdir; bu görüşlerini o trajik gelişmelerin soykırımı sayılamayacağı yolundaki karşı gerekçeler nedeni ile değiştirmeleri beklenemez; Ermenilere bu güne kadar destek vermiş olanlar ile sempatanları da kanılarını büyük bir olasılıkla görüşlerinden

vazgeçmeyeceklerdir. Zira Oscar Wilde'ın dediği gibi “**İnanmak istemeyeni hiç bir mantık inandıramaz.**”

Bu durumda soykırımı suçlaması ile karşılaşan bir toplum ithamları nasıl karşılayacaktır?

Kanımızca bu aşamada sorun bir halkla ilişki uzmanlığı meselesidir. Türkiye'nin bu alanda istinad etmesi gereken temeller, soykırımı hukuku yanında, çağdaş toplumların temelini teşkil eden değerlerdir.

Bir eylemin veya cürümün soykırımı olup olmadığına ilişkin söylemlere, hukukun üstünlüğü, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinde öngörülen hak ve özgürlüklere saygı meyanında düşüncüyü ifade özgürlüğü, tarihsel araştırmalara özgürlük, tarih yazımının sansürlenmemesi gerektiği gibi öğelerin ışığında yaklaşılmalıdır.

Uluslararası akademisyenler ve entellektüel çevreler düşünceye ve tarihsel araştırmalara özgürlük normuna öncelik tanıyorlar. “Tarihe Özgürlük” (*Blois Girişimi*) 2005 yılından beri, teşrii gücün, geçmişi suçlaması eğilimi ile mücadele etmektedir; zira bu eğilim, tarih araştırmalarını önüne gittikçe artan şekilde engel çıkarmaktadır. **Tarih güncel olayların tutsağı olmamalıdır; birbiri ile yarış eden belleklerin dikte ettiği şekilde yazılmamalıdır.** Özgür bir Devlette, siyasal otorite tarihsel gerçeği saptayamamalı ve cezalandırma tehdidi ile tarihçinin özgürlüğünü kısıtlamamalıdır; bilimin önü dogma dokunulmazlığı ile tıkanmamalıdır. 17 Aralık 2013 tarihli AİHM kararı uluslararası insan hakları hukukunun önceliğinin de farksız olduğunu kanıtlamıştır. Bu nedenle, kollektif belleği sürdürme görevine sahip çıkılmakla birlikte, bu konuda seçici değil adil davranılması istenmelidir. **Başbakan Sayın Ahmet Davutoğlu'nun adil hafıza çağrısının** ardında bu kaygı bulunmaktadır. Varılacak sonucu önceden saptanmış bir bellek ödevini yerine getirme kavramı yerine, “bellek çalışması düşüncesinin ikamesi savunulmalıdır.⁶⁸ İnsanları büyük acılara sürükleyen, toplumların zihnine yerleşen savaş, ayaklanma, tehcir veya kırım gibi acı olayların izleri bugünden

68 “Lois mémorielles: Le Rapport Accoyer et la position de Robert Badinter,” <http://www.turquie-news.fr/spip.php?> (Bellek yasaları. Accoyer raporu ve Robert Badinter'in tutumu) Accoyer Raporunda “bellek yasaları kavgası” başlığı altında, Fransa'da Holokost'un inkarının cezalandırılmasına ilişkin 1990 yılında kabul edilen “Gayssot Yasası” ele alınmakta, Fransız Parlamentosunun 29 Ocak 2001 tarihinde kabul ettiği Ermeni soykırımını tanıyan yasa eleştirilmekte, tarihçilerin, 2005 yılından itibaren tarihsel araştırmaları yasa ile engelleme sonucunu verecek olan bellek yasalarına isyan ettiği anlatılmakta, “Parlamentonun bellek görevinin” korunması olarak özetlenebilecek çalışması hakkında ayrıntılara inilmekte, tarih konusunda yasa ile hüküm oluşturmanın, Fransa Anayasasına aykırı sayılacağı, bunun düşünce ve düşüncüyü ifade özgürlüğüne zarar vereceği, tarih biliminin temellerini zedeleyebileceği, Fransız toplumunu ayrı kamlara bölebileceği (ve diplomatik rahatsızlıklar yaratma riskini taşıdığı) vurgulanmaktadır. Rapor, özellikle medyada moda terim olarak önplana çıkarılan “bellek ödevi” kavramının muğlaklığı üzerinde durmaktadır. Rapora göre, ünlü Fransız filozofu Paul Ricoeur'ün “bellek çalışması” kavramı, “bellek ödevi” kavramının önüne çıkmıştır (Paul Ricoeur: “Ötekinin tanıklığına dayanan tarihi bilmek, sözcüğün gerçek anlamı ile bilgi değil, ama inanma yoluyla bilmektir”; “hazır bir tarihsel gerçeklik yoktur” diyerek, tarih yazımı ve anlatımının sübjektif olduğuna dikkat çekmiştir.)

yarına silinemez. Yaşanan felaketlerin sonucu olarak oluşturulan “psikolojik bariyerin” aşılması güçtür; toplumların tarihte yaşadıkları travmaların tedavisi kolay değildir; ama bunun zaman içinde biçim değiştirmesi mümkündür. Öte yandan, bugün yaşayanların birbirlerinin sevinç ve acılarını karşılıklı olarak anlayarak uzlaşmalarını sağlamaya çalışmak bir insanlık ödevidir.

Ermeni-Türk ilişkileri alanında öncelik vermemiz gereken söylemin, çekilen büyük acıları derin üzüntü ile karşıladığımızın ve tarihte yaşanan trajik olayların bir daha tekrarlanmaması için gereken önlemleri almanın herkesin görevi olduğuna inandığımızın vurgulanması; ifade ve tarihsel araştırma özgürlüklerini kısıtlamaya karşı çıkılması, özlenen çağdaş ve insancıl tutum ve davranışlara uygun olacaktır.

Bunun yanında, “ötekinin” acısına duyarlılıkla iştirak edilirken, aynı trajik olaylarda benzer acılar yaşayanların çektiklerinin -farklı din ya da etnik gruba mensup buldukları gerçeği ile- yok sayılmamas gerektiği, aksi yönde davrananların ayrımcılık yaptıkları tarafımızdan vurgulanmalıdır. Türkiye, Osmanlı döneminde yaşanan büyük trajedileri açıkça tartışmaktan kaçınmamaktadır. Türkiye Hükümeti ve halkı 1915 yılında Osmanlı topraklarında yaşanan trajediden zarar görenlerin maddi ve manevi acıları karşısında duyarsız değildir.⁶⁹ Ancak, o dönemde yaşanan kayıpların tek taraflı olduğu görüşü tarihsel verilere uygun değildir.⁷⁰ Bu nedenle, Türkiye bu

69 Safa Kaplan, *1915'te ne oldu? 90. Yılında Ermeni Trajedisi* (İstanbul: Hürriyet Yayınları, 2005): “*Talât Paşa tehcir konusunda şunları yazmıştı: ‘Esas itibariyle askeri bir ihtiyat tedbirinden başka bir şey olmayan tehcir; vicdansız ve karakterless insanların elinde bir facia şeklini almıştır ..... İttihat ve Terakki Komitesi üyeleri Ermenilere karşı yapılan hareketlerden dolayı son derecede müteessirdir ve daima bu hadiseleri önlemek üzere Hükümet üzerinde etkili olmaya çalıştılar.’ ... ‘İttihat ve Terakki dışında kalmaya büyük özen gösteren Mustafa Kemal, Milli Misak'a tehcirin sorunluları için bir cezalandırma maddesi koydurmuştu. ‘Bilindiği gibi bu Tecziye Ahitnamesi içe dönük olduğu için Ulusal Ant metninden çıkarılmıştır’* (Prof. Mete Tunçay, “Tarihsel Bellek ve Aydınlar “, *Toplumsal Tarih Dergisi*, Mart 2005, makalesinin 2. sayılı dipnotu)

70 Ünlü ABD’li Profesör Bernard Lewis’in (18 Kasım 1993 tarihli) Le Monde gazetesinde iki gazetecinin “*Türkler neden Ermeni soykırımını kabul etmedi reddediyorlar?*” verdiği aşağıdaki yanıtlar, objektif ve sorumlu bir tarihci değerlendirmesidir: “*Ermenilerin tarih versiyonu mu demek istiyorsunuz? Türkiye’de bir yandan Rusların ilerlemesi, öte yandan bağımsızlıklarını elde etmek isteyen ve bu amaçla Kafkasya’dan gelen Ruslar ile açıkça işbirliği yapan Osmanlı karşıtı olan bir halk grubunun varlığı sebebiyle, Türklerin bir Ermeni sorunu vardı. Öte yandan, Ermeni çeteleri de faaliyet halindeydi. Ermeniler direnişlerinin şanlı başarılarıyla övünürler. Muhakkak ki Türklerin savaş koşullarında asayışı koruyabilme konusunda güçlükleri bulunuyordu. Türkler bakımından yabancı bir gücün istilasına uğrama tehlikesi altında bulunan güvensiz bir bölgede önleyici ve cezalandırıcı önlemler alınması söz konusuydu. Ermeniler ise ülkelerini kurtarmak istiyorlardı. Her iki tarafta tenkil eyleminin sınırlı coğrafyada yapıldığını kabul ediyor. Örneğin, Osmanlı İmparatorluğunun diğer bölgelerinde oturan Ermeniler bu tenkil eyleminden etkilenmediler. Korkunç olaylarda çok sayıda Ermeni’nin -ama çok sayıda Türkün de- öldüğünden kimsenin kuşkusu yok. Ancak, ölenlerin hangi koşullarda öldükleri ve sayıları hiç bir zaman bilinmeyecek. ... Ama bugün o (1915) olayları hakkında soykırımı savı ileri sürülüyorsa, bunu kanıtlamak için Ermeni ulusunu sistematik biçimde ortadan kaldırma ve bilinçli olarak yok etme yolunda bir kararın var olması gerekir ki, bunun varlığı çok şüphelidir.” ... “1915 olaylarını Holocaust (Yahudi kırımı) ile mukayese etmek bir çok yönden önyargılı davranış olur. 1) Ermenilere doğrudan yönelik bir kin duygusu oluşturma ya da Avrupa’daki Yahudi düşmanlığı ile mukayese edilebilecek “iblisleştirme” kampanyası olmamıştır. 2) Kapsamı bakımından geniş bir kitleyi etkilemiş olsa da Ermeni tehciri tüm ülkeyi içine almamıştır örneğin, İstanbul ve İzmir gibi iki büyük kentte uygulanmamıştır. 3) Türkler, -kendilerine yapılmış oranla nispetiz de olsa- Ermenilere karşı durup dururken eylem yapmadılar. Osmanlı Devletinin Doğu vilayetlerinde, Rus ilerlemesi karşısında duyulan korku, pek çok Ermeninin Rusları Türk rejimi karşısında kurtarıcı olarak gördüğünün bilinmesi ve Ermeni ihtilalcilerin Osmanlı Devletine karşı yaptıkları eylemler, bütün bunlar; İmparatorluğun artarak güçleşen durumu ile birleşince, gittikçe ağırlaşan bir tedirginlik ve kuşku ortamının doğması sonucunu verdi. Bu savaş dönemlerinde çok görülen ve bilinen bir nevrozdur. 1914 yılında, Ruslar Türkiye’den de katılan Ermeni gönüllülerin*

alandan **adil bellek** sahibi olunmasını herkesten talep etmektedir. Tarihin tartışma konusu yapılan o dönemine ilişkin sahifelerin, bazı bölümlerinin atlanarak okunması ve tarafların kendi okuma ve yorumlarının tartışmadan kabul edilmesini istemeleri, adalete de nasafete de (hakçalığa) aykırıdır. Türkiye, söz konusu dönemin tarihinin yerli, yabancı tarihçiler, hukukçular ve katılmak isteyen diğer toplum bilimcilerin iştiraki ile incelenmesini desteklemektedir. Türkiye -yetkili uluslararası mahkeme tarafından verilerek kesinleşmiş mahkûmiyet kararları dışında- tarihsel olaylar hakkında farklı ve çelişkili görüş ileri sürenleri cezalandırılması girişimlerine karşıdır.

Ermeni soykırımı iddiasının hukuksal yönü konusunda Türk Hükümetleri ve Türk toplumunun büyük çoğunluğu, XX yüzyıl başında yaşanan trajik olaylarda -1948 Soykırımı Sözleşmesinin öngördüğü (bir eylemin soykırımı sayılması için olmazsa olmaz koşul olan) bir insan grubunu tamamen veya kısmen, sırf o gruba mensup buldukları gerekçesi ile yok etme özel kastının (daha açık anlatımla, Osmanlı Ermenilerini sırf Ermeni oldukları gerekçesi ile imha etme iradesinin) bulunduğu iddiasını kabul etmemektedir. **İşte, Halen Ermenistan ile Türkiye arasında olduğu gibi, Ermeni diasporası ve Türklerin büyük çoğunluğu arasındaki uzlaşmazlığın temel nedeni, altını çizdiğimiz bu noktada düğümlenmektedir.** Türkiye'nin ve Türk toplumunun 1915-1916 yıllarında Osmanlı ülkesinde yaşanan trajedinin ve kayıpların varlığını inkâr ettiği yolundaki Ermeni propagandası doğru değildir. Esasen Osmanlı adaleti tehcir sırasında vuku bulan yasa dışı eylemleri nedeniyle 1915-1916 yılında yapılan yargılamalarda, 1673 Osmanlı görevlisi yargılanmış ve büyük bir kısmı mahkûm etmiştir.⁷¹ Ermeniler yaşanan

iştiraki ile dört büyük savaş birliği oluşturdular; bunların içinde pek çok tanınmış şahsiyet vardı. 4) Osmanlı İmparatorluğu'nda, yüzyıllar boyunca, bazı suçlulara olduğu gibi, başkalarına da stratejik ve başka nedenlerle tehcir uygulanmıştır. Osmanlı tehciri sadece ve doğrudan Ermenilere yönelik değildi. Örnek: Rus birliklerinin ilerlemesi nedeniyle ve bunların tehdidi altında Van Valisi acele ile Müslüman ahaliyi de sürgüne yollamıştır. Bu Müslümanlardan pek azı, söz konusu "dostane tehcir" sonunda hayatta kalabilmiştir. 5) Ermenilerin çektikleri acıların feci bir insanlık trajedisini teşkil ettiği ve zulme uğramış Yahudiler gibi Ermenilerin de bu acıları belleklerinde yaşatmağa devam ettikleri hususunda kuşku yoktur. Ermenilerin büyük bir bölümü aklıktan, hastalıktan ve soğuktan –zira tehcir kış aylarında da sürmüştür- hayatlarını kaybetmişlerdir. Ancak, Amerikan misyonerlerinin, gönüllü Ermeni birliklerinin eline düşen Van bölgesi Müslüman ahalisinin akıbeti hakkında tehcirden önce gönderdiği raporlarda da işaret ettikleri gibi, Ermenilerin de çok feci mezalim yaptıkları konusunda kuşku bulunmamaktadır. Ancak, bu olaylar gerçek hedeflerine ulaşmak için, eşit olmayan koşullar altında yapılan bir savaşın ve Rus işgalcilerine yardıma hazır olmakla birlikte her türlü imkandan yoksun olan Ermeni halkına karşı Türklerin duyduğu, herhalde abartılı, ama tamamen de yersiz olmayan kuşkunun oluşturduğu koşullar çerçevesinde değerlendirilmelidir. İstanbul'daki Jön Türk Hükümeti bu sorunu, sık sık uygulanmış olan bir yöntemle, yani tehcir yolu ile çözümleme kararını almıştır. Tehcire tabi tutulanlar; Anadolu'daki savaşın zor şartlarının, sağlam kalan erkeklerin tümünün orduda görevli olmaları nedeniyle yola çıkarılanlara refakat edenlerin koruma görevlerini yapamayacak durumda bulunmalarının ve fırsattan yararlanan haydutların ve başkalarının giriştikleri çapulculuk eylemlerinin ağırlaştırdığı acılar çekmişlerdir. Bununla birlikte Osmanlı Hükümetinin Ermeni milletini toptan yok etmeyi amaçlayan bir kararının ya da planının varlığına ilişkin ciddi hiç bir delil veya belge mevcut değildir."

71 1915'ten başlayarak yapılan yargılamalarda Osmanlı mahkemeleri tehcir sırasında suç işleyenler cezalandırılmıştır. Osmanlı vatandaşı kimi görevliler ile bazı Osmanlı vatandaşlarının Osmanlı Ermenilerine karşı -yürürlükteki Osmanlı yasalarına göre- suç oluşturan bazı eylemler yaptıkları yadsınmamaktadır. Tarih Kurumu Başkanı Prof. Dr. Halaçoğlu ve Türkiye Cumhuriyeti Arşivler Genel Müdürü Yusuf Sarıay yayımladıkları çok sayıda kitap ve makalede Osmanlı Devletinin, Osmanlı yasalarına göre suç işleyenleri kovuşturma ve cezalandırma görevini yerine getirdiğini açıkladılar. Bu amaçla, 30 Eylül 1915 tarihinde Soruşturma Komisyonları kurulmasına karar verilmiştir. 1915-1916 yıllarında Osmanlı Ermenilerine karşı Osmanlı yasalarına göre suç işleyenlerden 1673 kişi yargılanmıştır. Bunlar arasında

trajedide o dönemdeki Ermeni örgütlerinin sorumluluğunu kabul etmemekte ve felaketin tüm sorumluluğunu Osmanlı yönetimine yüklemek istemektedirler.

Bu düşüncelerin yanında, XX yüzyıl başlarında Osmanlı Devletinde yaşanan trajedilerin fiziksel yanına paralel olarak insancıl boyutunu da görmezden gelmemek gerekir. Meseleye sadece yazılı hukukun kalıpları açısından bakmak, günümüz toplumu tarafından anlayışla karşılanmamaktadır. Çoğu kez formel hukukun verdiği cevaplar ile sorunun etik boyutunu etkileyen mülhazalar farklı olmaktadır. İnsancıl boyut göz önünde tutulmadan mevcut toplumsal ihtilaflara kalıcı çözümler bulunamadığını tarih göstermektedir. Ancak insancıl boyut kaygısı sadece Osmanlı Ermenilerini değil, diğer Osmanlı vatandaşlarını da kapsar. Halen Ermeni ve Türk toplumlarının üzerinde uzlaşma sağlayamadıkları bir bakış açısı da budur.

Toplum Psikolojisi Uzmanlarının Katkısı

Değerli meslektaşım, rahmetli Büyükelçi **Gündüz Aktan** ile Türk diplomatlarını öldürerek, kendi travmalarına dikkat çekmek isteyen terör örgütü ASALA mensuplarını ve bunların eylemlerini sempati ile karşılayanların zihinlerini ve amaçlarını okuyabilmek için, beyinlerinde düğümlenmiş olarak duran travmanın şifrelerini çözmek için psikologların ve psikiyatrların uzmanlığına başvurulmasında yarar olduğu hususunda görüş birliğine varmıştık. Büyükelçi Aktan, o dönemde ünlü psikiyatr Prof. **Vamık Volkan** ile temas ve işbirliği halindeydi ve adı geçeninin uzmanlığından yararlanmak için onun Türk-Ermeni Uzlaşma Komisyonu (TARC) toplantılarına da katılmasına önayak oldu.⁷² TARC'ı yöneten Amerikalı kişinin yanlı yaklaşımlarından rahatsız olan Prof. **Vamık Volkan** toplantılara iki yıl katıldıktan sonra istifa etti;⁷³ Büyükelçi **Aktan** da bir süre sonra onu izledi.

Psikiyatrların bu alandaki incelemeleri, travmanın kuşaktan kuşağa iletiildiğini, grupta utanç, aşağılanma, çaresizlik duyguları ve yas tutma sorunlarına yol açtığını, kitlesel trajedinin ortak zihinsel imge haline geldiğini

binbaşı, yüzbaşı, üsteğmen, teğmen, jandarma bölük komutanı rütbesinde subaylar, polis komiseri, nahiye müdürü, tahsildar, kaymakam, belediye başkanı, katip, sevk memuru, mal müdürü, tapu memuru, muhtar, telgraf müdürü, nüfus memuru, başkatip, Terk Edilmiş Mallar Komisyonu Başkanı gibi 170 kamu görevlisi vardır. Gerisi, çapulcu, çete üyesi veya halk arasından gelen vatandaşdır. 1916 yılı ortalarında sona eren yargılamalar sonucunda 67 idam, 524 hapis, 272 beraat veya yargılamanın reddi kararı verilmiştir. 69 kişi sürgün, pranga, para ve kürek cezasına çarptırılmıştır. Bu yargılamalar, pek çok başka yayında sözü edilen ve Birinci Dünya Savaşı sonrasında İstanbul ile ülkenin başka yerleri işgal altında iken 1919 yılında yapılan yargılamalardan ayrıdır.

72 Prof. Vamık Volkan ve Nuriye Atabey, *Osmanlı'nın Yasından Atatürk'ün Türkiye' sine* (İstanbul: Kripto Yayınları, 2010).

73 Prof. Vamık Volkan, "Gündüz Aktan, Diplomacy and Psychoanalysis", ss. 282-291, Gündüz Aktan, *Söyledikleri ve Yazdıkları* (Ankara: Özyurt Matbaacılık, 2012) içinde.

gösteriyor. “Bu durum onlarca, hatta yüzlerce yıl sonra insanların kimlik adına kasten çıkarttıkları cehennem yangınlarını körüklemektedir.”⁷⁴ Görülen sonuçlar arasında, aşırı toplumsal tepkilere (örneğin terör saldırılarına) yönelmek, ortak bağlantı nesnelere olarak anıtlar inşa etmek ve travmaları toplumsal mühendislik programları ile yönlendirmek gibi hususlar sayılabilir.

Diasporada bulunan Ermenilerin yas çalışmalarının yanı sıra, buldukları ülke kültürünü de özümseyerek iki kültürlü bir yaklaşım benimsediklerini ve kendi travmalarını içinde yaşadıkları topluma da sirayet ettirdiklerini, yerleştikleri ülke halkının da bunları korumak ve “entegrasyon çabalarını ödüllendirmek için” ortak hasma karşı tavır aldığını biliyoruz. (Örneğin: Avustralya ve Fransa’da böyle olmuştur)

Bu durumda, diplomasiye paralel olarak- onun yerine geçmeden- yeni vizyon ve yöntem arayışları geçerli bir alternatif olarak ortaya çıkmaktadır. Uzlaşma kültürü ve “sorun çözümü” alanında çalışan sivil toplum örgütleri, akademisyenler, toplum bilimciler, hukukçular, psikologlar, iletişimciler ve tarihçilerden oluşan gruplar kurarak gelişmeleri irdelemek ve sorunları - Devletlerarası resmi diplomatik ilişkilerin dışında- “second track diplomacy” yöntemleri ile analiz etmek, tarafları bir araya getirebilecek çözümler önermek mümkündür. Bu yöntem, kriz yaşanan pek çok başka bölgede görece başarı ile yürütülebilmiştir. Aynı yöntemler Türk-Ermeni ihtilafı konusunda birkaç kez denenmiş, (örneğin: TARC-Viyana Platformu- Ermenistan ile Türkiye arasında İsviçre’nin aracılığı ile imzalanan Protokoller) ancak, önyargılar, bölgedeki diğer gelişmeler veya kolaylaştırıcıların tutumu nedenleri ile arzulanan çözüme ulaşamamıştır. Bununla birlikte -uzlaşmazlığın her iki tarafı için de- “ötekinin” travmalarının ve (olmazsa olmaz oldukları sanılan) dogmalarının niteliğini kavramanın, kurulacak diyaloglarda, uzlaşmak isteyen taraflara yol gösterici olacağı yadsınmamalıdır. Bu bağlamda özellikle sosyal psikoloji ve psikiatri alanlarında uzmanlaşmış, deneyimli kişilerin de ulusal politikaların saptanmasına yardımcı olabilecektir.

Bu ortamda, “Adil hafıza” çağrısı yapanların sesinin daha fazla duyurulması, çatışma ve gerginlik yerine barışı öne çıkararak uluslararası camianın beklediği adımlara örnek olması sağlanmalıdır. Bundan yaklaşık on beş yıl kadar önce İstanbul’da Galatasaray semtinde, bir pasajının birinci katında “Kartpostallar ile Yüz Yıl Öncesi Osmanlı Devletinde Ermeniler” adlı bir sergi açılmıştı. Bu sergiyi büyük ilgi ile gezdim; tüm Türkiye’de gezici sergi olarak dolaştırılmasında yarar olabilirdi. Bu sergi, Türkiye Ermenileri ile birlikte yüzyıllar boyu geliştirdiğimiz ortak yaşam ve kültür mirasını insancıl duygularla göz önüne sermekte ve üzerinde düşünmeyi sağlamaktaydı. Adil

74 Prof. Vamık D. Volkan, *Kimlik Adına Öldürmek* (İstanbul: Everest Yayınları 2007), s. 6.

bellek kavramı bu yaklaşımı da kapsar. Daha sonra, 2001 yılında bir UNESCO toplantısı için Türkiye UNESCO Milli Komisyonu adına Erivan'a gittiğimde, katıldığım toplantılarda, kadim ortak kültürümüzü öne çıkaran akademisyenler ve sivil toplum temsilcileri ile tanıştım. Yıllar önce yaşanan olayların acı hatıralarını unutmadan, ama yönlendirmelerin sivrilttiği uçları törpüleyip, hoşgörüyü öne çıkarmak isteyenlerle diyalog kurabilirsek -orta veya uzun vadede- birlikte (veya yanyana) yaşama modelleri bulunabileceği izlenimini edindim.

Ermenilerin Osmanlı toplumu içindeki yerleri örneğin mimarlık, musiki ve daha pek çok alanında örnekleri günümüze kadar intikal etmiş bulunan ve Türkiye'deki Ermeni toplumu eliyle yaşatılmağa devam eden pek çok kalıcı eserin varlığı konusunda görüş ve duygu birliği içinde bulunanların sayısı azımsanamaz.

Söylemlere esneklik kazandırıp, katı hukuksal kalıpların dışına çıkarak, Türk vatandaşı Ermenilerin de katılımı ile, diaspora Ermenilerden iştirak etmek isteyenleri de içine alacak şekilde, **-tüm olumsuzluklara ve engellere rağmen-** Türkler ile Ermeniler arasında barış kültürünü geri getirmeyi sağlayacak diyalog arayışlarının, soruna dışardan bakan tarafları da bu girişimleri özendirmeye davet etmesi mümkündür. İhtilaflara çözüm arayanlar, barış ortamının bireylere ve insanlığa sunacağı güven ortamını ve bunun yararlarını ön planda tutmalıdır. Bu düşüncelerle, 17 Aralık 2013 AİHM kararının uzun vadede daha rasyonel bir diyalog yolunu açabilecek anahtarlardan biri olabileceğini ummak istiyorum.

KAYNAKÇA

- “Belge 1”. *Ermeni Araştırmaları*. 2013. Sayı 45.
- “Obama asks Supreme Court not to hear genocide-era insurance claims.” *The Armenian Weekly*. 11 Mayıs 2013.
- “On Combatting Certain Forms and Expression of Racism and Xenophobia by Means of Criminal Law,” J.328/55,6.12.2008.
- “Lois mémorielles: Le Rapport Accoyer et la position de Robert Badinter.” <http://www.turequie-news.fr/spip.php?>
- AİHM, İkinci Dava Dairesi; “*Affaire Perinçek c. Suisse*”, Dava No. 27510/08, karar, 17 Aralık 2013.
- Aktan, Gündüz. *Söyledikleri ve Yazdıkları*. Ankara: Özyurt Matbaacılık, 2012.
- APA.az* haber ajansının 23.01.2014 tarihli bülteni.
- Araz, Kadir; Tuğba Yurttaş, Furkan Köseliören, İbrahim Yakubu ve Ercüment Kılıç. “*Sözde Ermeni Soykırımının Dünyada Kabulü ve Yabancı Parlamentolarda Türkiye Aleyhine Çıkarılan Ermeni Soykırımı Kanunlarının Türkçe Metinleri*”, *Teksir*. Nisan 2010.
- BM Belgesi E/CN.4/S.2/1985/579
- Bölükbaşı, Deniz. *Dışişleri İskelesi*. İstanbul: Doğan Kitap, 2011.
- Bronstad, Amanda. *The National Law Journal*. Haziran 2012.
- Bulgaristan, Macaristan, Romanya arasında akdedilmiş barış anlaşması dosyası*, Danışsal görüş: 1950 Kararları.
- Courbage, Youssef ve Philippe Fargues. *Chrétiens et Juifs das l’Islam arabe et turc*. Fayard, 1992.
- Dink-Türkiye, No.2668/07,6102/08,30079/08,7072/09 ve 7124/09, 14 Eylül 2010.
- de Zayas, Alfred. “Memorandum to the European Armenian Federation for Justice and Democracy on the Genocide Against the Armenians 1915-1923 and the Application of the 1948 Genocide Convention.” Beyrut Ermeni Üniversitesi yayını. 2003.

de Zayas, Alfred. "The Genocide against the Armenians 1915-1923 and the Relevance of the 1948 Genocide Convention". Haigazian University Beirut-Libanon (Lübnan). Şubat 2010. ISBN-13:978-9953-475-15-8.

Ersun, Ömer. "Ermenistan'la derhal diplomatik ilişki kurmalıyız." *Radikal*. 5 Eylül 2008.

EU Council Framework Decision, 2008/913/JHA., 28 November 2008.

Filistin'deki Mavromatis Şirketi Davası Kararı, Karar No.2, 1924 CPJI Serie A No.2 S. 11.

Garbis Davoyan, et al., v. Republic of Turkey, et al., Case No. CV 10-05636 DMG (SSx), 12 Temmuz 2010.

Gunter, Michael ve Dirk Rochtus. "Special Report: The Turkish-Armenian Rapprochement". *Middle East Critique*. Vol. 19. No. 2. 15-12. Summer 2010.

Güney-Batı Afrika UAD Kararı, 1996 Kararları.

Hagopian, Arthur. "WCC to mark centennial of the Armenian genocide," 27.01.2014, <https://mail/u/O/?ui2>

Kaplan, Safa. *1915'te ne oldu? 90. Yılında Ermeni Trajedisi*. İstanbul: Hürriyet Yayınları, 2005.

Lütem, Ömer Engin. "Olaylar ve Yorumlar: Türkiye-Ermenistan İlişkileri". *Ermeni Araştırmaları*. 2013. No.45.

Lütem, Ömer E. "Protokollerin içeriği," 8-9 Eylül 2009 *AVİM* bültenleri, <http://www.idizayn.comavimbultenekli.php?haberid=8954>

Özyürek, Esra (derleyen). *Hatırladıklarıyla ve Unuttuklarıyla Türkiye'nin Toplumsal Hafızası*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.

Ricoeur, Paul. *Zaman ve Anlatı; İki - Tarih ve Anlatı*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2009.

Robertson, Geoffrey. "Soykırımı bir yargısal sorundur; soykırımı olup olmadığına karar vermek tarihçilerin işi değildir." *New Statesman*. 10.12.2009.

Sancar, Mithat. *Geçmişle Hesaplaşma - Unutma Kültüründen Hatırlama Kültürüne*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2007.

- Sassunian, Harut. *California Courier*. 4 Temmuz 2012.
- Sassunian, Harut. "Federal Judge wrongfully dismisses lawsuit on Armenian properties in Turkey". *California Courier*. 3 Nisan 2013.
- Schabas, William. "Crimes against Humanity as a Paradigm of International Atrocity Crimes". *Middle East Critique*. Vol. 20. No.3. Fall 2011.
- Schabas, William A. *Genocide in international Law*. New York: Cambridge University Press, 2009.
- Şir, Aslan Yavuz. "Diaspora Ermenileri ve ABD Mahkemelerindeki Girişimleri.". *Ermeni Araştırmaları*. 2012. No.41.
- Tacar, Pulat. "Avrupa Birliğinin Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığı ile Mücadele ile Soykırımın ve İnsanlığa Karşı Suçların İnkarnın Cezalandırılmasına İlişkin Çerçeve Kararı." *Ermeni Araştırmaları*. Sayı 44. 2013.
- Tacar, Pulat. *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinde, Doğu Perinçek-İsviçre Davası, Bir Düşünceyi İfade özgürlüğü Sorunu ve Adil Bellek Talebi*. İstanbul: Kaynak Yayınları, Ağustos 2012.
- Tacar, Pulat. "Ermenilerin Soykırımı Savını Yadsıyanları Cezalandırmak veya Türkiye'den Tazminat Almak İçin Yaptıkları Yargı Mücadeleleri." *Ermeni Araştırmaları*. No 46. Aralık 2013.
- Tacar, Pulat. "Fransa'nın Ermeni terörü ile ilişkisi hakkında iki kitap özeti" *Ermeni Araştırmaları*. Aralık 2013. No. 46.
- Tacar, Pulat. *İmge Düzeltmesine Yönelik Tanıtım Çalışması Konusunda bir Kavramlaştırma ve Yöntem Arayışı* - Prof. Dr. Nedret Kuran Burçoğlu'na armağan kitabı.
- Tacar, Pulat. "The Tale of European Parliament's 1987 Resolution Entitled "Political Solution to the Armenian Question". *Review of Armenian Studies*. Vol. 3. No. 9. 2005.
- Tacar, Pulat Y. "Türkiye'ye Karşı Hukuk Savaşı. Ermeni Asıllı ABD Vatandaşlarının ABD Mahkemelerinde Açtıkları Davalar". *Ermeni Araştırmaları*. 2011, 10. Yıl Özel Sayısı. No. 37-38.
- Tacar, Pulat ve Maxime Gauin. "State Identity, Continuity and Responsibility, the Republic of Turkey and the Armenian Genocide - A Reply to Vahagn Avedian". *European Journal of International Law*. Volume 21. No.3. Ağustos 2012.

United States Court of Appeals for the Ninth Circuit, No. 07-56722.D.C., No. CV-03-09407-CAS-JWJ, Argued and Submitted, December 8, 2008 - Pasadena, California, Filed December 10, 2010.

Valognes, Jean-Pierre. *Vie et mort des chrétiens d'Orient*. Fayard, 1994.

Volkan, Vamık D. *Kimlik Adına Öldürmek*. İstanbul: Everest Yayınları 2007.

Volkan, Vamık ve Nuriye Atabey. *Osmanlı'nın Yasından Atatürk'ün Türkiye'sine*. İstanbul: Kripto Yayınları, 2010.

ERMENİSTAN CUMHURİYETİ'NİN ETNİK YAPISI

(ETHNIC COMPOSITION OF THE REPUBLIC OF ARMENIA)

Dr. Hatem CABBARLI* |

Öz: *Bu makale günümüz Ermenistan Cumhuriyetinin etnik yapısını irdelemektedir. Makale Ermenistan'ın çeşitli etnik gruplarıyla ilgili olarak özetle nüfus, tarih, dernek yapılanması ve yaşadıkları sıkıntılar hakkında bilgi vermektedir. Ermenistan'da çeşitli değişik etnik gruplar yaşasa da, Ermenistan geçmişte azınlıklara uygulanan politikalar sonucunda esasen kesinkes etnik Ermenilerin baskın olduğu, diğer etnik grupların ancak toplam nüfusun %3'üne denk geldiği homojen bir yapıya sahiptir. Bu sebeple Ermenistan açısından etnik azınlık sorunu mevcut değildir. Ermenistan mazeretler öne sürerek etnik grupların sıkıntılarını gidermek adına yeterli adımlarla atmamaktadır. Bu sebeple bahsi geçen etnik grupların zaman içerisinde nüfusun daha da az bir oranı tekabül etmeleri bir olasılıktır.*

Anahtar kelimeler: *Ermenistan, etnik yapı, azınlıklar, azınlık dernekleri*

Abstract: *This article analyzes the ethnic composition of the modern-day Republic of Armenia. It briefly gives information on the population, history, association formation and the problems experienced by the various ethnic groups in Armenia. Although various ethnic groups live in Armenia, past policies towards minorities enacted by Armenia have caused it to gain a homogenous ethnic composition in which ethnic Armenians are an undisputable majority and in which other ethnic groups amount to no more than 3% of the total population. In this respect, Armenia has no ethnic minority problem. Citing certain excuses, Armenia fails to enacts necessary measures to address the problems experienced by the ethnic groups. As such, it is possible that in time, the aforementioned ethnic groups will come to represent an even smaller percentage of the total population of Armenia.*

Keywords: *Armenia, ethnic composition, minorities, minority associations*

* **Dr. Hatem CABBARLI** – Avrasya Güvenlik ve Strateji Araştırmalar Merkezi Başkanı
1997 yılında Bakü Devlet Üniversitesinden mezun olmuştur. 2001 yılında Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesinden yüksek lisans derecesini ve 2008 yılında Gazi Üniversitesinden doktora derecesini almıştır. Halen Avrasya Güvenlik ve Strateji Araştırmalar Merkezi Başkanlığını yürütmekte olan Hatem Cabbarlı Ermeni Sorunu üzerine çok sayıda eser yayınlamış ve yayınlamaya devam etmektedir.

GİRİŞ

Güney Kafkasya’da en homojen olan millet Ermenilerdir. Azerbaycan ve Gürcistan’ın etnik yapısına baktığımızda ise çok sayıda etnik grupların yaşadığını görmekteyiz. Ermenilerin bugün homojen millet olmalarına rağmen XIX. yüzyılın sonları ve XX. Yüzyılın başlarında Erivan ve başka eyaletlerde azınlıkta idiler. Örneğin, 1919 yılı verilerine göre Nahçıvan eyaletinde Ermeniler toplam nüfusun % 36’nı (Azerbaycan Türkleri %62,5), Şerur-Dereleyez eyaletinde %27,4’nü (Azerbaycan Türkleri %72,3), Sürmeli eyaletinde %30,4’nü (Azerbaycan Türkleri %65’ni), Erivan eyaletinde %37,4’nü (Azerbaycan Türkleri %60,2) oluşturmaktaydı.¹ Ancak Taşnaksutyun Partisinin yönetiminde bulunduğu 1918-1920 yılları arasında Azerbaycan Türklerine karşı planlı şekilde uygulanan katliam ve sürgün sonucunda Azerbaycan Türklerinin sayısı ciddi bir oranda azaldı.

Taşnaksutyun Partisinin yönetiminde bulunduğu 1918-1920 yılları arasında Azerbaycan Türklerine karşı planlı şekilde uygulanan katliam ve sürgün sonucunda Azerbaycan Türklerinin sayısı ciddi bir oranda azaldı.

Ermenistan’da 1920 yılında Sovyet Hükümeti kurulduktan sonra milli politikaya önem veren Komünistler, Türkiye ve İran’a sığınan Azerbaycan Türklerinin bir kısmını geri getirmeyi başarsa da, nüfus oranı kesin bir şekilde Ermenilerin lehine değişti. Bunun en önemli nedenlerinden biri de XIX. Yüzyılın

başlarından itibaren Osmanlıda ve İran’da yaşayan yaklaşık 300.000 Ermeninin Erivan eyaleti ve civar bölgelere göç etmesi olmuştur.

1948-1953 yılları arasında Ermenistan’da yaşayan Azerbaycan Türklerinden toplam 144.654 kişi zorla Azerbaycan’a göç ettirildi. Ermenilerin, Azerbaycan Türklerine karşı uyguladığı bütün baskılara rağmen 1989 yılına kadar Ermenistan’da yaklaşık 230.000 Azerbaycan Türkü yaşamaktaydı.² 1989 yılı sonlarına kadar Ermenistan’da yaşayan Azerbaycan Türkleri Ermenistan hükümetinin baskılarına dayanamayarak Azerbaycan’a göç etti ve böylece Ermenilerin yaklaşık 100 yıldır uyguladıkları plan tamamlandı; Ermenistan’da örnek gösterilecek bir kişi olsun bile Azerbaycan Türkü kalmadı. Azerbaycan Türklerinin zorla göç ettirilmesinden sonra Ermenistan milli azınlık sorununu kesin olarak çözdü. Bugün Ermenistan’da bulunan bütün milli azınlıkların toplamı 80 bini bulmamaktadır. Ermenistan’da bulunan milli azınlıkların hiç biri toplu halde belirli bir bölgede yaşamamaktadır.

1 İ. Memmedov ve S. Esedov, *Ermenistan Azerbaycanlıları ve Onların Acı Kaderi* (Bakü: Azerbaycan Yayınevi, 1992), s. 33.

2 United Nations Development Programme, *The Report on the Status of Women of Azerbaijan Republic*, s. 51. Bu belgede Ermenistan’dan göç eden Azerbaycan Türklerinin sayısı 230.000 olarak gösterilse de bu doğru değildir. 1989 yılı sonlarına kadar yaklaşık 350.000 Azerbaycan Türkü yüzyıllardır yaşadıkları toprakları terk etmeye mecbur kalmıştır.

Bugün Ermenistan'da yaşayan milli azınlıklar Ermenistan nüfusunun toplam %3'ünü oluşturmaktadır. Bunlar; Asuriler, Beyaz Ruslar, Gürcüler, Almanlar, Grekler, Yahudiler, Kürtler, Lehler, Ruslar, Molokonlar, Ukraynalılar ve Yezidi Kürtleridir.

ASURİLER

Asuriler XIX. yüzyılın ilk yarısından itibaren Ermenilerle birlikte İran'dan göç ederek Erivan eyaletinde meskûnlaşmıştır. XIX. yüzyıla kadar şimdiki Ararat marzı/eyaleti sınırları içinde bulunan Aşağı Koylasar (şimdiki Dimitriev), Dvin-Aysor, Gel-Aysor, Arzni ve Küçük Şehriyar köylerinde yaşamaktalar. 1897 yılında yapılan nüfus sayımına göre sayıları 2.682 kişi olmuştur. 1926-1979 yılları arasında Asurilerin sayısı iki defa artmış ve 6.118 kişi olmuştur. Ancak 1980'li yılların sonlarından itibaren Ermenistan'da yaşanan ekonomik sıkıntılar nedeniyle Asurilerin göç etmeleri sonucunda 1989'da sayıları 5.963 kişiye kadar düşmüştür.³

1926-1989 yılları arasında Asuriler arasında şehirli nüfusun sayısı artmıştır. 1926 yılında şehirli Asuriler toplam Asuri nüfusun %5'ni oluşturulmaktaydı. 1989 yılında ise bu rakam %59 olarak değişmiştir. 1991-1998 yılları arasında Asurilerin göç etmeleri sonucunda köylü Asuri nüfusun oranı %42'den %25'e kadar gerilemiştir.

1926 yılında yapılan nüfus sayımında Asurilerin % 97,5'i ana dillerinin Asurice olduğunu bildirmiştir. 1959 nüfus sayımında ise bu rakam %85,5 olmuştur. Ancak 1970'de yapılan nüfus sayımında bu durum değişmiş ve Asurilerin %90'nı ana dillerinin Asurice olduğunu beyan etmiştir. Ana dillerini korumalarına göre köylü Asuriler şehirli Asurilerden daha büyük orana sahiptir (köylüler %95,1, şehirli %86,5).

1959 yılı nüfus sayımında ana dillerinin Ermenice ve Rusça olduğunu ifade Asurilerin oranı %14,5 olmuşsa da, 1970 yılı nüfus sayımında bu oran %10'a kadar gerilemiştir. 1973 yılında Asurice dil kursu açılmış, 1987'de Asurilerin toplu halde yaşadıkları bölge okullarında Asurili çocuklar için Asurice zorunlu ders olarak verilmiş, 1998'de ise Erivan'da bulunan ilkokulun birinde Asurice eğitim veren bir sınıf açılmıştır.

3 İ. Doljenko ve G. G. Sarkisyan, *Assiriyçi*. Daha geniş bilgi için bakınız: http://www.armenia.ru/minnor/minnor.php?page=s_r/assirians.html

‘AŞŞUR’ Asuri Gençlik Merkezi

Ermenistan’da yaşayan Asuriler kendi milli ve kültürel kimliklerini korumak için örgütlenmiş ve Haziran 1997’de ‘AŞŞUR’ Gençlik Merkezi’ni kurmuştur. Bu kuruluş 27 Şubat 1998’de Ermenistan Adliye Bakanlığında kayda alınmıştır.

Merkezin amaçları:

- Ermenistan’da yaşayan başka milli azınlıklar ile kültürel temasta olmak; ülkenin sosyal ve siyasi hayatında aktif olmak; uluslararası gençlik teşkilatları ile işbirliği yapmak;
- Asuri dilinin gelişmesini sağlamak, milli ve tarihi değerleri canlı tutmak; yurtdışında bulunan Asuri teşkilatları ile işbirliği yapmak.

‘AŞŞUR’ Asuri Gençlik Merkezinin Başkanı: İrina Gasparyan

Tel: (3742) 44 05 38 (ev)

55 81 51 (iş)

Faks: (3742) 56 25 70

E-posta: irinasg@yahoo.com

‘ATUR’ Asuri Merkezi

Asurilerin bir diğer sivil toplum kuruluşu da ‘ATUR’ Asuri Merkezi’dir. Bu merkez 1987 yılında kurulmuş ve aynı yıl Adalet Bakanlığında kayda alınmıştır.

‘ATUR’ Asuri Merkezinin Başkanı: Pavel Tamrazov.

Adres: Erivan, Puşkin sokak, ev.11.

Tel: 56 51 51 (ev)

64 84 47 (iş)

BELARUSLAR (BEYAZ RUSLAR)

Ermenistan’da 140 Beyaz Rus’un yaşadığı tahmin edilmektedir. Bu topluluğun yaklaşık %40’ını emekliler oluşturmaktadır. Genellikle Gümrü, Kafan ve Vanadzor’da yaşamaktalar.

Ermenistan’da yaşayan Beyaz Ruslar bir araya gelerek ‘Belarus’ Erivan

Cemiyetini kurmuştur. Cemiyetin başkanlığını V. Varajyan-Kriştopik yapmaktadır.⁴

GÜRCÜLER

Ermenistan'da yaşayan Gürcülerin sayısı konusunda kesin bir bilgi yoktur. Onlar 1997'de bir araya gelerek 'İVERİYA' Gürcü Hayırsever Kurumunu kurmuştur. Daha çok kültür faaliyetlerinde bulunmaktadır.⁵

ALMANLAR

Almanlar Güney Kafkasya'ya Rusya üzerinden gelmiştir. 1764-1767 yılları arasında 25.000-30.000 Alman Rusya'ya göç etmiş ve Povoljye, Güney Ukrayna, Karadeniz sahillerine ve Dnepr Nehri kıyılarına yerleşmiştir. Güney Kafkasya'ya göç eden Almanların büyük bir çoğunluğu 'çiliaizm' mezhebine mensup olan kişiler olmuştur. Merkezi Vurtenburg'da bulunan çilialistler 1816-1818 yılları arasında Güney Kafkasya'ya göç etmiştir. Çilialistlere göre çok yakında dünyanın sonu gelecek ve Hazreti İsa ikinci defa Ağrı dağı yakınlarında zuhur ederek yeni bin yılın çarlığını kuracaktır.

1998 verilerine göre Ermenistan'da 97 Alman ailesi yaşamaktadır; bunlardan 56 aile Erivan'da, 13 aile Vanadzor'da, diğerleri işe Gümrü, Oktemberyan, Abovyan, Garni ve Noyamberyan'da yaşamaktadır. Ermenistan'da yaşayan Almanlar bir araya gelerek 'Alman Eğitim ve Kültür' derneğini kurmuştur. Ermenistan hükümetinin ve Almanya'nın Erivan Büyükelçiliği'nin yardımları ile kültürel faaliyetlerde bulunmaktadır.⁶

GREKLER

Bugünkü Ermenistan sınırlarında yaşayan Grekler 1763 yılında Türkiye'den göç etmiş ve dağlık bölgede yerleşerek Lalvar maden fabrikasını kurmuştur. XIX. Yüzyılın sonu XX. Yüzyılın başlarına kadar Grekler maden sanayisinde çalışmıştır. Bazı bilgilere göre 1897 yılında Erivan eyaletinde 1400 Grek yaşamıştır. 1926 yılında yapılan nüfus sayımı sonuçlarına göre ise Ermenistan'da 1512'si erkek, 1468'i kadın olmak üzere toplam 2.980 Grek yaşamaktaydı. 1970-1989 yıllarında ise Ermenistan'da:

4 V. Varajyan-Kriştopik, Erevanskaya Belarusskaya ve Obsına Armenii, 'Belarus'. Daha geniş bilgi için bakınız: <http://www.armenia.ru/minnor/minnor.php?page=organizations/belarus.html>

5 Daha geniş bilgi için bakınız: <http://www.armenia.ru/minnor/minnor.php?page=organizations/iveria.html>

6 Aleksandr Yaskorskiy ve Kavkazskiy Nemçı Armyanskogo, 'Plato'. Daha geniş bilgi için bakınız: http://www.armenia.ru/minnor/minnor.php?page=nm_eg/germans.html

-1970 yılında 5690 (2747 erkek, 2943 kadın)

-1979 yılında 5653 (2677 erkek, 2976 kadın)

-1989 yılında 4650 (2231 erkek, 2419 kadın) Grek bulunuyordu.

1992-1996 yılları arasında 120 Grek ailesi ülkeyi terk etmiştir. Şamlık köyünde yaşayan 600 Grek'ten 1999 yılında toplam 127'si kalmıştır. Aktala köyünden de 400 Grek köyü terk etmiştir. Grekler genellikle Stepanavan, Alaverdi, Gümrü, Vanadzor, Razdan ve Noyamberyan'da yaşamaktadır.

1970-1979 yılları verilerine göre Ermenistan'da yaşayan Greklerin %80'ni ana dillerinin Grekçe, %13'ü Rusça, %7'si ise Ermenice olduğunu beyan etmiştir. 1989 yılında Greklerin %85'si, 1999 yılında ise %90'ni ana dillerinin Grekçe olduğunu bildirmiştir. Ermenistan'da yaşayan Grekler yedi ayrı sivil toplum kuruluşunun (Patrida, Pontium, Romeos, Olimp, Faeton, Elpida, Anastasi) birleştiği 'Ermenistan Grek Federasyonu' adlı bir örgüt kurmuştur.⁷

YAHUDİLER

Ermenistan'da yaşayan milli azınlıklar arasında Yahudiler çok ciddi örgütlenme yapısına sahiptir. Daha 1980'li yılların sonlarından itibaren örgütlenme sürecini başlatan Yahudilerin kurdukları 'Ermenistan Yahudi Cemiyeti' 1990'lı yıllarda Adalet Bakanlığı tarafından kayda alınmıştır.

'Ermenistan Yahudi Cemiyeti'nin alt kurumları:

-Eğitim ve Öğretim

Yahudi çocukları için pazar günü okulları düzenlemekte ve Yahudi kültürünün tanıtmaktadır. Başkanı: Fayvuş Georgiy. Tel: (3741) 73 58 52

-Kültür ve haberleşme Merkezi

Yahudilerin bütün milli ve dini bayramlarını, İsrail hakkında televizyon programları, resim sergileri ve başka etkinlikleri düzenlemektedir.

Başkanı: Kazaryan Evgeniya. Tel: (3741) 52 90 11

7 Y. İ. Mkrtumyan ve G. G. Sarkisyan, 'Grekli'. Daha geniş bilgi için bakınız:
<http://www.armenia.ru/minnor/minnor.php?page=organizations/germans.html>

-Gençlik Kulübü

Başkanı: Danilova Marianna. Tel: (3741) 58 46 39

-Hayırsever Faaliyetler

Emeklilere yardım etmek, erzak yardımında bulunmak, diyabet hastalara ilaçlarını vermek, hastanede olanlara yardım etmek, İkinci Dünya Savaşı Gazilerine yardım etmek.

Başkanı: Vardanyan Lilit. Tel. (3741) 55 11 65

-Tıp komisyonu

Doktor tavsiyeleri, şeker hastalarına ilaçlarını vermek, hastaları evlerinde ziyaret etmek v.s. Başkanı: Ayrapetyan Krine. Tel: (3741) 53 50 98.

'Ermenistan Yahudi Cemiyeti'nin adresi:

Ermenistan 375002. Erivan, Eznik Kokbaçi sok. art. 69/6

Tel: (3741) 53 48 54

Faks: 53 49 24

E-posta: jewish_arm@netsys.am

Ermenistan'da yaşayan Yahudiler bir araya gelerek 'Mordehay Navi' adlı dini bir teşkilat kurmuştur. Bu teşkilat Ermenistan hükümetine bağlı Dini İşler Komitesi tarafından kayda alınmıştır. 'Mordehay Navi' dini teşkilatı genellikle dini ve kültürel faaliyetlerde ve kendi aralarında sosyal yardımlaşmada bulunmaktadır. Bu dini teşkilatın sinagogu, çocuklar için pazar günü okulu, çocuk bakım evi, kütüphanesi ve hayırseverler gibi alt kuruluşları vardır.⁸

KÜRTLER

Bugünkü Ermeni kaynaklarında Kürtlerin sayısı hakkında kesin bir bilgi verilmemektedir. Ermenistan'da yaşayan Kürtler Yezidi Kürtleri ve Acemi (Müslüman) Kürtleri diye ikiye ayrılmaktadır. İleriki bölümde Yezidi Kürtleri inceleneceği için burada sadece Acemi Kürtler hakkında bilgi verilecektir.

8 Daha geniş bilgi için bakınız: http://www.armenia.ru/minnor/minnor.php?page=nm_eg/kurds.html

1930'da Ermenistan'da Kürt Pedagoji Yüksek Okulu açılmış ve 'Rya Taze' (Yeni Yol) adlı bir gazete yayımlanmaya başlanmıştır. 1938 yılında Alagöz'de Devlet Kürt Tiyatrosu açılmış ve Ermenistan Yazarlar Birliği'nde Kürt bölümü açılmıştır. 1980'li yılların başlarına kadar her yıl ortalama Kürtçe 20 kitap ve broşürler yayımlanmıştır. Bu tarihten sonra ise Kürtçe yayımlarda ciddi bir azalma söz konusudur.

1960'lı yılların başlarında ise Ermenistan Bilimler Akademisi'nde Kürtoloji bölümü açılmış ve Kürt tarihi, dili, dini ve Ermeni halkı ile ilişkileri araştırma konusu olmuştur. 1929 yılında Ababa Şamilov ve İsaak Marakulov Latin alfabesini baz alarak Kürt alfabesini oluşturdu.

1921 yılında ise Lazo (Akop Kazaryan) Ermeni alfabesini baz alarak baka bir Kürt alfabesini oluşturmuştu. 1939 yılına kadar Kürtlerin toplu halde yaşadıkları köylerde Kürtçe eğitim veriliyordu. 1940 yılında ise Kürtçe eğitim kaldırıldı ve Ermenice eğitim verilmeye başlandı. Sovyetler Birliği döneminde Ermenistan devlet radyosunda her gün Kürtçe 1,5 saatlik programlar yayımlanmaktaydı. Bugün bu programların yayım süresi 30 dakika olarak kısaltılmıştır.⁹

Ermenistan'da Azerbaycan Türklerinin yaşadıkları bölgelerde yaşayan Acemi (Müslüman) Kürtlerin büyük bir kısmı 1988 yılında Azerbaycan Türkleri ile birlikte zorla ülkeden çıkarılmış ve başta Rusya olmak üzere Kazakistan, Ukrayna ve Azerbaycan'a göç etmiştir. Bugün de Ermenistan'da yaşayan az sayıda Acemi Kürtlere baskı uygulanmaktadır.

YEZİDİ KÜRTLERİ

Ermenistan'da yaşayan Yezidi Kürtleri kendilerini Yezidi etnik grubu olarak tanımlamakta ve Kürt olduklarını kabul etmemektedir. Yezidi Kürtleri üzerine araştırma yapan Cemal Sadakyan, Yezidilerin Kürt olduklarını iddia etmekle beraber bu konunun fazla incelenmediğini ve tartışmaya açık olduğunu ifade etmektedir. Sadakyan yaptığı araştırmada bugün Ermenistan'da 60.000 Yezidi Kürdün yaşadığını bildirmektedir.¹⁰ Amarik Sardar da 1989 yılında yaptığı bir araştırmada Kürtlerin sayısını 60.000 olarak tespit etmiştir. Ancak bu sayıya Acemi Kürtleri de dâhil edilmiştir.¹¹

9 Karlene Çaçani, 'Kurdi'. Daha geniş bilgi için bakınız:
http://www.armenia.ru/minnor/minnor.php?page=nm_eg/kurds.html

10 Y. İ. Mkrtumyan ve G. G. Sarkisyan, 'Ezidi, Kurdi' Daha geniş bilgi için bakınız:
http://www.armenia.ru/minnor/minnor.php?page=s_r/yezidis_kurds.html

11 Mkrtumyan, 'Ezidi, Kurdi'.

Bir grup Yezidi Kürdü ise Zerdüştlük inancını benimsemiş ve kendilerini başka bir etnik grup olarak tanıtmıştır. Ermenistan'da yapılan bir araştırma sonuçlarına göre Talin, Eşterek, Aragaçaton, Armavir, Eçmiadzin ve Ararat bölgesinde yaşayan Yezidi Kürtlerin büyük bir çoğunluğu kendilerini Yezidi olarak gördükleri ve Kürt tabirini kabul etmedikleri ortaya çıkmıştır. Aragaç, Aragaçaton ve Erivan'da yaşayan bazı grup ise kendilerini Zerdüştlük inancını kabul eden Kürtler olduğunu savunmaktadır. Bu tür karmaşık bir tabloda hangi grubun Yezidi, Yezidi Kürdü ve Acemi Kürdü olduğunu tespit etmek mümkün değildir.

Ermenistan'ın köy ve kasabalarında yaşayan Kürtlerin bir grubu da kendilerini Şarfaddin tarikatına mensup Kürt olduklarını ifade etmektedir.

1926 yılında yapılan nüfus sayımı sonuçlarına göre Ermenistan'da 12.237 Yezidi (Kürdü) ve 3.025 Acemi kürdü yaşamaktaydı. Şehir ve kentlerde yaşayan Yezidi ve acemi Kürtlerin sayısı ise şu şekilde olmuştur:

Etnik grup	Köy nüfusu	Şehir nüfusu
Kürtler:	2973	52
Yezidiler:	2.157	80

1959 yılında yapılan nüfus sayımında ise Yezidi Kürtleri ismi kullanılmamış, sadece Kürtler ve Müslüman Kürtler olarak kayda geçmiştir. Bu sayımda Köylülerin sayısı 20.857 kişi, şehirlilerin sayısı ise 4.770 kişi olarak tespit edilmiştir.

1990'lı yıllardan başlayarak Ermenistan'dan göç eden Kürtlerin sayısı bazı kaynaklarda 6.000, bazılarında ise 10.000 olarak gösterilmektedir. Yoğun göç sonucunda Ermenistan'da yaşayan Yezidilerin (Kürtlerin) sayısı 40.000-42.000 olduğu tahmin edilmektedir. Nüfus artımına göre Yezidiler (Kürtler) en yüksek doğum oranına sahiptir.¹²

Bugün Ermenistan'da Yezidi Kürtlerine ait olan 'Dange Yezdia' (Yezidilerin Sesi) ve Acemi Kürtlere ait olan 'Rya Taze' adında gazete ve radyo programları yayınlanmaktadır. Ermenistan'da yaşayan Kürtler genellikle hayvancılıkla uğraştıklarından yüksek eğitim oranı çok düşüktür. Ancak buna rağmen Ermenistan Bilimler Akademisi Kürtoloji bölümünde çalışan Yezidi akademisyenleri de vardır. Yezidiler geleneksel hayat tarzlarını korumak için yoğun çaba harcamakta ve yalnızca kendi aşiretlerinden evlenmektedir.

12 Mkrumyan, 'Ezidi, Kurdi'.

Yezidiler Aralık ayının ikinci haftasında ‘Ayda’ denilen bayramlarını, Şubat ayının ilk üç haftasını kapsayan ‘Ayda Hurdunevi’ ve ‘Klodje Sarsali’ denen yeni yıl bayramlarını kutlamaktadır.

Yezidi Kürtleri, Yahudilerden sonra en ciddi şekilde örgütlenen etnik gruptur. Yezidi Kürtlerinin ‘Kürt Aydınları İttifakı’, ‘Yezidilerin Milli Birliği’, ‘Dnya Yezidileri Milli Birliği’, ‘Malte Yezidi’ Fonu ve ‘Kürdistan’ komitesi faaliyetlerine devam etmektedir.¹³

Dünyadaki Yezidi Kürtlerin tek siyasi partisi olarak bilinen ‘Yezidhane’ Ermenistan’da kurulmuştur. Bu kurum her ne kadar siyasi parti adlandırılrsa da siyasetten daha çok Yezidi Kürtlerinin milli ve dini gelenek ve göreneklerinin korunması için çalışmaktadır.¹⁴

Yezidhane Partisi Başkanı: Siyabend Bakoyan.

Adres: Ermenistan, Erivan 25, Aygestan sok. 9, apt. 67, daire 8.

Tel: 55 45 69 (ev)

58 03 76; 41 99 61 (iş)

RUSLAR

Rusların toplu halde Güney Kafkasya’ya ve Ermenistan’a göç etmeleri XIX. yüzyılın ilk yarısından itibaren başlamıştır. 1880 yılında Erivan eyaletinin 22 köyünde toplam 11.283 Rus yaşıyordu. Burada yaşayan Ruslar dini bakımdan üç gruba ayrılmaktadır; Molokanlar, Cumaarteciler ve Baptisler. 1880 yılında Erivan eyaletinde yaşayan Rusların toplam nüfusunun %87,4’nü (7.466 kişi) Molokanlar, % 11,6’nı Cumarteciler (992 kişi) ve % 1’ni Baptistler (89 kişi) oluşturuyordu.¹⁵

Ermenistan’ın Sovyet Rusya tarafından işgal edildikten sonra burada yaşayan Rusların sayısında ciddi bir yükselme olmuştur. Ruslar genellikle yüksek eğitime sahip olan kişilerdi ve Sovyet Ermenistan’ın yönetiminde yüksek görevlerde bulunmaktaydı. Ancak Sovyetler Birliği’nin çökmesinden sonra bütün etnik gruplar gibi Ruslar da ekonomik zorluklar ve siyasi baskılardan dolayı Rusya’ya göç etmeye başladı. Bir önemli etken de bağımsızlık sonrası Rusça eğitim veren birçok okulların kapatılması olmuştur.

13 Mkrumyan, ‘Ezidi, Kürdi’.

14 Daha geniş bilgi için bakınız: http://www.armenia.ru/minnor/minnor.php?page=nm_eg/yezidis.html

15 İ Doljenko, ‘Russkie Armenii’. Daha geniş bilgi için bakınız: http://www.armenia.ru/minnor/minnor.php?page=s_r/molokans.html

1990'lı yıllardan sonra Ermenistan'da yaşayan Ruslar da örgütlenmeye başladı ve 'Harmoniya' Uluslararası Rus Kültür Merkezi'ni,¹⁶ 'Rossiya'¹⁷ ve 'Oda'¹⁸ cemiyetini kurdular. Bu sivil toplum kuruluşları Rus kültür ve geleneğinin korunması için yoğun faaliyette bulunmaktadır.

'Harmoniya' Uluslararası Rus Kültür Merkezi'nin Başkanı: Mihaylov Vladimir İgoreviç.

Adres: Ermenistan, Erivan, Erevançı sok. /Hin/ 47 a.

Tel: 53 20 37; 53 75 01.

'Rossiya' Cemiyetinin Başkanı: Yakovenko Yuriy.

Tel: 31 61 06 (ev)

54 15 62; 56 54 91 (iş)

'Oda' Cemiyetinin Başkanı: Zinovyev Mihail Tihonoviç.

Tel: 53 44 38 (ev)

Ermenistan'da Lehler, Molokanlar ve Ukraynalılar da yaşamaktadır Ancak sayıları az olduğu ülkenin sosyal, kültürel ve siyasi hayatında önemli bir yer tutmamaktadır.

Ermenistan SSCB'de Rus nüfusun dinamiği (1959-1989 yıllarında yapılan nüfus sayımı sonuçlarına göre).¹⁹

Yıllar	Şehirli nüfus (bin)	Köylü nüfus (bin)	Toplam (bin)	Toplam Ermenistan nüfusuna oranla
1959	40,1	16,4	56,5	3,2
1970	52,5	13,6	66,1	2,7
1979	58,1	12,2	70,3	2,3
1989	44,0	7,6	51,6	1,6

16 Daha geniş bilgi için bakınız: <http://www.armenia.ru/minnor/minnor.php?page=organizations/harmony.html>

17 Daha geniş bilgi için bakınız: <http://www.armenia.ru/minnor/minnor.php?page=organizations/rossia.html>

18 Daha geniş bilgi için bakınız: <http://www.armenia.ru/minnor/minnor.php?page=organizations/oda.html>

19 İ. Doljenko, 'Russkiye Armenii', http://www.armenia.ru/minnor/minnor.php?page=s_r/molokans.html

SONUÇ

Ermenistan'da yaşayan milli azınlıklar özellikle 1980'li yılların sonlarından itibaren ülkeyi terk etmeye başlamıştır. 1988 yılında Azerbaycan Türklerinin zorla göç ettirilmesinden sonra Acemi (Müslüman) Kürtlerin büyük bir bölümü de yapılan siyasi baskılara dayanamayıp ülkeyi terk etmiştir. Bugün Ermenistan hükümeti için milli azınlıklar diye bir sorun kalmamıştır. Ermeniler homojen bir millet olma planlarını hayata geçirmiştir. Ülkede yaşayan milli azınlıklar ise Ermenistan için ciddi bir sorun teşkil etmemektedir.

*Bugün milli azınlıklar Ermenistan hükümetinden üç şey talep etmektedir;
- Milli azınlıklar hakkında kanun kabul edilmesi;
- Ermenistan Parlamentosunda temsil edilmeleri; ve
- Milli azınlıkların sorunları ile ilgilenen bir devlet kurumunun oluşturulması.*

Bugün milli azınlıklar Ermenistan hükümetinden üç şey talep etmektedir;

Milli azınlıklar hakkında kanun kabul edilmesi;

Ermenistan Parlamentosunda temsil edilmeleri; ve

Milli azınlıkların sorunları ile ilgilenen bir devlet kurumunun oluşturulması.

Ermenistan hükümeti ülkede yaşayan milli azınlıklar için gerekli her şeyi yaptıklarını

iddia etse de yukarıda belirtilen taleplerin hiç biri halledilmemiştir.

Yukarıda verilen bilgilerden Ermenistan'da yaşayan milli azınlıkların (Yezidi Kürtlerin, Rusların, Asurilerin) kendi dillerinde okuma yazma, örgütlenme haklarının olmasına rağmen Ermenistan hükümeti ekonomik sorunları bahane ederek milli azınlıklara gereken maddi ve manevi yardımı yapmamaktadır. Bundan başka Ermeni toplumu da Ermenistan'da yaşayan milli azınlıkları yabancılar olarak algılamaktadır.

Ermenistan hükümeti milli azınlıkların karşılaştıkları maddi, manevi ve kültürel sorunları halletmezse uzun vadede Ermenistan'da yaşayan milli azınlıkların sayısının azalacağını veya tamamen asimile olacaklarını söylemek mümkündür.

Ermenistan 'da yaşayan milli azınlıkların ana dillerini ve eğitim dillerini gösteren tablo²⁰

	Ana dili	Eğitim dili	Esas dilleri	Üçüncü dilleri	Başka diller
Asuriler	Asurice-5 Rusça-3	Rusça-6 Ermenice-2	Rusça- Asurice	Ermenice- 8	İngilizce- Fransızca
Beyaz Ruslar	Beyaz Rusça-3 Rusça -2	Rusça -4 Beyaz Rusça-1	Rusça	Ermenice -3	-
Almanlar	Rusça -2	Rusça-2	Rusça-2	Ermenice- Almanca	İngiliz-1
Yezidiler	Yezidice-17	Ermenice-17	Yezidice- Ermenice	Rusça	-
Lehler	Rusça-3 Lehçe-1	Rusça-3 Lehçe-1	Rusça	Ermenice-2	Ramınca-1 Ukrayna dili-1 İngilizce-1
Yahudiler	Rusça-11 İbrani'ce-1	Rusça-12	Rusça-12	Ermenice-9	İbrani'ce-3 İdiş-1 İngilizce-3
Grekler	Grekçe-7 Ermenice-1 Rusça-1	Ermenice-6 Rusça-7	Ermenice-6 Rusça-7	Ermenice-7 Rusça-6 Grekçe	-
Ruslar	Rusça-17 Rusça- Ermenice-1	Rusça-18	Rusça-18	Ermenice-11	İngilizce-6
Gürcüler	Gürcüce-4	Gürcüce-2 Rusça-2	Rusça-4	Ermenice-3	İngilizce-1 İngilizce- Fransızca-1
Ukraynalılar	Ukraynaca-5 Rusça-3	Rusça-3 Ukraynaca- Rusça-3 Ukraynaca- Ermenice- 1 Ermenice-1	Rusça	Ermenice-6	İngilizce-2 Lehçe- Almanca-1 Almanca- Fransızca-1 Almanca-2
Kürtler	Kürtçe-7 Rusça-1	Ermenice-6 Rusça-2	Ermenice- Kürtçe	Rusça	İngilizce-1 Türkçe-1
Ermeniler	Ermenice-4 Ermenice- Rusça-2 Rusça-2	Rusça-7 Ermenice-1	Rusça-7 Ermenice-1	Grekçe-1	İngilizce-2

20 <http://www.cultural-diversity.am>

KAYNAKÇA

Çaçani, Karlene. ‘Kurdi’.

http://www.armenia.ru/minnor/minnor.php?page=nm_eg/kurds.html

Doljenko, İ. ve G. G. Sarksyen. ‘Assiriyçi’.

http://www.armenia.ru/minnor/minnor.php?page=s_r/assirians.html

Doljenko, İ. ‘Russkie Armenii’.

http://www.armenia.ru/minnor/minnor.php?page=s_r/molokans.html

Memmedov, İ. ve S. Eshedov. *Ermenistan Azerbaycanlıları ve Onların Acı Kaderi*. Bakü: Azerbaycan Yayınevi, 1992

Mkrtumyan, Y. İ. ve G. G. Sarksyen. ‘Ezidi, Kurdi’.

http://www.armenia.ru/minnor/minnor.php?page=s_r/yezidis_kurds.html

Mkrtumyan, Y. İ. ve G. G. Sarkisyan. ‘Grekı’.

<http://www.armenia.ru/minnor/minnor.php?page=organizations/germans.html>

United Nations Development Programme. *The Report on the Status of Women of Azerbaijan Republic*.

Varajyan-Kriştopik, V. Ve Erevanskaya Belarusskaya ve Obşina Armenii. ‘Belarus’.

<http://www.armenia.ru/minnor/minnor.php?page=organizations/belarus.html>

Yaskorskiy, Aleksandr ve Kavkazskiye Nemçi Armyanskogo. ‘Plato’.

http://www.armenia.ru/minnor/minnor.php?page=nm_eg/germans.html

RUSYA ARŞİV BELGELERİNDE KAFKASYA'NIN ERMENİ DİN ADAMLARININ OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA ÇIKARILMIŞ İSYANLARA (1890-1896 YILLARI) VERDİĞİ DESTEK

(THE SUPPORT GIVEN BY ARMENIAN PRIESTS OF THE CAUCASUS FOR
THE INSURGENCIES AGAINST THE OTTOMAN EMPIRE (1890-1896)
AS SHOWN BY RUSSIAN ARCHIVAL DOCUMENTS)

Dr. Ziyad EMRAHOV*

Bakü Devlet Üniversitesi Tarih Fakültesi
Kaynak Tetkiki, Tarih Bilimi ve Metodoloji Anabilim öğretmeni
zamrahov@gmail.com

Öz: *Bu makalede, Rusya Devlet Tarih Arşivi belgeleri temelinde hem Kafkasya'ya aktarılan Ermeniler, hem de Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Ermenilerin birbirlerine çok yakından yardım etmesi incelenmiştir. Arşiv belgeleri temelinde sabittir ki, Ermeniler Osmanlı doğu eyaletlerinde kendilerine devlet yaratmayı düşünüyorlardı. Bu istekleri doğrultusunda Osmanlı Türkiye'sinde isyanlar çıkarmak, huzurlu Türkü ve Müslümanı acımasızca katletmenin en makul yollardan biri olduğunu düşünüyorlardı. Ermeniler aynı zamanda bu yollarla dünya devletlerinin dikkatini çekmek istiyorlardı. Bu anlamda Kafkasya'nın Ermeni dini liderleri de Osmanlı Ermenilerini Sasun, Zeytun, Muş vilayetlerinde isyan hareketlerini destekleyip, onlara gizli yollarla silah, mühimmat ve para yardımları yapmışlardı. Bu gerçekler Ermeni/Gregoryen Kilisesi'nin siyasi çıkarlarını, onun dünyevi iktidar mücadelesini ve yapay yollarla nüfus içerisinde konumunu korumak isteğini aydınlatmanın yanı sıra, Osmanlı topraklarında kendilerine ait bir devlet kurmayı amaçlamış olduğunu göstermektedir.*

Anahtar Kelimeler: *Ermeni din adamları, Kafkasya, Osmanlı İmparatorluğu, Sasun, Muş ve Bitlis isyanları, Çarlık Rusya, Büyük Devletler, Rus-Ermeni ilişkileri.*

* **Ziyad EMRAHOV**

1980 yılında Mingeçevir'de doğdu. 2003 yılında Bakü Devlet Üniversitesinden mezun oldu. 2005 yılında aynı okulda Tarih bölümünden yüksek lisans derecesini ve 2007 yılında doktora derecesini aldı. 2007 yılından beri Bakü Devlet Üniversitesinden akademisyenlik yapmaktadır. Bu süreçte ilgi alanı olan "Osmanlı Devletinden Ermeni Sorunu" üzerine çalışmalarına devam etmektedir.

Abstract: *On the basis of the documents of the Russian State Historical Archive, this article examines the help given to each other by the Armenians resettled in the Caucasus and the Armenians living in the Ottoman Empire in the years 1890-1896. The author proves on the basis of archival documents that Armenians made a plan to establish a state in the eastern provinces of Ottoman Empire. Armenians thought that mercilessly killing civilians was one of the most acceptable ways to carry out their insurrections/rebellions in the territory of the Ottoman Empire. By such acts, they also wished to draw the attention of the world. For such an end, the Armenian religious leaders of the Caucasus supported the Armenians living the Ottoman Empire to carry out insurrections in the Ottoman provinces of Sasun, Mush, and Bitlis and also helped them by sending weapons and money through secret ways. These facts show the political interests of the Armenian Apostolic/Gregorian Church, the secular struggle for power and the desire to maintain its position among the populations by artificial ways, and also shows the Church's mission to create an Armenian state in the territory of the Ottoman Empire.*

Keywords: *Armenian priests, the Caucasus, the Ottoman Empire, the Sasun, Mush, and Bitlis rebellions, Tsarist Russia, Great Powers, Russian-Armenian relations.*

GİRİŞ

XIX. Yüzyılın başlaması ile Osmanlı tarihinde kanlı facialar dönemi başlamıştır. Bu kanlı facialar sadece savaşlardan ibaret olmamış, aynı zamanda etnik temizlikler de yaşanmıştır. Bölgede giderek kuvvetlenen Rusya İmparatorluğu, kendisinin tarihi çıkarlarına uygun olarak, ele geçirdiği bölgelerde güvenli dayanak oluşturmak için bir takım planları hayata geçirmeye başladı. Böyle planlar arasında “Hristiyan dayanışması” önemli bir yer tutuyordu. Aslında, bu “güvenli etno-sosyal tabanı”nın arkasında gizli hususlar da vardı. Tarihi belgelerden anlaşılmaktadır ki, I. Petro'nun döneminde “açık işbirliği” biçimine giren bu ilişkileri Ruslar daha çok ekonomik ve siyasi amaçlarını gerçekleştirme için yürütmüştü. Böyle ekonomik ve politik çıkarların önünde hem İran, hem de Osmanlı geçilmez bir set olarak görülüyordu. Rusya “genel güçlerle” (bahsedilen İran ve Osmanlıdır) savaşmak için yaratmakta olduğu etno-sosyal destek tabanıyla ilgili olarak uzun vadeli programlar hayata geçirmeye başlamıştı.¹

Bilindiği gibi, 1890 yılına kadar Osmanlı Devleti'nden hiçbir istekleri olmayan Ermeniler, bu tarihten itibaren "reform adıyla" sayısız isyanlara başlamışlardır. İngiliz ve Rusların da desteğini gören ve temel amaçları özerk bir Ermenistan kurmak olan Ermeni komitelerinin hedefi Avrupa devletlerinin Osmanlı devletine müdahalesine ulaşmak idi.

Ermeni tarihçisi V.A. Parsamyan'a göre, XIX. Yüzyılın ikinci yarısında Rusya'da kapitalist ilişkilerinin hızlı gelişimi sonucunda burjuvazi hem iç, hem de dış politikada aktif rol oynuyordu. Boğazlar ve yeni pazarlar için mücadele Çarlık yönetiminin dış politikasının temel meselelerinden biriydi.² Yazarın da kayıtlarından görüldüğü gibi, Çarlık Rusyasının Osmanlı Devleti hakkında işgal planları dış politikasının ana hatlarını oluşturuyordu.

Bilindiği gibi, 1890 yılına kadar Osmanlı Devleti'nden hiçbir istekleri olmayan Ermeniler,³ bu tarihten itibaren “reform adıyla” sayısız isyanlara başlamışlardır. İngiliz ve Rusların da desteğini gören ve temel amaçları özerk bir Ermenistan kurmak olan Ermeni komitelerinin hedefi Avrupa devletlerinin Osmanlı devletine müdahalesine ulaşmak idi. Osmanlı Devleti'nin ayrı-ayrı

1 S. N. Qlinka, *Azerbaycan Ermenilerinin Rusiya Hüduklarına Köçürülmesinin Tesviri* (Bakü: Azerbaycan Neşriyyatı, 1995), s. 8.

2 V. A. Parsamyan, *İstoriya Armyanskogo Naroda, 1801-1900 gg.* (Erivan: İzdatelstvo Ayastan, 1972) s. 398.

3 San Stefano Anlaşması'nın 16. maddesini yerine geçen ve Ermenilerle ilgili olan Berlin Anlaşması'nın 61. maddesinde şu söyleniyordu: “Porta hükümeti Ermenilerle yerleşmiş vilayetlerde yerel ihtiyaçların zorunlu kıldığı reformları geciktirmeden hayata geçirmeyi ve Kürtler ve Çerkezlerden korunmasını üstlenir. Bu alanda görülecek tedbirler sürekli reformların uygulanmasını kontrol eden Büyük Devlet'lere bildirilecektir.” Kaynak: Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), DÜİT-74-2/2-10.

vilayetlerinde yaşayan Ermeniler bile müdahalelerin hızla gerçekleştirilmesi için Osmanlı Devleti'nin birçok bölgelerinde - yani Sasun, Zeytun, Muş, Bitlis'te isyanlar başlatıp, masum Türkü-Müslümanı öldürmeye başladılar. İsyanlara Hınçak Komitesi, Taşnaksutyun Partisi, hem de Kafkasya'nın Ermeni dini liderleri yakından yardım ettiler. Rusya arşiv belgelerinin incelenmesi bize gösteriyor ki, 1890-1896 yılları arasında Kafkasya'daki Ermeni papazları Türkiye'de yaşanan olaylarda sergiledikleri özel çabaları ile öne çıkıyorlardı.⁴ Bu gerçekler Ermeni Gregoryen Kilisesi'nin siyasi çıkarlarını, onun dünyevi iktidar mücadelesini ve yapay yollarla nüfus içerisinde konumunu korumak isteğini aydınlatmakta, hem de Osmanlı topraklarında kendilerine devlet kurmak misyonunu taşıdığını göstermektedir.

Ermeni din adamlarının bu yasadışı eylemleri Çar hükümetinin üst düzey memurları tarafından da itiraf edilmiştir. Örneğin, eski Kars Askeri Valisi General Tomiç 24 Ağustos 1890 yılında Halk Askeri Komiserin 111 sayılı raporunda, Gümrü Ermenileri isyana tahrik edilmesinde Ermeni papazları önemli bir rol oynamış olduğu yazar. Ermeni papazları isyan kampanyasında aşağıdaki hususlardan ötürü özel yer tutuyordu: "Ermenilerin milli bilincini yükseltmek, onların toplum tamahlarının güçlendirmek, Ermenileri birleştirmek ve dünyevi iktidara can atmak tek kurumdan oluşan (bahsedilen Ermeni Gregoryan Kilisesi) Ermeni ruhanilerine mahsustur."⁵ Orada daha sonra şu yazılıdır: "Gümrü şehrinin Ermeni kiliselerinde neredeyse her gün Türkiye'de öldürülmüş" Ermeni kardeşlerinin "anma törenlerini yapıyorlar ve törenin başlaması ile ruhban kitleye güçlü bir etki bırakan kışkırtıcı vaazlar da okuyorlar. Ruhbanlar sonraki isyan hareketlerine yakından destek için çocuklar arasından yüksek sesle ağlayanları - dua edenlerin ön safında durarak, tören sırasında yüksek sesle hönkürsünler diye - parayla tutmaya başladılar."⁶ Belgelerden de görüldüğü gibi, Kafkasya'daki Ermeni papazları Türkiye'deki isyan hareketlerini kışkırtmak için gösterdikleri özel çaba ile öne çıkıyorlardı. Yine aynı Rus memurunun 22 Eylül 1890 yılının 135 sayılı raporuna dikkat edelim: "1877 yılında Osmanlı'dan aktarılmış papaz Xaçatur Ter-Arutyunov, 1889'un sonlarında çürük bölgesinde yerel Ruhani İdaresi'nin hayır duasıyla gizli tuttuğu silah ve mühimmatları Türkiye'deki isyanlarda yer alan Ermeni militanlarına göndermişti."⁷ Belirtmek gerekir ki, bu konuda Bakü Valisi 1890 yılının 31 Ekim tarihli raporu da önem taşımaktadır. Raporda deniyor ki, Cebrail kazasının Zənzər köyünün papazı Ter-Mıkırtıçev Türkiye'deki isyan hareketi için Balahanı-Sabuncu balıkçılık çiftlik gizli paralar elde ediyordu.⁸ Ortaya konan veriler bir kez daha teyit ediyor ki,

4 RDTA (Rusya Devlet Tarih Arşivi), F.821, siy.7, iş 286.

5 RDTA (Rusya Devlet Tarih Arşivi), F.821, siy.7, iş 286.

6 RDTA (Rusya Devlet Tarih Arşivi), F.821, siy.7, iş 286.

7 RDTA (Rusya Devlet Tarih Arşivi), F.821, siy.7, iş 286, v.3.

8 RDTA (Rusya Devlet Tarih Arşivi), F.821, siy.7, iş 286, v.3.

Kafkasya'daki Ermeni papazları Türkiye Ermenilerini isyan etmeleri için kapsamlı bir şekilde destekliyorlardı.

Arşiv belgelerinin incelenmesinden anlaşılmaktadır ki, Kafkasya'daki Ermeni dini liderlerinin Osmanlı İmparatorluğundaki isyan hareketlerine maddi ve manevi yönden yardım göstermesine sevk eden faktörlerden biri de Çarlık Rusyası idi. Bilindiği gibi, Çar hükümeti XIX. Yüzyıldan itibaren dünyanın siyasi odağı olan “Şark meselesi”nin baş mimarlarından biriydi. Şark Meselesi zaman zaman hedefini değiştirmiştir. 1699 yılına kadar Hıristiyan topraklarının Türkler tarafından işgalinin önlenmesi, yani “savunma” politikası izlenmiş, bundan sonra ise bu politika Osmanlı yönetiminde Hıristiyanların kurtarılması, yani “saldırı” stratejisi karakterini almıştır. 1880 yılından sonra ise Doğu meselesinin adı parçalamayla anılır olmuş, yani İslam toprağını her bir Batı devletinin kendi ilgi, menfaat ve isteğine uygun şekilde bölünmesi ifadesini içerir hale gelmiştir.”⁹ Bilgiler de gösteriyor ki, XIX. Yüzyılın 80’li yıllarına doğru İngiltere, Fransa ve Rusya Osmanlı İmparatorluğu’nu boyunduruk altına sokmak için birbirleriyle mücadele veriyordu. Buna etkileyen faktörler arasında hammadde kaynaklarının fazla olması, stratejik ve coğrafi konumu açısından çok önemli bir merkez olması vardı. Öte yandan belirtmek gerekir ki, San Stefano Barış Anlaşmasının XVI. Maddesi ile Rusya, Ermenilerin Osmanlı İmparatorluğu’ndan aktarılması politikasından yola çıkarak onların imparatorluk kapsamında kalması, diplomatik yol ile örgütlenmesi ve doğrudan Türkiye’ye karşı yönlendirilmesi politikasına dâhil olmuştu. İşte gösterilen bu olgular da Kafkasya’daki Ermeni dini liderlerini Osmanlı’ya karşı isyana tahrik eden faktörler arasında vurgulamaktadır. Doğrudur, San Stefano Anlaşmasından az sonra imzalanan Berlin Kongresinin LXI. Maddesi ile Rusya’nın Osmanlı üzerinde kazandığı siyasi ve diplomatik zaferler yarı yarıya azaltılmıştı. Şimdi Osmanlı üzerinde esas denetimi İngiltere ele geçirmişti. Fakat Çarlık Rusyası kendi niyetinden el çekmemişti. Kendi niyetlerini gerçekleştirmek için tüm araçlara el atıyordu. Tabii ki, böyle bir durum ister XIX. Yüzyılın başlarından itibaren Kafkasya’ya aktarılmış Ermeniler için, gerekse de Osmanlı Ermenileri için bir “fırsat” olarak görülmekteydi. Ermeniler şöyle düşünüyorlardı: hem Çarlık Rusya’sı ile gizli sözleşmeler, hem de Osmanlı topraklarında isyan kaldırmakla

Bilgiler de gösteriyor ki, XIX. Yüzyılın 80’li yıllarına doğru İngiltere, Fransa ve Rusya Osmanlı İmparatorluğu’nu boyunduruk altına sokmak için birbirleriyle mücadele veriyordu. Buna etkileyen faktörler arasında hammadde kaynaklarının fazla olması, stratejik ve coğrafi konumu açısından çok önemli bir merkez olması vardı.

⁹ Ç. Ramazan, *Alman Kaynaklarına Göre II Abdulhamid Döneminde Ermeni Olayları*. (Ankara: T. C. Kültür Bakanlığı Kültür Eserleri Yayınları, 2000), s. 36.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğu eyaletlerinde kendilerine devlet yaratabilirlerdi. Bakü valisinin 1890 yılının 3 Kasım tarihli raporu dediklerimizi bir kez daha teyit ediyor: "Ermenileri isyan hareketine dâhil edenler arasında öğretmenler ve din görevlileri özel çabaları ile öne çıkmaktadır. Onlar Ermenilerin özgürlüğü için tüm maddi ve manevi desteği yapmaya hazırdır. Bu işte esas rolü yine de Ermeni dini lideri olan Hören Narbey oynuyor.¹⁰ Kars Askeri Valisi 7 Haziran 1891 tarihli 364 sayılı raporuna dikkat edelim: "Papaz Minas Ter-Petrosyan'ın üzerinden sansür ile yasaklanmış Ermeni dilinde kitaplar ve Ermenistan haritası tespit edilmiştir."¹¹ Korgeneral Şebekonun General-adyutant Şeremetyeve 6 Haziran 1891 tarihli 1395 sayılı verilerinde ise gösteriliyordu ki, Tiflis'ten göçmen Lazaroviçin adına Boqasiyan için kapatma gönderilmesi için mektup bulunmuştur. Mektubun metninden anlaşılıyor ki, Eçmiedzinden olan Aqvesiyan adlı papaz Ermeni isyancıları için Ermeni komitelerinden 300 ruble talep ediyordu.¹² Erivan Valisi 11 Eylül 1893 tarihli raporu ise bu açıdan daha çok ilgi çekiyor: "Ermeni siyasi aktivistlerinden olan Anuşevan Kalantarov staj yaparken İstanbul papazı ile gizli toplantılara giderek Ermeni isyanları için malzeme toplanmasını müzakere etmiştir."¹³ Yine de Erivan Valisi 19 Temmuz 1893 tarihli verilerine dikkat edelim: "Anonim bilgiye göre, Şerur-Dereleyez kazasının Kesim-Köyü'nün yerel papazı Ter-Krikor Avakov yerel yetkili olan Mosesov köyünün rehberi Andriasov ile birlikte gizli toplantı geçirmişlerdir. Toplantıda tartışılan temel hususlar Türkiye Ermenilerine yardım etmek, Ermeni devletini yeniden yapmak ve diğer bu gibi milli meseleler olmuştur. Bu amaçla yerli Ermeni gençlerini toplantılara davet etmekle onlar arasında özel propaganda ve ajitasyon yapılmıştır."¹⁴ Bakü Valisi 5 Kasım 1895 tarihli bildirisini ise bu bakımdan meselenin mahiyetini daha derinden anlamaya yardımcı olur: "Şamahı Ermeni Konsistoriyasına Türkiye'de katledilmiş Ermeniler hakkında ve Türkiye Ermenistan'ın acil reformlar yapılması konusunda telgraf girmiştir."¹⁵ Erivan Valisi 10 Kasım 1895 tarihli bildirisini ise söylenenleri bir kez daha teyit ediyor: "Tüm Ermeni Kiliseleri adına Patrik-Katalikos Türkiye'de katledilen Ermenilerden dolayı rahatsızlık içindedir, bunun kısa süre içinde müzakere edilmesini tavsiye ediyor."¹⁶ Belirtmek gerekir ki, son Rus-Türk savaşından sonra da Rusya için Türk Ermenistan'ı olarak geçen bölgeler özel dikkat merkezinde olmuştur. Çarlık Rusyası, Küçük Asya'nın işgal edilmesinde bu arazinin kilit bir rol oynayacağını düşünüyordu. Demek ki, bu anlamda Kafkasya'nın Ermeni dini

10 RDTA (Rusya Devlet Tarih Arşivi), F.821, siy.7, iş 286, v.3.

11 RDTA (Rusya Devlet Tarih Arşivi), F.821, siy.7, iş 286, v.4.

12 RDTA (Rusya Devlet Tarih Arşivi), F.821, siy.7, iş 286, v.4.

13 RDTA (Rusya Devlet Tarih Arşivi), F.821, siy.7, iş 286, v.5-6.

14 RDTA (Rusya Devlet Tarih Arşivi), F.821, siy.7, iş 286, v.6.

15 RDTA (Rusya Devlet Tarih Arşivi), F.821, siy.7, iş 286, v.6.

16 RDTA (Rusya Devlet Tarih Arşivi), F.821, siy.7, iş 286, v.6.

liderlerinin “Türkiye Ermenistan’ı” hakkında düşünceleri Çar hükümetinin çıkarları denk düşüyordu. İlginçtir ki, Türkiye tarihçileri E. Uras, C. Küçük ve diğerlerinin göre, Osmanlı Devleti bu anlaşma ile (San - Stefano Anlaşması’ndan bahsediliyor) üç ana meseleyi kabul etmeye mecbur ediliyordu:

1. Ermenistan denilen bir bölge vardır;
2. Onun yönetimi reforma muhtaçtır;
3. Ermenilerin güvenliği Kürtler ve Çerkezler tarafından tehdit ediliyor.¹⁷

C. Küçük’e göre, San Stefano Anlaşması ve az sonra imzalanan Berlin Antlaşması ile birlikte Osmanlı için “Anadolu islahatı” adı altında yeni sorunlar yaratmakla aslında uzun süren baş ağrısı - “Ermeni meselesi”ni ortaya çıkarılmış oldu.¹⁸

Rusya Arşiv belgelerinin incelenmesi gösteriyor ki, Ermeni din adamlarının Osmanlı İmparatorluğundaki isyan hareketlerine yardımı sınır bölgelerde daha aktif bir nitelik taşıyordu. Erivan Valisi 28

Kasım 1895 tarihli raporu da söylediklerimizi bir kez daha teyit ediyor: “Gümrü şehrinde bulunan Ermeni kiliselerinde dini ayinler her gün neredeyse, Türkiye’de öldürülen” Ermeni kardeşlerin “anma töreni ile başlıyordu.”¹⁹ Eçmiedzin aracılığıyla yasadışı yollarla iletilen posta-telgraf bilgileri Türkiye Ermenilerini isyanlarda aktif olmaya çağırıyordu.²⁰ Erivan Valisi Dışişleri Bakanı’na 915 sayılı verilerinde ise söyleniyordu ki, İstanbul Patriği Mateosun verdiği bilgiye göre, Osmanlı hükümeti 8 Şubat 1895 yılında Türkiye’de Ermeni isyanlarında katılımına göre 5 piskopos, 22 papazı tutuklayarak ölüm cezasına mahkûm etmişti.²¹ Tiflis Valisi 23 Şubat 1896 tarihli verileri de bu anlamda önem taşımaktadır. Bildiride deniyor ki, Axalkalaki kazasının Bejano köyünde Ermeni dini okulunun öğretmeni Baqdasarov Ermeni kilisesinin papazı Qalust Ter-Qalustyanla birlikte Baralet köylünün ahalisine karşı tehdit olduğunu söyleyip para toplamış, biriken malzemeyi Osmanlı hükümetine

San Stefano Anlaşması ve az sonra imzalanan Berlin Antlaşması ile birlikte Osmanlı için "Anadolu islahatı" adı altında yeni sorunlar yaratmakla aslında uzun süren baş ağrısı - "Ermeni meselesi"ni ortaya çıkarılmış oldu.

17 C. Küçük, *Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı (1878-1897)*, II Baskı (İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1986), s. 4; U. Esat, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi* (İstanbul: Belge Yayınları, 1987), s. 208.

18 Küçük, *Osmanlı Diplomasisinde Ermeni...*, s. 4.

19 RDTA (Rusya Devlet Tarih Arşivi), F.821, siy.7, iş 286, v.7.

20 RDTA (Rusya Devlet Tarih Arşivi), F.821, siy.7, iş 286, v.7.

21 RDTA (Rusya Devlet Tarih Arşivi), F.821, siy.7, iş 286, v.7.

karşı isyan eden Ermeni çetelerine göndermişti. İsyanın temel amacı Osmanlı hükümetinden ayrılarak kısa zamanda özerk bir bölge elde edebilmektir. Bu çalışmada İngiltere hükümeti de Ermenileri yakından desteklemiştir.²² Peki, sorulması gerekir: Kafkasya'daki Ermeni dini liderlerinin Osmanlı hükümetine karşı yasadışı faaliyetlerinin Çar seviyesinde bile itiraf edilmesi ne ile ilgiliydi? Cevap kesin olarak açıktır. Verilerin analizinden de görüldüğü gibi, ister Azerbaycan, isterse de Osmanlı topraklarına karşı Rusya'nın yayılmacı politikası benzer senaryo ile devam ettirilmişti. Ekonomik ve siyasi çıkarlarını "Ermeni meselesi"nin gölgesinde gizleyen Çarlık Rusya'sı öncelikle, Azerbaycan topraklarında "güvenli etnik dayanak" yaratabilmiş, Karadeniz, Bosfor ve Çanakkale gibi İskenderun Körfezi'ni ele geçirmek planlarını "Hıristiyanların Müslüman Türkiye'sinin zulmünden kurtarmak için mücadele" sloganları ile gizletmiştir. İşte bu anlamda biraz önce de vurguladığımız gibi gerek Ermenilerin, gerekse onların patronları (Çar Rusya'sının) çıkarları denk geliyordu. Rusya arşiv belgelerinin incelenmesi gösteriyor ki, Kafkasya'nın Ermeni dini liderlerinin Osmanlı Türkiye'sinde Ermenileri isyana tahrik ettikleri bölgeler arasında Zeytin, Sasun, Van, Muş, Bitlis önemli yer tutuyordu. Örneğin, Erivan Valisi 21 Mayıs ve 6 Temmuz 1896 tarihli 651 ve 989 sayılı bilgisinde denir ki, Nahçıvan'da Arximandrit Arsenik Klitçyan ve diğer seyahatçiler ve papazlarla birlikte "Ermeni meselesi"ne destek için biriken malzemeyi Türkiye'de isyanın merkezi bölgesi olan Zeytuna göndermiştir.²³ Erivan Valisi 15 Temmuz 1896 tarihli diğer verilerinde ise gösterilen, Culfa yakınlarında Aras'ın İran sınırında Kutsal Stepan Ermeni Manastırında silah deposu vardı ve Türkiye'de Ermeni isyanlarının merkezi olan Zeytin, Sasun, Muş vilayetlerine silahla yardımlar yapıyordu.²⁴ Bu bilgiler fevkalade yetkili Nelidovun 19 Temmuz 1897 tarihli 486 sayılı kayıtları ile de teyit edilmektedir: "Kars Vilayeti Kurulu'nun Erzurum konsülün 24 Şubat 1897 tarihli mektubundan anlaşıldığı üzere, Kars'ta bulunan büyük bir Ermeni kilisesinde Ter-Akopyanın evinde silah deposu vardır. Ayrıca, Kars'ta okul öğretmeni Marenqasyanın birkaç silah deposu da tespit edilmiştir."²⁵ Bu arada, Ermenilerin Osmanlı İmparatorluğu'nun adı geçen bölgelerinde gerçekleştirdikleri isyanlar 1891, 12 Şubat tarihinde geçirilmiş Ermeni İşleri istişarenin metninde de yer almış ve Çar seviyesinde itiraf edilmiştir.²⁶

22 RDTA (Rusya Devlet Tarih Arşivi), F.821, siy.7, iş 286, v.7-8.

23 RDTA (Rusya Devlet Tarih Arşivi), F.821, siy.7, iş 286, v.8.

24 RDTA (Rusya Devlet Tarih Arşivi), F.821, siy.7, iş 286, v.9.

25 RDTA (Rusya Devlet Tarih Arşivi), F.821, siy.7, iş 286, v.8-9.

26 *Jurnal Soveşaniya Armyanskim* delam. SPb, 1891, c.10.

SONUÇ

Böylece, Rusya Devlet Tarih Arşivi'nin belgelerinin incelenmesinden anlaşılmaktadır ki, hem Kafkasya'ya aktarılan Ermeniler, hem de Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Ermeniler birbirlerine çok yakından yardım etmekle Osmanlı'nın doğu eyaletlerinde kendilerine devlet yaratmayı düşünüyorlardı. Bu isteklerine elde etmek için Osmanlı Türkiye'sinde isyanlar çıkarmak, huzurlu Türk-Müslümanı acımasızca katletmenin en makul yollardan biri olduğunu düşünüyorlardı. Ermeniler aynı zamanda bu yollarla dünya devletlerinin dikkatini çekmek istiyorlardı. Bu anlamda Kafkasya'nın Ermeni dini liderleri de Osmanlı Ermenilerini Sasun, Zeytun, Muş vilayetlerinde isyan hareketlerini destekleyip, onlara gizli yollarla silah, mühimmat ve para yardımları yapıyorlardı. Bu gerçekler Ermeni Gregoryen Kilisesi'nin siyasi çıkarlarını, onun dünyevi iktidar mücadelesini ve yapay yollarla nüfus içerisinde konumunu korumak isteğini aydınlatmanın yanı sıra, Osmanlı topraklarında kendilerine devlet kurmak misyonunu taşıdığını göstermektedir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), DUİT-74-2/2-10.

RDTA (Rusya Devlet Tarih Arşivi), F.821, siy.7, iş 286.

RDTA (Rusya Devlet Tarih Arşivi), F.821, siy.7, iş 286, v.3.

RDTA (Rusya Devlet Tarih Arşivi), F.821, siy.7, iş 286, v.4.

RDTA (Rusya Devlet Tarih Arşivi), F.821, siy.7, iş 286, v.5-6.

RDTA (Rusya Devlet Tarih Arşivi), F.821, siy.7, iş 286, v.6.

RDTA (Rusya Devlet Tarih Arşivi), F.821, siy.7, iş 286, v.7.

RDTA (Rusya Devlet Tarih Arşivi), F.821, siy.7, iş 286, v.7-8.

RDTA (Rusya Devlet Tarih Arşivi), F.821, siy.7, iş 286, v.8.

RDTA (Rusya Devlet Tarih Arşivi), F.821, siy.7, iş 286, v.9.

RDTA (Rusya Devlet Tarih Arşivi), F.821, siy.7, iş 286, v.8-9.

Kitap ve Makaleler

Esat U. *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*. İstanbul: Belge Yayınları, 1987.

Küçük C. *Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı. (1878-1897)*. II Baskı. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1986.

Jurnal Soveşaniya Armyanskim delam. SPb, 1891.

Qlinka, S. N. *Azərbaycan Ermenilerinin Rusiya Hüdudlarına Köçürülməsinin Təsviri*. Bakü: Azərbaycan Neşriyyatı, 1995.

Ramazan, Ç., *Alman Kaynaklarına Göre II. Abdülhamid Döneminde Ermeni Olayları*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000.

Parsamyan, V. A. *İstoriya Armyanskogo Naroda, 1801-1900 gg*. Erivan: İzdatelstvo Ayastan, 1972.

Veliçko, V. L. *Qafqaz: Rus İşi ve Tayfalararası Meseleler*. Bakü: Azərbaycan Neşriyyatı, 1995.

JOHANNES LEPSIUS'UN ERMENİLER LEHİNE İDDİALARI

(JOHANNES LEPSIUS' PRO-ARMENIAN ALLEGATIONS)

Dr. Ramazan YILDIZ

Öğretmen, Viyana
ramazanyildiz@gmx.at

Öz: *Bilhassa, Almanca'nın konuşulduğu çevrelerde Johannes Lepsius'un, Anadolu Ermenileri hakkındaki yazıları birincil kaynak olarak kabul edilir ve akademik çalışmalarda dahi kaynak olarak gösterilir. Oysa yazarın kitaplarına bakıldığı zaman, kitapların böyle bir payeyi hakemedikleri görülmektedir. Bu makalede, Lepsius'un, 'Armenien und Europa' isimli kitabında son derece hissi davrandığı, İslam ve Türk düşmanlığı yaptığı, Haçlı Seferleri zamanından bir taktiği kullanarak Avrupalıların dini duygularını istismar ettiği ve onları Müslümanlar aleyhine kışkırttığı, ayrıca çok tarafsız davrandığı ve Ermenilerin aleyhine yorumlanabilecek hadiseleri ya gizlediği ya da çok yumuşattığı, Türklerin aleyhine olabilecek en ufak şeyleri ise mübalağalı bir tarzda ele aldığı, Türklerle Ermeniler arasında ebedi düşmanlık tohumları ekmeye çalıştığı anlatılmaktadır. Ayrıca makalede, 1890'lı yıllarda ekilen bu tohumların yeşerdiğine ve I. Dünya Savaşı esnasında Ermenilerin Türklere karşı insanlık dışı katliamlar uyguladıklarına temas edilmektedir.*

Anahtar kelimeler: *Alman Basınında Ermeniler, Ermenilerle İlgili Reformlar, Ermeni İsyancıları, Ermeni Meselesi, Sasun İsyanı*

Abstract: *The works of Johannes Lepsius are seen as the primary source of information about Armenians living in Anatolia and are cited in many academic publications, especially in places where German is spoken. Yet, a close look at his works shows that they do not deserve such a position. In this paper we will examine his book 'Armenien und Europa' and explain how, in it, he acted very sentimentally, showed animosity towards Turks and Muslims, used tactics from the times of the crusades to pull on the religious sentiments of Europeans to antagonize them against Muslims, was biased and either omitted or mollified events that would put a bad light on Armenians, while exaggerating anything that would put a bad light on the Turks, thus trying to sow the seeds of an ever-lasting enmity between Turks and Armenians. We will also see how those seeds shot forth in the 1890s, culminating in the slaughter of Turks by the hands of Armenians during the First World War.*

Keywords: *Armenians in the German Media, Armenian Issue, Armenian Uprisings, Reforms Regarding Armenians, Sason Uprising*

Giriş

Johannes Lepsius, 1858-1926 yılları arasında yaşamış, Almanyalı bir Protestan papazı idi. Anadolu Ermenileri hakkında çeşitli yazılar yazdı, kitaplar neşretti. Kaleme aldığı kitaplardan bir tanesi, Ağustos 1896'da yayınlanan 'Armenien und Europa' (Ermenistan ve Avrupa) adlı kitabıdır. Konu ile alakalı olarak, 'Der Todesgang des Armenischen Volkes' (Ermeni Halkının Ölüm Yolculuğu) adlı bir başka kitabını da Mayıs 1919'da neşretmiştir. Lepsius, her iki kitabın ön sözlerinde, kitaplarını, Anadolu'ya yaptığı seyahatlerden sonra ve orada topladığı bilgilerle dayanarak yazdığını ifade etmektedir. Bu makalede, Lepsius'un 'Armenien und Europa' isimli kitabı ele alınmaktadır.

Lepsius, mezkur kitabın önsözünde, 1896'nın Mayıs ayında Anadolu ve Suriye içinde bir yolculuk yaptığını, ülkenin hala güvensiz olduğunu, haftalarca at sırtında devam eden yolculuk esnasında bir çok köylü ve şehirli Türk insanıyla konuştuğunu, bu konuşmaların kendisinde, Alman basınının Ermeni Meselesi'ndeki tutumunun gerçeklerle bağdaşmadığına dair bir kanaat oluşturduğunu,¹ Anadolu'da son aylarda vuku bulan katliamların ve yağmalamaların kendiliğinden çıktığına inanan hiç bir Müslüman ile karşılaşmadığını, herkesin olayları, Sultan'ın emrine imtisalen, hükümetin tertip ettiğine inandığını,² Mollaların bütün camilerde halka, Şeyhülislam'ın Ermenilerin tamamının öldürülmesini emrettiğini³ anlattıklarını, halkın bu şartlar dahilinde bir tek Ermeni'nin dahi sağ kalmaması gerektiğini düşündüğünü, ifade ediyor.⁴

Lepsius bu yolculuğa çıktığında 38 yaşında idi ve Anadolu'ya 'halı tüccarı' kamufleji ile geçti.⁵ Yanına, Tebriz (İran) doğumlu, Gütersloh (Almanya)'da

1 Hâlbuki Alman basınının Ermeni Meselesi'ndeki tutumunun, gerçeklerle bağdaşmadığını Lepsius'a, Ernst Lohmann isminde bir papaz söylüyor. Bu kişi, 1896 senesinin Şubat ayında yayınlanan bir Amerikan dergisinde, Alman basınının İstanbul'dan rüşvet aldığı ve bu sebepten dolayı gerçekleri yazmadığı iddiasını okuyor. Pastor Lohmann, konuyu efkarı umimiyeye taşıyacağına karar verdiğini Lepsius'a anlatıyor. Andreas Baumann, *Johannes Lepsius' Missiologie*, University of South Africa 2005, s.36

2 Oysaki 26 Ağustos 1896'da Osmanlı Bankası baskını ve akabinde meydana gelen olaylar esnasında tesadüfen İstanbul'da bulunan Helmut von Gerlach: "Hangi Türk'le konuştu isem bu bir nefis müdafasıdır dedi" diyor. Uwe Feigel, *Das Evangelische Deutschland und Armenien*, Göttingen 1989, s.38. Nefis müdafası ancak saldırıya uğramak durumunda söz konusu olur. Aslında Helmut von Gerlach'ın da olaylara tarafgir baktığı, haberi veriş şeklinden anlaşılabilir. Burada dikkatimizi çeken husus, iki Avrupalı'nın, Türklerin hadiselerle bakış açılarını, birbirine zıt şekilde ifade etmeleridir. Lepsius'un konuştuğu Türklere göre Ermenilerin hiçbir suçu olmadığı halde, hükümet onları yok etmeyi planlamıştır. Gerlach'ın konuştuğu Türklere göre ise saldırı Ermenilerden gelmekte ve Türkler de kendilerini müdafaa etmektedirler. Bunların ikisi birden doğru olamaz. Birbirine kabil-i telif olmayan bu çelişkili beyanların bir tek manası vardır: Avrupalılar, Ermeni konusunda sadece bugün değil, aksine meselenin sahneye çıkışından beri, Ermeni davasına hizmet edeceğine inandıkları hususları, haklı haksız demeden ve hiçbir ilmi kritere tabi tutmadan kaleme almışlardır.

3 Esasen Şeyhülislam'ın emir verme yetkisi yoktur. Şeyhülislamlık makamı fetva makamıdır. Eğer bu ifadelerle, Şeyhülislam tarafından verilmiş bir fetvanın varlığı kast ediliyorsa ortada böyle bir fetva yoktur. Osmanlı Arşivi'nde araştırma yapan yüzlerce Avrupalı ve Amerikalı ilim adamının ilk ortaya çıkartmak isteyecekleri belgelerin bu ve benzeri belgeler olacağı açıktır. Şayet böyle bir fetva olsaydı, bugüne kadar yapılmış olan arşiv çalışmalarında ortaya çıkardı.

4 Johannes Lepsius, *Armenien und Europa*, Berlin 1896, s.5

5 Güya, Anadolu'yu dolaşan Avrupalılar, polis, asker ve hafiyeler tarafından gözaltında tutuluyor idiler. Lepsius, Türklerin itimatsızlığını bu yola başvurarak bertaraf etmiş oldu. Andreas Baumann, *Johannes Lepsius' Missiologie*, Doktora tezi, Pretoria 2005, s.41

büyümüş, birçok Doğu lisanını ve Osmanlı Türkçesi'ni akıcı şekilde konuşabilen, James Greenfield adında bir Ermeni talebeyi aldı. 21 Nisan 1896'da birlikte Belgrad'a, birkaç gün sonra da İstanbul'a vardılar. İstanbul'da, Almanya Büyük Elçisi Freiherr von Saurma'yı ziyaret ettiler. At sırtında yedi günlük bir yolculuktan sonra Kayseri'ye ulaştılar. Her şehirde kalabilmek için o şehrin mülki amirinden yeniden izin almaları gerekiyordu. Anadolu'daki yolculukları Mersin'de son buldu. Mayıs ayının sonunda Lepsius Kudüs'te idi.⁶ Lepsius, daha önce 1884-1886 arası, Kudüs'te Papaz yardımcısı olarak, aynı zamanda Alman okulunda öğretmen ve idareci olarak çalışmıştı⁷ ve ilk hanımı Margarethe Zeller ile orada evlenmişti. Lepsius, Kudüs'ten Almanya'ya döndükten sonra Magdeburg Kilisesi'nde papaz olarak çalışmaya başladı. 1896'da Anadolu yolculuğuna çıkmayı planlayınca, çalıştığı kiliseden parasız izin istedi ancak kilise kendisine izin vermedi. Bunun üzerine vazifesinden istifaen ayrıldı.⁸ Lepsius 29 Eylül 1895'de, esasen Müslümanlar arasında Hıristiyanlık propagandası yapmak için 'Deutsche Orient Mission'unu (Alman Doğu Misyonu) kurdu. Sonradan cemiyetin gayesi, Ermenilere karşı yapılan haksızlıklarla mücadele etmeye evrildi.⁹

Lepsius seyahatten döndükten iki ay sonra, Ağustos 1896'da mezkur kitabı yayınlıyor. Uwe Feigel bu kitap için: "Ermeniler hakkında yazılmış ilk ve en başarılı yayındır. Gazetelerde yayımlanan bütün makalelere kaynak olmuştur. Efkar-ı umumiye etkileyip Hristiyan Almanya'ya, Ermeni Meselesi'ne müdahale etme konusunda cesaretlendirmiştir." diyor.

Anadolu yolculuğu esnasında Lepsius'un ileride Anadolu'da kuracağı vakfın, Amerikalı misyonerlerin yardımlarıyla Talas (Kayseri) ve Urfa şubelerini açtığını;¹⁰ Urfa'ya, orada ikamet eden Amerikalı öğretmen Corinna Shatuck tarafından davet edildiğini; Lepsius, vakfının Urfa'daki ana şubesinin, Künzler ve Künzler'in Doğu'da büyümüş olan hanımı Bayan Elisabet ikilisi tarafından ayakta tutulduğunu;¹¹ Urfa'da açtığı sanayi işletmeleri ve el işi atölyeleri için finans ve sanayici çevrelerden büyük destek bulduğunu;¹² Almanya'ya döndüğünde Berlin Tonhalle'de büyük bir toplantı tertip ettiğini ve toplantıya Ankara'da ölüm cezasına çarptırılmış olan Ermeni Profesör Garabed Thoumajan'ı davet ettiğini, fakat Thoumajan'ın halka hitap etmesinin Alman

6 Rolf Hosfeld, *Johannes Lepsius, Eine Deutsche Ausnahme*, Potsdam 20. 11. 2011, s. 6

7 Andreas Baumann, *Johannes Lepsius' Missiologie*, Doktora tezi, Pretoria 2005, s.36

8 Hans-Lukas Kieser, *Zion-Armenien-Deutschland. Johannes Lepsius und die 'Protestantische Internationale' in der Spätosmanischen Welt*, Symposium des Lepsiushauses, Potsdam 13.12. 2008, s. 4-8

9 Andreas Baumann, *Johannes Lepsius' Missiologie*, Doktora tezi, Pretoria 2005, s.40

10 Rolf Hosfeld, *Johannes Lepsius, Eine Deutsche Ausnahme*, Tebliğ metni, Potsdam 20. 11. 2011, s. 9

11 Hans-Lukas Kieser, *Zion-Armenien-Deutschland. Johannes Lepsius und die 'Protestantische Internationale' in der Spätosmanischen Welt*, Tebliğ metni, Potsdam 13.12. 2008, s. 11

12 Hermann Golz, *Zwischen Deutschland und Armenien*, www.Lepsiushaus-Potsdam.de; Publikationen

İçişleri Bakanlığı tarafından yasaklandığını; Lepsius'un Emniyet Genel Müdürlüğü'ne ve Dışişleri Bakanlığı'na çağrılıp Profesör Garabed Thoumajan'ı, kendi siyasi çalışmalarından uzak tutması için uyarıldığını, görüyoruz.¹³

Lepsius seyahatten döndükten iki ay sonra, Ağustos 1896'da mezkur kitabı yayınlıyor. Uwe Feigel bu kitap için: "Ermeniler hakkında yazılmış ilk ve en başarılı yayındır. Gazetelerde yayımlanan bütün makalelere kaynak olmuştur. Efkâr-ı umumiye etkileyip Hristiyan Almanya'yı, Ermeni Meselesi'ne müdahale etme konusunda cesaretlendirmiştir." diyor.¹⁴ Kitap 1897'ye kadar, yani bir sene içinde yedinci baskısını yapmış; kısa sürede İngilizce, Fransızca ve Rusça'ya tercüme edilmiş; o tarihte Avrupa siyasetinin istikrarsız ve anlaşılabilir olmadığını düşünen İngiliz Başbakanı William Ewart Gladstone, Lepsius'a bu kitaptan dolayı bir teşekkür mektubu göndermiştir.¹⁵

1. Lepsius'un Uluslararası Protestanlık ve Protestanlık Siyonizmi ile İrtibatı

Lepsius'un Ermenilerle böylesine yakından ilgilenmesinin sebebini daha iyi anlayabilmek için uluslararası Protestanlıkla olan irtibatına bakmak gerekir. Uluslararası Protestanlık, Protestanlık Siyonizmi'ni ihdas ederek İsa-Masih devletinin kurulabilmesi için bütün Yahudilerin Filistin'de toplanması ve İsrail devletininin kurulması gerektiği tezini savunmaya başladı. Lepsius, 1884 senesinde Uluslararası Protestanlığın Yakındoğu Misyonu'na girerek, 26 yaşında, yukarıda işaret edildiği gibi Kudüs'te, misyonun Almanca konuşanlar bölümünde papaz yardımcısı oldu. Misyonun İngilizce konuşan çevresiyle irtibat kurdu ve onlardaki pragmatik ve eşatolojik temayülü ve bunun da ötesinde, İngilizce konuşan çevrenin Filistin'de, Yahudi Misyonu ve Restorasyonu için vazifelendirilmiş olan organizasyonları da içine aldığını gördü. 1500 seneden beri Kudüs'te var olan ve Uluslararası Protestanlığın Yakındoğu Misyonu'nun ilgi alanında bulunan, Ermeni Başkilisesi'ndeki Ermenilerle tanıştı.¹⁶ Filistin'de, Doğu'nun değişik halklarının ve dinlerinin bir arada yaşadıklarını yakından gördü. Kendisini evladı gibi gören Johann Ludwig Schneller isimli Alman misyonerin Suriye'de açtığı yetimhanenin yönetim kurulunda bulundu.¹⁷ Keza Kudüs'te, Basel (İsviçre)'li bazı Protestan kişilerle ve onların uluslararası şebekesi ile de tanışmış oldu ki Lepsius daha

13 Rolf Hosfeld, *Johannes Lepsius, Eine Deutsche Ausnahme*, Tebliğ metni, Potsdam 20. 11. 2011, s. 6

14 Uwe Feigel, *Das Evangelische Deutschland und Armenien*, Göttingen 1989, s.57

15 Rolf Hosfeld, *Johannes Lepsius, Eine Deutsche Ausnahme*, Tebliğ metni, Potsdam 20. 11. 2011, s.8

16 Uwe Feigel, *Das Evangelische Deutschland und Armenien*, Göttingen 1989, s.23

17 Andreas Baumann, *Johannes Lepsius' Missiologie*, Doktora tezi, Pretoria 2005, s.36

sonra Basel'de sık sık kalmıştı.¹⁸ Basel, Uluslararası Protestanlık Misyonu' için Avrupa kıtasında bir kavşak ve aynı şekilde Osmanlı Filistin'i ile bağlantı kurmakta Protestan Siyonizmi için bir merkez idi. Lepsius, Almanya'nın Osmanlı politikasını, Protestan Siyonizmi'ne aykırı buluyor ve ülkesini bu açıdan tenkit ediyordu. 19. asrın sonlarına doğru uluslararası kazanmış olan Yahudi Siyonizmi'ni de yakından takip etmeye başlamıştı. 1897'de Basel'de yapılan I. Siyonist Kongresi'ne davet edilmişti. Yahudiler Filistin'e toplanmadan İsa-Mesih Devleti'nin kurulmasının düşünülemeyeceğini" söylüyordu. Osmanlı topraklarında yaptığı çalışmaları bu misyonu sebebiyledir.¹⁹

Bu bilgiler ışığında Lepsius'un, Uluslararası Protestanlık Misyonu'na alındığında, Misyon tarafından, Arz-ı Mevud'da oturan Ermenilerle ilgilenmek için vazifelendirildiğini ve üstlendiği vazife gereği, onlarla irtibata geçtiğini, o günden itibaren Ermenilerden duyduğu haberleri topladığını, kendi hayal gücüyle haberleri daha dramatik hale getirdiğini, inanılması mümkün olmayan iddiaları takviye eder düşüncesiyle 1896'da Anadolu'ya göstermelik bir seyahatte bulunduğunu, üstlendiği misyon, papazlık yapmasından daha önde geldiği için de hiç düşünmeden papazlıktan istifa ettiğini rahatlıkla söyleyebiliriz.

Lepsius, Uluslararası Protestanlık Misyonu'ndan aldığı vazife gereği, bölgeyi istikrarsızlaştıracak uydurma haberler yazıp yayarken, yalan haberlere iltifat etmeyen Alman basınına da hücum ediyor. Alman basınının Ermenilere uygulanan toplu boğazlamaları, yağmalamaları ve zorla din değiştirmeleri dile getirmediğini, bütün suçu Ermenilere yüklediğini ve onlar için 'Ermeni isyancıları' tabirini kullandığını, onları bütün olumsuzlukların sebebi olarak gösterdiğini, kitabın önsözünde sert bir şekilde tenkit ediyor.²⁰

Almanya'da, Yahudilerin elinde olan birkaç gazetenin, Hristiyan bir halkın kaderiyle hiç ilgilenmediğini iddia edenler,²¹ hatta hükümetin gazeteler üzerinde baskı kurduğunu ve onları yarı resmi bir hüviyete soktuğunu, boyun eğmeyen gazeteleri yasakladığını ifade eden başkaları da vardır. Hermann Golz bu konuda şu misali veriyor: "Alman İmparatoriçesi, Filistin'de bir Ermeni yetimhanesini ziyaret etmiş ve oradaki hemşirelere, büyük bir dini (Hristiyan)

18 19. asrın ilk yarısında Almanca konuşan Protestan misyonerler, özellikle de 'Basler Missionsgesellschaft', Transkafkasya'da Ermeniler arasında faaliyet göstermişti. Bu çalışmaların neticesinde 1866 senesinde 313 kişi Protestan mezhebine girmişti. Uwe Feigel, *Das Evangelische Deutschland und Armenien*, Göttingen 1989, s.23; Schlatter, *Basler Mission*, I, 98.100f. 102f. 105.

19 Hans-Lukas Kieser, *Zion-Armenien-Deutschland. Johannes Lepsius und die 'Protestantische Internationale' in der Spätosmanischen Welt*, Tebliğ metni, Potsdam 13.12. 2008, s.4-8

20 Johannes Lepsius, *Armenien und Europa*, Berlin 1896, s.5

21 Uwe Feigel, *Das Evangelische Deutschland und Armenien*, Göttingen 1989, s.52

günlük gazete olan Reichsbote'yi okumayı yasaklamıştı. Çünkü bu gazete bir Alman papazının, devam eden Ermeni katliamları ile ilgili yazdığı, maskeleri düşüren gerçekleri yayınlıyordu ve Almanya'nın uyguladığı Osmanlı siyasetinin ve Alman basınının yaptığının çılgınlık olduğunu ilan ediyordu. Yayımlanan makalenin başlığı, 'Ermenistan Gerçeği' idi ve yazılanlar, Dr. Lepsius'un 1896 senesi Nisan-Haziran aylarında, Anadolu'da, James Greenfield isimli genç bir Ermeni ile topladığı bilgilere dayanıyordu. Reichsboten gazetesinde yayımlanan bu makaleler, 'Armenien und Europa' kitabının temelini oluşturmuştur. Aydınlar ve Kilise, Lepsius'u ve açıklamalarını redettikleri halde, verdiği konferanslar ve yaptığı ferdi yayınlarla Lepsius, fikirlerini geniş bir çevreye duyurabilmiştir."²²

Aslında Alman basınında, Lepsius'u memnun edecek yazılar da yazılıyordu. Nitekim o tarihlerde yayımlanmış olan bir haberde Sasun olayı, 'katliamların başlangıcı' olarak, başka bir haberde de 'gelecekte yapılacak olan katliamların genel provası' olarak tabir ediliyor ve bu olay, Ermeni Meselesi ile büyük devletlerin ilgilenmesine sebep olmuştur, deniyor.²³ Bu aşamada, Ermeni Meselesi ile büyük devletlerin ilgilenmesi hususunu biraz irdelemek faydalı olacaktır.

2. Batılı Devletlerin Ermenileri İstismarı

Tarihi olaylardan biliyoruz ki büyük devletler, Osmanlı'nın iç işlerine müdahale edebilmek için devamlı bahaneler aramışlar ve Ermenileri bu emelleri için sürekli istismar etmişlerdir. Hans Ludwig Wegener bu gerçeği şöyle ifade ediyor: "Ermenilerin acı çekmesinde en büyük pay Rusların olmakla birlikte İngilizler de bu konuda suçsuz değildirler. Osmanlı Devleti'nden tavizler koparabilmek için Türklerin başına gaile açmada hep Ermenileri alet olarak kullanmışlardır. Ne zaman ki İngilizler Doğu'da gayelerine ulaşmışlardır, Ermenileri yüz üstü bırakmışlardır. Bunun en bariz örneği, 1878'de Kıbrıs üzerinde sağlanan uzlaşmadır. Daha önceleri İngilizler Ermenilere kuvvetli bir ilgi duyuyorlardı. En ıssız Ermeni bölgelerine 'İncil Evleri' ve okullar açıp buraları finanse ediyorlardı. Boğaziçi'nde, Rumeli Hisarı Robert Koleji; Merzifon'da, Anadolu Koleji; Elazığ'da (Harput), Fırat Koleji; Antep'te, Merkez Koleji gibi okulları, dini ihtilafları körüklemek, Ermenilerde milli duyguları kuvvetlendirmek ve onları Osmanlı Devleti'ne karşı düşmanca işler yapmaya sevk etmek için açtılar. Hatta İngiltere, Rusya'nın güneye doğru genişlemesini önlemek için de Ermenileri önemli bir unsur

22 Hermann Golz, *Zwischen Deutschland und Armenien*, Theologische Literaturzeitung 108, Yıl 12, Aralık 1983; Golz, Lepsius'un en çok iki hafta sürmüş olan İstanbul-Mersin arası seyahatini, üç ay olarak göstermekte ve Lepsius'un Ermeni militanlarından aldığı her halinden belli olan yalan ve iftiralara 'bilgi' demektedir.

23 Uwe Feigel, *Das Evangelische Deutschland und Armenien*, Göttingen 1989, s.31

olarak kullanmıştır, yani Rusya ve İngiltere, güç savaşlarını Ermenilerin 'sırtında' yapıyorlardı."²⁴

Bu tesbit, Ermeni isyanlarının çıkarılışı ve gayeleri hakkında, dönemin Sultanı II. Abdülhamid'in tesbitleriyle örtüşmektedir. Sultan II. Abdülhamid şöyle diyordu: "Ermeni Meselesi büyük nisbette dış kaynaklıdır. Ruslar, Bulgaristan hakkındaki düşüncelerinde muvaffak olunca bunu Bulgarları isyana teşvikle başardıkları gibi, Osmanlı'dan Doğu'da da toprak koparabilmek için Ermenileri iğfale başladılar. Gönderdikleri ajanlar marifetiyle, papazları, öğretmenleri ve maceracı Ermenileri Osmanlı'ya karşı isyana teşvik etmeye başladılar. Rusların derdi müstakil bir Ermenistan olamazdı. Çünkü bu, Rusya'nın da Ermenilerle meskûn yerlerini kaybetmesi manasına gelirdi. Rusların gayesi Osmanlı'yı güç duruma sokmak, kendi vatandaşı olan Ermenilerin de memnuniyetini ve sadakatini sağlamaktı. Osmanlı'dan koparılacak toprak parçaları üzerinde söz hakkı elde etmek için bu menfur çalışmalara Fransız ve İngilizler de katıldılar. Hatta ilk 'Ermeni Komitesi' Paris'te kurulmuştu. Fransızlar Katolik Ermenileri, Ruslar Ortodoks Ermenileri himaye ediyorlardı. Bunların aralarındaki kavgaları bitirip Müslümanlara beraberce saldırmaları için çalıştılar. Ermenilerin planı, Müslümanları kıskırtmak, üstlerine saldırtmak, sonra da feryad edip Avrupa'nın müdahalesini sağlamak ve Avrupa'ya "bunlar bir arada yaşayamıyor, Ermenistan'ın ayrılması ve muhtariyet kazanması lazım" dedirtmekti. Ajanlara, papazlara ve öğretmenlere Ermenilerin çoğu uymak istemeyince, mecaracı çeteler, bunları kesip öldürmeye başladılar. Türk kılığına giren çeteler, kendilerine yardım etmeyen Ermenileri öldürüyor, sonra da "görmüyor musunuz, Türkler sizi öldürüyor" diyorlardı. Öbür taraftan Türk köylerine girip Müslüman halka çeşitli işkencelerde bulunuyorlardı. Bilhassa Sasun bölgesinde tahrikler çok yoğundu. Müşir Zeki Paşa emrindeki ordu buradaki Ermeni-Müslüman kavgasını sona erdirmek için görevlendirildi ve isyan bastırıldı. Çeşitli sebeplerden dolayı o anda Rusya, İngiltere ve Fransa müşterek hareket edemediler ve bu aşamada Osmanlı'ya müdahale edemediler. Fakat bilhassa İngiltere, Mısır'da işlediği işlerden dünya efkâr-ı umumiyesini uzak tutmak ve dikkatlerini Türkiye üzerine teksif etmek için Ermeni Meselesi'ni müteakib senelerde de hep canlı tutmaya çalışmıştır. Ermenilerin Anadolu'daki çalışmaları neticesiz kalınca, Ermeniler, çeteleri İstanbul'a sevk edip orada fitne fesad çıkartmaya başladılar. Ermeni Meselesi, Osmanlı için bir huzursuzluk sebebi, Avrupalı devletler içinse Osmanlı'ya müdahale etmek için bir bahane idi. Avrupa basını Ermeni Meselesi'ni bir dünya efkâr-ı umumiyye meselesi haline getirmişti, fakat devletlerarası ciddi bir mesele hiçbir zaman olmamıştır. Çünkü onlar da biliyorlardı ki hiçbir yerde çoğunluk teşkil etmeyen Ermenilere muhtariyet kazandırmak hemen hemen mümkün değildi."²⁵ Ermeniler,

24 Hans Ludwig Wegener, *Der Britische Geheimdienst im Orient*, Berlin 1942, s.132-134

25 İsmet Bozdağ, *Sultan Abdülhamid'in Hatıra Defteri*, İstanbul 1995, s.56-59

Çukurova'dan Kafkasya'ya uzanan bölgede, bazı yerlerde nüfusun %20, %30 ve %40'ını teşkil eder vaziyette yaşamaktaydılar. Bazı kayıtlarda Ermenilerin, Müslüman halka nisbetle sadece Van'da %2 – 3'lük bir çoğunluğa sahip oldukları yer almaktadır.²⁶

Bu fiili durum, bölgeyi gören ve bilen herkesin ortak kanaatidir. 19. asrın son çeyreğinde Kafkasya'ya bir seyahatte bulunan Müller Simonis, Ermenistan 'Güneyin Polonya'sıdır' diyor. Çünkü Polonyalılar, Rusya, Avusturya-Macaristan ve Almanya'nın himayesinde yaşamakta idiler. Kendilerine has bir ülkeleri yoktu. Aynen bunun gibi Ermeniler de o zaman Osmanlı, Rusya ve İran himayesinde yaşamakta idiler. Sayıları hakkındaki rakamlar farklı olmakla birlikte Ermenilerin üçte ikisi Osmanlı'da, üçte bire yakını Rusya'da, geri kalan kısmı da İran'da ve çeşitli ülkelerde muhacir olarak bulunuyordu. 20. Asrın başlarında aynı bölgeyi gezen Endres ise Ermenilerin azlığını ifade etmek için "İnsan, Ermenistan'da olduğunu asla hissetmiyor" diyor.²⁷

İşte bu hakikatten dolayı Haziran 1878'de, İngiliz liberal parlamenter Forster, kendisinden Berlin Konferansı'nda destek isteyen Pater Chrimian'a (ki daha sonra tüm Ermenilerin Katholikosu olmuştur), Anadolu'da yeterli nüfusa sahip olmadıklarını hatırlatarak şöyle demişti: "Komşunuz Rusya'yı incitmeyin. Burada İngiltere'de, ne muhafazakârların ne de Liberallerin eline işi teslim etmeyin. İngiltere için bu kadar uzak olan Ermenistan'ı kollamak çok zordur. Karadeniz'in güneyinde yeterli sayıda Ermeni oturmamaktadır. İngiltere sadece, sahillerde oturanların hamiliğini yapmak durumundadır. Size soruyorum, şayet Ermenilere istiklalleri verilirse bunu koruyacak güçleri var mı? İçerilerde bu güçte Ermeni oturuyor mu? İngilterenin yardımına güvenilemez."²⁸

2.1. Ermeniler ve Berlin Konferansı

Ermeniler, Berlin Konferansı'ndan, bağımsız bir Ermenistan'ın çıkmasını ümit ediyorlardı. Fakat Ayastefanos Antlaşması'ndaki reformlar ve iyileştirmelerin tekrarından başka bir şey elde edemediler. Ama buna rağmen, Berlin Antlaşması'na imza koyan devletlerle sıkı irtibat halinde idiler. İlgili devletler de her fırsatta Osmanlı nezdinde, Ermeni Meselesi'ni gündeme getiriyorlardı. Nitekim 11 Haziran 1880'de bu devletler, Osmanlı Devleti'ne müracaat edip mezkûr andlaşmanın Yunanistan ve Karadağ'la ilgili taahhütlerini yerine getirmesini isterken, Ermeniler hakkında yapılması gereken reformlardan haberdar edilmediklerinden de şikâyet etmişlerdi. Bunun üzerine Bab-ı Ali

26 Kricshtschian M. *Deutschland und die Ausrottung der Armenier in der Türkei*, Potsdam 1930, s.63

27 Uwe Feigel, *Das Evangelische Deutschland und Armenien*, Göttingen 1989, s.14

28 Anahit Barikian, *Die Entwicklung der Armenischen Frage im 19. Jahrhundert*, Doktora tezi, Viyana 1948, s.138

doğu vilayetlerine bir heyet göndermiş ve heyetin raporunda yer alan tesbitler ışığında, Diyarbakır, Erzurum, Van ve Bitlis vilayetlerinde gerekli ıslahatların yapılacağını 3 Ekim 1880 tarihinde büyük devletlere bildirmişti. Bu esnada Alman Devleti, Osmanlı yanlısı bir siyaset izlemeye başladığından Almanya Şansölyesi Bismarck, Berlin'deki İngiltere elçisine Ermeniler konusunda Osmanlı'ya baskı yapmanın şık olmadığını söylemişti.²⁹

Almanya Şansölyesi Otto von Bismarck'ın dış siyasetinde Ermeni Meselesi, Türkiye politikası ile değil, birinci derecede Rus politikası ile ilgili idi. Bismarck açıkça: "Türkiye'nin tamamı Pommer'li³⁰ bir kumbaracının kemiklerine değmez.³¹ Tabii ki insan Hristiyan olarak, baskı altındaki diğer Hristiyanlarla ilgilenmelidir. Fakat Almanya direkt müdahale etmemeli, bunu, Osmanlı'ya stratejik yönden büyük ilgi duyan diğer devletler yapmalıdır." diyordu. Bismarck 1883'te de İstanbul'daki Almanya Elçisi Radowitz'e Ermeni Meselesi ile ilgili şu direktifi verdi: "Reformlarla alakalı İngilizlerin ısrarına rağmen bilmeliyiz ki Rusya ve İran'da da Ermeniler var. O halde Sultan, meseleye birinci derecede bu devletlerle çözüm aramalıdır. Sultan'ın otoritesini zayıflatmamak için gayret gösterilmeli ve Ermeni Problemi'nin çözümü zamana yayılmalıdır."³²

1878 Berlin Konferansı'nda hayal kırıklığına uğrayan Pater Chrimian ve delegasyon: "Konferansta istiklalleri mevzubahis olan diğer milletler ülkelerine ve sınırlarına kavuştular, bizse sadece kâğıt üzerinde yazılı bir ümitle kaldık,"³³ "ancak Ermeni halkı bağımsızlık fikrinden hiç bir zaman vazgeçmeyecektir. Avrupa, isteklerini yerine getirinceye kadar sesini yükseltmeye devam edecektir" diyerek memleketlerine döndüler³⁴ ve planlı bir şekilde isyan hazırlıklarına başladılar. Zeytun ve Kilikya'da 1882'de, Türk ordusuna karşı silahlı bir isyana teşebbüs ettiler. Sultan II. Abdülhamid, ülkenin doğusunda ikinci bir Bulgaristan olayı yaşamak istemediği için, Kürt ve Çerkez unsurlarını da devreye koyarak bu isyanı bastırdı. Bunu takip eden yıllarda Ermeniler ihtilal komitelerini kurdular. 1887'de Hınçaklar, 1890'da da Taşnaklar, ülkelerini bağımsız hale getirmek için teşkilatlanıp çalışmalarına başladılar.³⁵

Ermenilerin bağımsızlık gayretleri yukarıda da ifade edildiği gibi Batılı devletler ve bilhassa İngiltere tarafından himaye ediliyordu. Ermeniler, buna

29 Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1995, VIII. Cilt, s.134-135

30 Pommer, Almanya'da bir köydür.

31 Bunu Lepsius, "Ermenilerin tamamı, bir askerimizin kemiklerine değmez." şeklinde tevill etti. Johannes Lepsius, *Armenien und Europa*, Berlin 1896, s.84

32 Uwe Feigel, *Das Evangelische Deutschland und Armenien*, Göttingen 1989, s.40

33 Paul Rohrbach, *Erlebnisse und Erfahrungen in Armenien*, Leipzig 1926, s.4

34 Anahit Barikian, *Die Entwicklung der Armenischen Frage im 19. Jahrhundert*, Doktora tezi, Viyana 1948, s. 155

35 Paul Essabalian, *Das Armenische Volk im Wandel der Jahrhunderte*, Viyana 1939, s.85-87

daha büyük bir mana yükleyip cüretlerini artırdılar. Nitekim İngiltere'nin Van Konsolos'u, 1894'te Ermenilerin çok olduğu yerleri ziyaret ettikten kısa bir süre sonra, Sasun isyanı patlak verdi ve 8 Ağustos 1894'te Ermeniler, Müslümanları rast gele katletmeye başladılar.³⁶

2.2. Sasun İsyanı ve Yansımaları

Batılı güçlerin Osmanlı'ya müdahale etmesine bir kez daha zemin ve gerekçe hazırlamak ve ülkenin doğusunu Balkanlaştırmak gayesiyle çıkartılan Sasun isyanının şiddetle ve derhal bastırılmasına hükmeden II. Abdülhamid, bu vazifeyi Dördüncü Ordu'ya verdi. Dördüncü Ordu birçok Ermeni'nin ölümü pahasına isyanı bastırınca İstanbul'daki İngiltere Elçisi, olayın tahkik edilmesini ve suçluların hak ettikleri cezaya çarptırılmasını talep etti. Ancak İngiltere'nin bu talebine diğer büyük devletler arka çıkmadılar. Bu bakımdan Bab-ı Ali, Sasun olaylarının sorumlusunun Ermeniler olduğunu söylemekle iktifa etti. Osmanlı hükümetinin bu tavrına öfkelenen Elçi Sir Philip Currie'nin bölgede tahkikat yapmak üzere, İngiliz Konsolosu'nu ve Askeri Ataşesi'ni olay mahalline göndermeye kalkışması üzerine kendisiyle görüşülüp bu teşebbüs önlenmiş, arkasından da bir araştırma komisyonu kurulmuş ve çalışmalarına başlamış oldu.³⁷ Aslında İngiltere, 1894 Sasun olayları sebebiyle, Osmanlı'nın taksim edilmesini bile düşünmüş ve İngiltere Başbakanı Robert Arthur Salisbury, Alman Kralı II. Wilhelm'e, Osmanlı Devleti'ni taksim etmeyi teklif etmişti.³⁸ Ancak Alman Devleti bu konuda, Osmanlı yanlısı siyasetini devam ettirdiği için II. Wilhelm bu teklifi reddetmişti.³⁹ Eş zamanlı olarak Osmanlı'nın behemahal taksim edilmesi gerektiğini, reformlarla uğraşarak vakit kaybetmemeyi savunanlar vardı. Türklerin, Avrupa kültürü içinde asla asimile olmayacakları, olamayacakları ve Osmanlı tebaasının birbirinden nefret ettikleri şöyle ifade ediliyordu: "Dumanları yükselip yanan ateş bir anda söner mi? Kısa süre içerisinde yeniden alevlenir. Öldürülen binler, boğazlanan kadınlar ve çocuklar 'intikam' diye feryat ediyorlar. Alman-Fransız savaşında bile bu kadar insan ölmemişti. Ermeni katliamı, sadece Osmanlı'yı bölüştürmek için değil, Avrupa Kıtası'nı da yeniden tanzim etmek için bir fırsattır. İstanbul hariç bütün Anadolu Rusya'ya verilmeli; Trakya, oraya sınırı olan devletler arasında paylaşılmalı; buna karşılık Avusturya-Macaristan Devleti, Rusya'dan Polonya'yı, Almanya ise Estonya, Litvanya ve Kurland'ı

36 Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1995, VIII.Cilt, s.137-138

37 Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1995, VIII.Cilt, s.134-135

38 Alman Kralı'na göre İngiltere'nin bu tutumu, başka devletler üzerinden Doğu'da etkinliğini artırmaya yönelik bir manevra idi. Wolfgang J. Mommsen, *Grossmachtstellung und Weltpolitik 1870-1914. Die Aussenpolitik des Deutschen Reiches*, Frankfurt am Main/Berlin 1993, s.129. Başka bir görüşe göre büyük devletler, Osmanlı Devleti'ni yıkıp bölüşmek, dünya dengelerini bozacağı ve harp riskini artıracığı için Ermenileri mevcut statükoya kurban ettiler. Uwe Feigel, *Das Evangelische Deutschland und Armenien*, Göttingen 1989, s.39

39 Uwe Feigel, *Das Evangelische Deutschland und Armenien*, Göttingen 1989, s.39

almalı; Alman kökenli Schleswig'ler Danimarka'ya bağlanmalı; Rusya'nın başkenti tekrar Moskova'ya taşınmalı; Mısır, İngiltere'ye; Libya, İtalya'ya; Fas ve Kongo, Fransa'ya verilmeli; Suriye, Arabistan ve Mesopotamya ise Bağdat veya Şam başkent yapıp Sultan'a bırakılmalı ve Almanya, Lüksemburg'u Fransa'dan alıp karşılığında Metz'i Fransa'ya bırakmalıdır."⁴⁰

Batılların çoğu, Ermenileri masum, Türkleri cani gösterme temayülünde oldukları için Sasun olaylarına da Ermenilerin 'nefis müdafası' gözüyle bakmaktadırlar. Mesela, Carl Friedrich Lehmann-Haupt adında bir Alman seyyah, Sasun isyanıyla ilgili şunları yazıyor: "Bitlis vilayetinde yaşayan Ermeniler bayağı zengin kişilerdi ve oradaki Kürtlere periodik olarak gayr-i resmi vergi öderlerdi. Birkaç tane ihtilal yanlısı öğretmenin teşvikleri neticesinde yöredeki Ermeniler bu vergileri ödemek istemediler. Bunun üzerine, Kürtlerin de takviye ettiği Türk askeri birlikleri Ermenilere saldırdılar. Ermeniler de mevzilenip bu saldırılara karşı koydular."⁴¹

Ermenileri isyan etmekte haklı göstermek ve Avrupa efkar-ı umumiyesini Osmanlı aleyhinde tahrik etmek için, halka yalan yanlış şeyler söyleniyordu. Mesela Bernstein, "Mahsülden kanunen 1/8'den fazla vergi almak yasak olduğu halde, Ermenilerden vergi memurları zorla %20, %40 hatta %60 vergi almaktadırlar. Bu yetmiyormuş gibi, Kürtler ve Çerkezler, Ermenileri sağmal inek olarak görmekte ve zorla kendilerinden haraç almaktadırlar. Ermeniler karşı koymak istedikleri zaman kanlı ve ölümlü kavgalar olmaktadır. Ermenilerin silah taşınması yasak, diğerlerinin taşınması ise serbest olduğundan Ermeniler hep darbe yemekteler. Ermenilerin komşularına karşı nefret beslemelerinin sebebi bunlardır. Bunlara karşı hükümet de tedbir almayınca, Ermenilerin önünde tek bir seçenek kalıyor: o da teşkilatlanıp, silahlanıp nefislerini müdafaa etmek ve istiklal için çaba sarfetmek. Ama Avrupa'nın ikazlarına aldırmayan Osmanlı idaresi, Ermenilerin bu masum ve haklı çabalarını çok kanlı şekillerde darbelemektedir. 1894'te Samsun'da, 2.000 Ermeni vahşi hayvanlar misali kesilmiştir. Keza 2 Ekim 1895'te Trabzon ve köylerinde toplam 707, Erzurum'da 400, Bayburt'ta 1.350, Bayazıd'da 500, Bitlis'te 800, Arabkir'de 2.800, Harput'ta 500, Malatya'da 3.000, Sivas'ta 1.500, Diyarbakır'da 1.200, Gurna'da 1000, Şebinkara ve civarında 3.000'den fazla, Amasya'da 1.000, Antep'te 1.000, Maraş'ta 1.350, Cäsarea'da 1.000 Ermeni öldürülmüştür."⁴²

Avrupalı müelliflerin tesbitleri arasında çok büyük tezatların olduğunu görüyoruz. Bernstein, kitabının 44. sayfasında, yani bunları yazdıktan 20 sayfa sonra, Johannes Lepsius'u kaynak göstererek yukarıda zikredilen tarihte

40 Uwe Feigel, *Das Evangelische Deutschland und Armenien*, Göttingen 1989, s.44-45

41 Uwe Feigel, *Das Evangelische Deutschland und Armenien*, Göttingen 1989, s.31

42 Eduard Bernstein, *Die Leiden des Armenischen Volkes und die Pflichten Europas*, Berlin 1902, s.22-28

Erzurum'da 4.390, Diyarbakır'da 6.000, Sivas'ta 7.420 Ermeni'nin öldürüldüğünü yazmaktadır.⁴³ Kendi rakamları ile bu rakamlar arasındaki fark astronomiktir: Erzurum'da 400'e karşılık 4.390, Diyarbakır'da 1.200'e karşı 6.000, Sivas'ta 1.500'e karşı 7.420.

2.3. Osmanlı Bankası baskını

Yukarıda da ifade edildiği gibi Avrupalılar, Osmanlı-Ermeni ihtilafında ekseriya Osmanlı aleyhtarı bir tutum sergilemişlerdir. Mesela, Osmanlı Bankası baskını esnasında İstanbul'da bulunan Gerlach'ın bu olayı ve sonrasında cereyan eden olayları nasıl anlattığına bir bakalım: “26 Ağustos 1896'da birkaç tane Ermeni ihtilalcisi İstanbul'da Osmanlı Bankası'nı bastılar, içerde çalışanları rehin aldılar ve binayı havaya uçurmakla tehdit ettiler. Bu yola, büyük devletlerin Ermeni Meselesi'yle daha çok ilgilenmelerini sağlamak için başvurular. Yapılan görüşmeler neticesinde failer eylemlerine son verdiler ve büyük devletlerin himayesinde güvenlik içinde olay yerinden uzaklaştırıldılar. Katliamın başlayacağı günün gecesinde gece bekçileri, Hristiyanların yaşadığı mahalleleri dolaşarak Ermenilerin oturdukları evlerin üzerine beyaz boya ile haç işareti koydular. Güneşin doğuşu ile Ermenileri katletmek için 48 saatlik serbestlik başladı. Hamallar ve tersane işçileri İstanbul'dan Galata Köprüsü'nü geçerek, Beyoğlu ve diğer Hristiyan mahallelerine dağıldılar ve işaretlenmiş evlere girerek topuzlar ve kalın sopalarla vura vura, aralıksız iki gün boyunca Ermenileri öldürdüler. 48 saat sonra öldürme izni sona erdi. Geç kalan bazı hamallar, 49. saatte Galata Köprüsü üzerinde bazı Ermenileri öldürdüler. Köprü üzerindeki görevli polisler de hemen ateş edip bu hamalları öldürdüler. Elçilik görevlileri gibi olaya şahit olan başka Avrupalılar da vardı ama konu hakkında çok az şeyler açıkladılar. Almanya Büyükelçisi Von Saurma, 1 Eylül günü kısaca, “Asyalılar burada vahşiliklerini gösterdiler. Sevindirici olan şudur ki yabancılar için herhangi bir tehlike söz konusu olmadı” şeklinde bir bilgi geçti.⁴⁴

Avusturyalı General Baron Wladimir Giesel da⁴⁵ aynı olayı şöyle anlatıyor, “Kahvaltımı yaptığım sırada iki tane Ermeni hizmetçim hızla içeriye girdiler ve “İhtilal başladı, Osmanlı Bankası'nda savaş sürüyor” dediler. Bana hizmetçiler bu haberi, daha on bir kişilik saldırı timi, fiile teşebbüs etmeden önce vermişlerdi. Başarısız bir teşebbüs olacağı bu kötü organizasyondan belliydi. Plan bir gün önceden haber alınmış, polis, Türklerin ayak takımından, Ermenileri öldüresiye döveceğine yemin edenlere ve Kürtlere demir sopalar ve topuzlar dağıtmıştı. Talimat yaklaşık olarak şöyle idi: “İşaret verilince, 48

43 Eduard Bernstein, *Die Leiden des Armenischen Volkes und die Pflichten Europas*, Berlin 1902, s.44

44 Uwe Feigel, *Das Evangelische Deutschland und Armenien*, Göttingen 1989, s.38

45 Giesel, 1893-1899 yılları arasında İstanbul'da, Avusturya elçiliğinde askeri ataşe olarak çalışmıştı.

saat içerisinde yaşına ve cinsine bakılmaksızın her Ermeni öldürülebilir. Kim Ermeni olmayan birini veya başka bir ecnebiyi yaralarsa on sene hapisle, kim böyle birini öldürürse o da idamla cezalandırılır.” ... Elçimiz, Büyükdere'deki yazlık evde idi. Ben hemen dışarı çıkıp Galata üzeri Osmanlı Bankası'na ulaşmaya niyetlendim. Henüz silahlı çatışma sesleri yoktu ama çılgılık atan çapulcular her tarafı doldurmuştu. Nöbet tutan polisler, hamallar, tersane işçileri ve merak eden halk Tophane'ye kadar o geniş caddeyi doldurmuştu. Kanlı olaylar başlamıştı. Polisler, topuzlu adamlar ve askerler, insanları birer birer evlerinden alıp önlerine katıyor ve arkadan topuzlarla kafalarına vurup, yeni kurban arayışına giriyorlardı. Bu korkunç hareket, gözlerimin önünde sürekli tekrarlanıyordu. Tophane'ye ininceye kadar 70 ölü saymıştım. Ermeni katliamı gece boyu ve müteakip iki gün devam etti. Ölüm mangaları, bütün mahalle ve varoşları aradılar. Önce evin içinde olanlar öldürülüyor sonra ev hızlıca yağmalanıyordu. Yahudiler, saklanmış olan Ermenileri ihbar ediyor ve gasp edilmiş eşyaları satıyorlardı. Caddede bir şişe şampanyanın fiyatı 1 Mark, bir piyanonun fiyatı 20 Mark'tı. En mütevazı tahminle, 48 saat devam eden bu katliamda 12.000 kişi ölmüştü. Ölüler, onbeşer yirmişer, yük arabalarına doldurulup kabristanlarda büyük çukurlara kireçle birlikte doldurulup üstleri örtüldü. Bu tüyler ürperten transport benim yanımdan geçirdi ve insan cesetleri içerisinde hala hareket eden eller ve ayaklar görürdü. Bir İngiliz sekreteri, Feriköy mezarlığında gömülenlerin içinde canlı kişilerin olduğuna dikkat çekmişti. Bunu söylemekteki gayesi sadece, bunları, ölüleri gömenlerin ellerindeki aletlerle öldürdüklerini ifade etmek içindi. 1896 senesinin sonunda Yüksek Ermenistan valilerinden bir tanesinin Sultan'a bilgi sunmak için gönderdiği gizli mektup, Ermeni Meselesi'ni çok açık karakterize ediyordu. Mektup yaklaşık olarak şöyle idi, “1894-1896 arası, 50.000 Ermeni sınırı geçerek kaçtı, 30.000'i hala ormanlarda saklanıyor, 45.000'i İslam'ı kabul etti, 10.000 kadarı da ölmüş olmalıdır. Şimdi Müslümanlar, zat-ı aliniz tarafından alınmış olan isabetli tedbirler sayesinde her yerde çoğunluğu garantilemiş durumdadır.”⁴⁶

Ancak az da olsa, Batılı entellektüellerin arasında gerçeği görenler de vardı. Bunlardan birisi de Josef Metuz idi. Metuz'un tesbiti şöyledir, “Berlin Konferansı'ndan sonra tamamen istiklal sevdasına kapılan Ermeniler, asırlardan beri karşılıklı saygı içinde yaşadıkları halka karşı terörist saldırılara başladılar. İhtilal komitesi tarafından yürütülen bu hareket, doğuda Rusların eline geçmiş olan topraklar üzerinde yaşayan Ermeniler tarafından da desteklenmeye başladı. Nümayiş yapmak, polisle çatışmaya girmek, banka basmak ve hatta Sultan Abdülhamid'e suikast tertip etmek gibi fiiller irtikâp ettiler. En kötüsü de, Ermeni terörü, Müslüman halkla, bilhassa Kürtlerle,

46 Vladimir Giesel, *Zwei Jahrzehnte im Nahen Osten*, Berlin 1927, s.118-120

Ermenilerin arasındaki uçurumu daha da derinleştirip Ermeni karşıtı duyguları kamçılıdı. Bu Ermenilerin kaderinde çok büyük acılara sebep olmuştur.”⁴⁷

Avrupalı müelliflerin Ermeni Meselesi’nde takındıkları tarafsız tavırlarını izah ettikten sonra, şimdi Lepsius’un, makalemizin konusunu teşkil eden mezkûr kitabına daha yakından bakalım.

3. ‘Armenien und Europa’ Kitabından Bazı Örnekler

Lepsius’un ‘Armenien und Europa’ isimli kitabından yaptığımız alıntılar okunduğunda Lepsius’un, İslam ve Türk düşmanlığı yaptığı, oldukça tarafsız davranarak Türklerin aleyhine olabilecek en ufak şeyleri mübalağalı bir tarzda ele aldığı, Türklerle Ermeniler arasında ebedi düşmanlık tohumları ekmeye çalıştığı çok net görülecektir.

Lepsius’un ‘Armenien und Europa’ isimli kitabından yaptığımız alıntılar okunduğunda Lepsius’un, İslam ve Türk düşmanlığı yaptığı, oldukça tarafsız davranarak Türklerin aleyhine olabilecek en ufak şeyleri mübalağalı bir tarzda ele aldığı, Türklerle Ermeniler arasında ebedi düşmanlık tohumları ekmeye çalıştığı çok net görülecektir. Örnekler, birinci bölümden alınmıştır. Zira kitabın diğer bölümleri bi zatihi Lepsius tarafından değil, başkaları tarafından yazılmış olup müellif bunları kitaba eklemiştir. Kitabın birinci bölümünün başlığı ‘Ermenistan Gerçeği’dir. Bu bölüm on ayrı ara başlık altında kaleme alınmıştır. Bu makalede alıntılar için aynı başlıklar kullanılmaktadır

3.1. Kuru Sayılar⁴⁸

“Nihayet, Ermenistan gerçeğinin gün yüzüne çıkması gereklidir. Yirmi beş seneden beri Alman basını, sadece aynı kaynaklı, tek taraflı karartımlarla değil, bizim ispat edeceğimiz gibi, duyulmamış şekilde çarpıtmalarla Avrupa’yı yanıltan haberlerle doldurulmuştur. ... Sasun⁴⁹ olaylarını (1894 sonbaharı) soruşturmak üzere 26 Ocak 1895’te Muş’ta işe başlayan komisyonun hemen ikinci oturumunda İngiliz, Fransız ve Rus konsolosluklarından gelen delegeler: İlk önce, Türk ordusunun iştirakiyle 27 Ermeni köyünde yapılan tahribatı, binlerce Ermeni’nin öldürüldüğünü ve katliam gerçeğini tahkik ve tesbit edelim, sonra suçluların tesbitine başlayalım, dediler. Ancak vazifesi, sözde isyankâr Ermenilerin cinayetlerini araştırmak olan Türk tarafı bu teklifi reddetti.

47 Josef Metuz, *Das Osmanische Reich*, Darmstadt, 1994, s.245

48 Johannes Lepsius, *Armenien und Europa*, s.9-21

49 Osmanlıda 1864 yılında Siirt sancağı ile birlikte Diyarbakır Vilayetine, Cumhuriyetten sonra Siirt’e bağlanan Sasun, 16 Mayıs 1990 da Batman’ın il olmasıyla buraya bağlanmıştır.

Komisyona, çalışmalarını, katliamların yapıldığı yere beş ila on saatlik bir mesafede bulunan Muş şehrinde 21 Temmuz'a kadar sürdürdü. 108 oturumda, daha önce kendilerine verecekleri ifade empoze edilmiş olan Türk şahitler, önceden kendilerine söylendiği şekilde, Ermenileri suçlayıcı ifadeler verdiler. Biraz değişik ifade verenlerse bunu hemen hapse atılarak ödüyorlardı. Konsolosluk temsilcilerinin, dinlenmelerini teklif ettikleri Hristiyanların şahitlikleri ise reddedildi. Bu durumda delegeler, bu soruşturma komisyonunda bulunmaktan vazgeçip Sasun bölgesine geçtiler ve orada ittifak halinde, barışçı Ermenilerin suçsuzluğunu tespit ettiler.⁵⁰ Biz yalnız bir katliamın değil, Ermenistan'da, geçen senenin Ekim ayından bu güne kadar fasılasız olarak devam eden bütün katliamların araştırma kapsamına sokulması kanaatındayız.⁵¹ ... İngiltere, Fransa ve Rusya'nın aylardan beri vaki baskıları sebebiyle Sultan, nihayet ve tam 17 sene sonra, Erzurum, Bitlis, Van, Mamurat ul-Aziz (Harput), Diyarbakır ve Sivas'tan oluşan altı Ermeni vilayetinde reformların yapılacağına dair söz verdi ve bunun da ötesinde, İngiltere'nin tehditkâr sözlerini yumuşatmak için, Lord Salisbury'e⁵² yazdığı bir mektupta, bunun gecikmeden ve harfiyyen yapılacağını bildirdi. Bu arada 30 Eylül 1895'te, İstanbul'daki Ermeniler, Berlin Andlaşması'ndaki taahhütlerin yerine getirilmesinde, büyük güçlerin Bab-ı Ali'ye baskılarını temin etmek gayesiyle, bazı arzu ve şikâyetlerini havi bir dilekçeyi Başvezir'e vermek üzere, 2000 kişilik bir konvoyla Bab-ı Ali'ye doğru yürüyüşe geçtiler. Polis dilekçenin verilmesini önlemekle görevlendirilmişti. Makamlar ise, ellerinde sopalar bulunan çok sayıda softa ve Türk'ün karşı nümayiş yapmasını sağlayacaktı. Neticede Ermenilerle Türkler arasında kavga başladı. Karşılıklı mermiler atıldı. Polis Ermenileri dağıttı. Ayak takımı tarafından ezilen Ermeniler jandarma tarafından kurşunlandı. Gözaltına alınan Ermeniler polis binasında süngülenip öldürüldüler. Gece, Ermenilerin iş hanı basıldı. Sonradan 500 Ermeni daha gözaltına alındı. Ermenilerde panik başladı ve kiliselere sığındılar. Bu hadise, trampet sesiyle başlayan ve trampet sesiyle son bulan yüzlerce katliamın ve

50 Burada komisyonun yabancı üyelerini öven Lepsius, biraz ileride tekrar tezada düşmekte ve onları tenkit etmektedir. Bakınız: S. 25-26 ve 29.

51 Komisyon çalışmalarını bu kadar irdeleyen Lepsius, Sasun isyanı üzerinde şaşırtacak derecede az duruyor ve şöyle diyor: "Şimdi ortaya çıktı ki, Sasun'daki katliam, Bab-ı Ali'nin temsilcileri tarafından düşünülmüş, hazırlanmış ve acımasızca icra edilmiştir. Hem de Kürt eşkiyaların kaygılarına ve kalplerinde hala insani duygular kalmış olan bazı Türk askerlerine rağmen." Johannes Lepsius, *Armenien und Europa*, Berlin 1896, s.157. Gerçek olan şudur ki, Ermeniler, büyük devletlerin dikkatlerini çekmek için, Hıncakların ve Taşnakların tahrik ve organizasyonları ile, buldukları her yerde irili ufaklı huzur bozucu hareketlerde bulunmuşlar ve 1894'te hasseten Sasun'da isyan etmişlerdir. Devlet de, ülkede asayişin temin etmek için nahoş olaylara müdahale etmiş ve Sasun'da vuku bulan isyanı sert bir şekilde bastırılmıştır.

52 Salisbury, Berlin Konferansı esnasında İngiltere'nin dış işleri bakanı idi. Haziran 1895'te başbakan olmuştu. Salisbury Berlin Konferansında, "Ne Türkiye'de reformların yapılacağına, ne de müessir herhangi bir Hristiyan korumasına inanıyorum. Benim öncelikli hedefim, bütün yolları kullanarak, Rusya'nın Türk-Ermenistan'ını işgal etmesini önlemektir." demişti. Peter Lanne, *Armenien: Der Erste Völkermord des 20. Jahrhunderts*, München 1977, s. 89

darbe üstüne darbenin habercisiydi ki Hristiyan tebaa, reformlarla mutlu olması gereken altı vilayetin yanında, başka dört vilayette de⁵³ korkunç şekilde azaldı. Hayatta kalanlar ise ya açlığa mâhkum edildi ya da zorla dinlerini değiştirdiler. Almanya büyüklüğünde en verimli Osmanlı toprakları üzerinde kandan bir sel ve tahribat vardı. Bu, tamamı Hristiyan olan bir halkın, kendi anaforunda boğulmasıydı.⁵⁴ ... Bu katliamlarda yaklaşık 85.000 kişi katledilmiştir, 2500 şehir ve köy tahrip edilmiş, 568 manastır ve kilise yıkılmış, 559 köyün hayatta kalan sakinleri ve yüzlerce şehirli aile zorla İslam'a sokulmuş, 282 kilise camiye çevrilmiş, 500 000 kişi bu katliamlar neticesinde acı çekmiştir. Bu rakamlar, bizim istatistiklerimize göre belirlenmiş rakamlardır, yoksa gerçek çok daha korkunçtur. Henüz kayda geçmemiş, köylerde öldürülmüş olan binlerce kişi, açlık ve bulaşıcı hastalıktan dolayı ölmüş olanlar, kaçarken ölen yaralılar ve dağlarda kar altında can verip dağlarda defnedilmiş olanlar da hesaba katıldığı zaman, katledilmişlerin sayısı en az 100 000 kişidir.”

3.2. Kuvvetli Sınırlar İçin⁵⁵

“Okuyucunun gözü rakamları görüp geçiyor. Ölümlerin 100 veya 1.000 olması, acı çekenlerin 10.000 veya 100.000 olması, bir sıfırın fazla veya noksan olması duygularını etkilemiyor. O bakımdan konuyu canlandırmak ve bazı misaller vererek, kuru sayıların gerçek hayattaki karşılığını göstermek gerekir.⁵⁶ ... Okuyucularımızdan ricamız aşağıdaki tasviri göz önünde tutmalarıdır. Barışçı ve savunmasız Ermeni halkına uygulanan katliamlarda 100.000 suçsuz insan kurban edildi. Bizim gazetelerimizde okumak mecburiyetinde kaldığımız, Ermenilerin isyanları, ihtilalci saldırıları veya Türk hükümetine ve Türk halkına karşı yaptıkları provokasyonların tümü, A'dan Z'ye kadar uydurmadır.⁵⁷ ... Kim bu gerçekleri bilmiyorsa ona sayılarla bunu tanıtalım. Elçilerin mektuplarda bildirdikleri rakamlara göre yüzlerce ve binlerce boğazlanmış Ermeni'ye karşın, ölmüş olan Müslümanların sayısı çok azdır. Müslüman sayılarıyla ilgili istatistik, Türklerin yaptığı istatistiktir ki sayıyı az göstermeleri söz konusu olamaz. Bu verilerle, bizim elde

53 Adana, Ankara, Halep ve Trabzon kastedilmektedir.

54 11-20 sayfaları arasında akıl almaz senaryolar yazarak, 1895 senesinin sonbaharında Trabzon, Erzurum, Bitlis, Van, Mamuratül-aziz, Diyarbakır, Sivas, Halep, Adana ve Ankara vilayetlerinde katliamların, yağmalamaların ve zorla din değiştirmelerin yapıldığını iddia etmektedir.

55 Johannes Lepsius, *Armenien und Europa*, Berlin 1896, s.21-31

56 Lepsius, rakamlara bir sıfır ilave ettiği halde insanların etkilenmediğini, o bakımdan insanları etkileyebilmek için olayları dramatize ettiğini itiraf etmiş oluyor.

57 Alman gazeteleri, toplu katliam haberlerini, “İngiliz diplomatlarının ve gazetecilerinin hayal ettiği faydasız şeyler” olarak değerlendiriyorlar.

ettiğimiz Ermeni kayıplarını karşılaştırıp kararı okuyucuların takdirlerine bırakıyorum.⁵⁸

<i>Yer</i>	<i>Ölü sayısı Müslüman</i>	<i>Ölü sayısı Gayr-i müslim</i>
<i>Trabzon</i>	<i>20</i>	<i>800</i>
<i>Erzurum</i>	<i>12</i>	<i>900</i>
<i>Erzincan</i>	<i>7</i>	<i>1.000</i>
<i>Bitlis</i>	<i>39</i>	<i>900</i>
<i>Harpur</i>	<i>12</i>	<i>900</i>
<i>Arapkir</i>	<i>60</i>	<i>4.000</i>
<i>Sivas</i>	<i>(10)</i>	<i>1.400</i>
<i>Antep</i>	<i>50</i>	<i>1.000</i>

... Şüphesiz, Ermenileri katletmek Türkler için bir bayramdı ve bu bayrama trampet sinyali ile başlar, merasimle bitirirlerdi. Bayram programını minarelerden, Allah için katletmeye çağıran mollaların duaları eşliğinde, şaşırtacak derecede bir düzen içerisinde, önceden kararlaştırdıkları gibi icra ederlerdi. Askerler, yedekler, jandarma ve Kürtlerden oluşan düzensiz Hamidiye Alayları ve silahla techiz edilmiş çapulcular yığını, kardeşane bir ittifak içerisinde bayramvari, öldürme işine koyulurlardı. Niçin olmasın ki? Eğer bir subay: “Ermenileri yok edin, bu Sultan’ın arzusudur” diye halka cesaret veriyor ise ve bir vali: “faal olun, öldürmeyi, yağmalamayı ve Sultan için dua etmeyi ihmal etmeyin” diye halkı uyarıyor ise, niçin duayı bıraksınlar ve öldürmekten vazgeçsinler? Takvalarının ücreti gözlerinin önünde duruyor: Ermeni tüccarlarının depolara istif edilmiş malları ve evlerindeki eşyalarından toplayabildikleri ve taşıtabildikleri şeyler. Bundan da öte her türlü ahlaksızlığın cezasından emniyette idiler. Hükümet, sadık tebaasının, kan dökerken tehlikeye düşmemesi için her türlü tedbiri almıştı. Katliam, kesimhanede koyun sürüsünün kesimi gibi tehlikesizdi. Cesur çapulcuların ve askerlerin, hiçbir şekilde kendi hayatlarını kaybetme tasaları yoktu. ... Silahsız ve savunmasız yüzlerce Ermeni’yi evlerinden ve sığınaklarından dışarı çekmek ve adam be adam kafalarını kesmek, sopalarla, baltalarla ve demir çubuklarla öldürmek, bıçaklamak, boğmak ve asmak, yorucu ve yeknesak bir işti. Bu basit öldürme şekli çok sıkıcı idi. Neşeli çapulcular yığını, değişiklik istedi. İş daha eğlenceli hale getirilmeli idi. Bir ateş yakılsa ve yaralıları içine atılsa, bazıları baş

58 İstatistikte yer alan yedi vilayetteki Ermeni kayıplarının, 10.900 kişi olduğu görülmektedir. Hâlbuki bir kaç satır yukarıda 100.000 Ermeni’nin öldürüldüğü ifade edilmişti.

aşağı asılsa, bir kısmı çivilerle çakılsa veya 50'si beraberce bağlansa ve onlara ateş açılrsa nasıl olurdu? Bir Ermeni, münferiden balta ile kesilmeye ve ağzına kanlı parçalar doldurmaya değer mi? ... İnsanlar, göz oymak, kulak ve burun kesmek için hususi eğitiliyordu. Bilhassa İslam'a girmeyi reddeden Papazlar daha iyi bir kaderi haketmiyorlardı. ... Şurada gazyağı ve benzin var. Gerçi yetkililer, benzin ve gazyağını evleri, eşyaları ve tahıl ürünlerini yakmak için göndermişler, ama daha faydalı yerlerde kullanılmalarına kızmazlar. Şu Mardiros adındaki adama bakın. Ne heybetli sakalı var. Sakalına benzin dökün ve tutuşturun. Hristiyanları getirin. Üzerlerine benzin dökün ve yakın. Diğerlerini de dumana atın ki dumanda boğulsunlar. ... Abdullah isminde bir efendi, Kaghtzorhayatz manastırında, genç bir adamla genç bir kadını üstüste koyduruyor ve bir kılıç darbesiyle her ikisinin başlarını uçurarak bir sanat eseri ortaya koyuyor. ... Kesserik'te bir fırıncı 97 Ermeni'yi öldürüp delil olmak üzere burun ve kulaklarını kesiyor, ama rahat edebilmek için sayıyı 100'e tamamladığını anlatıyor. Bir başkası yüz sayısını da geçti ve kahramanlığının isbatı olarak bir kadını dört parçaya ayırıp kazıklara geçirerek herkesin seyretmesi için teşhir etti. Antep'te bir kasap, altı Ermeni kafasını şişe geçirdi ama Subaşıgulp'lu Türkler, Ermenileri koyunlar gibi kesip etlerini et kancalarına asarak bu kişiye üstün geldiler. Fakat Trabzon'lu çapulcular, meseleye mizah da kattılar ve Adam isimli bir kasabı oğluyla birlikte önce silahla öldürdüler sonra parçalara ayırıp şişlere geçirdiler ve gelen geçene, kim bir kol, bir bacak alırsa ona ayaklar ve kafa bedava, alın, alın“ diyerek parça, parça sundular. Ancak suçsuzlara dokunmamak gerekir. Çünkü Sultan, sadece yedi yaşından yukarı olanların öldürülmesini emretti. Çocukları hayatta bırakın. Ama Sultan'ın sesinden daha akıllıca bir sese kulak vermeli. Dayanılmaz hapis korkusuyla kaçan anne ve babaların geride bıraktığı, Muş civarındaki dağ kovuklarında kimsesiz, korku ve şaşkınlık içinde dolaşan veya çıplak oldukları için soğukta donan, şehirlerde dilenerek, sokak köpekleri gibi bulduğu yere yatan çaresizlerin durumu ne olacak? Maraş'ta büyük bir köyün Müslümanları, bir yaşındaki bir çocuğu, bu üzücü kaderden korumak için ateşe attılar. Bayburt'takiler de yeterince merhametli idiler. Memedeki 14 çocuğu, anneleriyle birlikte evlerinde yaktılar. Trabzon'lu zengin Ohannes Avakian, üzerine üşüşen çapulculara, kendisine ve aile efradına dokunmamaları için bütün servetini verdi. Fakat serveti, gözü dönmüş bu çapulcuları uzaklaştırmaya yetmedi. Önce yeni yetme oğlunu sonra da ihtiyarı, anne ve diğer çocuklarının gözleri önünde öldürdüler. Annesinin kucağındaki bir çocuğu boğarak öldürmek, kahraman Türk askerine yakışmadığından Bitlis'in askerleri bir çocuğu, annesinin gözleri önünde, zevkli bir askeri talim yapmak için kasaturadan kasaturaya

atarak öldürdüler. Parça parça etlerini kesip yaralarına sirke dökerek öldürdükleri bir babanın, yerde yatan lime lime olmuş cesedi ve onun bir oğlunu kanlı oyuncakla öldürmeleri, Erzurum'un çapulcularını mutlu etti.⁵⁹

3.3. Türk Ülkesinde Din Hürriyeti⁶⁰

“Son on ayda, hocaların kışkırtmalarıyla, Müslüman çapulcuların terörizmi altında, resmi makamların açık veya gizli yardımları eşliğinde zorla dinleri değiştirilenlerin sayısı 100.000’i aştı ve eğer Hristiyan güçlü devletlerin aciz politikası, İslami fanatizmi bugüne kadar olduğu gibi beslemeye devam ederse yakında bu sayı 200.000’e ulaşır ... Erzurum yöresinde 15.000 Hristiyan, ölüm tehditleri altında İslamlaştılar. Keza Bayburt yöresinde, zorla din değiştirenlerin sayısı, yaklaşık olarak 15.000’nin üzerinde hesap ediliyor. Bu bölgedeki 60 köyün kiliseleri ve Hristiyan okulları artık kendi gayelerine hizmet etmiyor. Bu köylerin Papazları ya şehid ya da mürted oldular. Bölgede dağınık halde bulunan bir avuç Hristiyan’ın dini hizmetleri için sadece bir tek Papaz kalmıştır. Bayburt’un genelinde Haç’ın dini tamamen yok olmuştur. Yukarıda ismi geçen bölgelerin dağ köylerinde, çekilmiş kılıçların ve korkunç tehditlerin altında din değiştirmeler sürekli devam ediyor. ... Yıkılmadan kalmış olan kiliselerin kürsülerinde mollalar, yeni Müslümanlara, Muhammedi dinin esaslarını öğretiyorlar. Kiliselerin kulelerinden çanlar indirildi ve müezzinler, müminleri namaza çağırmak için oralardan ezan okuyorlar. ... İlk katliamdan kurtulan herkese parola olarak; “ya İslam ya ölüm” deniyordu. Koca Diyarbakır vilayetinde sadece bir kilise gayesi için kullanılıyor, o da Diyarbakır’ın kendi içindeki Sergius Kilisesi. İngiltere Konsolos Yardımcısı Fitzmaurice’in tahkikatına göre Urfa, Birecik, Severek ve Adıyaman’da, yani bu dört şehirde, 5.900 Hristiyan zorla Müslüman yapılmış, Birecik’teki 240 Hristiyan aileden bir tek Hristiyan kalmamıştır. Kiliselerin kutsallığı her yerde, en çirkin şekilde çiğnendi, kutsal aletler kirletildi, resimler pisliklerle örtüldü, kutsal yağ ve eşyalar ayaklar altında çiğnendi, Ahd-i Atik ve Ahd-i Cedid’e tükürüldü, bin parçaya bölünüp sokaklarda pisliklerin içine veya lağımına atıldı. Bunlar, vandalizm uygulamasında sıradan şeylerdi. Zorla din değiştirmelerde kullanılan metod, her yerde aynı idi. Sadece bu işin zamanlaması, yöneticilerin, memurların, subayların, Türk ağa ve efendilerinin arzusuna veya Müslüman

59 Lepsius’un, yüksek tahsilini yaparken tiyatrodada oynadığı, zekâsı ve edebi yönüyle insanları etkilediğini bildiği ifade edilmektedir. Heidi Jäger, *Eine Deutsche Ausnahme*, www.Lepsiushaus-Potsdam.de; Presseschau, PNN (05.09.2013). Görüldüğü gibi burada bu yeteneklerini (!) kullanmakta ve hayali bir senaryo yazmaktadır.

60 Johannes Lepsius, *Armenien und Europa*, Berlin 1896, s.31-41

çapulcuların keyfine bırakılmıştı. ... Süngü göğse dayanır, kılıç da gırtlığa konurdu. Bunların faydası olmadığı zaman da işkenceler gelirdi. Bilhassa dinini yalanlamak istemeyen Papaz ve vaizler, öldürülmeden önce, akla, hayale gelmez işkencelere katlanmak mecburiyetinde kalırlardı. Elaziğ Papaz'ı Hagop, gömleği soyulup 50 civarında askerin, süngülerini kendisine çevirdiğini görünce aklını oynattı. Buna ne yapacaklardı? Mollalar, deli bir kimsenin İslam'a girmesi caiz değildir, dedikleri için, onu dik kafalılığı sebebiyle, geçici olarak hapse attılar. Todem manastırının ihtiyar müdürü Ohannes Papizian'ın, İslam'ı kabul etmemesi üzerine, önce, ellerini, sonra dirseklerine kadar kollarını kestiler. Hala yumuşamayınca kilise önünde kafasını kestiler. Birecik'te bir ihtiyar, inancını yalanlamayı reddettiğinden yere yatırılıp üstüne kor haline gelmiş kömürler yığıldı. Acıdan kıvrandıktan sonra 100 kadar kadın, askerler tarafından bir meydana getirildiler ve kendilerine: "İsa'dan vaz geçin ve hayatta kalın" denildi. Onlar: "Hayır kocalarımız onun için öldüler, biz de aynı şeyi istiyoruz" dediler ve hepsi öldürüldüler. ... Bir Ermeni ruhani, arkadaşına yazdığı mektupta şöyle diyor: "İşkence ve ölüm korkusuyla ben de yetmiş yaşında, sureta Müslüman oldum fakat yaşlılığım sebebiyle sünnet olmaktan muaf tutulmamı rica ettim. Sünnet olmazsam kafamı kesmekle ve tekrar Hristiyanlığa dönersem beni öldürmekle tehdit ettiler. Bütün Hristiyanlara böyle muamele edilmektedir. Eğer yakın zamanda bir yardım gelmezse burada hiçbir Hristiyan kalmaz. Bu zavalluların eski dinlerine dönme imkanları da olmadığından on binlercesi Hristiyan kiliselerinde İslam namazı kılmaktadır. Bütün Papazlar, alay edilerek eski görev yerlerinde, molla veya müezzin olarak Muhammed'in ismini ilan etmeye zorlanmaktadırlar. İsa'nın önünde eğilmeyi unutmak mecburiyetindedirler. Hristiyanlık'taki isimlerini taşıyamamaktadırlar. Ohannes, Bedros ve Mateos'lar; Mustafa, Ahmed ve Abdullah'a çevrildiler."

3.4. Katliamın Askeri ve Sivil Makamlarca Düzenlenmesi⁶¹

"... Sivil ve askeri makamların katliamdaki vazifeleri farklı idi ve askeri makamların vazifesi daha basitti. Askeri makamların vazifesi önce ve gizlice çapulculara, vazifeye çağrılmış olan yedeklere, Kürt ve Çerkez takımlarına silah tedarik etmek, düzensiz Hamidiye birliklerini, jandarmayı ve silahlandırılmış Türk halkını mevcut yönetmelikler dahilinde katliam için cesaretlendirmektir. Ayrıca Ermeni'lerin isyan

61 Johannes Lepsius, *Armenien und Europa*, Berlin 1896, s 41-52

etmesi veya çapulcuların katliamı becerememeleri veya hücum edenlerin zayıflığı sebebiyle savunmadaki Ermeniler tarafından geri püskürtülmeleri halinde düzenli ordunun müdahalesini sağlamaktı ... Katliamlardan sonra yeniden asayışı temin etme mecburiyeti, Ermeni mahallelerini işgal etmek ve Ermeni köylerine asker mevzilendirmek, yedekleri vazifeye çağırarak, düzensiz birlikleri orada burada görevlendirmek ve zaman el verdiğinde de saldırılar tertip etmek için en uygun bahane idi. Göstermelik olarak halkı koruma gayesiyle bir yere mevzilendikleri esnada, kesin saldıracakları ana kadar asker, yedekler ve jandarma, baskılarını ve korumakla görevli oldukları kimselerin haysiyetlerini kırmayı sürdürürlerdi. Yağmalama ve ganimetlerin yığılmasından sonra da asker, tekrar şurada burada çevreyi düzenlemekle görevlendirilirdi. Sivil makamların vazifesi daha zordu, çünkü bunlar iki cephede iş görmek mecburiyetinde idiler: bir yandan Müslüman halkı katliam için iştahlandırmayı, hazırlamayı ve işleyecekleri çirkin işlerden dolayı ceza almayacakları hakkında garanti vermeyi üstlenmek, diğer yandan da Hristiyan halka ve özellikle konsoloslara karşı başarabildikleri kadarıyla, sahte koruma vaadleriyle kurbanları, önceden belirlenmiş kesim gününe kadar yerlerinde tutmak ve halkı alelade tedbirlerle oyalayıp mümkün olduğunca aniden, emniyetli ve müthiş bir darbe vurma imkanını aramak. ... Ermeni vilayetlerindeki Türk mercilerine karşı vaki suçlamaları aşağıda maddeler halinde özetleyelim:

- I.** *Sivil ve askeri merciler, ne kendiliklerinden ne de Ermeni cemaatinin öncüleri ve konsolosların müracaatları üzerine, Müslüman halkın katliam hazırlıklarını hiç bir şekilde engellemediler.*
- II.** *Sivil ve askeri merciler, katliam hazırlıkları yapıp şu tedbirleri aldılar: 1- Temelde, Ermeni halkını sistemli bir şekilde silahsız hale getirdiler. 2- Müslümanların silahlarını ellerinde bıraktılar. 3- Bunun ötesinde, Türk ve Kürt halkına, kısmen askeri depodan olmak üzere, silah sağladılar. 4- Bazı valiler ve komutanlar, halkı yağmalamaya teşvik etmek, silah dağıtmak, Kürtleri ve Çerkezleri, Ermeni köylerine ve mahallelerine saldırmaya davet etmek ve bunu bildirmek için vilayetlerde dolaştılar. 5- Zahiren asayışı sağlamak, hakikatte ise yağmalama ve katliama katılmaları için göreve çağırdıkları yedekleri ve askerleri mevzilendiren Hristiyanları da koruma teminatı vererek yanılttılar. 6- Katliam korkusuyla dükkanlarını kapatan Ermenilere ya asayiş sağlanmış gibi göstererek ya da tehdit ederek yeniden, depolarını ve dükkanlarını açtırıp pazar yerlerinin yağmalanmasını mümkün kıldılar.*

- III.** *Sivil ve askeri merciler çoğu kez, yüksek rütbeli memurların etkisiyle katliam, yağmalama ve zorla din değiştirme olaylarına karıştılar ve şunları yaptılar: 1- Katliamların gün ve saatlerini belirlediler. 2- Bu gün ve saatleri, olaylar esnasında, çapulcular, Kürtler ve askerlere, cezaya uğramadan öldürme ve yağma imkanı sunacak şekilde tesbit ettiler. 3- Katliamları trampet sesiyle veya başka bir işaretle başlattılar. 4- Hristiyanların yardım arayışlarını ya reddettiler ya da yardım isteyen aracılırları hapsedtiler. 5- Yardım arayışı için yüksek mercilere ve bilhassa Sultan'a çekilen telgrafları engellediler. 6- Katliam öncesinde, katliam esnasında ve katliam sonrasında birçok kişiyi hapsedtiler, ki onların bir çoğu hala yargılanmadan içeride tutulmakta ve korkunç işkencelere maruz kalmaktadırlar. 7- Askerleri, yedekleri, Kürtleri ve Çerkezleri katliamlara katılmaya yönlendirdiler. 8- Emirleri altına verilen askeri birliklere ve jandarmaya, ganimetlerden pay almayı garanti ettiler.*
- IV.** *Sivil merciler, katliam ve yağmalama gerçeğini örtmeyi veya suç olmaktan çıkarmayı denediler ve şunları yaptılar: 1- Ermenileri, doğru olmadığı halde, huzursuzluk çıkarmakla suçladılar. 2- Ermeni idarecilerine hapis cezası, ölüm veya yeni katliam tehdidiyle baskı yapıp huzursuzluğa Ermenilerin sebep olduğunu, merciler tarafından alınan tedbirler sayesinde asayişin yeniden tesis edildiğini tasdik ettirdiler. 3- Cesetlerin gömülmesini düzenleyip fiilen, tahribatın izlerini kaybetmenin yollarını aradılar. 4- Olayla ilgili haberleri önlemek için Ermenilerin mektuplarını okudular, onların yurt dışına çıkışlarını, yabancı gazetecilerin de yurda girişlerini engellediler. 5- Şurada burada yağmalanmış olan malların 1/100'ni dahi teşkil etmeyen, en değersizlerinin göstermelik olarak iadesini düzenlediler.*
- V.** *Merciler, katliamın korkunç sonucu olarak tamamen yağmalanmış olan halk için hiçbir şey yapmadılar: 1- Hükümetin muhtaçları gözetmesi, sadece gülünç derecede yetersiz değil, aynı zamanda birkaç gün sonra sona erdirilirdi. 2- Avrupalı yardım komitesinin, ihtiyacı azaltmak için gösterdiği çabalar ya engellendi ya da zorlaştırıldı. Bu uygulamayı değiştirmeyi, uluslararası yardım komisyonunun başkanı olmak hasebiyle sadece İngiliz elçisi başarabildi. 3- Evlerin yeniden imarı, tohumluk buğday temini ve yakında başlayacak kış şartlarına karşı, ihtiyaç içinde olanları korumak için hiç bir şey yapılmadı. 4- Muhtaçların göç etmesi engellendi. 5- Yüz binlerce dul, yetim, hasta ve çaresiz için hiç bir imkan sağlanmadı. 6- Mağdurların ellerinde kalan eşyaları çoğu*

kez vergi diye alındı. Hatta, aldıkları yardım paraları dahi aynı şekilde gasp edildi.

VI. Katliamın tekrarlanmaması veya henüz katliam yapılmamış bölgelerde patlak vermemesi için, merciler tarafından hala tedbir alınmadı. Aksine Haziran 1896'da, Van, Eğin ve Niksar'da yapılan yeni katliamlar, Ağustos'ta Trabzon'da meydana gelen kargaşa ve bütün bölgelerde devamlı zorla din değiştirmelerin isbat ettiği gibi, Ermenilerin yok edilmesi engele takılmadan hedefe doğru götürülüyor.

VII. Katliamların, yağmalamaların ve zorla din değiştirmelerin sorumluları ve suçluları cezasız kaldılar.

3.5. Türk Yalan Fabrikası⁶²

... Bütün şehirlerde ve meskun mahallelerde, Ermeni cemaatinin idarecileri, eşrafi ve papazları hapsedmek, işkence yapmak, ölümle ve yeni katliamlarla tehdit etmek yoluyla, resmi mercilerce yalan açıklamalar, yanlış haberler, teşekkür mektupları ve tahrif edilmiş belgeleri imza etmeleri için zorlandılar ki bunların içeriğine göre Ermeniler, ihtilalci isyanlarla ülke barışını bozdular ve şimdi, hükümet görevlilerinin gayretleri sayesinde barış tekrar sağlandı.⁶³ ... 29 Aralık 1895'te Arapkir'den bir mektup: "Sevgili kardeşim, ... Katlandığımız bunca acıdan sonra en alçaltıcı şey, Sultan'a yazılmış teşekkür metinlerine imza atmaya zorlanmamızdır. Hatta bizi, 'bu katliamları Ermenilerin kendileri yaptı' demeye zorlamaktadırlar. Ermenilerin birbirlerini öldürmeleri ve kendi evlerini yakmaları için delirmiş olmaları gerekmez mi? Avrupa bu akılsız haberlere inanacak kadar aptal ve hayasız mıdır? ... Yüzlerce Hristiyan Ermeni, akrabalarının ve komşularının hain olarak suçlandıkları, Sultan'a hitaben yazılmış mektupları imzalamaktan imtina ettikleri için işkenceye tabi tutuldular. Mesela biri, köyünün en iyilerini hapishaneye gönderecek bir yeminden imtina etti. Bunun üzerine hakim, işkence edilmesini emretti. Gece boyu bu yapıldı. Önce hanım ve kızlarının bulunduğu odanın yanındaki odada falakaya yatırıldı. Sonra elbiseleri soyulup koltuk altlarından ayaklarına

62 Johannes Lepsius, *Armenien und Europa*, Berlin 1896, s.53-60

63 Bu bölümde Ermenileri, katliamların sorumlusu olarak göstermek için, ilgili vilayetlerin tamamında Türk yetkililerin akıl almaz yalanlar uydurdukları; Sultan'a hitaben, suçu kabullendikleri, kargaşaya sebep oldukları, makamların asayişini yeniden tesis ettikleri ve zat-ı şahanelerine müteşekkik olduklarına dair yazılar yazdırıp imzalatırdıkları, telgraflar çıkardıkları; bunu yapmak istemeyen papazların ve kanaat önderlerinin ise işkencelerden geçirildiği, ölümle ve hatta yeni katliam yapmakla tehdit edildikleri; sual olunduğunda, zorla İslamlaştırıldıklarını dile getirmemeleri, aksi halde öldürülecekleri, Ermenilerin birbirlerine yazdıkları mektuplardan veya yabancı misyon seffherinin mektuplarından alıntılar şeklinde, ifade edilmektedir.

kadar uzanan iki sırtına bağlandı. Sonra kolları uzatılıp bir sırığa ve bu canlı haç bir direğe bağlanıp kamçılanmaya başladı. ... Ne kadar çok bağıyor idiyse kamçı o kadar sert iniyordu. Her seferinde yemin etmek isteyip istemediği soruluyordu. Fakat o, “ruhumu suçsuz insanların kanlarıyla lekeleyemem, ben bir Hristiyanım” cevabını veriyordu. Sonra dişlerini sökmek için ele bir kerpeten alındı, ama tutuklunun sağlam duruşundan dolayı uygulamadan vazgeçildi. Bir memur, hademesine, tutuklunun sakallarını teker, teker kökünden yolmasını emretti. Yüksek sesle gülüşmeler eşliğinde bu yapıldı. Bunun da fayda vermediğini görünce biri, kızıl bir demir çubuğu bu talihsizin ellerine bastı. Eti kavruyan tutuklu acıdan, “Allah aşkına! Öldürün beni” diye feryat ediyordu. Cellat, kıpkırmızı demir çubuğu tutuklunun ellerinden uzaklaştırıp göğsüne, sırtına, yüzüne ve ayaklarına bastı. Sonra, zorlayarak ağzını yırttı ve kıpkızıl kerpetenle dilini kızarttı. ... Elçilik haberinde, öldürülen Ermeniler hakkında çeşitli yerlerden Türk hükümetinin verdiği istatistikler var. Biz Türklerin verdiği sayıları gerçek sayılarla karşılaştıracamız.

Yer	Türk istatistikleri	Avrupa kaynakları
Erzincan	70	1.000
Bitlis	130	900
Harput	80	900
Arapkir	200	4.000
Amasya	80	1.000
Vezirköprü	38	200
Antep	100	1.000
Maraş	30	1.390

... Eğer kayıpların sayısı gerçeğe yakın tespit edilseydi, Ermeni isyankârları masalına kimse inandırılmazdı. O bakımdan Türk kayıplarını, iki veya üçle çarpmakla yetinildi ve çıkan rakam elçiliklere istatistik olarak bildirildi. Avrupalı haberciler buna birkaç sıfır eklemek mecburiyetinde kaldıklarında ise Boğaz'dan çok su akmış olduğundan bunlar devamlı tezkib edildiler.⁶⁴ ... Konsolosluklardan eş zamanlı olarak provokasyonların olmadığına dair haberler verildiği halde, maalesef Ermeni ayaklanması, camilerin kurşunlanması, devriye gezen askerlere saldırılması gibi güzel hikâyeler, alçakça yalanlar olarak ortaya atıldı. ... Üstüne üstlük ihtilal komiteleri, gizli Ermeni birlikleri, Türk paşalarına yapılacak suikastlar, yakında Paris'te, Londra'da,

64 Bu ifadelere göre, Maraş'ta 10 Türk ölmüş oldu. Türkler bu rakamı üçle çarparak 30 Ermeni'nin öldüğü neticesine vardılar. Avrupalılar da 30'u, 46,3 ile çarparak öldürülen Ermenilerin sayısını 1390'a çıkardılar(!)

Atina'da, İstanbul'da ve Ermenistan'ın lüzum görülen yerlerinde, Ermeni militanlarının saldırıları hakkında gelen haberler için telgraf dairesi vazifelendirildi. Bab-ı Ali bu şekilde, içerde ve dışarda, istediğinden daha çok haber elde etti. Bir araya gelen üç Ermeni'yi ihtilal komitesi olarak lanse etmekten ve suçlu olarak kabul edilen düzineleri, İstanbul sokaklarında astırmaktan daha kolay bir şey yoktu.

3.6. Suçlu Kimdir?⁶⁵

Biz önce "kim suçsuzdur?" sorusunu soruyoruz. Ermeniler suçsuzdur. Aslında senelerden beri sistematik olarak Bab-ı Ali tarafından yok etme politikalarına, Türk memurlarının kanunsuzluklarına, Kürt ağalarının saldırılarına, vergi memurlarının baskılarına ve tamamen hukuksuz olarak sevk edildikleri mahkemelerde savunmasız bırakılmaya maruz kalan Ermenilerin son gücüyle, zorbalığın demir boyunduruğuna karşı ayaklanmaları şaşılacak bir şey olmazdı. Ama gerçekten bu halk milli bir kıyama düşünecek durumda değildi. Çünkü birinci olarak, büyük bir bölgede yoğun halde bir arada yaşamalarına rağmen söz konusu olan vilayetlerde hep azınlıkta idiler ve ikinci olarak da Hristiyanlara silah taşımayı yasaklayan ama Müslümanlara izin veren kanun sebebiyle bu halk silahsız ve savunmasızdı. Gerçekten Ermenistan'da hiç kimse özerklik için çalışmayı dahi düşünmemiştir. Arzulanan şey, 18 seneden beri Avrupalı devletlerin garanti ettiği reformların nihayet yapılması, en azından katlanılabilir, insan şerefine yakışır bir görüntünün sağlanması idi. Katliamların yapıldığı bütün bölgelerde yaptığımız geniş araştırmalara rağmen, Zeytun'dan sarf-ı nazar, ayaklanma gayesi güden hiç bir hareket tespit edemedik ... Koca bir bölgede, köylü-şehirli binlerce Ermeni, hiç karşı koymadan boğazlanmayı kabul etmişken Zeytun'un kahramanları, Avrupalı konsoloslar sayesinde, sadece umumi affa kavuşmadılar, ayrıca, bir nevi özerklik bile elde ettiler. Bu gerçekten kaderin bir cilvesidir. ... İnsan, Ermenilerin tamamının, Zeytunluları taklit edip umumi bir ayaklanma gerçekleştirmiş olsalardı, diye arzu ediyor. Eminim ki, Hristiyan büyük güçler, münafıkça gerekçelerle, silahsız bir halka yapmadıkları yardımı, ellerinde silah olan bir halka yaparlardı. ... Şu ana kadar anlattıklarımızı dikkatle okuyanlar çoktan şu karara varmışlardır: Ermeni katliamları, Sultan adına merkezi hükümet tarafından tanzim ve büyük bir istekle vilayet mercilerince tatbik edilmiş, idari bir cezadan başka bir şey değildi. ... Senelerden beri hükümetin ismarladığı tahrip vasıtaları, son derece sessiz ve görünmeden çalışırken, Bab-ı Ali, tehditkar Ermeni reformları sebebiyle süreci hızlandırmayı, Avrupa'yı galeyana getirme tehlikesine rağmen,

65 Johannes Lepsius, *Armenien und Europa*, Berlin 1896, s.61-70

Ermeni halkını bir darbeye yok etmeyi ve devamlı Avrupalılarda sempati uyandıran menfur Hristiyanlığın çabukça sonunu getirmeyi gerekli gördü. ... “Gavurların serveti yağmalanmalıdır ve kafaları da hükumete aittir.” Bu, bizzat Sultan’ın iradesine dayanan, her tarafa yayılmış olan bir parola idi ve her türlü gaddarlık için resmi bir izin manasına geliyordu. ... Gürün kaymakamı, Sivas valisine, “Gürün’de hiç bir Ermeni’nin kalmadığından emin olabilirsiniz.” diye telgraf çekti. Arapkir’de merciler şu emirleri verdiler: “Muhammed’in çocuklarının⁶⁶ tamamı şimdi vazifelerini yerine getirmek mecburiyetindedirler, yani bütün Ermenileri öldürmelidirler, evlerini yağmalayıp yakmalıdırlar, hiç bir Ermeni’yi hayatta bırakmamalıdırlar. Bu Saray’ın emridir. Buna itaat etmeyenler de Ermeni addedilip öldürülmelidir. Bu bakımdan her Müslüman, hükumete karşı itaatini isbat etmek için önce arkadaş edindiği Hristiyanı öldürmelidir.”

3.7. Güçlü Devletlerin Sorumluluğu⁶⁷

“... Geçen sene, Erzurum’daki yabancı ülke konsolosları yapılan haksızlıkları valiye hatırlattıkları zaman vali: “Türk hükumeti ile Ermeni halkının münasebeti, karı-koca ilişkisidir. Kocası tarafından cezalandırılan kadına acıyan üçüncü kişinin, aile kavgasına karışmaması daha iyidir.” dedi. Kimse, Hristiyan büyük devletlerin Sultan’ın hükumetiyle olan münasebetini, bu resimden daha güzel anlatamaz. ... Fakat medeni devletlerde, kanun eliyle zararların önlenmesi için zalim kocaların, karıları üzerindeki haklarının ve kendi kendine zarar veren bir delinin hareketlerinin sınırlandırılması dahi vaki olmaktadır. Avrupa’nın bir zamanlar görülmeye değer merhamet diplomasisi, on yedi senelik bekleyişten sonra, Ermenistan’daki Türk barbarlığının kurbanlarını hatırladı ve geçen sene avukatlarını, Hristiyan tebaasına insan haysiyetine yaraşır bir muamelede bulunması için, sonu gelmeyen yazularla birlikte Sultan’a gönderince kıskançlıktan gözü dönmüş olan Türk ağası, verdiği sözlerle baskıları hafifletip haklarını barbarca kullandı ve Avrupa merhametine havale edilen kurbanı boğdu. Hristiyan büyük güçlerin elçileri, iftihar ettikleri diplomasileriyle dünyaya ilan edilen bağımsız Ermenistan’ı kucaklamak için, Bab-ı Ali’nin önünde beklerken kapı açıldı ve parçalanmış ceset, ayaklarının önüne atıldı. Diplomatlar anında, hiçbir şey görmemişcesine geri döndüler. Halen Sultan’ın sofrasında oturuyorlar ve diplomatik başarıları için devlet nişanları almaktan mutlular. ...

66 Müslümanlar, ‘Muhammed’in çocukları’ tabirini asla kullanmazlar.

67 Johannes Lepsius, *Armenien und Europa*, Berlin 1896, s.71-85

Büyük devletlerin temsilcileri, Ermeni vilayetlerinde devam eden anarşinin, büyük olasılıkla, bu geniş coğrafyada Hristiyan halkın yok edilmesi neticesini getireceğinin tamamen bilincinde idiler ve hep birlikte, on beş sene müddetle,⁶⁸ Ermenistan'da Hristiyan halkı harman yerindeki 'saman' gibi döven Türk makinesine ve Türk'ün tam kapasite çalışan ölüm fabrikasına, herhangi bir güçlük çıkarmaktan ellerini çektiler. ... Ağustos 1894'te makine hızlı çalıştığından, birdenbire çalışma sesi duyuldu ve dehşete düşen Avrupa, Sasun katliamıyla sevimsiz bir şekilde, Ermenistan'ın varlığını hatırladı. Rahatsız edilen arı kovanındaki vızıltı gibi, yüce politikada herşey karıştı. Bir araştırma komisyonu kuruldu ve 108 protokol yazıldı, ama bir araya getirilmiş ciltlerde hiçbir diplomatik konuşma yoktu. Ekim başında iyi bir bahane sunan Ermeni nümayişinden sonra, vilayetlerde sivil ve askeri merciler, Saray'dan emirlerini aldılar. Türk idaresinin ölüm makinesi tam hıza ayarlandı ve üç ay müddetle, reform yapılması kabul edilen bütün vilayetlerde, Ermeni halkının kıyımı vardı. ... Eğer Anadolu'nun doğusundaki vilayetlerde oturan Ermenilerin başına gelenler, batısındaki vilayetlerde oturan Rumların başına gelseydi kesinlikle iddia edilebilir ki bu güçler ilgilerini o tarafa yöneltirlerdi. ... Evet, hakikatte bu cehennemi bir ateştir ve şayet kısa bir süre içinde, doğunun Hristiyanlarını alevleri içinde yutarsa Alman politikası da suçsuz olmayacaktır.

3.8. Hiciv Oyunu⁶⁹

"... Önce, merciler tarafından yüzlerce ve binlerce Ermeni, onları çapulcuların saldırılarından korumak adına, sonra da evleri tahrip edildiğinden emniyetli ikamet imkânı sunmak adına hapishanelere doldurarak, kapsamlı bir şekilde mağdurların emniyeti sağlanmış oldu (!) Mesela Arapkir'de 4.000 Ermeni'nin öldürülmesinden sonra polis tarafından ihtimamla soruşturmalar yapıldı ve hayatta kalan bütün Ermeni erkekleri istisnasız olarak hapse atıldılar. Hapishanesi olan yerlerin tamamında aynı uygulama yapılmıştır. ... Dağlara kaçmış olan Ermeniler, asker refakatinde şehirlere getirildiler. Maraş mutasarrıfına, askerlerin ve başıbozukların, nakil esnasında Ermenilere çok acımasız davrandıklarına dair bazı olaylar anlatılınca "onları öldürtseydiniz" karşılığını vermiştir. ... Değişik şehirlerden alınan haberlere göre hükümetin, çalınan malları bulup sahiplerine iade etmeleri için görevlendirdiği jandarmalar, hiçbir şeyi geri vermedikleri gibi bir de

68 7 Eylül 1880'de büyük devletler, Bab-ı Ali'ye reformların hayata geçirilmesiyle alakalı bir nota verdikleri için Lepsius, 'on beş sene' tabirini kullanıyor.

69 Johannes Lepsius, *Armenien und Europa*, Berlin 1896, s.86-96

evlerini yakma tehdidiyle, baskı ile halktan bir miktar daha para toplamışlardır. ... Trabzon'da 8 Ekim'de vuku bulan cinayetin müsebbiplerini yargılamak üzere kurulan mahkeme, Müslümanlara nasihat etmekle yetinirken, Ermenileri, Müslümanların öldürmesinden korumak bahanesiyle hapse koydu. Bunların 8'i ölüme, 25'i ise uzun yıllar hapse mâhkum edildi. ... Türk hapishaneleri, Ermenilere karşı cinayet işleyen Müslümanların ön kapıdan içeri alındığı ve arka kapıdan dışarı salındığı garip yapılardır. ... Özellikle, katliamlarda etkili olmuş yüksek rütbeli subaylar ve askerler, çoğunlukla kısa bir süre sonra çağrılıp daha yüksek mevkilere tayin edildiler. ... Bazen gece saat 3'te, bazen gece yarısı, bazen de sabaha karşı, hapishanenin her köşesinden ağlama sesleri, iniltili hıçkırıklar veya "Bilmiyorum", "Onu görmedim", "Ölüyorum" gibi ve benzeri yürek parçalayan feryatlar duyulurdu ve bunlara Türk mâhkumların kükremeleri ve lanet okumaları karışırdı. ... Çıplak halde kar üstünde bekletilen, kızgın demir çubuklarla dağlananların, "Yeter ey insan olmayanlar! Donuyorum, yanıyorum, beni öldürün ve ızdıraptan kurtarın" şeklindeki çığlıkları hapishane görevlilerinin şarkıları ve çıkardıkları gürültü ile bastırılırdı.

3.9. Kıtlık⁷⁰

"Geçen senenin sonunda ve şu anda Ermenistan'da açlık felaketinin en feci versiyonları hüküm sürmektedir ve 500.000 kişi, açlıktan ölmek için gerçekten Avrupa'daki Hristiyanların yardımına muhtaçtır. İnsani yardımlar konusunda bayraktarlık yapmakla meşhur olan Almanya'da hiç kimse bu durumu bilmiyor. ... Allah'a şükürler olsun ki İngiltere ve Amerika halkı muazzam bir yardımseverliğe sahiptirler. Katliamdan kurtulan Ermeniler, onların gönderdikleri milyonlarca para sayesinde, Bab-ı Ali'nin arzusu hilafına, açlıktan ölmemiş oldular. ... Kocaları ve yetişkin oğulları öldürülmüş, evleri yakılmış ve herşeyleri gasp edilmiş olan nazik kadınlar, kulübelerde ve nemli bodrumlarda yaşıyorlar. Eskiden bolluk içinde oldukları halde şimdi yırtık elbiseler içindeler ve yiyecek ekmekleri dahi yok. Onların çoğu kapı kapı gezerek veya pazar yerinde sadaka dileniyor. Çoğu açlık ve soğuktan ölüyor. Eğer bu binlerce dul ve yetim bu halde bırakılırsa ızdırap içinde sonları gelir ve ümitsizlikten ölürler. Ekmekleri yok, elbiseleri yok, yatakları yok, işleri yok ama her ailede hastalar var. Bu durum ölümden daha beterdir. ... Bunlar evlerinin harabelerinde yaşıyorlar ve tifo, hemen hemen her evden bir kurban aldı. ... Ekmeği olan az sayıda eve rağmen hemen her evde, yiyecek olarak kullandıkları ot demetleri var. Kadınların ve

70 Johannes Lepsius, *Armenien und Europa*, Berlin 1896, s-96-111

çocukların yüzleri zayıflamış ve sararmış. ... Kürtler ve Türkler genç kızların peşindeler. Gelinler daha az tecavüze uğradıklarından köylülerin tamamı kız çocuklarını bu şeytanlaşmış canavarlardan korumak için 8 yaşından itibaren evlendiriyorlar. Tercan'ın 32 köyünde, 8 yaşından büyük, evlenmemiş hiçbir kız çocuğu bulunmamaktadır. ... Kürtler ve Sultan'ın muvazzaflı askerleri bir köye geliyorlar ve orada günlerce ikamet ediyorlar. Canlarının istediği her şeyin, talep ettikleri zaman mutlaka getirilmesi lazımdır. Alışılmış şekilde yağmalanmamış olan köylüler de bu tarzda fakirleşiyor. Amerika ve İngiltere'den gelen yardımlar yaz boyu aşırı derecede azaldı. Bu azalmaya, Avrupa'nın Ermenistan'da açlık felaketini engellemeye yönelik yürüttüğü politika sebep oldu. ... Zaman, Protestan Almanya'nın vazifesini yerine getirip hatalarını örtme zamanıdır. ... Şu soruyu acı da olsa sormak mecburiyetindeyiz: Almanya'da ülkenin koca kilisesi, Prusya ülkesinin kilisesi ne yaptı? Alman basınının tutumunun neticesinde, Ermenistan diye bir ülkenin var olduğunu bilmez mi oldunuz? Zamanımızda Hristiyanlara, yüz yılların en büyük zulmünün yapıldığından hiç mi haberiniz yok? ... Yüce politika size de mi susmayı emrediyor? Siz bilmiyor musunuz ki, Tanrı Devleti'nin yüce politikası, dünyadaki devletlerin çıkarlarının üstündedir.”

3.10. Bundan Öte Ne Olmalı?⁷¹

“Sekiz büyük vilayette yapılan tahribatın ve 100.000 insanın öldüğü yağmacı katliamların etkisiz kalması mümkün değildir. Bunların ilk tabii neticesi, Doğu Anadolu'nun tamamında ve Kuzey Mezopotamya'da ekonominin tamamen tahrip olmasıdır, ki bu durum, Anadolu'nun kalan kısmı ve Suriye'yi de etkilemiştir. Türk devletinin önemli bir bölümünü teşkil eden bu yörenin eski durumuna gelmesi için bir kaç on seneye ihtiyaç vardır. İlgili vilayetlerdeki pazarların neredeyse 9/10'u hala kapalıdır. Türkler yabancı dil bilmedikleri için, hemen hemen tamamı Hristiyanların elinde olan ithalat ve ihracat, felç olmuş durumdadır. ... Sonbahar mahsulü, ya ekinler tahrip edildiğinden ya da büyük oranda Kürtler tarafından gasp edildiğinden kaldırılmadı. İlkbahar mahsulü de büyük oranda, insanlar köylerini ve şehirlerini terketmeye korktukları için ekilemedi. Tahrip edilen ve gasp edilen malzemelerin bedeli milyarlarla ifade edilmektedir. ... Türklerin dükkan ve depoları tıka basa Ermeni mallarıyla doludur. Ancak çalınan bu malların hakiki değerini kim ödeyecek? Bunlar 1/5, 1/10 fiyatla satılıyorlardı ve Türk, üzerinde hala kan bulunan bir eşyayı elinden çıkarttığı zaman seviniyordu. Parası

71 Johannes Lepsius, *Armenien und Europa*, Berlin 1896, s.112- 122

olanlar dahi parasını göstermemek için, bir şey satın almıyorlardı. Hristiyan, parasını yağmacı Türklerden, Türk ise vergi memurlarından gizlemek için böyle davranıyordu. Ermenistan'la iş yapan Avrupalı firmaların kayıpları milyonları buldu, çünkü Hristiyanların elinde bu sene, geri ödeme yapabilecek bir şey kalmadı. Türkler açısından ise bu zor durum, ödeme yapmamak için iyi bir bahane idi. ... Hristiyan halkın, mevcut durum sebebiyle geleceğine büyük bir endişe ile bakmasında şaşılacak bir şey yoktur. Gelen delillere göre, Hristiyan büyük güçler engelleyemediklerinden veya birlik sağlayamadıklarından, birkaç hafta içinde büyük vilayetlerde sistemli bir tarzda Hristiyan katliamı sahneye kondu. Evet, Türk basınının etkisiyle, efkar-ı umumiye meydana gelen yanılma sebebiyle, gerçekler aylar sonra öğrenildi. ... Müslümanların ağzından şu duyuluyor, "Biz, Avrupalıların bizim ülkemizi istediklerini biliyoruz. Onlar onu alacaklar ama orada hiç bir Hristiyan bulamamalarını sağlayacağız." ... Ermenistan'da Hristiyan kanının 1/8'i bol miktarda akıtıldığı halde bugün Ermenistan'da hala 700.000 Ermeni'nin mevcut olduğu unutuldu.⁷² ... Biz Avrupa'nın, yakında patlak verecek olan Ermeni kargaşalarıyla ciddi bir şekilde meşgul olmasını çok önemli görüyoruz ki bu sefer, Türkiye'nin daha önce inandırmak istediği Ermeni isyanı gerçekten söz konusu olsun. Çünkü parası ve silahı olan kişi, uzun müddet düşmanın üzerine gelmesini beklemez, ki yeni haberlere inanacak olursak o düşman ortaya çıktı bile. ... Güçlü devletler ne yapmak istiyorlar? Hristiyanlığın şerefi bu sorunun içindedir. Birinci olarak: Bab-ı Ali, Ermeni reformları konusunda altı büyük devleti dolandırma başarısını elinde tutmalı mı? O zaman, en azından Avrupa hükümetleri arasında görüş ayrılığı olmamalıdır ki, Bab-ı Ali'nin aldığı tedbirlerden sonra uygulamasını 'de facto' olarak imkansız kıldığı Ermeni reformları konusunda yapılan her diplomatik yazışma ve her kalem çizdiği, değersiz bir maskaralıktır. ... İkinci olarak: Güçlü devletler, politikalarının kurbanı olan yağmalanmış zavallı Ermenistan'ın eski refahına kavuşması ve insan onuruna yaraşır bir yer olması için ne yapmak istiyorlar? Geçen sene Sasun katliamından sonra yaptıkları gibi bir komisyon kurabilirler, protokoller kabul edebilirler, notalar yazabilirler. Şüphesiz bu durumda, elçiler ve hariciye memurları için yeni klasör rafları kurmak zaruri olacaktır. ... Üçüncü olarak: Zorla İslamlaştırılan 600 ila 1000 köyün durumu ne olacak? Şu anda cami olarak kullanılan yüzlerce kilisenin durumu ne olacak? Büyük güçler daha önce Bab-ı Ali'yi Avrupalı büyük devletler arasına aldıkları gibi, şimdi de İslam'ı, yeni bir dini cemaat olarak mı tanıyacaklar? O zaman

72 Lepsius burada 700.000 Ermeni'den bahsederken, 1919 senesinde neşrettiği 'Der Todesgang des Armenischen Volkes' isimli kitabında, 1915 tarihinde Anadolu'daki Ermeni nüfusunun 1.850.000 (s. 309) olduğunu ve tehirci esnasında bir milyondan fazla Ermeni'nin katledildiğini iddia etmektedir. Johannes Lepsius, *Der Todesgang des Armenischen Volkes*, Potsdam, 1919, s. 303.

zorla din değiştirmekten bahsetmeye hacet kalmaz ve insan bu meseleden vazgeçebilir. Ancak, kilisenin bunu protesto edeceği hesaba katılmalıdır. Fakat sonra ne olacak? Gerçekten kişi inaniyor mu ki, Ermenistan'ın Müslüman halkı, diplomatlardan alacağı emre itaat edecek ve yok edilmesi mümkün olmayan 'sünnet' alametiyle elde tutulan yeni din kardeşlerine yeniden, açıkça Hristiyanlık ayinlerini icra etmeleri için izin verecek? O zaman en iyisi, diplomatlar önce bir medreseye gitmeli ve bir molladan Kuran'ın emirleri üzerine bir ders almalıdırlar. Avrupa gözcülüğü garantisiz olmadan, camiye çevrilmiş olan kiliselerin yeniden Hristiyan dininin icra yerleri olması, zorla İslamlaştırılmış olanların da tekrar Hristiyanlık inancına dönmesinin denenmesi, en kısa yoldan yüz bin Ermeni'nin daha ölüme gönderilmesi demek olur. Peki büyük güçler İslam'ın başarısı karşısında Hristiyanlığın şerefini kurtarmak için, bu konuda ne yapmak niyetindedirler? Bu sorunun cevabını vermek bizim meselemiz değildir. Ancak biz, Hristiyan imparator ve kralların kalplerine ve vicdanlarına müracaat ediyoruz ki, onlar Allah'ın kendilerine emanet ettiği kılıcı boşuna taşıyorlar ve yeryüzünde ilahi adaletin temsilcileri olarak Allah'ın şerefini ve İsa'nın devletini, makamlarının ağır işlerini icra ederken göz önünde tutup tutmadıklarından hesaba çekileceklerdir.”

Gerek Lepsius'un, gerekse sair Batılıların Abdülhamid döneminde yaydıkları bu yalan ve iftiralar, I. Dünya Savaşı ve İstiklal Muharebeleri esnasında en acı meyvelerini vermiş, bunları okumuş olan ve gerçek kabul eden Ermeni gençleri, Anadolu, düşmanlar tarafından işgal edildiğinde, hem düşmanlarla iş birliği yapmışlar hem de Müslümanlara karşı bu zulümlerin hepsini tatbik etmişlerdir.

4. Sonuç

'Armenien und Europa' isimli kitabın birinci bölümünü teşkil eden, bizzat Lepsius'un kaleme aldığı 122 sahifesi, tamamen bu tarz, akıl almaz iddia ve ithamlarla doludur. Kitabın, güya görgü şahitlerinin tesbitlerine dayanan bir takım haberlerden meydana geldiği söylenen daha sonraki bölümlerinde de aynı üslup kullanılmaktadır.

Batı'daki araştırmacılar Lepsius'u, Ermeni Meselesi'nde birincil kaynak kabul ettiklerinden yukarıdaki asılsız suçlamaları olmuş gibi telakki etmekte ve böylece bu iftiraların etkileri, Batı dünyasında o zamandan beri kartopu gibi

büyümektedir. Ermeniler hakkında yazı yazanlar, 1878 Berlin Antlaşması'na imza koyan Batılı devletlerin, Ermeni Meselesi'yle özellikle ilgilenmesi gerektiğini, hükümetler bu görevlerini unutulursa halkın onlara görevlerini hatırlatmaları gerektiğini, vurgulamışlardır. Bu çevrelerde hâkim olan düşünce şudur: "Rusların İstanbul ve sıcak denizlere inme arzusu sebebiyle, Rusya'nın Ayastefanos Antlaşması'nı, Berlin Antlaşması ile geçersiz kılanlar, başta İngiltere olmak üzere, meseleye sadece Rusya açısından bakmamalı; bilakis Türklerin Ermenilere yaptıkları zulümler açısından bakmalıdırlar. Günden güne gücünü ve nüfuz alanını yitiren ve Avrupa'da, 'Boğaz'daki hasta adam' diye anılmaya başlayan Osmanlı Devleti, Anadolu'nun muhakkak kendisine kalmasını istiyordu. Fakat orada, Bitlis, Erzurum, Van, Muş, Diyarbakır, Elazığ ve Sivas gibi birçok Ermeni vilayeti vardı. Türk tarafı bu işin çözümünü, Ermenilerin imha edilmesinde gördü. Bundan dolayı Türkler, 1894-1896 arası İstanbul ve Anadolu'da yüzbinlerce Ermeni'yi katlettiler."

Gerek Lepsius'un, gerekse sair Batılıların Abdülhamid döneminde yaydıkları bu yalan ve iftiralar, I. Dünya Savaşı ve İstiklal Muharebeleri esnasında en acı meyvelerini vermiş, bunları okumuş olan ve gerçek kabul eden Ermeni gençleri, Anadolu, düşmanlar tarafından işgal edildiğinde, hem düşmanlarla iş birliği yapmışlar hem de Müslümanlara karşı bu zulümlerin hepsini tatbik etmişlerdir. Onbinlerce Müslümanı en feci şekilde katletmiş, bazılarının ellerini kesip yanlarında vücutlarını delerek açtıkları ceplere koymuşlar ve burunlarını, kulaklarını ve dudaklarını kesip göğüslerinde derilerini soyarak yaptıkları ceplere doldurmuşlar ve gözlerini oymuşlardır.

Hatta 26 Şubat 1992 tarihinde, 20. asrın bitişine ramak kala, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Dağlık Karabağ bölgesindeki Hocalı kasabasında vuku bulan katliamda dahi aynı intikam duygularıyla hareket edildiğinde şüphe yoktur.

KAYNAKÇA:

- Barikian, A. (1948) *Die Entwicklung der Armenischen Frage im 19. Jahrhundert*, Doktora tezi, Viyana.
- Baumann, A. & Lepsius J. (2005), *Missiologie*, Doktora tezi, Pretoria.
- Bernstein, E. (1902) *Die Leiden des Armenischen Volkes und die Pflichten Europas*, Berlin.
- Bozdağ, İ. (1995), *Sultan Abdülhamid'in Hatıra Defteri*, İstanbul.
- Essabalian, P. (1939) *Das Armenische Volk im Wandel der Jahrhunderte*, Viyana.
- Feigel, U. (1989) *Das Evangelische Deutschland und Armenien*, Göttingen.
- Giesl, W. (1927) *Zwei Jahrzehnte im Nahen Osten*, Berlin.
- Golz, H. *Zwischen Deutschland und Armenien*, www.Lepsiushaus-Potsdam.de; Publikationen
- Hosfeld, R. & Lepsius J. (2011) *Eine Deutsche Ausnahme*, Tebliğ Metni, Potsdam.
- Karal, E.Z. (1995), *Osmanlı Tarihi*, Cilt: VIII, Ankara.
- Kieser, H.L. (2008). *Johannes Lepsius und die 'Protestantische Internationale' in der Spätosmanischen Welt*, Symposium des Lepsiushauses, Zion-Armenien-Deutschland, Potsdam.
- Krischtschian, M. (1930) *Deutschland und die Ausrottung der Armenier in der Türkei*, Potsdam.
- Lanne, P. (1977) *Armenien: Der Erste Völkermord des 20. Jahrhunderts*, München.
- Lepsius, J. (1896) *Armenien und Europa*, Berlin.
- Metuz, J. (1994) *Das Osmanische Reich*, Darmstadt.
- Rohrbach, P. (1926) *Erlebnisse und Erfahrungen in Armenien*, Leipzig.
- Wegener, H. L. (1942) *Der Britische Geheimdienst im Orient*, Berlin.

BİR YOL AYRIMININ SEBEPLERİ: MONDROS MÜTAREKESİ'NDEN İTİBAREN LOZAN ANTLAŞMASI'NA KADAR FRANSA CUMHURİYETİ İLE ERMENİ KOMİTELERİ ARASINDAKİ İLİŞKİLER*

(REASONS FOR PARTING OF WAYS: RELATIONS BETWEEN
THE FRENCH REPUBLIC AND ARMENIAN COMMITTEES FROM
THE ARMISTICE OF MUDROS TO THE TREATY OF LAUSANNE)

Maxime GAUIN**

ODTÜ Tarih Bölümü Doktora Adayı,
AVİM Uzmanı

Öz: Ermeniler ile Anglo-Sakson güçleri arasındaki ilişkilerin aksine, Fransa ile Ermeni komiteleri arasındaki ilişkiler üzerinde çok az araştırma yapılmıştır. Türk İstiklal Savaşı konusunda Fransa'nın özel bir konumu vardı; zira Ermeni milliyetçilerinin istediği toprakları işgal eden tek ülkeydi ama onların iddialarını kabul etmeye en az meyilli olan ülkelerden biriydi. 1918'deki Fransız-Ermeni ittifakının esas sebebi Almanya'ya ve Üçlü-İttifak'a karşı ortaklaşa yürütülen savaştı. Ancak 1918'in bitmesiyle beraber; Ermeni Lejyonu'nun işlediği suçlar ve (Dünya Savaşı sırasında daha önceden sergilenen bir takım disiplinsizlik vakalarının çizgisinde) Kahire'de Ramkavar Komitesi'nin ayaklanması, Paris'in Ermeni milliyetçi örgütlerine olan güvenini sarsmaya başlamıştır. Temmuz 1920'deki Türk karşıtı Ermeni ayaklanması, Ermeni yağmacıların Adana'daki Fransız idaresi tarafından acımasızca bastırılması, (tam bu sırada) Ermeni Lejyonu'nun feshedilmesi, (yine aynı dönem olan 1920 yazında) Tiflis'teki Fransız yüksek temsilcisinin Taşnak Ermenistan Cumhuriyeti'ni hor görmesi; Fransa'yı Ermeni-odaklı bir politikadan Türk-odaklı bir politika benimsemeye sevk etmiştir. Bu değişim Ankara Anlaşması'nın (Ekim 1921) imzalanmasıyla belirgin hale gelmiştir. Ermeni milliyetçiler; Fransızların geri çekilişi sırasında bilinçli bir şekilde kendi insanlarını Kilikya'dan

* Bu makale ilk defa "Logiques D'Une Rupture. Les Relations Entre La République Française Et Les Comites Arméniens, De L'Armistice De Moudros Au Traite De Lausanne" başlığıyla Fransızca olarak 1. Uluslararası Türk-Ermeni İlişkileri ve Büyük Güçler Sempozyumu (2-4 Mayıs 2002 – Erzurum/TÜRKİYE) – Bildiriler kitabında yayımlanmıştır. Bakınız: Dr. Tolga Başak ve Dr. Mevlüt Yüksel (derleyen), 1. Uluslararası Türk-Ermeni İlişkileri ve Büyük Güçler Sempozyumu (2-4 Mayıs 2002 – Erzurum/TÜRKİYE) – Bildiriler (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 2014).

** **Maxime GAUIN**

Panthéon-Sorbonne tarih bölümünden mezundur. Avrasya İncelemeleri Merkezi'nde uzman olarak çalışmaktadır. Orta Doğu Teknik Üniversitesi Tarih Bölümü'nde doktora çalışmalarına devam etmektedir.

kitleler halinde göç etmeye kıskırtarak durumu daha beter hale getirmiş; Fransız hükümetinin Ankara'yı Atina'ya karşı desteklediği sırada 1922'de Yunanistan desteleyerek de yeni bir stratejik hata yapmıştır. Ermenilerin bu gelişmelere olan öfkesi Lozan Konferansı sırasında bir kez daha patlak vermiştir.

Anahtar kelimeler: *Adana, Ermenistan, Ermeni Devrimci Federasyonu, Aristide Briand, Kafkasya, Birinci Dünya Savaşı, Raymond Poincaré, Türk İstiklal Savaşı*

Abstract: *Contrary to the relations between Armenians and Anglo-Saxon powers, relations between France and the Armenian committees have been rarely studied. France was in a special situation during the Turkish war of independence, being both the only power occupying a territory desired by the Armenian nationalists and one of the less inclined to accept their claims. The main reason for the Franco-Armenian alliance that existed in 1918 was the common fight against Germany and the Triple-Alliance. However, as soon as the end of 1918, the crimes of the Armenian Legion and the incitements by the Ramkavar Committee of Cairo (in continuity with previous cases of indiscipline during the World War) began to break the trust of Paris for the Armenian nationalist organizations. The Armenian anti-Turkish riot of July 1920, the merciless repression of the Armenian plunderers by the French administration of Adana, the dissolution of the Armenian Legion (at the same time), the negative appreciation of the Dashnak Republic of Armenia by the French High Commissioner in Tbilissi (also in summer 1920) led from an Armenian-oriented policy to a Turkish-oriented one. The change was marked by the signature of the Ankara agreement (October 1921). The Armenian nationalists only worsened the situation by deliberately provoking the massive emigration of their compatriots from Cilicia, during the French withdrawal and committed a new strategic error by continuing to support Greece in 1922, when the French government was supporting Ankara against Athens. Armenian bitterness exploded once again during the Lausanne Conference.*

Keywords: *Adana, Armenia, Armenian Revolutionary Federation, Aristide Briand, Caucasus, Cilicia, First World War, Raymond Poincaré, Ramkavar, Turkish War of Independence.*

GİRİŞ

Ermeni Meselesi konusunda Fransız-Ermeni ilişkileri üzerine az araştırma yapılmıştır. Araştırma yapıldığı zaman ise bu araştırmalar polemik yaratabilir bir cinsten olmuştur. Özellikle de bazı Ermeni araştırmacılar “Fransız ihanetini” kınayarak¹ Fransa Cumhuriyeti'nden bahsettiklerinde, bu kavramın anlamının açıklanması ilk bakışta kolay gibi gözüküyor. Ancak, daha belirli bir şekilde söz konusu kavramın manasını ortaya koymak istiyorsak; somut olarak bu ibare, merkezci bir devletten öte, İstanbul'da, Adana'da, Beyrut'ta ve Kafkasya'da bulunan söz konusu devletin temsilcilerine de işaret ediyor.

Ermeni Komiteleri tabiri ise şu komitelere işaret ediyor: Geleneksel Partiler (Ermeni Devrimci Federasyonu - EDF, Hınçak, Ramgavar),² ondan sonra onlara bağlı gruplar (Ramgavar yanlısı “Ermeni Ulusal Birliği” – EUB ile Ermenistan Cumhuriyeti Heyeti - ECH), ve en sonunda da Ermeni gönüllülerini Fransız ya da Yunan Ordusu'na sokmaya çalışan özel komiteler.

Bu ilişkiler dengeli değildir. Cumhuriyet, ya da daha doğrusu Fransız kamuoyu için, bu ilişkiler oldukça arka planlı bir önem taşıyorlar. Komiteler için ise bu, hayati önemi olan bir münasebet. Fakat bu gerçek, söz konusu örgütlerin kendi çıkarlarını korumak amacıyla sağduyulu davranışlarda bulunmuş olması anlamına gelmiyor.³

Bu ilişkiler çok karmaşıktır. Bu gerçek de sadece Fransız temsilciliklerinin büyük sayısından kaynaklanmıyor, aynı zamanda da uluslararası bağlam bütün bunlarda önemli bir rol oynuyor. Mesela, 1918 sonundan itibaren tekrar alevlenen Fransız-İngiliz, Fransız-İtalyan rekabetleri, Yunanlar ve Türkler arasındaki savaş ve nihayet Rusya'daki iç savaş ile Bolşeviklerin Zaferi, bütün bunlar dikkate alınması gereken mühim faktörler.

1 “Cilicie: les coulisses de la trahison française”/“Kilikya: Fransız ihanetinin arka planı”, *Hay Baykar/Ermeni Mücadelesi*, 24 Kasım 1982, ss. 8-9 (İki ay sonra ASALA yanlısı bu gazetenin okurları bir Fransız öldürerek ve dört Fransız daha yaralayarak söz konusu makalenin en uç sonuçlarını uygulamaya sokuyorlardı: Claude Mutafian, “La Cilicie turquifiée par la France”/“Fransa tarafından Türkleştirilmiş olan Kilikya”, *Historiens et Géographes/Tarihçiler ve Coğrafyacılar*, 332. Sayı, Mayıs-Haziran 1992, ss. 151-160. Daha nazik, ama Fransa hakkında gözlemleriyle her zaman çok ikna edici olmayan: Richard G. Hovannisian, *The Republic of Armenia*, I. ve II. Cilt, Londra, University of California Press, 1982.

2 Kâmuran Gürün, *Le Dossier arménien/Ermeni Dosyası*, Paris, Triangle, 1984, ss. 157-211; Jean-Louis Mattei, *Büyük Ermenistan Peşinde Ermeni Komiteleri/Les Comités arméniens à la poursuite de la Grande Arménie*, Ankara, Bilgi Yayınevi, 2008; Louise Nalbandian, *The Armenian Revolutionary Movement*, Londra, University of California Press, 1963.

3 O döneme ait olan Ermeni Komiteleri ve Büyük Devletler arasındaki ilişkiler için özellikle şu eserlere başvurulabilir: Yusuf Hikmet Bayur, *Armenians*, Ankara, TTK, 2010, ss. 58-293; Hourı Berberian, “The Delegation of Integral Armenia: From Greater Armenia to Lesser Armenia”, *Armenian Review*, 44-3 Sayısı, Güz 1991, ss. 39-64; Seçil Karal Akgün, “Ottoman Armenians Intricate Relations With Western Powers Before and During the Peace Settlement of the First World War”, *Review of Armenian Studies*, Sayı 18, ss. 39-45. Fransız politikası hakkında bakınız: Bilge Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri/Les relations turco-françaises durant la Guerre d'Indépendance*, Ankara, TTK, 1994.

Bildirimizde çözmeye çalışacağımız mesele şu: Fransa, Ermeni Komiteleri ile kurulan bir ittifaktan nasıl ve neden Kemalist Türkiye ile kurulan bir ittifaka geçti?

I) KIRILGAN VE ÇABUCAK TARTIŞMA KONUSU OLABİLMİŞ BİR İTTİFAK (1918 SONBAHARI- 1919/1920 KIŞI)

A) Mondros Mütarekesi Esnasındaki Durum

Paris ile Ermeni Komiteleri arasında akdedilen ittifak, eğer İngiltere ve ABD'deki⁴ komitelerin işgal ettiği yer ile bir kıyaslama yapıyorsa, o kadar köklü ve uzun bir geleneğe sahip değildir.

Fransa'nın, İngiliz William Gladstone'a bir muadili hiç olmadı. Hatta tam tersine, konudan mümkün olduğu kadar az bahsetmeye çalışan Fransız Hükümeti,⁵ 1890 çatışmaları için şiddetli ve Türk karşıtı bir tutum almadı. O kadar ki, Osmanlı İmparatorluğu'na gösterdiği destek yüzünden "Hanotaux Paşa" lakabı Fransız Dışişleri Bakanı Gabriel Hanotaux'ya verildi. Başka bir gerçek: 1890 yıllarında Ermeni Komitelerinin propagandasına nadiren katılmaya karar veren önemli siyaset adamlarından biri olan Clemenceau, kendisi Başbakan olunca 1909'da Adana olayları hakkında Osmanlı Hükümeti'ni rahatsız etmeye pek meyli olmadı.

Bu olguda şüphesiz ekonomik nedenler bir rol oynamıştır. O dönemde önceki on ya da yirmi yıllar boyunca Osmanlı İmparatorluğu'ndaki yatırımlar için Fransa birinci sıradaydı.⁶ Öteki ülkelere nazaran daha ağır basan Fransa'nın kültürel etkisi⁷ peş peşe gelen Fransız Hükümetlerine temkinli olmalarını tembih etmek niteliğinde olan bir etkendi. Fransa'daki eylem yapan grupları andıran⁸ İhtilal Komitelerinin terörist ya da "anarşist"⁹ niteliği ve Fransa'da Müslüman karşıtı bir geleneğin olmayışı, bunun tam tersine, Sultan Süleyman

4 İngiliz ve Amerikan taraflarındaki durum hakkında bakınız: Justin McCarthy, *The Turk in America. The Creation of an Enduring Prejudice*, Salt Lake City, University of the Utah Press, 2010; ve Jeremy Salt, *Imperialism, Evangelism and the Ottoman Armenians, 1878- 1896*, Londra, Frank Cass, 1993.

5 Robert F. Zeidner, *The Tricolor Over the Taurus: the French in Cilicia and Vicinity*, Ankara, TTK, 2005, ss. 11-12.

6 Jacques Thobie, *Intérêts et impérialisme français dans l'Empire ottoman, 1895-1914/Osmanlı İmparatorluğu'nda Fransız Çıkarları ve Emperyalizmi, 1895-1914*, Paris, Publications de la Sorbonne, 1977.

7 Jacques Thobie, *Les Intérêts culturels français dans l'Empire ottoman finissant : l'enseignement laïque et en partenariat/Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Dönemindeki Fransız Kültür Çıkarları: Laik ve Ortaklı Eğitim*, Paris, Peeters, 2008.

8 Vivien Bouhey, *Les Anarchistes contre la République. Contribution à l'histoire des réseaux sous la Troisième République /Cumhuriyet'e Karşı Anarşistler: III. Cumhuriyet'teki Şebekeler Tarihi'ne Katkı (1890-1914)*, Rennes, PUR, 2008; John Merriman, *The Dynamite Club. How a Bombing in Fin de Siècle Paris Ignited the Age of Modern Terror*, Boston, Houghton Mifflin Harcourt, 2009.

9 R. Des Coursions, *La Rébellion arménienne, ses origines, son but/ Ermeni İsyanı: Kaynakları, Amaçları*, Paris, Librairie du Service Central de la Presse, 1895, http://louisville.edu/a-s/history/turks/la_rebellion_armenienne.pdf; Pierre Loti, *Les Alliés qu'il nous faudrait/Bize Lazım Olan Müttefikler*, Paris, Calman-Lévy, 1919, s. 48, <http://www.archive.org/download/alliesquillnous00loti/alliesquillnous00loti.pdf>

ile kurulan ittifakın hatırası ve belirli bir Türk dostluğunun mevcudiyeti,¹⁰ bütün bunların tesiri oldu.

Aynı şekilde Jön Türklerin iktidar olması radikal görüşlü ve sosyalist siyaset adamlarının çoğunu memnun kıldı. Bu konuda, özellikle Jean Jaurès'in evrimi büyük ölçüde Jön Türklere bağlı.

Birinci Dünya Savaşı'nın patlamasının ardında, Fransa Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalamaya çalışan son ülke ve İttihat ve Terakki ile Türk halkı arasında bir fark görmeye özen gösteren tek ulus oldu.¹¹

Ermeni Meselesi hakkında yapılan ve Mayıs 1915'te ilan edilen İtilaf Devletleri'nin beyanı, Rusya'nın özel ısrarı ile gerçekleştirildi. Fransa, Rusya'yı sadece takip etmişti.¹² Temmuz 1915'te ise Boğos Nubar Paşa Kilikya'da 25.000, komşu eyaletlerde ise 15.000 isyancının operasyonunu¹³ desteklemeye hazır olduğunu iddia ederek, hem Fransız hem de İngiliz Hükümeti'ne Kilikya'da yapılacak olan bir çıkartma teklif etti, ama bu boşuna oldu.

Fransa'nın en sıcak baktığı girişim, 1914'ten itibaren Ermenileri Yabancı Lejyonu'nun listelerine kaydetmeye yönelik bir komitenin oluşumu oldu. Bu mantıklı bir karardı çünkü gönüllülerin çoğu Batı Cephesi'nde, yani Almanya'ya karşı savaşıyordu.

Yine de Fransa'nın en sıcak baktığı girişim, 1914'ten itibaren Ermenileri Yabancı Lejyonu'nun listelerine kaydetmeye yönelik bir komitenin oluşumu oldu. Bu mantıklı bir karardı çünkü gönüllülerin çoğu Batı Cephesi'nde, yani Almanya'ya karşı savaşıyordu.¹⁴ Buna rağmen, birkaç yüz kişi oldukları için katkıları daha çok simgesel oldu. Ermeni Osmanlılarının gireceği Doğu Lejyonu'nun oluşumunu ön gören Fransa ile bazı Ermeni Komiteleri arasındaki antlaşmaya imza atıldığında, yani Eylül 1916'da, bu ittifak gerçekten somut

10 Jean Méliá, *Mustapha Kémal ou la rénovation de la Turquie/ Mustafa Kemal ya da Türkiye'nin Yenilenmesi*, Paris, Fasquelle, 1929, ss. 169-190; Kanuni'den Günümüze Türk-Fransız Münasebetleri. Uluslararası Kolokyum, İstanbul, Mostar, 2012. Savaş öncesi dönem ile Ankara Antlaşması arasındaki bir devamlılık örneği için bakınız: *Le Capitaine Sarrou, un officier français au service de l'Empire ottoman/Osmanlı İmparatorluğu'nun Hizmetinde Olan Bir Fransız Subay: Yüzbaşı Sarrou*, İstanbul, Les Editions Isis, 2002.

11 Jean Méliá, *Mustapha Kémal...*, ss.189-190. Başka bir yorum için bakınız: Justin McCarthy, *The Turk in...*, ss. 158-248.

12 Arthur Beylerian, *Les Grandes Puissances, l'Empire ottoman et les Arméniens dans les archives françaises (1914-1918)/Fransız Arşivlerinde Büyük Devletler; Osmanlı İmparatorluğu ve Ermeniler (1914-1918)*, Paris, 1983, ss. 13-15.

13 Commission des archives diplomatiques, *Documents diplomatiques français. 1915/ Fransız Kaynaklı Diplomatik Belgeler: 1915*, III. Cilt, Brüksel, Peter Lang, 2004, s. 98; Vatche Gazarian, *Boghos Nubar's Papers and the Armenian Question, 1915-1918*, Waltham, Mayreni, 1996, s. 203. Önceki denemeler için bakınız: Arthur Beylerian, *Les Grandes Puissances...*, ss.12-14; Mim Kemal Öke, *The Armenian Question*, Ankara, TTK, 2001, ss. 111-112.

14 Aram Tarabian, *Les Volontaires arméniens sous les drapeaux français/Fransız Bayrakları Altındaki Ermeni Gönüllüler*, Marseille, Imprimerie nouvelle, 1917.

bir hal aldı. 1915'te Fransa'nın verdiği bir gemide firar eden Musa Dağ eski isyancıları¹⁵ bu lejyonun çekirdeğini oluşturdu.

Şunu da ilave etmek gerekiyor: Komiteler hem gönüllüleri seçme hızları¹⁶ hem de seçtiklerinin nitelikleri bakımından çok etkili olmadılar. Seçilen gönüllülerin disiplinleri çoğu zaman eksikti.¹⁷ 1918 Baharında meydana gelen ve Fransız askeri otoritesine karşı yürütülen bir isyan en çok dikkat çekici olaydır. Suçlular cezalandırıldı ve Kahire Ramgavar Komitesi temkinli bir şekilde müdahale etmekten çekindi.¹⁸

Yakın Doğu'da yapılan Eylül 1918 Taarruzu esnasında Doğu Lejyonu'nun Ermeni gönüllüleri İtilaf Devletleri'nin generallerinin takdirini kazandı.¹⁹ Ancak savaş zaten sona ermekteydi.

Bütün bu olayları gözümüz önünde bulundurarak, inkâr edilmesi mümkün olmayan bir gerçek şu ki, Fransa ile Ermeni Komiteleri arasındaki ilişkinin temel harcı, Birinci Dünya Savaşı esnasında, Almanya'ya karşı beraber savaşmış olmalarıdır.²⁰ Osmanlı İmparatorluğu ise, tam tersine, 1914 Sonbaharında Almanya-Avusturya-Macaristan-Bulgaristan ittifakına katılmıştı.²¹

B) Yanılsamalar ve İlk Gerginlikler

Dünya çapında olan bir savaşın çerçevesinde bulunan ve fırsatlara bağlı olan

15 *Historique de la Légion arménienne/Ermeni Lejyonu'nun Tarihçesi*, Service historique de la Défense (SHD), 4 H 42, dosya 1; Arthur Beylerian, *Les Grandes Puissances...*, birçok yerde; Edward J. Erickson, "Bayonets on Musa Dağ. Ottoman Counter-Insurgency Operation-1915", *Journal of Strategic Studies*, XXVIII-3, Haziran 2005, ss. 529-548.

16 Robert F. Zeidner, *The Tricolor Over...*, s. 69.

17 Cezalar, Temmuz 1917-Şubat 1919, SHDN, 4 H 34, dosya 1 (epeyce belge var, mesela 14 Nisan 1918 tarihli polis raporunun özetine bakabilirsiniz).

18 SHDN, 4 H 34, dosya 2, "Cebel Musa mülteci kampındaki askeri isyan" (Özellikle bu olaya dair 21 Mayıs 1918 tarihli rapora bakın).

19 Garéguine Pasdermadjian, *Armenia: A Leading Factor in the Winning of War*, New York, American Committee for the Independence of Armenia, 1919, s.22, <http://archive.org/download/armenialeadingfa00garo/armenialeadingfa00garo.pdf>. Servis notuna da bakınız: 5 Eylül 1918, SHD, 4 H 34, dosya 2: "cezaları askıya alınan" ve Mayıs ayında ayaklanan 29 lejyoner Doğu Lejyonu'na tekrar askere alınıyor.

20 Bu konuda olaylara dair Ermeni milliyetçi versiyonu özellikle Gabriel Korganoff'un kitabında sunuluyor: *La Participation des Arméniens à la guerre mondiale sur le front du Caucase/Dünya Savaşı'na Kafkasya Cephesindeki Ermenilerin Katılımı (1914-1918)*, Paris, Massis, 1927. Aynı tema için Gareguine Pasdermadjian'a bakınız: *Why Armenia Should Be Free*, Boston, Hairnik Press, 1918.

<http://archive.org/download/whyarmeniasould00pasduoft/whyarmeniasould00pasduoft.pdf> ve *Armenia: A Leading...* Bir de şu kaynağa bakınız: *Armenia in the World War*, New York, American Committee against the Lausanne Treaty, 1926, ss. 8-15. *Aspirations et agissements révolutionnaires des comités arméniens avant et après la proclamation de la Constitution ottomane*, İstanbul, 1917 adlı eserde Osmanlı versiyonu çok zengin. İki versiyon da İtilaf Devletlerinden yana olan milliyetçi komitelerin hararetli müdahalesi hakkında hemfikir. Tarafsız analizler için bakınız: Edward Erickson, "The Armenians and Ottoman Military Policy", *War in History*, XV-2 Nisan 2008, ss.141-167. http://www.tc-america.org/media/Erickson_militarypolicy1915.pdf; Edward Erickson, "The Armenian Relocations and Ottoman National Security: Military Necessity or Excuse for Genocide?", *Middle East Critique*, Güz 2011, ss.291-298; Guenter Lewy, *The Armenian Massacres...*, ss. 100-109.

21 Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşa girmesi hakkında bakınız: Mustafa Aksakal, *The Ottoman Road to War*, Cambridge, Cambridge University Press, 2008.

bu ittifakı genişletmek amacıyla Paris'teki Ermeni temsilcilerinin biteviye 1919'daki büyük Fransız vatanseverliğini kullanmış olması pek şaşırtıcı değildir. Doğal olarak söz konusu heyetin üyeleri ülkelerinde meydana gelen olaylarla bir kıyaslama yaparak "Almanlarinki'ne benzeyen Türklerin savaş suçları" üzerine ısrar etti.²² Karşılıklı olarak Clemenceau sırasıyla 25 Haziran 1919'da Damat Ferid Paşa'ya verdiği cevapta Türk karşıtı bir tutum benimseyip Ermeni Komitelerini ve David Lloyd George'u destekledi.²³

Yine de, bu ilanlar Mondros Mütarekesi'nden itibaren karşılıklı güvenin bozulmaya yön tuttuğunu örtülemeye yetmezler. Doğu Anadolu ve Kafkasya'ya²⁴ ait maddeler karşısında Ermeni Komiteleri, özellikle Boğos Nubar Paşa (Ramgavar) ve Mikael Varandyan'ın (EDF) vasıtasıyla, hayal kırıklığına uğradıklarını örtbas edemezler. Ermeni kampında ise bazıları Bakü'ye Osmanlı Ordusu'nun girmesinin İtilaf Devletleri tarafından Ermenilerin "alçaklığı" ya da "ihaneti"'ne dair bir delil gibi algılanmış olmasından korkuyorlar.²⁵

Fransız Hükümeti'ne nazaran zemin çalışmasına daha yakın olan ve (Kilikya'daki temsilcileri gözümüz önünde bulundurursak) Doğu Lejyonu'na Ermeni gönüllülerinin listelere kaydedilmesinde sorumluluğu daha az olan Beyrut'taki Fransız temsilcileri, söz konusu orduya sokma işinde Ermeni Komitelerinin güvenilir ve dürüst olmamasından şikâyet etmek için ön sıradalar. Uygun ve düzgün gönüllülerin seçilmesi aslında bu komitelerin en mühim işi olmalıydı.

Nitekim 2 Ocak 1919'dan itibaren, Yüksek Komiser François Georges-Picot Ermeni lejyonerlerinin "hoyratlığından" özellikle de "cinayetlerinden" şikâyetçiydi. Bütün bunlar "başka bir ırktan olan insanları, özellikle de çoğunlukta olan Türk unsurunu tedirgin ediyor." Üstelik de bu yüksek makamlar Ermeni yanlısı, fazla aşırı ve zamansız olan beyanlarda bulundular - bu desteği öne sürerek Ermeni Komiteleri bütün bu haberleri yayımlayıp fazla sade bir hale soktular. Bu da Ermeni olmayanlar için yeni bir endişe kaynağı oldu. Oysa "Düşmanlarımız olan İngilizler", Anadolu, Kilikya ve Yakın Doğu'daki kendi çıkarları için "bu zihniyetten pay çıkarmaktan geri kalmadılar."²⁶

Böylelikle Georges-Picot, Türk İstiklal Savaşı çerçevesinde de genişleyen

22 *L'Amitié franco-arménienne/Fransız-Ermeni Dostluğu Konuşma*, Paris, Finilkowski, 1919, ss.7-8: Ermeni Entellektüel Birliği Başbakanı Archag Tchobanian'ın konuşması. Bir de şu kaynağa bakınız: "Les Arméniens voudraient un Etat indépendant"/"Ermeniler bağımsız bir Devlet isterlerdi", *Le Matin*, 29 Şubat 1919.

23 Michel Paillarès, *Le Kémalisme devant les alliés/Müttefikler Karşısında Kemalizm*, İstanbul-Paris, Éditions du Bosphore, 1922, ss. 42-46.

24 Arthur Beylerian, *Les Grandes Puissances...*, ss.707-709.

25 Arthur Beylerian, *Les Grandes Puissances...*ss.706-707.

26 Georges Picot'dan Dışişleri Bakanlığı'na, 2 Ocak 1919, AMAE, P 17764. Kâmuran Gürün'ün kitabına da bakınız: *Le Dossier arménien*, s. 325.

dünkü müttefikler (Fransa ile İngiltere) arasındaki rekabet bağlamına işaret ediyor.²⁷

1918 sonundan itibaren, Doğu'da 1918'den 1919'a kadar o bölgedeki Fransız ordularının başı olan General Jules Hamelin, "Müslüman nüfusuna karşı yürütülen mezalimlerinden ve böyle bir davranışın Fransız davasını tehlikeye sokmasından dolayı²⁸ Ermeni Lejyonu'nu Kilikya'ya sevk ettirmeye" karar veriyor. Nitekim özellikle 18 Kasım 1918'de, bazı Ermeni Lejyonerleri Beyrut'ta oturan²⁹ bazı Müslümanlara saldırmıştı.

1918 sonundan itibaren, Doğu'da 1918'den 1919'a kadar o bölgedeki Fransız ordularının başı olan General Jules Hamelin, "Müslüman nüfusuna karşı yürütülen mezalimlerinden ve böyle bir davranışın Fransız davasını tehlikeye sokmasından dolayı Ermeni Lejyonu'nu Kilikya'ya sevk ettirmeye" karar veriyor.

Aslında bu transfer çok sayıda lejyonerin saldırganlığını değiştirmekten aciz ve henüz 30 Kasım'dan itibaren İskenderun genel valisi bazı Ermeni lejyonerlerinin cinayetlerine dair şikâyetleri aktarıyor. Zaten başka şikâyetler önkçekilerine ilave edilecekti.³⁰ Önce Ocak 1919'da³¹ ordudan kaçış ve kişisel suçlar çoğalıyor, ondan sonra da Şubat'ta, tahrik edilmemesine rağmen, Ermeni Lejyonunun 4. Taburu, bunlara dâhil olmak üzere Fransız ordusuna ait olan Cezayirliilere ve Müslümanlara saldırıp, iki evi yakıyor, birkaç dükkânı talan ediyor, isyan ediyor ve en

sonunda Fransız Deniz Ordusunun "topların ve mitralyözlerin" tehdidi altında zorla silahlarını bırakıyor.³² Tabur aynı ayın içinde feshediliyor: Yaklaşık elli kişi Askeri Mahkemelere, dört yüz kişi de Mısır'daki ceza taburlarına gönderilip, "şüpheli olmayan" başka dört yüz kişi ise çeşitli birliklere dağıtılıyor.³³

27 Doğu'daki Müttefik Orduları Başkomutanı General Franchet d'Esperey tarafından Sayın Başbakan ve Savaş Bakanı'na gönderilen 30 Mayıs 1919 tarihli mektup, SHD, 7 N 3210, dosya 1, alt dosya 1; 26 Şubat 1920 tarihli Binbaşı Labonne'un raporu. "İngilizler tarafından işgal edilen İstanbul hakkında rapor" yazar: Osmanlı Hükümeti nezdinde bağlantı kurmakla görevli olan Fransız heyetinin başı Yarbay Mougins, 1920, SHDN, 7 N 3201, dosya 2; Pierre Loti, *La Mort de notre chère France en Orient/Doğu'daki Sevgili Fransızın Ölümü*, Paris, Calman-Lévy, 1920, ss. 57-64.

28 Savaş Bakanı'na ve Dışişleri Bakanı'na General Hamelin tarafından çekilen 2 Şubat 1919 tarihli telgraf, AMAE, P 1426.

29 Robert F. Zeidner, *The Tricolor Over...*, s.70.

30 Robert F. Zeidner, *The Tricolor Over...*, ss.78-79.

31 Gustave Gautherot, *La France en Syrie et en Cilicie*, Courbevoie, Librairie indépendante, 1920, ss. 148-150.

32 18 Şubat ve 1 Mart 1919 tarihli Amiral Cassard tarafından Deniz Ordusu Bakanı'na çekilen telgraf; Georges-Picot tarafından Dışişleri Bakanlığına çekilen telgraf, 19 Şubat 1919, General Gouraud'dan Dışişleri Bakanlığınca çekilen şifreli telgraflar, 23 ve 26 Şubat 1919, AMAE, P 1326; Gustave Gautherot, *La France en...*s. 153-157; Robert F. Zeidner, *The Tricolor...*, s. 80.

33 General Hamelin tarafından Savaş Bakanlığınca çekilen şifreli telgraf, 6 Mart 1919, AMAE, P 1426; Robert F. Zeidner, *The Tricolor Over...*, ss. 82-83.

General Hamelin, Ermeni Lejyonu için yeni olan herhangi bir liste alınmasının askıda kalmasını talep ediyor ve Georges Clemenceau bu talebi destekliyor.³⁴

Şu da bir gerçek: 1919 senesi boyunca Albay Brémond ile bazı subayları, göze çarpan ve Türk karşıtı olan bir tutum benimseyip Ermeni Lejyonu'na karşı aşırı toleranslı davranıyor ve bu yüzden, Türk yanlısı olmayan subaylar dâhil olmak üzere,³⁵ Fransız Ordusu'nun içinde eleştirilere yol açıyorlar.

Yine de, General Hamelin, Ermeni Lejyonu ve oluşumunu destekleyen partiler hakkında yanılısama içinde bulunmaya çalışmıyor. Ermeni Lejyonerlerinin sözümona maruz kaldığı kötü muameleler hakkında Ramgavar Komitesi Fransız Hükümeti nezdinde şikâyetlerini sunarak büyük bir hata yapıyor.

Ayrıca ilk karışıklıklar o esnada zaten başlamıştı. Temelsiz olan bu şikâyetleri bardağı taşıran son damla gibi gören Hamelin, her defasında eleştirilere cevap veriyor ve en sonunda şunları belirtiyor:

“Hem Suriye'ye geldiklerinde, hem de Kilikya'ya ulaştıkları andan itibaren hem yerel yöneticiler hem de İngilizler'den gelen, maalesef çoğunlukla temeli olan ve her tür mezalimlere değinen şikâyetler her gün devamlı bana ulaştı (Hırsızlık, silahlı saldırı, talan, cinayet vs.). Ben de şahsen defalarca onları işgal altında bir ülkede Fransız askerleri gibi davranmaya çağırdım, ama boşuna bir çağrı oldu.”³⁶

Durum bundan sonra çabucak kötüleşiyor. Nitekim 1919 yılının ilk aylarından itibaren Fransız Komutanlığı, gizli yazışmalarda Fransa'ya karşı “isyanların” bazen en ağır küfürlerle teşvik edildiğini keşfetti.

Ramgavar Kahire Komitesi'nin, askeri mahkemeler³⁷ tarafından alınan kararlara tepki gösterip söz konusu yazışmaların kaynağında olduğu anlaşılıyor. Gustave Gautherot'nun açıkladığı gibi, disiplinsizlik konusunda Ulusal Ermeni Birliği'nin oynadığı rol çok önemli.³⁸ Gittikçe daha çok sınırlanan General Hamelin, 27 Haziran 1919 tarihli Clemenceau'ya gönderilen bir mektupta,

34 Başbakan'dan ve Savaş Bakanı'ndan Fransız Dışişleri Bakanı'na, 5 Mart 1919, AMAE, P 1426.

35 Afyon Karahisar'da görevli Tabur başı Labonne'dan Müttefik Orduları Başkomutanı'na, İkinci Büro, İstanbul, Aralık 1919, SHD, 7 N 3210, dosya 1; Paul Bernard, *Six mois en...*, ss. 23, 32, 45-47 ve birçok başka yerde. Aşağıda da idam mahkûmlarına af meselesine bakınız.

36 General Hamelin'den Savaş Bakanı'na gönderilen mektup, 15 Şubat 1919, AMAE, P 1426 (annexe/ek).

37 Amiral Cassard'dan Deniz Ordusu Bakanı'na telgraf, 10 Mart 1919, AMAE, P 1426; Amiral Cassard tarafından Deniz Ordusu Bakanı'na çekilen telgraf, 10 Mart 1919, AMAE, P 16673; General Hamelin'den İngiliz XXI. Koldordu Komutanı'na, 20 Mart 1919; General Hamelin'den Savaş Bakanı'na, 27 Haziran 1919; General Hamelin'den Kilikya'da Fransız Askerlerine komuta eden Sayın Komutan'a, 20 Ağustos 1919. 1919 Senesi- Dossier relatif à l'influence des comités arméniens [et] aux réclimations et mauvais esprit des légionnaires/Ermeni Komiteleri'nin tesirine, lejyonerlerin aşırı taleplerine ve kötü zihniyetine dair dosya, SHDN, 4 H 42, dosya 6; *Les Armées françaises au Levant/Yakın Doğu'daki Fransız Orduları*, Cilt I, Vincennes, 1979, s. 123.

38 Gustave Gautherot, *La France en Syrie et en Cilicie*, Courbevoise, Librairie indépendante, 1920, ss. 134-136.

Ermeni Komitelerinin başlangıçta savaş esnasında faydalı olmasına rağmen, şimdi tam tersine sadece bir kargaşa kaynağı olduklarını yazıp isyan yüzünden birkaç lejyonerin cezaya çarptırılmasına ve özellikle onlardan iki kişinin idama mahkûm edilmesine yol açan olayları kastediyor.³⁹

Bununla birlikte, Kilikya ve civarlarındaki durum, tek başına Fransız Cumhuriyeti ve Ermeni Komiteleri arasında büyüyen gerginlik ve şüphe kaynağı değil.

Söz konusu komitelerin sınırsız istekleri (1919 Paris Barış Konferansı esnasında⁴⁰ ısrarla en azından Anadolu'nun yarısını talep ediyorlar) popülerliğini hiç arttırmıyor. Oldukça Ermeni yanlısı ve Kafkasya'daki askeri Fransız heyetinin üyesi olan Albay Chardigny böylelikle 30 Ekim 1919 tarihli mektubunda bu taleplerin ancak ve ancak "megaloman Ermenilerin" rüyası olabildiğini ve hemen reddedildiğini yazıyor.⁴¹ Fransız Hükümeti onun tutumuyla hemfikirdi ama bu hakikat, Ermeni temsilcilerinin pek hoşuna gitmiyor.⁴²

İncelediğimiz dönem boyunca mevcut olan başka bir olgu, Pierre Loti'nin durmaksızın yürüttüğü ve Türk yanlısı olan kampanyasıdır. Louis Barthou gibi siyaset adamları tarafından desteklenen bu kampanyayı gittikçe Claude Farrère ile Berthe Georges-Gaulis gibi yazar ve gazeteciler de savundu.⁴³

C) "Ermenilerden Bıktık!"

1919 yılının sonundan itibaren, Georges Clemenceau hala hükümetin başı iken, Ermeni Komiteleri ile kurulan ittifak tartışma konusu oluyor.

Beyrut'taki Yüksek Komiser olarak General Gouraud, Georges Picot'nun yerini alıyor: Unvanı da daha önce "Suriye ve Ermenistan'da Yüksek Komiser" olunca, şimdi "Suriye ve Kilikya'da Yüksek Komiser"⁴⁴ oluyor. Kilikya'ya da gönderilen General Dufieux sırasıyla şunu yazıyor:

39 General Hamelin'den Savaş Bakanı'na, 27 Haziran 1919, AMAE, P 16672. Telgraf kopyasına da bakınız: Kilikya'daki Ordulara komuta eden Albay'dan Beyrut'taki Lejyonlara komuta eden General'e, 29 Mayıs 1919, SHD, 4 H 42, dosya 6.

40 Avetis Aharonyan ile Boğos Nubar Paşa, *La Question arménienne devant la conférence de la paix/Barış Konferansı önünde Ermeni Sorunu*, Paris, Imprimerie Dupont, 1919, Garéguine Pasdermadjian, *Armenia: A Leading...*

41 La question arménienne/Ermeni Sorunu, 30 Ekim 1919, SHD, 16 N 3187, klasör 39.

42 Hourı Berberian, "The Delegation of..." ss. 54-55.

43 Orhan Koloğlu, "La campagne de Pierre Loti en faveur de la Turquie pendant la guerre d'Indépendance"/"Kurtuluş Savaşı'nda Türkiye İçin Pierre Loti Tarafından Yürütülen Kampanya", ss. 57-75 - Paul Dumont ve Jean-Louis Bacqué-Grammont (der.), *La Turquie et la France à l'époque d'Atatürk/Türkiye ve Fransa Atatürk Döneminde* içinde. Paris, ADET, 1981; Alain Quélla-Villéger, *La Politique méditerranéenne de la France, 1870-1923. Un témoin, Pierre Loti/Fransa'nın Akdeniz Politikası, 1870-1923. Bir tanık, Pierre Loti*, Paris, L'Harmattan, 1992, ss. 165-194.

44 Vahé Tachjian, *La France en Cilicie et en Haute-Mésopotamie/Kilikya ve Üst Mezopotamya'da Fransa*, Paris, L'Harmattan, 2004, s. 113.

“2 Aralık 1919'da Adana'ya geldiğimde bana yol göstermeye yönelik yazılı ve şifahi talimatlar şu şekilde özetlenebilirlerdi:

- *Mümkün olduğu kadar yakın bir zamanda fazlasıyla sıkı olan ve dolaysız idareye yakın olarak addedilen Kilikya'daki İdari Yönetimin cenderesini gevşetmek.*
- *Yavaş yavaş Doğu topraklarında daha hafif bir İdari Kontrol oluşturup, Müslüman unsurlarıyla ve özellikle Türklerle sıkı bir işbirliğini aramak ve Fransız çıkarlarının Osmanlı çıkarlarına denk düşüğünü ısrarla göstermek.*
- *Şimdi genişlemesi ve taleplerinin aşırı ve tehlikeli oldukları için Fransız yöneticileri ile Ermeni örgütlerinin arasındaki bağı epeyce gevşetmek.*
- *Başka bir deyişle, çeşitli ırklar ve dinler arasındaki dengeyi eşit bir şekilde korumak.”⁴⁵*

“Dengeyi eşit bir şekilde korumak” ibaresi, Ermeni lejyoneleri ve partilerinin⁴⁶ davranışı yüzünden Birinci Dünya Savaşı'na dair arkadaşlık hatıralarının çarçabuk silindiğini düşündürüyor.

Dışişleri Bakanı Stéphen Pichon'un yazdığı bir not bu değişimi teyit ediyor:

“Bugünlerde zayıf bir birlik haline dönüşen Ermeni Lejyonu, Fransızların komuta ettiği ve Fransız tabiiyetle olan yardımcı bir birliktir. Gönderilmiş olması siyasi bir nitelik taşıyamaz.

Şunu da ilave ediyorum: Avrupa'daki Ermeni Komiteleri, Müslüman unsurlarına karşı ılımlı davrandıkları için Kilikya'daki idarecilerimizden şikâyetçi.

Siz ise, her iki taraftan eleştirilere maruz kalmamıza rağmen tek hedefimizin, ancak ve ancak en yüksek tarafsızlıkla asayışı pekiştirmek ve yerel nüfusa karşı eşitlikle davranmak olduğunu göstermeye çalışın.”⁴⁷

45 156. Bölüğe komuta eden General Dufieux'den Suriye-Kilikya'daki Fransa Cumhuriyeti General ve Yüksek Komiseri ve aynı zamanda da Yakınoğu'daki Ordular Başkomutanı'na, 9 Mart 1920, SHD, 4 H 226, <http://www.ellecilicie.net/dufieux.htm>

46 1919 sonundaki bu davranış hakkında bakınız: Stanford J. Shaw, “The Armenian Legion and Its Destruction of the Armenian Community of Cilicia”, *Türkkaya Ataöv (der.), The Armenians in the Late Ottoman Period* içinde, Ankara, TTK/TBMM, 2001, s. 158-164.

47 Fransız Dışişleri Bakanı'ndan İzmir'deki Fransız temsilcisine, 15 Kasım 1919, AMAE, p 17784. 7 Aralık 1919 tarihli Binbaşı Labonne'nun raporuna da bakınız, SHD, 7 N 3210, dosya 1.

Ama tam o sırada (Aralık 1919), ABD’den “Tam Ermenistan” üzerine bir mandayı talep etme fikrini terk eden Ermeni heyetinin üyeleri, (Söz konusu Ermenistan da bunu kabul edemezdi zaten,⁴⁸ Ermenistan’a Kilikya’yı da entegre etmekten⁴⁹ vazgeçmiyor ve Fransa tarafına bakmaya başlıyordu.

O zaman Georges Clemenceau’nun yakınlarına “Ermenilerden bıktık!”⁵⁰ diyerek tepki göstermiş olması pek şaşırtıcı değil. 7 Ocak 1920’de “Baş İdareci”den “İdari Kontrolü Şefi”⁵¹ makamına inen Albay Brémond’un yetkileri, Clemenceau Yönetimi tarafından azaltılıyor. Aynı şekilde iktidarı bırakmadan bir kaç gün önce Clemenceau Kıbrıs’taki Ermeni Lejyonu’nun talim kampını kapatıyor.⁵²

Komitelerin “Tam Ermenistan” a Kilikya’yı da dâhil etme sabit fikri, yavaş yavaş beliren yol ayrımının başlıca nedenlerinden biridir.⁵³

II) OLDUKÇA ÇABUK GERÇEKLEŞEN BİR AYRILIK (1920 BAHARI - 1921 GÜZÜ)

A) Ermeni Lejyonu’nun Feshedilmesi

1920 Baharı’nda Fransız subaylarından gelen şikâyetler ve Ermeni Lejyonu’nu feshedilmesini isteyen talepleri çoğalıyor.⁵⁴ O döneme dair Fransız Arşivlerinde nankörlük duygusu ve belirli bir umutsuzluk hükmediyor. Böylelikle, 20 Nisan tarihli mektubunda Ermeni Lejyonu’nun 7. Alayı’na komuta eden Yarbay Josse mafevkine şunları yazıyor: “Bu askerlerin artık hiçbir şekilde güvenilir görünmediğini örtbas etmem mümkün değil.” Emirleri altında bulunan Ermenilerin nankörlüğünü ve bu durumu değiştirmeye yönelik boşa çıkan bütün çabalarını esefle karşılıyor Josse.⁵⁵

Bir hafta sonra, hem Josse’un hem de başka subayların raporlarına dayanarak

48 Justin McCarthy, *The Turk in...*, ss. 271-281.

49 Hourı Berberian, “The Delegation of...”, ss. 55-56.

50 Hourı Berberian, “The Delegation of...”, s. 57.

51 Vahé Tachjian, *La France en...*, s. 114.

52 Standford J. Shaw, “The Armenian Legion...”, ss. 186-187.

53 Bu inatçılık üzerine: Robert F. Zeidner, *The Tricolor Over...*; Yücel Güçlü, *Armenians and the...*, ss. 102-139.

54 Başka belgeler için bakınız: 1920 Senesi - Ermeni Lejyonu’nda meydana gelen çeşitli olaylara dair dosya; Ermeni Lejyonu’na komuta eden Tabur başı Beaujard’dan Yakınoğlu’daki 1. Tugaya komuta eden Sayın General’e, 17 Nisan 1920, SHD, 4 H 42, dosya 6; Haftalık rapor, 15-21 Haziran 1920, SHD, 4 H 58, dosya 1; General Gouraud’dan Alexandre Millerand’a rapor, 21 Temmuz 1920, AMAE, (6-7 Nisan 1920 gecesinde bazı Ermeni lejyonerleri üç Türk köyünü yaktı; yapılan soruşturmada daha önce Adana Başpiskoposu olan Muşeg’in evinde bombalar keşfedildi. “Suç işleyenleri toplayan bir örgütten olduğu, asayişe aykırı planlar hazırladığı, silah depoya aldığı ve ölüme neden olabilen aletler yaptığı için bu şahıs gıyaben on yıl boyu zorlu işlere çarptırıldı”); Paul Bernard, *Six mois en Cilicie/Kilikya’da Altı Ay*, Aix-en-Provence, éditions du *Feu*, 1929, ss. 36-49 (1920’de yazarın kaleme aldığı günlüğün metnine göre).

55 SHD, 4 H 42, dosya 6 (bu dosya, Ermeni lejyonerleri tarafından işlenen suçlara dair belgelerle doludur ve bu eylemlerde komitelerin rolünden bahsetmektedir).

General Julien Dufieux Fransız subaylarının artık Ermeni askerlerine güvenmediğini ve onların ancak ve ancak “Müslümana karşı hissettikleri nefretin” güdümünde hareket ettiğini kaydediyor. Bu da Senegal’den gelen askerlerle birlikte yaşamalarını tehlikeli kılıyor.⁵⁶ Dışişleri Bakanlığı tarafından iletilen, üç Ermeni din temsilcisinin (Gregoryen, Katolik, Protestan) yeni bir protestosuna cevap veren General Gourau; 23 Nisan 1920 tarihli bir telgrafta şunları belirtiyor:

“141 numaralı telgrafınızın ima ettiği mektubun yazılmasına Ermenilerin davranışı sebep vermiyor.

Son olaylarda Türk köylerini ateşe verdikleri, Antep Amerikan Kolejini işgal ettikleri ve pencerelerinden Türklere ateş ettikleri için Ermeniler Amerika’nın kınamalarını hak etme noktasına vardılar. Bu cinayetler Amerikan formasını gasp ederek yapıldı.

O yüzden o şartlar altında serbestçe gerçekleşen “öz bir savunma” çok korkulacak bir şeydir.

Üstelik de, Ermeniler böyle eylemlere zorlanmadılar ve kendimize empoze ettiğimiz her türden olan bütün fedakârlıklar buna şahit.”⁵⁷

20 Mayıs 1920 tarihli ve Fransız Dışişleri Bakanı’na gönderilen mektupta Fransız Savaş Bakanı, 1918 sonundan itibaren defalarca kaydedilen “lejyonerlerin kötü zihniyeti yüzünden” Ermeni Lejyonu’nun feshedilme gereğinin altını çiziyor.

1919’da Hamelin’in yaptığı gibi, Gouraud da temeli olmayan bu protestolara karşı çıkıyor ve Ermeni Lejyonu’nun suçlarını hatırlatıyor.

Bu raporlar Fransız Hükümeti’ni kayıtsız bırakmıyor. Nitekim 20 Mayıs 1920 tarihli ve Fransız Dışişleri Bakanı’na gönderilen mektupta Fransız Savaş Bakanı, 1918 sonundan itibaren defalarca kaydedilen “lejyonerlerin kötü zihniyeti yüzünden” Ermeni Lejyonu’nun feshedilme gereğinin altını çiziyor.

Mektuplaşma da Ermeni Lejyonu’nun çok sayıda probleme sebep olduğunu bile gösteriyor. 18 Haziran 1920 tarihli mektubunda Dışişleri Bakanı şu cevabı veriyor: “Sizinle tamamen hemfikirim”.

12 Temmuz’da Savaş Bakanı şunu yazıyor: “Yakın Doğu Ordusu Baş Komutanı’na kendisinin teklif ettiği Ermeni Lejyonu’nu feshetmeye izin verdim.”⁵⁸ Karar da yaz aylarında yürürlüğe girecek.

56 General Dufieux’nün fikri Nr. 3382/1, 27 Nisan 1920, SHD, 4 H 42, dosya 6.

57 AMAE, P 17784. Nisan 1920’deki durum hakkında Paul Bernard’a da bakın, *Six mois en...*, ss. 16-17.

58 AMAE, P 1426.

Öte yandan, Fransa'nın Kemalist güçlerle müzakere ettiği ve bir mütareke imzaladığı bir dönemde bu kararın 1920 baharında alınması her halde tesadüf sonucu değildir.⁵⁹

Üstüne üstlük “Tam Ermenistan” için en çok 200.000 sterlin geliriyle,⁶⁰ borçları dâhil olmadığı halde, 2.040.000 sterlin bir bütçe teklifi Nisan ayı başında sunan Ermeni temsilcileri bu şekilde şüphesiz imajlarını Paris nezdinde kesinlikle iyileştiremezler.

B) 1920 Yazında Bu Eğilim Teyit Ediliyor

1920 Temmuz ayı başlangıcında İstanbul'daki Yüce Komiser Albert Defrance bazı Ermenilerin, “Fransızları ya gitmeye ya kalmaya zorlamak için Müslümanlarla eylem yaratmaya hazır olduğunu” ve “İzmir Ermeni ileri gelenlerinin, Müslümanlarla karışıklıklar yaratmaya ve Fransızları müdahale etmeye zorlamaya yönelik⁶¹ çatışmaya hazır örgütlerin oluşumunu sağlamak amacıyla 100.000 sterlinlik bir meblağ çıkardığını” öğreniyor.

Bu da sadece proje halinde kalmamıştır: Nitekim Eylül sonu Kilikya'daki kara kuvvetleri istihbarat servisi şunu belirtiyor: “O taraftan ovayı doldurmaya yönelik toplanan, aynı şekilde de ya Amerika ya da Karataş üstünden İzmir'den gelen, civarların emniyeti için de tehlikeli olabilen ve Adana Doğusu'nda Temmuz'dan beri kurulan bir Ermeni oluşumunu dağıtmak zorunda kaldık. Bu grup, silahlı elemanlarla takviye edilmişti.”⁶²

Adana kentinde karışıklıklar daha ciddiydi. Robert F. Zeidner “pogromlardan”⁶³ bahsediyor. Temmuz ayı içinde “her gün kişisel cinayetler ve talanlar işleyerek”, “panik” yaratarak, Türklere “her gün talan ya da boğazlama ile tehdit ederek” Ermeniler ondan sonra da Adana'yı ateşe veriyorlar ve bu kentin en büyük parçası yok oluyor.

Nitekim Ermeni kundakçıları bazı askeri Fransız binalarına yakın yerlerde bile ateş yaktılar.⁶⁴ Temmuz-Ağustos 1920 döneminde Albay Brémond Adana

59 Stanford J. Shaw, *From Empire to...* Volume III-2, ss.1402-1404; Capitaine Mazen, “Les négociations d'Angora/Ankara müzakereleri, 21-23 Mayıs 1920, SHD, 4 H 58, dosya 2a. 1-7 Haziran, ondan sonra da 22-28 Haziran 1920 tarihli haftalık raporlara bakınız, SHDN, 4 H 58.

60 “Tam Ermenistan”ı destekleyen heyetin üyelerinin yazdığı not, 6 Nisan 1920, AMAE, P 16674.

61 Albert de France'dan Dışişleri Bakanlığı'na çekilen telgraf, 4 Temmuz 1920, AMAE, P 16674.

62 22-29 Eylül 1920 tarihli haftalık rapor, SHD, 4 H 58, dosya 2. Buna benzer bir vaka için bakınız: Paul Bernard, *Six mois en...* ss. 91-92; Edouard Brémond, *La Cilicie en 1919-1920*, Paris, Imprimerie nationale, 1921, s. 67.

63 Robert F. Zeidner, *The Tricolor Over...*s. 250.

64 Paul Bernard, *Six mois en ...*, ss. 59-78 (alıntı ss. 59-60). Abdülgani Girici'ye de bakınız: *Adana Ermeni Mezalimi Hatıraları*, Ankara, TTK, 2011. Fransız askerlerinin emniyetini çok düşünmeyerek Ermeni lejyonierlerinin büyük ölçüde kundaklamayı kullanmış olması onların yeni bir yöntemi değildi: Maxime Bergès, *La Colonne de Marach et quelques autres récits de l'armée du Levant/“Maraş Kolu” ve Yakın Doğu Ordusu'na Dair Birkaç Başka Anlatım*, Paris, la Renaissance du livre, 1924, ss. 56, 81-82, 89 ve 142-143.

şehirinde gerçekleşen talan eylemleri için altı Hıristiyan'ı astırdığını hatırlatıyor. Bu da Paul Bernard'ın günlüğü tarafından teyit ediliyor (5 Ermeni ve 1 Süryani söz konusu).⁶⁵

1919'da Brémond, silahlı olan ve idama çarptırılan en az üç Ermeni lejyonerini yasa dışı bir şekilde affettirmiş iken,⁶⁶ Bernard şunu yazıyor: "Kuşkusuz, Barış Konferansı'na görüşlerini empoze etmeye ve ne olursa olsun, Adana'yı idaresinde tutmaya yönelik Ermenilerin bir entrikası söz konusu."⁶⁷

Nitekim de henüz imzalanmamış ama kabataslağı tanınmış olan Sevr Antlaşması Türklere Kilikya'nın çoğunu iade etmeyi öngörüyor.⁶⁸

Söz konusu Sevr Antlaşması'nın imzalanmasından beş gün önce, "Tam Ermenistan"ın temsilcisi olan Mihran Damadian'ın yönetimi altında 4 Ermeni partisinin ve Kiliselerin delegeleri, başkenti Adana olan "Kilikya Hıristiyan Cumhuriyeti"ni ilan ediyorlar. "Bütün şehir Ermeni bayraklarıyla donatılmış".

Albay Brémond'un özel emriyle zora başvuruluyor ve resmen kendini taçlayan bu "hükümet" dağıtılıyor. Brémond kendi ifadesiyle "gülünç bir komedy", "suçlular" ve "acınacak bir eylem"den bahsediyor.⁶⁹ Yine de komitelerin kötülükleri (kundaklama, suikast) biraz azalıyor, ama tamamen kaybolmuyor.⁷⁰

En sonunda, yani 1920 Eylülü'nde, General Gouraud'nun teklifiyle Brémond geri çağırılıyor.⁷¹

Fransa Cumhuriyeti ve Ermeni Komiteleri arasındaki münasebetler Kafkasya'daki durum yüzünden pek teşvik edilmiyor. Erivan Hükümeti 1920 yazında en azından Sevr Antlaşması sayesinde eline geçecek olan toprakların

Fransa Cumhuriyeti ve Ermeni Komiteleri arasındaki münasebetler Kafkasya'daki durum yüzünden pek teşvik edilmiyor. Erivan Hükümeti 1920 yazında en azından Sevr Antlaşması sayesinde eline geçecek olan toprakların bir parçasını işgal etmeye çalışıyor. Fransa'dan ve öteki İtilaf Devletleri'nden müdahalelerini talep ediyor. Paris nazikçe reddediyor.

65 Edouard Brémond, *La Cilicie en...*, s. 62; Paul Bernard, *Six mois en...*, ss. 63, 71-73 ve 85.

66 Yusuf Sarnay (der.), *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri*, II. Cilt, 1918-1919, Ankara, 2002, ss. 413-415.

67 Paul Bernard, *Six mois en...*, ss. 59-60.

68 General Gouraud tarafından Dışişleri Bakanlığı'na çekilen telgraf, 2 Mayıs 1920, AMAE, P 17784.

69 Paul Bernard, *Six mois en...*, s. 87-89; Edouard Brémond, *La Cilicie en...*, ss. 66-67. 22-29. Eylül 1920 tarihli rapora da bakınız, SHD, 4 H 58, dosya 2.

70 Paul Bernard, *Six mois en...*, ss. 99-100, 107-110.

71 Robert F. Zeidner, *The Tricolor Over...*, ss. 252-253.

bir parçasını işgal etmeye çalışıyor. Fransa'dan ve öteki İtilaf Devletleri'nden müdahalelerini talep ediyor. Paris nazikçe reddediyor.⁷² Böyle bir müdahalenin teknik zorluklarından öte, Kafkasya'daki Yüksek Komiser olan Damien de Martel'in Ermeni Devrimci Federasyonu ve söz konusu örgütün Erevan'da idare ettiği hükümet hakkında çok olumlu düşüncelere sahip olmadığı aşikâr. Böylelikle Damien de Martel şüpheye yer bırakmadan, 1920 yazı boyunca Ermeni yetkilileri tarafından icra edilen ve özellikle Erivan civarındaki (ve bölücü olmayan) Türk boylarına karşı yürütülen etnik temizliğinden bahsediyor.⁷³

Belki de daha belirgin bir şekilde Fransız Dışişleri Bakanlığı'na çok bağlı olan "Le Temps" günlük gazetesi, on binlerce ölüden bahsederek⁷⁴ bu sürgünleri ve bu katliamları yansıtıyor.

10 Ağustos 1920'de yani Sevr Antlaşması'na nazaran neredeyse aynı anda imzalanan Ermeni-Sovyet Antlaşması savaş suçlarına ilave ediliyor. Şu da göze çarpıyor: Birkaç gün önce Erivan'a Fransa kaynaklı silahlar teslim edilmişti. Damien de Martel antlaşmayı bir "terk ediş"⁷⁵ gibi nitelendiriyor ve hemen sonra şunu belirtiyor: "Her defasında çok net bir şekilde Ermeni Hükümeti Müttefik hükümetlere her hangi bir ihanette bulunduğu takdirde, bu hususun ülkesinin kaybolmuş olması anlamına geleceğini ve sadece Bolşevikler tarafından Ermeni Meselesinin çözülmüş olmasına tolerans göstermeyeceğimizi ilan ettim."⁷⁶

C) Ara Dönem (1920 Sonbaharı-1921 Sonbaharı)

O zaman Kilikya'daki yeni yöneticiler tarafından Türklerle bir "yakınlaşma" politikası yürütülüyor ve 1921 Ocağı'ndan itibaren Fransız temsilcileri belirli bir "iyileşme" fark ediyorlar.⁷⁷ Said Halim Paşa, Brémond'un geri çağırılmasının hızlı ve belirgin ilerlemelere yol açtığını teyit ediyor.⁷⁸ 1920

72 Dışişleri Bakanı'ndan Tiflis'teki Fransız Yüksek Komiseri'ne, 11 Ağustos 1920, AMAE, P 16674.

73 Tiflis'teki Fransız Yüksek Komiseri'nden Fransız Dışişleri Bakanı'na, 8 Haziran 1920, 20 Temmuz ve 12 Ağustos 1920, aynı yerde. Bu etnik temizleme politikasından sorumlu olan Ruben Ter-Minassian, gelini Anahide Ter-Minassian'ın işaret ettiği gibi, söz konusu süreç komiteci başı tarafından "gaddar bir plan" diye adlandırılıyordu. Bakınız: Anahide Ter-Minassian, *1918-1920, la République d'Arménie*, Bruxelles, Complexe, 2006, ss. 27-28.

74 Pierre Loti, *La Mort de notre chère France...*, Paris, Calman-Lévy, 1920, s. 288.
<http://www.archive.org/download/lamortdenotrech00loti.pdf>

75 Richard G. Hovannissian, *The Republic of Armenia*, volume IV, *Between Crescent and Sickle: Partition and Sovietisation*, Los Angeles-Berkeley-Londra, University of California Press, 1996, ss. 95-97 (alıntı ss. 97, n. 121).

76 Damien de Martel'den Bakanlığa çekilen telgraf, 12 Ağustos 1920, AMAE, P 16674.

77 Robert de Caix'den Bakanlığa çekilen telgraf, 6 Ocak 1921; Georges Leygues'den Robert de Caix'ye cevap, 12 Ocak; Başbakan olduğunda Mösyö Leygues'in Suriye işleri hakkında not, 20 Ocak 1921, AMAE, P 17785. Georges Leygues tarafından İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiseri'ne çekilen telgraf, 23 Ekim 1920; Robert F. Zeidner, *The Tricolor Over...*, s.255.

78 Said Halim Paşa, *L'Empire ottoman et la guerre mondiale/Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Savaşı*, Les Editions İsis, 2000 (1921), ss. 68-69.

sonunda, Ermeni Cumhuriyeti'nin çökmesi Ermeni Devrimci Federasyonu'nu yasal karakterinden mahrum ediyor ve bir defa daha, milliyetçi Ermenilerin askeri kapasitesinden pek parlak olmayan bir fikir veriyor.⁷⁹ Tam tersine, Türk Zaferi ve mütarekeden memnun olmayan⁸⁰ İtalyanlar tarafından Kemalistlere çarçabuk verilen yardım, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin güvenilir karakterini takviye ediyor.

1919 yılından ders almayarak Antranik ve Muşeg gibi Ermeni tahrikçileri Fransa karşıtı bir propaganda yapmaya devam ediyorlar.⁸¹

Londra Konferansı'ndan itibaren (Şubat-Mart 1921), Fransız Hükümeti Türkiye'yi tercih eden ve Sevr Antlaşması'nı gözden geçiren bir politika destekliyor.

3 Ağustos 1921'de gönderilen mektubunda yeniden Hükümet başı olan Aristide Briand, ancak ve ancak Sevr Antlaşması'nı referans olarak alan Avetis Aharonyan'a⁸² şu satırları yazıyor:

“Açıkçası bağımsız ve yaşayabilir bir devlet olarak Türkiye'nin mevcudiyetini sağlayan bir siyasetten yana olduğumu söylüyorum. İngiliz dostlarımla küsmeye ihtimalini göze alarak Londra Konferansı esnasında bu doğrultuda adım attım. Çünkü savaşta bize zarar vermiş olmasına rağmen, Türkiye gibi bir ulusun, ulusal ve bağımsız bir hayata hakkı var. Yunanların son zamanlarda Türkleri mağlup etmesine rağmen, müttefiklerin ve kendilerinin çıkarlarına daha uygun bir siyasete İngiliz dostlarımı tekrar sokmaya çalışacağım. Londra Konferansı'nda, yeniden Türklere imtiyaz tanıyarak, Sevr Antlaşması'na dair bir gözden geçirme elde ettim ve bu politikaya devam edip hedefime varacağım umarım.”⁸³

Tamamen dürüst olmak gerekirse tam o sırada, yani Briand bu mektubu yazdığında, Kafkasya'daki Taşnakların en son kalesi olan Zangezür eyaleti, biraz önce Sovyetler tarafından ele geçirildi. Yine de 5 Temmuz'da Ermeni

79 Ermeni Ordusu'nun uğradığı yenilgi, 6 Ocak 1921, AMAE, P 16675.

80 Londra'daki Fransa Büyükelçisi tarafından Bakanlığa çekilen telgraf, 31 Aralık 1918, AMAE, P 17784; Haftalık raporlar, 16-20 Mart ve 25-31 Mart 1920, SHD, 4 H 58, dosya 1; Malumat bülteni Nr 29, 16 Ekim 1920 ve Nr 111 25-31 Mart 1920, SHD, 4 H 58, 1 ve 2 dosyalar; Stanford J. Shaw, *From Empire to...*, II. Cilt, ss. 486-500, 582, 602-604, 607-608, III. Cilt, ss. 996-997.

81 Cidde'deki Fransa Genel Konsolosu Bakanlığa çekilen telgraf, 23 Eylül 1920 ve 23 Ekim 1920 tarihli General Gouraud'dan Fransız Dışişleri Bakanı'na çekilen telgraf; Konsolos Laporte'tan Bakanlığa çekilen telgraf, 3 Kasım 1920; Robert de Caix'nin Bakanlığa çektiği telgraf, 13 Aralık 1920; Gaillard'ın Bakanlığa çektiği telgraf, 14 Aralık 1920, AMAE, p 16674.

82 “O zaman, Sevr Antlaşması bizim için Ermenistan ve Türkiye arasındaki münasebetlere yön veren hukuki tek araç gereç gibi kalıyor” 5 Temmuz 1921 tarihinde Ermenistan Cumhuriyeti'ne bağlı heyet tarafından Aristide Briand'a aktarılan memorandum, AMAE, P 16676. Aynı şekilde bakınız: Büyükelçiler Konferansı'na aktarılan Ermenistan Cumhuriyeti'ne bağlı heyetin memorandumunu, 9 Ağustos 1921, AMAE, P 16676.

83 Georges Mamoulia, *Les Combats indépendantistes des Caucasiens entre URSS et puissances occidentales/ SSBC ve Batı Devletleri Arasında Bulunan Kafkas Halkları'nın Bağımsızlık Mücadeleleri*, Paris, L'Harmattan, 2009, s. 53.

Cumhuriyeti'ne bağlı heyet Ermenistan'ın "üçünün birinin" henüz Taşnak Hükümeti'nin kontrolü altında olduğunu iddia ediyordu.⁸⁴ Ama on bir gün sonra Kızıl Ordu onu geri alma sürecini tamamlayacaktı.⁸⁵

Ayrıca, Sakarya'daki Türk zaferi (Ağustos-Eylül 1921) Fransız tutumunun daha esnek olmasına yol açıyor.⁸⁶ O zaman Ekim 1921'den itibaren Fransa ve Kemalistler arasında barış imzalanıyor. Ankara Hükümeti'nin tanınması teyit ediliyor.

III) FRANSA İTTİFAKINI DEĞİŞTİRİYOR: UTANMAZLIK VE BASİRETSİZLİK ARASINDA KALAN KOMİTELER (1921 SONBAHARI-1923 YAZI)

A) Kilikya'dan Asker Çıkarılması ve Çatışmaların Sonu

Yenilgilerini kabul etmek ve politikalarını değiştirmek yerine inatçı bir şekilde ancak ve ancak Sevr Antlaşması'nı⁸⁷ tutan komiteler her şeyi baltalamaya yönelik bir siyaset izliyorlar. 1920 yazından beri ifade ettikleri tehditleri gerçekleştirip komiteler Hıristiyanları yerlerinde korumayı öngören Fransızlarla Kemalistlerin müşterek çabalarını sabote etmeye çalışıyorlar.⁸⁸ Hedeflerine ulaşmak için, H. Franklin-Bouillon'un kaydettiği gibi, zoru bile kullanıp kendi insanlarını göç etmeye zorluyorlar.⁸⁹ Bu propaganda ve bu zorlama da aslında "gerekli" çünkü 1921 yılının sonunda bile Kilikya'daki Ermenilerin bir bölümü genellikle yerlerinde kalan Ermenilerin aynı yerde kalmalarına ve göç edenlerin de barışçıl bir şekilde dönmelerine sıcak bakıyorlar.⁹⁰

1920'den itibaren ifade edilen projeye göre (yukarıya bakın) gerçekleştirilen bu kitlesel göç ettirme, Fransızların döndürülmesi absürt umuduyla icra ediliyor.

84 5 Temmuz 1921 tarihli Ermenistan Cumhuriyeti'ne bağlı heyet tarafından Aristide Briand'a aktarılan memorandum, AMAE, P 16676.

85 Serge Afanasyan, *L'Arménie, l'Azerbaïdjan...*, s. 175.

86 Paul Dumont, *Mustafa Kemal invente la Turquie moderne/Mustafa Kemal modern Türkiye'yi icat ediyor*; Bruxelles, Complexe, 1997; Robert F. Zeidner, *The Tricolor Over...*, ss. 285-289.

87 3 Kasım 1921 tarihli Ermenistan Cumhuriyeti'ne bağlı heyet tarafından Fransa Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen mektup, AMAE, P 16676.

88 General Gouraud'dan Fransa Dışişleri Bakanlığı'na çekilen telgraf, 24 Ekim 1921; 3 Kasım tarihli Bakanlık'tan Beyrut'taki Fransız Yüksek Komiseri'ne çekilen telgraf; 5,15 v3 23 Kasım 1921 tarihli General Pellé'den Bakanlığa çekilen telgraflar; Bakan tarafından Franklin-Bouillon'a gönderilen mektup, AMAE, P 17785; Yüksek Komutan, Yakınoğu- Operasyonlar Günlüğü, 1921, s. 456-469, SHD, 4 H 47, dosya 1; Bulletin périodique/Aralıklarla çıkan Belleten Nr 39, 5 Aralık 1921-5 Ocak 1922, SHD, 4 H 49, dosya 1, Malumat Belleteni Nr. 279, 17-21 Kasım 1921, 4 H 61, dosya 3; Yücel Güçlü, *Armenians and the Allies...*, s. 151.

89 6 Aralık 1921 tarihli Konsolos Laporte'tan Fransa Dışişleri Bakanlığı'na çekilen telgraf, 6 Aralık 1921, AMAE, P 17786.

90 Malumat Belleteni Nr. 285, 11-13 Aralık 1921, 4 H 61, dosya 3.

Ya da bunun yerine İngilizlerin müdahalesi talep ediliyor.⁹¹ Fakat Konsolos Laporte'ın vasıtasıyla ifade edilen Fransız tepkisi kendi vatandaşlarını göçe teşvik edenlerin “nankörlüğünü” eleştirmeye yöneliktir.⁹²

Özellikle Dörtöl'da bazı Ermeniler bütün limitleri aşıyor, ağır silahlarla donanmış bir grupla zoru kullanarak Türklere karşı direnmeye çalışıyor ve olaylar provoke ederek Fransızların ricatlarından vazgeçmelerini istiyorlar. Çatışma olmadan Albay Pettelat'nın askerleri Ermenileri silahsızlandırıp bir mitralyöze, 2000 tüfeğe ve 600.000 fişeğe el koyuyor.⁹³ Fakat aynı zamanda Ermeni çeteleri Dörtöl'a yakın dört Türk köyünü sakinlerini oralardan kovarak boşaltıyor ve en az 200 ev yakıyorlar.⁹⁴ Aynı bağlamda daha az önemli hadiseler Antep'te de meydana geliyor.⁹⁵

Tam tersine Kilikya'ya tayin edilen Türk yüksek memurları, özellikle de “dürüst ve temelinde demokrat olan bu adam”⁹⁶ diye adlandırılan Hamdi Bey, Fransız temsilcilerine çok iyi bir izlenim bırakıyorlar.

“Türk rejiminin tekrar yerleştirilmesi en iyi şartlar altında⁹⁷ yapıldı”, ve “sağ salim olan ve iyi halde giysilerle giyinmiş”⁹⁸ Fransız esirlerinin iadesi dâhil olmak üzere, bütün vaatler harfiyen uygulandı.⁹⁹

Özellikle Dörtöl'da bazı Ermeniler bütün limitleri aşıyor, ağır silahlarla donanmış bir grupla zoru kullanarak Türklere karşı direnmeye çalışıyor ve olaylar provoke ederek Fransızların ricatlarından vazgeçmelerini istiyorlar. Çatışma olmadan Albay Pettelat'nın askerleri Ermenileri silahsızlandırıp bir mitralyöze, 2000 tüfeğe ve 600.000 fişeğe el koyuyor. Fakat aynı zamanda Ermeni çeteleri Dörtöl'a yakın dört Türk köyünü sakinlerini oralardan kovarak boşaltıyor ve en az 200 ev yakıyorlar.

91 Stanford J. Shaw, *From Empire to...* III. Cilt, ss. 1420-1421. Ermenistan Cumhuriyeti'ne bağlı ulusal heyetin geçici başı olan Gabriel Noradounkian'dan Fransa Dışişleri Bakanı Aristide Briand'a mektup, AMAE, P 16676, Türkiye'deki Yüksek Fransız Komiseri'ne üç Ermeni Kilisesi'nin mektup, 13 Kasım 1921, Paul du Véou, *La Passion de la Cilicie/Kilikya Acıları, 1919-1922*, Paris, Paul Geuthner, 1954, ss. 410-411; Yücel Güçlü, *Armenians and the...*, ss. 143-145.

92 Michel Paillarès, *Le Kémalisme devant...*, s. 384.

93 “Yakın Doğu'daki Başkomutanlık, Operasyonlar Günlüğü, 1921”, 25 Kasım, s. 459, 26 Aralık, s. 473, ve 29 Aralık, s. 474, SHD, 4 H 47, dosya 1; Aralıklarla çıkan Belleten Nr. 39, 5 Aralık 1921- 5 Ocak 1922, SHDN, 4 h 59, dosya 1; Malumat Belleteni Nr. 288, 21-24 Aralık 1921, SHDN, 4 H 61, dosya 3; Robert de Caix'den Raymond Poincaré'ye, 5 mart 1922, AMAE, P 17787. Vahé Tachjian (*La France en...* s. 174), yalnızca matbu bir Ermeni kaynağını referans alarak, bir “intihara” eşit olan bu projeyi planlayanları Ermeni Ulusal Birliği'nin caydırdığını kaydediyor. Şahsen ben, Fransız Arşivleri'nde bu iddiayı teyit eden hiçbir şey rastlayamadım.

94 Vahé Tachjian, *La France en...*, s. 174.

95 “Yakın Doğu'daki Başkomutanlık, Operasyonlar Günlüğü, 1921”, 18 Aralık 1921, s. 469, SHDN, 4 H 47, dosya 1.

96 Adana'daki Fransa Konsolosu'ndan Raymond Poincaré'ye, 1 Mart 1922, AMAE, P 17787. Malumat Belleteni'ne de bakın, Nr. 286, 14-16 Aralık 1921, SHD, 4 H 61, dosya 3; “Yakındoğu'daki Başkomutanlık- Operasyonlar Günlüğü, 1921”, 24 Kasım 1921, ss. 458-459, SHD, 4 H 47, dosya 1. Amerikan uyruklu gözlemciler de hemfikir: Yücel Güçlü, *Armenians and the...*, ss. 142-143.

97 Robert de Caix'den Raymond Poincaré'ye, 5 Mart 1922, AMAE, P 17787.

98 Ricat operasyonlarını yöneten komisyonun genel raporu, Mars 1922, AMAE, P 17787.

99 “Yakındoğu'daki Başkomutanlık- Operasyon Günlüğü, 1921”, 30 Ekim 1921, s. 448, 4 H 47, dosya 1.

Ermeniler tarafından “ümit edilen” Kilikya’daki Fransız işgalinin idamesiyle de, Türkiye’deki Hıristiyan azınlıkları konusu Milletler Cemiyeti’nin gündemine konsun diye komiteler Belçika’nın müdahalesini talep edip elde ediyor. Oysa bu müdahaleden önce bile Belçika Büyükelçisi bu konuda olumsuz bir cevap almıştı.

Brüksel’deki Fransız Büyükelçisi diplomatik ve nazik terimler kullanarak: “Açıkçası şaşık, buna da hakkımız var” diye yazıyor.¹⁰⁰

Aynı zamanda da, Fransa’nın önünde üç ana Ermeni partisi biraz daha imajlarını küçük düşürmenin yolunu buluyor... Boğos Nubar (Ramgavar) Fransa’nın Kilikya’da bağımsız bir Ermenistan’ın kurulmasını vaat ettiğini iddia ediyor. Bu iddia tabii ki tamamen yanlıştı.¹⁰¹

1922 Ocağı’nda da Ermenistan Cumhuriyeti’nin heyeti (Taşnak), “Sevr Antlaşması’nın tam uygulanmasını ve Cumhurbaşkanı Wilson’un çizdiği sınırların içinde Ermeni Devleti’nin kurulmasını” talep ediyor.¹⁰² Daha ne olsun? Hınçak Partisi ise, özellikle İstanbul’da,¹⁰³ Bolşevik saflarına katılıyor. Tam o sırada, pek Türk yanlısı sayılmayan Kilikya’daki Fransız Kara Ordusu’nun İstihbarat Servisi, Kemalizm’in komünist karşıtı bir hareket olduğunu kabul ediyor.¹⁰⁴

B) Yunan-Ermeni Savaşı’nın Sonu: Komitelerin Yeni Hataları

Öte yandan, 1919’dan beri, hatta daha önce bile,¹⁰⁵ Ermeni Komiteleri Yunanistan’dan yana bir tutum aldılar. Oysa Fransa aynı tarihten beri de Yunanistan’ın Türkiye’de icra ettiği işgalden pek memnun değildi. Bu tepkinin kökünde sadece ekonomik sebepler yatmıyordu, Yunanlılar tarafından Türk sivil halkına karşı gerçekleştirilmiş olan mezalim, cinayet ve savaş suçları da vardı.¹⁰⁶ 1922’de gerilim git gide artıyor. Özellikle bazı Ermeni milliyetçileri

100 Belçika’daki Fransa Büyükelçisi tarafından Dışişleri Bakanı Aristide Briand’a çekilen telgraf, 11 Aralık 1921, AMAE, P 17786.

101 Senato nezdinde Dışişleri Komisyonu Şefi Mösyö de Selves tarafından Başbakan’a gönderilen mektup, 28 Aralık 1920 ve 13 Şubat 1921, AMAE, P 16670; Senato nezdinde Dışişleri Komisyonu’nun üyeleri tarafından sorulan sorulara cevap, 29 Kasım 1921, AMAE, P 16676; Kâmuran Gürün, *Le Dossier arménien*, s.323-325.

102 Ermenistan Cumhuriyeti’ne bağlı heyet tarafından Aristide Briand’a sorulan soru, 7 Ocak 1922, AMAE, P 16676.

103 İmzasız not, 27 Ekim 1921, AMAE, P. 16676.

104 Malumat Belleteni Nr. 120, 26 Şubat 1921, SHD, 4 H 60, dosya 2; Malumat Belleteni Nr. 297, 15-16 Ocak 1922, 4 H 62, dosya 1. Aynı şekilde Serge Afanasyan’a bakın: *L’Arménie, l’Azerbaïdjan...*, ss. 162-164.

105 Bern’deki Askeri Ataşe’dan Dışişleri Bakanı’na, 29 Ocak 1919, AMAE, P 16670; Salahi R. Sonyel, *Minorities and the Destruction of the Ottoman Empire*, Ankara, TTK, 1993, s.345-347, bir de S.R Marine, *Affaires arméniennes/Donanma’nın İstihbarat Servisi*, Ermeni İlişkileri, 15 Kasım 1920, AMAE, 16674.

106 Stanford J. Shaw, *From Empire to...*, II. Cilt, ss. 475-476, 527-528 ve 534-536. Aynı şekilde de Serge Adanasyan’a bakın, *L’Arménie, l’Azerbaïdjan...*, ss. 99-100.

hala Fransız yönetiminde olan Hatay bölgesinden gönüllü asker almaya kalkıyorlar.¹⁰⁷ Bu da Fransız yetkililerinin sert bir cevabına neden oluyor: Askere alma yasaklanıyor.¹⁰⁸

Aynı zamanda da, Poincaré Hükümeti Fransa Büyükelçilerinden Yunan Ordusu tarafından empoze edilen “terör rejimini” protesto etmelerini talep ediyor. Nitekim Poincaré şunlara çok öfkeleniyor: Yunan Ordusu Eskişehir'deki Fransız misyonuna ait olan binaları ateşe verdi ve de Bursa'yı yakmaya çalıştı. Aynı dönemde ise Kemalist Ordu sıkı bir disiplin uyguluyordu.¹⁰⁹

Nihayet Eylül 1922'de “sakarlıklarda” sanki bir zirveye ulaşıyor. Aslında bazı Ermeni ve Yunanlılar tarafından yakılan İzmir yangınında¹¹⁰ Kemalist Ordu'nun “hiçbir suçu olmadığını” ispat eden çok titiz ve detaylı raporlar Fransız Hükümeti'ne veriliyor. Oysa tam o sırada, Avetis Aharonyan Paris'e bir telgraf çekip Türkleri (hiçbir kanıt olmadan) suçluyor. Bu suçlamanın apaçık hedefi, Anadolu'da bir Ermeni ocağının kurulmasıdır.¹¹¹ Tam tersine yangından birkaç gün önce Adana Türk yetkilileri Fransız temsilcileriyle beraber İzmir alınışını kutluyor. Mısır'daki Fransız temsilciliği, Türk yanlısı coşkun nümaişlerde katılanların, Yunan istilacıya karşı 1921'den beri Fransa'nın Kemalist Güçlere verdiği diplomatik ve mali destekten de çok memnun kaldıklarını ifade etmekten geri kalmadığını not ediyor. Mısır'daki coşku Fransa'yı da onurlandırıyor.¹¹²

C) Lozan: İttifakın Tasfiyesi

1922 yılının ilk aylarında konuyu es geçtikten sonra,¹¹³ en sonunda Fransız Dışişleri Bakanı, Ermenistan'ın artık Sovyetler Birliği'ne girmiş olduğuna göre, Ermenistan Cumhuriyeti'ne bağlı heyete, gelecekte üyelerinin Lozan'daki¹¹⁴ Barış Konferansı'na katılması mümkün olmadığını ve bu

107 Salahi R. Sonyel, *Minorities and the...*, ss. 381-382; Aram Turabian, *L'Eternelle victime de la diplomatie européenne: l'Arménie/ Avrupa Diplomasisi Daimi Kurbanı: Ermenistan*, Marseille, Imprimerie nouvelle, 1928, s. 244-260.

108 General Gouraud tarafından Raymond Poincaré'ye gönderilen rapor, 19 Ağustos 1922, AMAE, P 16677.

109 İzmir Rıhtımları Cemiyeti İdarecisi Elzéar Guiffroy'nin raporu, 27 Temmuz 1922; İstanbul'daki Fransa Yüksek Komiseri General Pellé tarafından Dışişleri Bakanlığı'na çekilen telgraf, 8 Eylül 1922; Albay Mougín tarafından General Pellé'ye çekilen telgraf, 8 Eylül 1922; Raymond Poincaré tarafından Roma, Londra, Washington ve Atina Fransız temsilcilerine çekilen telgraflar, 8 ve 9 Eylül, 5 Ekim 1922; General Pellé tarafından Raymond Poincaré'ye çekilen telgraf, 12 Eylül 1922, AMAE, P 1380.

110 Genel Konsolos Michel Graillet tarafından Raymond Poincaré'ye çekilen telgraf 23 ve 26 Eylül 1922; General Pellé'nin raporu, 23 Eylül 1922; Amiral Dumesnil'in raporu, 28 Eylül 1922, AMAE, P 1380, “Dans les rues de Smyrne anéantie/ Yok Edilen İzmir Sokaklarında” adlı makaleye bakın, *L'Echo de Paris*, 22 Eylül 1922, s. 1.

111 Avetis Aharonyan tarafından Fransa Dışişleri Bakanlığı'na çekilen telgraf, 23 Eylül 1922, AMAE, P 1380.

112 Malumat Belleteni Nr. 374, SHD, 4 H 62, dosya 5.

113 Özellikle bakın: 26 Ocak 1922 tarihli not; Siyasi İşler Şefi Emmanuel de Perretti'yi ziyaret eden Avetis Aharonyan, 28 Mart 1922; Emmanuel de Perretti'yi ziyaret eden Gabriel Noradoukian, 3 Nisan 1922, AMAE, P 16677 (Tutanaklar).

114 Fransa Dışişleri Bakanlığı'ndan Ermenistan Cumhuriyeti'ne bağlı heyete, 22 Ekim 1922, AMAE, P 16677.

yüzden bir Ermeni ocağının kurulması da imkânsız gibi görüldüğünü açıklıyor.¹¹⁵

Lozan'da böyle bir ocağın kurulması artık gündemde değil ve Fransa'ya karşı komitelerin duyduğu kin artıyor.¹¹⁶ EDF kararlılıkla ABD'ye bakarak 1923 baharında İstanbul'daki kendi basınında Fransız karşıtı makaleler yayınlıyor.¹¹⁷ Bazıları da SSBC ile muhtemel bir ittifakı umut ediyorlar.¹¹⁸

SONUÇ

“Fransız ihaneti” savı gerçeklere uymuyor. Kaynaklar tam tersini işaret ediyor. Fransa'ya karşı Ermeni komitelerin nerdeyse daimi olan samimiyetsizliği söz konusudur. Bu samimiyetsizlik, komitelerden öte, Ermenilerin hepsi de “gerçek bir felakete” benzeyen bu politikadan sorumlu tutulmazsa bile, özellikle Kilikya'da sivil Ermenilere pahalıya mal oldu.

1923'ten itibaren Ermenistan Cumhuriyeti'nin sabık Başbakanı olan (1918-1919) Taşnak lideri Hovhannes Kaçaznuni tarafından¹¹⁹ övgüye değer bir soğukkanlılıkla analiz edilen bu eğilim Ermeni milliyetçi örgütlerinde günümüzde hala mevcut ve başkalarına kendi suçunu atma eğiliminden ibarettir.

Öte yandan Fransa Cumhuriyeti ile Ermeni Komiteleri arasındaki ilişkilerin incelemesi şunu da gösteriyor: Ermeni Sorunu'na dair emperyalist güçlerin tutumu tek bir blok oluşturmuyor. Şu da tartışılmaz bir gerçek: Özellikle Birinci Dünya Savaşı esnasında komiteler Rusya tarafından kullanıldı ve isteyerek aldatıldılar. Yine de, özellikle 1918-1923 dönemi için, Fransa vakası çok farklıdır.

Fransızcadan Türkçeye tercüme eden: Jean-Louis Mattei

115 Avetis Aharonyan'ın ziyareti, 14 Kasım 1922; Lozan'daki Fransız Heyeti'nin üyesi Paul Bargeton'a bir Fransız diplomatının (imzasız) mektubu, 4 Ocak 1923, AMAE, P 1677.

116 Birleşmiş Ermeni Heyetleri tarafından Dışişleri Bakanlığ'na gönderilen mektup, 25 Ocak 1923, AMAE, P 16677.

117 İstanbul Yüksek Komiserliği'nden Raymond Poincaré'ye, 1 Mayıs 1923, AMAE, P 16677. Özellikle Nisan 1923'te çıkan “Cagadamard” gazetesi (Muharebe) söz konusu. Buna benzer bir iş için bakın: Liverpool'daki Fransa Konsolosu tarafından Raymond Poincaré'ye gönderilen mektup, 19 Ocak 1923, AMAE, P 16677. ABD'deki durum hakkında John Van Der Lippe'e bakın: “The “Other” Treaty of Lausanne: The American Public and Official Debate on Turkish-Armenian Relations”, *Turkish Yearbook of International Relations*, Ankara, 1993, ss. 31-63. <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/44/683/8687.pdf>; Justin McCarthy, *The Turk*, ss. 282-286.

118 General Pellé tarafından Raymond Poincaré'ye gönderilen rapor, 17 Nisan 1923, AMAE, P 16677.

119 Hovhannes Kaçaznuni, *The Armenian Revolutionary Federation Has Nothing To Do Anymore*, New York, Armenian Information Service, 1955, ss. 7-8 ve 13 (Ermenice 1. baskı, 1923). <http://ia600602.us.archive.org/14/items/armenianrevolution00katc/armenianrevolution00katc.pdf>

KAYNAKÇA

Yayınlanmamış Arşivler

Archives du ministère des Affaires étrangères, La Courneuve, mikofilmler: P 1380, P 1426, P 16670, P 16672, P 16674, P 16675, P 16676, P 16677, P 17764, P 17784, P 17785, P 17786, P 17787.

Service historique de la Défense (SHDN), Vincennes, arşiv kutluları 4 H 34, 4 H 42, 4 H 47, 4 H 49, 4 H 58, 4 H 60, 4 H 61, 4 H 62, 4 H 226, 7 N 3201, 7 N 3210, 16 N 3187.

Yayınlanmış Arşivler

Beylerian, Arthur. *Les Grandes Puissances, l'Empire ottoman et les Arméniens dans les archives françaises (1914-1918)/Fransız Arşivlerinde Büyük Devletler, Osmanlı İmparatorluğu ve Ermeniler (1914-1918)*. Paris, 1983.

Commission des archives diplomatiques. *Documents diplomatiques français: 1915/Fransız Kaynaklı Diplomatik Belgeler: 1915*. III. Cilt. Brüksel: Peter Lang, 2004.

Gazarian, Vatche (ed.) *Boghos Nubar's Papers and the Armenian Question, 1915-1918*. Waltham: Mayreni, 1996.

Sarınay, Yusuf (yön.). *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri. II. Cilt: 1918-1919*. Ankara, 2002.

Kitaplar ve Makaleler

“Cilicie: les coulisses de la trahison française”/“Kilikya: Fransız ihanetinin arka planı”. *Hay Baykar (Ermeni Mücadelesi)*. 24 Kasım 1982. ss. 8-9.

“Dans les rues de Smyrne anéantie”/“Yok Edilen İzmir Sokaklarında”. *L'Echo de Paris*. 22 Eylül 1922, s. 1.

“Les Arméniens voudraient un Etat indépendant”/Ermeniler bağımsız bir Devlet isterlerdi. *Le Matin*. 29 Şubat 1919.

Aharonyan, Avetis ile Boğos Nubar Paşa. *La Question arménienne devant la conférence de la paix/Barış Konferansı önünde Ermeni Sorunu*. Paris: Imprimerie Dupont, 1919.

Aksakal, Mustafa. *The Ottoman Road to War*. Cambridge: Cambridge University Press, 2008.

Alain Quélla-Villéger. *La Politique méditerranéenne de la France, 1870-1923. Un témoin, Pierre Loti/Fransa'nın Akdeniz Politikası, 1870-1923. Bir tanık, Pierre Loti*. Paris, L'Harmattan, 1992.

Armenia in the World War. New York, American Committee against the Lausanne Treaty, 1926.

Aspirations et agissements révolutionnaires des comités arméniens avant et après la proclamation de la Constitution ottomane/Ermeni Komitelerinin Meşrutiyet Öncesi ve Sonrasındaki Devrimci Emelleri ve Eylemleri. İstanbul, 1917.

Bayur, Yusuf Hikmet. *Armenians*. Ankara, TTK, 2010.

Berberian, Houri. "The Delegation of Integral Armenia: From Greater Armenia to Lesser Armenia." *Armenian Review*. 44-3 Sayısı. Güz 1991. ss. 39-64.

Bergès, Maxime. *La Colonne de Marach et quelques autres récits de l'armée du Levant/"Maraş Kolu" ve Yakın Doğu Ordusu'na Dair Birkaç Başka Anlatım*. Paris, la Renaissance du livre, 1924.

Bernand, Paul. *Six mois en Cilicie*, Aix-en-Provence, éditions du Feu, 1929.

Bouhey, Vivien. *Les Anarchistes contre la République. Contribution à l'histoire des réseaux sous la Troisième République /Cumhuriyet'e Karşı Anarşistler. III. Cumhuriyet'teki Şebekeler Tarihi'ne Katkı (1890-1914)*. Rennes, PUR, 2008.

Brémond, Édouard. *La Cilicie en 1919-1920*. Paris, Imprimerie nationale, 1921.

Des Coursons, R. *La Rébellion arménienne, ses origines, son but/ Ermeni İsyanı: Kaynakları, Amaçları*. Paris, Librairie du Service Central de la Presse, 1895,
http://louisville.edu/a-s/history/turks/la_rebellion_armenienne.pdf

Dumont, Paul. *Mustafa Kemal invente la Turquie moderne/Mustafa Kemal modern Türkiye'yi icat ediyor*. Brüksel, Complexe, 1997.

Erickson, Edward J. "Bayonets on Musa Dağ. Ottoman Counter-Insurgency Operation -1915." *Journal of Strategic Studies*. XXVIII-3. Haziran 2005. ss. 529-548.

- Erickson, Edward J. "The Armenian Relocations and Ottoman National Security: Military Necessity or Excuse for Genocide?" *Middle East Critique*. Güz 2011. ss.291-298.
- Erickson, Edward J. "The Armenians and Ottoman Military Policy". *War in History*. XV-2 Nisan 2008, ss.141-167.
http://www.tc-america.org/media/Erickson_militarypolicy1915.pdf
- Gautherot, Gustave. *La France en Syrie et en Cilicie*. Courbevoie, Librairie indépendante, 1920.
- Girici, Abdülgani. *Adana Ermeni Mezalimi Hatıraları*. Ankara, TTK, 2011.
- Güçlü, Yücel. *Armenians and the Allies in Cilicia*. Salt Lake City, University of Utah Press, 2010.
- Gürün, Kâmuran. *Le Dossier arménien/Ermeni Dosyası*. Paris, Triangle, 1984.
- Hovannisian, Richard G. *The Republic of Armenia*. I., II. ve IV. Cilt. Londra, University of California Press, 1996,
<http://archive.org/download/whyarmeniashould00pasduoft/whyarmeniashould00pasduoft.pdf>
- Kanuni'den Günümüze Türk-Fransız Münasebetleri. Uluslararası Kolokyum*. İstanbul, Mostar, 2012.
- Karal Akgün, Seçil. "Ottoman Armenians Intricate Relations With Western Powers Before and During the Peace Settlement of the First World War." *Review of Armenian Studies*, Sayı 18, ss. 39-45.
- Koloğlu, Orhan. "La campagne de Pierre Loti en faveur de la Turquie pendant la guerre d'Indépendance"/"Kurtuluş Savaşı'nda Türkiye İçin Pierre Loti Tarafından Yürütülen Kampanya". ss. 57-75 - Paul Dumont ve Jean-Louis Bacqué-Grammont (der.). *La Turquie et la France à l'époque d'Atatürk/Türkiye ve Fransa Atatürk Döneminde* içinde. Paris, ADET, 1981.
- Korganoff, Gabriel. *La Participatipn des Arméniens à la guerre mondiale sur le front du Caucase/Dünya Savaş'ına Kafkasya Cephesindeki Ermenilerin Katılımı (1914-1918)*. Paris, Massis, 1927.
- L'Amitié franco-arménienne/Fransız-Ermeni Dostluğu Konuşma*. Paris: Finilkowski, 1919.

Le Capitaine Sarrou, un officier français au service de l'Empire ottoman/Osmanlı İmparatorluğu'nun Hizmetinde Olan Bir Fransız Subay: Yüzbaşı Sarrou. İstanbul, Les Editions İsis, 2002.

Les Armées françaises au Levant / Yakın Doğu'daki Fransız Orduları. Cilt I. Vincennes, 1979.

Loti, Pierre. *La Mort de notre chère France en Orient/Doğu'daki Sevgili Fransamızın Ölümü.* Paris, Calman-Lévy, 1920.

Loti, Pierre. *Les Alliés qu'il nous faudrait/Bize Lazım Olan Müttefikler.* Paris, Calman-Lévy, 1919, <http://www.archive.org/download/alliesquilnous00loti/alliesquilnous00loti.pdf>

Mamoulia, Georges. *Les Combats indépendantistes des Caucasiens entre URSS et puissances occidentales/SSBC ve Batı Devletleri Arasında Bulunan Kafkas Halkları'nın Bağımsızlık Mücadeleleri.* Paris, L'Harmattan, 2009.

Mattei, Jean-Louis. *Büyük Ermenistan Peşinde Ermeni Komiteleri/Les Comités arméniens à la poursuite de la Grande Arménie.* Ankara, Bilgi Yayınevi, 2008.

McCarthy, Justin. *The Turk in America. The Creation of an Enduring Prejudice.* Salt Lake City, University of the Utah Press, 2010.

Mélia, Jean. *Mustapha Kémal ou la rénovation de la Turquie/Mustafa Kemal ya da Türkiye'nin Yenilenmesi.* Paris, Fasquelle, 1929.

Merriman, John. *The Dynamite Club - How a Bombing in Fin de Siècle Paris Ignited the Age of Modern Terror.* Boston, Houghton Mifflin Harcourt, 2009.

Mutafian, Claude. "La Cilicie turquifiée par la France"/"Fransa tarafından Türkleştirilmiş olan Kilikya". *Historiens et Géographes/Tarihçiler ve Coğrafyacılar.* 332. Sayı. Mayıs-Haziran 1992. ss. 151-160.

Nalbandian, Louise. *The Armenian Revolutionary Movement.* Londra, University of California Press, 1963.

Öke, Mim Kemal. *The Armenian Question.* Ankara, TTK, 2001.

Paillarès, Michel. *Le Kémalisme devant les alliés/Müttefikler Karşısında Kemalizm.* İstanbul, Éditions du Bosphore, 1922.

Pasdermadjian, Garéguine. *Why Armenia Should Be Free*. Boston, Hairenik Press, 1918.

Pasdermadjian, Garéguine. *Armenia: A Leading Factor in the Winning of War*. New York, American Committee for the Independence of Armenia, 1919, <http://archive.org/download/armenialeadingfa00garo/armenialeadingfa00garo.pdf>

Said Halim Paşa. *L'Empire ottoman et la guerre mondiale/Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Savaşı*. Les Editions İsis, 2000 (1921).

Salt, Jeremy. *Imperialism, Evangelism and the Ottoman Armenians, 1878-1896*. Londra, Frank Cass, 1993.

Shaw, Stanford J. "The Armenian Legion and Its Destruction of the Armenian Community of Cilicia". ss. 158-164 - Türkkaya Ataöv (der.). *The Armenians in the Late Ottoman Period* içinde. Ankara, TTK/TBMM, 2001.

Tachjian, Vahé. *La France en Cilicie et en Haute-Mésopotamie/Kilikya ve Üst Mezopotamya'da Fransa*. Paris, L'Harmattan, 2004.

Ter-Minassian, Anahide. *1918-1920, la République d'Arménie*. Brüksel, Complexe, 2006.

Thobie, Jacques. *Les Intérêts culturels français dans l'Empire ottoman finissant : l'enseignement laïque et en partenariat/Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Dönemindeki Fransız Kültür Çıkarları: Laik ve Ortaklı Eğitim*. Paris, Peeters, 2008.

Thobie, Jacques. *Intérêts et impérialisme français dans l'Empire ottoman, 1895-1914/Osmanlı İmparatorluğu'nda Fransız Çıkarları ve Emperyalizmi, 1895-1914*. Paris, Publications de la Sorbonne, 1977.

Turabian, Aram. *L'Éternelle victime de la diplomatie européenne: l'Arménie/Avrupa Diplomasininin Daimi Kurbanı: Ermenistan*. Marseille, Imprimerie nouvelle, 1928.

Turabian, Aram. *Les Volontaires arméniens sous les drapeaux français/Fransız Bayrakları Altındaki Ermeni Gönüllüler*. Marseille, Imprimerie nouvelle, 1917.

Yavuz, Bige. *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri/Les relations turco-françaises durant la Guerre d'Indépendance*. Ankara, TTK, 1994.

Zeidner, Robert F. *The Tricolor Over the Taurus: the French in Cilicia and Vicinity*. Ankara, TTK, 2005.

DÜZELTME

7 Aralık 2013 tarihinde Ermeni Araştırmaları dergisinin 46. sayısının 163-198 sayfaları arasında yayınlanan, Burhan Çağlar'a ait, "1878-1879 Zeytun Ermeni İsyanları ve İngiliz Said Paşa'nın Aldığı Tedbirler" isimli makalenin başlığının doğru hali aşağıda belirtildiği gibidir.

Yayınlanan: 1878-1879 Zeytun Armenian Revolts and the "British" Mehmed Said Pasha's Precautions"

Doğrusu: 1878-1879 Armenian Revolts in Zeytun and Said Pasha the Englishman's Precaution

YAZIM KURALLARI / (STYLE SHEET)

A. Genel Kurallar

1. Ermeni Araştırmaları Dergisi'nde yayımlanacak yazılar;
  - Objektif ve orijinal olup araştırmaya dayanmalıdır.
  - Bilimsel metotlarla kaleme alınmış olmalıdır
2. Herhangi bir yazının yayımlanıp yayımlanmamasına yazı kurulu karar verir.
3. Yazı kurulunun onayından geçen çalışmalar hakemlere gönderilir ve sonuçlarına göre değerlendirme yapılıır.
4. alışmalar yayımlansın veya yayımlanmasın iade edilmez.
5. Yazılardaki fikir ve değerlendirmeler yazarlara aittir ve aksi belirtilmediği sürece Terazi Yayıncılık'ın görüşlerini yansıtmaz. Bütün hukuki sorumluluk yazara aittir.
6. Yayımlanmış yazıların telif hakları Terazi Yayıncılığa aittir.
7. Teslim edilen makalelerin dergi format ve kurallarına uygunluğunu sağlamak yazarların sorumluluğundadır.
8. Yazarlar yazılarında T.C. Başbakanlık, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu tarafından düzenlenmiş olan yürürlükteki iml kılavuzunu (<http://www.tdk.gov.tr>) esas almak durumundadırlar.

B. Biçimsel Kurallar

1. Yazılar, Times New Roman yazı karakteriyle, 1,5 aralık ve 12 punto ile yazılmalıdır.
2. Başlıklar 14 punto ve koyu, büyük harf, ara başlıklar ise kk harf 12 punto ve koyu olmalıdır.
3. Yazıların Microsoft Word yazılım programında kaydedilmiş olması gerekmektedir.
4. Yazılar asgari 5000 ve azami 10000 kelimeyle sınırlandırılmalıdır.
5. Yazılar, Türkçe ve İngilizce olarak hazırlanmış 200 kelimeyi aşmayan zet, İngilizce'ye tercüme edilmiş başlık ve Türkçe ve İngilizce beş anahtar kelimeyle beraber gönderilmelidir.
6. Yazar adı, sağ köşeye, italik koyu, 12 punto olarak yazılmalı; unvanı, görev yeri ve elektronik posta adresi belirtilmelidir.
7. Dipnot yazımında uyulacak kurallar ekte, "Dipnot Yazım Kuralları" başlığı altında, detaylı bir Şekilde verilmekte olup; yazarların bu düzene (<http://www.eraren.org>) uymaları beklenmektedir.

DİPNOT YAZIM KURALLARI

A. KİTAP

- Kitap, Tek Yazar:

John Smith, *Kitap Adı*, New York: New York Publishing, 1999, s. 100.

- Kitap, İki Yazar:

John Smith ve Mary Jones, *Kitap Adı*, New York: New York Publishing, 1999, ss. 100-102.

- Kitap, Üç Yazar:

John Smith, Mary Jones ve Graham Fuller, *Kitap Adı*, New York: New York Publishing, 1999, ss. 100-102.

- Kitap, Üç Yazardan Fazla:

John Smith et al., *Kitap Adı*, New York: New York Publishing, 1999, ss. 100-102.

- Kitap, Yazar Adı Olarak Bir Kurum Verilmiş İse:

Devlet Planlama Teşkilatı, *Yeni Strateji İle 3. Beş yıllık Kalkınma Planı*, Ankara: NEC., 1973, ss. 40-65.

- Çeviri Kitaplar:

J. M. Albertini, *Ekonomik Sistemler: Uygulamada Kapitalizm ve Sosyalizm*, Çev. Cafer Unay, Bursa: Uludağ Üniversitesi yayını, 1990, s.7.

- Birden Fazla Baskı Yapan Kitaplar:

Sadun Aren, *İstihdam, Para ve İktisadi Politika*, 9.b., Ankara: Ankara Savaş Yayınları, 1989, s.8.

- Yazar veya Editör Adı Bulunmayan Kitaplar ve Makaleler:

Merriam-Websters Collegiate Dictionary, 10. Baskı, Springfield: Merriam-Webster, 1993, ss. 100-102.

- İkinci Kaynaktan Alıntı:

Ziya Kaya, *Kitap adı*, Ankara: Onur Yayınları, 1995, s. 24'den G. Fuller, "Eurasia in the World Politics", *Foreign Affairs*, Cilt 10, Sayı 3, Haziran 2000, s. 44.

- Birden Fazla Ciltten Oluşan Yayınlar

David Daiches, *A Critical History of English Literature*, 2.b., New York: Ronald, 1970, 2. Cilt, ss. 538- 539.

B. MAKALE

- Derleme Kitaplarda Makale

John Smith, "Makale Adı", Mary Jones, Der., *Kitap Adı*, New York: New York, Publishing, 1999, ss. 100-102.

- Dergilerde Yazarı Belli Olan Makale

John Smith, "Makale Adı", *Dergi Adı*, Cilt 10, Sayı 7, Mayıs 1990, s. 8.

- Dergilerde Yazarı Belli Olmayan Makale

"Makale Adı", *Dergi Adı*, Cilt 10, Sayı 7, Mayıs 1990, s. 8.

- Günlük Gazetelerden Alınmış Makaleler

Jane Brody, "Turmoil Beneath the Calm", *New York Times*, 26 Haziran 1983, s. 3.

- İnternet Dergisinde Makale

John Smith, "Makale Adı", *Dergi Adı*, Cilt 10, Sayı 7, 14 Mayıs 2004, <http://www.internet.com/abc/nbc>, ss. 100-101.

C. RAPOR

- Yazarı Belli Olan Rapor

Kemal Unat, *Raporun adı*, Washington, U.S. Government Printing Office, 1995, s. 8.

- Yazarı Belli Olmayan Rapor

Annual Report of the Board of Regents of the Smithsonian Institution for the Year Ending June 30, 1992, Washington, U.S. Government Printing Office, 1993, s. 28.

- Bir Kurum, Firma Ya Da Enstitünün Yazarı Olduğu Rapor

Dış Politika Enstitüsü, *Uluslararası İlişkilerle İlgili Anayasaya Konabilecek Hükümler*, Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1990, s. 33.

D. ANSİKLOPEDİ MADDESİ

John Bergmann, "Relativity", The New Encyclopedia Britannica, Cilt. 10, Chicago: Encyclopedia Britannica, 1993, ss. 501- 508.

E. TEZLER

Yayımlanmamış Tezlerin başlıkları için *italic* kullanılmayacaktır.

K.E. Wrightson, "The Puritan Reformation of Manners, with Special Reference to the Countries of Lancashire and Essex 1640-1660", yayımlanmamış doktora tezi, Cambridge University, 1974, 2. Bölüm, s.36.

F. KİTAP, FİLM TELEVİZYON PROGRAMI VB. DEĞERLENDİRMELERİ/ ELEŞTİRİLER

John Smith, "Exposing the Self-Knowledge Myth", *Contemporary Psychology*, Cilt. 10, No. 7, Haziran, 2004, s. 12.

Jane Brody, "Heart Attacks: Turmoil Beneath the Calm", 60 Minutes, NBC, 26 Haziran 1983.

G. İNTERNET

- Kamu Kurumlarının İnternet Sayfaları

T.C. Dışişleri Bakanlığı Resmi İnternet Sayfası, "Türkiye Ukrayna Anlaşması", <http://www.mfa.gov.tr/turkce/group/ikili/11.htm>

- Süreli Olmayan İnternet Yayinlari (örn., Web sayfası, Raporlar)

John Smith, "Makale Adı", 14 Mayıs 2004, <http://www.internet.com/basim/mdhn/htm>, s. 12.

- İnternet Dergisinde Makale

John Smith, "Makale Adı." *Dergi Adı*, Cilt. 10, Sayı 7, 14 Mayıs 2004. <http://www.internet.com/abc/nbc>. (31 Temmuz 2006).

- E-Posta Yoluyla Tartışma Gruplarına, Forumlara Vb. Gönderilen Mesajlar

John Smith, "New Inventions in the Cyberworld of Toylandia", (Mesaj: 25), 23 Nisan 1999. <http://groups.earthlink.com/forum/messages/00025.html>. (31 Temmuz 2006)

H. KONFERANSLARDA SUNULAN TEBLİĞLER

John Smith, "Microcomputers and the Business Writing Classroom", *Midwest Regional Konferansı*, Milwaukee: Association for Business Communication, 18 Nisan 1998, s. 14

I. BROŞÜR

The Great Falls in Perspective, New York: Tailor Publishing, 1982, ss. 11- 21.

İ. RESMÎ YAYINLAR

United Nations, Economic Commission for Africa, *Industrial Growth in Africa*, New York: United Nations, 1963, ss. 4- 6

J. MEKTUPLAR

William Makepeace Thackeray, "To George Henry Lewes", (6 Mart 1848), mektup 452, *Letters and Private Papers of William Makepeace Thackeray*, Der. Gordon N. Ray, 4 Cilt, Cambridge, Harvard University Press, 1946, 2. Cilt, ss. 353-354.

K. RÖPORTAJ

- Kitapta Basılmış

Federico Fellini, "The Long Interview: Juliet of Spirits", Der. Tullio Kezich, *Kitap Adı*, New York: Ballantine, 1966, s. 56.

- Radyo TV'de Çıkmış

Suzanne Gordon, "Interview, All things Considered", *National Public Radio*, New York, 1 Nisan 1983.

- Kişisel Röportaj

Kişisel Röportaj, isim (metinde eğer isim belirtilmemişse kiminle yapıldığı), Ankara: 27 Nisan 1983.

L. HARİTALAR VE ŞEMALAR

Canada, Harita, Chicago: Rand, 1983.

Grammar and Punctuation, Şema, Grand Haven: School Zone, 1980.

M. KARİKATÜRLER VE FOTOĞRAFLAR

Charles Shulz, "Peanuts", Karikatür, *Star Ledge*, 4 Eylül 1980, s. 72.

N. AYNI KAYNAĞA İKİNCİ VE DAHA SONRAKİ ATIFLAR

Bu durumda her hangi bir kısaltma (ibid, age, agm...vb) kullanmak yerine çalışma başlığının ilk iki kelimesi ve üç nokta konulmalıdır. Şayet çalışmanın başlığı dört kelimedenden kısa ise her dipnotta aynen verilmelidir.

John Bradley, *The Evolution of the International Criminal Court*, New York: New York Publishing, 1999, s. 100.

John Bradley, *The Evolution...*, s.101.

- Home
  - Subscribe
  - Contact
  - Press
  - Site Map
  - Links
- ABOUT ORSAM**
- RESEARCH AREAS**
- Iraq
  - Iran
  - Palestine-Israel
  - Lebanon
  - Gulf of Basra
  - Turkey-Middle East
  - Caucasus-Middle East
  - Think Tanks

FOREIGN POLICY ANALYSIS

Turkish Foreign Minister Davutoğlu's Visit to Lebanon and Turkey's Relations with Lebanon

When we look at Turkey's relations with Lebanon from the past to the present, we see that these relations have developed on the basis of cooperation and, at times, conflict. However, since 2005, we have seen Turkey's relations with Lebanon develop rapidly in the fields of economy, politics and security.

more

Northern Iraq Notes II: Sulaymaniyah Observations

All the PUK authorities we interviewed said that the elections were a big gain for democracy. Probably, the reason for these statements isn't only the development of democracy. We got the impression that the Change List, formed by the PUK's veteran leaders, may reunite with the PUK.

more

Turkey-Azerbaijan Relations: How to Switch from Brotherhood Slogans to Strategic Partnership?

It is time to develop a closer relationship. By adding block into place each year, a common future that is based not only on bureaucrats and politicians but also on the entire nation and with the aim of improving friendship, peace and prosperity between Turkey and the Azerbaijan will be built.

more

The Importance of the Turkey-Gulf Cooperation Council (GCC) High Level Strategic Dialogue Meeting

According to the GCC members, Turkey is the

The Importance of the Turkey-Gulf Cooperation Council (GCC) High Level Strategic Dialogue Meeting

According to the GCC members, Turkey is the

ORSAM REPORTS

IRAQ'S PIVOTAL POINT: TALAFAR

THE STRUGGLE AGAINST PIRACY: THE SOMALIA CASE AND TURKEY'S POSITION

ARCHIVE

EVENTS

ORSAM-TRT Cooperation for the Documentary of Turkish Straits

The topics of the documentary film include the the issue of Turkish Straits.

ORSAM Middle Eastern Studies Summer School Completed

ORSAM held a summer school program from July 1-15, 2009.

Tal Afar Conference in Istanbul

A conference was held on "Tal Afar: From the Invasion to the Present." on June 13, 2009 in Istanbul.

Obama's Middle East Policies Discussed

New American Policies and the future of Turkish-American relations were a topic at the meeting.

The Priorities of Turkey's Iraq Policy Evaluated

A brainstorm was arranged at ORSAM seeking to answer the question: "What should the

- ORSAM GUEST**
- Prof. Raymond Hinnebusch** evaluated Syrian foreign policy and Turkey-Syria relations. According to Hinnebusch Syria values relations with Turkey for several reasons.
- Rıza Çolak**, Representative of the Iraqi Turkmen Front in Talafar: "There is no such thing as Sunni-Shite conflict in Talafar. We are all brothers and sisters."
- Christer Asp**, The Kingdom of Sweden's Ambassador to Ankara, assessed Turkey-EU relations and Turkey's changing role within the international system.
- Mohammed bin Nasser Hamed Al-Wohabi**, Ambassador of the Sultanate of Oman, stated that Turkey is a stabilizing and balancing element in the Middle East.
- Baadad Amreyev**, Kazakh

Your Link to Middle East

SİPARİŞ FORMU

Adı : ..... Adres : .....
Soyadı : .....
Telefon : .....
E-mail : .....

Aboneliklerimiz

- Ermeni Araştırmaları Dergisi - 4 Aylık Yıllık 25 TL ~~27~~
 Review of Armenian Studies Dergisi - 6 Aylık Yıllık 15 TL ~~16~~
 Uluslararası Suçlar ve Tarih Dergisi - Yılda Bir Sayı Yıllık 9 TL

Tek Sayı Siparişi

- Ermeni Sorunu Temel Bilgi ve Belgeler Kitabı 15 TL
(Genişletilmiş 2. Baskı)
 Ermeni Araştırmaları Dergisi – Son Sayısı (sayı 49) 9 TL
 Review of Armenian Studies Dergisi – Son Sayısı (sayı 29) 9 TL
 Uluslararası Suçlar ve Tarih Dergisi – Son Sayısı (sayı 14) 9 TL

Eski Sayı Siparişi

- Ermeni Araştırmaları Dergisi'nin ..... Numaralı Eski Sayısı/Sayıları Adedi 5 TL
 Review of Armenian Studies Dergisi'nin ..... Numaralı Eski Sayısı/Sayıları Adedi 5 TL
 Uluslararası Suçlar ve Tarih Dergisi'nin ..... Numaralı Eski Sayısı/Sayıları Adedi 5 TL

* Siparişinizin gönderilebilmesi için formu dekontla birlikte gönderiniz.

İletişim Bilgileri

Adres: Süleyman Nazif Sokak No: 12 Daire: 4 06550 Çankaya / ANKARA
Tel: 0312 438 50 23 • Faks: 0312 438 50 26
E-posta: terazi yayincilik@gmail.com

Hesap Numarası:

Terazi Yayıncılık - Garanti Bankası A.Ş. Çankaya /Ankara Şubesi
Hesap No: 181 /6296007 IBAN No: TR960006200018100006296007
Posta Çeki Hesap No: Ankara/Çankaya/Merkez 5859221

ANALİZ / DUYURULAR

FRANSA VE ERMENİ SORUNU
Ömer Engin LÜTEM

GÜNEY KAFKASYA'DAKİ SON GELİŞMELER - ALEV KILIÇ
Alev KILIÇ

**BİLAL N.ŞİMŞİR'İN "BALKAN SAVAŞLARINDA RUMELİ TÜRKLERİ
KIRIMLAR-KIYIMLAR-GÖÇLER (1821-1913)" İSİMLİ KİTABI TERAZİ
YAYINCILIKTAN ÇIKTI**
AVİM

ERMENİLER VE SÜRİYE - 1915 VE 2013 - 31 Aralık 2013
Jeremy SALT

E-bülten Arşivi

Tarih Seçiniz :

Gönder

Bülten Aboneliği

E-Posta:

Gönder

Günlük Bülten için Tıklayınız

KAFKASYA VE ERMENİ SORUNU

**ÖZBEKİSTAN AZERBAJYAN'DA ÜRETİLEN SAVUNMA
SANAYİSİ...**

Azerbaycan Savunma Sanayisi Bakanı Yaver Camalov, bugün ülkemizi ziyaret eden...

AGİT DÖNEM BAŞKANI, AZERBAJYAN VE...

İsviçre Dışişleri Bakanı ve AGİT Dönem Başkanı Didier Burkhalter, yaptığı...

STRATEJİK GÖRÜŞ: DAĞLIK KARABAĞ

20 Ocak 2014'te Ankara'da "Karabağ Sorunu: Nereden Nereye?" başlıklı bir...

FRANSIZLAR NE İSTİYOR?

Fransa 22 yıl aradan sonra ilk üst düzey resmî ziyaretini...

HistoryofTruth.com

Armenian Allegations

BALKAN ARAŞTIRMALARI

AB HİRVATİSTANI GÖZETİM ALTINA ALDI

Avrupa Birliği'ne geçen yıl ortasında üye olan Hırvatistan, yüksek bütçe... Türk Bulgar Sanayi ve Ticaret Odası'nın 6. Olağan Genel Kurulu...

TÜRKİYE-BULGARİSTAN EKONOMİK İLİŞKİLERİ

...

**BOSNA OLİMPİYAT KOMİTESİ
ANLAŞMADI**

Bosna Hersek Olimpiyat Komitesi (OCBİ) dün gerçekleştirdiği toplantıda Soçi

**DÜNYA BANKASI'NDAN BOSNA
HERSEKE'YE İŞSİZLİK...**

Dünya Bankası Güneydoğu Avrupa Direktörü Ellen Goldstein, ülkedeki mevcut işsizliğin...

IRAK

IRAK CUMHURBAŞKANI TALABANI'NİN SAĞLIK DURUMU
Irak Cumhurbaşkanı ve Kürdistan Yurtseverler Birliği (KYB) Lideri Celal Talabani'nin...

IRAK'IN 12 YENİ İLİ OLACAK

Irak'ın en yakın zamanda 12 yeni ili oluşabilir. Böylece ülkenin...

HAŞİMİ'DEN MALİKİYE UYARILAR

Katar'da kaçak olarak yaşayan Irak devlet başkanı eski yardımcısı Tank...

IRAK ORDUSU İLE AŞİRET ÜYELERİ...

Irakta El-Enbar vilayetinin merkezi Ramadi kentinde Irak ordusu ile silahlı...

TURKISHNY
Leading Turkish-American Web Portal

ASYA ARAŞTIRMALARI

KIRGIZİSTAN KIRGIZCA'YA DÖNÜYÖR

Kirgizistan kalkınma stratejisi kapsamında ana dili Kirgizcaya tamamen geçiş yapma...

**ÖZBEKİSTAN, ABD'NİN TEHLİKELİ ÜLKELER
LİSTESİNDEN...**

ABD Özbekistan'ı tehlikeli ülkeler listesinden çıkardı. Söz konusu kararın finansal...

TÜRKMENİSTAN'IN YENİ HEDEFİ İHRACATI ARTTIRMAK
Son yıllarda ekonomideki istikrarlı büyüme rakamları ile dünya kamuoyunun dikkatini...

**"ZENCANİ DOSYASI İRAN-TACİKİSTAN İLİŞKİLERİNİ
ETKİLEMEZ"**
İran'ın Duşanbe Büyükelçiliği misyon şefi Saidmahmud Sadri düzenlediği basın toplantısında...

Sipariş formu için tıklayınız

Dünyadan Seçme Haberler

Tweets

Gözde Firdinoğlu
@GozeFirdin
CENEVRE 2 KONFERANSI HARARETLİ BAŞLADI avim.org.tr/buhen/tr/81658 @AVIMorgtr araciğyyla Expand 23 Jan